

N. IORGA

ISTORIA BISERICII ROMÂNEȘTI

ȘI A

VIETII RELIGIOASE
• A ROMÂNILOR •

EDIȚIA a II-a

— REVĂZUTĂ ȘI ADĂUGITĂ —

Vol. II.

EDITURA
MINISTERULUI CULTELOR ȘI INSTRUCȚIUNII PUBLICE

BUCUREȘTI 1959
www.dacoromanica.ro

ISTORIA
BISERICII ROMÂNEȘTI
VOL. II.

N. IORGA

ISTORIA BISERICII ROMÂNEȘTI

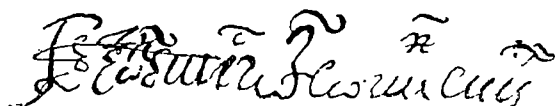
ȘI A
VIEȚII RELIGIOASE A ROMÂNILOR

EDIȚIA a II-a
— revăzută și adăugită —

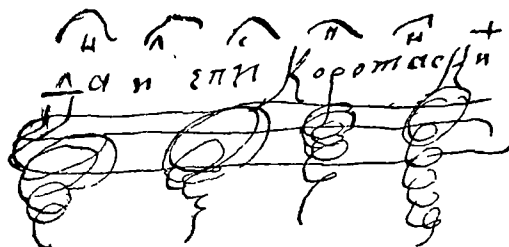
Vol. II.

BUCUREȘTI
—
EDITURA MINISTERIULUI DE CULTE
1930.

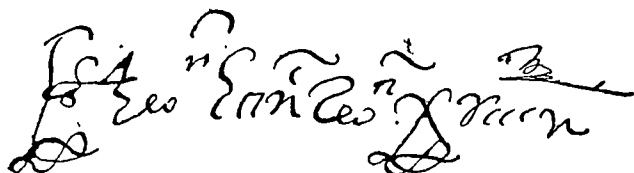
Câteva iscălituri inedite de arhieriei din
veacul al XVIII-lea.

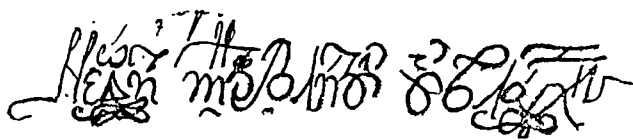
GHEDEON, EPISCOP DE ROMAN
(Gheleon, episcop Romanschii^a ; 1734).

DANIIL EPISCOP DE ROMAN
(„Daniil, episcop romanschii^a ; 1731).

GHEDEON, EPISCOP DE HUȘI
(„Gheleon, episcop hușschii^a ; 1731).

NEOFIT I-II, MITROPOLIT MUNTEAN
(„Neofit Mitropolitul Ungrovlahii^a“).

ANTONIE, MITROPOLIT AL MOLDOVEI
(„Antonie Mitropolit Sučavschii“).

GHEDEON, MITROPOLIT AL MOLDOVEI („Gheleon, Mitropolit Moldovlahii“).

MISAIL, EPISCOP DE RĂDĂUȚI
(„Misail episco Răd.“ ; 1733).

CARTEA III-a

— —

EPOCA ROMÂNEASCĂ.

— ∞ —

PARTEA I-a.

— —

LUPTA PENTRU DESĂVÂRȘIREA UNIRII ROMÂNILOR DE PESTE MUNȚI.

CAP. I.

Politica religioasă a lui Vodă-Brâncoveanu și tipăriturile muntene din epoca sa.

Când, puțin timp după soborul din Februar 1697 și urmările lui, Vlădica ardelean Teofil muri, alegerea urmașului lui se făcu în condițiile obișnuite. Spre Bucureștii Mitropolitului plecă un tinerel călugăr, de neam bun, dela Ciugud, Atanasie Anghel, care ducea cu dânsul recomandății puternice din partea nobililor ardeleni, calvini, pe cari-i câștigase cu bani. De o plăta facută în mâinile lui Teodosie ca sa fie ales, nu poate fi vorba; el dădu după spusa unuia dintre negociatori, negustorul Dindar, numai optzeci de lei „ca mulțămită”¹. Alegerea se făcu după datina creată pe vremea lui Șerban Cantacuzino, și, în Ianuar 1698, Atanasie era sfințit ca Mitropolit pentru Ardeal.

Data aceasta, noul Vlădică nu primi condiții dela Guvernul ardelean, ai cărui membri nu mai erau slobozi să-și dea la iveală tendințele calvinisatoare. Învățăture pentru purtarea sa le primi el dela București chiar.

Aici Voda-Brâncoveanu, om bogat, darnic și mândru, n’avea o politică religioasă așa de sigură ca a inaintașului sau, —

¹ *In recognitionem*; Iorga, *Sate și preoți*, p. 179, nota 2.

cum, de altminterea, și în politica propriu-zisă el se dovedise mai șovăitor decât acesta, — după stricarea bunelor legături cu Dosoftei de Ierusalim. Strict ortodox firește, fără să aibă față de catolici măcar acea curtenire care deosebise pe Șerban-Vodă, el tipărise, pe de o parte, cărți românești, de cuprins religios și literar, bune pentru citirea boerilor și a preoților: la 1691, Radu Greceanu dă astfel la iveală o frumoasă carte, lucrată de dânsul cu ajutorul fratelui Șerban și supt supravegherea lui Constantin Cantacuzino Stolnicul, „*Margăritarele*“ lui Ioan Gură-de-Aur, „întăritoriu săborniceștii și apostoleștii a Răsăritului Beseareci și adevăratei pravoslavnice credințe îndireptătoriu“, prefăcută în limba tuturor „ca să poată fieștecare Rumân ce și puțină învățătură ar avia, să înțeleagă“.

Pe de altă parte, un călugăr din Iviria sau Ivir, din Iberia Caucasului, fost rob al Turcilor, Antim, m cu deosebit simț pentru artă în toate înfățișările ei, tiparia, întâiu, pe sama lui, se pare ¹, lucrări grecești care dovedesc ființa unui curent ce ducea, nu numai la înzestrarea cu cărți, pe socoteala Românilor, a bisericilor din Răsăritul grecesc, ci și către *greșisarea Bisericii românești*.

Pe lângă *Parenteticele* Împăratului Vasile Macedoneanul către fiul său Leon, prefăcute (1691) în greceasca poporală de Hrisant, nepotul, trimes îndată, în 1692, prin Rusia, în Apus, pentru studii, al Patriarhului de Ierusalim ², pe lângă „Manualul“ lui Cariofil, care răspundea la unele întrebări de natura teologică ale Stolnicului Cantacuzino (1697), pe lângă panegiricul Sf. Constantin, alcătuit de predicatorul Curții, Gheorghe Maiota (1697) ³, — altele, de același, în 1706-7, la Râmnic ⁴, — se dau în grecește, prin osteneala lui Antim,

¹ Cărțile poartă numai însemnarea că sânt lucrate de „Antim ieromonahul“. Asupra lui, v. *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*. I, p. 419.

² V. cele două lucrări ale pâr. Chrys. Papadopoulos și Iorga, *Ist. învățământului*, pp. 46, 56 și urm.

³ Pentru Malota, v. *Ist. lit. rom.*, II, pp. 49, 417, 429.

⁴ Bianu și Hodoș, *Bibliografia Română*, I, po. 468-9, 478-9.

cărți de slujbă bisericească. Astfel e slujba Sf. Grigore Decapitolul, făcută în această limbă de Matei al Mirelor¹, și cea, în legătură de zi cu aceasta, a Sf. Paraschive, — cu toate că în mănăstirea Bistriței oltene, care nu era „închinată” și nu adăpostia călugări greci, laudele Sfântului ocrotitor fuseseră cântate până atunci în slavonește. La Mitropolie, și nu încă la Snagov, altă mănăstire neînchinată, unde fu numit apoi și ca egumen străinul Antim, care-și găsi îndată adăpostul prielnic între zidurile ei², se publică la 1693 o minunată Evanghelie greco-românească, prin care putem vedea mai bine gândurile unora dintre arhierii pribegi și boierii de alt neam cari încunjurau pe Brâncoveanu. Și aceasta e „după greciasca ai (*sic*) Bisearicii orânduială așezată”, ca și tipăritura mai veche a lui Șerban-Vodă; partea grecească e menită pentru slujbă, iar cea românească numai pentru ca „și în casele voastre cu cetaniia ei adease să vă îndeletniciți”, scrie tipograful. Teoria lui Dosoftei al Moldovei că Scriptura folosește numai dacă e înțeleasă, teorie primită până la 1688 și în Țara-Românească, e înlocuită prin aceia că pașimile rele din inima omului și „numai din cetanie și din auzire să omoară”. În sfârșit, nu numai pentru Grecii de departe, ci și pentru Românii de aproape; se dă, la 1697, *Antologhiul*, *Sbornicul* din Snagov, care cuprinde în el tot ce trebuie „pe tot anul”: slujbe la sfinți sau „acolutii”, Psaltirea întreagă, Octoihul, Orologhiul sau Ceaslovul, Penticostariul, Triodul; volumul de aproape o mie de pagini era tipărit cu cheltuiala unui fost categumen al Lavrei celei Mari din Atos, Galaction Vidalis, și îngrijit de un Panaioti din Sinope. O nouă ediție apare la 1709. Ignatie, egumenul grec de la Nucet, dă, în 1705, o Slujbă a Sf. Visarion, care se cânta de sigur în biserica lui. Și o Slujbă pentru Târnosirea bisericilor se tipărește, de³ Auzentie al Sofiei, „pentru a se împărți în dar arhierilor”, în 1703. Să mai cităm *Psaltirea* de Snagov din 1700.

¹ V. mai sus, vol. I, pp. 252-3.

² Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, pp. 419-21.

După împrejurările nouă din Ardeal se dă la Snagov în grecește „Mărturisirea“ lui Petru Movilă, la care se adaugă o cartică a lui Visarion Macri despre „cele trei mai mari virtuți“ (1699). Unul din îngrijitorii acestei lucrări, Sevastos Chimenitul, publică apoi o tălmăcire a serbătorilor, un „Herortologion“ în 1701, apoi o „Învățătură dogmatică a Bisericii Răsăritene“ (1703), tratând despre împărtășenie și sfințenia Fecioarei, iar celalt, Ioan Comnenul, își tipărește o descriere a Muntelui Athos, în 1701, descriere, care, cu Slujba Sf. Ecaterine de la Muntele Sinai, se retipărește la 1710¹, iar urmașul acestuia la Scaunul din Siliștra, Atanasie, alt găzduit al Brâncoveanului, editează la 1710, „Panoplia dogmatică“ a vechiului Împărat Alexie Comnanul. Acestea pe lângă discursurile grecești ale fiilor Domnului, cari laudă pe sfinții patronali ai neamului lor².

Liturghia *greco-arabă*, dată și pentru acei preoți sirieni cari nu știau decât grecește (1701), *Ceaslovul* biglot din 1702, *Psaltirea* arabă din 1706, lucrată în Alep, *Liturghia* georgiană din 1710 și *Evanghelia* din 1709 în aceeași limbă se adaugă la aceste lucrări, ca jertfe făcute de Brâncoveanu pentru mărirea numelui său în părțile Răsăritului. Sânt și lucrări de comandă, care nu stau decât în legătură tipografică cu țerile noastre, ca slujba Sfintei Chiopolitis din 1702, plătită de un Grec din Chios, sau cutare cuvânt despre preoție al lui Hrisant (1702).

Ca o curiositate interesantă, ca o carte bună pentru a învăța încă o limbă străină, și fără niciun gând la întrebuințarea ei practică, dădea la lumină Antim în 1698 o Gramatică slavonă destul de întinsă. Când, cu titlu și prefața românească, se publică, la 1696, Slujba slavonă a Sfinților Constantin și Elena, se spune că s'a făcut slavonește, nefiind la „izvoadele grecești“. Un *Ceaslov* apare la 1703. Numai despre *Psaltirea* de Buzău din 1701 se spune că e

¹ Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, pp. 481-2.

² *Ibid.*, I, pp. 419 și urm., 452 și urm., 457 și urm., 468-9.

tipărită „pre limba *cea obicinuită a să ceti prin besearecile* rumânești, sloveniasca, fiindu și lipsă de aciasta pre la besearici de această dată“, adăugindu-se că e de nevoie și pentru învățământ, care se știe ca se răzima pe învățarea de-a rostul a Psaltirii: „pre la școale pentru învățătura copiilor“¹.

Nu se putea înlătura însă așa de ușor ca vechea zdreanță slavonă noul veșmânt al limbii românești. Numit episcop de Buzău la 10 Iunie 1691, Mitrofan represinta încă acolo, în colțul de către Moldova lui, curentul românesc pe care-l începuse dascalul lui, acum pribeag în Polonia. Încă de la 1691 el tiparește în Buzau o traducere românească, publicată de dânsul, dar tălmăcită cu amestecul lumii de la Curte, a *Pravoslavnicii mărturisiri*, scrise de Petru Movilă. Numai peste trei ani teascurile Mitropoliei dau o *Psaltire*, cu „catizme“, tropare, molitfe, „pashalii de 50 de ani“, „exapsalm“, „după orânduiala greciască“; această lucrare, revăzută după textul Bibliei de la 1688, era însă menită, nu să se dea preoților spre întrebuințare, ci să se împartă numai, pentru cetire, „în har pravoslavnicilor creștini“. Tot așa și cu *Evanghelia* de la Snagov din 1697, care dă numai într'o formă „diorthosită mai cu multa nevointă“ textul cunoscut, pentru cetirea de către cei ce nu știu slavonește.

În același an, ca o urmare a aceleiași mișcări, Moldova răspândia o *Tâlcuire a Liturghiei*, tălmăcire făcută de Căcavela, îndreptată de un necunoscut și tipărită de Antioh-Vodă Cantemir, prin îngrijirea boierului Lupu Bogdan, care iscălește Prefața.

Să se adauge traduceri după edițiile grecești ale acelorași meșteri, ca acea „Carte sau lumină“, din 1699, care e redarea în românește a cărții lui Maxim Peloponesianul, retipărire sau prelucrări, ca aceia ce cuprinde „Învățătura preoților pe scurtu de Șapte Taini ale Besearecii“, — publicație din

¹ *Ibid.*, p. 415.

Buzău, cu titlu și pentru Moldova (1702)¹. Întâmplător se dau cărți de morală religioasă sau de instrucție poporală în materie de religie, precum sânt *Învățăturile creștinești* și *Floarea Darurilor*, traduse amândouă de Filotei, un Român care se călugărise la Sfetagora, Sfântul Munte, și-și putea zice, stând, se pare, la Sf. Ecaterina din București, metoh al Sinaii²: „Sfetagorețul“, ori *Pildele Filosofești* din 1713, pe care le tipărește, în traducerea lui Antim, Grecul ce purta afacerile de negoț ale lui Vodă în Ardeal, Manos Apostolu, ori, în sfârșit, „antologia de sentințe“ ale filosofilor, „Sfăturile creștino-politice“ ale lui Antim Ivireanul (1715).

Mitrofan de Buzău urmă singur dincolo de Milcov tradiția cea bună. La 1697 el îndraznia să deie un *Triod* slavo-român, iar în 1698 începea, pe temeiul Vieților de Sfinți ale lui Dosoftei, *Mineiele* românești, având tipicul, parimiile și sinaxariul în limba noastră, traduse și de Radu Greceanu. Și în prefața acestei cărți, — lucrate „cu mare sânguire“, „că și noaptea o am facutu-o“, spune episcopul, supt iscălitura sa, ca tipograf, și nu a superiorului său Teodosie, „în unele vremi în loc de zi“, — el arată că, mai înainte, din neînțelegerea slavonei de către preoții de pe la sate, „orânduialele Besearecii nu să făcea deplină, nici Viețile Sfinților să citiia, ascultătorii neînțelegându și proroceștile citanii“ — înțelese doar după acel sunet cu care se mulțămiau grecisanții: „aramă sunându era, au ținbale strigându să auziia“. Într'un singur an de zile ieșiră toate cele douăsprezece volume, proclamând, se poate zice, *introducerea limbii românești în slujba Bisericii, așa cum dorise Dosoftei al Moldovei*. *Octoihul* din 1700 al aceluiași Mitrofan urmă această lucrare revoluționară, de cel mai mare folos pentru neam, dar tipăritorul nu cuteză, ori nu putu, să deie în românește decât tipicul și nu cântările înseși, rămase în slavonă. În *Triodul* buzoian din același an se prefăceau,

¹ *Ibid.*, p. 539.

² Radu Greceanu, ed. Șt. Grecianu, p. 347.

iarăși, din grecește numai tipicul, sinaxarele și cetaniile, lăsându-se în limba slavonă cântările. Dacă acestea se păstrau în forma tradițională, nu trebuie, — am spus —, să se creadă că-l îndemna pe Mitrofan numai frica de a strica ortodoxia sau de a călca datinile, ci mai ales *greutatea de a pune cuvinte românești pe melodiile obișnuite*. Dovadă că în „*Triod*“ unele cântări sânt și traduse.

Mai târziu, Mitrofan și-a urmat opera de prefacere în românește a cărților de slujbă, măcar într'o parte a lor. El da, la 1699, *Molitvenicul*, caruia-i mai zice, după datina de a se adăugi și numele grecesc: „Euhologhionă“, — un *Molitvenic* mic „carele cuprinde întru sine toată treaba Besearecii, ce sa cuvine preoților“: tipicul singur e românesc, pe când Dosoftei al Moldovei dăduse molitvele înseși în această limbă. La 1701 i s-a *Păicostariul*, care nu mai fusese tipărit până atunci la noi nici într'o formă. *Liurghia* lui din 1702 are tipicul în românește, pe când *Psaltirea*, cu pascalii și paraclisul Maicii Domnului, e numai o ediție nouă. Urmează un *Nou Testament*, care reproduce cu îndreptări pe cel ardelesc și e, ca și acesta, o carte de cetire, nu una de slujbă (1703), și un *Apostol* întocmai ca acela din vremea lui Șerban Cantacuzino (1704).

CAP. II.

Arhieriei greci la Curtea lui Brâncoveanu.

De o parte era deci tendința firească a prelaților greci, fugiți sau așezați mai bine la noi, de a introduce în Biserica Țerii-Românești slujba elinească. Spre aceasta mergeau sfaturile unui Patriarh Dionisie Seroglanul, mazil de Constantinopol, care încunună pe noul Domn¹ și muri în Târgoviște, îngropându-se la Mitropolie, pe când la București, în biserica

¹ Radu Greceanu, ed. citată, p. 11.

lui Radu-Vodă, se aseză trupul lui Gheorghe Castriotu¹, marele boier grec iubitor de neamul său¹, ca și îndemnurile unui Iacov, urmașul lui Dionisie — Patriarh până la 1690 —, care muri și el în țara², ale unui Atanasie, fost Patriarh al Antiochiei, care, venit aici la 1700, traduse din limba arabă pentru Constantin-Vodă, la 1702, istoria pe scurt a Bisericii sale³, ale unui Gherasim de Alexandria, care ceru Brâncoveanului să tipărească trei volume din Ioan Gură-de-Aur și anume didahii și cuvântări, pe care le revăzuse dascălul Marcu, urmașul lui Sevastos⁴, în sfârșit silințele unui Ierotei de Silistra și ale unor arhieriei balcanici ca aceia cari sfințiră biserica Sf. Gheorghe, fundație a lui Panaioti Nikussios, Marele Dragoman, supt îngrijirea lui Brâncoveanu ca boier, Dionisie de Târnova, Clement de Adrianopol, Auxentie de Sofia, Maxim de Hierapolis, Neofit de Sevastia, Mitrofan de Nisa, Macarie de Varna⁵.

Chiar fără să aibă un plan hotărât de grecisare, ei toți, cari nu puteau face liturghia decât în limba lor, trebuiau să lucreze, fie și numai prin exemplu, pentru introducerea limbii grecești în biserică. Călugării și preoții noștri, arhieriei de țară erau de față, trăgând neapărat și învățăminte. Astfel când bătrânul Gherasim de Alexandria sluja, împreună cu Hrisant, urmașul lui Dosoftei la Patriarhia de Ierusalim, în zilele de Crăciun și de „Bogoiavlenie“ ale anului 1708⁶, — cu un an înainte, Domnul ascultă liturghia serbătorilor de iarnă de la Climent fostul Mitropolit de Adrianopol și de la

¹ V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, *passim*; Gelzer, *Patriarchat von Achrida*, Apendice; *Conv. lit.* pe 1903, p. 391. Piatra lui de mormânt se vede încă, Iorga, *Inscripții*, I, p. 250; a lui Dionisie e deosebit de frumoasă, cu text grecesc și românesc. Pentru petrecerea lui în țară, și Radu Greceanu, p. 30; Erbiceanu, *Cron. greci*, tabla.

² Daponte, în Erbiceanu, *o. c.*, p. 96.

³ Iorga, în *An. Ac. Rom.*, XX, p. 224 și urm.

⁴ Erbiceanu, *Cron. Greci*, p. 204; cf. *ibid.*, p. 145.

⁵ Radu Greceanu, p. 175; cf. *ibid.*, p. 180.

⁶ *Ibid.*, pp. 180-1.

Atanasie noul Mitropolit de Dârstor, Dristra sau Silistra ¹, — când, în Iunie 1707, Hrisant, primit la Dunăre cu cară domnească, vîori postelnic și buluc-bașă de Seimeni, întrînd în sunetul tuturor clopotelor în București, făcea la Sf. Gheorghe, biserica Sfîntului Mormînt, slujba cu strălucirea potrivită demnității sale de Patriarh ². Ori când se sfinția câte o biserică făcută de Domn, ca Sf. Gheorghe cel Nou, a cărui zidire se datorește trecerii lui Hrisant pe lângă Constantin-Vodă ³, cu un strălucit sobor de Patriarhi și de arhieriei străini, când Gherasim de Alexandria slujia la nunta Domniței Balașa, naș fiind prin procurăție Hrisant de Ierusalim ⁴, apoi când Atanasie al Antiochiei cunună pe sora Balașei, Safta ⁵, când, în sfârșit, la moartea lui Teodosie, Mitropolitul Țerii-Românești, săvârșiau ceremoniile de cuviință un Patriarh de Alexandria și unul de Ierusalim, cari luau parte și la sfințirea lui Antim fostul tipograf ⁶.

Alții, urmași ai lui Dosoftei al Moldovei în ceia ce privește ideile lor de romanisare a Bisericii și munca lor pentru acest scop, ar fi vrut să deie cartea sfîntă ca și slujba bisericească înțelegerii tuturor. Alții, iarăși, între cari trebuie să se numere și Mitropolitul Teodosie și urmașul, după 27 Ianuar 1708, al acestuia, Antim ⁷, apoi Mitrofan al Buzaului, înțelegeau sa înlesnească pe preot prin tipicuri românești, sa folosească tuturor credincioșilor, făcînd sa li se înfățișeze în ro-

¹ *Ibid.*, p. 166.

² *Ibid.*, p. 169.

³ V. și Iorga, *Inscripții*, I, pp. 305-6, no. 763. Biserica fusese mîntuită la 1699; *ibid.*

⁴ Radu Greceanu, p. 185.

⁵ *Ibid.*, pp. 98, 100^a; cf. p. 123.

⁶ *Ibid.*, p. 181 și urm. Cf., pentru toți acești arhieriei greci, și tabla ediției date de Ștefan Grecianu din opera lui Radu Logofătul despre Domnia Brâncoveanului.

⁷ Data în Radu Greceanu, p. 181; pe piatra de mormînt a lui Teodosie, Iorga, *Inscripții*, I, p. 240, No. 540. Avea la răposare optzeci și șapte de ani și jumătate.

mânește cetirile, însă pastrau pentru cântări, care nu erau ușoare de transpus în altă limba, și chiar pentru molifte, limba slavona. Aceștia biruiră prin acel lung șir de cărți bisericești, tiparite la Buzău, care au o mare însemnatate, prin aceia că, în locul manuscriptelor rare, rele și cu totul neînțelese preoților de sate, în locul formelor divergente ale cărților de slujbă, se dădea acum prin tipar un singur rând de cărți așezate după cele mai sigure și bogate originale grecești și având indicații de folos în limba de obște, dar mai ales prin amestecul acestei limbi care în scurt timp *trebuia să cucerească și molifta*, — unde patrunsese și mai înainte, prin publicațiile lui Dosoftei —, și cântarea în toate formele ei.

CAP. III.

Politica ambiguă a Mitropolitului Atanasie de Ardeal. A doua Unire cu Roma.

Potrivit cu aceste idei se făcu deci pentru Atanasie al Ardealului, ales de Climent al Adrianopolei, de Auxentie al Sofiei și de Neofit al Sevastei, împotriva altor candidați, Mitrofan și Dionisie, instrucția din 1697¹, iscălită de Teodosie, pe care noul ales îl numește „preaosfințitul său stăpân și biruitor a toată țara Ungrovlahiei“, și de Patriarhul Dosoftei. E ca o Mărturisire de credință a Bisericii muntene, și merită a fi analizată în amănunte.

Vladica ardelean cel nou va păzi „câte tocmeale ce are Scaunul Ungrovlahiei, neschimbate“, deci „canoanele și hotărârile sfintelor săboare și ale Sfinților Părinți“, supuinându-se „la puteri și la stăpâniri“ numai în „lucrurile ceale politicești“. Tainele le va păstra cum e obiceiul, botezând cu „apă curată“, și fără preot doar la vre-o nevoie, în casă, iar în biserică numai cu picături de untdelemn în apă și cu slujbă

¹ Pomenită și de scriitorii greci; v. Chrys. Papadopoulos, Δοξολογία, p. 44.

preoțească, întrebuințându-se mirul și cuminecătura în toate casurile —, înștiințare împotriva botezului simplu al calvinilor primit de câțva timp în Biserica Ardealului. Împotriva ritului catolic, va împărtași cu „pâine de grâu curată și *dospită*“, — iar nu cu ațima Latinilor —, va admite *prefacerea* pâinii și vinului mestecat cu apă în trupul și sângele Domnului—, nu după învățatura de rătăcire a lui Cariofil —, și va îngadui de o potrivă împartașania ce se zice „supt amândouă speciile“ mirenilor ca și clericilor, pe când Apusenii o păstrau numai pentru cei din urmă. „La taina preoției“ nu se primesc cei însurați mai mult decât odată — ori care ar fi ținut „văduvă sau lasata de bărbat sau curvă“; însurarea a doua aduce pierderea darului. Nunta între rudele prevăzute de canoane va fi oprită, și se îngăduie Ardelenilor numai obiceiul lor vechiu al înștiințării publice cu trei zile înainte. Duhovnicii vor fi aleși cu multa socoteală, pentru a putea înfațișa ortodoxia cea mai sigură; spovedanie și împartașanie se vor face în fiecare post, sau măcar în postul cel mare și în zilele Paștilor. Maslul se va păstra, făcându-se de șapte preoți, ori măcar de doi. La îngropări nu se vor ținea în sama oprirea calvine, ci se vor săvârși, după rit, „cântările, slujbele, caziunile și alalte ce sânt tocmite și orânduie de soborniasca Bisiarică, și asiamene să să facă pomianile și liturghiile și milele“. Icoane vor fi în toate bisericile, și „nu numai spre podoabă, ci spre cinstea“, potrivit cu hotărârile sinodului al VII-lea împotriva iconoclaștilor; dar sărutarea lor se va face „cu cinste“, și nu cu „adevărata închinăciune“, păstrată lui Dumnezeu singur — deci se lovia și în eresul calvin și în datina păgână a sătenilor; luminile, tămâierile se vor păstra pentru aceiași cinste a icoanelor. Sfinții prooroci, mucenicii sânt „mijlocii și solitori“ către Domnul. „Făr' de pravoslavnică credință niciun om nu să poate spăsi“, deci concesiile de dogmă, fie și cu păstrarea ritului întreg, nu se pot face. „Ca să nu lungim vorba, poruncim Arhieriei Tale să păzești dogmele, tainele și năravurile Bisericii Răsăritului, neclintite“, după Pravoslavnică Mărturisire a lui Petru Mo-

vilă, care s'a tipărit în românește; dar, la vre-o nedumerire, „de vreme ce limba rumâniască iaste puțină și îngustă“, trebuie să se alege la textul grecesc, care e „temeiul“.

Preoții să fie „oameni de cinste“, bine aleși, fără simonie și mită, cari să se îngrijească de zestrea deplină a Bisericii. Ei vor ceti Evanghelia, vor face cazanie, vor spune rugăciunile, „atâta la bisiarici, cât și la pogribanii“, în limba poporului: „la Sărbi și la Ruși pre limba sloveniască, iară la Rumâni pre limba rumâniască“. În schimb, cântările și liturgia: „slujba Bisearicii, adecâte Ohtaiul, Miniaele și alalte cărți ce se cântă Duminicile și sărbătorile și slujba de toate zilele“, se vor face neapărat slavonește, „iar nu rumâniaste sau într'alt chip“; *e îngăduit* însă ca ele să se facă și „pre limba eliniască“. Și Evanghelia când se cetește la liturghie e mai bine să fie slavonește, dar se poate și în românește, nu însă în fieștece formă, ci numai în cea pe care i-au dat-o dascălii din Țara-Românească supt Voevodul ce domnește.

Din vremea calvinească se vor păstra sinoadele, nu pentru judecăți și cercetări, ci pentru a se înlătura propaganda, ce s'ar fi strecurat între preoți, a „prorocilor mincinoși“ și „apostolilor mincinoși“. Odată sau de două ori pe an, se vor aduna, nu toți preoții — de protopopi nici nu se mai vorbește —, ci numai „aleși și înțelepți și cinstiți preoți“, fără vre-o împărtășire deci a clericilor străini ori a mirenilor de orice nație. Aici „să răsepești măhnirile și zăticnirile, și sa tai îndoirile, și așa să aduci pacea Bisericii“.

Deslegările în pricini cu îndoială le dă Mitropolitul muntean, cu sinodul său, cu arhieriei străini, „dascălii“ și „înțelepții“ ce-l încunjură. Și el e supus în asemenea casuri apelului la Patriarhul său din Constantinopol¹.

În aceste instrucții, în această „sfățuire“ se oglindește, nu numai *dogma completă*, așa cum o statorniciseră teologii din veacul al XVII-lea, lămurind-o în lupta cu calvinii și cu catolicii, precum și în cea cu părtenitorii lor din mijlocul or-

¹ *Condica Sfântă*, ed. Lesviodax, p. 328 și urm.; ed. Ghenadie, p. 714 și urm.

todoxie, de la Chiril Lukaris până la Ioan Cariofil și la cugețătorii religioși înrâuriți de Iesuiții din Moscova, dar și *ierarchia perfectă*, așa cum se impusese în urma călătoriilor, înfruntărilor, anatemelor și îndreptărilor atâtor arhieriei greci în călătorie de cucerire.

Știm care erau anume legăturile Bisericii muntene cu cea din Constantinopol după povestirea cronicii oficiale a Brâncoveanului cu privire la întronarea lui Antim.

Pentru a nu se lăsa alegerea în sama unui sinod eparhial, Teodosie designează în scris pe urmașul său, și diata aceasta care hotărăște și asupra Scaunului metropolitan se cetește înaintea clericilor adunați, împreună cu boierii, numai de formă, pentru a-i da un urmaș. Ei recunosc pe cel voit de înaintașul său; Vodă chiamă pe Antim „acolo în casa cea vlădicească“, și-i dă cârja, după dreptul său de stăpân al țerii. Apoi un Trimes pleacă la Constantinopol „cu cărti la Biserica cea mare, la Patriarșia Țarigradului“ — unde, totuși, adesea Brâncoveanu face el pe Patriarhi —, „ca după orânduiala bisericească să-i trimiță *ecdosis* și *metathesis*, ca să poată fi arhieru Vlădică“. *Ecdosis* pentru întărirea alegerii, *metathesis* pentru stramutarea din Scaunul Râmnicului pe care-l avuse până atunci Antim. Patriarhul numește pentru această din urmă ceremonie un „exarh“ din clericii de la Curtea lui Constantin-Vodă, pe fostul Mitropolit de Adrianopol, Climent. Peste două zile de la sosirea acestuia, la 21 Februar 1708, se face „metathesis“. A doua zi, Gherasim de Alexandria, un Patriarh, slujește liturghia înaintea Domnului, apoi Marele-Postelnic merge cu carăta domnească la Antim în Mitropolie, de-l *proscălisește* la Curte. Întră „pre scara cea mare, pen Devan“, și Vodă-i sărută mâna, făcându-i apoi „frumoasă orație de păstoria ce i s’au dat“². Deci acum nu-i rămâne decât să-și anunțe începerea arhipăstoriei colegilor din tot cuprinsul ortodoxiei.

² Radu Greceanu, pp. 181-2.

Abia întors în Ardeal, Atanasie nu stătu pe gânduri să scrie Împăratului, prin Iesuitul Ladislau Barányi, că el e „unit cu sfânta Biserică romano-catolică” și, deci — de aceasta era vorba, de fapt, — poate pretinde să i se întărească privilegiul din 1697; el i se dădu de la Viena la 14 April din acel an 1698, adăugindu-se la 2 Iunie și ordinul convenit către autorități¹. Dar Guvernul calvinesc al Ardealului îl trecu supt tăcere, și atunci Atanasie se hotărî să strângă un nou sinod pentru proclamarea solemnă a Unirii².

Fără multă discuție se primi acolo Unirea (24 Octombrie) cu „Besearica Romei cea catholičască”, ca „mădulările ceștii Bisearici sfinte”, după formulariul latin scris în față încă de la 7 ale lunii³, dar *lăsând la o parte în traducere mențiunea celor patru puncte*, adăugind că li trebuie neapărat „priveli-ghiomurile”, fără care nu pot trăi. Aceasta a fost cea d'întăiu formă a „cărții de mărturie”, *singura dată și în latinește*, dar Atanasie, care avea totuși puțină cinste în sufletul său, nu se învoi a-și pune pecetea cu cei trei arhangheli a Mitropoliei, până nu se adause, de aceeași mână, dar economisindu-se puținul spațiu rămas până la sfârșitul foii, că nu înțelege Unirea decât cu condiții, și anume: „pre noi și rămășițele noastre dinū obiceiulū Besearicii noastre a Răsăritului să nu se clătească, ci toate țărămoniile, sărbătorile, posturile, cumū până acumū, așa și de-acumū nainte să fimū slobozi a le ținea, după călindariulū vechiu”; se adaugi ca Atanasie să nu fie scos din Scaun „până în moartea Sfinții Sale”; urmașul lui va fi ales de sobor, în chip liber; îl vor *întări* „Sfinția sa Papa și Innălțatulū Împăratū”, — *în locul Vlădicăi și Domnului de peste munți*—, iar sfințirea o face „Patriiarhulū de suptū biruința Innălți[m]i Sale”, — deci cel sârbesc din Carlovăț; și protopopii se asigurau că nimeni nu se va

¹ Nilles, *o. c.*, p. 201; *Mag. ist.*, III, p. 278 și urm.

² Cf. Nilles, *o. c.*, p. 241.

³ V. *ibid.*, p. 206; Atanasie spune apriat însă că sinodul a fost chemat la 24; *ibid.*, p. 200.

amesteca în rostul lor. Altfel să n'aibă nicio valoare iscaliturile și peceteile noilor membri ai Bisericii Romane¹.

Astfel iscălirea și pecetluirea în ceară protopopii Hațegului, Inidorii, Sas-Sebeșului, Blajului, Caței, Nimigei, Bistriței, „Haportei“, Orăștiei, Bistriței, Călatei, Giumalului, Lăpușului, Daii, Armeniului, Chioarului, Colunului, Mohului, Racoviței, Săliștei, cei doi din Făgăraș, cei din Ilia, din Vinț, din Uifalău, din Gurghiu, din Țichindia, din Beghiș, din Leapindea, din Șieuț, din Simihaiu, din Silvaș, din Ohaba, din Cugir, din Călin, din „Kora“, „Săcal“, „Keza“ și încă unul, — cei mai mulți, protopopi fără hotar sigur al puterii lor, preoți de sat, cari, pentru bani, purtau un titlu mai mare decât al popilor obișnuiți². Iar, când veni rândul lui Atanasie însuși, el adause că Unirea se înțelege păstrându-se „toată lege noastră, slujba Besearecii, leturghia și posturile să stea pre loc“, și lăsându-se el, Atanasie Vlădica, „în pace“, *nehărbutăluit*³. Nu se poate, din partea unor *clerici*, o mai vădită urmărire a interesului material, o mai mare neîncredere față de aceia cărora li întind mâna spre Unire și o mai mare iubire pentru rosturile îndătinat, de care în ruptul capului nu se pot despărți, ale vechii Biserici în care trăise neam de neamul lor, luptându-se, cu puterea sau cu viclesugul, pentru păstrarea lor, ca fiind cea mai sigură scară spre Dumnezeu și „spăsenia sufletelor“.

O scrisoare solemnă fu redactată, în numele lui Atanasie, către Împăratul, cerându-se privilegiile, care nu zăboviră, fiind date înainte de 16 Novembre și apoi, după încheierea păcii cu Turcii, cari cedau Împăratului Ardealul, la 16 Februar 1699⁴.

¹ Nilles, *o. c.*, p. 208 și urm.

² Cf. cu lista din 1700, la Șincai, III, pp. 305-6.

³ Nilles, *o. c.*, p. 211.

⁴ Nilles, *o. c.*, pp. 200-1, 224 și urm; *Mag. ist.*, III, pp. 285 și urm.

CAP. IV.

Urmările nemijlocite ale Unirii

Vestea Unirii umplu de mânie pe nobilii calvini ai Ardealului, cari pierdeau prada cea mai obișnuită a legii lor încălcătoare, dar, mai ales, un număr mare de iobagi, cari, în veșmânt preoțesc, îndeplineau aceleași sarcini și făceau aceeași robotă ca și țăranii ceilalți. Plângeri la Viena, prin Trimes anume¹, prigoniri sălbatece, îngroziri, tănuire a diplomelor împărătești, totul fu pus în lucrare pentru a zădarnici o schimbare religioasă, fie și numai aparentă, care ar fi dat Casei de Austria, noua stăpână a țerii, sute de mii de credincioși legați strâns prin comunitatea religiei; în multe părți, furia „domnilor“ de pământ merse așa de departe, încât dadu la pământ capiștile papiștășești ale Valahilor². În sfârșit, pentru a împiedeca scăparea unui număr prea mare de Români de sub jugul cel greu al iobăgiei, Guvernul, lucrând cu de la sine putere și împotriva vederilor Unirii, hotărî, — îndată după publicarea, silită, a diplomei de privilegii —, la 26 Septembrie 1699, că în cel mai mare sat din țară ajung doi preoți, că preoții noi nu trebuie să se faca decât după ce se va orândui o cercetare, și de membri ai *clerului latin*, cari vor vedea dacă doritorul de preoție a mântuit o școală *catholică*, că Vlădica n'are drept de afurisenie, că preoții fără parohie n'au decât să se ducă la mănăstire și ca numai pământurile parohiilor pot fi scutite de dijmă; cu preoții ce nu și-au ales nicio lege străină e și mai rău: ei pot fi bătuți ca orice oameni de rând³. Afară de punctul închiderii în mănăstire a preoților fără parohie și de supunerea la dijma a tuturor averilor preoțești care nu se țin de parohie, cardinalul-primat admise punctele dietei, la începutul lui 1700, cu toată protestarea sinodului unit care se ținuse la 26-30 Sep-

¹ Nilles, *o. c.*, p. 219.

² *Ibid.*, p. 220.

³ *Mag. ist.*, III, p. 295 și urm.; Nilles, *o. c.*, pp. 227-9.

tembre 1699¹ și declarația catolicilor că nu înțeleg a brusca astfel lucrurile². În sfârșit, Bisericii celei nouă unite i se dădură două lovituri mari: clerul din părțile Inidorei declară că nu-i trebuie nici Papă, nici superintendent, ci că-i ajung vechile datine românești, iar, din rândul preoților celor mai cărturări și mai isteți, se ridică Ion Circa, sau Țircă, din Batiz, și, strângând iscălituri de preoți, caută a se face recunoscut ca episcop; urmărit de catolici, prins, pus în fiare, el află adăpost, ca unul ce se dăduse drept uniț cu calvinii, la sinodul din Cetatea-de-Baltă, în casa acestora de la Aiud³.

Totuși până la o dată așa de târzie cei din Țara-Românească nu aveau încă știri sigure despre gândurile și faptele lui Atanasie, sufragantul cu jurământ și instrucții al Mitropolitului Teodosie și ucenicul în materie de dogmă al marelui teolog Patriarhul de Ierusalim. Astfel la 15 Iunie 1700 Constantin-Vodă întăria Mitropoliei Bălgradului satul Merișanii din Țara-Românească, veche danie a lui Mihai Viteazul, ca și cum nimic nu s'ar fi întâmplat⁴. Pe de altă parte, Atanasie însuși tipăria la Bălgrad, cu un meșter trimis de Teodosie, Mihai Iștvanovici, — deci: fiul lui Iștvan, care-și zice, în cirilice: „ex Ungrovlachias“, de și nu era din Ungrovlahia adevărată, ci din Ardeal, — o nouă ediție a *Cazaniei* calvine, căreia-i zice acum, după moda grecească a timpului: *Chiriadromion* (el tipări și o *Bucoavnă*, cea d'întăiu în românește, tot în acest an 1699)⁵. Cu acest prilej, Vlădica lasă

¹ *Mag. ist.*, III, pp. 299-301; Nilles, *o. c.*, pp. 238-40, 241-2. Ordin împărătesc pentru observarea privilegiilor, 12 Decembre 1699; *Mag. ist.*, III, pp. 301-5; cf. și Hurmuzaki, V, pp. 540-1; *Mon. Comititalia Trans.*, XXI, p. 431 și urm.

² Nilles, *o. c.*, pp. 242-4.

³ *Ibid.*, pp. 220-2.

⁴ *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 288, nota 1; *Mag. ist.*, III, pp. 305-6; Ci-pariu, *Archivu*, p. 453 și urm.

⁵ Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, pp. 369-70 no. 113.

pe tipograful Mitropoliei să numească pe Voevodul ocrotitor: „luminătorul credinții pravoslavnice“, „patronoșu adevăratu al Sfintei Mitropolii de aici dinu Ardealu“ și să asigure că nu s'a făcut vre-o „strămutare în potrive Sfintei Scripturi, au în rânduiala dogmelorū ce ține și poruncește pravoslavnică Besearecă a Răsăritului“.

Cu sfârșitul acestui an însă, masca era aruncată. La 4 Septembrie 1700 se strângea un mare sinod, la care luară parte, pe lângă protopopii din 1698, — dintre cari numai prea puțini lipsiră —, mulți alții, și din locuri însemnate: astfel Vasilie din Brașov și colegii săi din Sibiiu și Bălgrad, apoi cei cari lipsiseră din rândul protopopilor făgărășeni: de la Viștea, de la Avrig, de la Berivoiu, de la Râușor, de la Calbor, peste apa Oltului; pe lângă cel din Gurghiu și alt protopop din Secuime: cel din Haromsec; apoi, de sus, din părțile Bistriței, cel din Sângiordz, un număr de protopopi din deosebite Ținuturi, de la Supt-Păduri, Vidrăsău, Chitoiu, Chieuști, Lemniiu, Bacaiu, Saldobagiu, Comliș, Cobia; Ungureni din Sărvad, Băsești, din Baia-de-Criș, din Sântul și Lazuri; cei din Maramurăș, în sfârșit, din Sighet și Erașul-de-sus.

Cea mai mare parte din Maramurășeni însă ținea cu Vlădica Iosif Stoica, — nemeș având un ostaș călare în arme —, numit încă de Apaffy cel d'întăiu, sfințit în Moldova și desfăcut de atárnarea ardeleană, ca „episcop pravoslavnic, cu mila lui Dumnezeu, al Maramurășului, exarh al stavropighiei patriarșești țarigrădene“ — actul din 1391 fusese împărțășit de Maramurășeni și lui Dosoftei al Moldovei —, „administrator al Mitropoliei Bălgradului, Ardealului ș. c. 1.¹“, pecetluind cu pecetea bălgrădeană a celor trei Arhangheli². El ținea câte un „parțialeș săbor“ prin satele Ținutului, judeca în procese bisericești, împărția singhelii și antimise slavone

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 298, no. v; cf. pp. I-LIII.

² *Ibid.*, p. 234, no. III.

și strângea venituri. Stătea prin „mănastirile“ de prin sate, la Giulești de pildă, dar și în Hust apoi, și-l recunoșteau protopopii din Vișaul-de-jos, din Giulești, din Jalova, pentru erasul-de-sus, erașul Cosăului și erașul Sighetului, precum și mulți preoți, pe lângă „jupâni asesori, fruntașii oarmeghiei“ sau ai comitatului³.

Daca n'au venit, cum se spune anume, preoți din părțile Satmariului, trebuie să se caute lămurirea întâiu în faptul că protopopii de acolo ajunseseră aproape neatârnați, și apoi în aceia că, în vecinătate, „în Ținutul Orăzii și comitatul Bihorului, până la Gelmariu“, căpătase, la Ianuar 1694 înca, vicariatul catolic „în părțile Ungariei asupra Românilor“ (*in partibus Hungariae super Valachos*), pe cari se lăudase că-i va face uniți „și cu sila“, un Isaia, „Sfetagoreț“ și Grec, paroh în Carei, apoi în Dobrițin, care stătu în mijlocul satelor românești din țara Oașului, la mănăstirea Bicsadului, până la uciderea lui de hoți (15 Maiu 1701). Isaia avea supt ascultarea lui pe toți protopopii de pe acolo, până ce sarcinile grele ce arunca asupra lor aduse plângerile unei părți din cler, cu protopopul Pantelimon dela Baia-Mare în frunte¹.

Acolo era un Ținut de Unguri, Ruși și Greci, cu episcopi cări se chiamă, când Voloșinovschi — din 1670-5 —, când Teofan Mavrocordat — din 1677 —, când Ieremia Lipnițchi — 1685-8 —, când Metodie Racovețchi — „episcop de Muncaciu, Machowicza, de Zips, de Krasnobroda, Maramurăș și prin toată Țara-Ungurească“, în 1688, până ce, la urmă, un Chiot italianisat, episcop de Sivas, întâiu, apoi de Muncaciu, Maramurăș și Zips, pe lângă care se adaugă Machow și Komarom, ajunse „vicariu apostolic al poporului de rit grecesc în toată Ungaria“ și, cu autoritatea unui „sfetnic al Împăratului“, făcu Vlădici pentru Români și tipări pentru mântuirea lor sufletească un Catechism, din care o a doua ediție ieși după moartea lui, la 1726².

¹ *Ibid.*, pp. XLIX-L.

² *Ibid.*, pp. XLVIII-IX; XIII, pp. 9-10, no. 9; Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, p. 439, no. 100; II, p. 27, no. 190.

Cei cînzeci și cînci de protopopi, înfățișând o mie cinci sute optzeci și doi preoți, luară în desbatere două chestii : Unirea întăiu și apoi reformarea, după canoane, după idealul legii creștine și după cerințele ritului și ale datinei, a clerului românesc unit. Împotriva Unirii se rostriră Brașovenii și Sibienii, dar mai ales cei din părțile Inidorei, însă, la urmă, ortodocșii din cele d'întăiu două locuri și calvinii din al treilea se învoiră a-și pune iscăliturile, și nemeșii făgarășeni, veniți în număr mare, se arătară foarte bucuroși ¹.

În a doua ședință se hotărî primirea Unirii în aceeași formă ca la 1698 ; se adăugi iarăși, dar în afară de forma actului — *cel d'întăiu nu va fi fost găsit bun și pentru aceasta*, — că „ritul“ și „disciplina“ nu se vor schimba și că, mergând acasă, fiecare protopop va face să se iscălească actul de juratul său ², de doi preoți, „comisari“, *de trei bătrâni din fiecare sat* ³.

Abia la 14 ale lunii se hotărâră articolele de reforme.

Unele din măsuri amintesc „sfătuirea“ munteană din 1698 : supt pedeapsă de gloabă pentru preot — 12 florini — și sat — 24 —, vor fi în orice biserică icoanele Mântuitorului, ale Maicii Domnului și ale Sf. Nicolae ; odăjdile și odoarele se vor ținea curat ; se vor observa cu sfîntenie cele patru posturi, supt amenințarea „lipsirii de la biserică“ ; să se cinsteasca serbătorile însemnate cu roșu la Ceaslov, făcându-se polieleu și cetindu-se evanghelia ; se va boteza cu mir, căci altfel preotul va fi scos din preoție ; se va tunde preotul ce se va afla însurat a doua oară ; oamenii vor fi îndatorați a merge la biserică, în zilele de Duminecă și serbători, fără greș, iar cei ce nu vor asculta și vor lipsi a treia oară, vor fi „lepădați dela biserică“, neavînd dreptul de a fi îngropați creștinește, ca în vechile „ponturi“ ale lui Sava Brancovici ; se poruncește ca fiecare credincios să știe Tatăl

¹ V. N. Densusianu, în *Revista critico-literară*, I, și *Cestiunile* din Blaj, 1893.

² V. vol I.

³ Cf. *Mag. ist.*, III, p. 307 și urm. ; Nilles, *o. c.*, p. 245 și urm.

Nostru, Crezul, Cele zece porunci; tot din același izvor e orânduirea ca preotul să facă slujbă „Duminecile sau serbătorile de trei ori și Vinerile și Miercurile, de două ori, iar pre post în toate zilele“¹. Același izvor îl are oprirea de a despărți în afară de soborul cel mare.

De limba slavonă nu se pomenește nimic, dar rostul celei românești se stabilește astfel: „popii să facă slujbă cât vor putea românește, evanghelia și poveaste, să înțeleagă creștinii“, și să facă „poucenie“ Dumineca și serbătoarea, dacă nu vreau să plătească gloabă 12 florini. Să nu se cunune fugari, străini, „frății“; logodna să nu se facă fără preot. Diecii doritori de a se preoți se vor dovedi cu cărți de la protopopi a fi oameni cinstiți și „adevărați duhovnici“, știind „Psaltirea de înțeles“, „glasurile“, „tainele Bisericii“, și vor mai învăța patruzeci de zile la Mitropolie.

Acum începe partea oarecum originală. Preoții vor trebui să aibă toți, și cei de pe aiurea, „carte dela Vlădica“. Vor purta haine lungi, „pleasă sau potcap“, nu „vor îmbla la cărcimă sau beați prin târg“, nu vor „trage tăbac, măcar în ce feliu de chip“; nu vor „sudui“ și nu vor lăsa pe credincioși să faca așa; nu vor primi în biserică pe „oamenii răi, hoți, curvari“, ci-i vor da judecății cuvenite; nu vor îngădui „jocuri“ și „tragere pe uliță sau într'alt chip“; ei nu vor merge la judecata mirenilor în procese mixte; vor cere satului să le ție un „țarcovnic“ sau „crasneac“; vor lua de la săteni, după vechiul obicei, claua de grâu, ferdela de ovas, și li se va sluji două zile pe an.

Protopopii numesc pe preoți și primesc ca mulțămită o piele de vulpe; ei țin „soboare de eparhie“, ca supt calvini, și pot pedepsi, „cu cei doi popi bătrâni și cu soborul său“, pe preoții ce lipsesc; ei vor veni la soborul cel mare, presădat de Vlădică, împreună cu titorii-jurați, aducând fiecare „doi preoți batrâni“ cu el². Pe urmă, protopopii, crezându-se

¹ Cf. Mangra, *o. c.*, pp. 81-2.

² Românește, în *Mag. ist.*, III, p. 312 și urm.; cf. Nilles, *o. c.*, p. 250 și urm.

prea îngustați, impuseră Vlădicai a li se pastra dreptul de despărțenie fără știrea lui și, în vederea venitului de piei de vulpe marturisit și altele nemarturisite, facura sa se îngăduie preoțirea fără altă clausa decât aceia, foarte generala, că diecii vor fi „vrednici și învațați“¹.

În schimb, la 6 Ianuar 1701, protopopii, cari arată sa nu se fi despărțit, cinzeci și șapte la număr, declarau că „pof-tesc“ pe Atanasie singur, fără a se amesteca mirenii în „lucrurile vladicești“, și la aceasta declarație se unește și „protopop Crăstea san protopop Staicu ot Brașov“².

Atanasie, care avea încă doi stapâni, lucrase, de și tânăr, dar fiind meșter sfatuit, cu o dibacie deosebita. Avea amândouă mâinile pline de daruri; cu una întindea Împăratului și lui Kollonics declarația latină de Unire fără condiții și clause de garanție, iar, cu alta, Muntenilor ortodocși actul românesc de reforme. Pare sigur, aducându-se înaintea mărturia protopopului Avram și a tipografului Nicolae, ca el ar fi înfa-țișat lui Voda-Brâncoveanu Unirea toata ca un lucru numai de formă, facut în vederea iertării porțiilor ce se luau de la preoți până atunci³, îndreptățire pentru care i s'a și întarit stăpânirea Merișanilor. Și lui Dindar, Bulgarul care spiona pentru Domnul muntean la Sibiiu, Vlădica-i răspunse deslușit că „nu e unit“⁴. Fără a pomeni cu un singur cuvânt de o schimbarea sa de lege, el muștră aspru, în Novembre, pe Brașoveni, în fruntea cărora stăteau negustori greci, de o strictă ortodoxie, pentru că nu voiau să recunoască declarația de Unire, iscălită și de protopopul Vasilie de la dâșșii; „noi sântem Vlădică... Pân'acum am fost fiii păcii, iar, deaca

¹ *Ibid.*

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 71-2, No. LXVI.

³ „Unionem... tantum ad oculum et popas unitos ob remissas portiones. Si unus alterve non obsisteret, qui huius Unionis auctor extitit, dissolutam fuisse“; Nilles, *o. c.*, p. 261.

⁴ *Ibid.*, p. 267.

mă veți mânia, voi eu să fiu ca un leu tradat de fii săi (!)"¹.

Un astfel de act nu-i ajungea lui Atanasie ca să fie sigur că nu-l va scoate nimeni. El avea nevoie de întărire din partea Bisericii catolice. Și, pentru a o capăta, se puse acum pe lucru, cu atât mai mult, cu cât știa ce pări aduc împotriva lui dușmanii pe cari și-i câștigase: că joacă în mijlocul protopopilor la mănăstire în zilele de serbătoare mare, ca bea la ospete ca în „cârciumă“, că se încunjura de Țigani cari știu bine și jocul și băutura, că umblă cu arme și vânează, că rudele lui calcă pe preoți în picioare și manâncă veniturile Bisericii, că se fac preoți de cei cari nu știu Total Nostu, și anume pentru bani, și chiar dacă sânt însurați a doua oară; ca se despart oamenii de rând, ba chiar și preoții, pentru doi, trei florini; că nu se împartășesc credincioșii decât la moarte, că țin diaconi copii, că pretinde prea mulți bani de la clerul său, că are secretariu calvin, că n'a schimbat Crezul în ce privește purcederea Duhului Sfânt, în ultima-i tiparitură pentru copii², — aceasta o spune și Vlădica armenesc Virzirescu, — care a fost scoasă cu mai puțin decât banii ce a strâns de la toată lumea; că n'a făcut școală de preoție. Învinuiri în mare parte adevărate și pe care le crezură și unii dintre Iesuiții ardeleni, cari erau de părere să se caute pentru legea nouă om nou, fără a pripă totuși lucrurile³.

CAP. V.

Întărirea Unirii de către Curte.

Încă din 1699, Atanasie își arătase dorința de a merge la Viena să negocieze în numele noii sale Biserici; el plecă

¹ Stinghe, *Documente privitoare la trecutul Românilor din Șchei*, I, pp. 5 și urm., 8-9, 10-11.

² *In nuper edita postilla*; Nilles, *o. c.*, p. 261. E vorba, firește, de *Bucoavna*.

³ *Ibid.*, pp. 263-7.

nnmai în iarna anului 1700—1, în sunetul ¹clopotelor și petrecut de vre-o douăzeci de protopopi și vre-o sută de preoți, luând cu el pe vicariul Meletie și pe negustorul bălgrădean Ștefan Raț, unul dintre „țitori“ ¹. Sosia la 5 Februar 1701 în Capitala Împărăției, trei ani după ce mersese la Târgoviște spre a fi ales și sfințit ca arhiereu ortodox ². Avu cinstea de a vedea luminata față a Măriei Sale împărătești și luă parte la conferințe cu însuși cardinalul Kollonics și cu vice-cancelariul Ardealului, cerând cu acest prilej, pe lângă ce știm că doria, și plata zaherelei date de preoții români oștilor germane, pentru a se întrebuința acești bani la ridicarea de școli ³. I se dădu titlul de consilier împărătesc, pe care-l avea și Camilli din Maramurăș, i se dăruî pentru el și urmași un lanț de aur cu chipul milostivului Împărat, i se făgădui aducerea la îndeplinire a privilegiilor și desăvârșita scutire a clerului său de „giug iobăgesc“, „slujbă“, de „honorarium sau cinste“ către domnii moșiilor, de vămi și „alte mai multe târhaturi și greutăți și adăugiri“; i se supuseră „părțile exterioare“, Bihorul, Crișurile, unde și încercă a se face recunoscut ⁴. În schimb, la 7 April 1701, el primia ca „Mitropolit“ al său pe cardinalul-primat al Ungariei, ca Patriarh al său pe Papa, „sfântulu Papa de Roma“. Mitropolitul muntean, chiriarhul de până atunci, îi este acum numai „Bucureșteanul“; Domnul Terii-Românești, vechiul „patronuș“ și binefăcător în toate privințele, stăpânitor peste Românii liberi, e numit „Craiul sau Voda Țării-Muntenești“; amândoi sânt „șișmatici“ și „eretici“, și cu niciunul din ei nu va mai păstra „prieteșug“, nu va mai ținea „curașpundeție“, supuind noilor săi stăpâni orice scrisoare va fi „de lipsă“ a li trimete. Numai „catolici sau dreptă uniți“ se vor mai vedea la „Curtea“ lui din Bălgrad. Va tipări Catehism nou,—care se și publică

¹ *Ibid.*, p. 272.

² *Ibid.*, p. 273.

³ *Ibid.*, p. 276.

⁴ *Ibid.*, p. 388.

în 1709, cu litere latine, la Sibiu¹, cărți neatinse de eresie, revăzute de un „teolog”². Se învoiește să fie sfințit din nou, ca unul care s’a încredințat că hirotonia cea d’întăiu a putut să fie greșită și fără preț: această umilință i se iartă, ce-i drept, în forma solemnă, dar e sigur că Atanasie a fost *dispensat* măcar de Kollonics³. Va primi lângă el ca supravegheator și sfătuitor pe acel „teolog” catolic pe care și unii din Iesuși îl credeau prea împovărat și jignitor pentru bietul „episcop” căzut în epiropie⁴; îl va primi „ca un părinte dă-tător de sfat”, cu drept însă de a-l întovărăși în visitații cano-nice, de a hotărî în chestii de despărțenie sau „lepădare din besearecă”, în numirea preoților, în globirea lor, în pu-nerea de „tașcă”, adică taxă, și, în sfârșit, în toate cele, ca unul ce se simte el însuși „în multe năînvățat, nemuncit și necercat”; „teologul” va avea dreptul să-l mustre, și el datoria de a primi „dojeneala”, ba chiar sfătuitorul va putea să orânduiască „îmbunări”, pornindu-se deocamdată cu îngă-duirea cuminecăturii „și din sărbătorile Paștilor încolo” și urmându-se îndată cu încercarea de a se introduce calendarul cel nou⁵. Nici gospodăria Bisericii n’o va mai avea el, care îngăduise până atunci pe tată și frați să-și facă afacerile cu preoții și diecii doritori de a se preoți. Va fi un „socot” al întregului cler unit, care se va trimete cardinalului; episco-pului i se va da numai câte un florin pe an de către fiecare preot; taxele vor fi hotărâte, *rupte* pentru orice slujbă bise-ricască, iar „hasna și proventușul din economie Besearecii sau Mitropolii, ce va eși, o fi suptă grija coratorilor”. Se îndatorește, cu umilință, a nu răbda jocuri ia Mitropolie, a nu aduce „muieri” la petrecere, a nu lua parte la „vânătoare ar-mată și cu sunet”. Și, dacă nu s’ar ținea de aceste condiții și ar călca și a treia oară porunca „teologului său”, va putea

¹ Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, p. 480, No. 156.

² Cf. și Nilles, *I. c.*, p. 312.

³ *Ibid.*, pp. 107-109.

⁴ *Ibid.*, p. 264.

⁵ *Ibid.*, p. 24.

fi scos din Vlădicie, ca un dregător oarecare vinovat față de Stăpânire: „de s'ar vedea bine Bisearecii rumănești cu a Romii unite din Vlădicie să mă scoată și în locul meu altul care să țină lucrurile mai din sus scrise (!), uniciunii foarte de lipsă, va pune Vlădica“¹.

Va recunoaște oricine, după cetirea acestui act autentic, în care se oglindește sufletul josnic al unui om fără demnitate și fără rușine, al unui arhiereu uitător de toate datoriile și jurămintele sale, al unui Român fără simț de neamul său, că, între deosebitele forme de Unire cu Biserica Romei pe care le-au întrebuintat neamurile ajunse în stăpânirea Austriei, niciuna n'a fost așa de rușinoasă și de brutală. Oricâte foloase culturale, mari și netagăduite, ar fi adus Unirea, foloase pe care Atanasie, când făgăduia la Bălgrad, cu banii Bisericii sau cu pomana de 6.000 de florini a lui Kollonics, „oșcula“ de „dieceaste și rumăneaste: *valachicam et latinam*“ — diploma împărătească vorbește de trei școli, la Balgrad, Hațeg și Făgăraș², — nu putea să le înțeleaga și să le prevadă, declarația lui din April 1701 e de sigur cel mai înjositor act public săvârșit până atunci de vre-un Vlădica românesc.

Aceste îndatoriri nu se publicară însa niciodată, și, când la instalația lui, în ziua de 25 Iunie, mergea ca un Craiu, în cucie aurită, încunjurat de clerici și nobili catolici în rădvane, întovărășit, cu cruci și prapure, de vre-o mie de preoți, cu cei cinzeci și patru de protopopi ai lui în frunte, și salutat de o mulțime de două mii de oameni, de toate legile și neamurile, când, în bătrâna mănăstire a lui Mihai-Vodă biruitorul, groful Apor cetia recunoașterea, cu data de 19 Mart, a lui Atanasie ca episcop *adevărat*, din nou făcut, în locul

¹ Românește, în Popovici, *Uniunea Românilor*, p. 153 și urm.; extrase în Iorga, *Sate și preoți*, pp. 185—8; cf. Nilles, *l. c.*, p. 289 și urm.: v. și *ibid.*, p. 99 și urm.

² *Ibid.*, p. 298.

Mitropolitului fals ce fusese, când Iesuitul neamț Carol Neurauter, noul „ieolog“, adăugi întărirea privilegiilor episcopului românesc, pe când eroul zilei își va fi oprit ochii la strălucita strângere subjugătoare a aurului, numai câțiva inițiați știau și înțelegeau că această zgomotoasă petrecere se serbează pe ruina unei vechi organizări bisericești și pe rămașițele sfășiate ale trupului Bisericii românești unice, întinse fără întrerupere până la hotarele neamului¹.

CAP. VI.

Impotriviri la îndeplinirea Unirii.

Serbătoarea din Bălgrad, pentru Vlădicie înnoită și pentru lege împărătească nouă, fusese stricata prin protestul zgomotos facut la ușa bisericii Mitropoliei de trei Români, un preot și doi mireni, din Brașov se pare, cari strigau că nu pot îngădui ca biserica lui Mihai-Vodă să fie închinată altei religii². Peste puțin se presinta, în forma prevăzută de legi, de către nobilul român Gabriel Nagyszégy, o plângere de acest fel, adăugindu-se în ea amenințarea că, dacă se face silă Românilor, ei ar putea să privească, la o întâmplare, și către alți stăpîni; sau să iasă din țară, care nu e doar „încunjurată cu zid de piatră“. O mare parte dintre orășenii cei mai bogați, unii dintre dînșii Greci din Compania grecească de comerț, care-și avea încă de mult membrii în cele mai însemnate centre ardelene și în unele localități din Ungaria³, nu mai voră să calce în biserica metropolitană, ci făcură să li se slujească în biserica mică din oraș⁴, arătând în gura mare că-și vor aduce preot bun, ortodox, de peste

¹ Cf. *ibid.*, pp. 287 și urm., 320-2; Șincai, III, p. 312 și urm.

² Nilles, o. c., p. 322; Silviu Dragomir, *Ist. desrobirii religioase a Românilor din Ardeal*, I, Sibiu 1920, Anexe.

³ Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. v și urm.

⁴ *Ibid.*, XIII, p. 34.

munți. Arestarea lui Nagyszégy nu potoli firește tulburarea din spirite, care făcea ca Guvernul să se teamă de o răscoală¹. Țara Făgărașului nu primi nici ea Unirea, care se dăduse acum la iveală cu toate urmările ei de prefacere și de umilire; în Făgăraș chiar, Brâncoveanu făcuse de o bucată de vreme o frumoasă biserică², isprăvită în 1698³, și înzestrată cu privilegii de ctitorul ei darnic⁴: preoții de acolo, plătiți din Țara-Românească, vor fi stat în fruntea nemulțămiiților, mai ales meșteri de la țehiul tăbacilor, cari aveau privilegii de la Rákóczy cel d'întăiu și erau deprinși cu înrăurirea calvinească⁵. Cât privește pe nemeșii din Țara Oltului, cu toată credința lui Kollonics că s'au câștigat, în 1702, 442 de familii dintre ei⁶, aplecările lor către calvini, de nobleța cărora erau legați prin boieria lor, sânt cunoscute. În Apusul țerii, Hațegul și Inidora, cu toată buna primire ce se făcuse lui Atanasie la Ilia și Deva, nu voiau să știe de Vlădică înnoit, cu „teolog“ în coastă. În Inidora, unde biserica Sf. Nicolae fusese lucrată, în bun stil românesc, de la 1634 la 1654, cu cheltuiala protopopului Nicolae, precum și a multor negustori bogați de acolo⁷, „Grecii“ din Companie și alți locuitori erau mai bucuroși de legea cea veche a Craiului, cu al cărei rău se deprinseseră, decât cu legea cea nouă a Împăratului, al cărei bine n'avuseră încă prilej să-l guste; îndată după sinodul, slab frecventat, din Iunie 1701, — protopopii fură chemați din nou în Novembre⁸, — la 16 Iulie și Vlădica și cârmuitorul lui de multă vreme, Ladislau Barányi, și Iesuitul conducător al Casei din Bălgrad ca și, întâmplător, acela al Casei din Cluj, dădeau voie protopopilor Gheorghe și Ioan,

¹ Nilles, *o. c.*, p. 331 și urm.; Iorga, *Sate și preoți*, p. 196 și urm.; Dragomir, *l. c.*

² Radu Greceanu, p. 86.

³ Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 94 și urm., no. XLVIII.

⁴ Iorga, în *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 288, nota 1.

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. XIX și urm.

⁶ Nilles, *l. c.*, p. 24.

⁷ Iorga, *Studii și doc.*, XIII, pp. 117-9.

⁸ Nilles, *l. c.*, pp. 323-8.

precum și tuturor credincioșilor lor din Inidora, oraș și Ținut, să trăiască „precum au trăit până acuma, după obiceiul pravilii grecești și românești“, „cu toate tocmealele Bisericii, neadăugând și nescăzând“, cu singura condiție să asculte de Vlădică, „precum au ascultat și mai înainte de Vlădici și de cine le-au fost purtători de câștig“, și „să nu hulească“ legea Împăratului și cele patru puncte, de care nu sânt datori să se ție¹. Astfel se lucra și din partea catolicilor ca din a calvinilor, cari erau învinuiți că, în aceste împrejurări tulburi, nu cer decât o simplă declarație iscălită de Unire cu punerea supt ocrotirea altei Biserici².

Cât privește Banatul, el rămânea în vechea lui alcătuire și credință, răzimându-se și pe masa compactă a Sârbilor de curând atrași în țară prin tot felul de privilegii împăratești; Românii bănățeni, cu centrele lor, Lugojul și Caransebeșul, se depărtau de calvinismul adoptat încă în veacul al XVI-lea, doar pentru a se apropia de cea mai sigură ortodoxie, iar nu pentru a trece la catolici; preoți din aceste părți nici nu se pomenesc în sinoadele de Unire ținute dela 1697 încoaace.

Mai bine decât toți se purtară însă Sibiiienii și Brașovenii. Un bătrân „companist“, care fusese în 1672 birău al negustorilor „greci“ din Sibiu, „Caloiani“ Pater sau Pater Ianoș³, care avea moșii în Țara-Românească, unde Domnii îi ziceau „prietenu“ lor⁴, și care-și dăduse fata după Dindar, agentul, pomenit și mai sus, al lui Vodă-Brâncoveanu⁵, făcuse, încă din Martie 1701, când Atanasie se afla la Viena, de la Bălgrad chiar, aspre muștrări acestui arhieru cu două fețe, cerându-i a se desluși față de mireni, cari au și ei dreptul de a lua o hotărâre, și amenințându-l cu pedeapsa călcătorilor de jurământ, cu afurisenia Patriarhilor, cu muștrarea grea

¹ *Mag. ist.*, III, pp. 322-3.

² Nilles, *I. c.*, p. 299.

³ Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. VII; cf. V, p. 126, no. 421, p. 128, no. 48; p. 129, no. 54.

⁴ *Ibid.*, V, pp. 126, 129, 138.

⁵ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 70; Lăpedatu, în *Prinos Sturdza*, p. 303 și urm.

a vremilor ce vor veni — „și nu peste 20 sau 30 de ani, ce și peste 100, tot Sfinția Ta vei fi ocărăț“, dacă va schimba „legea, au rea, au bună“, pe care credincioșii nu vreau nici într'un chip să o *miște* ¹. În Iunie, Brașovenii declarau că primirea celor patru puncte „iaste adevărat papistaș a fi“, și că pentru aceasta ei n'au nici cea mai mică aplecare ². Nu numai „cofele cu icre negre“, dar toate peșcheșurile și yeniturile fură luate apostatului episcop din Bălgrad. Pater Ianoș, Dindar, Andrei Banul zis și Görög, David Corbea, toți oamenii Domnului și boierilor munteni lucrau de zor pentru a păstra Sibiiul în ortodoxie. Brâncoveanu însuși scrisese, în Iulie, la Brașov pentru a înștiința pe prietenii săi, negustorii de acolo, că Împăratul n'a îngăduit „episcopului de aci din Ardeal“ să strice cu sila legea oamenilor ³. Din Maramurăș în sfârșit fu chemat în zădar la Viena Vlădica ortodox Iosif Stoica; peste câteva luni, el se întoarse fără a fi jurat ori iscălit ceva ⁴.

Acum, în sfârșit, când nu mai putea fi iertată nicio slăbiciune și nicio zăbavă, Mitropolitul Țerii-Românești vorbi limpede și tare. Bătrânul Teodosie, care fusese îndemnat la o măsură energică și de către Dosoftei al Ierusalimului, sosit în Țara-Românească în iarna anului 1702 ⁵, unde stătu câteva luni de zile, făcând și mir în „biserica Sf. Apostoli, care se chiamă Arhimandritul“, și informat după cuviință și de boierii ce fuseseră trimeși la nunta calvină a guvernatorul ardelean, Bánffy, cu Ladislav Székely ⁶, începea, pomenind lui Atanasie, către care nu scrisese de mult și care, urmând vechea lui politică în doi peri, îi scrisese el, cerându-i *Octoiul* de Buzău, precum și celelalte două cărți de

¹ *Ibid.*

² Stinghe, *o. c.*, I, pp. 5-6, 28; Cipariu, *Acte și fragm.*, pp. 268-9.

³ Stinghe, *Doc.*, I, pp. 15 și urm., 17 și urm.

⁴ I. Pușcariu, în *An. Ac. Rom.* XXIII, p. 7; Bunea, *Vechile episcopii*, pp. 103-4; Cziple, în *An. Ac. Rom.*, XXXVIII.

⁵ Chrys. Papadopoulos, *Δοκίμιον*, p. 59; Radu Greceanu, p. 115.

⁶ *Ibid.*, pp. 114-5.

cântări, ieșite acolo, *Triodul și Pentecostariul*, ba chiar „două comanace“, despre „faptele lui care cu rușine își vor afla sfârșit... Te-ai înșelat de cinstea lumii, pentru care, aruncând cu piciorul sfânta maică Biserică răsăriteană, mai presus de dânsa ți-ai căpătat consacrarea“, care e o adevărată „batjocură“ (*comoedia*) ...Ești unit și ai mare legătură cu aceia cari sânt protivnici dogmelor noastre, ce sânt temeliile Bisericii noastre răsăritene... *Ți-am văzut jurământul, care ni s'a adus...* Faceți voi o tipografie, falsificați cărți cum voți, și ți vede cum veți arde cândva în Iad.“ Nu va avea de-acum, din Țara-Românească, nici cărți, nici venituri, nici scrisori, nici „mila cea mare“ pe care o gătia Vodă; nici datoria lui Teofil către Teodosie, de care scrisese Atanasie, n'o mai voiește Mitropolitul muntean. Cu același Trimes, veniau și scrisorile de afurisanie dela „Patriarhii și Mitropolii Răsăritului“, scrisori din care s'a păstrat aceia a Patriarhului de Constantinopol, Calinic, care, din punct de vedere ierarhic, avea și chemarea să vorbească¹. Tot de odată Ardelenii erau înștiințați ca nici să mai sărute mâna falșului Vlădică, ceia ce ar fi de o potrivă cu „a săruta mâna unui birău, sau a unui cadiu, sau a unui calvin“².

Teodosie mai aștepta vre-o îndreptare din partea lui Atanasie, pe care Calinic însă, numindu-l, pentru păcatele sale, „Satanasie“, îl despoia de demnitatea arhierască. Dacă însă Mitropolitul muntean nu luă măsura, firească, de a chema soborul de alegere și de a da lui Atanasie excomunicatul un urmaș ortodox, aceasta se datorește numai griiei lui Vodă Brâncoveanul, om prudent înainte de toate, de a nu se strica, pentru lucruri bisericești, cu un vecin așa de puternic cum era Împăratul. Se închiseră granițele comuniunii duhovnicești, și Ardealul, pierdut pentru ortodoxie, sau socotit ca pierdut, în urma repetitelor manifestații catolice ale celor cincizeci și doi de protopopi ai lui, rămase să-și caute singur de ros-

¹ Nilles, *l. c.*, p. 344 și urm.

² Stinghe, *o. c.*, I, p. 34 și urm.

turile sale religioase. Cel mult dacă Brâncoveanu scrisese la Viena cu aceleași plângeri cu care scrisese și Patriarhul Calinic¹, căpătând răspunsul că Românii din Ardeal vor fi tratați în materie de lege cum vrea stăpânul lor, Împăratul, precum cei din Țara-Românească ascultă și în această privință de Domn². Nici necuviințele adresate bătrânului arhiereu muntean, lui „Teodosie Bucureșteanul, așa-zis arhiepiscop”³, de către cardinalul Kollonics nu schimbă această politică a slăbiciunii și a dibăciei, a închinării veșnice la doi stăpâni.

Se hotărî, de sinodul pe care Atanasie îl strânse la 1702, ca tinerii să se trimeată la școlile din Sâmbăta-Mare, din Viena, la Sf. Barbara și la Colegiul pazmanian, cu tipografie, — și unde se întemeie un Colegiu Iliric pentru uniți⁴, — în Roma, la Colegiul grecesc sau și la cel unguresc, la cel germanic, și ca, în lipsa cărților muntene, și cele din Veneția fiind prea scumpe⁵, noi și bune cărți „ortodoxe” să se tipărească la Bălgrad. Dar, peste cinci ani, pentru ca să-și poată acoperi „Mitropolia”, Atanasie amanetă la Sibiiu „matricula ștampii, istromenturi tipografii”⁶, cu care tipărise încă la 1702 un catechism catolic: *Pânea Pruncilor*. Răscoala lui Francisc Rákóczy zadărnicișe toate planurile, și ea strică toată bucuria dela început.

Represintantul naționalității ungurești și al separatismului ardelenesc în luptă cu Austria căută să-și găsească printre Români, nu numai luptători, din cari avu, ca și bunicul sau, destui viteji, dar și căpetenii. Țircă alergă din Moldova, unde fusese în 1706, și se sfințise de sigur⁷, la Craiu, al cărui

¹ Nilles, *l. c.*, p. 354.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, pp. 353-4.

⁴ *Ibid.*, pp. 27-8, 139.

⁵ *Ibid.*, p. 26.

⁶ Iorga, *Studii și Doc.*, XIII, p. 96.

⁷ Un episcop „valah” din Croația, Miakić, sfințit în Moldova înainte de 1667; Nilles, *o. c.*, pp. 715, 746-7. El se amestecă în conspirația lui Petru Zriny și moare în temnița dela Gratz.

Vlădică, „Ardialului episcop Românilor“, cum iscălește, se zicea, și putu, în clipa norocului celui mai mare al stăpânului său, să ieie în stăpânire și Scaunul bălgrădean. Rákóczy era catolic, Vlădica Ion fusese calvin; data aceasta însă, el se dădu ca ortodox fără pată, hirotonisit de ortodocșii moldoveni, și dușman neîmpăcat al Unirii ¹, pe când în Maramurăș același principe căuta să puie la Muncaciu un episcop rus unit, sfințit la Chiev ².

Când se duse Craiul neatârării, Ion plecă și el, fără să fi avut legături cu ierarhia munteană. La 1707, Atanasie, întors cu catanele, făcea să se întărească Unirea într'un sinod, la care luă parte însă numai treizeci de protopopi ³. Dar Kollonics, a cărui *operă personală* era Unirea, muri în același an, și cu dânsul dispăru tragerea de inimă, cruțarea sentimentelor firești ale cuceritorilor, spiritul de jerfă și puterea de muncă ⁴. La 1711, partidul ortodox izbutia chiar, având în frunte pe un Vasile și fratele său Petru, al cărora rost nu-l cunoaștem, să strângă pe protopopi laolaltă pentru o declarație solemnă în favoarea legii vechi; cu toată împotrivirea „teologului“, Atanasie însuși iscăli. Fu silit de Guvern și de Hevenes, alt luptător pentru Unire, care trăi până la 1715, să revie asupra acestei iscălituri și să scoată din sobor pe autorii loviturii împotriva Unirii (18 Novembre). Dar, când strânse un nou sinod la 1712, pentru a da impresia unei Uniri generale, el putu să numere numai treizeci și patru de protopopi. În anul următor, la 19 August, se stingea încă tânăr, după ce se spoveduise „teologului“ străin ⁵, și la înmormântarea lui se auziră două cuvântări, dintre care una în latinește, alta în ungurește ⁶.

¹ Cf. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 72, no. LXVII; *Sate și preoți*, pp. 200-1; *Studii și doc.*, XII, p. LI; Cziple, *I. c.*, p. 24 (1709, osândă la moarte pentru excese); *Rev. Ist.*, IX, pp. 21-2.

² Nilles, *I. c.*, pp. 864-7.

³ *Ibid.*, pp. 372-3.

⁴ *Ibid.*, p. 5.

⁵ *Ibid.*, p. 390.

⁶ *Ibid.*

CAP. VII.

Noul Vlădică ardelean Ioan Patachi.

La moartea lui Atanasie, partidul legii vechi căută să impună un Mitropolit ortodox, și din Țara-Românească sau din „părțile turcești” se și iviră trei candidați, despre rezultatul străduințelor și scrisorilor cărora n'avem însă nicio știre ¹.

Urmașul lui Atanasie, Ioan Giurgiu Patachi, nobil din părțile Dobâței, școlar al Iesuiților din Cluj, Viena și din Roma, doctor în teologie, misionar al catolicismului roman, unealtă a „teologului” său romano-catolic, întors numai pentru Vlădicie înapoi la ritul „Convalahilor” săi, al „scumpului său neam românesc”, pentru care se declara gata „a-și vărsa sângele și sudoarea, ziua și noaptea” ², dar cu dreptul de a servi și în ritul latin, trecu fără sfială peste marginile puse Unirii prin grija de mântuire a ritului și datinelor pe care o avuseră înaintașii săi. Și încă prin alegerea lui — de câți protopopi nu știm, dar mai mult de Făgărășeni ³, și de „titori”, Mihai Puiu și Ștefan Raț ⁴, — Românii din Ardeal scăpară de episcopia Iesuitului ungur Szunyogh, care se declară „sătul de deliciile Valahilor”, sau a Iesuitului german Wenceslas Franz, care fusese și ales la 9 Septembrie 1713, fără ca Împăratul să voiască însă a-l întări ⁵: Patachi primi (1713-5) diecesa din mâna Ungurului Régay, care urmase ca locțiitor Germanului Iosif Bardia, *defensori* și *directori* în timp de vacanță. Nu ca unul ce pleacă fruntea înaintea unei aspre nevoi, ci înțelegând și prețuind schimbarea, el porni

¹ *Ibid.*, p. 394: „Iam terni se ex Transalpina et partibus turcicis insinuant, corda nonnullorum sollicitantes, schisma vetus resuscitaturi”; cf. p. 395.

² Nilles, *l. c.*, pp. 87-8. Cf., pentru Patachi, Zenobie Păclișanu, în *Cultura creștină* din Blaj, VI, 1916, pp. 37 și urm., 68 și urm.

³ Nilles, *l. c.*, p. 403 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 404.

⁵ *Ibid.*, p. 394 și urm. Alți doi candidați, Dragomir, *l. c.*, p. 84 și urm.; anexe, p. 18 și urm. Cf. Silviu Dragomir, în *Revista Teologică*, 1915, n-le 16-8.

din Bălgrad, unde se dădăse Mitropolia lui Mihai Viteazul pentru a se putea zidi cetatea cea nouă și de unde se izgoni Vlădicia pentru ca episcopul catolic, adus înapoi în Scaunul său, prin diploma dela 11 Decembre 1715¹, să nu aibă în apropierea lui un alt episcop, cu situația îndoită și îndoielnică (1716). Preoții și protopopii români, mulți la număr, cântară rugăciuni pentru sfințirea cetății ce se ridica pe ruinele ctitoriei lui Mihai-Vodă².

Se creă atunci pentru Patachi la Viena o episcopie de Făgăraș, care corespundea vechii episcopii calvine din Țara Oltului³. Pentru întâia oară Papa interveni de-a dreptul în orânduirea Bisericii unite a Românilor, și, lăsând la o parte tot ce se făcuse mai înainte, el întemeie, la 18 Maiu 1721, o diecesă *nouă* unită, *desfăcută* din cea ardeleană catolică: a Făgărașului *singur*, dându-se lui Patachi, episcopul românesc al Împăratului, încă de la 23 Decembre 1715⁴, biserica brâncovenească a Sf. Nicolae, unde se așeză în August 1723, după cetirea pe românește a diplomei și după un discurs latinesc dela „teolog”. Era și acesta un folos, fiindcă altfel, după cererea lui Mártonffy, episcopul romano-catolic⁵, Roma ar fi supus pe Uniți autorității acestuia, care pretindea ca episcopul românesc să-i fie vicariu, purtând vre-un titlu oriental. Astfel, pentru a doua oară Patachi înlătura prin prezența sa o și mai grea lovitură pentru neam. Numai stăruința lui, în doi ani cât stătu la Viena, împacă în această privință Curtea și Curia papală.

Autoritatea lui Patachi se întindea asupra *tuturor* Uniților. Avea moșii date de Împărat, „ctitorul” diecesei, pe la Gherla și la Beșimbac. Maramurășenii nu voiau să-l recunoască însă, fiind ca urmaș al lui Iosif Stoica și al lui

¹ Un întâiu episcop catolic, Andrei Ilyes, numit în 1696, nu se putuse susține: Mártonffy fu ales în 1713; *ibid.*, p. 449 și nota 1.

² *Ibid.*, p. 453.

³ *Ibid.*, p. 418 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 409 și urm.

⁵ *Ibid.*, p. 418.

Serafim de Petrova pe alt ortodox, Dosoftei; Bănățenii, protopopii, doisprezece preoți și patruzeci de sate, izgoniră pe pravoslavnicul Moise, sfințit dela Turci, care lua mită și venituri nelegale, și cerură în loc pe Unitul Petronie, la 1717¹. Crișenii dela Beiuș, dușmani ai Unirii, primiau pe Vlădica sârbesc din Inău sau Ienopole, care se așeză în Aradu vecin². În părțile apusene ale Banatului, în sfârșit, credința veche era apărută de Vlădica de Vârșeț, exarh al Mitropolitului din Bălgrad³.

Patachi țin în colțul său de țară sinoade pentru vechile păcate de beții și despărțenii, pentru venituri, pentru impunerea „tichiei“⁴ în portul preoților uniți, fără căciulă, dar fără comanac, pentru înlăturarea superstițiilor păgâne, de „muguri sau alte ierbi“ ce se mănâncă la Paști⁵, de hore în ajunul serbătorilor, ca la Jina, de „târguri“ ale fetelor de măritat, ca la Mănăstur, de hramul Maicii Domnului făcătoare de minuni; pentru baterea cu lopețile a celor ce nu vin la biserică, afară de „alte lucruri carele acuma nu le'm putut da afară, iară, când li va veni vremea“, se vor da în știre⁶. În Sibiiu, el se bucura de ascultare, și, la îngroparea provincialului iesuit Rudolf Lewenberg, în 1715, protopopii români și vre-o treizeci de preoți fură de față, purtând și sicriul pe umeri⁷; aici catolicii cântau latinește în ziua de *Corpus Christi*, când preoții români cetiau, în odăjdii, Evanghelia pe limba lor⁸. La 1716 un preot român primise, cu o cuvântare românească, pe Mártonffiy la poarta bisericii catedrale smulse de Guvern din mâinile calvinilor, și preoții ro-

¹ *Ibid.*, pp. 445-6.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 80-1.

³ Nilles, *l. c.*, pp. 804-6.

⁴ Camilafca; cf. *ibid.*, p. 862.

⁵ Moldovanu, *Acte sinodali*, II, p. 103 și urm.; Petru Maior, p. 378 și urm.; Nilles, *l. c.*, p. 465 și urm.; Stinghe, I, pp. 127-8.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*, p. 448.

⁸ *Ibid.*

mâni îi cântară românește ecteniile. În aceeași biserică și în aceeași zi, protopopul român fu lăsat să facă slujbă după ritul grecesc¹. Și la Cluj erau destui uniți, gata să primească legea catolică întreagă, la ale cărei ceremonii luau parte și ale cărei daruri le opriseră². La Hațeg, în 1729, protopopul se învoia să tălmăcească din ungurește instrucțiunile misiunilor iesuiți³. Numai negustorii greci, din Beiuș și aiurea, se ținură strâns de ortodoxie. Și bisericile brâncovenești din Ocna Sibiiului⁴, din Poiana Mărului și Sâmbăta-de-Sus, pe moșiile lui Brâncoveanu, cea din Porcești, a lui Matei Basarab⁵, putură sluji pentru adăpostirea ortodoxiei. În 1715, cu miliție după dânsul, „misionarul” lui Patachi merse în Maramurăș pentru a visita provincia, în care stătu opt luni⁶; Vlădica Dosoftei ar fi făgăduit să se unească și el, după moartea arhiepiscopului Terii-Românești și așezarea în Bălgrad a unui „nou arhieru de rit grec și unit cu Biserica Romană”⁷. Apoi al doilea Vlădică unit muri, la 29 Octombrie st. v. 1727⁸, nu numai fără să-l plângă, dar aproape fără să-l știe nimeni.

Ardealul avea atunci patru sute de preoți protivnici Unirii sau bânuiți de credință față de ortodoxie, cari nu veniseră să ieie binecuvântare și „poucenie” la Făgăraș. Cu câțva timp înainte de moartea sa, Patachi însuși o spune⁹; călugări străini rătăceau prin țară, și sătenii, neavând încredere în preoții uniți, cari spuneau întâiu „oarele canonice” și apoi, după întrerupere, Liturghia¹⁰, mergeau la dâșii pentru taine

¹ *Ibid.*, pp. 451-2.

² *Ibid.*, p. 454.

³ *Ibid.*, p. 928.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, III, p. 139.

⁵ *Ibid.*, p. 152.

⁶ Nilles, *I. c.*, p. 444 și urm.

⁷ *Ibid.*, p. 444.

⁸ Cf. și *ibid.*, p. 479.

⁹ *Ibid.*, pp. 463-4.

¹⁰ *Ibid.*, p. 495.

și alte nevoi sufletești; în mănăstiri distruse mai pe urmă, ca acelea din Stefanca, din Plosca¹, din Feleac, se păstra ortodoxia neatinsă, și sinoadele episcopului se alcătuiau din „câțiva cinstiți frați protopopi jurați și cu alți preoți înțelepți“², iar primirea hotărârilor era lăsată în sama protopopilor cari lipsiau, și a „soboarelor depline“ din vechile „eparhii“ calvine³. Numai „treizeci“ de protopopi — dar iscălesc abia șeisprezece — se adunară în 1728 la Mănăstur, supt conducerea rectorului iesuit din Cluj⁴, pentru ca să audă cuvântarea ungurească a lui Adam Fitter, Iesuitul ales episcop în soborul presidat de episcopul catolic și păstrat „director“ dupa ce declarase că nu primește⁵; la Mănăstur chiar, unde la 1722 popa Ioan scria slavonește⁶, la Șona, la Stilova, Joc, Cluj⁷, erau protopopi cari luptau împotriva papistașilor și-și băteau joc de sinoadele chemate și stăpânite de Iesuși și de alt neam, cari une ori nici românește nu știau. Ei aveau legături cu Țara-Românească sau cu Maramurașeanul Dosoftei, rămas statornic în ortodoxia lui⁸, și supt oblăduirea duhovnicească a căruia un popa Chirila de Aciua, din varmeghea Sătmariului, prefăcea în românește, după un original slavon, un *Anthologhion* sau *Minein ales pre scurt* (1702-15), adaugind aceste observații caracteristice: „Noi, Rumânii, carii simtem întru aceaștia Ținuturi amestecați printre alte limbi, simtem ca trâmbita, de o răsufla, și nu-i înțelegem glasul ei; așa și tocmealele svinților le audzimă într'altă limbă..., și niciunū folos nu luoămū, iară alte limbi au de știu toată Scriptura în limba lorū, adecă cumu-s Sârbii, Rușii, Grecii, iară, după aceia, jeluind și ai noștri spre înțălesulū

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XII, pp. 79, 121, 129, etc. Cf. Păclișeanu, în *Cultura Creștină*, VIII, 1919, p. 151 și urm.

² Nilles, *l. c.*, p. 465 și urm.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, p. 491.

⁵ *Ibid.*, p. 487 și urm.

⁶ Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 101.

⁷ *Ibid.*, p. 196.

⁸ Nilles, *l. c.*, p. 494.

sloveniei, au întorsu multă den cartea sloveniască pre limba noastră cea rumăniască, cu îndemnaria milostivului Dumnezeu, și de acmă încă avem nedeajde să ni se înmulțască Scriptura pre limba noastră“; el însemna că, în acele zile când se lupta să dea slujba ortodoxă în românește, „Ezo-viții“, „papistașii“ se străduiau, cum știm și mai de sus, să surpe „Sionul cel de la Răsărită“, pentru dăinuirea căruia se roagă scriitorul ¹.

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XIII, pp. 135-6.

PARTEA II-a.

BISERICA ROMÂNEASCĂ DIN PRINCIPATE LA ÎNCEPUTUL EPOCEI FANARIOTE.

CAP. I.

Moartea Patriarhului Dosoftei. Noul Patriarh Hrisant.

În acest timp, nu numai Principatul muntean, dar și Biserica Țerii-Românești, căreia politica lui Șerban Cantacuzino-i dăduse drepturi de superioritate asupra Ardealului, erau prea slabe pentru ca să încerce un amestec efectiv și folositor în aceste încurcate împrejurări ardelen.

La 1707, între 6 și 7 Februar, muria în Constantinopol, la vrâsta de șezeci și șase de ani¹, Patriarhul îndreptător al ortodoxiei și luptător pentru dânsa, Dosoftei: „mare om“, scrie cronica oficială a lui Brâncoveanu, „și învățat foarte; au păstorit turma pravoslaviei ca un vrednic păstor; lumină multă și Bisericii lui Hristos au fost, știut de monarhii și Domnii mari; toți ereticii și câți era împotrivnici pravoslaviei se temea de el, că putere mare și tare avea, și la cuvânt, și la scris; mare pagubă s’au cunoscut că s’au făcut la norodul pravoslavnic, și rar om în chip și vrednicie se va putea afla ca el“²; „multă nevoință au pus pentru credința pravoslavnică“, adaugă un școlar al Iesuiților, Nicolae Costin însuși, „multe cărți au scos în tipar împotriva ereticilor, cu filosofia dascăliei lui; că era un om prea învățat și îndrăzneț

¹ Chrys. Papadopoulos, *o. c.*, p. 53. La 1708 Dionisie de Heracleia la Brașov; Dragomir, *l. c.*, Anexe, pp. 15-6.

² Radu Greceanu, p. 166.

la cuvânt, și nu veghia voia, din dreptate afară, nici a Domn, nici a boier, nici a bogat, nici sărac: până și împotriva Agarenilor de multe ori cu cuvântul s'au pus"¹. Nepotul și urmașul lui, Hrisant, tânăr cunoscător de multe științe și înțelegător de multe idei, și în materie religioasă, ucenic al dascălilor celor mari din Apus, ascultător al celui mai meșteșugit dintre Grecii uniți, Nicolae Papadopol Comnenul din Padova, care era corespondentul lui Brâncoveanu pentru lucrurile romane și catolice — prin el află astfel Vodă alegerea lui Clement al XI-lea, care puneă speranțe în sentimentele lui Vodă prielnice catolicismului², și-l felicită³, — nu mai reprezintă același lucru ca energicu-i înaintaș, care crease, se poate zice, în părțile răsăritene o politică ortodoxă militantă. Acesta era noul „Ierosolimitan“ adesea întrebuințat, când era numai Mitropolit de Cesareia, în gâlceville și păcile dintre cele două țeri⁴; el veni la București îndată după alegerea sa, în Maiu 1707, tocmai când Atanasie pribegia la Sibiiu și Ion Țârcă, Vlădica sfințit în Moldova, ținea Scaunul Balgradului ca nou Mitropolit pravoslavnic. Dar nicio înrăurire a lui Hrisant nu se poate descoperi, politica Domnului însuși rămânând nelămurită, din motive de prudență socotitoare, între „Craiul“ de răscoală și marele Împărat al Apusului⁵. Hrisant, primit împărătește, se mulțamește a sfinți biserica bucureșteană închinată Locurilor Sfinte, Sf. Gheorghecel-Nou, care, în forma pe care i-au dat-o meșterii Brâncoveanului, și nu în aceia, schimonosită, care i-a fost impusă în veacul trecut, era un strălucit monument al arhitecturii

¹ P. 53. Pentru petrecerea lui la București în 1702, v. Iorga, *Doc. Cant.*, p. 141 și urm.

² Nilles, *l. c.*, p. 102: „È il più ben affezionato all' Unione di tutti i prelati greci“. Pentru activitatea lui curat literară și culturală, v. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 51 și urm.

³ Hurmuzaki, IX¹, pp. 366-7, no. xxxii.

⁴ Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 363 și urm.

⁵ V. prefața la Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. xx. Cf. Giurescu și Dobrescu, *Documente*, p. 143 și urm. Pentru venirea lui la București, Radu Greceanu, pp. 169 și urm., 174-5.

muntenie ajunse la cea mai deplină, mai sigură și armonioasă a ei dezvoltare ¹. Era încă la noi la sfârșitul anului, și lua parte la înmormântarea Mitropolitului Teodosie și la așezarea în Scaunul arhipăstoresc a Ivireanului Antim, pe care talentele și hărnicia sa îl ridicaseră în scurtă vreme așa de sus. Plecând la Ierusalim în cursul anului 1707, el nu pare să fi venit în țările de la Dunăre, unde îl aștepta carăta domnească, alaiu cu sunet de clopote, tain îmbielșugat, închinări de biserici și mănăstiri și băsmăli cu galbeni, decât în 1711, când campania lui Petru-cel-Mare la Prut și strămtorarea acestuia de Turcii pe cari prea mult îi desprețuise îl pusera în măsură să joace un rol politic destul de însemnat ca mijlocitor de taină². Mai târziu el întemeiază la Sf. Sava din Iași, pe lângă o școală grecească în stare să steie alături cu Academia din București, — de la celalt mitoc al Sf. Mormânt, noua mănăstire, cu chilii multe și frumoase, a Sf. Gheorghe, supt conducerea unui Sevastos Kymenites (1702) și a nepotului sau, Gheorghe Hypomenas din Trapezunt —, o tipografie bine înzestrată, care dădu în 1715 *Liturghia* slavo-românească și „Aratarea Credinței ortodoxe“, a lui Ioan Damaschin, în grecește. Hrisant însuși a scris o carte de matematică, împodobită cu chipul său, Predici, „Omilii“, apărute după moartea sa, în Veneția, la 1734, Învățăături sau Didahii, dar el dădu teascurilor din București o ediție, cerută de Constantin Cantacuzino Stolnicul ³, a falsului Curopalat, despre oficiile Curții bizantine, adausă cu tratatul despre Taine al lui Gavriil de Filadelfia ⁴ și cu una din omiliile lui Ghenadie Scholarios (1715), apoi, în același an, marea lucrare despre Patriarhii din Ierusalim a unchiului său Dosoftei ⁵.

¹ Cf. stampa din Radu Greceanu, ed. Șt. Grecianu, p. 154, cu cele spuse în lorga, *Viața și Domnia lui Barbu Știrbeș*, II, extras din *An. Ac. Rom.*, pe 1905, pp. 119-20 (și deosebit).

² lorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 363 și urm.

³ *Biserica ortodoxă*, XIV, p. 423 și urm.

⁴ V. mai sus.

⁵ V. lauda lui, de N. Costin și Axintie Uricariul, în *Letopisițe*, II, pp. 53, 161-3.

Aici în București se așezase o tipografie grecească mai bună decât toate celelalte, în mănăstirea Tuturor Sfinților, pe care o înălțase Mitropolitul Antim, mântuind-o în anul după caderea lui Brâncoveanu, la 1715¹.

Pe când autoritatea teologică superioară a Patriarhului ocrotitor lipsia astfel, însuși prestigiul Mitropolitului Țării-Românești scădea prin loviturile ce se dădura lui Antim.

CAP. II.

Căderea Mitropolitului Antim.

Ca Ivirean măcar, Antim trebuia să aibă oarecare simpatii pentru Rusia ortodoxă a Țarului Petru, care proclama gândul ce are de a scoate din robie pe creștinii din Răsărit și de a întemeia din nou Împărăția pravoslavnică la Țarigrad. Oricât ar fi lăudat pe Iesuiți când îi dădeau placute reprezentații de teatru², Țarul, care înlăturase pe Patriarh și se facuse însuși, împotriva oricăror canoane, cap al Bisericii muscălești, era „Împaratul creștin“, cel adevărat și neatins de eresie. Legăturile cu Moldova, pornite pe vremea lui Vasile Lupu și Matei Basarab și urmate supt Domnii ce veniră îndată după dâșii, nu fură cu totul rupte nici după anii turburărilor, în cursul Domniilor de la Turci, care veniau la rând. Supt Antonie-Vodă din Popești, negustori muscali veniau pe la noi, aducând cu ei, de sigur, și altceva decât mărfuri, și cu dâșii se luau la drum, spre orașul de Scaun, al depărtatului Țar, călugări doritori de milă³.

La sfârșitul anului 1673, pribegii Domni Constantin Șerban și Ștefan Petriceicu, cari fură goniți în curând de Turcii

¹ Iorga, *Inscripții*, I, p. 280 și urm.

² Cf. Nilles, *l. c.*, pp. 385-6.

³ Memoriile lui Radu Popescu, în *Mag. ist.*, V, p. 103.

și așezați de Poloni, cu mica lor oaste, la Rașcov, lângă Nistru¹, se închinau, printr'un călugăr dela Sf. Munte, Țarului Alexie, care li răspundea cu făgăduieli mari, la 10 Mart 1674, atunci când trecătoarea lor Domnie dela creștini se încheiase acum². Șerban Cantacuzino, urmărind visurile lui de mărire, ajunse la încheierea unui tratat formal cu Țarul, la 28 Decembre 1688, prin arhimandritul Isaia dela Sf. Pavel, alt Athonit, care ducea la Moscova ceasornice de aur; dar acum, când tratatul sosi, acel care-l ceruse nu se mai afla printre cei vii³. Isprăvile noi ale Rușilor, luarea de dânsii a cetății Azovului, unde fu așezat ca Mitropolit fugarul Dosoftei al Sucevei, treziseră un răsunset de simpatie și respect la noi⁴. Și pe vremea Brâncoveanului veniau negustori obișnuiți dela „Moscul Împăratul“, cu vești, înadins exagerate, despre oștile, tunurile, corăbiile ce are pregătite pentru ca, atunci când va găsi cu cale, să „pornească pe Mare la Țarigrad“. În războaiele lui se luptau și o samă de tineri moldoveni și munteni, cari nu găseau de lucru cu armele acasă la ei⁵. Brâncoveanu puneă să i se tălmăcească din nemțește prezicerea lui Acxtelmeier, despre viitorul lui Petru și al Rușilor lui, cărora „Împăratul Împăraților, Domnul, li-a făgăduit domnia Răsăritului.“⁶ Una din tipăriturile muntene, „Învățătura dogmatică“ dela 1703, ieși într'o ediție pentru Rusia împărătească, purtând o dedicație către Țar⁷. Ba chiar, un negustor grec duse scrisori ale Domnului către puternicul stăpânitor din Moscova⁸. Când, după o îndelungată așteptare, Petru porni împotriva Turcilor, la 1711,

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IX, pp. 159, 168.

² Sturdza, *Acte și doc.*, I, p. 9 și urm.

³ *Ibid.*, p. 12 și urm.

⁴ *Magazinul istoric*, V, pp. 153-4.

⁵ Cf. Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. xxv și urm.

⁶ Iorga, în *An. Ac. Rom.*, XX, p. 25 și urm.

⁷ Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, p. 451.

⁸ Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, pp. xvi-vii; *Documente privitoare la Constantin-Vodă Brâncoveanu*, p. 3 și urm.

„întrebând departe este Țarigradul“, și Brâncoveanu se așează în tabăra dela Urlați, până ce se vor lămurii împrejurările războiului¹, Antim vorbi pentru acea unire cu creștinii pe care Domnul Moldovei, un erudit nepractic și un tânăr idealist, o săvârșise fără să cugete prea mult la urmări. Războiul însă se mântui în paguba creștinilor și a celor ce puseseră speranțe în ei.

La începutul anului 1712, în ziua de 13 Ianuar, Mitrofan de Nisa, de la mănăstirea Dionisatului din Athos, se înfățișă la Mitropolit, care nu era un dușman al Grecilor, pentru a-i cere „poretis“, amenințând, din partea Domnului, care și apucase a făgădui Mitropolia acestui străin, că altfel „va scrie la Țarigrad să-l și caterisească“. „Douăzeci și patru de capete de pâra“ i se dădură în mână, și e păcat că nu ni s’au păstrat tot așa ca și apărarea lui Antim: știm însă că i se imputa gospodăria de la Snagov, de unde fusese scos după șapte ani de muncă, datoriile ce apăsau Mitropolia, lipsa a șapte pungi de bani, din care se găsiră trei, calitatea lui de străin. Cererea, atât de jignitoare, încălca și dreptul Mitropolitului de a fi judecat, nu la Constantinopol, de Patriarh și de soborul lui, ci în țară, de episcopii locali și de oaspeții ce se aflau la noi. Antim merse la Curte, vorbind de-a dreptul Domnului, își înfățișă în scris desvinovățirea, pentru a se ști de urmași că el nu se simția greșit cu nimica, dar adause că e gata a face voia Măriei Sale plecând din Scaun, fără însă a da formal o „poretis“, pe care o crede rușinoasă. În memoriul său, el arată că datoriile e toată lumea și țara însăși, prin Domnul ei, ba chiar cu peste două sute de pungi, în așa de grelele „întâmplări ale vremii“: cât privește neamul lui străin, „în Hristos sântem toți una: și apoi n’am fost numai eu episcop și Mitropolit străin în Țara-Românească, ci au fost și alții mulți, precum să văd în condice și precum se politiciaște în

¹ Cronica lui Radu Popescu, în *Mag. ist.*, IV, p. 23.

toată Biserica, precum au statut și alți Domni de țară și streini, ca și în toată lumea, că Dumnezeu au făcut lumea slobodă pentru toți“. Răspuns care dovedește cât de mult scăzuse în Biserica noastră, pe acele timpuri de împestritare cu tot felul de elemente străine a vieții publice, simțul legăturii firești și neapărate între neam și alcătuirea, conducerea bisericească. De alminterea, Antim pusese versuri grecești de-asupra ușii de intrare dela mănăstirea sa, a Tuturor Sfinților, așezase fără îndoială un egumen grec în chilii și, prin „testamentul“ său al doilea, din 20 Iulie 1715, el credea că vor fi acolo două tipografii: „*una grecească și alta românească*“¹.

După două săptămâni, Antim venia din nou la Vodă, cu lămuriri asupra banilor ce i se puneau în sarcină, cu făgăduiala că-i va găsi și cu declarația că o „caterisire“ a sa nu poate fi decât „batjocură Besearicei lui Dumnezeu și Sfințelor Taine“. Brâncoveanu se sfii să ducă până la capat lupta împotriva Mitropolitului său, care rămase astfel în Scaun până la sfârșitul acestei strălucite Domnii².

Domnul iertase; Mitropolitul nu se arătă tot așa de nobil; el luă parte la înțelegerile dintre Cantacuzini și părlenitorii lor, cari voiau să răpuie pe Constantin-Vodă³; a fost de față și la sfatul din 1714, pentru alegerea unui nou stăpânitor, și el sfinți pe Ștefan-Vodă, fiul lui Constantin Cantacuzio Stolnicul, pentru Domnia căruia se luptă de multă vreme partidul de opoziție. Pe când Patriarhul Hrisant se străduia să scape viața lui Brâncoveanu și a neamului lui, Antim nu făcu nicio încercare pentru aceasta, dovedind ast-

¹ *Didachii*, p. XVIII și urm.; cf. Dinulescu, *Antim Ivireanul*, în „Candela“ pe 1886, p. 74 și urm.; N. Dobrescu, *Antim Ivireanul; Biserica ortodoxă*, IX, p. 63 și urm.; Suplementul *Condiciei Sfinte*.

² Desvinovățirea se află la capătul *Didahiilor* lui Antim; v. mai departe.

³ V. *Memoriile* lui Radu Popescu, în *Mag. ist.*, V, p. 177; cf. *Cronica aceluiași*, *ibid.*, IV, p. 27-8.

fel că avea mai multe însușiri decât inimă și că era mai bun meșter și luptător politic decât arhieru și episcop creștin.

Și Cantacuzinul muri, împreună cu tatăl și unchiul, autorii mării și nenorocirii lui, de moarte silnică din mâna Turcilor, la 1716. În loc, veni Grecul Nicolae Mavrocordat, dar un Grec credincios Turcilor și hotărât să păstreze pentru dânșii Principatul muntean, în războiul care se deschisese cu Germanii. De și aceștia aveau scris pe steagul lor catolicismul și târau după dânșii harnica miliție neagră a „Ezoviților“, Antim, care nu se putea despărți de partidul „creștin“ al Cantacuzinilor, lucră pentru a da Bucureștii în mâna catanelor. Când Vodă cel nou fugi, la 18 August, până la Călugăreni, de frica acestora, cari se zvonia să se apropie, Mitropolitul trebui să-l întovărășească.

La acest conac el ar fi arătat scrisori, de la vicariul său, că Nemții au și intrat în București, cu beizadea Iordachi, fiul lui Șerban-Vodă. Domnul trecu atunci la Giurgiu, iar Antim, fără a-și căpăta voie de la Mavrocordat, se întoarse înapoi la Scaunul de Domnie și încercă o acțiune împotriva Grecilor, ca aceia pe care o făcuse înaintașul său Teodosie¹; fostul predicator al Curții supt Brâncoveanu, Grecul italian Ioan Abrami, care dăduse veștile cele false, era și el în complot. Oricum, îndreptățirea pe care Antim o aduse, că n'ar putea să lase fără păstor turma sa, nu poate fi aruncată ca zădarnică: în lipsa Domnului, după cea mai veche datină, Mitropolitul avea puterea și răspunderea, și, dacă înaintea creștinilor năvălitori nu putea să iasă Domnul Turcilor, era dator să se înfățișeze, cu scutul crucii, pentru el, pentru locuitori și țară, arhieruul lui Hristos. Strângerea unui număr de boieri, — „mazili“, cum spune cronicarul pătimaș al Curții, sau ba —, făcea parte iarăși din datoriile lui, căci numai cu un Sfat de boieri Vlădica era îndrituit să cârmuiască². Când

¹ V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 472.

² *Mag. ist.*, IV, p. 48 și urm.

Mavrocordat, care chemase pe Tatari, se întoarse în fruntea Turcilor Pașei din Giurgiu și tăie la fântâna lui Radu-Vodă, spre uimirea tuturor, pe boierul Brezoianu ¹, veni pentru Antim ceasul greu al răspunderilor (August 1716). Iarăși i se va fi pretins demisia, și o va fi refusat iarăși, cu aceiași statornicie. Atunci se ceru, cum amenințase Brâncoveanu, judecata Patriarhului, căruia Domnul grec trebuia să fie și mai mult aplecat a-i da acest drept necanonic. De acolo, de la Cosma al III-lea, o trecătoare figură de îngăduit al Turcilor, veni răpide „gramatele” care declarau pe Antim „criminal”, și chiar „vrăjitor”, făcându-i-se deci procesul pe altă basă decât a purtării lui politice. Nu numai ca era „caterisit”, dar lăsându-i-se calitatea de călugăr, i se hotără, de la Poartă, și locul de pocăință, la muntele Sinai, unde peste puțin era să fie surgunit și Patriarhul mazil Ieremia ². Fu dat în sama unor Turci de cari Mavrocordat putea fi sigur, și, mulțămită acestora, el nu ajunse niciodată la noul sălaș ce i se pregătise: se spune că l-ar fi înecat în apele Tungei, în Tracia, și fostul medic al lui Brâncoveanu, nepotul lui Abrami, care fusese întemnițat și el, Vanderbech, scrie că Nicolae-Vodă „nu s’a îngrozit a-și mânji mâinile sacrilege cu sângele” Mitropolitului prigonit de dânsul ³. Acestea toate se petrecură între August și Novembre, când catanele prinseră în București, unde se credea așa de sigur în paza Turcilor cu tunuri, pe Mavrocordat. În 1717, urmașul lui Antim, care nu era altul decât Mitrofan, îi luă în cercetare gestiunea și, pentru datorii, sechestră averea mănăstirii Tuturor Sfinților ⁴, în care, tocmai în August 1716, fără niciun rând din partea Mitropolitului, se tipărise „Istoria Sacră” a lui Alexandru

¹ Cf. Hurmuzaki, VI, pp. 160-1, no. LXXXIX; Vanderbech, în Engel, *Gesch. der Walachey*, II, p. 12; Del Chiaro. Cf. *Bis. ortodoxă*, XV, pp. 388-9, 395 și urm.

² *Mag. ist.*, IV, p. 148.

³ L. c. Cf. *Didahiile*, Prefața, p. xvii; Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 226; *Condica Sfântă*, p. 111 și urm.; Cron. lui Radu Popescu, p. 51.

⁴ *Bis. ort.*, XV, p. 397 și urm.

Mavrocordat Exaporitul, tatăl Domnului. Afară de o înștiințare cu privire la dări, o singură publicație străină mai ieși acolo, după întoarcerea lui Nicolae Mavrocordat din surgunul său la Sibiiu: cartea scrisă în acele luni de odihnă silită și de studii impuse, cunoscutul său *De officiis* grecesc, operă a unui cărturar în spiritul Renașterii, fără niciun element mai pronunțat de religiositate, cu atât mai puțin de ortodoxie.

Antim n'a fost, afară de frumoasele lui *Didahii* românești, făcute după modelul *Didahiilor* lui Hrisant Notaras, un scriitor, de și învățase românește foarte bine în cursul anilor petrecuți în țară. Aceste cuvântări de mustrare și sfătuire sânt pline de o elocvență energetică și sigură¹. Dar mai ales — și aceasta interesează din punctul nostru de vedere — ele arata hotărârea Mitropolitului de a curăți o Biserică decăzută ca moravuri. Pornind de la încredințarea lui că „are treabă cu toți oamenii câți sânt în Țara-Românească, de la mic până la mare, și până la un copil de țâță, afară din păgâni și din ceia ce nu sânt de o leage cu noi“, că „de gâtul său spânzură sufletele credincioșilor“, el ține de rău pe boierii deprinși a batjocuri felurile pe care sânt siliți a le mânca în posturi, „verzele, legumile“, cari nu sufăr apă, ci se mângâie de înfrânarea de la frupt prin „bragă, beare, șerbet, mied“; pe femeile cu „fleacuri drăcești“ pe obraz și cu inele grămadă pe degetele care nu mai știu munci, pe creștinii cari suduie, râzând ca de o vitejie, „de leage, de cruce, de cuminicătură, de morți, de comandare, de lumânare, de suflet, de mormânt, de colivă, de prescuri, de ispovedanie, de botez, de cununie și de toate tainele Sfintei Biserici“, pe credincioșii cari întră prin biserici „de-și face cu ochiul unul altuia mai rău decât pe la cârciume“, pe toți cei ce nu închid prăvăliile și nu se opresc de a cumpăra, fie și de la negustorii turci, în zilele de prăznuire și în Dumineci².

¹ Iorga. Cf. *Ist. lit. rom.*, II, p. 477 și urm.

² *Ibid.*, pp. 430-2. *Didahille* au fost tipărite întâiu de Melhisedec (1886), apoi de C. Erbiceanu (1888).

Spre a face din preoți ceia ce în adevăr trebuie să fie, pentru cinstea lor și pentru folosul societății creștine, el tipări pentru dânșii, la 1710, doi ani după ce se sui în Scaun, o „Învățătură bisericească“, pe care toți trebuie să o aibă în mână, urmându-i poruncile supt pedeapsa arhierească ¹. Apoi, la 1714, în cel d'întăiu an al Domniei lui Ștefan Cantacuzino, împărția în tot cuprinsul Țerii-Românești „Capete de poruncă“, pentru a vesti preoților că stăpânitorul cel nou i-a scutit de orice fel de dare „de rîndu cu țara“, rămîind, firește, darea lor preoțească deosebită, așa cum o așezase și Grigore Ghica, patruzeci de ani în urmă, printr'o învoială deosebită, o *ruptă*. Cu acest prilej, el, Mitropolitul, învață pe păstorii satelor a face testamente: „dieți“ bune, a scrie foi de zestre cum trebuie, a se feri să cunune pe cei fugiți de pe aiurea și cari-și au poate soțiile pe acolo, a nu arunca în robie pe nimeni prin îngăduirea de căsătorii între Români și Țigani, adăugind și hotărârea sa în ceia ce privește pe „Rumânii scăpați din rumânie“, cari vreau să se preoțească ².

CAP. III.

Legăturile Bisericii muntene cu Constantinopolul la începutul erei fanariote.

O altă însemnătate mai are însă păstoria lui Antim, începând de la încercarea de izgonire din 1712 până la tragedia din 1716. De acum înainte legătura dintre Mitropolia Țerii-Românești și Patriarhia constantinopolitană se face și mai strînsă: de la Constantinopol îi vine mărirea Mitropolitului și prin Constantinopol el își poate pierde cărja, libertatea, viața. Așa trebuiau să judece mai ales Domnii noi, țarigră-

¹ Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, p. 481, no. 158.

² Un exemplar în *Bibl. Ac. Rom.*; cf. Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, pp. 492-3, no. 168.

deni, cari, cu Nicolae Mavrocordat, încep a domni de la 1716 înainte, în București.

În timpul petrecerii sale la Sibiiu, Nicolae-Vodă, ca un om învățat, bine crescut și, mai ales, ca un om înieresat politicește, avu legături de prietenie cu Iesuiții din acest nou centru catolic; dacă n'avem nicio urmă despre daruri ce ar fi făcut, ori ajutoare ce ar fi dat, bisericii românești din acest oraș, sau capelei comunității grecești, în care slujba se făcea pe limba lui¹, în schimb ni s'au păstrat scrisorile lui latinești către un Pater Bardia, vicariu al Românilor uniți, către un Pater Miel², cărora li trimete, pe lângă vinuri bune din țara unde se întorșese, și cărți tipărite sau scrise chiar de dânsul, ca „Judaicele“ Exaporitului ori acel *De officiis* al înțelepciunii și erudiției sale proprii³. Fiul lui, Constantin, se gândi să deie Iesuitului Peterffy, recomandat pentru aceasta de colegii lui, sarcina de a scrie latinește, pe înțelesul Europei, și în cât mai multe volume, istoria Principatului muntean⁴. Călăuzit de Nicolae Ruset, care se făcu catolic și ajunsese contele Rosetti, locuind în Ardeal ca pribeag, apoi martirul conte Nicolae de Rosetti, care trăia la București supt aripa ocrotitoare a episcopului de Nicopol, Anton Becich⁵, un misionar episcop văzu Bucureștii în 1745 și află gândul lui Constantin-Vodă de a dăruj țerii un Colegiu iesuit, cu învățătura de o potrivă în latinește și românește⁶; el căuta preceptori iesuiți și pentru beizadelele sale. Vărul lui Vodă, Grigore Ghica, trimese la Roma pe fiul unui boier al

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. v și urm.

² Nilles, *l. c.*, pp. 401, 1009 și urm.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, pp. 1124-5; cf. Iorga, *Mărunțișuri culese în Ungaria*, Pesta, 1904, pp. 58-60.

⁵ Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 227 și urm.

⁶ *Arch. soc. șt. și lit. din Iași*, V, pp. 549-50; în aceleași notițe din Archiva Propagandei știri despre sentimentele prielnice catolicilor pe care le avea Constantin Cantacuzino Stolnicul.

său, de neam frances, Gheorghe Millo, în Colegiul Propagandei ¹.

De fapt însă, acești Greci erau cei mai buni ortodocși ce se pot închipui. În a doua Domnie a lui Nicolae Mavrocordat petrec în țară bătrânul Atanasie de Antiochia, care se și stânge aici ², și episcopul de Betleem, care stă la Sf. Gheorghe ca administrator al moșiilor și celorlalte averi ale Sf. Mormânt ³. Afară de clădirile sale, despre care va fi vorba îndată — mănăstirea Văcăreștilor, unde se țin astăzi hoții, o găti pentru scopuri de binefacere: „streinii să-i priimească, pre goli să-i îmbrace, flămânzii să-i sature, bolnavii să-i caute, pre cei din temnițe să-i cerceteze cu milă..., până va sta mănăstirea“ ⁴, — el cheltui larg, totdeauna, pentru primirea oaspeților dintre arhieriei Răsăritului cari veniau să-l vadă. Mult timp așteptat, Patriarhul Hrisant sosi la București în luna lui Septembrie din anul 1727. La Văcărești îl așteptau, în casele domnești, beizadelele Constantin și Iancu; a doua zi, la 14 Septembrie, Mitropolitul Daniil îi ieși înainte, cu tot clerul său; la Curte, în ziua de 15, Domnul se coborî până în pridvor pentru a-l întâmpina. După ce stătu mai multe luni în chiliile dela Sf. Gheorghe, după ce sluji la cununia lui Constantin-Vodă, după ce-și făcu și călătoria în Moldova, la plecarea spre locurile răsăritene, oaspetele de cinste fu petrecut până la scări de Nicolae Mavrocordat și încărcat cu mila boierilor ⁵. Patriarhul cel nou de Antiochia, silit să plece din Siria de către dușmanii săi ⁶, Silvestru, pictorul, predicatorul, se afla la 1749 în București, unde pentru el se clădi frumoasa bisericuță a Sf. Spiridon, a cărei pisanie se mântuie

¹ *Ibid.*, pp. 550-1.

² Cron. lui Radu Popescu, l. c., pp. 135-6.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, p. 119.

⁵ *Ibid.*, pp. 129-30, 152 și urm., 174-6.

⁶ V. Iorga, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* pe 1931. Partenie al Ierusalimului e la noi în 1742; v. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 293.

cu rânduri arabice¹; în Iași el a tipărit antimise și o *Liturghie* greco-arabă². Ioan Mavrocordat, fratele lui Constantin, fostul „beizadea Iancu“, și Grigore Ghica³ îl ocrotiră și ei. Patriarhul Matei de Alexandria stătu o bucată de vreme între Rqmâni⁴, al căror Domn, Constantin-Vodă, îi câștigase Patriarhia, făcându-se chiar în București, la 1746, ceremoniile „mutării“ de la Mitropolia Libiei la Scaunul patriarhal⁵. Vestitul erudit Chesarie, în mirenie Constantin, Daponte, predicatorul Mavridakis, Mauroides, își află rostul la Curțile Mavrocordaților și la a lui Grigore Ghica⁶.

Mitropoliții din acest timp ai Țerii-Românești sânt priviți de Domnii constantinopolitani cam așa cum Împărații de odinioară ai Răsăritului priviau pe Patriarhii lor. Toată cinstea la toate prilejurile, întâiul loc în Sfat, întâiul loc la ceremonii, întâiul loc în adunările de obște pentru luarea socotelilor sau înlăturarea cu blăstăm a obiceiurilor rele⁷. Temnița, sabia uci-gașului, pe care Fanarioții îndrăznesc a le întrebuința față de boieri, nu sânt pentru ei. Dar sânt numiți de Domn, după o simplă formă de alegere, și ei știu bine că prin Patriarh Domnul îi poate înlătura în orice clipă. Orice amestec în afacerile politice li e oprit: acum nu se vor mai vedea Mitropoliți și episcopi de partid mergând în fruntea gloatelor ridicate împotriva Domnului străin, care strică datinele și despoaie lăcașurile sfinte. Arhiereul e strâns legat de rostul său bisericesc, și, dacă vrea să treacă peste îndatoririle sale de ierarh, literatura religioasă, tiparul de cărți pentru biserici și credincioși îi dau o îndeletnicire. Ușile cămărilor și

¹ Iorga, *Inscripții*, I, pp. 267-8.

² Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 103.

³ Scrisoare a Patriarhului către dânsul, Papadopoulos Kerameus, *Țep. Bz.*, I, pp. 212, 217.

⁴ *Cron. greci*, p. 101.

⁵ *Condica Sfântă*.

⁶ Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 496 și urm.

⁷ V. și Cronica lui Radu Popescu, pp. 140-1.

ale chiliilor s'au închis asupra clerului de toate treptele, care nu mai are aceiași voie de a se amesteca în lume pentru ca s'o învăluiască și să o tulbure. Cât despre grija ortodoxiei în genere, cât despre vechile legături glorioase și folositoare cu alți Români, din țara Împăratului vecin, de aceleaș nici nu poate fi vorba într'un timp când Voevozii noștri se simt prea onorați primind scrisoarea generalului din Ardeal, care chibzuiește cu scumpătate și titlurile pe care le dă acestor vecini.

CAP. IV.

Greci și Români în clerul muntean de după Antim. Mănăstiri grecești în Principatul Țerii-Românești.

Mitrofan de Nisa a fost un Mitropolit fara nicio inițiativă și a cărui arhipăstorie a trecut cu totul fara urmă ¹. Îl moșteni la 1720 ² un Daniil, Român de la Aninoasa, care a dat Bucureștilor paraclisul Mitropoliei, gingașa zidire mică, apoi biserica Vergului ³ și a Tuturor Sfinților, pe părății căreia se vede chipul lui ⁴. Avu ca urmaș, doi ani după moartea lui Nicolae-Vodă, la 1732, pe un Ștefan, nu Grecul care fusese egumen la biserica bucureșteana zisă „Arhimandritul” ⁵, ci un ucenic român al lui Teodosie, lângă care și-a aflat, în 1738 — a murit la 23 Septembrie —, și locul de odihnă ⁶: fu eclesiarh al Mitropoliei supt acesta și apoi, de la 1720, episcop al Buzaului, în locul lui Daniil: luase

¹ Corespondența lui Hrisant, mai ales cu privire la Antim, în *Bis. ortodoxă*, XV, pp. 778-80, 782.

² *Condica sfântă*, p. 119; *Biserica ortodoxă*, XIV, p. 70.

³ Iorga, *Inscripții*, I, p. 326.

⁴ *Ibid.*, pp. 279-80, no. XVI.

⁵ Iorga, *Doc. Cant.*, p. 131 și urm., no. LX.

⁶ Iorga, *Inscripții*, I, p. 240.

Scaunul metropolitan fără a trece pe la Râmnic, căci Oltenia se găsea atunci în stăpânirea Germanilor¹. Numai acum un Grec, din Creta, Neofit, care purtase titlul Mirelor din Asia și căpătase, crescând pe fiii lui Constantin Mavrocordat, drepturi la luarea-aminte și recunoștința Domnului, urcă scările tronului Mitropoliților Ungrovlahiei², pe care era să-l ție până ce alt Grec, Filaret, îi urmă în 1754. La Buzău, Misail (1732-41), fost dichiu la Târgoviște, arată să fi fost Român, iar Metodie (1741-8), pâna la alegere eclesiarh al lui Neofit, și Filaret însuși, care statuse ca egumen la mănăstirea cu călugări greci a Sfintei Ecaterine din București, se țin de acestalalt neam³.

Cum se vede, pâna pe la jumătatea veacului Scaunele arhieresti rămân ale călugărilor de țară, și, la Râmnic, precum se va arăta în alt capitol, datina dreaptă și bună se pastrează încă și mai mult timp. Totuși un foarte mare numar de mănăstiri se aflau acum în atârnare de Locurile răsăritene. De Sf. Mormânt, deci de Patriarhia Ierusalimului, atârnau: Sf. Gheorghe Nou, ctitoria Brâncoveanului, cu patru metoașe ale sale, dintre care unul era Stelea din Târgoviște; Văcăreștii, dați de ctitorul lor, Nicolae Mavrocordat, cu două metoașe, dintre care unul mănăstirea Barbu din părțile Buzăului, făcuta, ca și Târșorul cel nou⁴, „dinți a bunului și creștinul Io Antonie-Vodă Vistierie”⁵; Călușul Buzeștilor, al lui Petru Cercel și al lui Mihai Vițeazul, cu schitul lui, Țințărenii din Dolj; Sf. Sava din București, acuma dărmată; biserica făcută în București

¹ Cf. Lesviodax, *o. c.*, pp. 441-2; *Condica sfântă*, no. XLIII.

² *Ibid.*, p. 405; Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 113; cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 572 și urm. A lăsat o foarte interesantă vizitație a mănăstirilor în grecește. Manuscrisul e la Academia Română. O traducere de episcopul Ghenadie de Râmnic, în *Biserica ortodoxă*, II.

³ Lesviodax, *o. c.*, p. 442.

⁴ Iorga, *Inscripții*, II, pp. 4-5.

⁵ *Ibid.*, I, p. 67, no. XXXI.

de aliatul lui Mihai-Vodă, Ștefan Răzvan, Biserica Răzvanului, care s'a împărtășit de aceeași soartă; Plătăreștii lui Matei Basarab, schiturile Negoiești și Gruicul, din Ilfov; Comana lui Radu-Vodă Șerban și a Cantacuzinilor, nepoții lui de fiică¹. Muntele Sinai avea: bogații Mărgineni ai lui Drăghici cel bătrân și ai lui Constantin Cantacuzino Postelnicul, împreună cu mitocul lor, Verbila, schit din al XVI-lea veac; Antim, arhimandritul Sinaii, făcu, la 1742, din nou biserica ce se afla în ruine după un cutremur²; biserica din Râmnicul-Sărat, clădită de Ștefan-cel-Mare, cu un schit, și, de mai multă vreme, din a doua jumătate a veacului al XVII-lea măcar, mănăstirea bucureșteană a Sf. Ecaterina. La Scaunul Alexandriei era închinată biserica mai nouă a Zlătarilor din București și, în țară, mănăstirile Șegarcea, Stăneștii, căpătate încă din zilele lui Chiril Lukaris, și schitul vâlcean Arhanghelul. A Patriarhului Antiochiei era numai bisericuța Sf. Spiridon din București, de care a fost vorba chiar acum. Săririndarul din același oraș, biserica lui Matei-Vodă, cu schitul ilfovean Balamucii și mănăstirea Mislea, a lui Radu Paisie, se țineau de mănăstirea grecească Sf. Părinți din Ianina. Mănăstirea slavonă de acolo, Jița, avea biserica Sf. Ioan din București; mănăstirea Katzikia, tot a Grecilor, schitul Dedulești, în județul Râmnicu-Sărat; mănăstirea Velas, a treia grecească, schiturile Băbeni și Costești (Râmnicul-Sărat). Bisericuța întemeiată în București de Mitropolitul titular de Stavropolis, Ioanichie din Ostanița, la 1724, a fost închinată de dânsul mănăstirii Gura din eparhia Pogonianeii, de unde însuși își trăgea obârșia³, și schitul muscelan, Valea, având de bună samă același ctitor, căpătă aceeași stăpâni; o altă mănăstire din aceeași eparhie avea schitul Bradul din Buzău, o a treia, Hanul Grecilor. Gorgota din Dâmbovița, Butoiul și Bucovățul se țineau încă mai de mult de mănăstirile de

¹ De aici vine aflarea acolo a unui patrahir al egumenului de Văcărești din 1781; *ibid.*, p. 87.

² *Ibid.*, p. 93.

³ *Ibid.*, p. 356, no. LXXX.

pe stâncă ale Tesaliei, *Meteora*. Nucetul era al mănăstirii Dușcu de la Tricala ¹.

Și mai bine împărțit era în sfârșit Athosul cu străvechile și vestitele sale mănăstiri, care adăpostiseră ca „protos“ pe cel de-al doilea Mitropolit al Țerii-Românești, Grecul Hariton; Cotrocenii, cu mănăstirea Vălenilor-de-Munte și două schituri, erau ai *obștii* întregi; Radu-Vodă din București, Stelea, din același oraș, și Tutana argeșeană a lui Mihnea-Vodă erau ale Ivirului; „Mihai-Vodă“, a Simopetrei, împreună și cu schiturile Izvoranu, al căpitanului Jipa, și Beșteleiu, din Argeș; Sfinții Apostoli sau Arhimandritul din București se ținea de Stavronichita; Slobozia lui Ienachi, ctitorie a lui Matei-Vodă², și schitul prahovean Apostolachi ajunseseră ale Dochiariului; Cașcioarele din Vlașca, frumos schit din veacul al XVI-lea, cu pietre de mormânt ale celor d'intâiu ctitori, recunoștea superioritatea Pantocratorului; Plumbuita, reparată de Matei Basarab, trimitea prisosul la Xeropotam; Clocoțiovul și Slatina, din Olt, le avea Cotlumuzul; Jitianul din Dolj plătia la Sf. Pavel; schitul doljean Roaba la Xenofont: cel de la Baia-de-Aramă la Chilandariu; Hotărâni din Romanai la Dionisiu, iar schitul din Dealul Spirii, clădit de „Spiridon doftorul“, mort la 1765³, la Moni Grigoriu ⁴.

„Slobode“ rămăseseră însă destule mănăstiri, de care, cu toată fama lor cea rea, „Fanarioții“, cari, ca străini, trebuiau să ție în samă multe, nu cutezau a se atinge; rămăseseră destule mănăstiri mai mici, care nu au deocamdată o însemnătate pentru viața culturală și religioasă, între ele și Ostrovul, a lui Neagoe-Vodă, Viforâta, refăcută de Radu Mihnea și de curând dreasă, mărită și împodobită cu chilii de Brâncoveanu⁵, Căldărușanii lui Matei Basarab, mănăstirile oltene

¹ Cf. Iorga, în *An. Ac. Rom.* pe 1912 și *Studii și doc.*, III, pp. 85-6.

² *Ibid.*, V, p. 363.

³ Iorga, *Inscripții*, I, p. 336.

⁴ Arătarea dependenței, după Lesviodax, *o. c.*, p. 460 și urm.

⁵ Radu Greceanu, pp. 228-9.

Dintr'un lemn, Surpatele, Mamul: cea d'intâiu, a lui Matei-Vodă, dreasă de Ștefan Cantacuzino, care e ctitor și la Sf. Apostoli din București ¹; cea de-a doua, făcută de iznoavă prin evlavie darnică a Doamnei lui Constantin Brâncoveanu, Marica ², ziditoare la București a bisericii Dintr'o zi, lângă biserica Ienii, a fratelui ei, Pană Negoiescu ³; cea de-a treia, ctitorie a lui Brâncoveanu însuși, care găsisese în loc o biată bisericuță de lemn ⁴.

Pentru mai multă siguranță că nimeni nu se va atinge de ele, unii ctitori și Domni luaseră de la un timp măsura de a face din mănăstiri, chiar din cele mai vechi, mai mari și mai bogate, metoașe ale Mitropoliei și episcopiei: de Scaunul Târgoviștii se ținea un mare număr din mănăstirile și schiturile Dâmboviței și Prahovei, ca Zamfira, zidită de văduva lui Manu Apostolu ⁵, agentul de negoț și de afaceri al lui Brâncoveanu. Episcopul Râmnicului își avea câte o biserică la București — „Patruzeci de mucenici“ — și la Craiova — Sf. Ioan Botezătorul ⁶, apoi un număr de schituri vâlcene, pe când Scaunul Buzăului stăpâna și mănăstiri frumoase, ca Vintilă-Vodă și Berca.

Neatinse de vre-o cotropire și încunjurate de alte lăcașuri supuse lor, stăteau vechile și noile *mănăstiri domnești*: *Tismana*, căreia Șerban Cantacuzino-i dădu un strălucit aier, iar Brâncoveanu, supt egumenul Iosif, ripide de argint și care mai primi, în această epocă, daruri de la neamul Brăiloilor, — aici se odihnește neastâmpăratul călugăr Dosoftei Brăiloiu, numit așa în hatârul marelui Patriarh, — de la Glogoveni ⁷;

¹ Iorga, *Inscripții*, I, pp. 266-7, no. IX.

² *Ibid.*, I, pp. 182-3, no. LXXIII: Radu Greceanu, pp. 227-9.

³ Iorga, *Inscripții*, I, pp. 265-6, no. VIII: pp. 268-70, no. XI.

⁴ *Ibid.*, pp. 172-3, no. LXVII.

⁵ V. mai sus; Iorga, *Inscripții*, II, pp. 76-80.

⁶ Actele acestui mitoc le-a publicat episcopul Ghenadie de Râmnic în *Biserica Ortodoxă* pe 1891.

⁷ Ștefulescu, *Tismana*, p. 112 și urm.

Cozia, care dăduse pe Mitropolitul Teodosie și din care mai răsăriră în veacul al XVIII-lea cărturari bisericești, ca Ghenadie, traducător, care se încercă și în versuri de cuprins religios ¹; *Govora*, dreasă, supt egumenul Paisie, de Brâncoveanu, la 1701 ²; *Bistrița*, pe care el cheltuise s'o refacă încă de pe când era numai Spătar-Mare al Țerii, în 1683 ³, dându-i apoi, ca boier și ca Domn, sfeșnice de argint și de bronz, ripide, discuri, Evanghelii frumos legate ⁴, pe când Andriana, soția vărului său Șerban Cantacuzino Vornicul, ctitoare și la biserica Banului din Buzău, după moartea întâiului soț ⁵, adăugia bisericuța bolniței ⁶; *Arnota* lui Matei Basarab, unde Brâncoveanu făcu doar o fântână, „ca să fie de multă ajutoriū lăcuitorilor în sfânta mănăstire și Domnii Meale pomeană în veaci“, supt egumenul Varlaam ⁷; *Strehăia*, unde el înoui, la 1693, zidurile care nu mai cuprindeau acum un episcop ⁸; *Brâncovenii*, unde se îngropă, lângă tatăl și bunul soțului ei, Stanca, mama lui Constantin-Vodă, și unde acesta dădu proporții mărețe bisericii „vechi și mici foarte“ alui Matei-Vodă ⁹ și făcu din nou biserica bolniței; *Sadova* lui Matei, unde iarăși „nepotul“ său va fi adaus și înouit; *Gura Motrului*; *Glavaciocul*, unde Constantin-Vodă păstră printr'o reparație vechea biserică a lui Vlad Călugărul ¹⁰; *Câmpulungul*, care era prea trainic lucrată de Matei-Vodă ca să fie nevoie de o nouă cheltuială din partea urmașului său cu lungă Domnie, evlavie și dărnicie, clădindu-se numai la 1718,

¹ Iorga, *Două biblioteci de mănăstiri; Ghighiul și Argeșul*, p. 30 și urm.

² Iorga, *Inscripții*, I, p. 179, no. 369.

³ *Ibid.*, p. 193 și urm.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, pp. 362-3, no. 11; *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorie*, an I.

⁶ *Ibid.*, pp. 201-2.

⁷ *Ibid.*, p. 205, no. 437.

⁸ *Ibid.*, p. 211.

⁹ *Ibid.*, II, p. 71 și urm.

¹⁰ Lăpădatu, *Vlad Călugărul*.

de „năstavnicul“ Teofan, biserica bolniței ¹; *Vieroșul* Goleștilor, unde făcuse prefaceri mai de curând Stroe Leurdeanu ² și unde la 1702 era egumen român Ioasaf, pe mormântul căruia e o inscripție în limba lui și a țerii ³; *Argeșul*, unde doar făcuseră daruri de obiecte pentru moaște Constantin Cârnu și Doamna Balașa, fiind egumen poate acel Ștefan, mort de ciumă, după care veni Teodosie, care ridică la 1661-2 o cruce în amintirea lui ⁴; *Râncăciiovul*, *Mărcuța*, cerută numai după 1750 de Alexandru-Vodă Ipsilanti ⁵; *Dealul*, mult scăzută, unde se păstrează încă o cruce de la Matei Basarab și Doamna Ilina ⁶, și, în sfârșit, *Snagovul*, care ieșise abia de sub îngrijirea lui Antim „tipograful“, de pe urma căruia, după sfărâmarea chiliilor, darârmarea zidurilor și coborârea singurătății de astăzi, a mai rămas, de la meșterul tuturor artelor, un potir, lucrat pentru dânsul, la 1694, de Ghioca zlătarul ⁷.

CAP. V.

Mănăstirea brâncovenească a Hurezului.

Brâncoveanu nu se mulțami cu prefacerea, mărirea și împodobirea vechilor clădiri mănăstirești, care formează gloria cea mai curată a Domniei lui, nu se mulțami numai cu înălțarea din nou a Mitropoliei din Târgoviște, unde-și îngropă o noră, Balașa, și un ginere, Scarlat Mavrocordat, și a Bisericii Domnești din același vechiu Scaun de stăpă-

¹ Iorga, *Inscripții*, I, pp. 135-6.

² *Ibid.*, pp. 142-3, n-le 289, 291.

³ *Ibid.*, p. 144, no. 293.

⁴ *Ibid.*, p. 155, no. 319.

⁵ Cf. *ibid.*, p. 84.

⁶ *Ibid.*, p. 102, no. 202.

⁷ *Ibid.*, p. 162, no. 333.

nire, în care-i plăcea să petreacă pe fiecare an câteva zile¹, cu zidirea de biserici frumoase pe fiecare din moșiile sale — la Potlogi, de pildă, lângă strălucitele Curți domnești, stricate de vremuri și de Vandali, cari lucrează fără rușine și astăzi², ori la Mogoșoaia³, în marginea Bucureștilor, la Doicești⁴, și în Ardeal chiar, pe pământurile sale, precum la Poiana Mărului. Și-l urmează Constantin Cantacuzino, care a clădit la moșiile lui, ca la Afumați; Mihai Cantacuzino Spătarul, care a lăsat minunata biserică a Colței⁵, mănăstirea prahoveană a Sinaii, închinată de la început Sfântului Munte, unde a făcut drum de hagiul el însuși și mamă-sa, Doamna Elena; bisericuța de la Fundenii Doamnei, cu podoabe de flori, lămpi, păuni, întipărite în tencuială; Toma Cantacuzino, nepotul lor, care a zidit biserica de la Filipeștii-de-pădure⁶ (Filipeștii au clădit la Bucov⁷ și la Mătești⁸, iar Văcăreștii în satul dâmbovițean cu același nume⁹). Brâncoveanu voi să lase, pentru îngroparea sa și a neamului său, ca și pentru adăpostirea unei vieți călugărești care să poată fi îndreptariu, pentru cultivarea artei religioase și a scrisului bisericesc, o mănăstire fără păreche. În acea Oltenie, atât de bogată în mănăstiri vechi, slobode, bogate și mândre, prin călugării cărora se ținea munca și avântul în Biserică, el alege un loc singuratec, în păduri dese, prin muncelele Vâlcii, și făcu să se clădească acolo, cu cele mai bune materiale și cu meșterii cei mai destoinici, mănăstirea Hurezului sau a Hurezilor. Începută la 1690, ea putea fi sfîn-

¹ Iorga, *Inscripții*, I, pp. 102 și urm., 117 și urm.

² *Ibid.*, II, p. 47.

³ *Ibid.*, p. 5 și urm.

⁴ *Ibid.*, pp. 361-2; cf. Drăghiceanu, *l. c.*, pp. 28-9.

⁵ Sculpturile din pridvor și prileștița ei generală în *Istoria Românilor pentru poporul românesc*.

⁶ Descrierea celei d'întăiu, de G. Mandrea; a celei de-a doua de Tzigara Samurcaș, București 1908.

⁷ Iorga, *Inscripții*, II, p. 256 și urm.

⁸ V. ediția Iorga a Cronicii lui Constantin Căpitanul, Prefața.

⁹ Iorga, *Inscripții*, II, p. 283. no. 820.

țită numai peste trei ani de zile, urmându-se și mai departe la înfrumusețarea ei, supt îngrijirea unui egumen râvnitor și priceput, unui neobosit gospodar, lui Ioan arhimandritul, care, în toată viața lui următoare, n'a căutat nicio mărire în afară de cuprinsul lăcașului ridicat supt ochii și după povețele lui.

Hurezul poate fi privit ca tipul definitiv al arhitecturii religioase a Românilor, alcătuită prin contopirea elementelor venite din Moldova cu cele, mai puține și mai puțin însemnate, aflătoare în principatul muntean. Frumos pridvor pe stâlpi lucrați cu o mare bogăție de podoabe; încăpătoare biserică în chip de cruce, cu un rând de alți stâlpi tot așa de meșteșugit sculptați între tinda femeilor și naos; flori de piatră în jurul ușii celei mari și a tuturor fereștilor; două turnuri ușoare sprijinite pe bolți trainice; apoi chilii cu cerdace răzimate pe stâlpi de o frumuseță neîntrecută; paraclise răspândite prin desișul de copaci ai livezilor: se desăvârșește astfel un întreg de armonie bogată, de lux cinstit și discret. După această capodoperă a lui Vucașin pietrarul, a lui Manea vătaful de zidari, Nicolae Mavrocordat a putut cheltui din belșug pentru mănăstirea de întrecere a Văcăreștilor (mântuită la 1722), unde biserica are stâlpi și mai răbdător săpați la pridvor și în cerdacurile Curților domnești, și pentru frumosul paraclis al Mitropoliei¹; arhiepiscopul de Stavropolis a putut strânge într'un cuprins mai mic o sculptură de capitule și privazuri care uimește mai mult prin lipsa aproape totală a spațiului neîmpodobit²; Grigore Ghica a putut da proporții destul de mari lăcașului de îngropare dela Pantelimon, în dreapta căruia se ridică înaltul mormânt de marmură al ctitorului³. Dar dincolo de canoanele de frumuseță ale Hurezului n'a mers nimeni⁴.

¹ Iorga, *Inscripții*, I, p. 242 și urm.

² V. Nediloglu, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* pe 1927.

³ *Ibid.*, p. 70 și urm. Cf. Iorga, *Studii și documente*, XIV și *Mănăstirea Hurezului*.

⁴ V. și articolul, cu admirabile desemnuri și planșe, al d-lui Al. Lăpețanu, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, I.

Hurezul avu dela început multe venituri, moșii și câteva schituri-metoașe : al Polovracilor, clădit de boieri din veacul al XVII-lea¹, al Rămeștilor ș. a.². Averea mănăstirii celei nouă nu se putea apropia însă, firește, de a vechilor lăcașuri domnești, pe care rânduri întregi de Voevozi și boieri le înpodobiseră cu daniile lor. Pentru a o păstra însă bine, pentru a împiedeca orice amestec al ierarhilor străini sau și al celor de țară, ctitorul ceru Patriarhului din Constantinopol să creeze în folosul Hurezului său încă o stavropighie, pe lângă a Tismanei și a Argeșului. „Gramata“ patriarhală din Februar 1702 hotăra că nici Mitropolitul, nici episcopul de Râmnic nu vor fi primiți la Hurez decât doar ca oaspeți ; Domnul și boierii nu pot înrâuri întru nimic viața mănăstirii. „Cu știrea și cu socoteala“ ctitorului, sau a celor cari, după moartea lui, îl vor represinta, se va alege egumenul. Pentru a se ști de la început că nu e vorba de o închinare, actul spune că Patriarhul nu va trimete niciun cleric numit de el la mănăstirea-stavropighie, ci va primi numai, odată pe an, un dar de treizeci de ocă din ceara de pe pământurile Hurezului³.

Așteptările lui Brâncoveanu de a se face din Hurezi un centru de cultură se dovediră însă zădarnice. Cu toată frumoasa inscripție grecească de pe frononul bibliotecii pline de cărți rare și de manuscrise, „năstavnicul“, eclesiarhul, ieromonahii, călugării de rând își căutară numai de slujbă ori de gospodărie, când nu se luptau, împărțiți în partide, prin intrigi și mită, pentru a se alege egumeni⁴. Un singur cărturar se ridică din mijlocul lor, mai târziu, Lavrentie. Dar nici acesta nu rămase la mănăstire, ci trecu la Episcopia de Râmnic.

Căci nu anume împrejurări întâmplătoare sau lipsa de oa-

¹ Ștefulescu, *Polovraci*, București 1907.

² Iorga, *Studii și doc.*, XIV, pp. VII-VIII.

³ *Ibid.*, p. 5 și urm. ; cf. și pp. VIII-IX din Prefața acelei cărți.

⁴ V. Prefața la vol. citat din *Studii și documente*.

meni făceau ca mănăstirile, din care pornise toată mișcarea de artă și de literatură a trecutului, să nu mai poată răspunde chemării lor, ci faptul că episcopiile, oprite prin voința Domnilor celor noi de la orice politică religioasă, și încă mai mult de la politica propriu-zisă, chemau la ele toată priceperea, toată râvna, toată munca pe tărâmul bisericesc, lăsând în umbră mănăstirile, care din ce în ce mai mult lănceziau în grija dijmei de strâns, a viilor de cules, a pădurilor de stăpânit și a cârmuirii sălașelor de Țigani.

PARTEA A III-a

BISERICILE ROMÂNEȘTI DIN PRINCIPATE ÎN LEGĂTURĂ CU RUȘII ȘI ÎN LUPȚĂ CU GRĂCII

CAP. I.

Biserica moldovenească de la moartea lui Dosoftei până la 1750 și legăturile ei cu puterea domnească.

Mitropolitul Dosoftei, pribegind în Polonia pe urma ostașilor Craiului Sobieski, nu luase cu dânsul numai odăjdiile scumpe, odoarele vechi, folositoarele cărți de stăpânire ale Mitropoliei Moldovei, ci și sufletul ei însuși. Urmașul lui, Sava, n'are niciun fel de însemnătate; fost episcop de Roman pe urma lui Ioan din Secul el nu și-a legat numele nici măcar de strămutarea Mitropoliei.

Arhipăstorii moldovenești slujiseră până atunci, lângă Curte, în biserica Sf. Nicolae cel Domnesc, dreasă de Antonie Ruset¹, care o împodobi cu clopotniță nouă, cu ziduri de încunjur, cu cișmea, cu sfeșnice de aramă și vase de argint, cu un mormânt gătit pentru el, în care însă nu-i era dat să se odihnească, mazilia grabnică aruncându-l la Constantinopol, unde răbdă chinuri grele, pentru a-și vădi avuția, și muri peste puțin timp². Făcând din ea o biserică închinată Mitropoliei sucevene și hotărând „ca să hie amândouă *un* Scaun de Mitropolie, nedespărțite, a toată țara Moldovei“, Antonie-

¹ Melchisedec, *Notițe*, p. 252 și urm.

² V. N. Costin, pp. 14-6.

Vodă încredință noul lăcaș al Sf. Nicolae lui Dosoftei la 29 Mart 1678¹. Duca-Vodă, care mântui și zugrăveala la Sf. Nicolae², nu se mulțămise însă cu această bisericuță întunecoasă, și Doamna lui, Anastasia, ctitoră și la Agapia cea veche din deal³, unde a făcut case de locuință, începu ridicarea unei zidiri anume a Mitropoliei. Pe locul, întrebuințat ca țințirim, al bisericii de de mult stricate a Sfântului Ioan, *Biserica Albă*, „lângă ferechele“ lui Vasile Lupu⁴, și pe altele cumpărate, până la „Mitropolia cea veche“ a Sf. Nicolae, se făcu „din pajiște“ o clădire nouă, care era isprăvită la 1682, când se săpau în piatra de la proscomidie numele ctitorilor, începând cu Dabija-Vodă, tatăl vitreg al întemeietoarei, fiică a Doamnei „Dabijoalii“, Ecaterina-Dafina, și a boierului Dimitrie Buhuș⁵: încă de la 1688 se îngropa aici a doua soție a lui Iordachi Ruset, înrudit cu Dabijeștii prin căsatoria lui d'întăiu cu Maria, soră după mamă a Doamnei Anastasia⁶.

În această biserică a Strateniei, dusă până la capăt înainte de 1683, când se mântui cea din urmă Domnie a Ducăi-Vodă, de „ispravnicul“ ei, Pătrașcu Jicnicerul⁷, se slujia deci încă din zilele Mitropolitului Dosoftei⁸. Întorcându-se după 1693, ca mamă de Domn, în stăpânirea lui Constantin Duca-Vodă, care a premeritat biserica dela Copou⁹, Anastasia adause apoi ctitoriei sale zestre de moșii, din ale Dabijăi-

¹ Erbiceanu, *Ist. Mitr. Moldaviei*, pp. LVIII, 3-4: Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 90, no. 65.

² N. Costin, p. 18.

³ Iorga, *Inscripții*, I, p. 29, no. 65.

⁴ N. Costin, p. 20.

⁵ V. *Studii și doc.*, V, notele la cap. I. Inscriptia în culegerea adesea citată, II, pp. 171-3.

⁶ *Ibid.*, p. 173, no. 455.

⁷ N. Costin, p. 20

⁸ Cf. Erbiceanu, *Ist. Mitropoliei Moldaviei*, p. 1 și urm.: cf. *ibid.*, p. XLIV și urm.

⁹ Iorga, *Inscripții*, II, p. 146.

Vodă, în părțile Bârladului, și din altă obârșie, smulgând una dela mănăstirea „mai de tot pustie“ a Hadâmbului¹.

Supt Sava, de altminteră, clerul moldovenesc decăzuse adânc, în urma tulburărilor, a războaielor străine purtate pe pământul Moldovei, a sălășluirii joimirilor poloni în mănăstirile noastre. Sava însuși, care era încă la 1682 egumen al Putnei², nu-i apucă, la năvălirile lor în acele părți, dar în curând Andrei Dymidecki, Nicolae Roguszki, Woicechowski, Dobrowski ori „rohmistrul“ român Alexandru Davidel, — pe când stărostia de Cernăuți o ținea alt ofițer polon de neam românesc, Turculeț³, — porunciră în Ținutul mănăstirilor bucovinene. Știm că mănăstirea Slatina, a lui Alexandru-Vodă Lăpușneanu, s'a „pustiit“ în cel mai deplin înțeles al cuvântului; în 1691 Polonii porunciau în Cetatea Neamțului, și-și poate închipui oricine în ce hal se va fi găsit mănăstirea de lângă dânsa⁴. Suceava era atunci în mâinile lor; biserica din Hârlău a lui Ștefan-cel-Mare, ca și cea, din aceeași epocă, dela Popăuți lângă Botoșani, poartă și astăzi pe tencuiala lor iscăliturile scrijelate ale luptătorilor Craului Ioan, cari veniau dela Ștefănești pe Prut și mergeau la Cotnari⁵. La Agapia ca și la Secuț petrecură câțva timp ostașii străini⁶. La Putna, cu mormântul lui Ștefan, veni o ceată de Cazaci, dragani și joimiri înhăitați cu dâșii și cerură să li se dea în mână turnul unde bănuiau că se află bogățiile ascunse ale boierilor; nedându-li-se, ei aprinseră mănăstirea și nu se învoiră a o stinge cu „puștile de apă“ ce aveau, decât atunci când li se dădură cheile⁷. Starea mănăstirilor Mol-

¹ Erbiceanu, *o. c.*; Iorga, *Studii și doc.*, V, pp. 95-6, no. 87. V. și vol. XVI, Inscriptii.

² *Doc. Bistriței*, II, p. 36, no. CCXXV; și în Hurmuzaki, XV, cf. Erbiceanu, *l. c.*, p. LVIII.

³ V. *Doc. Bistriței*, I, Prefața.

⁴ *Ibid.*, pp. 82-3, no. CCCXXIX; Hurmuzaki, XV; *Supl. II*², p. 231.

⁵ *Inscriptii*, I, pp. 7-8.

⁶ Cronicile Moldovei.

⁷ Neculce, p. 180.

dovei era așa de nenorocită, încât Patriarhia de Ierusalim văzu că n'are niciun câștig de la ele și dădu înapoi Moldovenilor, la 1705, Pobrata, Tazlăul lui Ștefan-cel-Mare ¹, Cașinul lui Gheorghe Ștefan ² și Bistrița străveche, care rămaseră astfel slobode până la venirea în Moldova, pe la 1743, a Patriarhului Partenie, căruia Constantin Mavrocordat îi adăugi Soveja, care, pe vremea războiului, fusese un adăpost al „budușlăilor“ de peste munte ³.

Astfel, după încheierea păcii din 1699-1700, Domnul de atunci al Moldovei, Antioh Cantemir, dădu Mitropolitului însărcinarea de a cerceta care e starea mănăstirilor „pe la munte și pe supt mare“ și ce s'a făcut cu veniturile lor într'aăaste cumpliti vremi“, când și egumenii de pe atunci se învoiau cu ostașii și hoții străini pentru a le jăfui. Va înlătura, cu ajutorul boierului ce i se pune la îndemână, pe orice „om hiclen și făcător de rău“, va aduce înapoi de pe la rude și „curțile boierești“, „din prisăcile boierești“, unde îngrijiau de stupi, de pe la „odăi“, unde păziau vitele, pe călugării fugari, la „postrigul lor“; va lua „bucatele“ aceloră dintre ei cari-și făcuseră acum gospodărie deosebită „și după trebile lor umblau“ și „înherându-le“, le va trimete mănăstirilor ⁴. Și încă nu se înșirau toate scăderile și păcatele timpului, căci vedem pe un Mitropolit, urmaș al lui Sava, Ghedeon, cumpărând, ca mulți alții, moșii vândute de egumenul, necredincios, al Râșcei — în Țara-Românească Nicolae Mavrocordat sfărâma astfel de vânzări — și afurisind pe aceia cari s'ar atinge, după moartea lui, de această avere, afară numai dacă o măsură de obște ar atinge și pe alți cumpărători ⁵. Și, murind, el lăasă Mitropolia datoare cu șapte pungi de bani la cămătarii turci ⁶!

¹ Iorga, *Inscripții*, II, p. 220 și urm.

² *Ibid.*, I, pp. 25-6.

³ V. *Uricariul*, II, p. 100 și urm.; Năculce, p. 420.

⁴ Erbiceanu, *o. c.*, p. 10; Iorga, *Studii și doc.*, V, pp. 97-8, no. 91.

⁵ Erbiceanu, *o. c.*, p. 11; an. 1722.

⁶ *Ibid.*, p. p. 12.

Porunca lui Antioh-Vodă mai prevedea și aducerea la Curte a egumenului cu purtări rele, ca „să se giudece pre faptele lor cu ocna“. Era o nouă dovadă a decăderii și pierderii simțului de demnitate. În adevăr, încă din 24 Februar 1649, supt Vasile Lupu, se hotărâse ca în rosturile clerului să nu se amestece pârclabi, globnici ori deșugubinari, ci, potrivit cu pravila, pusă de curând în cinste, „afară de moarte, oricâte greșiale vor hi, niciunū județū mirenescū să n'aibă treabă a-i judeca; numai carele va face moarte, den cei de besiarecă, cu acela va avea treabă Domnia, iară la alte vine și greșiale să nu aibă nime nicio treabă cu dânșii, fără numai Vlădicii“. Deci „cu episcopii să aibă treabă Mitropolitul, cu toți episcopii“ — prin urmare: Mitropolitul cu soborul —, „iară cu călugării și cu călugărițile și cu preuții și cu diaconii mirenești și cu țercovnicii“ — ba chiar și cu casele preoților, „feciorii neînsurați“, cū poslușnicii mănăstirilor și cu „năimiții lor“, zice un act din 1667, și „năimitele“ (1694)¹, — și, în sfârșit, cu bresle în legătură cu Biserica, precum erau ale saracilor, sau „mișeilor“, și ale ciocilor², „ca să aibă treabă a-i judeca și a-i certa și a-i globi, cineși după deala sa“, episcopul diecesan. Dacă e grabă de pedeapsă, clericul vinovat va putea să fie numai prins pentru a fi dus la Scaunul judecății episcopale. După aceiași pravilă vor judeca episcopii, de-a dreptul, sau prin protopopii lor — câte unul de fiecare episcopie și câte unul de fiecare oraș de Scaun —, toate casurile canonice: „cuscrii, cumătrii, cununii, sânge amestecat, aceia ce petrecu din afară de leage“, fie în oraș, fie în sate slobode, ori având stăpânul lor³.

Tot odată, în vechile „dreptăți“ ale preoților din veacul al XVII-lea se cuprindea ca ei să nu plătească birul de țară, rămâind, firește, a plăti Vlădicăi „dajdea vlădicească“ sau

¹ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 118 și urm., 130.

² V. *Cron. Rom.*, I, pp. 316 și urm., 331 și urm.; II, pp. 4, 8 și urm.; Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 428 și urm.

³ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 119-20; cf. și p. 143.

„poclonul episcopiei“¹, a cărei sumă ni-o dă Dimitrie Cantemir, domnescul istoric de la începutul unui nou secol: 200 de aspri sau bani și o piele de vulpe ori de jder², și *colaci vlădicești*, poclon în natură. Episcopii, din partea lor, dădeau lui Vodă, după plac, un dar³. La 1657 încă se știa că „desiatina de stupi și desiatina de vin“ și alte dijme le dau și preoții, dacă nu sânt anume scutiți⁴, dar, când, la 1707, Mihai Racoviță puse pe episcopii, pe mănăstiri și pe preoți „deseatina țărească“, interesații protestară, aducând înainte că „au avut scuteală, pre obiceiul carele au fost legat de la Domnii cei bătrâni“. De fapt în 1706, Antioh Cantemir declară că preoții și diaconii din Roman sânt scutiți, între alte sarcini, și de desetină și de goștină⁵, și pe moșiile Sf. Mormânt nu se lua goștina oilor⁶. Domnul trebui să dea privilegiu cu jurământ, în Iulie, pentru ca apoi așa-zisul abus să se întoarcă⁷. Mănăstirile Sf. Mormânt aveau încă din cea d'întăiu Domnie a lui *ruptă* cu *testament*, iarăși „legată cu blestem“, ca să dea o singură dajde pe an, în patru șferturi, așa cum ceruse Patriarhul Dosoftei, care trebuia ascultat⁸, și, în a doua stăpânire a lui, Antioh Cantemir întinsese această osebire de către țară și asupra tuturor celorlalte mănăstiri⁹. În vremea lui Dosoftei încă, la împrejurări grele, se luase bir și de la preoți, pentru cheltuielile făcute cu trecerea de două ori a Sultanului prin țară, împotriva Poloniei¹⁰.

Astfel această Biserică moldovenească, odinioară așa de

¹ Același, *Cron. Rom.*, I, pp. 331-3.

² *Descr. Moldaviae*, p. 147; cf. *Cron. Hușilor*, pp. 144-5.

³ *Si ipsi sua sponte ei aliquid donaverint; ibid.*

⁴ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 123.

⁵ Același, *Cron. Rom.*, I, p. 321.

⁶ Codrescu, *Uricariul*, II, p. 104.

⁷ N. Costin, pp. 56-7.

⁸ Concesie pentru mănăstirile Sf. Mormânt. Iunie 1705; Codrescu, *Uricariul*, II, p. 100 și urm. Cf. actul următor, din 12 Septembrie, același an.

⁹ N. Costin, p. 52.

¹⁰ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 140.

îngrădită de privilegii, rămase, ca și cea munteană pe vremea „Fanarioților“, și mai mult decât dânsa, la poruncile Domnilor străini. Când ajunge să vorbească de dânsa, în clasa sa „Descriere a Moldovei“, Dimitrie Cantemir declară că Voevodul are toate drepturile asupra episcopilor, și deci a Mitropolitului, acele drepturi pe care Patriarhia din Constantinopol nu le-a cerut și nu le poate cere față de o Biserică asemenea în rang și demnitate cu cele patriarhale: „Domnul singur are dreptul de a cerceta viața și învățătura candidaților și a hotărî pricina de scoatere a episcopilor sau a-i despoia de demnitatea lor“¹. Mitropolitul are numai chemarea de a-și hirotonisi sufragani și a lua act de plecarea lor. Schimbările bisericești le face tot Domnul, cu singura „încuviințare“ „consimțire“ (*consensus*) a Mitropolitului, care, în schimb, are dreptul, curat teoretic, de a se împotrivi la măsurile domnești ce jignesc legea. Episcopii au de lucru cu preoții lor, iar, cât privește pe călugări, „ei n’au niciun drept în așezarea sau scoaterea egumenilor și arhimandriților, ca unii ce trebuie să stea numai înaintea Scaunului Domniei“. Sinegure „păcatele mai ușoare“ se judecă și se pedepsesc în cuprinsul Bisericii, pe calea ierarhică. În cazuri canonice chiar, episcopii au numai drept de raport la Domn, dacă acesta a judecat odată pe pârît. În sfârșit Domnul poate pedepsi pe Mitropolit, iar pentru pedeapsa Măriei Sale e numai Dumnezeu în cer și pe pământ, „unealta“ lui, Sultanul².

Și după astfel de teorii lucrau Domnii din acest timp, cei de față mai cu vârf decât Țărigrădenii, vechiii împărătești, cu simț de răspundere și frică de stăpân. Varlaam, urmașul lui Mitrofan, episcop de Huși, în al douăzecelea an poate de păstorie, e învinuit de Antioh Cantemir că nu judecă drept, și Vodă-i strigă în Divan: „Popo, ce nu giudeci drept, când

¹ *Solius enim principis est de candidatorum vita et eruditione exquirere et exactorandorum causam dirimere sententiamque depositionis ferre*; p. 146.

² *Ibid.*

îți vin cărțile mele? Ți-oiu rade pletele!“, silindu-l să iasă cu blăstăm din rândul clericilor înalți și al boierilor de sfat, martori ai acestei nemai pomenite rușini¹. Și, când acest episcop, altfel în adevăr om nedrept și risipitor, fără tragere de inimă și hărnicie, e silit să plece, supt Mihai Racoviță, care însă n’avea aceleași apucături brutale, se spune de dânsul apriat în carte domnească deschisă: „că cine a fost și episcop, n’au grijit pe giur dânsa [Episcopia] nimica“². Despre urmașul său, un Sava de Pângărați, se arată, în cartea domnească de la 19 Ianuar 1709, că „Domnia Mea am socotit cu totu soborul sfinte Besiareci de am pus acolo episcop la Huși“³. Iar în vestirea către protopopii de Ținuturi, cu data de 20: „Bine vrând Domnia Mea, și împreună cu *tot Sfatul Domniei Meale*, am socotit și am ales de am pus acolo la pispocie Hușilor pe Svinția Sa chir Sava, să fie pispoc“, rămânând ca preoții toți să se înfățișeze noului numit, „ca să-î vază și să-î cearci pentru vrednicie preotească“, izgonind pe cei nevrednici, după pravilă⁴.

Nenorocirile țerii din anul de războiu 1711, când, pe urma Rușilor, cari se duceau îndărăt, Tatarii prădară cumplit ara, haină prin trădarea față de Turci a lui Dimitrie Cantemir și rămasă fără Domn, atinseră greu șubreda și sărăcita Biserică a Moldovei, care, într’un timp când Țara-Românească se umplea de biserici minunate, putea să arăte doar reparația lui Antonie-Vodă la Sf. Nicolae, noua Mitropolie a Doamnei Anastasia și biata mănăstioară de hotar de la Miera Putnei, la care cheltuiră pe rând bătrânul Cantemir, îngropat definitiv acolo, și fiul său Antioh⁵. De pe urma focului tătăresc nu rămase în Episcopia de la Huși decât piatra goală, „piatra în jeriște“, spune cel d’întăiu Domn din șirul Constantinopolitanilor, Nicolae Mavrocordat⁶.

¹ N. Costin, p. 53.

² Melchisedec, *Cron. Ilușilor*, I, p. 171.

³ *Ibid.*, p. 173.

⁴ *Ibid.*, pp. 173-4.

⁵ V. Iorga, *Inscripții*, I, pp. 23.

⁶ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 185-6, 198-9.

(atunci se va fi nimicit și mănăstirea Clatia de lângă Iași). Mitropolitul Sava *paretisisse* încă din 1700-1, urmându-i Misail de Roman, călugăr din Secu, tot așa de slab ca și dânsul, iar de la 1708 înainte Ghedeon, de la Agăpia, risipitorul, asemenea cu Varlaam de Huși, ținea Scaunul Mitropoliei.

Pe vremea lui, un al treilea războiu pustii mănăstirile, umplându-le cu catane și pribegi, cari-i ajutară. La Cașin și în alte mănăstiri din munte se făcură cuiburi de ostași nemți, cari veniră și spre Iași, ca să-i gătească lui Mihai Racoviță soarta din 1716 a lui Mavrocordat. În Cetățuia stătu închis Vodă, și Tatarii se luptară cu oamenii lui Ferent pe coasta dealului. Ei merseră pe la mănăstirile-cetăți pentru a goni pe dușmanii Sultanului. Ținuturile Neamțului, Sucevei, Bacăului, Romanului fură jăfuite și arse, și la plângerea Vlădicăi Pahomie de Roman¹ se adauge a Mitropolitului Ghedeon, care se tânguiește pentru averea lui luată de catane și Tatar². Episcopul Gheorghie de Roman fugise spre Pângărați, cu privilegiile Episcopiei sale, „uricele, și ispisoacele, și veșmintele, și arginturi“, dar carăle se înecară în Bistrița³. La 1723 Ghedeon muri, și lăsa Mitropolia împovărată de datorii.

Nicolae-Vodă și-a dat toate silințele ca să aducă în bună stare și cele bisericești. Punctul de vedere al lui în ce privește legăturile Domniei cu Vlădica îl aduse și aici însă: oprirea de la politică a clerului, supravegherea lui de aproape în ce privește cheltuirea veniturilor, supunerea strictă față de ierarhia patriarhală grecească. Astfel, când, în Moldova, care primise, pe vremea bătrânului Cantemir, trei Patriarhi, Iacov și Dionisie de Constantinopol și Gherasim de Alexandria⁴, și care fusese cercetată de Hrisant, veni, la 1715, întorcându-se apoi la 1721, Samuil de Alexandria, Domnul îl dăru

¹ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 351.

² Erbiceanu, *o. c.*, pp. 11-2.

³ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 6-7.

⁴ D. Cantemir, *Vita Constantini Cantemyri*, ed. Iorga, *in fine*.

cu mănăstirea Hangului¹, făcându-l judecător suprem între Iorest de Huși și Ioanichie de Brăila², când îl lăsa să dea în mâna acestui din urmă, ca făcând parte din raiaua turcească, satul de peste Nistru al Dubasarilor³. Același act poartă și altă iscălitură decât a „fericitului părintele Papa și Patriarhul de la Alexandria“, anume a unui fost Ohridan, Grigorie, care nu cutează a-și mai zice acum, în 1715, Patriarh, ci numai „arhiepiscop“⁴.

Mitropolitul Gheorghe — se pare a fi de prin Dorohoiu⁵ —, care urmă lui Ghedeon la 1723-4, venise din mănăstirea Neamțului și păstorise șase ani la Roman, unde fusese o bucată de vreme ieromonah pe lângă episcopul Sava al III-lea urmașul, de pe la 1715, al lui Pahomie⁶. El se arată un bun gospodar, plătind greaua datorie a înaintașului său și dăruind Mitropoliei, pe care o înzestrase cu toate cele de nevoie, și un număr de moșii⁷. Încă de la 1723, el întemeiease, în „sfânta Mitropolie în Iașu, unde este hramul Stretenii Domnului Nostu Isus Hristos“, o tipografie de românește și slavonește, la care lucra Ieremia Simion, după cât se pare un mirean⁸.

¹ Întărită apoi de fiul său; Neculce, p. 420.

² Cf. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 59, nota.

³ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 336 și urm.; II, p. 5; *Cron. Hușilor*, I, pp. 190-1.

⁴ Același, *Cron. Hușilor*, I. pp. 190-1.

⁵ „Movila lui Vlădica Gheorghe“ la Săucinița; Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 536, no. 25. Dar fusese la Bistrița; v. revista *Ioan Neculce*, III, 1923, recenzie în *Rev. Istorică*, X, pp. 76-7. Pentru relațiile lui cu Papa, căruia îi scrie pentru amicul său prefectul catolic Giovanni Franc. Bossi, iscălind: „și mă rog și mă plec Sfinții Tale de răspunsu: robul Sfinții Tale“ (25 Maiu 1729), *Rev. Istorică*, II, pp 90-1.

⁶ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 1 și urm. Supt el, la 1715, Patriarhul Hrisant cercetă episcopia. Cf. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 100, no. 100.

⁷ Erbiceanu, *o. c.*, p. 12; 24 Decembre 1729.

⁸ Ultima carte tipărită înainte de aceasta a fost *Sinopsis* de la Sf. Sava, a Mitropolitului Ghedeon; v. mai sus.

Într'un Sbornic, apărut la 1723¹, el dădu la iveală povestea trecerii prin Moldova, sub Alexandru-cel-Bun, a tânărului Împărat bizantin Ioan Paleologul, care, între altele, și-ar fi arătat recunoștința trimetând Mitropolitului Iosif icoana Sf. Gheorghe, o mitră și cel d'întăiu sacos, în locul felonului întrebuițat până atunci, precum și diploma patriarhală a nea-tânării de orice Patriarhie a Mitropoliei Moldovei, al cărei arhipăstor era să fie de acum înainte „ca un Patriarh, precum este Ohridul și Ipecul și Chiprul“. Cum se vede, nu un adevăr istoric, ci *un răspuns la amestecul Patriarhilor răsăriteni în afacerile Bisericii moldovenești, la purtarea dictatorială a lui Samuil de Alexandria, sprijinit de Nicolae Mavrocordat*². Gheorghie nu arăta, firește, unde se află „scrisorile sobornicești“ din Țarigrad, ci spunea că s'au pierdut pe vremea Polonilor, la 1691; Nicolae Milescu le-ar fi tălmăcit la 1655.

CAP. II.

Reformele în Biserică ale lui Constantin-Vodă Mavrocordat.

Venind Domn, în April 1733, Constantin Mavrocordat, un nou Mitropolit, — de la 1730 (?) —, Antonie, găsi în acest om luminat, care era stăpânit de idei nouă, *filosofice*, de gospodărie orânduită și de răspândire a culturii, un puternic sprijinitor întru aducerea la mai bună stare a unei Biserici așa de mult și des încercate. Într'un hrisov, foarte frumos redactat într'o românească desăvârșită — se știe că al treilea Mavrocordat trimetea înapoi rapoartele grecești ale ispravnicilor săi —, Domnul evlavios și iubitor de învățătură arată

¹ *Ist. lit. rom.*, II, p. 484; cf. *Viața preacuviosului părintelui nostru Paisie, tipărită de starețul Mardarie*, Neamț, 1836, p. 58; *Minunile Maicii Domnului*, Neamț, 1847, pp. 148-51; Codrescu, *Uricariul*, I, p. 398 și urm.

² Cf. și Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 86 și urm.

că a fost și el, după datorie, la hramul Mitropoliei și că Antonie, la „voroava“ ce au făcut împreună, i-a spus în ce reastă se află Biserica lui, căci „nicio milă de la Domnii cei mai denainte noastră n'au avut Sfânta Mitropolie“, așa încât, „cu veniturile ce are, abia urnește cheltuielile Casei“. Plin de venerație față de „maica Bisericilor“, el s'a hotărât a o împodobi cu zugrăveală, a-i face zid de împrejmuire și a clădi chilii, în care așează școala slavonă — care funcționa pe lângă cea grecească —, adăugind obișnuitele scutiri și venituri mărunte¹. Peste câteva luni, la 30 Maiu, Constantin-Vodă înoia măsura din 1715² a tatălui său, luată și din îndemnul lui Samuil³, de a se scuti de orice dăjdii clerul mirean întreg: „de acum înaintea ceata bisericească din toată țeara Moldovlahiei, carei dă de doa ori într'unu anu dajde la Visterie, să fie de totu nesupărați“. Știm însă dintr'un act al urmașului său, Grigore Ghica-Vodă, că preoțimea sprijinia acum școlile printr'o dajde specială, de patru galbeni pe an, pe care acesta o scade la un singur galben³, din care trebuia să se ajute și școala de la Ierusalim⁴. În schimb Constantin Mavrocordat cere clerului a-și căuta de datoriile sale, fără a trece „din orașu în orașu“, fără a se așeza „în locuri fără biserici“. Preoți vor fi numai oameni cu „viață cinstită, fără defăimare“, cu *știință de carte*, „slujiți și pedepsiți întru bună petrecere, pentru că curați trebuie să fie cei ce să apropie de cele prea-curate“⁵.

Peste trei ani Rușii pătrundeau în Moldova, noul Domn moldovenesc Grigore Ghica — Mavrocordat trecuse la București — se retrăgea înaintea lor, iar generalul Münnich intra

¹ Erbiceanu, *l. c.*, pp. 13-4. Urmează un act din 1735 pentru preoții de la biserica Sf. Nicolae Domnesc.

² Iorga, *Studii și doc.*, V, pp. 100-1, no. 101.

³ Cf. Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 205.

⁴ Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, pp. 493-4.

⁵ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 199 și urm. Cf. D. Furtună, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea*, Vălenii-de-Munte, 1915.

în Iași, supuind orașul la o grea contribuție de războiu. Mitropolitul Antonie¹ făcu față de Ruși ceea ce făcuse Dosoftei față de Poloni: se duse cu ei, la 1739, luând cu sine „bucatele și altele ce au fost mai rămas a' Mitropoliei”². În Novembre din acest an, el se afla încă la Hârlău, lângă Domn, împreună cu episcopul de Roman, Ghedeon, căruia Ghica-i dădu voie să poarte pateriță împodobită cu argint și dincolo de hotarele eparhiei lui³; îndată însă, Antonie părăsi țara pentru a nu se mai întoarce niciodată⁴. Fără zăbavă i se căută un urmaș: Vodă lăsă la o parte pe Ioanichie de Roman, pe Teofil de Huși și pe Varlaam de Rădăuți și numi pe un Grec învățat, dintre cei de pe lângă dânsul, pe Nichifor, călugărit la Neamț, poate anume pentru aceasta, „care era socru Agăi Lupului”⁵, al lui Lupu Anastase, care era la 1748 biv Vel Stolnic⁶.

Că noul Mitropolit, *cel d'întăiu străin* care ținu cărja de arhierarh al Moldovei, a fost un rău cărmuitor nu se poate spune. În „așezământul” de reformă al lui Constantin-Vodă, dat la 1741, se prevede ca răspopii, ipodiaconii și alți clerici falși să fie puși la bir; preoții vor primi o învățătură prealabilă de la „obrazе învățate, care vor fi rânduite de la păstorii nărodului”, și nu numai în dogme: „cele trebuincioase ale pravoslaviei”, ci și în datoriile lor preotești față de credincioși. Mitropolitul și episcopii, ca și mănăstirile, vor avea să ție dascăli pentru copii, precum tot ei vor ținea școli și la târguri, la „sate mari”; „programul va fi „ruga și credința”, Crezul, Tainele, „cele privitoare la Dumnezeu... pe înțăles”,

¹ Relații cu Liovul și Danzigul (April 1735), *Revista Arhivelor*, II, p. 417.

² *Letopisiți*, III, p. 1; Erbiceanu, *I c.*, p. 15.

³ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 23-5.

⁴ O scrisoare către el în Papadopoulos Kerameus, *Ἱερ. Βιβλ.*, IV, p. 867 (411). Așa face și episcopul Misail în Octombrie, și Mitropolitul Sidiș, duhovnic al lui Grigore-Vodă Ghica; Daponte, *Éphémérides daces*, pp. 381-2, 398. Cf. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 411.

⁵ V. și Neculce, p. 413.

⁶ Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 107, no. 130.

cetire și scriere. Călugării se vor face cu voia Mitropolitului numai; ei nu vor putea fi „văcari au prisăcari au păcurari și alte ca aceste“, ci vor stă la mănăstire. Egumenii se vor alege de sobor, în rândul întâiu dintre locuitorii mănăstirii; ei vor da samă soborului. Vor fi pe viață, și, pentru a-i scoate, trebuie cercetare în scris¹. Să adăugim că pentru alegerea episcopilor și Mitropoliților se hotărî a se face sinod, cu votare în regulă: avem astfel actul, „praxia“ din 1742, prin care Nichifor, care-și zice: „cu mila lui Dumnezeu Mitropolit Sucevi prè-cinstit și exarhū plaiului“ (!) — ca și Mitropolitul muntean, — arată că la Huși, în locul liber, prin trecerea lui Teofil la Roman, *a chemat* pe Ierofteiu, și „pe pravilă cu sorțu“ a fost ales, „de cei ce s’au aflatu la noi arhieriei și de Dumnezeu iubitori episcopi“, Teofil și Varlaam de Rădăuți, „frați și întocma slujitori noâ“, hirotonisindu-se apoi de Mitropolit². Abusul numirii de Domn și de boieri era deci înlăturat și, astfel, când mai târziu locul de episcop al Rădăuțului ajunsese slobod prin trecerea titularului la Mitropolie, arhieriei se strânsesă numai cu „porunca, îndemnarea și slobozenia“ Domnului, la *Curtea Domnească însă*, și nu la Mitropolie, și aici „puseră înainte, spre aflare și alegere cinstitului și vrednicului obrazū..., hotărîri canonicești“ și, din trei călugări: egumenul Putnei Dosoftei Herăscul, Lazăr și Ghedeon, de la alte mănăstiri, aleseră, fără a fi de față vreun cleric străin, pe cel d’întăiu³. Pentru *paretisiri* însă se păstră vechiul obicei de a se „închina omoforulū pe svântulū preastol“, dar „paterița“, cârja, dată de Domn, „întru mânule“ acestui „încorunat“ stăpân, „cu știrea și blagoslovenia“ Mitropolitului și „a tot svințitului săbor și *cu voia a tot blagorodnicului Sânotū* al Mării Sale Domnului“⁴.

¹ Codrescu, *Uricariul*, IV, pp. 400-2.

² Iorga, *Studii și doc.*, VII, pp. 341-2 În acel an Partenie de Ierusalim e la noi; Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 293, no. 588.

³ Melchisedec, *Cronica Hușilor*, II, pp. 131-3.

⁴ Cf. demisia din Maiu 1728 a lui Calistru de Rădăuți — Hasd

În 1742, Constantin Mavrocordat precisă dorințele sale în ce privește clerul. Vor fi scutiți de dăjdi toți clericii. Călugării se vor face după recomandăția Mitropolitului către Domn, care-i va scoate de la bir înainte ca ei să se călugărească. Preoții vor învăța patruzeci de zile „înțelesul” tainei bisericești, vor fi *ispitiți* de Mitropolit și de episcopi, vor trece prin treptele de țircovnici, ipodiaconi și diaconi, înainte de a primi darul. De la râvna lor pentru știință va atârna și înaintarea lor mai departe¹.

Supt Grigore Ghica întors în Scaun se hotărî așezarea de școli slavone la fiecare episcopie, cu „dascăli învățați la slovenie ori și la rumânie, ori din cei ieșiți de la școalele de la Iași, ori dintr’alții”; episcopii să facă și „nécontenită cercetare școalelor”². La Sf. Nicolae, Sf. Vineri și Sf. Sava, din Iași, un preot trebuia să cerceteze „popoarale” de două ori pe săptămână, pentru țiitori, „amestecare de sânge”, „copii nebotezați” și „altele câte sânt bisericești”, dând știre și de ce străini se ivesc; copiii „de la trei ani în sus, însă care nu va fi de hrană”, vor merge la școala de „învățăture creștinești”; cei de mazil, de negustor și „alte bresle de cinste” vor urma până la doisprezece, cei de preoți până la douăzeci și mai departe³. Duca Sotiriovici din Thasos, adus și însurat în țară, începu încă de la 1743 o tipografie nouă⁴. În sfârșit, prin arhimandritul Marelui Schit din Galiția, ca și prin Primatul Poloniei, Ghica-Vodă caută să capete înapoi, ceea ce mai încercase și Antioh Cantemir, moaștele Sf. Ioan cel Nou și zestrea înstrăinată a Mitropoliei⁵.

Foița, Maiu 1860, p. 66; Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 105, nota 1; cf. Melchisedec, *Cron. Hușilor*, II, p. 128, — cu aceia din 1752, 10 Maiu, a lui Ieroftel de Huși; *ibid.*, I, p. 224.

¹ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 26-7.

² Codrescu, *Uricariul*, I, pp. 62-7; Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 32-3; *Cron. Hușilor*, I, pp. 218-9; Iorga, *Ist. învățământului*, pp. 76-7.

³ Erbiceanu, *o. c.*, pp. 16-7; Iorga, *l. c.*

⁴ *Ibid.*, pp. 23-4; Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*; Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, pp. 498-9; *Studii și doc.*, V, p. 108.

⁵ Erbiceanu, *o. c.*, p. 17 și urm.

CAP. III.

Mișcarea împotriva grecisării Bisericii Moldovei.

Împotriva lui Nichifor însă, ca și împotriva lui Antim Munteanul, se alcătui o legătură de răsturnare, pe temeiul străinătății lui, a slăbiciunii pe care o simte la bătrânețe și mai ales al călcării, pentru bani, în folosul altui arhiereu, a făgăduielii ce dăduse la așezarea lui în Scaun că „va alege pre urma lui pre unul din episcopii pământeni, să-l așeze la Scaunul Mitropoliei, ca să nu se strămute obiceiul țerii“. Noul Domn (de la 1749), Constantin Racoviță, Român de obârșie, de și crescut și el între Grecii din Constantinopol, cari-l purtau după voia lor, sili — în ce împrejurare anume, nu știm, — pe Nichifor să plece. Alegerea urmașului, Iacov, din Putna, Român, fiu al călugărului Andrian, de la Rădăuți, și al Mariane¹, egumen al Putnei de la 1744 la 1745, episcop de Rădăuți pe urma lui Varlaam, — începătorul tipografiei de acolo —, încă din 1747², se făcu în sobor, la 13 Novembre 1750³, — lăsându-se la o parte episcopul cu drepturile cele mai multe, Ioanichie de Roman. Domnul cel nou voise astfel.

Se strânse apoi pentru ziua de 1-iu Ianuar 1752 un sobor de reformă. Luară parte la el Vlădiciei de țară: Ioanichie, noul episcop de Roman, pământean, de la Țuțcanii Neamțului, din vița Hăsăneștilor⁴, urmaș al lui Teofil, care murise la 1747⁵, 1-iu Septembrie; Ieroftei de Huși, care, venit în Scaun la 1742, era să plece peste câteva luni⁶; Dosoftei de Rădăuți,

¹ Kozak, *o. c.*, p. 79; Dan, *Putna*, pp. 40, 120; Iorga, *Inscripții*, II, pp. 12-3, no. 29.

² Wickenhauser, *Radauz*, pp. 42-3; Melchisedec, *Cron. Hușilor*, II, pp. 130-1.

³ După Condica Sfântă a Moldovei, Melchisedec, *Cron. Hușilor*, II, p. 131; am publicat din nou actul în *Bul. Com. Ist.*, III, pp. 4-5.

⁴ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 30-1.

⁵ *Ibid.*, p. 29.

⁶ V. pp. precedente. Cf. Goroveiu, în *Revista Moldovei*, din Botoșani, II, 1923, p. 1.

alt Putnean, ca și Iacov, precum Putnean era să fie și urmașul lui Ieroftei. Altă dată, după acești ierarhi ai Bisericii moldovenești veniau egumenii de la mănăstirile închinat Sfântului Mormânt: cel de la Hangu, de la Sf. Sava din Iași, de la Galata, Barnovschi, Bârnova, Cetățuia, a căror vreme de închinare o știm, de la Sf. Gheorghe din Galați, — egumen român la 1749¹, — de la Tazlău, Cașin, Bistrița, Po-brata, și poate că și egumenii de la mănăstirile ce se țineau de Athos: Dobrovățul, închinat de Vasile Lupu, dar păstrând egumeni români², Căpriana, ctitorie a lui Ștefan-cel-Mare, dăruită de Antioh Cantemir la 1698³; cel de la Aron-Vodă, supusă mănăstirii din Chalke⁴. Acuma, locul întâiu, după episcopi, îl are egumenul *Putnei*, Calistru, fostul și actualul egumen de *Neamț*, Lazăr, care funcționa la 1749, și Nicanor; Misail, un arhimandrit de la *Bisericiani*, mănăstire a cărei însemnătate literară se va lămuri îndată; Ioanichie de *Moldovița*⁵, pe care năvălirile n'o atinseseră și care rămăsese între cele mai vechi mănăstiri slobode ale țerii; Calistru al *Voronețului*, și el scutit de nenorocirile vremii; Natanail de la *Sântilie*, lângă Suceava — tot mănăstire de-a lui Ștefan-cel-Mare ca și precedenta, — Teofan de *Humor*. Apoi Nicanor al *Bogdanei*, din Ținutul Bacăului, ctitorie nouă, a marelui boier Solomon Bârlădeanul și a soției lui, Ana, mănăstire binecuvântată, la deschiderea ei, în 1670, și de Dosoftei al Ierusalimului⁶ și adăpost în 1676 al Mitropolitului Teodosie: prădată de cătane, ea se întremase din nou⁷. Tot așa răsarise din ruină *Slatina*, care-și trimete egumenul, pe Par-

¹ Kogălniceanu, *Arch. Rom.*, I, ed. a 2-a, p. 97.

² *Ibid.*

³ Codrescu, *Uricariul*, III, p. 272 și urm.

⁴ În actul pentru „vecini” din 1749, iscălesc patru egumeni greci din această categorie, pe lângă doi egumeni de origine boierească de la alte mănăstiri; Kogălniceanu, *Arch. Rom.*, ed. a 2-a, I, p. 97.

⁵ Wickenhauser, *Moldowiza*, p. 136 și urm.

⁶ Melchisedec, *Notițe*, p. 117 și urm.

⁷ *Ibid.*

tenie, urmașul de curând al lui Ghedeon. Egumenul *Dragomirnei* e Atanasie, al *Solcăi*, Iorest, — amândouă rămase slobode de încălcarea grecească. Întâlnim apoi pe egumenul de la mănăstirea nouă a *Floreștilor*, în părțile Bârladului, pe alt Antonie, egumen de *Agapia*. Numai acum se vede iscălitura românească a unui Iorest de *Hangu*, urmașul Grecului Atanasie, care la 1749 se iscălia cu mândrie „arhimandrit al Patriarhului Alexandriei și egumen al Hangului“. *Secul* e represetat prin egumenul Partenie, *Pângărații*, spre care Pahomie de Roman își îndreptase averile episcopiei în zile grele de războiu, prin Sava. Mai întâlnim în sfârșit iscăliturile celor ce stăteau în fruntea mănăstirilor Ilișești, Runcul, ș. a.¹; poate era de față și Naftanail Șeptelici, neam de boier, al *Râșcei*².

Sinodul luă în cercetare purtările, protivnice datinei, ale proin Mitropolitului Nichifor³, și, răzîmându-se pe mărturia lui Gheorghie al II-lea cu privire la autocefalia Scaunului moldovenesc, despre care și Dimitrie Cantemir spune că nu datorește ajutorul obișnuit către Patriarhul din Constantinopol și că acesta are numai dreptul de a fi înștiințat despre alegerea unui Mitropolit, pe care neapărat trebuia să-l recunoască, hotărî ca de acum înainte „din pământenii să se aleagă Mitropolit sau episcop, iar strein niciodată să nu se priimească, nici să mai între altul strein la păstoria vre unui Scaun, cu mijlocire de bani, sau măcar și fără bani, sau măcar cu prieteni, să-și isprăvească împotriva pravilei și obiceiului pământului“⁴.

Cu aceasta Mitropolia moldovenească era scutită de cotorpirea Grecilor tocmai în timpul când, prin Neofit de Creta, Grecii luau pe mult timp în stăpânire Mitropolia Țerii-Ro-

¹ Erbiceanu, *o. c.*, 24-6.

² Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 106, no. 127. Pentru alegerea lui Dosoftei de Rădăuți, *Bul. Com. Ist.*, III, pp. 5-6; pentru a lui Ieroftei de Huși, *ibid.*, pp. 6-7.

³ V. asupra-i și Neculce, p. 413.

⁴ Erbiceanu, *l. c.*

mânești. Curentul românesc pornit din multe mănăstiri slobode ale Olteniei fusese biruit acolo, după alipirea din nou la trupul țerii a celor cinci județe, stăpânite peste douăzeci de ani de către Austrieci. Pe când dincoace curentul românesc din slobodele mănăstiri bucovinene biruise, păstrând pentru Români toate locurile de arhieriei ale Moldovei.

CAP. IV.

Mănăstirea Bisericanilor, Pahomie și introducerea în Moldova a noii vieți schivnicești din Rusia.

Biserica din acestălt Principat mai are un caracter deosebitor. Ea se apropie cea d'întăiu de Rușii muscali, cu cari se afla în hotar, și primește cea d'întăiu înrâurirea lor, în același timp când ea însăși îi înrăurește. Aici străbate întăiu o putere care de mai multe ori, cu stăruința îndărătnică ce o caracterizează, a încercat, nu numai întrebuițarea arhieriei-
lor noștri pentru scopurile ei politice de cucerire în Răsărit, dar și un fel de comuniune bisericească și cultural-religioasă a noastră cu puternicii vecini de peste Niștru.

Bisericanii de lângă Bistrița Neamțului, după ce decăzuse cu totul în veacul al XVI-lea¹, se împărtășise de binefacerile lui Miron-Vodă Barnovschi, care-i făcu zid împrejur, în zilele egumenului Partenie, un bun gospodar; Pătrașcu Bașotă, Marele-Logofăt, și soția sa, Grozava, clădiră turnul de spre Miazănoapte tot atunci, la 1626-7; Toma Cantacuzino și Eftimia, jupăneasa lui, făcură pe cel de la Răsărit; Dumitrașcu Buhuș, Șoldan, Dumitrașcu Ștefan, ziditorul turnului de la Miazăzi, Iordachi Cantacuzino, fratele lui Toma, ctitorul pridvorului și trapezăriei, adăugiră alte lucruri de nevoie

¹ Avu însă danii de la Mitropolitul Nicanor.

până la isprăvirea totală a mănăstirii, în 1637-8, când, supt Vasile Lupu, tot Partenie înnoitorul păstra egumenia. Daniile veniră și mai târziu, supt egumeni ca Mitrofan, Iorest și Serafim. Cel d'întăiu s'ar putea să fie tipograful care ajunsese episcop de Huși și de Buzău. Căci scrisul de „cărți sârbești“ ajunsese îndeletnicirea de căpetenie a călugărilor de aici, cari au lăsat o întreagă bibliotecă, într'un timp când lucrul scrisului și tălmăcitului încetase în toată Moldova¹. Dacă aici s'a scris la 1652 de Misail călugărul, poate cel ce a făcut însemnări la Cronica lui Ureche, un *Apostol* românesc², dacă aici se va fi tălmăcit Viața lui Andrei din Creta³, felurite Cazanii, învățăturile lui Calist Catafighiotul⁴, cele mai multe sânt în slavonește și arată că Bisericanii au fost ultimul adăpost al culturii vechi bisericești în acea limbă.

De aici plecă, la o dată care nu se poate statornici ușor, chemat poate de fostul Mitropolit al Moldovei Dosoftei, care trecuse acuma din Polonia în Rusia Țarului, un Pahomie, călugăr învățat, care ajunsese în noua sa patrie, alt Ținut bisericesc de slavonie — căci așa putea să înțeleagă el lucrurile —, Mitropolit de Voronej. Mănăstirea lui de postrig nu-l pierdu din vedere, și peste câțva timp ea trimetea în țara Muscalilor pe Antim Crețul, egumenul ei, ca să strângă milă și cu acest prilej să vadă și pe „fratele“ de odinioară. Antim plecă în Domnia lui Mihai Racoviță, deci după 1716, și el se întoarse la 15 Iulie 1722, aducând cu sine și un *Te-travanghel* moschicesc, ce-i fusese dăruit de eclesiarhul Lazăr, al lui Pahomie⁵.

Pe acel timp, de alminterea, nu era lucru rar să se vadă

¹ Lista lor, cum erau odată, la Melchisedec, *Notițe*, p. 76 și urm., cele păstrate până azi și adăpostite la Bibl. Ac. Rom., în Lăpedatu, *Manuscrisele de la Bisericanii și Râșca*, din *Bis. ort.*, București 1906.— Pomelnicul românesc și istoricul mănăstirii în vol. XVI din *Studii și doc.*

² Mss. 69, 85 ale Academiei Române.

³ Melchisedec, *l. c.*, p. 79, no. 11.

⁴ Lăpedatu, *l. c.*, pp. 27-8, 35.

⁵ Melchisedec, *Notițe*, pp. 79-80.

în Moscova chiar preoți brașoveni veniți pentru milă¹. De acolo veni ceva mai târziu preotul Statie, fiul lui Vasile Grid, care-și zicea, deci, după moda rusească, Efstatie Vasilievici, ca să-și dea la școală pravoslavnică fiul, Dimitrie Evstatievici, cunoscutul scriitor, secretariu episcopal și inspector de școli. Dimitrie Cantemir, pribeag în Rusia, unde era sfătuitorul în ale învățăturii și științii al lui Petru-cel-Mare, tovarășii și fiii acestuia, fiul, plecat din Moldova și el, al lui Antioh Cantemir, beizadea Constantin, Toader Corbea din Brașov, fratele Ceașului David, omul Spătarului muntean Mihai Cantacuzino, — acel Teodor Corbea care a tradus la 1720 *Psaltirea* în versuri românești, dedicând-o stăpânului său² —, acum „pisariu“ și „canțelariu“ al Țarului, Sevastian, nepot al lui Toader, fără a mai pomeni pe fugarul Toma Cantacuzino, care trecuse la Ruși în 1711, toți aceștia erau gata să sprijinească pe oaspeții noi, veniți din țerile lor de obârșie³.

Și Mitropolitul Ghedeon din Agapia avu legături cu Rușii, înaintea cărora ieși la Țuțora, pentru a primi pe Țarul Petru, „blagoslovindu-l cu cruce, și cu aghiasmă stropindu-l“. Împăratul creștin merse la Trei Ierarhi spre a se închina moaștelor Sf. Paraschive. „Acole, atunce s'au tâmplat și Mitropolitul Ghedeon, și-l poftia pre Împăratul ca să șeadă în Scaunul cel domnesc, și n'au vrut; ce tot în picioare au stătut până ce au cântat psalții acsion și ectenia.“ El merse la trapezare și văzu pe egumenul grec. Cú Domnul, prietenul său, Petru cercetă și Golia, în care găsi „trei feluri de meșteșuguri, leșesc, grecesc și moschicesc“, și „Sf. Nicolae cel Domnesc, pentru a se întoarce apoi în tabără⁴. Mitropolitul cântă un paraclis pentru încheierea tratatului de supunere, pe care pusese și iscălitura lui, în biserica „domnească pre poartă“⁵.

¹ Un cas, la 1685; Stinghe, *Ist. besearecei Șcheailor*, p. 20. Mai ales Silviu Dragomir, în *An. Ac. Rom.*, XXXIV.

² Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 483, etc.

³ V. și Iorga, *Brașovul și Români*, pp. 335-6, no. 16.

⁴ N. Costin, pp. 102-3.

⁵ Neculce, p. 319.

Pentru aceste înțelegeri ale lui cu Muscalii — cari făgăduiau că Domnul nu se va atinge de boieri „fără de iscălitura Mitropolitului”¹, — trebui să dosească o samă de vreme, căci între fuga lui Cantemir și sosirea lui Nicolae Mavrocordat erau în Iași, pentru stăpânire și apărare, numai „egumenii și neguțitorii”, fără Vlădici și fără egumeni. Când Nicolae-Vodă intra în oraș, Pahomie de Roman singur se afla pentru a-i face slujba de introducere în Domnie, și ceremonia fu săvârșită, nu la Mitropolie, ruinată ori profanată, ci la Sf. Nicolae².

Urmașul lui Ghedeon, Mitropolitul Gheorghie, păstră și el relațiile cu Moscova: de aici, din țara de slavonie curată și strictă, și nu de la Munteni, unde răsbătuse în Biserică, precum se va vedea, așa de puternic limba profană a poporului, făcu el să i se aducă „12 Mineie moschicești, cu două Trioadă și Liturghii canonice, de toate trebile arhieriești”, și din aceiași sumă de 300 de lei mai luă și „alte cărți, care nu s’au mai pomenit”³.

Am văzut pe Mitropolitul Antonie Putneanul — și din Rusia Mitropolitul „Bealogrodului și Oboianului” trimetea daruri Putnei⁵ — părăsind țara pentru a întovărăși oștile rusești în țara lor, unde și rămase. Cerut de Grigore Ghica, din Hotin, unde se afla cu câțiva boieri ostateci, el nu voi să mai vadă ochii Domnului de la Turci, pe care-l trădase, ci merse până la Chiev, iar de aici fu rânduit Mitropolit al Cazacilor, la Cernigov. Elisaveta, urmașa Țarinei Ana, îl făcu apoi, după doi ani de la această fugă, deci în 1741, episcop de Bialogrod, unde mai trăi încă cinci ani⁴, până la 2 Ianuar 1748, când se stânse⁶. În timpul cât Antonie era pe lângă Ruși,

¹ *Ibid.*, p. 306.

² Axintie Uricariul, p. 131. Cf. întâia lui pomenire, *ibid.*, p. 156.

³ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 12.

⁴ Dan, *Putna*, p. 51.

⁵ Neculce, pp. 411-3.

⁶ *Letopisiște*, III, pp. 184-5.

protopopul de Iași, Ioan, „preut domnescu și om de triabă“, stătu la îndămâna lui Vodă pentru slujbe ¹.

Cel mai însemnat în ce privește cultura dintre arhieriei Moldovei acestui timp, Pahomie de Roman, a stat în neconținută atingere cu Muscalii. Din Ținutul Bistriței, de la „Gledin“, din părinți țerani, muncitori în acest „vidic“ al Sașilor, el se făcu întâiu călugăr la Neamț: cu soborul de acolo, fugi noul monah la Strâmba. La întoarcere, după încheierea păcii, în 1700, el fu făcut preot, apoi eclisiarh și, în sfârșit, egumen al Neamțului. Faima lui Dimitrie de Rostov, sfântul de la Pecersca, îl face să alerge acolo, lăsând, după canoane, egumenia sa moldovenească, în 1703-4; aici, la noul învățător de schivnicie, petrecu el câțva timp, ani întregi de zile. Îtovărăși pe Dimitrie în călătoriile lui de propovăduire și fu mândru când căpătă din mâinile călăuzului său sufletesc „Rostul de Aur“ al acestuia, carte care găsi și la Români destulă răspândire.

Întors în țară, Mihai-Vodă Racoviță, căruia nu-i plăcea Rușii, în toate privințele, făcu din Pahomie, care se ascunsese în munte, la schitul, întemeiat de dânsul, al Pocrovului, la moartea episcopului de Roman Lavrintie — de la 1701, — urmașul acestuia, fără ca schivnicul întors din Țara Moschi-cească să fi avut până atunci obișnuitul rost arhieresc la Rădăuți. Păstoria lui începe la 18 Decembre 1706, hirotonia făcându-se îndată, la 18 Ianuar 1707. Aduse la Roman cărțile slavone pe care și le câștigase în timpul petrecerii peste Nistru și dădu limbii slavone vechile ei drepturi, pe care a trebuit să vie Constantin Mavrocordat pentru a le smulge, strămutând cu el din Țara-Românească datina cărților de slujbă în românește. Trecu fără să se primejduiască, schivnic lipsit de înțelegere pentru frământările și preschimbarile lumii, prin zilele grele din 1711: l-am văzut sfințind pe Domnul „turcesc“ Nicolae Mavrocordat. Mai stătu numai trei ani în episcopie, și la 10 April 1714 el se ducea iarăși în

¹ Iorga, *Studii și doc.*, VI, 441.

sărăcia pustie a Pocrovului, pe care Samuil de Alexandria, fiind rugat de ctitor, îl declară liber de orice amestec arhieresc. Peste trei ani apoi, Pahomie, bănuț de Mihai-Vodă Racoviță că a fost înțeles în năvălirea catanelor asupra Iașului — fugise până la Liov înaintea Tatarilor răzbnători ai lui Vodă, — se duce iar în Rusia, lăsând în locul lui la schit un ucenic după regula Sf. Dimitrie, Macarie, care nu s'a clintit niciodată de acolo. De la Chiev el scrie în 1724 celor de acasă, cari trăiau fiecare de-o parte, în chilioara făcută de dânsul — și Pahomie-și făcuse una „la Muncel, cu mâna mea, cu multă osteneală, și am destupat și am curățit pământul și în tot locul, când am șezut eu acolo“—, lui Macarie, „călugărașului popa Nicodim, ucenicul răposatului Ghedeon“, lui Sofronie și Mihail, lui Mardarie și Lazăr, ucenicii săi, diecilor „de țară sau streini“, cari veniau pentru învățătură, arătând ce li lasă lor și ce lasă Neamțului, unde dăruise cărți rusești, pe lângă câteva publicații românești din Principatul vecin. Fostul episcop de Roman se stânse în 1724 la Pecersca din Chiev, unde se păstrează și acum, cu multă cinste, în paraclisul Sfântului Ștefan, moaștele lăsate de dânsul ¹.

Peste câțiva ani, și Putna-și avea sihăstria, într'o înjghebare de lemn a lui Ilie Cantacuzino, și călugărul Silivestru sau călugărul Arsenie scriau acolo vieți de pustnici ori cărți de-ale lui Dimitrie de Rostov, supt cârmuirea „starețului“ Dosoftei², mort la 1754³.

Sila, ocrotitorul Mitropolitului Antonie, care Sila călătorise la 1729, cu voia Mitropoliei, la Chiev, să vadă Lavra, și un sihastru Natan urmară mai departe normele de retragere studioase ale noului Sfânt Dimitrie⁴. Cutare manuscris de „Lestviță sau scara virtuților“, a lui Ioan Sinaitul, arată și

¹ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 22 și urm.

² Dan, *Putna*, pp. 80-1,

³ *Ibid* p. 115.

⁴ *Ibid.*, pp. 82-3; cf. Iorga, *Doc. Callimachi*, tabla.

până azi acțiunea acestui curent rusesc în mănăstirea lui Ștefan-cel-Mare ¹. Călugări ca ierodiaconul Venedict Pavlincovschi dovedesc că și oaspeți din Răsăritul evlaviei celei mai nouă aflaseră adăpost în Putna ². Biblioteca, în sfârșit, e plină de tipărituri liovene, chievine și „moschicești” ³, ba chiar de altele din Vilna, din Cernigov. Și, când vedem pe un monah Antonie strângând pomeni pentru un schit din părțile Bacăului, la 1741 ⁴, și mai bine ni putem da samă de puterea acestei mișcări spre ascetism și la noi.

Prin Pahomie Moldoveanul, ajuns episcop la Voronej, prin aplecările către Rușii din Moscova ale Mitropoliților Ghedeon și Gheorghie, prin fuga cu oștile împărătești a Mitropolitului Antonie, care-și află alte eparhii în pământurile Țarului, prin călătoriile la Chiev ale lui Pahomie și introducerea în Moldova de către dânsul a schivniciei după normele lui Dimitrie de Rostov, — și, să adăugim, prin introducerea normelor liturgice „moschicești” în anume tipărituri râmnicene, *Triodul* din 1731 și *Molitvenicul* din 1747 —, se începe un schimb de înrâuriri între ortodoxia românească și cea rusească, menit să aibă și mai mari rosturi în dezvoltarea mai departe a istoriei noastre: în Moldova, ca și în Țara-Românească, și în Ardeal chiar.

¹ *Ibid.*

² *Ibid.*, p. 83.

³ *Ibid.*, p. 84 și urm.

⁴ Dan, *Putna*, p. 94.

PARTEA a IV-a.

INTRODUCEREA LIMBII ROMÂNEȘTI ÎN SLUJBA ȘI ÎN CÂNTAREA BISERICESCĂ

CAP. I.

Opera episcopului Damaschin.

În cea mai mare parte din Domnia Brâncoveanului, tipăriturile ieșite de supt teascurile muntene sânt sfioase în ceia ce privește înlăturarea limbii slavone. Am urmărit pe cele ieșite la Buzău și în locurile unde grija tiparului o avea ca simplu călugăr, ca egumen, ca Mitropolit, Antim Ivireanul. Și la Râmnic, unde a stat ca episcop numai puțină vreme, de la 16 Mart 1705 până la 1708¹, Antim n'a îndrăznit să desăvârșască schimbarea de limbă bisericească. Cea d'intăiu lucrare a sa în acest nou loc de muncă, *Antologhiul* din 1705, e, se pare, slavonă. Slujba Maicii Domnului din anul următor are numai lămuriri românești; *Octoiul* din același an e ca și cele obișnuite până atunci și *Molitvenicul* din 1706 păstrează vechea înfățișare a cărților de rugăciuni pentru preoți.

Numai către sfârșitul păstoriei ca Mitropolit a lui Antim, la 1712, se publică în Târgoviște un *Octoih* care spune în titlul său chiar că e „acumă întâi tălmăcit pre limba rumâ-

¹ Episcop ales, nu numai de arhieriei țerii, ci și de trei străini; *Con-dica sfântă*. Alegerea de arhieriei străini, alcătuiți într'un fel de comisiune alegătoare, se mai întâmpină. Cf. *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 90. — Predecesorul lui Antim la Râmnic, Ilarion, fusese scos ca eretic la 16 Mart 1705 și ajunsese (la 1708) „năstăvnic“ la Snagov (comunicație a pâr. D. Furtună).

nească, spre înțelegerea de obște“, și predoslovia lămurește că întreaga carte a celor mai însemnate cântări a fost „tălmăcită de pre vorba cea grecească și slovenească pre limba noastră cea rumânească“, și anume „pentru ca să poată și ciata bisericească și copiii creștinilor carii să nevoescă la învățătura Sfintei Scripturi să o câștige pre lesne și să o citească, nu numai în școale și în casele sale, ce și în sfintele beseareci, spre lauda prea-slăvitului Dumnezeu“. Cum se vede, pentru îndreptățirea acestei însemnate înnoiri se aducea înaintea întrebuintărea Octoihului și ca o carte de școală și puțința de a-l ceti chiar acasă. Când la 1713 apărură însă pentru întâiași dată *Liturghia* în românește, când, la 1715, urmă și publicarea *Ceaslovului*, în Domnia cea nouă a lui Ștefan-Vodă Cantacuzino, nu mai putea fi vorba de îngăimări și scuse: *datina străină primise o lovitură de moarte*.

Ca săvârșitor al acestei schimbări fericite s'a arătat ¹ un cleric care încă din vremea lui Șerban Cantacuzino lucra la tipărițurile muntene, *dacă* el este „ieromonah Damaschin, zugraf“, care săpa stampe frumoase pentru *Apostolul* din 1683 ², ceia ce e, de alminterea, probabil când seamănă cineva iscălitura artistic complicată, în trei monograme meșter învălătucite, a săpătorului în lemn cu iscălitura tot așa de frumoasă și nu mai puțin neînțeleasă la întâia vedere a lui Damaschin episcop de Râmnic ³. Am văzut vorbindu-se neconținut în Prefețele cărților de prin anii 1680 de „dascălii“ cari făceau tălmăcirile, și iată că Mitropolitul Teodosie scrie apriat, în scrisoarea de muștrare către Vlădica apostat al Ardealului, că *Octoihul* din Buzău 1700 a fost „făcut aproape din nou cu multă muncă de dascălul Damaschin al nostru“: întrebuintându-se de traducătorul în latinește cuvântul „scho-

¹ Lăpedatu, *Damaschin episcopul și dascălul*, din „Conv. lit.“, XL, București 1906.

² Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, p. 259.

³ V. *Istoricul Eparhiei Râmnicului*, p. 105.

liarcha“, se vede ușor de ce fel de dascălie e vorba¹. Era deci dascăl la școala slavonă din București — acea școală pe care apoi Brâncoveanu o zidi`de iznoavă la Sf. Sava de la 1707 la 1709², — precum în Moldova, ceva mai târziu, la 1740, Iosif monahul era „dascăl în școala slovenească“ din Iași³.

Cum se vede, Damaschin, dascăl de slavonește, ucenic al lui Mitrofan Moldoveanul, avea pe la 1700 mai mult grija unei nouă orânduiri după modele grecești a cărților de care e nevoie în biserică. La 3 Octombrie 1702, el ajunge episcop de Buzău în locul învățătorului său⁴, până ce, la 1708, trece în locul lui Antim la Râmnic, fără ca în șirul tipăriturilor buzoiene să se vadă vre-o îndrumare nouă. Aici el nu mai are la îndămână tipografia, pe care Antim o adusese cu el și pe care o duce înapoi, iar soarta tipografiei de la Buzău, care de la 1704 chiar, deci de la alegerea lui Damaschin, dăduse numai *Apostolul* slavon din acel an, n'o știm. Cele trei cărți românești pe care le dă Antim cu cheltuiala sa în 1712 și 1713 n'au, firește, alt autor, deși nu înțelegem cum Damaschin, acum episcop al Râmnicului, s'a învoit ca lucrările sale să treacă supt alt nume, ca pe vremurile când era numai un „dascăl“.

La 1715, Damaschin, „văzând că Românii noștri stau în biserică ca boii, neînțelegând ce se cetește și ce se cântă și iese fără niciun folos din biserici“, se hotără, „din îndemn dumnezeiesc, cu multă osteneală..., a prefăce cărțile din limbile grecească și slovenească în limba noastră proastă (*simplicem*) românească și a le da la lumină“⁵. Ce-l împie-

¹ „Mitterem tibi Octoicon magno labore a schollarcha Damasceno nostro fere ex integro compositum“; Nilles, *o. c.*, I, p. 345.

² Urechă, *Ist. școalelor*, I, p. 12; *An. Ac. Rom.*, seria I, IV, pp. 124-5.

³ Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 442, no. 1668. Cf. Iorga, *Ist. învățământului*, p. 72 și urm.

⁴ *Condica Sfântă*, pp. 91-2.

⁵ Declarația din 22 Novembre 1725 a lui Damaschin către generalul Tîge, în Lăpedatu, *o. c.*, p. 8.

decă, înțelegem: dacă ostașii împărătești, catanele, ieșiră la pacea de la Passarowitz din Țara-Românească, ei rămaseră în județele de peste Olt, din care fiul lui Șerban Cantacuzino, beizadea Iordachi, nădărduse a-și face o Domnie nouă. Și tot odată împrejurările războiului făcură ca slovele Mitropoliei chiar să fie amanetate la un negustor din Făgăraș, de la care le cerea înapoi în zădar Mitropolitul Daniil la 1721, când și Damaschin se străduia să capete materialul tipografic pentru dânsul ¹.

Damaschin nu era împotriva cărmuirii creștine, cu condiție ca drepturile Bisericii sale să rămâie neatinse și ca ostașii nemți să iasă din mănăstiri, din care în vremea războiului își făcuseră cvartire și cetăți ². De și aceste cereri fură primite, Imperialii nu puteau privi cu ochi buni Biserica românească din Ardeal. Aici ei nu nădărdiau, mai ales după experiența făcută dincolo, a putea îndeplini opera de Unire cu catolicismul, dar Guvernul înțelegea încă de la început să rupă orice legături ale Oltenilor cu Bucureștii, să-i facă a intra în organizația Bisericii ortodoxe a Sârbilor colonizați pe teritoriul împărătesc și să oprească pe episcopul de Râmnic de la orice amestec în politică. Mănăstirile aveau să primească egumeni orânduți de Ban și apoi de generalul comandant ³. Se prevedea și o revisie a tuturor titlurilor de stăpânire de pământ pe care le aveau mănăstirile. În acest sens fu redactat privilegiul împărătesc din 22 Februar 1719.

Damaschin încercă să se împotrivească. Urmând exemplul Ardelenilor, el chemă la 29 Novembre 1719, în chiliile de la Hurez, un sinod, la care luară parte egumenii de Bistrița, Arnota și Govora, ceilalți sfiindu-se să vie, iar cel de la Hurez, care era încă Ioan, neîndrăznind să iscălească. Se ceru ca episcopul de Râmnic, fiind Mitropolit de Amasia

¹ Iorga, *Soc. Brașovului*, în *An. Ac. Rom.*, XX, p. 157 (265): Stinghe, *Doc.*, I, pp. 64-6.

² Dobrescu, *Ist. bisericii din Oltenia*, pp. 10-1.

³ *Ibid.*, pp. 17-8.

și pe aceeași treaptă cu Mitropolitul din Belgrad, fost sufragant al Patriarhiei din Ohrida, să nu fie supus vecinului său de neam sârbesc. Slobod de orice atârnare, el ar fi hotărât orice numire de egumen, el ar fi represintat mănăstirile înaintea Împăratului, el ar fi luat socoteală la Crăciun, cu soborul, fiecăruia. Lângă el la Râmnic s'ar fi așezat o școală de preoți, Guvernul fiind slobod să așeze la Craiova, unde chemase, pentru Bulgarii catolici, de la Chiprovaci, aduși acolo cum fuseseră aduși la Vinți în Ardeal și aiurea, în Banat, pe episcopul Stanislavich ¹, o școală latinească, pentru care era vorba, în 1731, a se chema călugări *piarum scholarum*, Piarști. Vechile drepturi ale mănăstirilor, vechea lor rânduială trebuiau să fie restabilite ². Aceste dorinți nu se ținură în samă, și decretul imperial fu publicat la Sibiiu, înaintea lui Damaschin chiar, care fusese chemat și el pentru aceasta înaintea Măriei Sale generalului. La 1725 se supunea episcopia Râmnicului Scaunului sârbesc din Belgrad ³. Poclonul vlădicesc se desființă mai târziu. Curtea numia pe egumen, după recomandăția administrației locale și făcea pe câte unul, ca pe acela din Segarcea ⁴, să se declare unit, precum catolici erau anume oameni puternici ai Guvernului oltean, Levantinul Nicolae della Porta și Ardeleanul Pavel Dobra din Zlatna, vameș de Râmnic, traducătorul în latinește, la 1722, a *Pravilei* ⁵ și, împreună cu toată familia lui, care e și amintită pentru aceasta pe o pânză ce să păstrează încă, sprijinitorul de căpetenie, „binefăcătorul și darnicul patron“ al Bisericii unite de acolo ⁶. Scutirea de oierit și vinăriciu nu se învoi, și o parte din întinsele venituri de la târguri

¹ V. Iorga, *Gesch. des rum. Volkes*, II, pp. 152-5; ed. românsă, III; Hurmuzaki, VI, pp. 413, 495-7.

² Hurmuzaki, VI, pp. 339-41.

³ Dobrescu, *o. c.*, pp. 23-4, 51-5.

⁴ *Ibid.*, p. 44.

⁵ *An. Ac. Rom.*, II ¹, p. 202; Sulzer III, p. 73; Iorga, *Studii și doc.*, I-II, pp. 451-3, no. XI; p. 453, nota 2.

⁶ *Ibid.*, XIII, p. 211, no. 2.

și vămii fură confiscate, cu sau fără despăgubire: anume „prestații” fură impuse mănăstirilor. Iar călugării de la Brâncoveni puteau scrie: „Să se știe când ne-au scos Pivodă din chillii afară pe toți călugări; leat 1721”¹. Un al doilea sobor, ținut în 1725, cu egumenii de Bistrița, Hurez, Segarcea, Govora, Arnota și Căluu, protestă, cu un oarecare succes, numai în chestia vinăriciului².

CAP. II.

Urmașii lui Damaschin.

Preoții ajunseră acum a plăti birul de-avalma. Iar, când, la 5 Decembre 1725³, Damaschin se stânse, alegerea — ce e drept, după datină, de un sobor — a urmașului său zăbovi șapte luni de zile, afacerile episcopiei fiind girate de ecle-siarhul Dionisie, până ce se luă toate informațiile trebuitoare. Între cei trei clerici propuși, Mitropolitul sârbesc trebui să facă alegerea, și egumenul de Govora, Ștefan, asupra căruia el se opri, așteptă, după întărirea lui de Curte⁴, prin diplomă latină, o hirotonie care nu-i veni, superiorul său fiind ocupat la Viena, până la moartea, prin otrăvă, cum s'a spus, la 20 August 1727, a acestui biet *ipopsifios, electus*, în neglijarea căreia se jignia întreaga Biserică românească a Olteniei⁵. Al doilea episcop ales supt regimul german, Inochentie Tismăneanul, egumenul de Brâncoveni (Septembre 1727), fu luat dintre candidații recomandați de generalul singur, și împotrivirea Mitropolitului din Belgrad aduse zăbava întăririi lui de Guvernul central până la 11 Maiu 1728, și, chiar după

¹ Iorga, *Inscripții*, II, 72, no. 4. Cf. Dobrescu, *o. c.*, p. 35 și urm.

² *Ibid.*, pp. 39-40.

³ Stinghe. *Ist. bis. Șcheailor*, p. 82; Iorga, *Studii și doc.*, V, pp. 141-2.

⁴ *Bis. ort. rom.*, XXVII, pp. 1397-9.

⁵ Cf. Stinghe, *Ist. bisericii Șcheailor*, p. 85; *Documente*, I, p. 140 și urm.; Dobrescu, *o. c.*, p. 40 și urm., 90.

aceasta, întârzierea hirotoniei până la sfârșitul anului¹. Inochentie merse la Belgrad în 1731 ca să ia parte la alegerea unui nou Mitropolit pentru Sârbi și Români², și luă parte la sinodul noului ales, în Novembre 1732, aducând plângeri pentru călcarea drepturilor sale de judecată³.

Inochentie e acela care urmă anume exemple din Ardeal, cerând ca preoții să poarte tonsură catolică, „în amintirea cununii de spini a Domnului Hristos”⁴.

Certe nouă izbucniră la alegerea urmașului său. Neastâmpăratul călugăr-boier Dosoftei Brăiloiu voiă pe Ghenadie Cozianul, tălmăcitorul „Ithicei” și autorul de frumoase versuri bisericești⁵, care era sprijinit și de Sârbi. Administrația nu-l voi însă, și alese pe Climent de Bistrița, fiu de săteni din Pietrare, al lui Radu Modoran și al Paraschivei⁶. Abia în Maiu 1737 — Inochentie murise la 1-iu Februar 1735 — Climent își putu lua Scaunul în stăpânire, și anume după hirotonisirea de către Mitropolitul belgrădean care nu-l voise⁷. Războiul îl apucă îndată, și el, cuprinzând în sine toată nemulțămirea clerului oltean, a boierimii oltene, a țerii oltene, în de obște, împotriva unei Cărmuii de stoarcere și jignire, de și în precise și fine vorbe apusene, se puse supt scutul Turcilor. La 1739, întorcându-se în Râmnic, el găsia numai ruine, dar, ca mângâiere, stăpânire românească și ortodoxă.

În schimb pentru toate aceste pierderi se câștigă titlul de „exarh Severinului și a toată Mehediia și altor părți poruncitoriu”⁸, doar apoi și faptul că Românii din Brașov, ale

¹ Dobrescu, *passim*.

² *Ibid.*, p. 94; Iorga, *Studii și doc.*, V, pp. 145-6.

³ Dobrescu, *o. c.*, p. 109.

⁴ *Ibid.*, *o. c.*, p. 110.

⁵ Iorga, *Două biblioteci de mănăstiri*, p. 26 și urm.

⁶ *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 136.

⁷ Dobrescu, *o. c.*, pp. 115-30.

⁸ Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, p. 49.

căror legături cu Țara-Românească trebuiau să se rupă, avură voie a intra în legătură de supunere cu Râmnicul¹. Acum preoții ardeleni și băănăteni cari nu voiau să primească Unirea nu mai aveau o graniță de trecut pentru a căpăta antimisele și binecuvântarea unui episcop ortodox, care nu putea fi supus la bănuială în ceia ce privește sentimentele sale față de pravoslavie. În sfârșit, într'o vreme când un diacon de la Tismana, Loga, putea să înființeze lângă Vârșeț la Irediște, cea d'întâiu școală românească din Banat², satele ce se țineau de legea veche — mai mult de jumătate din Ardeal, — își avură la îndemână cărțile de slujbă singure, de care aveau nevoie.

CAP. III.

Noile tipărituri muntene.

Una din măsurile luate de Patachi, Vlădica de Făgăraș, cu deplina învoire, cu îndemnul chiar al Guvernului ardelean, fusese oprirea cărților schismatice de peste munți. În locul lor însă, el nu era în stare să deie altele, și cei mai călduroși părtenitori ai Unirii printre preoții noștri de acolo nu erau să întrebuițeze doar la slujbă cărți latinești catolice. Deci se cumpără și de acum înainte, cu prețuri mari, tipăriturile muntene din epoca lui Șerban Cantacuzino și a Brâncoveanului. Privind asupra listei cărților întrebuițate în bisericile ardelenesti găsim adese ori și *Molitvenice* slavone din 1699 și 1706 și cel românesc din 1713, *Apostolul* slavon de Buzău din 1704, al lui Damaschin, *Triodul* lui Mitrofan, din 1697, *Ceaslovul* românesc din 1715, o *Psaltire* slavonă din 1709, *Evanghelia* românească din Snagov de la 1697, *Liturghiile* românești de la 1713, *Octoiul* slavon din Râmnic al lui

¹ Stinghe, *Ist. bis. Șcheailor*, pp. 79-81, 100 și urm.; cf. Dobrescu, *o. c.*, pp. 55-6, 131.

² Marinescu, *Petru Maior*, p. 15.

Antim, și cel românesc, din Târgoviște, de la 1712, *Pentecostariul* buzoian slavon de la 1701, *Mineiele* lui Mitrofan de Buzău, dăruite bisericii domnești din Făgăraș, — pentru predici întrebuintându-se *Chiriadromiul* din Bălgrad.

Damaschin tălmăcise, precum știm, toate cărțile liturgice; pe lângă aceasta el prefăcuse în românește, la 1704, *Tâlcul* lui Andrei de Cesareia Capadociei la *Apocalips*, tradus din elinește în slavonește de „cuviosul preot Lavrentie Zizaniia“¹, *Tâlcul Evangheliilor*, de Teofilact al Bulgariei, un *Catechism* de pravoslavie neîndoielnică², și poate chiar, — dacă nu e vechea instrucție a Mitropolitului Antim către preoți —, *Învățătura despre șapte Taine*, traducere a lucrării lui Gavriil de Filadelfia, din slavonește³. El umblă să răscumpere, cum s'a spus, tipografia, oprită la Făgăraș, în zălog, a lui Antim⁴, trimetând acolo pe eclisiarhul Dionisie.

La 1720 însă, Daniil Mitropolitul, care-și trimetea pentru același scop tipograful, Sava, egumenul român de la mănăstirea Antim⁴, îi luă înainte, dând, nu fără învoirea lui, cred, o a doua ediție din *Octoihul* de la 1712. Am găsit exemplare din această carte, cu stema amânduror țărilor, pentru drepturile lui Nicolae-Vodă Mavrocordat asupra Moldovei și pentru Domnia lui trecută în Moldova, în biserici ardelene, și se pomenesc și altele aflătoare prin bisericile Banatului⁵. Urmă, în 1721 încă, cel d'intâiu *Molitvenic* românesc, căci nu cred ca în Țara-Românească, unde pornise mișcarea de romanisare a cărților de slujbă, să se fi găsit cineva pentru a relua într'o nouă ediție *Molitvehicul* slavon; îndată, după cerere, se trimeteau la Brașov paisprezece exemplare, cu 3-3 1/2 lei unul⁶. O nouă ediție ieșea numai la 1729, întrând

¹ Iorga, *Două biblioteci de mănăstire*, pp. 25-6.

² Publicat la 1897 de Gherasim Timuș, episcop de Argeș.

³ V. și Lăpedatu, *l. c.*

⁴ V. mai sus.

⁵ Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, p. 4.

⁶ Iorga, în *An. Ac. Rom.*, XX, *l. c.*

și în Ardeal. *Octoișele* „cu obște“, pe care le cerea popa Radu din Șcheiu în același timp, nu se putură trimete, căci, scrie Mitropolitul Daniil, nu se mai afla nici „măcar-unul“¹.

În sfârșit, un nou tipograf, Român și acesta ca și Sava, preotul Stoica, reedită la 1723 *Evanghelia* românească, într'un volum de o frumuseță fără păreche, care străbătu pretutindeni, în Ardeal, unde se găsesc exemplare cu grămada, cât și în Moldova, unde până astăzi o afli — întâia ediție trebuie să fie de prin 1712-3 — așezată pe masa altarului. Apoi la 1724 se dădea a doua oară *Catavasieriul*, cu rugăciunile pentru înmormântarea „aierului“, de același preot Stoica, în aceeași Domnie munteană a lui Nicolae Mavrocordat; singurul exemplar ce se cunoaște s'a aflat în Ardeal². *Octoihul* ieși din nou numai la 1726³, apoi, fiind mult cerut, la 1731, iar *Triodul* la 1726, după o *Slujbă a Sf. Andrei* plătită de fostul protopop bucureștean Nicolae. *Liturghia* din 1728 pune în mâna preoților cartea de revoluție din 1713. *Penticostariul* lui Damaschin iese întâiu la 1743. Numai *Ceaslovul* din 1731 păstra textul slavon; el apăru după moartea lui Nicolae Mavrocordat. Se spune chiar că teascurile din Țara-Românească ar fi dat la 1725 o lucrare despre „Taina sfântului Botez“⁴.

Frumoasa *Cazanie* nouă din 1732, *Chiriadromiul* Mitropolitului Ștefan, încheie vrednic acest șir de cărți înnoitoare în sens românesc⁵, adesea reeditate apoi, ale Mavrocordaților.

¹ L. c.

² Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, p. 22, no. 184.

³ *Ibid.*, p. 29, no. 192.

⁴ *Ibid.*, p. 23, no. 187.

⁵ Ediții nouă: *Psaltirea*, 1735; *Octoihul*, 1736; *Liturghiile*, 1741-2, întrebuințate și în Ardeal; *Molitvenicul*, cu cheltuiala lui Anania de Cesașia Palestinei, 1741; *Catavasieriul*, 1742; mai bogat mult decât celelalte; *Evanghelia*, 1742; *Acaftistul Maicei Domnului*, 1742; a treia ediție din *Apostol*, 1743, — a patra e din Buzău, în același an, episcop fiind Metodie; *Octoihul*, 1746; *Ceaslovul*, 1747; *Liturghiile*, 1747; *Molitvenicul*, 1747; *Psaltirea*, 1748; *Ceaslovul*, 1749; *Evanghelia*, 1750. Cf. și *Ist. lit. rom.*, II, la urmă.

Mai târziu și *cărți de teologie* începură să apară în București, unde tipografia se așezase la Văcărești, lângă școală, apoi la Mitropolie. Astfel, o nouă ediție din „Învățăturile bisericești” ale lui Antim, „a Vlădicăi Antimă”, reeditate la 1746, în Râmnic, și „Întrebările bogoslovești”, lămuriri asupra credinței adunate de boierinașul Ianache, fost al doilea Postelnic, îndreptătorul *Penticostariului*, ambele din 1741. Minunatele Predici, *Cazanii*, ale lui Ilie Miniat se tipăresc supt Neofit la 1742, iar la 1746 *Mărgăritarele* Grecenilor au a doua ediție. La 1745 se simțise nevoia unei noi ediții din „Pravoslavnica Mărturisire” de la Buzău.

Mici tipărituri grecești, ca broșura împotriva teoriilor despre Purcederea Sf. Duh ale lui Nicolae Comnenul, sau tratatul despre superioritatea Ierusalimului, ori *Acolutiile* din 1736 ale lui Daponte pentru biserica Sf. Spiridon Vechiu se datoresc unor cheltuitori dintre Greci¹. Dacă nu *Antologhiul*, din nou tipărit, la 1736, în românește, *Psaltirea* slavonă din 1745 înfățișează datina.

La 1724 și Damaschin tipărește o *Învățătură despre șapte taine*, reeditată la Iași în 1732², care n’avea niciun scop de polemică împotriva catolicismului pornit pe războiu, ci trebuia numai să lămurească pe preoți, învățându-i, între altele, să nu facă mir și să nu sfințească alți preoți, chemări care sânt amândouă numai ale arhierilor. Din această cârtică, retipărită la Iași în 1732 și 1745, abia dacă a ieșit la iveală un exemplar; Ardelenii uniți o discută în *Teologia dogmatică și moralicească* din 1801. Îndată după apariția ei, directorul general din Ardeal ceru socoteală episcopului, care trimese la Sibiu două exemplare. Ca o urmare, în Novembre 1725, generalul Tige, aflând că se pregătește la Râmnic tiparul unei noi lucrări, se informă pe lângă episcop,

¹ Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, p. 35; cf. p. 111.

² După Popp, *Conspect*, p. 79.

cerând să i se comunice manuscriptul. Damaschin asigură în răspuns că are destule cărți de dat la tipar, dar că-i lipsește un „tipograf încercat“, ca și banii trebuitori, pe cari niciun patron nu e la îndemână ca să-i dea. Cât despre cartea de care era vorba, ea nu poate ascunde nicio primejdie : în Veneția se vând fără nicio împiedecare astfel de cărți străvechi, și traduceri slavone merg prin toate ținuturile de la Dunăre, prin „Polonia“ și „Rusia cea Mare“ ; el însuși e credinciosul Împăratului și se roagă, cu clerul său, pentru biruința Măriei Sale asupra vrăjmașilor ¹. Se pare că totuși o *Psaltire* românească a ieșit la Râmnic în 1724, căci un bibliograf ardelean mai vechiu o înseamnă între cărțile noastre bisericești ².

După moartea lui Damaschin, și, în timpul cât nu era episcop la Râmnic, Mitropolitul de Belgrad, putându-și lua apucături de stăpân, acesta trimise (1726), ca unul ce se privia ca arhierul cel mai înalt peste Români și peste Sârbi de o potrivă, pe un Sârb al său, pe Ilie din Cernavoda, la Râmnic, pentru ca, întrebuițând slova de acolo, să tipărească o „Întâie învățătură pentru tineri“, o *Bucoavnă*, ca aceia din Ardeal a Uniților, — apărută din nou la 1744 în Cluj, „cu tipariul cinstiti Academii“ și lucrul Bănățeanului Mihai Becicherechi —, sau ca „Pâinea Pruncilor“ a lui Barányi ; curtenind pe acela de la care era să aștepte episcopia, viitorul Vlădică Ștefan, îndreptătorul „cuvintelor românești“, iscălește slavonește, ca „nedestoinic ieromonah“, supt versuri de laudă pentru Mitropolitul Moise, al „tot poporului creștin de supt puterea prea-luminatului Împărat Roman“ și anume și al „Ungro-Vlahiei împărătești“. Cartea avu în 1749, se pare, o nouă ediție, numai românească.

După manuscriptele lăsate de Damaschin, bune traduceri din grecește, făcute de un muncitor cu stăruință, Râmni-

¹ Lăpedatu, *o. c.*, pp. 8, 14-5, 19. Descrierea unui exemplar, foarte neîndestulătoare, în *Bis. ort.*, XIV, p. 439.

² Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, p. 23.

cenii începură tipăriturile lor pe vremea episcopului Inochentie. Cu laude în versuri către „prea-sfințitul arhiepiscop și Mitropolit al Belgradului“, „prea-pravoslavnic și drept întru toate“, „sveatnicu prea-minunatu“ al „Chesariului înălțat“, se dădu întâiu, la 1730, *Molitvenicul*, în aceeași formă, se pare, ca și cele două care ieșiseră peste Olt, dar cu oarecare „diorthosiri“ și „întocmiri“ și cu adăugirea unor molitfe nouă. Episcopul, care era unul din ucenicii lui Damaschin, spune limpede că neamul românesc nu se mai „îndestulează“ cu cărțile slavone și grecești, ci se cultivă acum „cu tălmăcitură în limba noastră rumânească, cea de moșie în patriia noastră“. Deci, spune el, „amă socotit a înbogăți sfintele beseareci cu înmulțirea sfintelor cărți în limba patriei noastre rumânești“ și pentru „alte osibite locuri ce s’au obicinuit cu aciastășu limbă a să îndestuil“. *Triodul* din 1731 e însă o ediție nouă, „acumu într’acestu chip tălmăcită“; lucrarea, „așezată în stihuri și în cuvinte“ de Damaschin —, tipicul e însă schimbat după cel rusesc, „moschicesc“ de la 1682-3, din zilele „Împăratului“ Ivan —, e un „Triod deplin“, despre care tipăritorul vorbește astfel: „de alte cărți în limba noastră s’au mai tipărit, iară aciastă carte până acum mai nainte din tipografie nu s’au dat, în lumina limbei noastre cei rumânești să se fie tipărit, precum nici într’alte părți, unde să află patriia rumânească, nu s’au mai tipărit“. Era cel mai bun Triod, și de aceea toate bisericile mai bogate din Ardeal se grăbiră să-l cumpere¹. Se pare că în 1731 a ieșit și un *Apostol*, la Râmnic sau la București.

Ieremia Atanasievici lucrase *Triodul*; la 1733 însă se află la Râmnic chiar acel preot Ion Făgărășanul, care ținuse la dânsul un timp tipografia lui Antim². El fu pus „diortositoriu“,

¹ Cf. și declarația episcopului Climent că *Triodul* a fost „tălmăcit pe înțeles de răposatul și iubitorul de Dumnezeu chir Damaschin, episcop al Râmniceului“; Iorga, *Inscripții*, II, pp. 35-6, no. 5.

² V. și mai sus.

îndreptător al manuscriptelor și al tiparului, de Inochentie, iar ca meșter i se dădu „Vladul Gherghievici tipografulu”. Liturghiile pe care le scoaseră ei la iveală în 1733 reproduc de sigur cartea de același fel care ieșise la București în 1728. Și *Catavasieriul* din 1734 e numai o retipărire. Dar *Antologhiul* din 1736-7, cu care încep publicațiile noului episcop Climent, cu un an înaintea tratatului liberator — și totuși cu cât ifos nu se pomenește în titlu „Înnălțatul Maestătu Împărat alu Romei” și „directorul” comite de Wallis! — e cea d'întăiu lucrare de acest fel: Hurezeanul Lavrintie o „diorthosise”, o potrivise în această formă resumată, cuprinzând peste 650 de foi, slujba anului întreg, după „Mineiul cel rumânescu”, gătit de Damaschin¹, care voiă să-l deie în tipar, la 1725. Încă o carte primită cu nespusă bucurie pretutindeni și introdusă răpede în toate bisericile neunite și, fără îndoială, chiar în multe din cele unite, ale Ardealului; o a doua ediție trebui să se dea încă din 1745, aflând și ea o largă răspândire peste hotare chiar.

De acum înainte, *cele două curențe de cărturărie religioasă în românește se unesc*, și Râmnicul nu mai dă, în așteptarea altui avânt cultural, decât retipăriri ale lucrărilor, cu care putea să se mândrească, făcute de episcopul său cel mare, Damaschin².

Totuși pentru întâia oară se dă (1743) *Penticostariul* acestuia, tradus din slavonă, greacă și latină, pe când el apare și la București, precum în același an *Apostolul* se retipărește simultaneu la București și la Buzău³. *Evanghelia*

¹ Cf. Bianu și Hodoș. *Bibl. Rom.*, II, p. 53 cu Lăpedatu, *l. c.*, pp. 16-17. V. și ce se spune la ediția a doua; Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, p. 81.

² Ediții nouă: *Octoiul*, în 1741-2: *Evanghelia*, 1746; *Psaltirea*, 1746; *Apostolul*, 1747; *Catavasieriul*, 1747, cu cântece de stea: „steaoa de susu răsare”, etc.; *Liturghiile*, 1747; *Catavasieriul*, 1750. V. și *Ist. lit. rom.*, II, la sfârșit.

³ Unde apare la 1747, supt același episcop Metodie, un *Molitvenic*.

de la 1746 e ca o lucrare nouă, pe care Lavrintie o declară deosebită de „niscari izvoade grecești sau și rumânești, tipărite mai denainte“, fiind „alcătuită după tâlcuiala lui Theofilactū“ de însuși Damaschin, care traduse și acest *Tâlc*, ce slujește și lui Lavrintie spre a se îndrepta. *Molitvenicul* din 1747, tipărit tot pe vremea episcopului Climent, nu e lucrat ca acel din Buzău, cu care iese în același an, după vre-un „Molitvenică grecescū“, — *Molitvenicul* buzoian reproduce însă pe acela din 1713 —, ci este iarăși o nouă tălmăcire a lui Damaschin, rânduită de iznoavă după „ustavulū celū moschicescū“. Înainte de a da cârja în mâna ucenicului său Grigorie, care-i urmă, la 8 Maiu 1748, Climent pusese în lucru, prin tipograful său Mihai Atanasie Popovici, o nouă ediție a *Cazaniilor* din 1732, spuindu-se însă în titlu că scrierea se tipărește întâiași dată. O cârtică de învățătură pentru preoți, ca a lui Antim, *Preoția*, cu titlu românesc și slavon, iese în 1749 supt numele episcopului celui nou. Acesta dadu la 1750 și o nouă traducere a *Octoiului*, mai deplin decât în formele anterioare, traducere al cărei autor era tot meritosul Damaschin¹, — și lucrările de căpetenie ale acestuia vedeau altfel mai toate lumina.

Meritul de a fi tipărit întâiu cărți de slujba în Moldova, — unde Nicolae Mavrocordat dăduse ultima *Liturghie* slavona, în vremea Mitropolitului Ghedeon —, revine Mitropolitului Gheorghie și lui Vodă Mihai Racoviță. Pe când tiparul muntean se oprește, pe când moartea lui Damaschin ține în loc pe Râmniceni, Moldovenii dau la iveală în 1726 un *Antologhion*, lucrat la Iași de un Ieremia Simion, mirean. Cartea cuprinde *Octoiul*, în parte *Catavasieriul* și slujba Maicii Domnului, dar *Octoiul* ieși, în același timp, și deosebi; *cântarea toată se pastrează încă în slavonește*, supt înrâuriri pe care le cunoaștem acum. Și *Psaltirea* din 1731 a Mitropolitului Antonie e slavonă.

¹ Cf. și Lăpedatu, *I. c.*, pp. 15-6.

Supt Nichifor Peloponesianul, la 1743, încep tipăriturile lui Duca Sotiriovici din Thasos, Grecul acela insular cu numele slavizat și cu aplecare pentru tiparul românesc, căruia-i închină toată viața sa. Prin acești doi Greci, Mitropolitul și meșterul tipograf, Domn fiind tot un Grec, dintre Mavrocordătești, cari aduseseră și până atunci destule cărți românești, din Principatul vecin, se publică o foarte bună *Psaltire* românească, sau, cum zice Duca, „moldovenească“, scoasă nu numai din grecește, ci și din „jidovește“, și înzestrată cu note, despte „istoria numelor jidovești“, și cu „pashalii“. În anul următor, o carte de slujbă, *Catavasierul* „rumânesc“, apare, dar nu de supt aceleași teascuri, ci la Rădăuți, unde Vlădica Varlaam făcuse o tipografie, cu un meșter din Brașov, Grigore Stan — în Brașov tipărise dascălul Petcu Șoanul și cel d'întăiu Calendariu românesc, după unul slavon¹, — cu un călugăr din Neamț și un mireán din Iași, pe lângă alți „drugari“ și „pilcari“ și un „poslușnic“². Urmează *Ceaslovul* din 1745 al lui Varlaam. Și episcopul care vine după Varlaam lucrează pentru această răspândire a cărților bisericești, dând, în același an 1745, cele d'întăiu *Liturghii* românești care au văzut lumina în Moldova.

În acest timp, Duca, de la care avem și versuri pentru o nuntă domnească la 1749³, tipărește și mai departe pentru Mitropolit. *Sinopsis* din 1714 apare din nou, românește, la 1747, în același an cu un *Triod* dat „pre limba moldovenească, spre desăvârșita înțăleagere și urmata folosința lăcui-torlioră“. Pentru Mitropolitul Iacov însuși el începe apoi, după această necomplectă publicare de cărți bisericești, un nou șir de tipărituri, pornind, la 1750, cu un Canon al Sf. Spiridon, în vederea bisericii cu acest hram pe care Constantin-Vodă Racoviță o începea în Iași — pentru această cârtică dă cheltuielile Constantin Razul Vornicul — și un

¹ Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, p. 48, no. 207.

² Pentru asămenea meșteri, v. Iorga, *Scrisori de meșteri*, București 1925.

³ Ziarul *Patriotul*, n-1 din 22 Februar 1907.

întâiu *Ceaslov* moldovenesc. Traducerile acestea se poate să le fi făcut dascălul Iosif de la școala slavonă¹.

Cărțile ieșite în Domnia lui Constantin Mavrocordat — și același lucru se poate spune despre toate cărțile cuprinse în această epocă — nu erau menite numai preoților munteni, ci se îndreptau întregii Români: sânt făcute, spune un scriitor de prefață, „ca să crească și să să lățască cuvântul Sfintei Scripturi, nu numai în țara Măriei Tale, ci *în toate ținuturile ce vorbesc în limba rumânească*“. Și mai cetim: „Ca oarece făclie fiindu, nu pusă suptă acoperemântu, ci în sfeășnicu și, luminându, nu numai celoru dinu casă, adecă dinu Țara Măriei Tale, ci *tuturorū celorū ce vorbesc în limba rumânească*“.

De la tipăriturile din veacul al XVII-lea nu se vorbise așa. Pe lângă un mare folos literar de unificare a limbii, căci pâna la publicațiile moldovenești începute în 1743 toată Românimea a întrebuințat în biserică numai aceste cărți râmnicene și bucureștene, se câștiga astfel și un altul. *Dacă prefacerea de dogmă din Ardeal rupsese legăturile ierarhice, cu atâtea silinți dobândite, cartea bisericească, menită să străbată orice graniță politică, ducând identitatea de credință și de datină pe lângă identitatea de graiu și grafie, dădea neamului nostru de pretutindenți, în altă formă religioasă, unitatea firească și legitima de care el avea nevoie.*

¹ V. și mai sus.

PARTEA a V-a.

IMPREJURĂRI ARDELENE DE LUPȚĂ IMPOTRIVA UNIRII.

CAP. I.

Vlădica Ioan Inochentie Clain.

Și mijlocul de viață-împreună cu sufletul a Românilor, pe care-l alcătuiau aceleași cărți bisericești, a fost pierdut însă în urma unei mișcări către vechea ortodoxie din partea Ardelenilor, la cari această mișcare fusese trezită tocmai prin neconținută întrebuințare a cărților din „Țară“, prin deasa hirotonire de preoți dincoace de munți, prin sloboda călătorie a călugărilor de la mănăstirile oltene și muntene la mănăstirile ce se mai păstrau încă în Ardeal, — multe, de și mici, puțin locuite și cu venituri neînsemnate, — prin cărțile de iertare ale Patriarhilor ce se sălășluiau trecător în București și Iași, ale episcopilor călători, ca acel de la Polyane¹, ba chiar ale egumenilor de la Athos², și, nu mai puțin, prin păstrarea în Maramurăș a unui episcop ortodox, sfințit în Moldova, cu toate ofertele de Unire pe care le făcuse Serafim de Petrova³.

Mișcarea ajunse cu puțință prin crisa ce se putea aștepta în noua Biserică unită a Românilor, crisă pe care trebuia s'o provoace cererea, oricât de târzie, a drepturilor de egalitate

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 25, no. XXXVI; cf. p. 35, no. LXVI.

² Scrisoare a celui din Chilandariu către Sibileni, *ibid.*, pp. 19-20, no. XXVI; cf. p. 32, no. LV.

³ *Ibid.*, p. 284 și urm.

cu alte „nații“, de mult recunoscute, care fuseseră făgăduite Vlădicăi și protopopilor de la începutul veacului, în schimb pentru primirea, străină de orice desbateri și de orice convingere nouă căpătată prin ele, a celor „patru puncte“ de prefacere dogmatică, precum și pentru părăsirea atâtor credincioși din sate, a unor credincioși din orașe, așa de prețioși prin sprijinul și darurile lor, a patronatului Țerii-Românești, în sfârșit, unit cu moșii, mile și pocloane.

După moartea lui Patachi, a cărui moștenire a fost confiscată, pentru motive necunoscute, Iesuitul Adam Fitter avu grija diecesei făgărășene. La 17 April 1728 se orânduia de la Curte sinodul de alegere, pe care avea să-l presideze episcopul catolic al Ardealului, ajutat de un Iesuit. Cei trei candidați cari se înfățișară Împăratului fură Iosif Hodermarschi, fost episcop rusesc al Muncaciului (1707-15) și, de un timp, retras la mănăstire, apoi parohul unit din Făgăraș, un Maghiar, și, în sfârșit, un școlar în vrîstă de treizeci și cinci de ani al școlii lui Kollonics de la Sâmbăta-Mare, Ioan Micu din Sad, lângă Sibiiu. După moartea lui Hodermarschi se îmbulziră apoi la episcopia unită a Românilor un Grec, Macarie Musachi, cu numele de familie albanes vestit în veacul de mijloc, și un Sârb, Ștefan Voinovici. Fitter era pentru Micu, singurul Român dintre candidați și singurul a cărui viață trecută nu putea trezi nicio bănuială. La 25 Februar din anul următor, fu numit deci de la Viena acest Micu, căruia i se ceru cu acest prilej să asculte în cele duhovnicești de primatul Ungariei, să-și fie teolog pe lângă dânsul și să păzească strict „Sfânta Unire“¹.

Noul episcop său, cum se iscălia însuși: „episcop-numit“, nu era măcar călugăr, ci un simplu școlar bătrân care dădea speranțe. Trebuia *crescut* în toată forma pentru demnitatea nouă ce i se dăduse, ca singurului dintre Români care fă-

¹ Nilles, *o. c.*, p. 497 și urm.; cf., în toate, Bunea, *Episcopul Ioan-Inocențiu Klein*, Blaj, 1900.

cuse studii mai înalte de teologie, fie și numai la Sâmbăta-Mare. Mântuind întâiu școala, el trecu la mănăstirea Sf. Nicolae din Muncaciu, mănăstire unită, și după câțeva vreme, episcopul Ghenadie Bizanție, care izbuti un timp să înlătore pe Vlădica românesc neunit și nerecunoscut de Guvern, Dosoftei, puind în locu-i, peste Românii de acolo, pe fratele fostului episcop Hodermarschi, Procopie ¹, îl sfințiă ca *Inochentie* episcop de Făgăraș, la 25 Octombре 1730, după ce Papa se învoise a recunoaște pe acest candidat de sigur puțin obișnuit ². Împăratul îl făcuse încă din Septembре 1729 baron al Imperiului, ca și episcopul catolic al Ardealului ³; avea drept să iea parte la lucrările dietei ardelenе. Afaceri ale diecesei și marea afacere a neamului, crearea unei noi situații politice pentru dânsul, ca răsplată a Unirii, îl ținură la Curte până în 1722. Apăru în diecesă numai ca să ție sinodul din acest an, — care a fost și unul din cele din urmă ale Bisericii unite, căci, după sfaturile teologului, acest așezământ vechiu se slăbi, fiind înlocuit cu încetul în toate, după moda catolicilor și după exemplul dat și de Patachi, cu un consistoriu permanent de doisprezece proțopopi, aleși odată pentru totdeauna ⁴ —, și ca să încerce recunoașterea sa de către îndărătnicii schismatici din Brașov, cari însă nu voiau să știe de alt episcop decât cel pravoslavnic al Râmnicului ⁵.

Văzând că o comisiune numită, după cererea sa, de Guvern pentru a lua în cercetare îngustările de venituri și tăgăduirile de dreptate ce se făceau, împotriva diplomelor date în anii Unirii, clerului românesc alipit la religia catolică, nu face niciun spor ⁶, Micu-Klein — căci diploma de baronat îi

¹ V. Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. LIV.

² Nilles, *o. c.*, p. 503 și urm.

³ Bunea, *o. c.*, p. 9.

⁴ Moldovan, *Acte sinodali*, II, p. 96; Nilles, *o. c.*, p. 520 și urm. Un al doilea sinod se ține în 1730; Bunea, *o. c.*, pp. 19-20. Al treilea la 1742, *Acte sinodali*. Un al patrulea la 1744; v. mai departe.

⁵ Stinghe, *Doc.*, I, pp. 160-1.

⁶ Nilles, *o. c.*, p. 512 și urm.

schimbase numele, și de acum înainte el nu se mai iscăli altfel decât cu acest ciudat nume nemțesc, — Vlădica merse din nou la Viena ca să stăruie pentru mulțămirea cuvenită clerului său, dar, în același timp, și pentru drepturile întregului său neam românesc, pe care-l proclamă „cel mai vechiu” în țară, de pe vremea lui Traian încă stăpîn pe acele locuri ce s’au dat mai târziu ca „fundus regius”, moșie crăiască, Sașilor¹. Răspingerea cererilor lui de o a doua comisiune nu-l făcu să-și piardă nădejdea, ci, fără să ție în samă cât de mult avea nevoie Viena de privilegiații Ardealului și cât de puțin de bieții Români, așa de mulți, dar așa de săraci, așa de neluminați și lipsiți de orice conștiința a drepturilor și a chemării lor, el urmă și mai departe la ușa Consiliilor împărătești plângeri care în curând trebuiau să culmineze în cererea fățișă de a se face din Români, *incorporați* constituțional de mult, prin diplomă împărătească, a patra nație a țerii, cu aceleași drepturi de amestec în Guvern ca și celelalte, mai puțin numeroase, mai nouă, mai lipsite de credință și mai ales căzute în eresia luterană, calvină, unitară². Dieta întreagă se ridică în picioare de două ori, în 1736 și în 1737, pentru a protesta împotriva obrazniciei fără margini, a cutezanței neîngaduite din partea Valahilor și a Vlădicăi lor, fie și sprijinit de Curte. Abia în 1738 se dădu un răspuns la plângerile lui Klein, și acela așa încât Românii nu-l putură primi³.

Când, după doi ani, în locul unui Împărat puternic și bi-

¹ „Toties fata natio prae ceteris in Transilvania constitutis non modo longe antiquissima, verum etiam numerosissima”; Nilles, *o. c.*, p. 519. „Nos enim, tempore Traiani, adhuc antequam natio saxonica Transilvaniam intrasset, in terra illa regia haeredem egimus integrasque possessiones et pagos usquedum possidemus, licet millenis miseriis et variis oneribus, utpote a potentioribus, oppressi... Veri haeredes in terra seu fundo regio sumus”; *ibid.*, p. 528.

² V. Nilles, *o. c.*, p. 519.

³ V. capitolul respectiv din Bunea.

ruitor, stăpânind în liniște și cu autoritate, Ungaria avu în frunte o principesă tânără, fără experiență, amenințată din toate părțile cu armele de vecini cari se învoiseră de mult pentru a-și împărți patrimoniul Habsburgilor, situația se înrai pentru episcopul românesc, care ajunsese, din cap al unei minorități despărțite de datină, conducătorul firesc, Luptătorul chemat pentru viitorul, pentru demnitatea și cinstea unui neam întreg. După ce ținu încă un sinod de obște, la 1742, pentru recunoașterea teologului Balogh, de curând numit, episcopul trebui să lase iarași diecesa în seama vicariului, „vicarășului“ din Juc și a celui din Bia, pentru a deschide din nou lupta la Viena, unde nu erau urechi pentru cereri așa de drepte, dar cu totul revoluționare și putând avea urmările cele mai primejdioase pentru interesele austriace. „A patra nație“ și ușurarea sarcinilor iobăgimii românești, lăsându-i-se slobode cinci zile din săptămână pentru lucrul ei, introducerea în dietă a notariului, a celor doi vicari, a teologului, numirea episcopului ca sfetnic împărațesc, cum fusese doar și Atanasie, figurau în programul lui Klein¹. O nouă răspingere era de așteptat, și ea veni. Data aceasta, se tăgădui și diploma leopoldină din 1701. Românii căpătară doar ceva scutiri pentru preoți și dreptul de a înainta în dregătorii. Episcopului însă Cancelaria-i dădu sfatul să-și numească un agent la Viena și, în loc să mai supere Curtea cu cereri zădarnice, să-și caute de diecesa lui, în care căpătase, de la 1735 înca, în locul Făgărașului și Gherlei, Blajul, vechiu domeniu al principilor ardeleni, cu îndatorirea de a face o școală și o tipografie, care nu funcționau încă².

Guvernul împărațesc părăsia deci pe Inochentie și pe toți ai lui în sama dietei ardeleni, și aceasta, ca în 1744, făcu să se audă strigăte de mânie împotriva „Valahilor“ osândiți la veșnica lipsă de drepturi, la veșnica robie și umilință.

¹ *Ibid.*, p. 65 și urm.

² Nilles, *o. c.*, pp. 529, 533 și urm.; Hurmuzaki, VI, p. 569 și urm.

Omul care crezuse în dreptatea ce se află totdeauna la Viena, de unde n'o poate smulge nimeni, era acum zdrobit de înfrângere. Odată ce Unirea nu putea aduce înălțarea prestigiului Scaunului său și desrobirea poporului românesc, pe care râvnise să-l capete întreg pentru Biserica sa, — din Maramurăș, unde se luă la ceartă cu Bizanție și refuză sfințirea urmașului acestuia, Blajovschi, pentru că nu voia să vie la dânsul ca la un Mitropolit al său¹, până la Brașov, unde crezuse prin înfățișarea lui să poată câștiga pe negustorii din Șcheiu², — el începu să se îndoiască de nevoia teologului străin ce-i stătea în coastă și de alte înnoiri, până ajunse să deplângă scăderea rostului Bisericii sale, care fusese Mitropolie odată³.

O mișcare se porni pentru ortodoxia părinților, a bunilor și străbunilor, și Vlădica fu pârât, poate chiar de „teolog“ și de alții din preajma lui, că are un amestec într'însa, că după latineasca lui muncită vrea să facă a se auzi la Viena glasul românesc aspru al mulțimilor întăritate. Fu chemat să se îndreptățească, și, după ce aruncă, în soborul extra-ordinar din Iunie 1744, vorbe grele, care fură îndată culese, Inochentie porni, — dar nu numai la Împăratul, ci îndată de la Viena la Papa. De aici se apără, se rugă, stăruie, pretinse; întrebă „pe ce poartă a Evangheliei întră Iesuitul în staulul și biserica episcopului“, „arogându-și putere papală“, în Biserica scăzută ca simplă episcopie, de aici excomunică el, la 1746, pe teologul iesuit, în care vedea pe începătorul nenorocirii și pribegirii sale, pe uneltitorul dibaciu al unei catolicisări depline a Românilor, pe intrigantul cu două fețe care lucrează pentru a nu li se da nimic până nu vor părăsi

¹ N. Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. LIV. Blajovschi se sfinți în vechea mănăstire unită de la Uniev, unde se tipăriseră cărțile lui Dosoftei al Moldovei.

² Stinghe, *Ist. besoarecei Șcheailor*, p. 116 și urm. Cf. Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase*, I, pp. 24-5, n-le 18-9.

³ Nilles, *o. c.*, p. 592.

cea mai de pe urmă amintire a ritului strămoşesc¹. Apoi afurisenia căzu asupra vicariului, a cucernicului vicariu, aspru la posturi, în care fierbea legume cu ulei de în, asupra luminatului vicariu Petru Pavel Aron (25 August 1747). Pe când în urma lui Ardealul se aprindea de răscoală, asupra căreia sufla vântul vechilor suferinţe şi patimi, Inochentie, tratat de „obraznic“ din partea Sfântului Scaun, sfătuit de clericii din Roma, şi bolnav de supărare, părăsie, în Maiu 1751, demnitatea episcopală, pentru a face, odată cu despărţirea lui definitivă de eparhie, pacea bisericească într'însa. Acolo la Roma se stânse el târziu, la 23 Septembrie 1768². „Nu pot“, spunea el în durerile lui, „să slujesc lui Dumnezeu, care e adevăr, şi să plac lumii, care e minciună.“

CAP. II.

Răscoala împotriva Unirii.

Ortodoxia românească din Principate nu avea aplecări spre luptă, ținută fiind în frâu şi de frica Domnului „fanariot“, care nu doria nimic mai puţin decât să supere pe Împăratul vecin. Maramurăşeanul orb care stătea ascuns în chiliele de la Uglea³ era bucuros să nu fie închis în vre-o mănăstire, cum cereau duşmanii, şi egumenii Putnei, cari-şi păstrau legăturile cu metohul lor din Moiseiu şi cereau să se respecte acolo ortodoxia, precum „aicea, în ţara noastră a Moldovii, sânt mănăstiri şi biserici, şi au pace, de-şi țin toată rânduiala şi dogmele Apusului“⁴, nu erau câtuşi de

¹ Iorga, *Sate şi preoţi*, pp. 240—1.

² Cf. şi G. Bogdan-Duică, *Procesul episcopului Clain*, din „Foaia diecesană“, 1896; Lupaş, în *An. Ac. Rom.* pe 1926; Zenovie Păclişanu, *Correspondenţa din exil a episcopului Inochentie Micu Klein, 1746-1768*, Bucureşti 1924. Cf. Iorga, în *Rev. Istorică*, X, p. 219 şi urm.

³ Iorga, *Studii şi doc.*, XII, p. LIV.

⁴ *Ibid.*, p. 237, no. XI. Cf. culegerea de inscripţii şi însemnări a d-lui Bârlea, în *Studii şi doc.*

puțin primejdioși. Sârbii, de și se aflau în cuprinsul monarhiei chiar, erau mai neastâmpărați și gata de războiu pentru desființarea Unirii. Încă mai de mult, un episcop de Cruședol, din părțile împărătești prin urmare, Nicanor Melentievici, răsbătu până la Brașov, unde făcu un preot, pe care negustorii nu-l puteau face la Râmnic, de oare ce locul de episcop era slobod acolo ¹. Episcopatul Inăului, „ioanopolschi“, se întarise bine, sprijinit fiind de toată organizația militară a Sârbilor, de „ober-căpitan“, de „căpitanii“ și ofițerii „Crainei“, marginii încredințate pazei lor. La 1724, Vlădica Sofronie de Ravanîța, care stătea în Arad și numia după acest oraș mai mare diecesa lui, izbutise a căpăta pe protopopul din Căbești și pe preoții din cinsprezece sate; el chemă și pe protopopul din Beiuș, care trimesese sol de supunere, pentru a-l pofti la Arad, cu doi „preoți aleși“ și doi „oameni dintre mireani“, spre a primi singhelie și numire de la un arhiereu al „credinței celei pravoslavnice a Besearecii Răsăritului, a Ierusalimului“, al „legii creștinești“ ². Vlădica sârbesc liniștia pe acei cari doriau de dânsul, spuindu-li, prin scrisori românești bine scrise de duhovnicul Arsenie, că el nu cere altă dajdie, de la sate și preoți, decât cea obișnuită și de înaintașii săi ³. Protopopul Bihorului primi să se întoarcă la legea veche, de care se țineau acum și alte sate ⁴, și la 1731 Mitropolitul Vichentie de Bălgrad, aflător la Viena, pentru „confirmăție“, putea cere, în calitatea lui de „pravoslavnic Mitropolit al Beligradului și a tot creștinescului norod ce să află supt stăpânirea Măriei Împărătești arhiepiscop iproci“, — și, ceia ce trebuia să-i înalțe autoritatea în ochii Românilor, superior al eparhiei românești a Râmnicului, — cerea, zic, ajutor bănesc de la credincioșii săi din „orașul de Dum-

¹ Stinghe, *Ist. besearecei Șcheailor*, pp. 131-2 și urm.; Hermann, *Das alte und neue Kronstadt*, I, p. 193 și urm.; Stinghe, *Doc.*, I, pp. 173 și urm., 188 și urm.; Silviu Dragomir, *I. c.*, p. 117 și urm.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 80-1, no. LXXV.

³ *Ibid.*, pp. 81-2, no. LXXVI.

⁴ Ardeleanu, *o. c.*, II, p. 24.

nezeu păzit Marele-Varad [Oradea-Mare] și în varmeghiul biharschi“, „de curând intrați în staulul oilor adevărate“¹. Vichentie, pe când avea Scaunul Timișoarei și Lipovei, dăduse să-i facă o cârtică de învățătură creștinești asupra Sfintelor Taine, care apărură numai la 1765, în Iași². Episcopul de atunci al Inăului, Isaia, nu-și zicea numai și: de Arad, ci adăugă la titlurile sale și pe acela al Orăzii, puind-o chiar în rândul întâiu³, cu toate că în acest oraș stătea, încă de la sfârșitul veacului trecut, un episcop catolic, care lupta din răputeri pentru a ținea în ascultare și pe Românii din provincia sa⁴, cu toate că, în sfârșit, de Camillis, apostolul Unirii, izbutise a căpăta adesiunea preoților din jurul orașului și din tot Bihorul⁵. Nici întoarcerea, la 1736, către Unire a protopopului Gheorghe de Beiuș, a celui de Orade și a doi alți „arhidiaconi“ nu aduse trecerea întregului Ținut la legea împărătească, și neo-unitii trebuia să vadă cum supt ochii lor se adună, la Hagymád, un sobor al preoților ce nu voiau să se desfacă de Arad⁶. Se începură aici lupte, care aduseră odată primirea cu focuri de pușcă, trase asupra calului său, a episcopului pravoslavnic din Arad⁷.

Cu scrisori de la Sârbi, de la însuși Patriarhul Arsenie, se înfațișă deci, în clipa când Inochentie Klein trecea prin criza hotărâtoare, un călugăr, Visarion Sarai, „sihastrul“, pe care satele românești din jurul Dobrei, apoi din al Devei și Orăștiei, în sfârșit Săliștea, îl primiră ca pe un Mântuitor din eresul pierzător de suflet al legii „nemțești“. În sunete de clopote și încunjurat de păzitori înarmați, dintre ostașii

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 83-4, no. LXXIX.

² *Ibid.*, XIII, pp. 8-9, no. 8; Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, pp. 164-6, no. 343.

³ *Studii și doc.*, IV, p. 84, no. LXXIX.

⁴ Ardeleanu, *o. c.*, II, pp. 21-2.

⁵ *Ibid.*

⁶ Niles, *o. c.*, pp. 525-6, no. IV.

⁷ Ardeleanu, *o. c.*, II, p. 25.

sârbi ai graniței și dintre țerani, el trecu în voie dintr'un loc în altul, vorbind, între multe altele, cu, și, mai ales, fără rost, de drumul greu la Ierusalim pe care-l face, la Ierusalimul credinței celei sigure și drepte. Purta icoane prinse de comanaș și spunea că adesea Maica Domnului i se arăta pentru a-i da învățături și a-i face proorocii¹. Guvernul se înspăimântă de urmările pe care putea să le aibă propaganda lui, și Sârbul, care vorbea însă foarte bine românește, oprit de a merge mai departe, peri de supt ochii acelor cari crezuseră că prin el își vor curăți sufletele de vina cea grea ce făcuseră ascultând pe preoții uniți și fiind de față la slujba lor².

Dar mișcarea pornise acum, și nu se putea opri așa de lesne ca drumul spre Ierusalim al călugărului sârbesc. Încă din 1741, negustorii sibieni nu voiau să știe de preoții din Bungardul vecin, cari se plâng episcopului Inochentie: „cum am fi spurcați, așa ne țin, pentru că sântem uniiți“; faceau sfeștanie după ei și apoi liturghie, în acest lăcaș pe care-l credeau profanat³. *Efemerul*, preotul companiei grecești din Sibiiu era un călugăr din Athos, care aducea din Țara-Românească deosebite cărți „schismatice“ și era socotit că întetește lumea împotriva Unirii⁴. Săliștenii vecini erau priviți ca apărătorii cei mai îndârjiți ai ortodoxiei⁵, și călugării de la Porcești, la vamă, de la Arpașul făgărășan, de la Scoreiu sânt pârâți ca uneltitori primejdioși⁶. Și în alte locuri, starea de spirit va fi tot aceeași.

Plecarea lui Inochentie dădu astfel semnul unei adevărate

¹ Nilles, *o. c.*, p. 558 și urm.

² V. monografia pe care d. Gh. Bogdan-Duică a consacrat-o lui Visarion în 1896 și Silviu Dragomir, *l. c.*, p. 137 și urm. (și anexele). Un fals „episcop de Ierusalim“ urmă apoi, venind din Moldova; Bunea, *o. c.*, p. 172.

³ Iorga, *Studii și doc.*, XII, pp. 41-2, no. LXXVII.

⁴ *Ibid.*, pp. 52-3, no. XCIX.

⁵ Bunea, *o. c.*, p. 194 și urm.

⁶ *Ibid.* p. 195.

răscoale cu caracter religios. Din Roma, el numise în locul lui Aaron, vicariul-general înlăturat pentru necredință, pe protopopul din Balomiri, Nicolae. Acesta privia Unirea ca o măsură politică numai, care se dovedise greșită. Silit de Guvern să plece, el trecu munții, și fu primit foarte bine de Grigore-Vodă Ghica, Domnul muntean, care-l făcu egumen la marea mănăstire din Argeș¹. Fiind aproape de hotar, el nu pierdu niciun prilej ca să îndemne la luptă pe Ardelenii lui, și, pentru a lovi împotriva Unirii, el merse până la Petersburg, la Împărăteasa Elisaveta, care tot pe acest timp făcu din nou, cu cheltuiala ei, biserica Sf. Nicolae din Șchei², și care, aliată a Mariei-Teresei, interveni de fapt, prin ambasadorul ei, pentru a se opri orice prigonire a ortodocșilor, de aceeași lege cu dânsa.

Acum, în toate satele românești aproape, țăranii chemau pe „episcopul lor“, despre care înțelegeau că suferă, cine știe pe unde, pentru dânșii. Șaisprezece protopopi se uniră pentru a-l cere înapoi, și călugărul Leontie Moscuna găsia pentru aceasta cuvinte duioase: „Nimeni nu crede ce aude, nici, spune poporul, de ar vorbi înger din cer, dacă nu vine Preasfinția Ta, dar, atunci, orice li s’ar spune, toți vor asculta..., și nici focul, nici fierul nu-i va despărți de inima și dragostea legiuitului lor păstor³.“ În zădar trimese Guvernul, pentru a-i liniști, pe episcopul de Muncaci, Olșavschi, care fu primit solemn de Iesuiți la Cluj, în cele d’întăiu zile din anul 1746, merse la Mănăstur, fu salutat românește de un Iesuit ungur, făcu, împreună cu protopopul și o samă de preoți, slujba Bobotezei, în sat și ținu chiar un sinod local⁴. El presidă mai târziu și un sinod de obște, care ceru privilegii pentru cler și întoarcerea lui Klein în diecesă⁵. Tinerii

¹ Hurmuzaki, VI, p. 602.

² Pe lângă Iorga, *Sate și preoți*, Stinghe, *Istoria besearicei Șcheilor*, I, p. 219.

³ Păclișanu, I. c., pp. 101-2, no. LIX.

⁴ Nilles, o. c., pp. 572-3; Bunea, o. c., p. 193 și urm.

⁵ Bunea, o. c., pp. 245-6.

Români întorși de la Roma, unde învațaseră cu banii diecesei, Grigorie Maior, Caliane, Cotore, nu vedeau nici ei alt mijloc de a potoli tulburările. Când canceliștii Camerei mergeau prin sate cu asigurarea scrisă a Împărătesei că nu e silit nimeni la schimbarea Unirii în lege „nemțească” ori a Neunirii în Unire¹, nimeni nu voiă să-i creadă. Dacă în părțile Bistriței se cerea sătenilor să jure cele patru puncte, ei treceau în Moldova, precum din părțile Sibiiului, unde mai toate satele românești erau împotriva Unirii², ori ale Sas-Sebeșului, lumea, îngrozită de zvonurile ce umblau, pribegiă în Țara-Românească³. Dacă autoritatea încerca să se amestece, gloatele îndrăzniau să lovească pe cei ce luau apărarea preotului unit, pus pe fugă⁴. „Nu am decât un suflet”, spunea un moșneag, „pe care-l țin pentru Dumnezeu din Cer și nicio putere omenească nu-l poate frânge.”

De o înăbușire cu armele prin miliție nu putea să fie vorba: omul birnic era scump pe atuncea, și i se iertau multe, chiar dacă era un simplu „Valah”. Catanele fură în-cvartirate prin sate numai pentru pază și oprirea de turburări nouă. Dar oastea era cerută aiurea: după mântuirea războiului pentru moștenire, trecură numai câțiva ani de liniște nesigură și apoi, la 1756, începu așa-numitul războiu de șapte ani. Ardealul trebuia potolit cu încetul, făcându-se și oarecare concesii, nefiind aceasta o vreme potrivită pentru asprime.

Căci de Unire se desfăcură acum Brașovul și toată Țara Bârsei, cea mai mare parte din satele Secuimii, care-și luau antimise de la episcopii de Roman, Sibiiul, cu satele încunjurate — în frunte Siliștea și Rășinari —, Ținutul Sebeșului Săsesc, părțile Solnocului și Dobâcei⁵, unele părți

¹ Nilles, *o. c.*, pp. 574-6; Iorga, *Sate și preoți*, pp. 245-6.

² Bunea, *o. c.*, p. 200.

³ *Ibid.*

⁴ Bunea, *o. c.*, *passim*. Cf. Silviu Dragomir, *l. c.*, p. 150 și urm.

⁵ Bunea, *l. c.*, p. 203.

hățegane, în care preoții ascultau de egumenul-Vlădică din Silvaș, care mănăstire veche era unul din centrele revoluției religioase¹, anume sate din părțile Bălgradului, înrâurite, de bună samă, de călugării de la Rămeți, — în sfârșit granița toată, și, pe lângă dânsa, cele mai multe orașe, unde, prin avere și dibăcie, stăpâneau Grecii din Companie. Asigurările pe care le dădură în 1750-1 țăranii, supț înrâurirea convingătoare a miliției așezate prin casele lor — un fel de *dragonade* austriece în Ardeal, ca acelea pe care le întrebuiță Ludovic al XIV-lea, regele Franciei, împotriva calvinilor săi, aducând, nu convertirea, ci trecerea lor în Germania — nu pot avea nițio însemnătate; peste puțină vreme așa-zișii întorși la Unire își făceau cruce cu groază la vederea preotului unit și n'ar fi călcat pentru nimic în lume în biserica legii sprijinite de Cărmuire².

CAP. III.

Intemeierea episcopioilor neunite în Ardeal și la Oradea-Mare.

Încă de la 12 Iulie 1748, pentru a nu pierde cu totul pentru catolicism pe Românii din părțile Orășii, Guvernul fusese silit a li da un episcop unit anume pentru dânsii, și fusese foarte bucuros că poate găsi pe un Macedonean care primise dogma romană, pe Meletie Covaciu, care fusese mai în urmă paroh la Dioszég; pentru a nu se mai crea o diecesă unită a Românilor, Meletie fu făcut episcop *in partibus*, de Tegeia, dându-i-se numai sarcina de a administra în aceste locuri³. Va fi făcut și el ca și Klein noviciatul lui de călugăr la Muncaciu, al cărui episcop îl și consacră la 1750⁴. Se in-

¹ *Ibid.*, p. 217.

² Cf., *ibid.*, pp. 255-6.

³ Cf. Nilles, *o. c.*, p. 603 și urm.

⁴ Ardeleanu, *l. c.*

titula „din mila lui Dumnezeu și Scaunului Apostolicescu arhieru sfintei Biserici Răsăritului Orezi-Mari și alu Biharu varmedi, Grecilor, Rumânilor și Rușilor, iproci“¹, dar, de fapt, încă din 1752-3 Orădanii îi smulseră cea mai mare parte din noua lui diecesă²; Sinesie călătorise cu oaste de neamul său, care ajuta să-i deie un prestigiu deosebit și o nebiruită putere de convertire. Comisiunea trimisă de Curte găsi că numai opt sate mai vreau să știe de Meletie. Silințele lui la Viena de a-și căpăta o bună organizare a diecesei rămaseră zădarnice: între ortodoxia cuceritoare a lui Sinesie și între bănuitorul și exclusivistul catolicism al episcopului latin de Oradea-Mare nu se afla loc pentru dânsul. La moartea lui Meletie, în 1770, Roma nici nu voi să-i deie un urmaș. Se numi doar, la 5 Novembre 1775, un sufragane român al singurului episcop ce putea fi în Orade, cel romano-catolic, și acest sufragane, Moise Dragoș, — sau, fiind nemeș, Dragoși, — din Turda, fost paroh în orașul unde avea acum puterea episcopală, căpăta în sfârșit, la Novembre 1777, situația nouă de episcop unit al Orăzii³; el fu sfințit de de noul episcop ardelean, care venise după Klein și după fostul vicariu Aron, Grigore Maior, tânărul teolog din anii 1750. Bine dăruită cu venituri, — Împărăteasa-i dădu întinsul și mănosul domeniu al Beiușului — episcopia cea nouă ajunsese cea mai bogată din câte le aveau Românii de orice confesiune.

Încă din 1751,⁴ anul renunțării lui Klein, umbla printre Românii o scrisoare neiscalită, care-i îndemna să-și ceară episcop neunit, adevărat ortodox. „Din toate satele să mergeți la guvernator și să răspundeți că nu voiți să aveți episcop unit“, și li spunea anume că, dacă nu vreau să ajunga „Nemți“, trebuie să-și ceară un episcop de la Carlovăț, vatra pravoslavniciei celei mai adevărate. Dacă strâng un galben de fie-

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 295, no. 1.

⁵ Ardeleanu, *l. c.*

¹ *Ibid* Cf. Silviu Dragomir, *o. c.*, II, Sibiu 1930.

care sat și nu merg cu „mâna goală”, fie siguri că vor izbândi¹. Poate că scrisoarea, care vorbește de stăruinți la „ușa Împăratului”, venia de la Trimeșii la Viena ai neuniților din Scaunele Sibiiului, Miercurii, Sebeșului Săsesc, Orăștiei și Dobrei, cari plecaseră la Împărăție în 1749².

Deocamdată nu putea fi vorba de îndestularea unei cereri așa de îndrăznețe. Dar războiul, greul războiu pe care-l purta Împărăteasa, făcu minunea de a căpăta Românilor neuniți un Vlădică. Încă din 1759, după recomandăția lui Kaunitz însuși, a marelui ministru austriac, se dădu grija păstoririi acestor oi rătăcite unui păstor de încredere, care nu le putea aduce înapoi la vechea turmă, dar trebuia să le împiedece de a se risipi prin vecini. Această grea misiune se încredință lui Dionisie Novacovici, episcopul Budei și al Câmpilor Mohaciului, care ajunsese astfel, nu Vlădică al Ardealului, ci numai Vlădică în Ardeal³.

Instalarea lui Dionisie, căru'a nu i se putea da măcar o reședință, nici atribui venituri, ar mai fi zăbovit, dacă, din sătele românești, hotărâte a-și păstra legea veche, n'ar fi răsarit „sfinți” de felul lui Visarion Sarai, pe care poporul, care ridicase cruci în amintirea lui, la marginea drumurilor pe unde trecuse, nu-l uitase încă. Astfel preotul Ioan Molnar începu să predice la un bâlcu, în versuri improvizate⁴. Iar peste puțin, în 1760, conducerea mișcării o luă un alt preot îmbrăcat în haine țărănești, ducând cu el o falsă carte împărătească „pentru alungarea preoților uniți, având în juru-i strajă și după dânsul un alaiu potrivit cu sfințenia”. Episcopul cel nou al uniților, ales în 1752, fugi din Sibiiu înaintea țeranilor răsculați, cari-l amenințară și în Blaj⁵. Preotul răsculat,

¹ Nilles, *o. c.*, pp. 601-2; Ardeleanu, *l. c.*, pp. 101-2.

² Bunea, *o. c.*, p. 250.

³ Hurmuzaki, *Doc.*, VII, pp. 19-20, no. XVIII; *Fragm.*, II, p. 159 și urm.

⁴ Petru Maior, *Ist. bisericească*, p. 111 și urm.

⁵ Iorga, *Sate și preoți*, pp. 252-3. Cf. mai ales Bunea, *Petru Paul Aaron*, Blaj, 1902 și Silviu Dragomir, *o. c.*, II, p. 152 și urm.

Sofronie, avea fără îndoială și el legături cu Sârbii, și se zicea: „vicar⁴ al Sfinției Sale de la Carloveț“¹. Puterea duhovnicească a fanaticului, care nu era lipsit de oarecare șarlatanie naivă, ajunse așa de mare în tot Ardealul, încât Curtea trimese, în 1761, pe generalul Buccow, ca să facă pace. La 6 April, Românii din Sibiiu îi cerură un episcop, ori măcar alipirea bisericească a Ardealului la Carlovăț, neîndrăznind să pomenească numele Râmnicului, care se afla în țară străină, „la Turci“, iar, încă din 10/21 Mart, Sofronie știa că s'a dat voie de viață în ortodoxie pentru Românii în Ardeal și că „maica“ Împărăteasa a trimes și un „arhiereu pravoslavnic“². Cerea însă, cu acest prilej, pentru popii ortodocși, acele privilegii care nu se aduceau la îndeplinire pentru preoții uniți, ai legii pe care o voiă și era gata oricând să o apere Împărăția. Căpătă numai asigurarea că preoții, dându-și *porția* domnului de pământ, ca mai înainte, vor fi scutiți, *poate*, de „darea pe cap“, și înștiințarea că *Budanul* li-a fost dat de Vlădică și trebuie să-l asculte. Cu o proclamație ultimă în acest sens, cu o audiență la generalul și cu daruri din partea acestuia, se mântuie cariera celui care iscălia acum numai „popa Sofronie de rit grecesc, neunit, din Zlatna, după orânduirea Bisericii Ierusalimului“³. Temându-se de urmările faptelor sale, el trece în Țara-Românească, la Râmnic și apoi la Argeșul lui Balomir⁴, pe când „norodul“ îl aștepta încă multă vreme „cu drag“⁵. La 11 Iunie, Dionisie era presintat solemn la Brașov, cu miliție și ospăț, în biserica Sf. Nicolae, cea înoită de Împărăteasa Rusiei⁶.

Încă de la 28 Decembre 1761 avem o scrisoare către acest nou Vlădică din partea lui Grigorie de Râmnic, urmașul lui

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 86-7, no. LXXXII.

¹ Iorga, *Sate și preoți*, p. 254 și urm.

² *Ibid.*, p. 261, nota 1.

³ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 93-4, no. LXXXVII.

⁴ *Ibid.*

⁵ Iorga, *Sate și preoți*, p. 261.

Climent — de la 8 Maiu 1749 —, care episcop oltean îi zice : „pururea întru Hristos frate dorit“, îi vorbește de „datoriia cea frățească și unirea credinții și a dragostii“, de episcopia sa, de la Împărăteasa, asupra „neamului rumănesc neunit lăcuiitori Tranzilvaniei“, de „bunele tocmiri“ ce a făcut, și-i trimete două exemplare dintr’o carte cu biografiile arhierilor și „Împăraților“ sârbi, tipărită la el, în Râmnic, de alt „frate“ sârb, Sinesie din Arad, dușmanul cel mare al Unirii. Grigorie cere să i se ierte hirotonisirea fiului unui vechiu prieten al său din Rășinari și dădea astfel asigurarea că de acum înainte — odată ce Ardealul are un episcop ortodox — el nu se va amesteca în hirotonii pe acolo, al căror drept îl are Dionisie singur¹. În 1763, Grigorie mai stăruie pe lângă vecinul său pentru un Bălgrădean care fusese și până la „răposata întru fericire Elisavet Petrovna, marea Împărăteasă a toatei Rosii“, Nicodim², ajuns egumen al Bistriței³.

Pe acel timp Guvernul, oprind cu groaznice amenințări emigrarea peste munți, luă cele mai aspre măsuri împotriva vechilor tovarăși ai lui Sofronie, ca protopopul Simion din Bălgrad, învinuit că a dat de veste apropiata întoarcere a tulburătorului, cu Tatari. Se îndârji prigonirea celor cari mai aveau legături cu Românii de dincoace sau cu călugării ale căror mănăstiri fuseseră date jos fără cruțare, iar ei, în cea mai mare parte, aruncați peste hotare. Cu durere și mânie cei de la Râmeți spuneau în pisania lăcașului lor că „d’întâi au fost zugrăvit... în zilele lui Matiaș Crai, vă leatu 6879 [1486-7]“ și însemnau pe o carte bisericească munteană, pe care știură să o ascundă: „cândă aū stricatū necredincioșii mănăstirea de la Râmeți și cea de la Geoagiu, la ani 1762, în Avgustū 23, într’o zi Sâmbătă, spre perirea lorū“⁴. La Prislop, la Silvaș, mănăstire pe care Petru Pavel Aaron o

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 87-9, no. LXXXIII.

² *Ibid.*, pp. 90-1.

³ Iorga, *Sate și preoți*, p. 268, nota 2.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, XIII, pp. 158-9, no. 10.

ajutate și sprijinise până în 1759 chiar — când se dărâmă chiliile, izgonindu-se călugării, cari fug la Sibiiu, — unul din ei plânge sfârșitul vestitei obști, care dăduse Ardealului pe cel d'întăiu Mitropolit, și înfierează în actul Unirii partea lui în adevăr dăunătoare :

...Să se răsnească
De frații din Țara-Românească
Și din Țara Moldovenească, —

frați cari, din nenorocire, nu sânt destul de tari ca să oprească asemenea jafuri profanatoare :

Am așteptat să vie de peste munte
Fiii mei români, să ne ajute,
Dar țeara lor era cotropită,
De Turci și de Greci jăfuită ¹.

CAP. IV.

Noua tipografie a Bisericii unite.

Se poruncise și oprirea totală a cărților românești de slujbă. În sfârșit tipografia, atât de mult timp așteptată și pregătită, se orândui la Blaj, în rândul întâiu pentru ca preoțimea unită să nu mai trebuiască a alergera la tipărițiurile, pline de eresuri și însuflețite de spiritul shisme, ale Vlădicilor noștri. La 1747 încă, tipografia putea să lucreze, în mănăstirea Sf. Troițe, și un meșter muntean, Dimitrie Pandovici, dădea în tipar porunca prin care se opriau banii turcești ². La 1750 se publică aici „Floarea Adevărului“, o carte de polemică adunată de însuși episcopul și călugării din jurul său, pentru a lovi în dușmanii dogmei și ai Bisericii sale, părănd totuși că pro-

¹ Iorga, *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, II, pp. 158-61. — Pentru distrugerea mănăstirilor, Bunea, *o. ult. cit.* Pentru a celor din Plosca și Gioagiu, care aveau și școli, v. Iorga, *Sate și preoți*, p. 274.

² Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 46, no. xci.

povăduiește numai „pacea și dragostea de obște“¹. La 1753, tot pentru luminarea credincioșilor, Aaron tipăria un Catehism, care ieșea din nou supt titlul de *Învățătură creștinească* la 1756, iar în 1757 și latinește, cu dedicații către marii dregători influenți ai Ardealului. În același an 1753 se dădea și cea d'întâiu carte de slujbă, *Strastnicul*, care nu fusese tipărită încă dincoace (reeditat la 1773). *Liturghiile* blăjene sânt din 1756 (retipărite, cu adaus, la 1775), iar *Molitvenicul*, lucrat de un fugar din Oltenia, Ioan Râmniceanul, din 1757, *Acaftistul* din 1763 (reeditat la 1774), *Psaltirea* din 1764 (nouă ediție la 1780), *Evanghelia* din 1765 (retipărită la 1776); *Polustavul* iese a patra oară în 1773. O ciudată *Cazanie* cu litere latine și ortografie ungurească, tradusă pentru „consiliarița“ Margareta Tomeian și tipărită de David Biró Piaristul, e din 1769². Atanasie Rednic, urmașul, de la 1764, al lui Aaron, avea la îndemână pe Sandu Ieremia, tipograful ieșean, și pe Petru Popovici, Râmniceanul. Urmăzrul *Orologhiul* din 1766 (a cincea ediție, 1778), *Apostolul* din 1767, *Catavasiieriul* din 1769 (retipărit la 1777). Tocmai la capăt apare *Octoiul* din 1770. *Triodul* nu s'a dat.

La 1777 Grigorie Maior, episcop din 1772, publică *Arhieraticon*, tradus din grecește, „slujba arhierască“, într'o cărtică de 44 de pagini, — noutate între cărțile de slujbă ale Românilor. Un Sibiiian, Petru, lucra în 1759 la *Păstoriceasca datorie*, o enciclică a episcopului, în cuprins însă de 159 de pagini, pe care o întregia, la 1760, el însuși, prin *Păstoriceasca poslanie* sau *Dogmatica învățătură*, răzimată pe cunoașterea unui mare număr din cărțile sfinte și bisericești, tipărite mai de mult, ale Românilor; iar Cotore, acum „vicarius“, prin *Cartea pastorală* din același an. Pe această cale se urmează și mai departe³, dându-se la 1761, în latinește

¹ Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, p. 113. E pomenită și în plângerea călugărului din Prislop; *Buciumul*, I.

² Cf. Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, pp. 191-2. Retipărite, Buda, 1799.

³ Pentru o închinare latină a tipografilor către episcop, v. Iorga, *Studii și doc.*, XII, pp. 10-1; Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, pp. 153-4.

și românește, „Adevărata mângâiere“ (*Epistola consolatoria*) iar la 1762, iarăși în cele două limbi, o scriere a episcopului despre „Săborul din Florenția“, al vechii Uniri din 1439, pe când operele lui Ioan Damaschin — privit ca sprijinitor al dogmei catolice — ieșe la 1763, numai în limba latină. Seria se încheie atunci : niciunul dintre episcopii următori nu mai dau asemenea opere de teologie și învățătură înaltă¹, până la Vlădica Bob, în 1784.

Cum se vede, pentru lucrul cărților liturgice, cu ajutorul meșterilor de tipografie de la noi din țară și pe temeiul traducerilor făcute de Damaschin al Râmnicului, i-a trebuit noii Biserici unite nu mai puțin de douăzeci de ani, în trei episcopate ce se urmează. Ceia ce pornise Aaron, întemeietorul mănăstirii Sf. Treime, al mănăstirii sale proprii, al școlii de preoție și pentru popor, al școlilor mai înalte, în 1754², fu continuat de Rednic și mântuit abia de Grigorie Maior. Certele ce izbucniră după moartea lui Aaron, când unii voiau pe Klein, adus înapoi din Roma³, iar alții pe Maior, cu care alesul Rednic avu neconținut de lucru, neînțelegerea veșnică a acestuia — al doilea Atanasie — cu călugării-canonici din mănăstirea sa, retragerea lui, silită de Guvern, în 1782, rivalitatea între Scaunul lui din Blaj și cel din Oradea, unde nici Dragoși, nici urmașul său, fostul vicariu ardelean Ignatie Darabant (de la 1788), nu ajutară nici la întărirea Unirii, nici la înzestrarea Bisericii unite, care se feria de orice atingere a shismaticilor din Principate, cu cărțile trebuitoare slujbei. Până la isprăvirea acestei lucrări întregi, clericii ardeleni uniți trebuiră să se îndrepte tot la obișnuitele tipărituri muntene, oricât de mult le-ar fi oprit Cărmuirea. Le întâlnim pe acestea tot așa de adesea în bisericile de peste munți, ba chiar mai adesea decât edițiile

¹ Scurte răspunsuri despre Unire, în 1780 ; Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, p. 253, no. 431.

² Iorga, *Ist. lit. rom.*, III (supt presă).

³ V. Păclișanu, *l. c.*, pp. 138-9, no. CVI. Cf. și *ibid.*, p. 139 și urm.

blăjene încuviințate de Vlădică și „cei mari“ și cercetate de aproape, în ce privește dogma, de teologul care se păstră în preajma episcopilor până la desființarea Ordinului Iesuiților.

Cât privește pe Novacovici, un episcop ca dânsul, necunosător de limbă, de țară, de oameni, desgustat de o situație care-l făcea să rezideze într'o căsuță țerănească din Rășinari¹, să primească jignirile lui Aaron unitul și să-și audă, fiind Sârb, *Raț*, porecle ca acelea de „rață“ și „rățoiu“; un om bătrân și bolnav, lipsit de autoritate, îngrozit de halul moral al unui cler ce se ținea de bățai și petreceri și de furia ce făcea să se ciocnească neconținut neuniții săi, cari cereau scutul, și uniții, pe cari din porunca Guvernului era dator să-i cruțe, să-i curtenească și lingusească, n'avea răgaz, nici bani, nici voie, și nici priceperea să lucreze cărți. Secretarul său cel d'intâiu a fost Vasile Miroluiub, Sârb care știa românește, și aducea cărțile din Râmnic, de și nu le plătia²; urmașul lui e acum Brașoveanul Dimitrie Eustatievici. E fiul preotului Eustatie de la Brașov³, scriitor, crescut în Chiev, în cea mai strictă ortodoxie, traducătorul „Îndreptării păcătosului“, care se tipări cu cheltuiala episcopului de Timișoara, și pentru credincioșii din diecesa aceuia, la Iași; avem de la acest harnic prelucrător o sumă de lucrări de caracter religios și moral, „Economia lui Florin cel mare“, o parte din Analele lui Baronius, tălmăcite de preotul brașovean Ștefan, „Izvoadele pentru lucruri de obște și de chilin, în scrisori de multe chipuri“. E și alcătuitorul unei gramatice românești, cerută de Constantin Mavrocordat, Domnul muntean; e apoi îndemnătorul unui Radu Tempea, unui Radu Duma și altor dascăli și cărturari bisericești ai Brașovului. A stat toată viața sa în cele mai strânse legături cu Rusia, în care el învățase școala lui Petru Movilă, „Academia Moghilă-Zoboroșțiană“, și cu Țara-Românească, de unde vor fi

¹ V. Iorga, *Neamul românesc în Ardeal și Țara-Ungurească*, p. 181.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 91, no. LXXXV.

³ V. Iorga, *Brașovul și Români*, tabla șt-Silviu Dragomir. o. c., I, p. 122 și urm.

ntrât slobode toate cărțile¹. Vedem pe dascălul din Bălgrad, Ion, mergând peste hotar, după cărți, la Munteni, în 1763², pe preotul Isaia din Apoldul-Mic făcând același drum pentru același scop, pe tipograful Dimitrie Lăcătuș, un Ardelean, viind din București cu Evangheliile, Molitvenice, Catavasiere, Ceasloave, ba chiar cu exemplare din noua ediție românească a lui Simion de Tesalonic, pentru desfacere³.

Cu toate că Sârbii de la Carlovăț și cei de la Arad râvniau încă la Biserica neunită din Ardeal, viind episcopii lor până la Hălmagiu pentru a smomi, cu toate că împărțiau antimise ale „vicariușului“ lor Sofronie⁴, care se afla în 1769 lângă Rușii ce intraseră în București și mai trăi încă până după 1774⁵, Ardealul rămase alipit, în ceia ce privește pe Neuniți, de episcopia sârbească a Budei, și, după moartea lui Dionisie Novacovici, alt Sârb, Ghedeon Nichitici, luă, la 1783, și grija satelor ardeleni ce se țineau de ortodoxie: o bună parte dintre preoți, — și acel din Bălgrad⁶ —, se sfințesc și supt acesta în Țara-Românească. Și supt el, ca și până atunci, supt înaintașul lui, bisericile întrebuintau și mai departe cărțile ieșite de supt teascurile din Râmnic, București și Iași.

Până la începerea unei ere nouă în viața bisericească a Românilor, către sfârșitul veacului, prin mișcarea de îndreptare a Putnenilor, prin marea mișcare de înnoire a Paisienilor, prin mântuitoarea răspândire a ideilor din școala ardeleană, aceste cărți represintă partea cea mai interesantă din cele ce se cuprind în viața deosebitelor Biserici care au în sama lor grija duhovnicească a neamului.

¹ Iorga, *Ist. lit. rom.*, III; *Brașovul și Românii*, p. 318.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 93-4, no. LXXXVII.

³ Iorga, *Sate și preoți*, p. 267 și nota 2.

⁴ *Ibid.*, p. 274 și urm.

⁵ *Gen. Cant.*, ed. Iorga, pp. 160, 177; Hermann. *I. c.*, p. 257 și urm.; Iorga, *Sate și preoți*, pp. 282-3.

⁶ Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 33.

PARTEA a VI-a

BISERICA DIN PRINCIPATE

IN

ERA RĂZBOAIELOR RUSO-TURCEȘTI

CAP. I.

Biserica munteană în epoca Mitropolitului Grigorie.

În ce privește Biserica principatului muntean, ea nu se dezvoltă în altă privință decât în a publicațiilor. În București, Mitropolitul Neofit, care a scris un tratat despre miruire către Constantin-Vodă Mavrocordat și a redactat visitațiile sale pastorale din 1746-7, ultima în grecește ¹, își mântuie în liniște păstoria și lasă ca urmaș al său pe alt Grec, Filaret ². Numai la 28 Iulie 1760, un Român, Grigorie, de la Colțea, fost eclesiarh al Mitropoliei și episcop al Mirelor (în 1740), iea Scaunul Ungrovlahiei: om fără multă cărturărie, de și învățase la școala grecească împreună cu Daponte ³, dar cuminte și evlavios ⁴. Avu și o parte în viața politică a țerii, dar numai ca membru fără însemnătate al Divanurilor, fie că se ducea în Rusia cu cererile boierimii și clerului, în 1770, ori că mergea în Ardeal să ceară a se trimete înapoi

¹ *Bis. ort.*, II-III, XIV, p. 654 și urm.; 718 și urm.; Papadopoulos-Kerameus, *Ἱεσ. Β:ελ.*, IV, p. 89.

² *Rev. teol.*, III, p. 373; *Bis. ort.*, XV, pp. 263-4.

³ Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 113.

⁴ Sulzer, III, p. 500: „ein ungelehrter, sehr alter, aber ehrwürdiger Prälat“.

la tatăl lor beizadelele fugare ¹. Era un om de moravuri bune și simple : îi plăceau cronicile și, spune, la 1785, eclisiarhul său, „la masă, în loc de vorbe, poftiia cetanie“ ².

Începută într'un războiu, cârmuirea lui Grigorie se mântuie în altul. La șese ceasuri de seară din 18 Septembrie 1787 ³, el se stânge, și, în ziua de 9 Octombrie, Cosma de Buzău, arhieru de moda veche ⁴, îi iea locul, prin alegere și cu obișnuita întărire din partea Patriarhului de Constantinopol. În cursul unui al treilea războiu, Cosma moare, la 12-3 Septembrie 1792 ⁵, și, la 23 din aceeași lună, Filaret de Mire ⁶, apoi de Râmnic, vicariu al Ungrovlahiei în 1775 ⁷, om sfânt, care cerea lumii să cânte „catavasii și irmoase, iară nu cântece curvești și drăcești“ ⁸, Grec, trece în locul lui,—înlăturând pe ucenicul lui Grigorie, Grigorie al Sidei,—în împrejurările obișnuite ⁹.

Stătu abiă un an ; primise în Oltenia cu toată cinstea pe generalul austriac Enzenberg, ca să-și răsbune că Mavrogheni, Domnul de același neam cu dânsul, căruia Turcii îi dăduseră țara pe mână în acești ani de primejdie pentru stăpânirea lor la Dunăre, îi luase cu sila prea mulți bani, și-l surgunise la Craiova ¹⁰. Bănuit de Domnul, foarte credincios Turcilor, pe care-l căpătă principatul muntean la începutul anului 1793, Alexandru Moruzi, Filaret al II-lea demisionează

¹ Văcărescu, în Papiu, *Tesaur*, II, p. 288 ; Hurmuzaki, *Doc.*, VII, pp. 343-4. no. 200 ; *Fragmente*, V, p. 446 și urm.

² *Ist. lit. rom.*, II, pp. 581-2.

³ Melchisedec, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, vol. V, pp. 148-9 ; *Buciumul*, I, p. 144.

⁴ La Buzău de la 4 Septembrie 1764, după ce fusese protosinghel la Mitropolie ; Cipariu, *Acte și Fragmente*, p. 226 și urm. ; *Cond. Sfântă*, p. 239 și urm.

⁵ *Ist. lit. rom.* III.

⁶ *Cond. Sfântă*, pp. 225-6.

⁷ Sulzer, *o. c.*, III, pp. 499-501 ; *Cond. Sfântă*, p. 229.

⁸ Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.* II, p. 177, no. 355.

⁹ V. articolul meu despre dânsul, în *Conv. lit.* pe 1901.

¹⁰ *Ist. lit. rom.*, III.

în Septembrie 1793, făcând loc lui Dosoftei Filitis din Ianina, — fost egumen în București, la mănăstirea Sf. Ioan¹, și episcop, de la 11 Octombrie 1787, în eparhia Buzăului, — ales la 11 Octombrie, — și lăsând acestuia o mare datorie².

O rudă a lui Dosoftei, care scrie numai grecește, în toate scrisorile lui, Costandie, îi urmase la Buzău³. Singhelia lui, iscălită însă românește, e, în creștinescul sentiment de iubire și iertare față de păcătoși, în indignarea lui contra celor ce vând pe Dumnezeu cel „nevândut“, un nobil document de simțire creștină⁴. Cum vom vedea, prin Partenie de Râmnic, și a treia diecesă a Țerii-Românești o avea la această dată un Grec.

Râmnicul păstrase însă mai bine până atunci datina Vlădicilor români, la cari ținea boierimea olteană. Când Climent își lasă cârja, prin actul de „paretesis“ din 8 Maiu 1749, pentru a se face schivnicul Cosma, ucenicul său, deci alt eleric din școala lui Damaschin, Grigorie, egumenul Coziei, viitorul Mitropolit, fiu al lui Gheorghiță Socoteanu, îi iea locul⁵.

A fost, nu numai un bun Român, scriind numai românește și bucuros să dea neamului său cât mai multe cărți pe care să le înțeleagă, dar și unul dintre cei din urmă arhieriei cari încercară, luptând împotriva Grecilor, a căror putere se măria neconținut în conducerea Domniei, dacă nu în cârmuirea țerii, să recâștige Bisericii rolul politic pe care-l avuse odinioară. Supt Constantin Racoviță, Român numai nu numele, el se înțelese pentru o acțiune de opoziție cu bătrânii boieri de țară Constantin Dudescu și Barbu Văcărescu și, în fruntea boierilor Craiovei, el merse cu pâra până la Adrianopol. Grigorie smulse astfel lui Racoviță concesiile întinse : gonirea e-

¹ Cipariu, *l. c.*; *Cond. Sfântă*, p. 219.

² *Ist. lit. rom.*, III. Biografia lui a fost scrisă de d. I. D. Filitti.

³ La 18 Octombrie : aceleași izvoare.

⁴ *Rev. Istorică* pe 1931, p. 303.

⁵ *Istoria eparhiei Râmnicului*, p. 141.

pitropului Domniei, Postelnicul Geanet, și altor sfătuitori nesuferiți boierimii românești, trimeterea la Constantinopol, fie și în locul, care îngăduia mare înrăurire, de capuchehaie, a vestitului Stavarachi, cumnatul lui Geanet; numirea a doi boieri români pe lângă acest reprezentant al Domnului și despărțirea între Vistieria țerii și a Domnului, care trebuia să consiste numai din vămi, ocne și un vărsământ de 3.000 de pungi pe an.

În același timp, se prevedea și scoaterea Mitropolitului Filaret, ca unul ce era străin — se imitau deci împrejurările moldovenesti din 1750, — și punerea în loc a lui Grigorie însuși. O solie alcătuită din Mihai Cantacuzino, viitorul Ban, general rus și scriitor, și din epitropul mănăstirii și spitalului Sf. Pantelimon, Sandu Bucșănescu, merse la Adrianopol ca să roage de întoarcere pe pârașii Domniei¹. Când însă Racoviță, sprijinit pe puterea lui Constantin Brâncoveanu Spătarul, căpătă de la Turci trimeterea în fiare a lui Bucșănescu, rămas capuchehaie pe lângă Poartă, și firman pentru prinderea și surgunirea la Famagusta Ciprului a Văcăreștilor², Grigorie avu să sufere pentru fapta sa îndrăzneată, pe care de acum înainte niciun episcop nu era s'o mai încerce. La 23 August 1755 îl vedem scriind egumenului de Hurez, alt boier, cu sufletul tot așa de războinic, Dionisie Bălăcescu, pentru a-i spune că-și „așteaptă și nădăjduiește dină zi în zi mântuirea” și a se ruga de o intervenție, „cu boierii, cu preoții, cu neguțătorii”, pe lângă Domn, Divanul său și Brâncoveanu în deosebi, ca să fie iertat, și să poată „veni la locul său”, fie și plătind încă odată cât i s'a luat și dând chizeși pe rugători pentru scoaterea lui din cine știe ce mănăstire de surgun; „de acum înaintea”, adaugă el, cu cerbicia înfrântă, „nu voru mai fi ceale ce au fost până acum de spre partea noastră, ci vomu fi cu totul și totu al Măriei Sale credincios și cu dreptate”³.

¹ Iorga, *Gen. Cant.*, p. 124 și urm.

² *Ibid.*

³ Iorga, *Studii și doc.*, XIV, pp. xxix-xxx.

Scăpând din această urgie, Grigorie se îngrijește numai de lucrurile eparhiei și de facerea bisericilor. Mihail, egumen de Cozia, nepotul lui Teodosie Mitropolitul, prefăcuse la 1737 biserica din 1681 a acestuia; negustori din Sibiu înnoiseră încă de la 1747 biserica Maicii Domnului din Râmnic; alți negustori ardeleni făcură mai târziu, cu ajutorul lui Grigorie, acum mazil, biserica Tuturor Sfinților (1762-4), și acesta singur zidise din temelie, la 1750-1, strălucitul paraclis al episcopiei, — atunci când biserica episcopală chiar o făcuse din nou, în bun stil de țară, ce nu se mai poate recunoaște acum, în zidirea nouă din vreme a lui Vodă Știrbei, înaintașul și părintele său duhovnicesc, Climent, care e și ctitorul bolniței. Grigorie prefăcu în Episcopie, reparând-o fără îndoială biserica Sf. Dumitru din Craiova, azi înlocuită prin alta, biserică în care așează reședința sa¹. Bolnav și bătrân, el părăsește de bună voie Scaunul său, la 21 Maiu 1764 — însă tot într'o Domnie a lui Constantin Racoviță, și fiind așa de puțin obosit și nedestoinic, încât la 26 Iulie 1770 fu pus de Manole-Vodă Gianî² Mitropolit al Ungrovlahiei, în locul celui alt Grigorie, care trecuse încă de la început de partea Rușilor și se afla fugar, ca și al Buzăului, Cosma³. Față de Grecii din București, cari aclamau pe Muscali, Grigorie, represintând politica românească a Oltenilor, primia mai bine, supt un Domn care fusese boier al Craiovei, stăpânirea turcească. Fugi odată cu Domnul său la sfârșitul anului, dar nu trebuie să uităm că puterea lui Manole-Vodă ținu în județele oltene și până în Octombrie 1771. Acel care, adăpostit în schitul de munte al Sărăcineștilor, era numit une ori „Vlădica Sărăcinescul“, putu să iscălească de aici înainte „proîn Mitropolit“. Murind la 28 Decembre 1777, noaptea, el fu

¹ *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 143. Pentru celelalte, v. Iorga, *Inscripții*, II.

² Cf. Cipariu, *Acle și fragmente*, p. 226 și urm.

³ *Condica Sfântă*, pp. 179-70, 192-3; cf. G. Lahovari, în *Conv. lit.*, XXVI, p. 1068-71.

înmormântat în tinda Episcopiei, într'o vreme când cârja o ținea un arhieru de însemnătatea lui Chesarie ¹.

Tot un continuator al școlii lui Damaschin, Partenie, ecli-siarhul lui Grigorie în zilele grele de prigonire, traducător al Liturghiei Sf. Iacov, din grecește ², și al Slujbei Sf. Nicodim, Partenie, egumenul de la Tismana, birui pe cei din Cozia și Bistrița și se alese episcop în 1764 ³. El nu mai trăia în 1770 ⁴, când se spune ⁵ că Grigorie n'a putut fi hi-rotonisit îndată, din cauza fugii lui Cozma de Buzău și a morții lui Partenie.

CAP. II.

Noua epocă de tipărituri românești: episcopul Chesarie de Râmnic.

Chesarie, noul episcop, fu pus de Ruși după încheierea Domniei lui Manole Gianî. De și unui frate al său i se zicea Halepliu ⁶, Chesarie e numit „Românul“ de către Daponte, cunosătorul cel mai bun al întregului cler contemporan. În-vățase la București, în școala grecească, pe atunci condusă de Alexandru Turnavitul, adecă Târnoveanul, Grec din Bulgaria († 1761) ⁷, și se călugări la Mitropolie, rămâind pe lângă Mitropolitul Filaret Michalitzî, Zantiotul, iar apoi pe lângă Grigorie al II-lea ⁸. Ajunse protosinghel, apoi arhimandrit,

¹ *Bis. ort.*, XXVIII, p. 1146.

² *Ibid.*, XXVI, p. 221.

³ *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 146.

⁴ Cf. *ibid.*, pp. 148-9.

⁵ Cipariu, *l. c.*

⁶ D. Petrescu, frate al fostului prefect al Poliției din București, mi-a comunicat că d-sa, rudă a lui Chesarie, are actele familiei și că în loc de Stan e a se ceti: State.

⁷ Erbiceanu, *Cron. Greci*, p. xxvii.

⁸ *Ibid.*, p. 114.

întovărăși pe Grigorie în călătoria de închinare la Petersburg, și, după o lungă vacanță a Scaunului râmnicean, ajunse vicariu, prin voința Rușilor, la Râmnic, la 26 Decembre 1771¹, iar episcop de fapt numai la 26 Decembre 1773, mulțămită tot lui Rumiențov, generalisimul împărătesc². Cunoscător de grecește, latinește, franțuzește, bun cuvântător, autor al unei scrieri despre războiul în care fusese amestecat, — cartea ar fi fost parafrasată de dascălul-călugăr ieșean Ambrosie Pamperis³, — tipăritor de cărți — a dat la Veneția o ediție a lui Grigore Dialogul, tradus în aplă de Daponte⁴ —, miluitor cu o sută cincizeci de pungi al tuturor săracilor, e o figură în adevăr luminoasă, și avea dreptate acel simplu negustor care-i pomenia, la începutul anului 1780, moartea în București, cu aceste cuvinte : „Cât va sta Țara-Rum[â]nească, arhiereu ca Chesarie nu va mai dobândi“⁵. Marele tipăritor din Râmnic dădu un așa de puternic avânt cultural episcopiei sale, încât fură siliți să-l urmeze și cei doi Greci cari-l moșteniră prin voința lui Alexandru Ipsilanti și a lui Mihai-Vodă Suțu : Filaret, fost de Miralichia (Mart 1780), și Nectarie Moraitul, fost arhimandrit al acestuia (Octombre 1792)⁶.

În acest timp, teascurile din Râmnic și București se întrec dând la lumină noi ediții din cărțile de slujbă. Întâiu se lucrează numai la Râmnic, mulțămită lui Grigorie Socoteanu. Preotul Constantin Atanasievici, tipograful cunoscut în zilele lui Climent, și apoi urmașul lui, Constantin Mihailovici preotul, dau din nou *Antologhiul* (1752 ; reeditat apoi de

¹ Cf. *Bis. ort.*, XV, pp. 263, 602.

² *Cond. Sfântă*, pp. 194-5.

³ Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 545.

⁴ Posed un exemplar din această rară carte (1780). Prefața cuprinde laude pentru Chesarie.

⁵ Furnică, *Din istoria comerțului la Români*, București, 1908, p. 105 și urm. De acolo se vede că o soră a lui Chesarie era soția lui Șerban Otetelișanu.

⁶ Greci erau, la Buzău, cei doi Filitis, de la mutarea lui Cosma în Scaunul metropolitan.

Partenie la 1766), *Catavasieriul* (1753), *Ceaslovul* (1753), *Liturghiile* (1759; ediție nouă, supț Partenie, la 1767); *Molitvenicul* (1758; ed. 2-a, 1768), *Octoihul* (1763), *Psaltirea* (1751; retipărită la 1764, „totu în stihuri, pentru mai lesne cetitorului și înțeleagerea deplină“), *Triodul* (1761), iar *Penticostariul* numai în 1767. Pe lângă acestea, lăsându-se multe „slujbe“ de sfinți ce așteptau netipărite¹, se tipări în românește, pentru întâiași dată, după publicația slavonă din vremea Brâncoveanului, Slujba Sf. Grigorie Decapolitul, ale cărei moaște se păstrau la Bistrița, — și deci slujba sfântului de hram începu a se face românește acolo; o Slujbă a Sf. Nicodim de Tismana se dădu pentru același scop la 1767, de episcopul Partenie, care fusese egumen acolo². O gramatică slavonă din 1755 nu e retipărirea celei a lui Antim, ci o carte nouă, comandată de Patriarhul sârb din Carlovăț, precum același Patriarh și Sinesie al Aradului publică la Râmnic în 1761 o „Pravilă de rugăciuni“, în limba lor, cu un cuprins curat național, dându-se numai Vieți de-ale sfinților, crailor și prinților sârbești, între cari e și Maxim Mitropolitul Țerii-Românești³. Toate aceste lucrări ale lui Grigorie și ale urmașului său român Partenie au fost date la lumină cu „diorthosirea“ Hurezenilor Lavrintie și Rafail, — acesta un viitor egumen al mănăstirii sale, — strămutați pentru acest lucru la Episcopie, și, la urmă, supț îngrijirea unui Ioan, unui Grigorie, ucenicul episcopului.

Mitropolitul Filaret Michalitzki nu dă, mult timp, nimic românesc din tipografia bucureșteană. Ba chiar întâlnim o *Psaltire* slavonă pe care i-o lucrează un nou meșter tipograf, „Barbu Bucureșteanul“, în 1754, și o ediție a doua din Slujba grecească a Sf. Visarion, pentru mănăstirea lui din

¹ Ale Sf. Nifon de Cilicia, Sf. Vasile cel Nou, Sf. Sava, Sf. Efrem Sirul.

² E cartea din „1763“ a lui Partenie, care a slujit apoi lui Ștefan din 1839 ca să redacteze Viața Sfântului.

³ V. și *Studii și doc.*, IV, p. 88; Mangra, *Slujba sfințirii bisericii*, Arad, 1905; Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, p. 157, no. 327.

Larisa, zisă Dușcu, de care țineau la noi Nucetul și biserica Banului din Buzău, ediție plătită de însuși Mitropolitul și de fratele său, Șătrarul Ioan¹. Dacă la 1756 se publică la București *Psaltirea* românească, meritul e a lui Cosma, viitorul episcop de Buzău și Mitropolit, care tipărește și la Buzău *Psaltirea* din 1767 și *Catavasieriul* din 1768, iar lucrarea în 1759 a *Molitvenicului* se face de către Grigorie al Mirelor și de un Neofit, dintre care cel d'întâiu era ecle-siarh al Mitropoliei; ei și păstrează opt parale din cele patruzeci, — deci un leu întreg, — care era prețul cărții². În 1760 începea Mitropolia lui Grigorie însuși.

Bătrânul boier Constantin Dudescu, ocrotitorul lui Da-ponte și una din căpeteniile mișcării din 1754 împotriva Grecilor, îndeamnă la cea d'întâiu publicare, plătită de un Bulgar Ilie, „oaia târlei cei creștinești a Ohredei“, a Vieților de pustnici, *Lafsaicon*-ul lui Heraclid de Capadocia, tradus odată, cu cheltuiala lui Ioan de Hurez, în Râmnic, de un Polon ce fusese dascăl la Brașov, înainte de 1700, Alexan-dru³, și, ceva mai tâziu în Moldova, de Pahomie al Roma-nului poate⁴. Tălmăcirea a fost făcută, data aceasta, de un Teofilact Clucer de Arie, care, în 1759, iscălise la Iași, ca fost Logofăt de Vistierie, broșura „Despre lemnul Crucii“ și pe care fostul său stăpân, Scarlat-Vodă Ghica îl chemase în Țara-Românească.

Încep acum tipăriturile bucureștene ale lui Iordachi Stoi-covici tipograful, cu *Evanghelia* din chiar acest an 1760. Apoi, tocmai în 1764, cărți de slujbă, un *Apostol* (ediții

¹ Cf. Lesviodax, o. c., p. 465; Iorga, *Studii și doc.*, III, p. 85 și urm.

² *Bis. Ort.*, XXIII, p. 128.

³ Bianu, în *Col. I. Traian*, 1882, r. 599 și urm.; Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 85; *Rev. Rom.*, II, pp. 118-20; *Bis. Ort.* pe 1887, pp. 103-5. El a tradus din nou *Penticostariul*, în 1694, și *Psaltirea*, în 1697, dar lucrările lui n'au fost tipărite.

⁴ Iorga *Ist. lit. rom.*, ed. I-ii, II, p. 218 și nota 6.

nouă, 1774, 1784), un *Molitvenic*, foarte puțin răspândite, se dau la Mitropolie, supt Mitropolitul român¹; un *Ceaslov* poartă data de 1767 (ed. a 2-a, 1778), un *Penticostariu* aceia de 1768 (ed. nouă 1780, 1782); *Octoiul* bucureștean e numai din 1774, *Evanghelia*, din 1775, *Psaltirea*, din același an (ed. nouă 1780), *Antologhion*, din 1777, iar *Liturghiile* din 1780 și *Catavasieriul* din 1781. Se dă în 1779 și Slujba Sf. Dimitrie din Basarabov, ale cărui moaște fuseseră aduse la Mitropolie, în 1774, de Ruși. Nu cunoaștem *Cazania* lui Grigorie, publicată în 1765², dar ea trebuie să fie tot cea din 1768, și deci numai o reeditare a *Cazaniei* muntene obișnuite, apărută întâiu supt Mihai Racoviță, de și alte asemenea Evanghelii cu învățături, unele anterioare anului 1700 — ca a lui Ștefan ieromonahul din Cozia, 1688³ — se aflau în manuscris.

Grecii își făcuseră, cu banii Patriarhiei de Ierusalim, altă tipografie, „a neamului ortodox al Grecilor“, τῶν Ῥωμίων, care dă, la 1767, o nouă ediție din „Mărturisirea Ortodoxă“ a lui Petru Movilă, iar la 1768 o Διδασκαλία χριστιανική greco-turcească, catehism pentru Răsărit.

Aici erau meșteri și „diorthositori greci“. Literale fuseseră aduse de Domn, Scarlat Ghica, din „Țara Frâncească“, deci din Apus. Tot în 1768, acești străini dau încă odată broșura din 1728 a lui Hrisant, despre „Superioritatea Sf. Mormânt“, adăugind hrisovul slavon al lui Nicolae Mavrocordat, pentru darea de mile către Ierusalim. Șirul se încheie în sfârșit cu un Comentariu la Gramatica lui Gazî (1768), cu o „alegere“ din Psaltire de același ierodiacon Neofit, și cu Învățătura ortodoxă, a lui Meletie Pigas, despre care se spune însă că s'a tipărit la Mitropolie, unde noul Domn, Grigore Ghica, strămutase deci această slovă a Grecilor.

¹ Bianu și Hodeș, *Bibl. Rom.*, II, p. 162, n-le 335, 337.

² *Bis. Ort.*, XI, p. 7.

³ *Bibl. Acad. Rom.*, inss. 2319, 2672; cf. *Ist. lit. rom.*, ed. I-IV, II, p. 219.

Războiul ruso-turc opri, apoi, tipăriturile, și Slujba Sf. Alexandru de Constantinopol, pe care Alexandru-Vodă, fiul Scarlat Ghica, o gătise de tipar, a trebuit să fie lucrată a Veneția, în 1771, de frații Glykys, vestiți prin tiparul lor, cheltuiala fiind a lui Ienachi Văcărescu poetul, care nu era în zădar *dikaiophylax* al Bisericii celei Mari din Țarigrad și care a făcut și daruri mănăstirii Dușcu din Larisa¹.

La Râmnic, Chesarie începe a publica la 1776, dând un *Octoih*. E o simplă retipărire, precum e și *Triodul* din 1777 (reeditat la 1786), *Ceaslovul* din 1779 și cel din 1781, *Psal-tirea* din același an 1779 (reeditată la 1784), *Cazania* din 1781, cu care el își făcea numai datoria de a înzestra cleru din eparhia sa cu cărțile de slujbă trebuincioase, în același timp când Mitropolia dădea altele, după aceleași „izvoade“ mai vechi, pentru preoțimea de peste Olt. Filaret, urmașul său care-l imită, — de și Grec —, în toate, așa precum Parteni-imitase pe Grigorie Socoteanul, dă apoi un nou *Triod* și un *Molîtvenic* la 1782, un nou *Acaftist*, la 1784, un al doilea *Ceaslov* din această epocă, la 1784, un *Catavasieriu*, o *Evan-ghelie* la aceeași dată. *Penticostariul* se publică de către același Filaret la 1784-5, iar *Liturghiile* la 1787, când iese încă o „Slujbă“, a Sf. Stelian. Era vorba de un *Orologhiu Mare*, care se lucra la 1782², și o a doua *Cazanie* văzu lumina după mântuirea războiului celui nou³.

Supt Chesarie ca și supt Filaret, de la 1778 până la 1780, după o înțelegere cu Mitropolia și Episcopia din Buzău — care trebuiau să-și împartă lucrul —, se dădu bisericilor românești, care le primiră cu o nespusă mulțămire, de la un capăt la altul al teritoriului cuprins de ele, *Mineiele*, Viețile Sfinților cu slujba lor. Această mare operă, — tălmăcită, nu din slavonește, ci din grecește —, se răzima pe manuscriptele

¹ Iorga, *Studii și doc.*, III, I. ult. c.

² *Ist. lit. rom.*, II, p. 583.

³ *Ibid.*, p. 373.

lui Damaschin. Chesarie, care, încă de pe când era la București, ca eclesiarh al Mitropoliei, tâlmăcise „Întrebările și răspunsurile“ lui Simion de Tesalonic, tipărite la 1765, începu de la capăt, cu toate că în titlul volumelor apărute supt Filaret — de la April înainte —, el își atribuie „nevoința și tâlmăcirea“. Grigorie Mitropolitul ar fi ajutat și el, spune Filaret, dar, de sigur, mai mult revăzând decât în adevăr cheltuind muncă pentru desăvârșirea scrierii cărților bisericești. Clerici învățați, ca Grigorie Râmniceanul, episcop *Sidis*, ca Iosif, acesta ucenic al lui Chesarie, eclesiarhul de la Râmnic, trebuie să-și fi avut și ei partea lor în traducere, ca și în buna îngrijire a unui tipar din nenorocire lipsit și de slove netede și de teascuri bune¹.

În vremea când aceste tipărituri se perândau la Râmnic, Mitropolitul Cosma publică numai un *Octoih* (1792), iar lui Filaret, ajuns în Scaunul bucureștean, nu-i era dat să poată lucra în tipografia din nou orânduită decât *Catavasieriul* din 1793. Adevărată și puternică viață avu însă această tipografie metropolitană supt Dosoftei Filitis. În scurtul timp de patru ani de zile, supt numele arhierelui, dar, de fapt, cu priceperea și prin munca aceluia Grigorie Râmniceanul, căruia i s'ar fi convenit de sigur Scaunul episcopal, pe care Grecii îl împiedecară de a-l căpăta, apărură „șese rânduri“ de cărți religioase și liturgice, și anume, — precum spune acest autor al Prefetei la *Triodul* din 1798, cel din urmă din sir, — „Molitveanice, Ceasoslove, Psaltiri *mari* (1796), Liturghii (1797), Pravoslavnica Învățătură și Triodul“. Urmă, la 1800, *Cazania* bucureșteană a lui Dosoftei, zisă ca și cea din Bălgrad, veche acum de peste o sută de ani și alcătuită în altă eră de puternică înrăurire grecească: *Chiriacodromion*, precum *Molitvenicului* celui nou din 1808 i s'a zis, ca și pe vremea Brâncoveanului, „*Euhologhiu*“. Din vremea acestui

¹ V. și Iorga, *Scriitori bisericești*, în *An. Ac. Rom.*, XXVIII, p. 15 și urm.

Mitropolit, care lăsa pe Români să lucreze sub numele lui cărțile lor românești, avem o nouă ediție a Slujbei Sf. Dimitrie din Basarabov, la care se adaugă cu acest prilej încă una, tradusă după Ioan Cariofil, polemistul religios din veacul al XVII-lea, Viața Sf. Ioan Românul, „acolutia” lui, precum și, pentru întâia oară în Principatul muntean, Viața Sf. Ioan de la Suceava, patronul Mitropoliei moldovenești. Odată cu venirea Rușilor se mântuie și păstoria lui Dosoftei, care, cum vom vedea, înseamnă, *se îutâmplă* să însemne, prin ivirea din mijlocul clerului nostru, sau prin coborârea în mijlocul lui, a unor personalități excepționale sau distinse, și altceva decât râvnă pentru tipărirea din nou și răspândirea tot mai largă, în tot mai multe sate, a cărților de pe care preotul umil al țăranilor citea cuvânt dumnezeiesc și cuvânt de laudă a lui Dumnezeu în auzul și cu înțelegerea mulțimii celei mari a credincioșilor.

CAP. III.

Mișcarea de înnoire bisericească a călugărilor din Putna.

În cursul acestei jumătăți a doua din veacul al XVIII-lea, Putnenii fac în Moldova ceea ce Râmnicenii izbutiseră a face în Țara-Românească, și Mitropolitul Iacov călăuzește pe acești Moldoveni așa precum Chesarie călăuzise pe Oltenii lui. Constantin Mavrocordat, care și până atunci ajutase și poruncise chiar aducerea în Moldova a cărților românești tipărite peste Milcov, luă măsuri strașnice pentru cultivarea clerului său. Biserica de la Curtea domnească din Iași se prefăcu în școală pentru preoțimea din toată țara, școală de voie ori de nevoie, cu preotul învățător în amvon și cu cîhodarul la ușă. Cronicarul contemporan Ienachi Kogălniceanu, care, cam slab cărturar, pare să se fi speriat tot așa de mult ca și bieții preoți cu suman și opinci, de prin cele mai depărtate și

singuratce sate ale muntelui, zugrăvește astfel această școală a Măriei Sale: „Mai dedese poruncă de strângerea toți preoții, diaconii orașului la biserica Curtii, și, după ce-i băgau dimineța în biserică, pune a ciuhodari la ușă și nu lăsa nici pre unul să iasă afară, puindu-le un preot ce-l avea Măria Sa învățat la carte grecească și românească ¹, de se suia în amvon de le cetia după cum se cade a ști fieștecare preot orânduiala Bisericii și a Botezului și a Ispovedaniei. De care foarte se spărieșe preoții și care nu prea știa carte, se apuca de învăța de al doile carte; măcar că dedese mare poruncă Mitropolitului și episcopilor să cerceteze pre cei ce voru să se preotească sau să se diaconească și să vadă că, de vor ști darul deplin, și așa să le deie darul preoției și alu diaconiei ².“

Prin porunca sa din 1742, Constantin-Vodă, înoind scutirea de dări a clerului întreg, orânduia ca toți preoții să se înfățișeze la episcop, pentru ca în patruzeci de zile să învețe neapărata cunoștință a „înțeleșului tainei bisericești“, ca orice candidat de preoție să fie întâiu „ispitit“ de arhiereu asupra pregătirii sale și să înainteze pe rând până la vrednicia de preot; călugării nu vor mai umbla pe drumuri, și ei nu vor putea fi primiți decât de Mitropolit ³.

Măsuri bine venite, pe care le întregi Grigore Alexandru Ghica-Vodă, reformatorul pe atâtea terenuri, care hotărî, la 15 Iulie 1764, că nu se vor mai face preoți fără număr, că mita va aduce după sine caterisirea, că orice numire de preot va fi precedată de o cercetare a cunoștințelor candidatului, că nu se vor mai face biserici fără socoteală, pentru trufia unuia și a altuia, cari, negândindu-se la starea „lăcașului“ adevărat, care e sufletul, clădesc „biserici și paraclisuri

¹ Pentru situația preoților de la „biserica cea mare de spre gospod și biserica de spre gospojda“ în 1762, v. Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 28-9.

² *Letopisește*, III, p. 213.

³ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 25 și urm. Nouă scutire și carte de diaconie, pp. 74 și urm., 90.

proaste“, făcând astfel ca altele vechi să rămâie în pustiu și ruină, că se vor răspinge prinosurile interesate sau aducătoare de gâlceavă ale celor răi, jertfele lui Cain¹. Același Domn orându-i la 1765 numirea de protopopi destoinici la fiecare Ținut, „ca să cerceteze, atât pentru preoți ce se voru afla pe la Ținuturi, câtă și bisericile, și să îndrepteze toate, câte vor fi trebuință de îndreptat“². Preoții buni se cuvine însă a fi bine tratați de dregători: „să-i pui să șadă“, poruncește el ispravnicului, „cinstindu-i duple cum se cuvine“, pentru a se ridica prestigiul clerului înaintea locuitorilor³; până și anaghoștii, *ceteșii*, vor fi scutiți de bir, și toți membrii clerului nu vor mai avea să găzduiască pe nimeni în silă; lumea va fi silită a merge la biserică.

Încă Nichifor, Mitropolitul grec, cu tipograful său din Thasos, purtător de nume slavizat, Duca Sotiriovici, pornise tipărituri moldovenești, în care pe încetul pătrundea și limba românească. Lucrate de Ardeleanul Ioan Simionovici, de Grigore Stanovici și de Sandul din București, cărțile, numai românești, ale lui Iacov, traduse în cea mai mare parte „de pre elenie“, poate cu întrebuintarea tipăriturilor muntene, se înșiră de la 1752 până la sfârșitul păstoriei marelui Putnean. Atunci când Vodă Ioan Callimachi Câmpulungeanul, care avea lângă dânsul pe un frate Mitropolit de Salonic, — de la April 1745 —, Gavriil, grecizat într-o câțva prin lunga lui petrecere în Constantinopol, pe lângă Ioan, care fusese multă vreme Mare-Drăgoman al Porții, stârni un conflict cu Iacov, fiindcă acesta nu voia să se plece la învoirea văcăritului, odată înlăturat cu blăstăm arhieresc, și aduse în Scaunul Moldovei, la 20 Februar 1760⁴, pe acest Gavriil⁵, tipărirea cărților

¹ Melchisedec. *Cron. Hușilor*, I, pp. 279-88.

² *Ibid.*, p. 293 și urm.

³ *Ibid.*, p. 295 și urm.

⁴ Iorga, *Documentele Callimachi*, I, p. 399 și urm.

⁵ Iorga, *Inscripții*, II, p. 176, no. 471.

⁶ Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. cxiii și urm., după Ienachi Kogălniceanu, *l. c.*, pp. 241-2; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 40; *Cron. Hușilor*, II, p. 135.

românești urmează. Un Leon Gheuca, Mitropolit de la 1786, un Iacov Stamati, nepotul lui Pahomie de Roman¹, sânt și harnici tipăritori, în măsură mai mare decât Grecii din Scaunul muntean.

Supt îngrijirea lui Evloghie, dascăl la școala slavonă din Iași și unul dintre cei din urmă represintanți ai vechii slavonești stăpânitoare, se dădură un *Antologhion*, un *Apostol* (1756), un *Catavasieriu* (1778), un *Ceaslov* (1763; a 2-a ediție, 1777), o *Evanghelie* (1762), o *Liturghie* (1759), împănată, cum mărturisește și Prefața, cu multe cuvinte slavone, nu însă, din „pricină de mândrie“, ci pentru că Liturghia „nu este Cazanerie sau istorie..., ci tocma însuși dumnezeiești și de Duhul Sfânt suflate cuvinte“, un *Molitvenic* (1764), patru *Psaltiri* (1752, 1757, 1766, 1782), tipărite și pentru folosul școlilor de curând întemeiate², și după socotința lui Iacov³, ca și după a lui Kritias, Marele Eclesiarh al Bisericii constantinopolitane, școli pe care Mitropolitul le înzestră și cu un *Bucvariu*, cu cel d'întăiu alfabet-carte de cetire, care poartă data de 1755. Se retipări *Penticostariul* muntean și se prefăcu din elinește Slujba Târnosaniei. Cum se vede însă, cărți așa de neapărate ca *Octoihul* și *Triodul*, ca *Minnele* trebuiră împrumutate și mai departe tot de la Munteni, până ce, în sfârșit, Leon Gheuca dădu la 1786 cel d'întăiu *Octoih* moldovenesc⁴. Viețile Sfinților fuseseră traduse de Evloghie, din porunca lui Iacov, la 1758 încă, dar volumele, frumos caligrafiate de Gheorghe, fiul lui Evloghie, nu văzură niciodată lumina⁵. Ștefan Bosie, un boierinaș cucernic, adăusese, la 1751, o „Adunare de rugăciuni“, motive culese din

¹ După Melchisedec. *Cron. Rom.*

² Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, 44; cf. Iorga, *Doc. Callimachi*, I, tabla; Codrescu, *Uricariul*, III, p. 13 și urm.

³ *Ibid.*, I, pp. 67-74.

⁴ Pentru unul tradus la 1768-9, supt Grigore-Vodă Callimachi, de „Andrei dascălul, Brașovan“, v. Iorga, *Cernica*, p. 14, no. 91.

⁵ Dan, *Putna*, pp. 81-2.

Psaltire de vechiul Patriarh constantinopolitan Ghenadie Scholarios.

Mai târziu, către sfârșitul veacului, după Gheuca, pe vremea încercărilor de amestec grecesc și rusesc pe care le vom cunoaște îndată mai de aproape, în momentul războiului ruso-turc, precum și supt Iacov Stamate, se adăugă *Psaltirea* din 1790, *Ermologhiul*, cartea de cântări, din 1792, și al doilea *Catavasieriu*, din vremea ocupației lui Potemchin; în sfârșit, cărțile lui Iacov însuși: *Liturghia* din 1794 și *Psaltirea* din 1802.

CAP. IV.

Munca de cărturari a călugărilor putneni.

Cum se vede, mișcarea pornită de Iacov nu țină decât supt cel d'întăiu urmaș al său. După ce părăsi cârja arhierască, fostul Mitropolit se adăpostise la Putna, unde i se făgăduiseră de Domnie cele mai mari înlesniri¹. Găsi pe egumenul Calistru stăpânind o veche clădire pe care o aflase aproape în ruină, dar care se ridicase pe încetul cu cheltuiala Mitropolitului, care-și „puse toată agonisita“ pentru a întări zidurile și turnurile, a cumpăra odoare și icoane, făcându-se astfel al doilea ctitor, ceia ce-i dădu dreptul de a strămuta în pridvor oasele părinților săi, dintre cari tatăl fusese îngropat întâiu la Rădăuți, și de a-și găti lui însuși loc de odihnă acolo: supt lespedeă frumos săpată, după modelul vechilor pietre domnești, i se coborî trupul, din care viața se desfăcuse pe încetul, la 15 Maiu 1778, după ce Iacov fusese câteva zile, în rasa aspră a schivnicilor, părintele Eftimie². Într'unul din mormintele alăturate, în al lui Ștefan-cel-Mare însuși, acest evlavios și bun arhieru

¹ V. Iorga, *Doc. Callimachi*, I, pp. 427-9, no. 29.

² Dan, *Putna*, p. 40; cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, pp. 596-7.

care simția numai foarte puțin pentru îndelungatul trecut de lupte și suferinți ale neamului, văzuse scormonindu-se de oamenii Cârmuirii, în zilele când el păstoriă Moldova, și scoțându-se pietre scumpe și mărgăritare, ce slujiră apoi, din porunca lui — care nu îndrăznește însă, în scrisoare, a numi pe „mortul acela” — pentru a face cununi la sfinți. Nu numai cu acest prilej cleul românesc al epocii, cel moldovenesc mai ales, dovedia că nu poate să vadă și dincolo de marginile chemării sale strict religioase și că privia Biserica lui Hristos ca una singură, pe care neamurile n’au voie s’o schimbe, nici măcar să o înrăurească, ea având un rost mai înalt și obârșie neasămănat mai sfântă. Când ispravnicul scotocia în morminte ca să vadă ce au putut ascunde călugării ocupați la reparație, Mitropolitul se gândia numai la ce lucrare nouă de giuvaiergiu s’ar putea face pentru sfinții fără de moarte din mărgăritarele rămase în neagra cenușă omenească, albe cum e credința cea adevărată, din pietrele ce păstrau după trei veacuri de întunecare aceiași flacără pe care în orice împrejurări credinciosul creștin o ține pentru Dumnezeuirea căreia simte bucurie a i se jertfi ¹.

Putnîni se temuseră că marele lor ocrotitor, înviitorul bisericii și chiliilor, are de gând să facă din mănăstire un mitoc al Mitropoliei; temerea lor aduse poate hotărârea cu blăstăm, din partea tuturor arhierilor moldoveni, dată la 5 Ianuar 1756 încă, prin care se opria orice supunere a citoriei lui Ștefan-cel-Mare către orice autoritate ². La 1757 se dădu egumenului privilegiul de a purta genuncheriu sau năbederniță, cruce la gât, mitră și cărjă, ca arhieriei, — privilegiu care s’a respectat și până astăzi ³, — precum se cuvine celui ce stă în fruntea unei astfel de mănăstiri, ce „din ceput s’au cinstit a să numi cea mai întâi, cap tuturor mănăstirilor pământului Moldovii, sângură de sine stăpâni-

¹ Dan, *o. c.*, pp. 46-7.

² *Ibid.* p. 96.

³ *Ibid.*

toare, nicăire supusă”¹. Când, în 1762, Iacov își luă în chip trainic sălașul la Putna, cu totul isprăvită, având pe egumenul numit de dânsul la toate poruncile lui, el încercă, în sfârșit, să facă din mănăstire, așa de bine asigurată și așa de mult cinstită, și un nou focar de cultură bisericească².

Supt Calistru ca și supt Venedict, supt Antonie și Pahomie, urmașul său³, oarecare muncă de cărturari se simte la Putna. Pe lângă lucrări îndoielnice sau mai puțin însemnate — să notăm însă Slujba Sf. Onofrei prefăcută din slavonește, din „Trifoliul slovenesc“, de egumenul „mănăstioarei“ cu acest hram a lui Ștefan-Vodă Petriceicu, lângă Siretiu, Mitrofan, la 1764⁴ —, trebuie să se dea valoarea cuvenită operei lui Vartolomeiu Măzăreanu, ucenicul Mitropolitului Antonie, egumen de la 1757 înainte, cu întreruperi, care-și făcă diata la 1-iu Ianuar 1770, dar care a răposat numai târziu după aceia. Era un cunoscător bun de slavonește, un vorbitor ales și bogat, care ni-a lăsat o foarte frumoasă laudă a lui Ștefan-cel-Mare, rostită în ziua obișnuită a pomenirii lui⁵; era un harnic gospodar și un îndrăzneț uneltitor politic. Îl vedem mergând și el în Rusia Țarului, cu Calistrat și cu un călugăr de la Sihăstrie, la 1757, când căpătă dreptul de a purta semnele deosebitoare ale unui arhimandrit⁶; se întoarse cu odăjdii, prapuri, icoane și cu multe cărți vechi slavone și nouă rusești, pe care Vartolomeiu avea de gând să le traducă. Ajuns egumen de Solca, el făcu o a doua călătorie rusească, pe vremea împărătesei Ecaterina, împreună și cu egumenul Moldoviței, care începea

¹ Codrescu, *Uricariul*, XIV, pp. 179-80.

² Dan, *o. c.*, p. 98.

³ *Ibid.*, p. 99, no. 142; p. 121; Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. 451, no. 76.

⁴ Lăpedatu, *Manuscrisele de la Biserici și Râșca*; din *Bis. Ort* 1906, p. 18.

⁵ Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, pp. 604-8.

⁶ Codrescu, *Uricariul*, XIV, *l. c.*

și el să se uite spre Răsărit, Venedict¹. Făceau parte din solia de închinare a țerii, care mai cuprindea, din Moldova, pe episcopul Hușilor, Inochentie Putneanul, fost dichiu la Rădăuți² — care lăsa în loc pe episcopul de Roman, Leon³ —, iar din Țara-Românească pe Mitropolitul Grigorie. Ca un scriitor de chemare ce era, Măzăreanu a lasat o scurtă povestire a acestui drum al său, în care se încrucișă cu un tânguitor al suferințelor sale pentru ortodoxie, parohul de la Sân-Miclăușul Banatului, Mihai Popovici, care, după ce văzu palate, grădini, Musee, Curte împărătească în toată strălucirea ei, se întoarse acasă cu siguranța că Împărăteasa Ecaterina nu va lăsa nicăieri să piară pravoslavia⁴. După cuvântări solemne și priveliști frumoase, după închinarea la moaștele din Peștera Chieului, care înlocuia acum pentru mulți Români, mai ales din Moldova, Locurile Sfinte ale Ierusalimului, cei doi egumeni și episcopul de Huși se întoarseră în țară încărcăți de darurile „maicei” Împărătesei de Cărmuirea creștină a căreia ar fi fost buni-bucuroși. După întoarcerea din Rusia acestei „maice” milostive, Vartolomei fu numit „îndreptător al școalelor domnești, episcopești și mănăstirești a’ Moldovei”, — și el însuși ținea școală de preoți, un fel de mic seminarium putnean, în mănăstire, având și un dascăl de psaltichie tocmai din Patmos, pe călugărul Ilarion⁵.

Vartolomei Măzăreanu a dat și o sumă de traduceri din rusește pentru literatura profană: calendare, leatopisește, ba

¹ Pe atunci mănăstirile din Bucovina se treziau toate la o nouă viață. Dragomirna fu ridicată din ruine la 1762: Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. 456, no 93; cf. p. 460, n-rele 110, 112. Cf. și Ipolit Vorobchievici. *Sfânta mănăstire Dragomirna*, Suceava, 1.08.

² Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 225-6.

³ Kogălniceanu, *Arch. Rom.*, I, pp. 151-2: 20 Novembre 1769.

⁴ Călătoriile lui le-am tipărit în *Tribuna poporului* din Arad pe 1901. și de acolo în broșură.

⁵ Urechia, în *An. Ac. Rom.*, X, p. 183 și urm.; ed. lui Miron Costin de același, I, pp. 684-5; același, *Istoria Românilor*, I, p. 945, nota 1; cf. S. Fl. Marian, în *Revista politică* din Suceava, 1889, no. 7 Marian — dat și o ediție a Condicii Solcăi, scrisă de Vartolomei (Suceava, 1902).

chiar traduceri din grecește ale Fabulelor lui Esop și unor „apoftegme”; a dat o bogată formă literară condicilor de mănăstire; a prescris cronici moldovenești, a cuprins, poate, în cuvântări și dialoguri icoana Moldovei decăzute, prin lene, desbinare, trufie¹. A tălmăcit cărți pentru schivnici, către viața cărora, supt înrăurirea noului curent rusesc, pornit de Dimitrie din Rostov, era aplecat și el ca și mai toți călugării cărturari ai Moldovei: astfel, *Leastvița*, după îndemnul egumenului Bisericanilor, Varlaam — supt Misail de Bisericani se traduseră și *Invățăturile* lui Dorotei Starețul, ale „avvei” Doroftei, chiar în acea veche mănăstire de muncă pe terenul cultural —, „*Orânduiala chipului celui mare îngeresc, Învățătura dulce sau livada înflorită, Crinii Țarinei*”, foarte mult cetită; în sfârșit călugărul putnean a voit să crească numărul cărților de slujbă, traducând, după „izvoade moschinesești”, *Pavecernicul*, *Canonul la pavecerniță*, „Plânsul Născătoarei de Dumnezeu”, *Panahidicul*, *Paraclisul Sf. Petru și Pavel*, pentru hramul Solcăi, *Liturghia arhierescă*², *Trebnicul* lui Petru Movilă, „adecă rânduiala pentru izbăvirea celor neputincioși de viforarea și năslănicia de duhurile cele necurate”, vechea carte de molitve din 1646 a marelui arhieru³.

Putnenii erau însă, din cauza Mitropolitului Iacov, scos cu silnicie prefăcută de către noul Mitropolit Gavriil, în relații întru câțva dușmănești cu Scaunul din Iași. Dar acolo era singura tipografie, căci la o înviere a tipografiei din Rădăuți, al cărui material fusese strămutat tocmai de Iacov la Iași, nu

¹ Afară de cuvântul pentru Ștefan-cel-Mare — în Kogălniceanu, *Arch. rom.*, I, — alte scrieri de această natură, în *Arch. soc. șt. și lit. din Iași*, IV, p. 327 și urm. Cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 606 și urm. — S'a spus că ele ar putea să fie și ale boierului Ionică Tăutu din 1821, supt numele căruia a fost tipărită una din ele într'unul din ziarele muntene de la 1848.

² V. și Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 311.

³ V. Dan, *Putna*, p. 160 și urm.; iar mai ales lista definitivă din Lăpedașu, *l. c.*, p. 18 și urm.

se gândia nimeni, și cu atât mai puțin episcopul Dosoftei Herescul, fiu de hoierinaș, deprins a lăsa viața să se scurgă lin și de la care n'a rămas nimic decât un turn de clopote, fără proporții și fără valoare arhitectonică, la reședința lui rădăuțeană¹. Era lipsă de înțelegere, neputința unei conflu-crări între Mitropolie și mănăstirile de sus, în care se trezise iarăși, urmând mișcările Rușilor, viața călugărească, și dintre care Putna adăpostia pe Mitropolitul Iacov, Solca avea pe Măzăreanu, Moldovița pe tovarășul de misiune al acestuia, Sânt'Onufrie pe alt egumen scriitor, iar Dragomirna, dreasă la 1762 de Filip Catargiu², cuprindea, din Septembrie 1763, în locul celor doi-trei călugări de țară ai egumenului Teofan, pe cei șezeci și patru de frați hotărâți la „viață obștească“, la rugăciunea, la gospodăria, dar mai ales la lucrul împreună pentru cultură, supt călăuzirea unui nou oaspete de peste Nistru, Paisie Velicicovschi³, care venia însă, cu cei mai mulți dintre dâșii, din Athos și din Țara-Românească, unde stătuse un timp în schitul Vărzărești, de lângă hotarul Moldovei⁴.

Acest Rus din Pultava, fiu de protopop, ucenic al școlii din Chiev, la care învăță și Eustatievici Brașoveanul, viitorul inspector al școlilor românești neunite, plecase din mănăstirea sa de frica Polonilor prigonitori în ajunul căderii Regatului lor, supt pretextul tocmai al acestor vrăjbi confesionale întârziate, și se întorsese la Pecersca, noul Loc Sfânt al ortodoxiei slavo-românești. Trecând prin Moldova, unde ucenicii lui Dimitrie de Rostov și urmașii acestora erau prea bucuroși să primească un „frate“ din „Țara Rusească“, e pătrunse până la mănăstioara Poiana Mărului, din județul Râmnicului-Săraț, unde găsi un stareț de neamul său, aspru

¹ V. Dan, *Rădăuți*, p. 114 și urm.

² V. mai sus, p. 164.

³ Codrescu, *Uricariul*, IX, facsimile al iscăliturii lui.

⁴ Știrile despre Paisie, din „Adunarea cuvintelor celor pentru ascultare“, Neamț, 1817, Prefața.

schivnic după învățăturile Patriarhului Silivestru de Antiohia¹, pe Vasilie, cel d'întăiu întemeietor de lăcaș pentru viața comună, de *obștejilie* călugărească, și autor al traducerii lui Nil de la Sorsca, cetire plăcută shimonahilor și foarte răspândită deci², și al „Întrebătoarelor răspunsuri adunate din Sfânta Scriptură“. Limba românească o deprinse Paisie stând aici laolaltă cu harnicii și evlavioșii supuși ai părintelui Vasilie. Petrecu apoi la Athos, în mănăstirea Pantocratorului, făcând linguri și învățând grecește. La Athos, în schitul Sf. Ilie și la Simopetra, se desăvârși el și în cunoașterea limbii elinești, la ucenicul său, ieromonahul muntean Macarie, școlar al lui Turnavitu, ca și Grigorie, ca și Chesarie, ca și marele dascăl Manase Eliade, lumina învățaturii grecești a timpului, mirean toată viața lui, dar având neconținute legături cu cei mai mari și mai vestiți clerici ai timpului³.

CAP. V.

Începutul literaturii teologice la Români.

Pe atunci un început de literatură *teologică*, tradusa întâiu din slavonește, dar îndată din grecește, de-a dreptul, de la izvorul însuși, se înjghebase în țerile noastre. Pe când, la București, doar preotul Radu de la Treisfetitele traducea pe *Antihristul* rusesc din 1703⁴, pe când cetitorii de cărți religioase căpătau de la dascălul de slavonește Staico *Dioptra* sau *Oglinda* lui Filip Solitariul⁵, Oltenii începuseră, supt în-

¹ V. mai sus.

² Iorga, *Manuscriptele mănăstirii Cernica*; din „Bis. Ort.“ pe 1902, p. 6, no. 12, no. 50; Ghighiu și Argeș, pp. 23-4, no. 6.

³ Cf. Iorga, *Ist. lit. rom. cu Scrisori de boieri olteni și cu Scriitori bisericesti*.

⁴ Iorga, *Cernica*, p. 24, no. 174.

⁵ V. D. Rouso, *Studii bizantino-române*, București, 1907, p. 9 și urm.

demnul lui Damaschin, care avea gata și *Tâlcul Evangheliilor* de Teofilact al Bulgariei ¹. Un Mihalcea Logofătul de taină, care-și zicea *Litterati* în loc de *Litteratus*, pe latinește, porni tot acolo rândul „tălmăcirilor de pe grece”: fusese la capuchehaielâcul românesc din Constantinopol, împreună cu Constantin Diichiti, autorul ziarului *Campaniei în Moreia* ², până pe vremea lui Ștefan-Vodă Cantacuzino și a lui Nicolae Mavrocordat, și, odată cu intrarea celor cinci județe în stăpânire germană, veni de se așază acolo. Om evlavios, el cheltui o parte din economiile sale pentru a înoui pe la 1726 schitul vâlcean Țarca, metoh al Titireciului, făcut pe la 1680 de un călugăr grec din Tricala, Dionisie. După întoarcerea Olteniei la principatul muntean, Mihalcea e îmbrățișat, pentru învățătura și priceperea sa, de Constantin-Vodă Mavrocordat, care-i încredințează traducerea „Comorii” lui Damaschin Studitul, de Salonic, de *Solun*, lucrare pe care o săvârși în 1747, adăugându-i și alte Șapte cuvinte de suflet folositoare și un Tâlc la „Tatăl Nostru”. Logofătul dădu și tălmăcirea *Cuvintelor lui Efrem Sirul*, după ediția venețiană din 1720 ³, iar la 1729 el încercase chiar o lucrare de compilație, din deosebite „cărți filosofești și duhovnicești”, „elinești, grecești și arăpești”, pe care o intitulă poetic: „Mănunchiu de flori” sau *Chita florilor*, închinând-o episcopului de Râmnic, Inochentie ⁴.

Tipărituri teologice românești încep întâiu în Țara-Românească, unde Mitropolia dă la lumină o nouă ediție din *Învățătura bisericească* a lui Antim, mai mult o circulară pe înțeles pentru preoți — în Moldova se tipărise pentru același scop, la 1732, „Învățături preotești despre Taine” ⁵, — iar la

¹ Lăpedatu, *Damaschin*, p. 18.

² Am dat o nouă ediție a acestei scrieri, în colecția Comisiei Istorice a României. V. *Cron. Muntene*, din „An. Ac. Rom.” pe 1899 (XXI).

³ V. și Iorga, *Ghighiu și Argeș*, p. 57, no. 17; ms. din 1761.

⁴ Lăpedatu, *Biserici și Râșca*, p. 35 și urm. V. și Codrescu, *Uri-cariul*, VII, p. 20.

⁵ Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, p. 43, no. 206.

Râmnic se publică la 1740 *Preoția* cu datoriile clerului mirean¹. Apoi apar *Întrebările bogoslovești și cu răspunsuri*, culese din scrierile marelui Atanasie de Alexandria, pe care le „tâlcuiește” un necunoscut urmaș al lui Mihalcea, Ianachi, fost al doilea Postelnic, deci, chiar, prin dregătoria pe care o avuse, și încă supt Domni așa de învățați ca Mavrocordații, un bun cunoscător al limbii grecești vechi și nouă. Se poate ca același Ianache să fi prefăcut în românește, după cererea Mitropolitului Neofit Cretanul, cuvântările omiletice, vestitele „Cazanii de prăznuire” ale predicatorului grecesc mai nou, de la sfârșitul veacului al XVII-lea, Ilie Miniatul². Apoi până la 1750 nu se mai dă aici decât o nouă ediție a „Pravoslavniței Mărturisiri”, la 1745, și alta a „Mărgăritor”, în anul următor.

Acum Iașenii, supt Mitropolitul Iacov, încep și ei cu lucrări de teologie. Se dă la 1751 „Sinopsis adecă adunarea a celor drepte taini”, cu canoane și altele ce trebuie „la taina duhovniciei”, carte care, de alminterea, se mai publicase, dincolo de Milcov, și poate chiar în Iași, la 1747. „Adunare de multe învățături”, din 1757³, e însă o lucrare nouă, operă a lui Iacov însuși, care declară că a „alcătuit din multe Scripturi” „aciastă cerească floare, adecă cărțulie”, pentru folosul preoților, ca și mai vechea *Sinopsis*. Tot la 1757, predicatorul Nicolae Mauroeides își dă în original, aici, la Iași, „Mreaja apostolilor”, Ἀποστολικὸν δῶκιον. Știm că Teofilact, fostul logofăt de Vistierie, a dat o cărticică des-

¹ Cf. și *Învățăturile pentru ispovedanie* a'e Mitropolitului Grigorie, 1764; *Bis. ort.*, XI, p. 7. Pentru o *Învățătură arhierască* din Iași, 1771, v. Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, p. 197. A treia ediție din circulara lui Antim, în București, 1774; *Capetele de poruncă* ale aceluiași *ibid.*, 1775.

² Cf. și Iorpa, *Ist. lit. rom.*, ed. I, II, p. 45, nota 1; p. 429.

³ Pretinsa ediție din 1753 e o greșeală a lui V. Popp, *o. c.*, p. 79; se spune în titlu că s'a tipărit supt Scarlat-Vodă Ghica, și acesta nu domnia în 1753.

pre Lemnul Sfintei Cruci, și aceasta tălmăcită din grecește de-a dreptul de al doilea boierinaș cunoscător al limbii elinești. *Îndreptarea păcătosului cu duhul blândețelor*, din 1765, e un manuscris slavon al lui Vichentie Ioanovici, fost episcop de Arad, trimis spre publicare de Pavel Nenadovici, Patriarhul de Carlovăț.

Dar această tipăritură îndemnă pe Mitropolitul Gavriil să poruncească a se face din grecește o noua traducere românească a cărții, pe care o intitulează, spre a se deosebi de cealaltă, „Îndreptarea păcătoșilor, adecă învățătură către cel ce să pocăiește, cum se cade să se ispoveaduiască”; Evloghie dascălul iscălește doar ca *diorthositoriu*. Numai în 1771, prin sânguința celui Toma al doilea Logofăt, Toma Cara, din care Rușii, cari ocupau Moldova, ar fi vrut să facă legislatorul acestei țeri¹, se lucră o „Alcătuire înaurită”, traducere a cărții Evreului convertit Samuil Rabbi, care scrie împotriva iudaismului, încă o tălmăcire din grecește, după textul din Lipsca, 1769. *Itica sau ieropolitica* lui Varolomei Măzăreanu — din rusește, după o ediție de la Pecersca, din 1712, — rămase însă și mai departe în manuscris, cum rămase și altă traducere, din 1747, a lui Ghenadie Cozianul².

În Râmnic apare la 1760 cea d'întăiu carte de combatere a Uniților ardeleni, cari deschiseseră ei războiul prin publicațiile de la Blaj ale lui Aaron³: „Carte sau lumină cu dreapte dovediri pentru Vavilonul cel tăinuit, carele iaste la Râmleani”: e tradusă după originalul grecesc al lui Nil de Salonic, fără a se arăta prin cine s'a făcut lucrarea. Chesarie, viitorul episcop de Râmnic, iscălește însă ca traducător

¹ V. „Învățătură a însuși stăpânitoarei Măririi Ecaterinii II către orânduia epitropie preste alcătuirea arătării a unui noao legiuitoare Condică, tălmăcită.., care s'au tălmăcitu de Thoma 2 Logofet”; Iași, 1773. Cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-a, II, pp. 446-7.

² V. Iorga, *Ghighiu și Argeș*, p. 29 și urm., no. 19.

³ V. mai sus.

a doua Prefață la „Întrebările și răspunsurile“ lămuritoare de dogmă ale lui Simion de Salonic, apărute la București în 1765. Traducerea cărții lui Nichifor Theotokis, Corfiotul ajuns Mîtropolit de Cazan, împotriva lui de Camillis și a Unirii, scrisă după 1763, apărut numai în cea d'întîiu jumătate a veacului al XIX-lea¹. Iar *Cuvintele* lui de Nichifor Theotokis, traduse din porunca lui Filaret la 1793², nu se publicară niciodată.

Macarie, prietenul lui Paisie și fost egumen de Bistrița, apare ca traducător la 1775 numai, când se dă, din manuscrisele lui, la București, volumul din *Omilii* al vechiului Macarie Egipteanul, un ascet și acela. Mai lucrase versuri, o bucoavnă, un dicționar, o gramatică³, un „Mic prinos“ Fecioarei⁴, apoi, poate, o „Carte de suflet folositoare“⁵, o traducere a Tâlcurilor Psalmilor de Teodoret (1787⁶), *Haritovreiton Paradeisos*, „Tainica Florărie“, și poate „Scara lui Iacov“⁷, *Tipicul*, „Oglinda tainică a vieții călugărești“, „Calist“, Viața lui Dimitrie de Rostov, Ioan Scărariul, Sf. Chiril de Alexandria, Bogoslovia, Tâlcul Apocalipsului, etc.⁸, → ce bogăție de muncă spornică! —, dar lucrarea de căpetenie, mântuită în 1782 abia, a acestui om învățat și harnic, pătimind însă de multe ciudățenii, în traiu, de sigur, ca și în scrisul neobișnuit, în stilul plin de neașteptate și neîngăduite cuvinte, e traducerea *Vieților Sfinților* din grecește, lucrare uriașă, care a văzut tiparul numai târziu, după oarecare prefaceri, în Moldova, tocmai în tipografia întemeiată anume mai târziu de Paisieni, în rîndul cărora se înscrisese

¹ Iorga, *Ghighiu și Argeș*, pp. 17-9.

² Iorga, *Cernica*, p. 23, no. 151.

³ Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-a, II, p. 275 și urm.

⁴ Iorga, *Ghighiu și Argeș*, p. 58, no. 19.

⁵ Lăpedatu, *Biserici și Râșca*, pp. 12-3.

⁶ Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-a, II, p. 391; *Bis. ort.*, XII, p. 673 și urm.; XVIII, pp. 298 și urm., 303 și urm., 695 și urm.

⁷ Iorga, *Cernica*, p. 23.

⁸ Iorga, *Studii și doc.*, VII, pp. 309-10,

printre cei d'intâiu. El muri la o dată necunoscută, lăsând după el faima că, atunci când Grecii aveau pe un Manase Heliades, el era „dascălul cel mare” pentru Români¹.

Aceste traduceri arată sfârșitul total al influenței slavone în Țara-Românească: cel din urmă destoinic dascăl de această limbă fusese strălucitul caligraf preotul Floru, traducătorul Tâlcului Psaltirii; lăsă numai ucenici slabi, cum e Constantin dascălul, cari nu pot sta alături de un Evloghie din Moldova². O nouă legătură între slavona, înviată mai ales pentru cetirea și tălmăcirea Vieților Sfinților, celor vechi și noi, între schivnicii închinați numai lui Dumnezeu și limba grecească, acum cultivată, nu de Greci, nici pentru Greci, și mai puțin pentru grecisare, ci pentru lărgirea și adâncirea studiilor de teologie, pentru înzestrarea Bisericii și îmbogățirea literaturii prin cărți tălmăcite fără mijlocire din această limbă, era s'o facă Paisie, ai cărui ucenici, „Sloveni” și Români, în curând nu mai puțin de trei sute cînzeci,—„sobor” fără păreche, ca număr, ca pregătire, ca evlavie și ca fel de viață, harnic și ideal —, începură încă de la așezarea lor în Dragomirna, la 1763, rostul lor cultural în hotarele Bisericii, care se lărgiau tot mai mult.

CAP. VI.

Biserica din Bucovina anexată la Austria și noul Guvern străin.

La sfârșitul războiului ruso-turc din 1768-74, Austria porunci trupelor sale să înainteze pe teritoriul moldovenesc

¹ Iorga, *Cernica*, p. 24, no. 162; cf. p. 23, no. 156; p. 25, n-le 197-9, 200-1.

² Pentru Floru, v. *ibid.*, p. 17, no. 115; Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. I-ii, I, pp. 421-457; Melchisedec, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, vol. IV, p. 522; Urechîă, *Ist. Rom.*, I, p. 822.

vecin cu Galiția de curând anexată, la cea d'întăiu împărțire a Poloniei: peste puțin, prin convenția din Palamutca (1776), Turcia ceda, fără să aibă dreptul — ceia ce făcea din această convenție un act nul în în dreptul ginților —, tot Ținutul Cernăuțului, un număr de sate din al Hotinului, ca și Ținutul Sucevei în mare parte și al Câmpulungului întreg. Se născoci un nume pentru noua provincie împărătească și se găsi potrivit unul slav, necunoscut oficialității moldovenești sau poporului român, Bucovina.

În „Bucovina“ era cuprinsă cetatea Sucevei, unde stătea încă dichîul Mitropoliei, acum Metodie, arătând că astfel acesta era Scaunul arhiepiscopal vechiu și adevărat, apoi Dragomirna lui Paisie și a soborului său; Putna, în care Iacov mai trăia încă; Humorul, care stătea poate tot supt egumenia lui Calistrat¹; Voronețul, cârmuit de Macarie²; Sântilic, cu alt egumen Macarie³; Solca lui Măzăreanu, care se bucurase la începutul războiului, crezând că poate însemna acum în fruntea condicilor sale de documente numele „prèblagocestivei însuși-stăpânitoarei marei Doamnei noastre Imperatriții Iecaterini Alexievni, a toată Rosie și a diadohului ei, bine-credincîosului Domn și mare cniaz Pavel Petrovici“⁴, și Sucevița, aproape uitată. Mănăstirea Todirenilor, din Burdujeni, a lui Toader, fratele lui Ieremia Movilă, închinată de mult, rămase la Moldova⁵.

La început, partea înstrăinată a Moldovei păstră vechea ei alcătuire bisericească, dichîul îndeplinind și funcții episcopale, fără a fi împiedecat de nimeni, iar grija arhierască asupra târgurilor și satelor avînd-o Dosofteiu Herăscu, epis-

¹ Iorga, *Doc. Callimachi*, I, pp. 464-5.

² V. *Condica mănăstirii Voronețul*, ed. Sim. Fl. Marian, Suceava, 1900.

³ *Ibid.*, p. 35.

⁴ Începutul la *Condica mănăstirii Solca*, ed. cit.

⁵ Marian, *Inscripțiuni de pe manuscrise și cărți vechi din Bucovina*, Suceava, 1900, pp. 46, 49-50; cf. Iorga, *Inscripții*, I, no. 1.

copul de Rădăuți, care nu se crezuse îndatorit a rămânea în Moldova turcească. El luă parte și la ceremonia teatrală a închinării și jurământului locuitorilor „bucovineni“ către marea Împărăteasă creștină desrobitoare¹. Numai în 1781 se luă hotărârea de a împiedeca orice legături și pe terenul bisericesc între partea anexată și teritoriul domnesc, și, la 24 April din acest an, Mitropolitul Gavriil trebui să renunțe la drepturile lui metropolitane². Fără a se întreba la Constantinopol, fără a se observa vre una din formele pe care le impun canoanele, Austria procedă în chestia alcătuirii Bisericii bucovinene tot așa precum procedase Rusia de curând (1771) în Moldova ocupată.

La moartea episcopului de Brăila, Daniil³, aceasta împărțise, în adevăr, diecesa raialei cucerite, pentru moment, între eparhiile Buzăului (Brăila însăși), Hușului (Ismail, Reni, Chilia, Cetatea-Albă, Tighinea-Bender) și Rădăuțului (Hotinul, unde, la 1765, după cererea lui Daniil însuși, Patriarhia constantinopolitană se învoise a numi pe Neofit, egumenul de la Sf. Gheorghe din București, autorul unui comentariu la Gramatica lui Gazî și al unei „Alegeri din Psaltire“, viitorul *efimeriu* al Grecilor din Sibiiu⁴). Apoi Guvernul provisoriu rusesc dădu episcopia Hotinului unui Amfilohie, probabil Putnean, care trebui să stea și pe urmă în Moldova, la mănăstirea lui Zagavie, lângă Hârlău, ori la Iași, scriind cea d'întâiu geografie — după Bouffier, tradus în italienește, — și cea d'întâiu aritmetică, pe lângă *Gramatica teologhicească* a lui Platon de Moscova, din 1795⁵.

¹ V. I. Grămadă, în *Viața Românească* pe 1908.

² Wickenhauser, *Radautz*, p. 43 și urm.

³ Pomenit între ctitorii bisericii basarabene de la Căușani; Iorga, *Inscriptii*, II, pp. 14-5, no. XVII.

⁴ Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, pp. 190-1, 193; Iorga, *Scriitori bisericești*, pp. 5-6. Pentru împărțirea diecesei „Proilavului“, v. Melchisedec, *Cronica Hușului*, I, p. 312 și urm.

⁵ Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. I-II, II, p. 388 și urm., p. 519, nota 3; Melchisedec, *Cron. Rom.*, II.

Tot astfel acum, dintr'o zi pe alta, Dosoftei ajunse, și primi să ajungă, episcop *liber*, scutit de orice amestec, al Bucovinei împărătești, dându-i-se și drepturi asupra mănăstirii Marelui-Schit din Galiția, întemeiată în veacul al XVII-lea, se pare, și având supt ascultare Sucevița. Era un fel de Mitropolit cu patentă de la Viena, fără titlu și fără recunoaștere în cuprinsul lumii ortodoxe, un funcționar bisericesc de nuanță răsăriteană al Guvernului Statelor austriace. În loc ca un arhiereu să-i vestească schimbarea esențială de situație, aceasta i se semnifică prin generalul comandant, Enzenberg, care binevoi să-l cerceteze în chiliile din Rădăuți ¹. Un *consistoriu*, pe care Biserica ortodoxă nu-l cunoaște și cum n'a funcționat vre unul în Moldova ori în Țara-Românească, dar cum îl avuseră episcopii din Făgăraș, încă de la Ioan Patachi, i se alipi, pentru a-l sfătui și a-l spiona ². Dosoftei se declară gata, chiar de la această întâlnire, să ia protocol de purtările preoților și să înfrâneze pe călugări, asigurând și el pe ofițerul străin că acești clerici trăiesc în de obște moral. Enzenberg îi arată că are de gând să restrângă numărul călugărilor, să scrie averea mănăstirilor, să aleagă egumeni el însuși, într'un sobor de călugări, și cu doi egumeni vecini ³, să împiedece cărțile bisericești din Moldova, de și recunoștea că n'are cu ce le înlocui, cele din Blaj fiind unite ⁴. Administratori străini erau să între în mănăstiri, care vor forma o singură organizație economică supt controlul Guvernului; schiturile se vor închide neapărat. Contabilitatea și statistica, regularitatea, precisia trebuiau să ia locul, în toate, vechilor datine și canoanelor imutabile. Generalul era sigur că, prin decretele și execuțiile sale, e în stare a reforma o Biserică plină de păcate, ceia ce se po-trivia, de alminterea, cu întregul sistem de guvern anti-clerical

¹ Wickenhauser, *l. c.*, p. 43; cf. Zieglauer, *Geschichtliche Bilder*.

² Wickenhauser, *l. c.*,

³ *Ibid.*, p. 50 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 53.

al lui Iosif al II-lea ¹. La 1783 el târî pe Dosoftei în Cernăuți, unde decretul din 12 Decembre 1781 mutase, necanonic, episcopia, și unde el trebui să facă din banii săi o biserică mai cuviincioasă pentru ca să aibă unde se închina. Arhimandritul Meletie, proegumenul Antonie din Putna și un Gherasim primiră să scrie, împreună cu Balș, averea mănăstirilor ².

Cu aceasta începu, supt bătrânii ochi îngăduitori ai lui Dosoftei, prigonirea. Egumenii de Voroneț și Sântilie ³ fură izgoniți, fără niciun drept, ei fiind pe viață și răspunzători numai față de un sinod; cei de Solca și Humor, „trimeși la pocăianie în mănăstirile lor“. Guvernul militar voia o și mai aspră pedeapsă a „lui Macarie din Sântilie“, trimeterea lui aiurea, aceiași surgunire pentru Antim de Humor și Metodie, urmașul la Solca al lui Vartolomei, care fugise în Moldova, ca și Voronețeanul, vecinul său ⁴, și, pe lângă ei, pentru doi protopopi și un număr de preoți și călugări ⁵; singur Venedict de Moldovița se învrednici de mulțămirea noilor stăpânitori ⁶. Se ceru chiar episcopului, pe un ton de poruncă, să poștească pe „domnul Mitropolit“ (*Herrn Metropoliten*) din Moldova a ceda averea în moșii a Mitropoliei sucevene ⁷, pe care o numia biserica „Sf. Gheorghe din Suceava“ ⁸. Și, ani de zile, se purtă cu dânsul o luptă înviersunată pentru a-i despoia Biserica de Coțmanul dat de vechea Doamnă Anastasia, de chiar teritoriul rădăuțean și de două sate în Moldova ⁹, în schimb pentru o leafă, mai mare ori

¹ V. o hotărâre a lui *ibid.*, la p. 68.

² *Ibid.*, p. 54.

³ Cf. p. 152 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 58.

⁵ *Ibid.*, p. 74.

⁶ *Ibid.*, p. 61.

⁷ *Ibid.*, pp. 64-5.

⁸ V. răspunsul Mitropolitului, în Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 309.

⁹ Wickenhauser, *l. c.*, p. 67 și urm.

mai mică, „așa cum se obișnuiește pretutindenea“. În zădar aduse înainte Dosoftei că nu poate călca *pravila*, nici părăsi ce nu e al său, el care e „de treizeci de ani cunutat cu această eparhie“¹ și s'a deprins „să-și afle odihna“ acolo, în Rădăuți; în zădar plânse lacrimi calde înaintea prigonitorilor²: i se îngădui numai, de milă, să păstreze Rădăuțul în câți ani mai are de trăit. Era vorba acum să-l supuie Patriarhului sârbesc de Carlovăț³ — și aceasta se și făcu, la 6 Decembrie 1783, în chestii de dogmă mai ales, iar la 8 Decembrie 1786 în toate, episcopul bucovinean fiind chemat la sinoadele sârbești. I se trimesese de acolo, ca „îndreptător“, un fel de teolog oriental, arhimandritul de la Șistatovici, Gheleon Nichitici. Se prevăzu chiar să se crească popii tineri în studii mai înalte și în științe la Liov⁴, pe lângă că se începu o școală de preoție în Bucovina chiar⁵. Se hotărî apoi îndată „să lipsască călugării de la economiia moșilor“, afară doar de o grădiniță pentru aier⁶, și să se împuțineze lăcașurile lor mai mărunte, ba chiar să se părăsească unul ca Dragomirna, pentru că e „alcătuit din așa de mulți oameni strânși laolaltă și deosebiți, cu faimă rea, și mai e și la graniță“⁷. Enzenberg voia să păstreze doar Moldovița, Sucevița și Putna⁸; numărul preoților va fi restrâns, din atâtea sute ce erau, la... nouăzeci.

O singură măsură stârni indignare și produse o energică

¹ *Ibid.*, p. 78.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, pp. 86, 92.

⁴ *Ibid.*, p. 90 și urm.

⁵ V. Iorgu Toma, în *Junimea literară* din Cernăuți. pe 1908.

⁶ *Ibid.*, p. 97.

⁷ „Da dasselbe aus so viel möglich zusammengebrachten und verschiedenen, nicht woll beleumundeten Leuten besteht, und an der Grenze liegt“; *ibid.*, p. 91. Se închise și mănăstirea de femei Petrăuți; *ibid.*, p. 92, — cf. pp. 110, 114-5 —, apoi Horecea, Mămăieștii, Zamostia, Luca, „Babin“ și „Christacek“.

⁸ *Ibid.*, p. 98.

protestare: aceia a secularisării mascate. La 10 Ianuar 1784, Dosoftei, apoi Nichitici, acum episcop neunit al Ardealului, și arhimandritul Gherasim arătau că o astfel de hotărâre nu se poate fără un sobor de obște și că daniile Domnilor Moldovei sânt făcute pe vecie ¹; se ceru ajutor la Carlovăț. Se răspunse că e vorba numai de o „luare în administrație“, care, fiind voia Împăratului, se va face neapărat. Dacă episcopul și noul său îndreptător, un Ardelean, arhimandritul Földvari, „Feldioreanul“, nu rămaseră în hotărârea lor, egumenii atinși de măsura Guvernului declarară acum că sânt hotărâți a pleca din țară și că nu vor mai asculta de episcopul Bucovinei. E bine să cunoaștem numele acestor clerici, cari fură judecați în Consistorii și surguniți, după destituire, în alte mănăstiri sau zvârliți peste hotar: Iacov de Putna, Antonie de Sucevița, Artimon de Solca, Venedict de Moldovița, Antonie de Humor, cel mai greu lovit; fu iertat numai, pentru boală, Ioanichie de Dragomirna ²: Ignatie de Voroneț se depărtase singur. Ei nu cutează însă a duce mai departe împotrivirea și se rugară de iertare, dar Venedict, un minunat gospodar — cum recunosc și dușmanii ³ —, și Antonie treceau în curând și ei granița ⁴. Supt conducerea Germanului Beck administrația „fondului religiosar“ se organiză acum, în 1785 ⁵. Planul de „regulare a mănăstirilor“ din 29 April 1780 fu iscălit apoi de Dosoftei, împotriva conștiinței și voinții lui exprimate, la 1789: mănăstirile erau reduse aproape la nimic, în toate privințele ⁶. Numirea egumenilor era să se facă din Carlovăț. Șese protopopi (de Cernăuți, Ceremuș, Nistru, Berhomète, Vicov, Suceava; vicari la Câmpulungul Moldovenesc și la cel Ruses) și doi vicari erau să ajute pe episcop, — rânduială care ținu până târziu

¹ *Ibid.*, p. 101.

² *Ibid.*, pp. 103-5.

³ *Ibid.*, pp. 156-7.

⁴ V. raportul, *ibid.*, p. 191.

⁵ *Ibid.*, p. 120.

⁶ *Ibid.*, p. 121.

în veacul următor. În același an, el închidea ochii în temnița-i onorabilă din Cernăuți ¹.

Urmașul lui, Sârbul Daniil Vlahovici, de la mănăstirea Covila († 20 August 1822, după o păstorie de treizeci și trei de ani și îngropat la Dragomirna ²), nu știu — de și condusesse școala de preoție a înaintașului său — să înalțe prestigiul unei Biserici decăzute. Acești episcopi ai Guvernului nu dădură măcar noii Biserici cărțile trebuitoare, și *Octoihul* din 1804 rămâne o raritate: și aici cartea din Principate hrăni pe credincioșii Ținuturilor înstrăinate. *Austria* ruinase prestigiul, valoarea culturală și națională a Bisericii românești din Bucovina, precum încercase a face același lucru cu Biserica românească din Oltenia, o jumătate de veac mai înainte.

¹ Cf. și articolul d-lui I. G. Sbiera, în „Enciclopedia Română” din Sibiu.

² Cf. Iorga, *Inscripții*, II, p. 12, no. 28; cf. Vorobchievici, *Dragomirna*, p. 39.

PARTEA A VII-a

INVIEREA SPIRITULUI BISERICESC

PRIN

REFORMA LUI PAISIE DE NEAMȚ

CAP. I.

Paisie și paisianismul în Principate.

Călugări fugari din Bucovina catolicilor, a prigonitorilor samavolnici, a revoluționarilor mireni, călcători de canoane și nimicitori de datine alergară în Moldova, trezind la o nouă viață mănăstirile puțin locuite și fără vre-un rost cultural din Moldova rămasă supt ascultarea Domnului¹. Un Meletie Ghica, fugar „pentru că n'a găsit de cuviință să se strice obiceiurile țerii și rânduiala ortodoxiei“, ajunse până la Athos și Smirna. În Slatina lui Lăpușneanu se așeză fugarul Macarie de Voroneț², în Râșca, Venedict de Moldovița³. Schiteni, dela Schitul-Mare din Galiția, întemeiară în județul Botoșani mănăstirile nouă Coșula și Zghireni⁴, dintre care cea d'întăiu fusese bogat dăruită de boierul ctitor din veacul al XVI-lea, Vistierul lui Rareș, Teodor⁵. Vartolomei Măzăreanu, care nu zăbovi nici el să părăsească Bucovina, după începerea „reformei“ mănăstirești — la 1-iu Ianuar 1779, neprevăzând-o, el lăsă Putnei întreaga lui avere⁶, — se adăposti la Roman,

¹ Wickenhauser, *o. c.*, p. 107.

² Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 358 și urm.

³ Melchisedec, *Cron. Rom.* II, p. 115; Wickenhauser, *l. c.*

⁴ Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, pp. 339-40.

⁵ V. cap. Coșula și Vorona din *Studii și doc.*, XVI.

⁶ Marian, în *Revista politică*, 1889, no. 7; Urechîă, în *An. Ac. Rom.*, X, p. 208, nota 2.

unde era, la începutul unui veac nou¹, egumen al mănăstirii Precista, făcută din nou de episcopul nemțean Ioanichie, într'un timp când Constantin Racoviță clădia la Focșani mănăstirea Proorocului Samuil, închinată poate Alexandriei, și la Iași mănăstirea Sf. Spiridon², toate trei cu spitale. Vartolomei însuși venise la egumenia Precistei după Gherasim Putneanul, care era egumen acolo la 1787, când prefacu biserica³, și avu el însuși ca urmaș — și până la 1826 — pe alt Bucovinean, Gherasim⁴.

În sfârșit, Paisie Velicîovschi fu printre cei dintâi cari trecură în Moldova pravoslavnică, stăpânită de un Domn pravoslavnic, cu frică de Dumnezeu și respect pentru Biserică. Încă din anul luării Bucovinei, la 14 Octombrie 1775⁵, el își făcea intrarea în mănăstirea Secul, încăpătoare clădire cu multe chilii, în care, de mult timp, nu se mai desfășura vre-o muncă — de aici însă, din noua ctitorie a lui Varlaam, veniseră episcopii de Huși Varlaam I-lu (1690 și urm.), Iorest (1714-27) și Ghedeon (1728-34)⁶ —, mănăstire pe care i-o dăruise Grigore-Vodă Ghica. Numărul „fraților“ din „soborul“ său se înmulți însă așa de răpede, încât Constantin-Vodă Moruzi, urmașul lui Ghica, simți, în August 1779, nevoia de a-i da un lăcaș din cele vechi pentru a face să domnească în el noul spirit de harnică muncă în scrisul și talmăcitul cărților.

Neamțul, după petrecerea în zidurile sale a Polonilor întâiu, a cătanelor nemțești pe urmă, se afla în stare proastă, de și din mijlocul călugărilor săi, cari nu erau mai luminați

¹ *Ibid.*, p. 233, nota.

² Cf. Iorga, *Inscripții*, II, p. 156 și urm.; Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 64-5.

³ Iorga, *Inscripții*, II, p. 22, no. 2.

⁴ *Ibid.*, no. 1.

⁵ La 21 Iulie era la Dragomirna; „Adunarea“, *l. c.*

⁶ Sava, înaintașul lui Iorest, -- de la 1709 —, fusese din Pângărați; Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 172.

sau aprinși de râvnă decât ceilalți, se ridică la 1718 episcopul de Roman, — apoi Mitropolit, — Gheorghie, cel de Huși, Varlaam, care a fost egumen acolo dela 1716 la 1720¹, apoi, la 1735, alt episcop de Huși, Teofil, care fusese, timp de zece ani măcar, egumen nemțean. Teofil trecu, în 1743-4, la Roman și de aici, peste puțin, în Septembrie 1747 — el murise la zi întâiu din această lună —, oasele i se strămutau la mănăstirea lui de postrig, unde, fiind el un cărturar de slovenie, ca toți arhieriei din generația sa, o inscripție mai mult în această limbă-i înseamnă locul de îngropare, în pridvorul bisericii lui Ștefan-cel-Mare². Ioanichie, episcop de Roman (1747-69), e și el tot Nemțean: este și ctitorul schitului Vovedenia, de nouă viață în sihăstrie³, și el sprijine pe cărturarul stareț de Neamț Grigorie⁴; fratele lui, Nicolae, trăi până la capătul vieții ca monah acolo, la Neamț⁵, îngropat fiind apoi în mănăstire, ca și Ioanichie însuși. E însă cel din urmă arhieru care porni din acea mănăstire, căci și urmașii lui Teofil la Huși, Ierotei (1744-52) și Inochentie (1752-82), și cel de la Roman al lui Ioanichie — unde, adăugim, Atanasie, cel din 1724 la 1733⁶, fusese Putnean —, Leon Gheuca⁷, sânt călugări din Putna, din rândul cărora făcea parte, de alminterea, și Gavriil Mitropolitul, care petrecuse acolo înaintea norocului său⁸.

Într'o frumoasă scrisoare, Paisie spune cum a primit fără voie grija mănăstirii sale celei nouă, cum „soborul“ său dela Secul l-a petrecut până la Neamț cu lacrimi, cum n'a putut

¹ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 206.

² Cf. Melchisedec, *ibid.*, pp. 206-14; *Cron. Rom.*, II, pp. 28-9; *Noțițe*, p. 6.

³ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 51-5, 65 și urm., 80 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 78.

⁵ *Ibid.*, pp. 86-7.

⁶ Îi urmează, scurt timp, Daniil de Solca; Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 21.

⁷ *Ibid.*, p. 95.

⁸ Iorga, *Inscripții*, II, pp. 175-6, no. 471.

adăposti mai mult decât vre o cinsprezece vechi ucenici de-ai săi în chiliile puține ce se puteau locui aici, cum e nevoie de lucru mult pentru a se aduce în bună stare această mai veche mănăstire a Moldovei întregi, cum cel d'întăiu gânde la sosire i-a fost să se închine icoanei Maicei Domnului făcătoare de minuni, pe care „se învrednicise de trei ori a o lua cu păcătoasele mâni“, atunci când, încă tânăr, făcea tărâmul la Sfântul Munte¹. Avea de gând să zidească bolniță și chilii nouă, cu două rânduri, așa cum se văd astăzi, să facă o nouă reparație a clădirilor bisericești, după aceea, veche de aproape jumătate de veac, a episcopului de Roman, Pahomie. El trăi aici până la 15 Novembre 1794².

În liniștea bogată de la Neamț, Paisie, scriindu-și epistolele de îndrumare către toți cei ce țineau de *regula* lui, și chiar către cei de acasă, din Pultava, își pregăti de lucru ucenicii cărturari: „Slovenii“: Sofronie, urmașul lui în egumenie (1794-1803), Ioan, care a fost și el egumen († 1812), seninul bătrân Dosoftei³, Doroftei, ucenicul lui Sofronie, Ștefan ierodiaconul, traducător († î. 1807), pe tovarășii la tălmăcirii ai lui Ștefan, „dascălul“ Isac, trecut în rândurile schivnicilor, școlarul acestuia, Iosif, apoi Stratonic, Antonie, Rafail, dar mai ales Gherontie. Spiritul cel nou pătrunse la Agapia Veche, unde în 1789 stătea „starețul“ Macarie cu „doisprezece părinți la obște“; la Hangul, se pare, al cărui monah Galaction se îndeletnicia cu copierea cărților; la Bisericiani, unde Veniamin, arhimandritul și egumenul din 1803, pare a fi un Paisian⁴ și unde scria Mitrofan, călugărit de Paisie⁵; la Râșca, unde Antonie egumenul se afla cârmuind pe aceiași vreme⁶, după Chiril arhimandritul, tălmăcitorul celui d'întăiu *Tipicon*

¹ Iorga, *Studii și doc.*, VII, p. 159 și urm.

² Melchisedec, *Notițe*, pp. 6-7.

³ V. și Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-ii, II, p. 393.

⁴ Lăpedatu, *Bisericiani și Râșca*, p. 31.

⁵ *Ibid.*, p. 33.

⁶ *Ibid.*, p. 32.

și acela care „au adus luminata mănăstire la cea lui Dumnezeu plăcută viață călugărească“, fiind și învățătorul ierodiaconului Gherasim, care a fost apoi cel d'intâiu tipograf muntean¹, al lui Ioan și Meletie, scriitori. Un Agafton, Rus, întemeie schitul Vorona, în pădurile Botoșanilor, schit de „Sloveni“, din „Malorosia“ și Bucovina, Moldoveni și Români, strânși din toate părțile. Schiturile de la munte, Vovidenia, Pocrovul, Tarcăul, aveau schivnici după vechea rânduială a lui Dimitrie de Rostov, cari se uniră la mișcarea paisiană.

Munteni se adăuseră la „sobor“: un Rafail din Hurez², un Grigorie din București, care se așază la Căldărușani, mănăstirea lui Matei Basarab, al cărei egumen Dosoftei, mort la 1807³, arată să fi ascultat și el de-a dreptul învățăturile marelui dascăl de călugărie nouă; Chiriac Râmnicenul⁴, care ajunsese călugăr la Căluu; Gheorghe, care stătu în fruntea mănăstirii Cernica de lângă București, o fundație a familiei Știrbei. Schitul Iezerul, Poiana Mărului, poate Vărzăreștii, Ghighiul de lângă Ploiești, Dălhăuții, Ciolanul din Buzău, Cheia prahoveană, din 1835-9⁵, toată partea de spre Moldova a Principatului muntean, suferi binefăcătoarea înrăurire a lui Paisie.

Și, pentru călugărițe, — care trăiau la Socola, zidită de o fată a Lăpușneanului, apoi la „Soborul Maicelor“ din Iași, biserica Sf. Paraschive, care se mai păstrează încă⁶, — făcu Paisie un lăcaș ales, la Văratec; la 1802 apoi, Alexandru-Vodă Moruzi, adevă Mitropolitul Veniamin, mută pe cele din Socola la Agapia, ca să se facă loc Seminarului⁷: aici erau să învețe cu „dascal bătrân procopsit la învățătură“ „carte grecească și elinească“, alegându-se și dintre ele apoi „dascale“,

¹ Iorga, *ibid.*, pp. 4^a-6, 49, 51

² Iorga, *Cernica*, p. 15.

³ Iorga, *Studii și doc.*, VII, pp. 308-9.

⁴ V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. I-II, II, p. 381, nota 3.

⁵ V. Iorga, *Inscripții*, I, pp. 68-9; II, p. 247 și urm.

⁶ *Ibid.*, II, p. 198-9, no. XLIV.

⁷ Codrescu, *Uricaziul*, VII, p. 128 și urm

și să deprindă „lucruri de mână, adică cusuturi, hramuri, chilimuri și cusuturi de veșminte arhieresti și alte iscusite lucruri, care acestea sânt pentru cinstea și folosul lor și pentru podoaba Patriei“.

De alminterea, aici un Domn chiar fusese cucerit de ideile reformei, și astfel la Maiu 1776 Alexandru-Vodă Ipsilanti hotărî că în *obștejitii* nu vor intra decât cei „ispitiți cu cercarea cuviincioasă, de vin adecă cu gându de spăsenie“, oameni maturi, întregi la minte și slobozi, lipsiți de greutate de familie; el mai adăugia că frații nu vor avea „încurcătura alișverisurilor“, despărțindu-se de lume cu totul, printr'o „diată de moarte“, că ei nu vor râvni altă mâncare decât „cea proastă și lesne câștigată a obștii“, nici alte veșminte decât „ceale sărăcești și lesne cumpărate“, că nu vor părăsi mănăstirile și nu vor lăsa pe nimeni să vie în ele „cu cântece lumești sau cu necuvincioase fapte“, că atât „chinoviarhul, adecă necealnicul obștejitei“, cât și skeuophylaxul, „păzitoriu de vase“, și economul să fie de casă și „neschimbați“, iar egumenul nici va vinde, nici va cumpăra moșii, mărgebindu-se a chivernisi bine averea ce a găsit¹.

În toate „obștejitiile“, care au în fruntea lor un „nacealnic“ sau „stareț“ și cuprind mulți călugări-preoți și călugări-diaconi, și un număr de „duhovnici“ aleși, se văd chipuri de-ale începătorilor curentului reformei religioase: Paisie însuși, Gheorghie de „Căldărușani i Cernica“, Doroftei, care urmă lui Gheorghie în cea d'întâiu mănăstire. Și apoi episcopii, Mitropoliții de care va veni vorba îndată trăiseră după norma paisiană, înainte de a lua în mână paterița de arhieriei. În vechile dulapuri se mai ăstrează, ori se mai păstrau până la strămutarea lor la Academia Română, — pe lângă tipărituri slavone, grecești, românești, une ori și latine, cărți de slujbă, de cetire, de teologie, adesea și unele cărți profane, — căr-

¹ Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 551 și urm., no. 4.

țile ieșite din răbdătoarea muncă a mai multor tălmăcitori și caligrafi. Mai mult din cele care privesc călugăria: Sf. Petru Damaschin, „Hotărârile pe scurt“ ale Sf. Vasile, „Cuvintele“ aceluiași, „Rasoforul“ sau cartea „despre Tundere“ și alte scrieri ale lui Nichifor Theotokis, „Marco Pustnicul“, „Catafighiotul“, „Stavrofilia“, — Iubirea Crucii adecă —, Ion Scărariul, Viața lui Dimitrie de Rostov, a Sf. Calist, „Oglinda tainică a vieții călugărești“, Teodoret, Chiril de Alexandria, „Ceale patru cărți ale Bogosloviei“, Tâlcul Apocalipsului, Isaia Pustnicul, „Cuvântul pustnicesc“ al lui Nil, „Scara Raiului“ de Ioan Sinaitul, Efrem Sirul, Paterice, între care cel de la Pecersca, „Capete lucrătoare“ ale lui Nichita Stethat, călugăr din mănăstirea constantinopolitană Studion, Sf. Grigore Sinaitul, Simion Noul Bogoslov, Învățăturile și scrierile lui Paisie ș. a.¹

CAP. II.

Paisianismul și Biserica Moldovei supt Mitropolii Leon Gheuca și Iacov Stamati.

Deocamdată între această viață vioaie a mănăstirilor de „obștejitie“ și între oficialitatea bisericească nu era o legătură strânsă nici măcar în Moldova. Mitropolitul Gavril trăi până la 20 Februar 1786²; el lăsa ca schimbările neprielnice ortodoxiei și rosturile românești să se îndeplinească în Bucovina fără să se amestece și dădu Mitropolia ca locuință Domnului, după focul ce-i mistuise Curtea, el însuși adăpostindu-se în mănăstirea Golia, unde și muri. Pe vremea lui se făcu biserica Sf Gheorghe de lângă Mitropolie, în care biserică Gavriil, ctitorul ei, slujia mai bucuros decât în ade-

¹ Cf. Iorga, *Cernica*; Lăpedatu, I. c.; Iorga, *Ghighiu și Argeș*; *Studii și doc.*, VII, I. c.

² Iorga, *Doc. Callimachi*, I, pp. CLXXXV, 407; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. XLVIII; Iorga, *Inscripții*, II, pp: 175-6.

văratul lăcaș metropolitan al Doamnei Anastasia Duca, Stratenia, care fiind, prin vânzările nechibzuite ale lui Găvriil, încunjurată de prăvălii jidovești, — ca și Sf. Gheorghe, de altfel, care avea „locuirea Jidovilor până aproape de altarul ei“, — fu prefăcută apoi, la 1796, în paraclis al școlii înalte de grecește, al Academiei domnești, întemeiate de Grigore Alexandru-Vodă Ghica¹. Că a fost bun și darnic, „tatăl cel prea-blând și prea-iubitor al tuturor, cârja celor săraci, mângâierea celor întru necazuri“², nu e de ajuns pentru a-i acoperi greșeala de a nu fi știut să represinte, cu demnitatea și hotărârea cuvenită, în astfel de împrejurări grele, Biserica sa.

Un fecior de boier, Leon Gheuca, crescut pe lângă Gavriil, care-l făcu și protosinghel al Mitropoliei, ajuns pe rând episcop de Roman, la 2 Februar 1769, supt Grigore-Vodă Callimachi, nepotul lui Gavriil, lăsându-se cu voie la o parte și Inochentie de Huși și Dosoftei de Rădăuți apoi și locțiitor de episcop al Hușilor, la plecarea în Rusia a lui Inochentie, în 20 Novembre 1769³, și, în sfârșit, la 1786, înlocuitor al patronului său statornic, ca Mitropolit, cu toată îndrăzneța încercare a Patriarhului pe lângă Poartă de a se face numire de Mitropolit prin el și soborul său⁴. Era un om încă tânăr și de o creștere aleasă, care învăță franțuzește — limbă pe care o știa și Chesarie de Râmnic, comandând „le Mercure français“, *Enciclopedia* și *Istoria Moldovei* de Carra — ca episcop, care-și făcuse bibliotecă la Mitropolie, reparată prin îngrijirea lui și înzestrată cu case de locuință și paraclis în ele, cu două moșii nouă, Rotarii și Prisăcanii⁵, care avu prieteni ca vestitul Țabulist și

¹ Erbiceanu, *l. c.*, pp. XLIX, 41-2.

² Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. 407.

³ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 95 și urm.

⁴ Kogălniceanu, *Arch. Rom.*, I, p. 151 și urm.; Melchisedec, *Cron. Hușului*, I, pp. 306-7.

⁵ Erbiceanu, *Ml r. Mold.*, pp. 451-2.

⁶ *Ibid.*, p. XLIX.

părinte al literaturii sârbești, Dosoftei Obradovici, crescătorul lui Grigore și lui Alexandru Callimachi¹. Primi de la Obradovici dedicația unei predici de Zolikofer, tradusă în sârbește, și comandă traducerea unui „Heliodor sau istorie etiopicească”². Când era numai protosinghel, ceruse lui Măzăreanu să-i prefacă în românește „Itica ieropolitică”³. Voiă să deie cetitorilor moldoveni în tipografia metropolitană Cugetările lui Oxenstierna și pe *Télémaque* al lui Fénelon. A tălmăcit însuși o carte de „multe învățături” mai mult morale decât religioase, din limba franceză⁴. Cum se vede, un arhieru foarte lumareț, a cărui iubire pentru noua literatură franceză, revoluționară și deistă, se poate înțelege când ne gândim că învățatul episcop grec al Cazanului și Astrahanului, Evghenie Bulgaris, care a fost și pe la noi, traducea din Voltaire însuși și că *Charles XII* al aceluiași află un tălmăcitor călugăr din Iași, pe Ghervasie⁵.

În timpul când Mitropolitul avea grija traducerilor sale și a celor pe care găsisă că trebuie să le comande, tiparul românesc e în mâna unui Rus, legător, săpător, meșter tipograf, protopop, econom, exarh chiar al Mitropoliei Moldovei, din timpul războiului din urmă, când el, venit în Moldova încă de la 1764, va fi ținut locul lui Gavriil: Mihail Strilbițchi. Acesta dăduse în Iași o *Psaltire*, în 1784, apoi, poate, un *Antologhiu* și un *Molitvenic* în 1785, *Octoiul* de la 1786⁶, o nouă ediție a „Prăvălioarei” muntene, învățătură pentru duhovnici, din 1781 (1784), o traducere a *Alfăvitei sufle-*

¹ V. Țichindeal, *Fabule*, ed. Russu, pp. xvi și urm.

² Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. I-II, pp. 383, 436-7, 448, nota 3.

³ Picot, *Notice bibliographique sur le protopope Mihail Strêlbickij*, Paris. 1905, pp. 4-5.

⁴ Melchisedec, *Cron. Rom*, II, pp. 112-5.

⁵ Cf. Sulzer, *o. c.*, II, p. 37, nota a; Xenopol și Erbiceanu, *Serbarea școlară din Iași*, p. 270. Cf. memoriul nostru la Academie despre francmasoni în Moldova, 1919.

⁶ V. și mai sus.

tești de Dimitrie de Rostov — cea d'întâiu lucrare ascetică ieșită de supt teascuri românești —, ba chiar un Calendariu pe 1785 și încă o broșură¹, toate cărți binișor lucrate de Strilbițchi însuși, ca și de fiul său Policarp, din care făcu apoi un *podpōrucic* împărătesc, și împodobite cu planșe de mîna celui d'întâiu. Nu rămîne și supt noul Mitropolit, ci trece la Mohilău, pe Nistru, unde face să apară, în Iunie 1786, o a doua *Psaltire*, închinată, nu Domnului moldovenesc, un Mavrocordat, ci Împărătesei Ecaterina înseși. Rușii, năvălind în Moldova, aduc cu dînșii în 1788 pe Strilbițchi, care era și puținel spion, purtând scrisori, în 1787, între Mitropolitul Leon, — care corespundea și cu Austriei², cerînd pe lângă ei sprijin lui Dosoftei al Bucovinei, ca unul ce era și el „patriot aceștii ticăloase patrii”³, — și între Ruși⁴. *Catavasierul* său se publică astfel în Iași, la 1788, toamna, și un *Molitvenic* nou iese de supt teascurile lui la 1789.

Era ajutat, în lucrarea acestor două cărți, și de paisianul Gherasim, din Neamț. Apoi singur el dă *Psaltirea* din 1790-1, *Catavasieriul* din 1792, *Ceaslovul* din același an. În același timp când făcea aceste ediții în titlul cărora se pomenesc membrii familiei împărătești din Rusia și guvernatorii Principatelor, un Potemchin, un Besborodco, Strilbițchi răspîndește prin slovele sale: gramatice, dialoguri, cărți de cetire ruso-românești, prin care să se deprindă Moldovenii cu limba noilor stăpâni. Ba chiar cărți numai rusești, un *Apostol* din 1791, o traducere din englezește cu privire la dogma creștină, se publică de dînsul, pe lângă un număr de cărțicele românești fără însemnătate. De almintrelea, când, după pacea din Iași, trupele rusești ieșiră din Moldova, Strilbițchi nu rămase decât pentru a-și isprăvi *Psaltirea* din acest an, care poartă numele domnesc al lui Alexandru-Vodă Moruzi, și apoi

¹ Picot, *o. c.*, p. 18-9.

² Kogălniceanu, *Arch. rom.*, II, p. 292 și urm.

³ V. și Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 317.

⁴ V. Picot, *o. c.*, p. 7 și urm.; Urechîă, în *An. Ac. Rom.*, X, pp. 19-20; *Ist. Rom.*, III, pp. 148-9.

il găsim la Dubasari, alt târgușor de graniță pe Nistru, de unde trimete la 1794 un *Ceaslov* românesc¹ și un *Bucvar* rusec, iar în 1796 o *Alexandrie*, tipărită de dânsul în tipografia sa „volnică“, are ca loc de publicare Mohilăul, „între hotariul Rosisei și între alu Moldovei“, unde se întorsese deci și unde va fi murit, căci nu mai avem alte știri despre dânsul².

Încă în cursul anului 1788 poate, Mitropolitul Leon, care era greu bolnav la Galata pe vremea serbătorilor Crăciunului³, murise. El lăsase, plecând din Roman, Scaunul Grecului Iacov, egumenul bisericii Barnovschi; prin bani acesta căpătase sprijinul Curții lui Alexandru-Vodă Mavrocordat, și prin bani biruise în lupta pentru episcopia de Roman pe Venedict de Râșca și pe dichîul de la Huși, de sigur un Putnean, Iorest; Mitropolia fiind în mâinile Domnului, alegerea se făcu în biserica Dancului⁴, din care Constantin Duca făcuse, prin 1703, o mănăstire, închinând-o la „cei Patruzeci de Mucenici“ din Athos⁵. Iacov păstorî, încunjurat de Greci, numai până la 25 Octombrie din anul așezării sale ca episcop, 1786 și moartea-l prinse pe neprevăzute la Focșani, după ce trecuse asupra Episcopiei vechile sale datorii și adăugise altele nouă până la 80.000 de lei, sumă așa de împovărătoare pentru venitul de 7.500 de lei al Romanului, încât nimeni nu mai voi să-i primească moștenirea. După o vacanță de Scaun mai lungă și după o chibzuire oficială pentru plata banilor fără dobânzi, se făcu, supt Alexandru-Vodă Ipsilanti, urmașul lui Mavrocordat, care fugise în Rusia, alegerea unui nou episcop de Roman, la 19 Iulie 1787 : pe lângă Varlaam de Agapia, un Paisian, se înfățișară doi din fugarii bucovi-

¹ Melchisedec, *Cron. Hușului*, II, pp. 167-9.

² Pentru toate, v. Picot, *o. c.*, *passim*.

³ Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 319.

⁴ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 115.

⁵ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 330-1.

neni: Macarie de la Slatina și un fost proegumen al Putnei, Antonie, un mândăcios trândav, care izbuti ¹.

Patriarhia de Constantinopol se amestecă la vacanța metropolitană, nefiind Domn care s'o înfrânze. Episcopul de Roman și noul episcop de Huși — de la 1782 —, Iacov Stamat, un Ardelean (n. 1748), călugărit la Neamț înainte de venirea lui Paisie (la 1765) și ajuns protosinghel al Mitropoliei după trecerea lui Leon ca episcop de Roman, primă *ecdosis* ca să facă o alegere pe care, în astfel de timpuri de războiu, găsiră mai bine s'o amâne ². Rușii pușeră atunci ca „țitiuriu de locul eparhiei Moldovlahiei“ pe un arhieru de-ai lor, din Ecaterinoslav, Ambrosie — și la Sf. Spiridon, în 1788, ei voră să așeze pe un „arhimandrit grec“, care slujise pe flota biruitoare a lui Orlov —, și, pentru că acesta nu cunoștea de loc împrejurările, i se adăugi ca înformator și călăuz spionul Strilbițchi, care putu să poarte acum titlul măreț de „protopop al Moldovei, Terii-Românești și Basarabiei“ ³. Ambrosie merse până la Neamț, pentru a face arhimandrit acolo pe meritosul Paisie ⁴. Retrăgându-se la sfârșitul războiului, în Ianuar 1792, — fără măcar o alegere formală de Mitropolit ⁵, ci numai după voința lui Ambrosie și a Comandei rusești, fu sfințit Gavriil Bănulescu, un Câmpulungean din suita lui Ambrosie, care fusese deci prin Rusia și purta de curând titlul de episcop al Achermanului ⁶. La 9 Ianuar 1792 Strilbițchi închina *Catavasieriul* lui Ambrosie, iar *Ceaslovul* aceluiași apropie numele lui Gavriil, „Mitropolit a toată Moldova“, de al noului Domn Constantin Moruzi ⁷. Curtea Rusiei îi trimetea în April felicitări și o

¹ *Cron. Rom.*, la locul respectiv. Cf. Wolf, *Beschreibung der Moldau*, I, p. 149.

² Cf. Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 151-2.

³ Picot, *l. c.*, p. 20 și urm.

⁴ *Adunarea* citată.

⁵ V. declarația în acest sens a lui Iacov în Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, pp. 321-2.

⁶ V. Stefanelli, în *An. Ac. Rom.*, XXIII.

⁷ Picot. *l. c.*, p. 27.

cruce de briliante. Moruzi nu voi însă pe acest nou arhi-păstor al Moldovei; el făcu pe Patriarh să-l înlăture și să hotărască, în April', o nouă alegere, și, data aceasta, ieși, prin Iunie — înștiințarea lui e din 22 ale acestei luni —, Iacov, episcopul de Huși, om vrednic de Mitropolie, care primise eparhia sa „prădată până în scândură și aruncată în grea datorie de 75 de pungi de bani“, de Alexandru Constantin Mavrocordat-Vodă, răpitorul moștenirii lui Inochentie, și o lăsase acum cu totul slobodă. Faptul că el răscumpărase pe prinșii turci din mâinile Muscalilor, cheltuind pentru aceasta 16.000 de lei, și că, la descoperirea acestei dovezi de milă pentru păgâni, el fusese mânat în tabăra de la Hotin pentru a-și da samă, îl recomandau în deosebi Porții². Gavriil fu luat, în Maiu, cu sila din Iași și dus la Poartă, unde Patriarhul voi să-l dea în mâinile Trimesului Rusiei; adăpostindu-se totuși, la urmă, în această țară, el căpată episcopia Gotiei în Crimeia și Ordinul Sf. Andrei³.

Iacov era un arhiereu învățat, știind ceva grecește și slavonește, poate și franțuzește⁴. A fost și aici un foarte bun gospodar, care a zidit casa de reședință a Mitropolișilor și a scos pe Evreii cari, cu cărți de vânzare și de bezmen ale lui Gavriil Calimachi, se așezaseră în jurul bisericilor Strateniei și Sfântului Gheorghe⁵; dând Mitropolia veche pe lângă Academie, el își alese pentru slujba sa arhierească biserica nouă a lui Gavriil⁶; o mare reparație, în 1797, cuprinse

¹ Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 320.

² Cf. Melchisedec, *Cronica Hușului*, I, pp. 346-7, 367 și urm. Mai ales însemnata notiță de pe pp. 366-7.

³ Cf. Iorga, *Acte și fragmente*, II, pp. 345-6, 348; Melchisedec, *I. c.*, p. 367, nota; pomelnicul din Erbiceanu, *Mitr. Mold.*; Stefanelli, *I. c.*

⁴ Memoriul, cu idei înaintate, în chestia școlilor, pe care-l iscălește el, — Codrescu, *Uricariul*, III, p. 13 și urm., — pare să fie însă mai mult al lui Scarlat Ghica, boier care făcuse studii în Apus.

⁵ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 42.

⁶ *Ibid.*

amândouă clădirile și bolțile negustorilor ce le încunjurau¹.

Păstorî unsprezece ani, scăpând și de intriga, care voiă, în 1796, să-i iei Scaunul, și de cuțitul unui nebun, care-l răni în același an². Chiar de la începutul stăpânirii lui arhieresti, ierodiaconul Gherasim și tipograful cel nou, popa Mihalachi — firește deosebit de Strilbițchi —, dădeau o *Liturghie*, în 1794; o *Psaltire* urmă numai în 1804, apoi un *Apostol* și un *Molitvepic*³. Afară de aceasta se dădu o ediție nouă din cartea rabinului Neofit, *Înfruntarea Jidovilor* (1803), operele lui Amfilohie de Hotin, ba chiar un *Calendariu* și romanul *Critil* și *Andronius*, ieșit de supt teascurile Mitropoliei la 1794.

La 10-11 Mart 1803 Iacov Stamati muria de dropică, și-i urmă un fiu de boier mare, un ucenic al lui Paisie, un scriitor și un om de influență, eclesiarhul, egumenul de Sf. Spiridon, episcopul de Huși — din 1792 — și apoi de Roman — din Iunie 1796⁴ —, Veniamin Costachi, în mirenie Vasile, fiul lui Grigoraș Negel⁵. Cu un an înainte, o retipărire a cărțicei Mitropolitului Gheorghie despre icoana din Neamț începea acolo șirul tipăriturilor⁶. Paisianismul triumfa și în organizarea episcopală a Bisericii moldovene și în literatura bisericească a Românilor.

¹ Cf. Wolf, *passim* și tesa pâr. M. I. Michaileanu, 1895.

² *Ll. cc.*

³ Picot, *l. c.*, p. 14, nota 2

⁴ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 16) și urm.; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 42 și urm.

⁵ V. broșura mea despre dânsul în „Bibl. Minervei“.

⁶ Picot, *o. c.*, p. 15.

PARTEA a VIII-a.

UNIREA CURENTULUI RELIGIOS PAISIAN, SPRIJINIT DE ARHIEREII DIN PRINCIPATE, CU NOUL CURENT NAȚIONAL DE PESTE MUNȚI.

CAP. I.

Episcopul de Argeș, Iosif.

Până atunci, paisianismul reformato~~r~~ prin credință, disciplină și muncă literară căutase alte drumuri pentru a ieși la iveală. Paisie trimesese la București pe unul dintre „frații” mai tineri, pe Gherontie, dorind să aibă, pe lângă atâția cunosători de slavonește, și un traducător din limba elinească. Ucenicul starețului din Neamț își făcu studiile la noul dascăl grec din București, Lambru Photiades. Aici se împrieteni cu un Muntean, Grigorie. Din porunca Mitropolitului Dosoftei, ei amândoi dădură la 1794 o ediție românească a „Cărții folositoare de suflet”, care se răspândi așa de răpede, încât trebui retipărită la 1799 și 1800 ¹. Ei tălmăciseră și vestitul *Tâlc* al lui Teofilact, operă de care se vorbește prin anii 1790 ². Până se hotărâră la acel pelerinagiu spre Athos, din care se întoarse numai Grigorie, căci Gherontie muri pe cale în Filipopol, la mănăstirea Sfinților Anarghiri ³, ei mai gătiră și alte lucrări de teologie după originale eline.

¹ Codrescu, *Uricariul*, XXIV, pp. 396-7.

² Iorga, *Scriitori bisericești*, pp. 33-4.

³ Prefața la *Ἐπιτομή τῶν θείων δογματῶν*; cf. și a *Checragariului* din 1814 și *Bis. ort.*, XII, p. 532.

În același timp se găsea tot în Țara-Românească un arhieru, ucenic a lui Chesarie, fost protosinghel la Râmnic, îngrijitorul tiparului supt episcopul Filaret, care, fiind născut în Loviștea Vâlcii, poate din neam de Ardeleni, trebuia să aibă legături cu Ardealul, de care-l apropia numirea sa ca întâiu episcop al Argeșului, ridicat ca Scaun arhieresc din ruinele sale, în August 1794 ¹, pentru „doauă județe, adecă al Argeșului și al Oltului“ ². În sfârșit legăturile sale în București îl făcuseră a cunoaște pe Gherontie și Grigorie și a prețui curentul paisian. Astfel cărturăria olteană a lui Damaschin, Grigorie și Chesarie, noua mișcare ardeleană, care începea, cum se va vedea chiar acum, să apropie de Românii de dincoace, și pe neuniții treziți la cultură, și pe Uniți, scăpați de exclusivismul catolic, și, în sfârșit, călugăria reformată a Moldovei, se unesc în Iosif de Argeș, ori, cum i se zicea, cum își zicea însuși, „Argeșul“. Asupra operei și însemnătății acestui înaintaș al lui Veniamin Costachi se cuvine a ne opri.

Iosif, care a fost și un foarte bun gospodar, dregând minunata biserică a lui Neagoe-Vodă, în care băciuiseră doi ani de zile Turcii, pe timpul războiului din urmă, și clădi bisericuța Sf. Nifon, făcând și, din nou, casele de locuință arhieresti, a fost un statornic patron al Nemțenilor, a căror râvnă pentru Biserică și carte, ale căror curate gânduri de îmbunătățire a vieții mănăstirești și de înălțare a culturii clerului în de obște era în măsură a le înțelege. Încă din 1796, doi ani după traducerea de către dânsul a „Imitației lui Hristos“ ³, el știa că Gherontie și Grigorie, „doi părinți călugări din Moldova“, au gata *Tâlcul* lui Teofilact, pe care

¹ *Cond. Sfântă*, p. 279 și urm. Cf. Zilot Românul, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, vol. V, p. 73.

² *Cond. Sfântă*, I, c., Tomos-ul patriarhal pentru noua diecesă nu s'a publicat și nici pretextul întemeierii ei nu se cunoaște mai de aproape. Cf. pentru eparhia Buzăului, la 1544, „Tunusli“ (Mihai Cantacuzino), trad. Slon, p. 101 și urm. și actul din *Rev. Ist.*, IX, pp. 173-177.

³ Ms. de la Cernica, semnalat de pâr. D. Furtună.

el ar fi vrut să-l vadă tipărit în Ardeal, cu cheltuiala corespondentului său obișnuit, marele negustor sibiian Hagi Constantin Pop¹. Făcu să se tipărească la București, în noul așezământ privilegiat al boierinașilor Clinceanu și Topliceanu, cari întrebuițau pentru cărțile bisericești pe un călugăr din Neamț, Isaia, o nouă ediție dintr'o carte de combatere a „Volteriștilor, păgânilor adecă, celor fără de Dumnezeu, ai veacului acestuia“, *Apologhia contra celor fără de Dumnezeu*, traducere a lui Gherontie singur, după Dimitrie de Rostov, se pare². La 1816, episcopul de Argeș, care era însuși un scriitor, dădu la Neamț o ediție a traducerii sale din Atanasie de Paros, *Ἐπιτομή τῶν θείων δογμάτων*, „Prescurtarea despre dumnezeieștile dogme“. Și *Paraclitichi*, altă tălmăcire a lui, iese tot în mănăstirea lui Paisie. El făcu pe Grigorie să traducă „Tâlcuirea pe scurt“ a lui Nichifor Calist Xantopulo și rugă pe starețul de Neamț Gherontie s'o tipărească, la 1814. Din programul noii școli monastice moldovenești, el nu primia avântul de înstrăinare de lume, setea de suferință meritorie față de Dumnezeu, a Nemțenilor: se făcea însă, din toată inima, părtaș la opera lor de cultură, prin care acești smeriți călugări și-au câștigat recunoștința tuturor timpurilor³.

CAP. II.

Schimbarea în sens românesc a spiritului în Biserica unită: Samuil Clain, Șincai și Petru Maior ca răsvăriți religioși.

Privirile lui Iosif se îndreptau însă, nu numai către muncitoarele chinovii ale paisianismului, ci și către fruntașii ierarhiei și ai literaturii românești în Ardeal.

¹ Iorga, *Scriitori bisericești*, pp. 33-4.

² Pentru ediția din 1803, v. Iorga, *ist. lit. rom.*, ed. I-ii, II, p. 403, nota 1.

³ V. D. Furtună, *Ucenicii starețului Paisie în mănăstirile Cernica și Căldărușani*, București 1928, p. 66 și urm.

Până și în rândurile Uniților se făcuse acolo o schimbare prielnică pentru strângerea din nou a legăturilor cu România din Principate. Cea d'întăiu generație de clerici uniți avuse adese ori intransigența aspră sau fanatică a neofiților, trufia celor cari pentru întâiași dată gustă o cultură mai înaltă sau se împărtășesc de onorurile și înlesnirile materiale pe care orice oficialitate le are la îndemână pentru a smomi și cuceri. Titluri ca acela de baron, de sfetnic împărătesc, daruri de tot felul, de la frumosul lanț de aur cu medalia stăpânitorului până la apanagiul de domenii, relații cu fruntașii Bisericii catolice, studii la Unguri sau în Apus — numai Iancu din Sâmcel, călugărul Isaia, care a tradus „Vedeniile Sfântului Grigorie“¹, învățase la Chievul ortodox, iar călugărul Leontie Moschuna era dintre ucenicii dascălilor greci de neamul său², — făcuseră din episcopii și canonicii, din profesorii blăjeni de până la 1770 niște desprețuitori ai vechii ortodoxii umile și sărace și ai celor cari, în Ardeal chiar, sau dincolo de munți, trăiau în același întunerec dogmatic și în aceeași lipsă de cultură sau de drepturi.

S'ar fi crezut că tinerii, cari, pe urma unui Aaron, unui Rednic, Maior, Cotoré și Caliani, unui Meletie Neagoe, cari prin învățătura în străinătate-și câștigaseră cele mai înalte ranguri bisericești, venind din Apus, vor duce și mai departe aceste porniri de isolare față de ceilalți Români, de adoptare tot mai deplină a catolicismului, în fond ca și în formă chiar. Se văzu însă îndată că acei mai buni dintre ei, — un Samoil Clain (n. Septembre 1745), de acasă Maniu Micu, fiul protopopului din Sad, frate al Vlădicăi Inochentie și al surorii protopopului Neagoe din Broșten și Armeni; Gheorghe incai (n. 1753-4), vlăstar al boierimii făgărășene, venit din Ținca-Veche și purtat pe la reformații din Oșorheiu, pe la Iesuiții din Cluj și Piariștii din Bistrița;

¹ Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 107; Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 156.

² V, pentru ei, și *Ibid.*, XII, p. 42, no. LXXVIII.

Petru Maior (n. c. 1760), din părțile Bistriței, fiul protopopului de la Căpușul-de-Câmpie, crescut la Oșorheiu și Cluj, — caută alte drumuri. De la început, dacă tustrei se călugăriră¹, în mănăstirea de viață aspră a lui Aaron, viața aceasta de caznă pentru sfințirea prin răbdări și înfrânare, prin slăbire și dureri, în veșnice posturi cu „mazăre au fascle au linte fiartă, dar cu niciun ulei u direasă“, disciplina aceasta, pe care Vlădica Rednic o întări încă — „toată legea“, scrie același Samuil Micu, „ar fi vrut să o facă călugări și să supună pe toți la viața grea“² —, li displicu. Începu să li cadă greu și îndumnezeirea actului Unirii, pe care cât de puțină cercetare istorică îl putea reduce la adevărata lui valoare, și nepotul episcopului Inochentie, al celui care, într-o clipă de desnădejde, se aratase gata să taie legăturile cu catolicismul, spune apriat că „Atanasie [Rednic] în toată Dumineca, la exortații, atâta lăuda școlarilor Unirea, până ce unii își pierdeau gustul de a-l mai auzi“³. Certele dintre călugări, cari-și râdeau de „bataia lui Dumnezeu“ și de „ajutorul Preacești“, îl desgustară adânc⁴. De și Clain ajunse „prefect“ la mănăstirea Sf. Treimi, apoi eclesiarh și consistorial pe lângă acest bun gospodar de biserică și școală care era Rednic cel „greu la fire și nu lesne iertătoriu“, de și trecu bucuros la Colegiul pazmanian din Viena, unde învăță mai departe filosofie și teologie, ajungând apoi *efemeriu*, duhovnic la Colegiul Sf. Barbara, întemeiat la Viena pentru școlari uniți, el nu căpătă mai multă tragere de inimă pentru călugărie, dar nici pentru Unire ca act mântuitor de suflet și deschizător, prin legea cea nouă, a unui mai bun viitor românesc. Își întrebuința vremea în a traduce din Părinții răsăritești, ca Sf. Vasile cel Mare, Sf. Doroftei, pe cari-i cetiau așa de mult și paisienii din Principate, și din

¹ Samuil, la 14 Octombre 1762; Șincai, în 1774.

² Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. I-ii, II. pp. 162-5; Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 124.

³ În fragmentele din Cipariu, p. 105.

⁴ *Ibid.*, pp. 116-7; Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. I-ii, II, p. 166.

cari „Cuvintele“ celui din urmă apărură la Râmnic, în 1784¹. Peste câteva luni, el făcea să iasă la Viena, cu tiparul lui Kurzbeck, două mici studii în legătură cu datinile „Bisericii grecești răsăritene“, despre Căsătorie și despre Posturi², și doi alți Români învățați, protopopul Para, care studiasse la Sf. Barbara, și parohul din Bistrița, fost elev al Institutului pazmanian, îl pârau la Gran ca răspânditor de idei schismatice și dușman al Sfintei Uniri, fiind pe lângă aceasta un prost și „un om de nimica“³. Cartea de rugăciuni pe care o dăduse tot acolo la 1779, „Rogacioni de sera“, avea mai mult scopul de a încerca o nouă ortografie a limbii românești, întoarsă spre obârșia ei, — pentru mai deplină vădire și mai marea glorie a coborârii din Romani —, cu literă latine⁴.

La Viena se împrieteni cu Clain, celălalt mare scriitor al Bisericii unite românești, Gheorghe Șincai, care petrecuse la Roma de la 1775⁵ până pe la 1780, luând doctoratul în filosofie și teologie, și voia acum să învețe, stând la Sf. Barbara, dreptul⁶, să lucreze în biblioteci pentru istoria neamului și să lege relații cu învățați ca Benkö și Cornides⁷. Nici acest tânăr unit n'avea respect pentru „Unința“, care lasă neamul „fără credință“⁸, pentru Papa și Iesuiți pe cari-i crede în stare a falsifica și diplome, pentru Latinii din preajma Împăratului, cari, la începutul veacului, „înșelaseră“, pentru motive politice, pe Români, dând ceva „popilor“, dar lăsând pe „no-

¹ Traducerile, din 1768 și 1769, în mssle 920 din Libl. Seminariului blăjean și 366 din Bibl. Episcopiei din Orade.

² *De matrimonio*, 1781 — cf. ms. 1367 din Blaj — și *Dissertatio de ieiuniis graecae orientalis Ecclesiae*, 1782.

³ „Nullius frugi homo“; „asinus ad liram“. Așa l-ar fi judecat și episcopul Maior; Nilles, *o. c.*, pp. 317-8.

⁴ Ed. a 2-a Blaj, 1801, sub titlul de *Acahistu*.

⁵ Urechiă, *Ist. Rom.*, I, p. 1172, nota 1.

⁶ Șincai, *Cron. Rom.*, II, p. 431; *Orodias*, in *Archivu*, p. 247 și urm.

⁷ Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-a, II, p. 202 și urm.

⁸ Șincai, *Cron. Rom.*, I, pp. 353, 417; cf. II, pp. 213, 215, 354, 437; III, pp. 285-6, 288, 297, 363, 413-4, 455-6.

bili cu buzele drâmboiate“ și uitând cu totul de „jugul bieților proști“, iobagii.

Și Petru Maior venise după aceleași studii romane, dar fără diplome, și cu aceleași păreri despre „Italieni“ și despre „monarhia Papei“ și infailibilitatea, „nesmâtnicia“ lui, despre dreptul de a convoca și presida sinoadele, pretențiile de stăpânire universală, domeniul temporal sau „vremelnic“ de care se zăpăciau alți studenți trimeși la Roma, și el scria astfel, nu mai târziu decât în 1783: „O de-ar fi apărât Dumnezeu neamul românesc de acest feliiu de oameni învățați și teologi, cari numai cu autentie, cu țiful și cu vâlfa ce au în haine și în locul lăcașului său, vrau sa învingă pe toți; de spun ceva de la Roma, să taci, să înlemnești, să caști gura. De arăți din Sfinții Părinți, din Soboare și din istoria cea veche a Besearicii asupra părerilor lor, îndată ești schismatic, și mai rău decât ereticii... Romei încă din vreamurile ceale de mult începuse a-i răsări coarnele! ¹⁴“.

Urmă îndată abdicarea episcopului Grigorie Maior, în 1782, și în locu-i fu numit (21 Octombre; consacrat 6 Iunie 1784) Ioan Bob (n. 1739), fiu de nemeș chiorean catolic și de Unguroaică, Candida Timandi, și ucenic al Iesuiților din Cluj; fusese novice la Blaj numai când avea douăzeci și cinci de ani și mântuise toată învățătura; funcționase ca profesor de sintaxa și gramatică în locul lui Grigorie Maior și plecase iarași între Iesuiți, până când i se dadură funcții administrative la Blaj, pentru ca sa meargă apoi la nouă studii în Sâmbăta-Mare. Acesta ținea strâns la Unire și nu vedea ma departe decât cercul datoriilor sale de administrator al averii bisericești. O dușmănie fireasca se stârni deci între bogatul, marețul, pomposul episcop, care se încunjura la 1807 de un

¹ *Procanonul*, ed. C. Erbiceanu, București, 1894; extras din „Bis. ort.“, p. 47.

Aceste idei le exprimă el într'o cercetare de drept asupra canoanelor și „tocmelii bisericești“, „spre folosul mai cu samă a Românilor“, *Procanonul*,

corp de canonici ascultători¹, și între cei doi tineri călugări, cari-și căutară de acum înainte o altă îndreptare.

La 1784, Clain cerea să fie scos din rândul călugărilor. Aceiași cerere o făcu și Șincai, care, venit în Blaj încă de la 1780, mântuise de tipărit *Catechismul cel Mare*, aprobat de teologii Ștefan Sabo și Ioan Halmaghi, — carte de școală, el însuși fiind catechet, apoi director al școlii de Stat de acolo². Acestălalt conducător sufletească al generației sale se pusese în serviciul școlilor celor nouă pentru popor, pe care le deschisese Cărmuirea cu spirit laic, anti-religios al lui Iosif al II-lea, și dăduse Românilor încă de la 1781 *Bucvariul* fără colorit religios din Viena, *Aritmetica* din 1782 (ed. nouă, Blaj, 1785), *Bucoavna* româno-germană de la Sibiiu, din 1783 (ed. nouă, 1788; Blaj, 1795), căreia-i corespunde un *Alphavit* blăjean din același an. Șincai, care lucrase cu Samuil Clain o gramatică românească în limba latină, — apărută tot pentru proclamarea nobilei origini a graiului și a neamului, în Viena, la 1780, — pregătia pentru aceleași școli nouă cea d'întăiu gramatică latină-română, „spre folosul școlilor valahico-naționale”, care aparut, cu traduceri nemțești și ungurești ale exemplor, la 1783, în tipografia Seminarului. O „Istorie a Naturii sau a Firii” era gata de tipar³.

Doisprezece ani întregi, Șincai avu grija învățământului laic în limba românească, lângă Eder, directorul Sașilor, și Eustatievici, al neuniților, întemeind vreo trei sute de școli în orașe și în sate⁴. De Vlădica nu-i păsa și-și râdea fără încunjur de dânsul la 1792⁵. Numai la 1794 Șincai fu răpus prin judecată de Bob, care făcu să i se iea locul și să fie chiar închis, până în 1795, începându-se astfel rătăcirea lui

¹ Nilles, *o. c.*, p. 665 și urm.

² O altă cu acest titlu și litere latine apăruse la Buda, în 1780, odată cu un Catechism, prescurtat cu aceleași litere; Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, p. 250; cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. I-a, II, p. 205 și nota 7.

³ *Ibid.*, p. 205.

⁴ *Ibid.*, pp. 204-5; Hurmuzaki, VII, pp. 443-4.

⁵ Cipariu, *Archivul*, p. 480; Papiu, *Șincai*, pp. 103-4.

printre Unguri — cu scurte popasuri la Oradea lui Darabant și la Viena —, care-i ținu până la moarte.

În același an, Petru Maior, iritat de încercarea ce făcuse Bob de a smulge protopopilor, — în cari Maior, el însuși protopop la Reghinul-Săsesc de la 1784, după ce fusese profesor de logică, metafizică și drept natural la școala înaltă înaltă din Blaj ¹, vedea pe urmașii „chorepiscopilor“ de odinioară —, ultimele drepturi ce mai păstrau, scria „Protopopadichia“, *Nedreptatea făcută protopopilor*, tratat despre „puterea, drepturile sau privilegioanele“ lor, carte ascuțită în polemica împotriva „papistașilor“. Cu Biserica romană n'a rupt-o niciodată și și-a păstrat până la sfârșit corespondența cu Propaganda, dar, când îl vedem numind pe Bob: „Vlădica Uniților“, iar pe păstorul sârb al Românilor de legea veche; „episcop al Neuniților“ ², înțelegem bine că nici Maior nu mai era legat cu inima de Biserica blăjeană.

Cererea de a părăsi călugăria, pe care o făcură Șincai și Maior, fusese primită, dar se refusase, în Ianuar 1785, cea făcută de Clain, îndemnându-l la „liniște“ și poruncindu-se ca el „să fie păstrat în mănăstire“ ³. Nu i se dădu acestuia nici parohia din Sibiu, pe care o ceruse, dar în 1790 el trecu în acest oraș la o rudă a sa, Efrem Muntiul ⁴. Pe atunci Samuil cel învățat dedica lucrări de ale sale Patriarhului ortodox din Carlovăț, cu care ar fi stat în legături încă din 1784 ⁵, și se putea crede că a părăsit cu totul Unirea. Când Guvernul ardelean trimese, în 1794, spre cercetare *Istoria Bisericească*, tradusă după a lui Fleury, de Clain, împreună cu dedicația incriminată, i se zice preot neu-

¹ Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. și urm.

² *Istoria Bisericii Românilor*, Prefață; cf. p. 360.

³ Ordinul, în Bibl. din Oradea, ms. 1336.

⁴ Ms. 885 din Blaj.

⁵ *Archivu*, p. 717.

nit¹, și canonicii lui Bob, consultați, declară că în adevăr cartea, lucrată și după „autori catolici“, cuprinde în sine „zgura neunirii“ (*schoriam disunionis*). Se credea chiar că el vrea să se facă episcop al neuniților, pentru care Bob l-ar fi închis bucuros, cum a și cerut Guvernului, în 1797, la mănăstirea din Muncaciu².

CAP. III.

Biserica neunită și cea d'întăiu organizare a ei.

Vlădica neunit Dionisie Novacovici murise în Scaunul său unguresc la 8 Decembre 1767³, după ce stătuse până la sfârșit mai mult în Ardeal. Cu prilejul morții celui d'întăiu Sârb care a avut grija sufletească a Românilor din această țară, se hotărî că este o episcopie a acestora, și anume una „exemptă“, cum se declară și episcopia Rădăuțului după ruperea silită a legăturilor cu Biserica metropolitană a Moldovei. În Octombrie 1768 administrarea ei provisorie se dădu episcopului sârb din Vârșeț, Ioan Gheorghievici, care fu chemat întâiu la Viena pentru a primi instrucții⁴. Urmașul lui Dionisie ca episcop de Buda, Sofronie Chirilovici, fostul lui vicariu budan și fost stareț la mănăstirea Sf. Mihail din Grabaț, căpătă apoi grija Episcopiei neuniților ardeleni și ungureni, la 1-iu Decembre 1770: după cererea întregului cler ortodox al Românilor, i se îngădui a-și lua reședința la Sibiiu⁵. De Paști în 1772, el era la Belgrad, și avem o scrisoare a lui cu această dată, în care-și zice numai „smerit episcop neuniților în Ardeal“⁶. După dânsul, de la care nu ni-a ră-

¹ *Ibid.*, p. 715.

² *Ibid.*, p. 675 și urm.

³ P. Maior, *Ist. Bis.*, p. 131.

⁴ Bunea, *P. P. Aaron și Novacovici*, p. 253 și nota 4.

⁵ *Ibid.*, p. 254, nota 1.

⁶ Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 86, no. CLXII

mas, se pare, niciun antimis¹, veni (Novembre 1783; instalat 1-iu Iulie 1784) al treilea Sârb, Ghedeon Nichitici — ca protopop în părțile Abrudului, îl găsim pe la 1780², — care stătuse deci un timp în mijlocul Românilor din Ardeal, apoi pe lângă cei, de curând luați în stăpânire, ai Bucovinei, și a cărui aducere în Ardeal a folosit și în răscoala de iobagi a lui-Horea, în care i sè păstra și lui un rost de împăciuitoare prin predică și blăstăm³; antimisele lui, care poartă datele de 1784 și 1786, îi dau titlul, mai limpede, de „pravoslavnică episcopă ală Marelui Prințipatū alū Ardealului“⁴. Muri la 6 Decembre 1788, și, până la numirea succesorului său, vedem preoți români mergând pentru hirotonie la episcopul sârb al Timișoarei⁵.

Al patrulea episcop ortodox de neam sârb, Gherasim Adamovici, trăi și el supt conducerea directorului școlar Eustatievici, care întocmia, la 1790, Cazaniile, „dezvoaltile și tălcuitele Evanghelii a' Duminecilor, a' sărbătorilor și a' oareșcăroră zile, spre trebuința catehetilor și a' dascalilor uniți“, tipărite la Bart, în Sibiiu, cea d'întăiu tipăritură oficială a Bisericii pravoslavnice ardelene, pe când până atunci avem numai cele două tipărituri sibiiene, din 1789, ale dascalului brașovean Radu Duma, *Preoția sau îndreptărea preoților*, o nouă ediție, și încă un catehism pentru școlile „normalicești“ neunite. Era în legături strânse cu ierarhia sârbească, și-l vedem luând parte, în August 1790, la alegerea, în Timișoara, a Mitropolitului sârbeșc. Avea „rezedenție“ la Sibiiu, și grija ei rămânea, cu prilejul unor asemenea lipse,

¹ Pentru antimisele deosebitele Biserici și diocese românești, v. *ibid.*, XII, pp. LXV și urm., 297 și urm.; cap. respectiv; XVI, p. 123 și urm. și cap. Sinaia.

² *Ibid.*, XIII, p. 23, no. 6. — Pentru numire și instalare, Matei Voilean, *Momente din viața bisericească a Românilor, 1780-1787*, Sibiiu, 1902, pp. 25-6.

³ V. mai sus, cap. despre Biserica bucovinească.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 361, no. xx.

⁵ *Ibid.*, XIII, p. 78, no. 189.

tot în sama cărturarului preot din Rășinari, caligraful Sava Popovici¹. Gherasim iscăli împreună cu Bob, care, în acest cas, deci, îl recunosc, acea „carte“ de plângere a tuturor Românilor către Împăratul drept și milostiv, acel *Supplex libellus Valachorum*, pe care-l redactă Iosif Meheși din Cluj, fiul protopopului din Mănăstur și ajuns prin meritele sale sfetnic împărătesc. El muri în 1796, la 13 April, și clerul românesc își arată și acum, ca și după moartea lui Nichitici, dorința de a nu mai avea un Sârb ca episcop², și astfel silințele lui Dimitrie Sercovici de a căpăta Scaunul sibiian rămaseră zădarnice; preoții și protopopii voiau neapărat pe Vlădica „din neamulu și sângele seu“, în locul străinilor cu „foarte puțină pentru binele cel de obște tragere de inimă și purtare de grije“³.

Locul lui Adamovici l-ar fi voit Clain, și Guvernul spune lămurit, la 30 Maiu 1796, că el ar fi vorbit cu unii din clerul neunit, făgăduindu-li „ca, după alegere, ar lepăda Unirea“⁴. Lucrul n'ar fi de mirare într'un timp când unul din canonicii uniți de la Orade, învățatul Nichita Horvat, lăudat ca scriitor și de Clain, făcea să apară la Viena o *Poslanie* „sau dreapta oglindă a păcii, dragostii și unimii, prin carele cu dreapte dovediri cei uniți să mântuesc de hulele carele lor li să aruncă, iară Neuniții, nici iritici a fi, nici shismatici, mai ales în neamul românesc a nu să putea aeve zice, pentru a neamului românesc folos și mângăiere“⁵. Așa credea și Clain, care, în marea sa istorie a Românilor de pretutindenii, rămasă netipărită, n'are un singur cuvânt rău despre Neuniți

¹ *Ibid.*, XII, p. 112 și urm.; XIII, p. 156.

² Cipariu, *Archiv*, pp. 719, 737. — Data morții în *Siebenbürgische Quartalschrift*, V, p. 179.

³ Cf. încă Ștefan Hărăguș. *Preoțimea română în veacul al XVIII-lea*, din „Telegraful Român“ pe 1907; Lupaș, *Az erdélyi gör.-kel. egyház, și Matei Voileanu. o. c.*; Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, Sibiu 1839, 1897, 2 vol.

⁴ Cipariu, *Archiv*, p. 717.

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 16, no. 27.

și deplânge, dintre toți Românii supuși Împăratului, numai pe cei din părțile Sătmăruului, cari ascultă de un episcop rus, al Muncaciului, și pe cei din Banat, cari au în Biserica lor stăpâni sârbi¹. Să nu se uite apoi că, Scaunul din Sibiiu rămânând mult timp neocupat, vicariatul îl avu, după ortodoxii Ioan Popovici de Hondol și Nicolae Huțovici (1805), unitul secretar de Cameră Aron Budai († 29 Mart 1847), fratele poetului, gramaticului și lexicografului Ioan Budai Deleanu². Clain se duse peste puțin la Oradea, unde și Darabant și canonici cu Samuil Vulcan și Corneli îi erau prieteni și la întors ținu predică în biserica neunită a Turzii³. La 1798 însă i se porunci de Guvern să nu părăsească Blajul, unde va fi bine ținut la mănăstire: din partea lui, el dăduse totuși asigurarea că în Sibiiu și în împrejurimi a sfătuit pe târgoveți și săteni să treacă la Unire⁴ și că a izbutit să distrugă ura față de Uniți, rugându-i a trăi „ca frații”; el aminti că a fost rugat să predice la Rășinari și Săliște, ceea ce n'a putut face însă⁵. Decât să stea închis, voia mai bine să treacă la ritul catolic⁶. De fapt însă, el era, cum spun și neuniții în certificatul lor, iscălit de Ioan Popovici de Hondol, ca vicariu, și de Aron Budai, ca notariu, numai „hulitoriu de împărăchierile întră neamul nostru în rândul legii”⁷. Abia peste vre-o patru ani putu el să plece, după ce, predicând ultima oară, spuse cuvintele, grele pentru puternicii din Blaj, că „niciodată n'a cugetat că din piatră va storce apa”⁸.

¹ Iorga, *ist. lit. rom.*, ed. 1-a, II, p. 193.

² Cipariu, *Archivu*, pp. 719, 637; *Organul luminării* pe 1847, no. 14.

³ Cipariu, *Archivu*, p. 718.

⁴ Cei din Gura-Răului declară că ar face și aceasta, dacă ar fi ajutați într'un proces cu Sașii; *ibid.*, pp. 719-20.

⁵ *Ibid.*, p. 720.

⁶ *Ibid.*, p. 736.

⁷ *Ibid.*, p. 737. — Și în 1805 Românii neuniți își cerură episcop de „național lor, pe Nestor Ioanovici, care fusese fecior învățat, dară sărac de avere” și învățase în străinătate (Stinghe, *Doc.*, II, pp. 263-6).

⁸ Cipariu, *I. c.*, p. 739.

CAP. IV.

Lucrările de teologie ale celor trei mari scriitori ardeleni.

Înainte și după aceste împrejurări de pătimășă prigonire, cei doi tovarăși de lucru ai lui Clain lucrau, unul, Șincai, la cărțile de școală și apoi la greaua operă a Cronicei sale, iar celalt, Maior, la tratate de polemică rămase netipărite, precum și la culegerile-i de predici: „Propovedaniile la îngropăciunea oamenilor morți“, „Didachiile, adică învățăturile pentru creșterea fiiilor, la îngropăciunea pruncilor morți“ (1809) și „Predice sau învățături la toate Duminicile și sărbătorile“ (1811), la un *Télémaque* românesc, care se tipări în 1818, la scrieri filologice¹, apoi la o Istorie a începuturilor românești, „Pentru începutul Românilor în Dacia“, care se publică în 1812 abia și, în sfârșit, la *Istoria Bisericii Românilor*, și anume „atât a acestor din coace, precum și a celor din colo de Dunăre“, care, începând a se tipări la 1813, fu oprită și confiscată pentru criticile ei îndrăznețe², spre a fi preschimbată apoi și împărțită sau vândută numai în această formă schilodită.

Cum se vede, Maior aducea servicii din cele mai mari predicatorilor, dându-li în mână cuvântări alcătuite într-o așa de curgătoare limbă. Iar, în *Istoria Bisericii Românilor* de pretutindenii, carte făcută numai în scurtul spațiu al nopților de iarnă din „unsprezece săptămâni“, dar foarte larg concepută și surprinzătoare, el tratează vechile timpuri de viață religioasă, fără osebite, epoca Vladiciei de Balgrad în Ardeal, Unirea, care e de „credința“, și nu de „leage“ și are în vedere scopuri materiale ce n’au fost atinse, ajungându-se în schimb la rușinea tiraniei „teologului“ și la prigonirea împotriva Neuniților, ca și cum nu s’ar ști „că mai multe muște

¹ V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, tabla.

² Cf. și Cipariu, *Acte și fragm.*, p. 145 și urm.: din partea incdită.

se prind cu miiare decât cu oțet"¹. Se ating, în partea despre credință, ca și în a doua, despre ierarhie, împrejurările mai nouă la Blaj, la Orade, la Muncaciu și la Sibiiu, care urmează, după el, vechiului Scaun bălgrădean; critica nu lipsește pe alocurea, dar Maior făgăduise a spune și mai multe despre „faptele cele scâlciate ale celor putearnici“, ce trăiesc încă. Toată urmarea, cu privire la istoria bisericească a Principatelor și a Românilor din Balcani, lipsește.

Dar *era de sigur o nouă, mare și binefăcătoare idee aceea de a trata la un loc istoria Bisericii Românilor de supt toate stăpânirile*, și ivirea acestei opere arată cât de mult slăbise în acest timp antagonismul zădarnic, exclusivismul fanatic, oarba pornire de a învrăjbi oamenii din același neam în numele aceluiași Dumnezeu². Studiile de limbă, de istorie, coborându-și rezultatele și în judecarea evenimentelor religioase, îndreptaseră astfel, în parte măcar, răul cel mare pe care-l făcuse pofta de trai bun, ambiția de drepturi, vanitatea de onorări, frica de orice Guvern, a preoțimii de dincolo.

În acest timp, munca fără preget a lui Clain, la Viena, la Blaj, la Sibiiu, la Bălgrad, la Orade, dă Românilor de dincolo o întreagă literatură bisericească.

Cercetând cu luare aminte textul biblic în originalul grec și în cel latin, el începu o tălmăcire nouă a Bibliei întregi după Septantă, înoinind față de Biblia din 1688, mai ales în Vechiul Testament; o mântui singur în trei ani la 1786, și cartea enormă fu publicată, după o revisie, probabil mai mult răbdătoare decât competentă, de Bob, în tipografia metropolitană, la 1795³, — monumentală lucrare, de și de o valoare literară mai mică decât vechea traducere, dar totuși în stare și singură să deie un veșnic nume aceluia ce a să-

¹ P. 55; cf. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 163 și urm.

² Cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. I-ii, II, p. 259 și urm.

³ Cf. Cipariu, *Archivu*, p. 700.

vârșit-o. Pe lângă „Cuvintele“ Sf. Vasile și ale lui Doroftei, Clain mai traduce pe Anastasie Sinaitul, pe Ioan Gură de Aur, pe Chiril de Ierusalim, pe Pahomie, Grigorie de Nazianz, Ioan Damaschin, Sf. Epifanie, Sf. Efrem și Sf. Clement, mai toți părinții pe cari un rând întreg de școlari ai lui Damaschin, Grigorie și Chesarie, ale căror lucrări le cunoaște Clain și le laudă, îi tălmăciseră dincoace de munți. Astfel el fu îndemnat să scrie însuși *Propovedaniile sau învățăturile la îngropăciunea oamenilor morți*, care văzură lumina înainte de ale lui Maior, la 1784, lucrare pentru popor, făcută, spune însuși scriitorul, nu cu „măestrie ritoricească, nici cu graiu de vorbă înaltă și adâncă, ci mai de jos și mai prost, ca și cei proști să înțeleagă și să se folosească“, vrednică însă de toată luarea aminte prin limpeziciunea aceluia stil familiar pe care Clain singur, între tovarășii săi învățați, îl are. Spre sfârșitul vieții lui, el pregătea o nouă ediție mărită sau o carte nouă de predici, de *Conții (conciones)*¹. A dat cea d'întăiu traducere (1803) a *Imitației lui Hristos*, pe care Bob o tipări la 1813, supt titlul ridicol de „A Thomii de la Câmp (Kempis!) de Urmarea lui Hristos patru cărți“, fără a pomeni numele tălmăcitorului. Așa se întâmplă și cu altă lucrare a lui, adesea retipărită, din Segneri, vestitul predicator iesuit „Povățuire către cel ce se pocăește“.

Lucrări de teologie, prelucrări și traduceri fuseseră începute și de alții: se citează, de Cotore, „Despre schismaticiia Grecilor“², Cartea de religia și obiceiurile Turcilor“, o „Istorie a schismei Grecilor“ după Maimbourg³, o nouă *Pravilă de canoane*, rânduită alfabetic; Ioan Halmaghi teologul scrisese „Învățătura pentru proști“; prepositul Ștefan Popp un tratat despre Botez⁴; Ioan Mărgineanu „Pildele și învățatu-

¹ Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1, II, pp. 174, 176.

² Ms. 921 din Blaj; cf. Iorga, *Ist. lit. rom.* ed. 1-a, II, p. 178.

³ Clain, în Cipariu, *Acte și fragm.*, p. 104 și urm.; cf. în *Instrucția publică*, II, p. 72.

⁴ *Ibid.*

rile Sf. Scripturi“; Ioachim Popp, *Teologia dogmatică*, de care era profesor la Blaj; Dimitrie Ivașco, canonic și protopop la Muncaciu, o *Teologie dogmatico-morală*, Chiril Țopa, parohul de Sibiiu și protopop de Hațeg, altă *Teologie morală*¹.

Clain dădu însă cel d'întâiu un curs sistematic de învăță-turi înalte bisericești, prelucrând *Logica, Dreptul firii, Etica, Politica, Metafisica*², mântuite încă înainte de 1796, *Teologia morală*, „moralicească“ — după Wenceslas Schwanz —, pe care Bob o oprește întâiu, pentru a o tipări pe urmă, la 1796, reținând însă la el exemplarele, de frica 'unei nouă ediții a autorului³. A lucrat, în iarna lui 1789, la Orade, *Canoanele sfintelor soboară*⁴. O „Praxis consistorialis“ trebuie să se adaoge, „Praxisul forului bisericesc“. Un tratat despre revela-ție, „Credința creștinească cea descoperită“, e citat și el în notele lui Șincai la „Orodias“. Vasile Filipan lucrase o *Istorie bisericească* după un original latin. Tot Clain însă, după trudă de mulți ani, isprăvi traducerea mării opere a lui Fleury, care era gata la 1799, dar nu se publică niciodată⁵. O prescurtare, „Istoria bisericească pe scurt pentru folosul iubitorilor de învățătură“, era gata în 1790. I se ceruse de Bob și un *Tâlc* mai larg al Vechiului Testament, pe care-l refușă, cu toate că întovărășise cu mici lămuriri Biblia tradusă de el⁶.

O viață de om, oricât de lungă, nu se poate întrebuița mai bine: cel puțin, până la dânsul, nimeni nu făcuse atâta, nici măcar, mai de curând, harnicul Macarie din Căldărușani și Cernica.

¹ V. și Iorga, *Studii și doc.*, XLII. p. 111. Pentru *Adunarea de rugăciune*, din slavonă, a lui Nicolae Popa din Câmpeni, ms. 926 din Blaj.

² *Instr. Publică*, II, p. 72.

³ Cipariu, *Archivu*, p. 715 și urm.

⁴ Papiu, *Șincai*, p. 120, nota.

⁵ Mss. în Bibl. Seminarului din Blaj. Înșirarea lor, în Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, ed. 1-îu, p. 169 și urm., p. 408 și urm.

⁶ Traduceri profane dădu din Marmontel, *Belisariu*, și din Lucian, *De veris narrationibus*.

Cu atâtea, așa de bune și așa de felurite manuscripte, episcopia din Blaj și-ar fi putut câștiga un mare nume și o însemnată situație culturală, punând tiparul său întru ajutorul celor trei însemnați scriitori ai Ardealului, și mai ales al lui Clain, care-și închină toată priceperea și munca sa fără păreche Bisericii. Din teascurile lui Bob cel fără înțelegere pentru cultura mai înaltă și menirea ei apare doar, la 1786, un frumos *Acaftist*. Ani întregi de zile apoi, tipografia blăjeană nu mai da nimic.

Pe acest timp Guvernul ardelean părăsise Sibiiul, care pastra însă o mare însemnatate, nu numai în ce privește negoțul, cam decăzut, dar mai cu deosebire în domeniul social și în al spiritului. Știm că Vlădica neunit izbutise a se strămuta acolo. „Greci“ bogați, din Compania de negoț, cu *efimeriul* lor adus de peste Dunăre, vorbeau și scriau totuși mai mult românește. Un Avram Meheși, un Teodor Aaron, un Popovici de Hondol, fruntași ai inteligenței românești, locuiau statornic în Sibiiu. Din Sad pornise, pentru ca să învețe medicina la Viena, unde se făcuse oculist, un frate al agitatorului neunit preotul Molnar, zis Tunsul pentru că i se tăiasă pletele: Ioan Molnar¹. După o călătorie de afaceri în Țara-Românească și după un rol pacificator în numele Guvernului față de răscoala lui Horea, el fu numit profesor de specialitatea sa la Universitatea de curând întemeiată în Cluj. Era ocrotitul baronului Bánffy, guvernatorul Ardealului, și-i dedică o gramatică germană a limbii românești, singura întinsă și practica, și care pentru aceia și avu mai multe ediții (cea d'întâiu, la Viena, în 1788). Era și un bun gospodar și, pe lângă *Retorica* lui și *Istoria universală* după Millot, menite școlilor românești mai înalte, ca și o parte din prelucrările lui Clain, el tălmăci și potrive după nevoile poporului nostru

¹ Cf. Hurmuzaki, *Fragmente*, II, pp. 134-5; Petru Maior, *Ist. Bis. Rom.*, p. 110 și urm.; Popea, *Mitr.*, p. 143; Cipariu, *Archivu*, p. 625; Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-1u, II, p. 286 și urm.; Lupăș, în *An. Ac. Rom.*

cărticele despre creșterea albinelor („Povățuire cu praxis către sporirea stupilor”): poate și alte lucrări de economie vin de la dânsul¹.

În 1789, Molnar, care era „filosof” după noua rețetă franceză a lui Voltaire și, încă mai mult, francmason — doctrină pe care o aflau și Românii din Principate prin câte o traducere, și o îmbrățișau boierii cu influență și fețe bisericești chiar² —, se gândia să tipărească pentru Românii săi un ziar, de cuprins economic și moral, supt forma poporală a învățăturilor unui popă Miron din Valea-Frumoasă³. Voiă să-l tipărească la tipografia sibiieni de pe vremuri, Hochmeister sau Petru Bart, care, acesta din urmă, fu poftit în curând să vie la București, de Mitropolitul Filaret, pentru a conduce tipografia metropolitană⁴. Neizbutind cu acest proiect, de și Guvernul își dăduse aprobarea, numind ca revisor pe directorul Eustatievici, nici cu acela, mai târziu, al unei foi de noutăți politice pe vremea războaielor Revoluției franceze (1793), Molnar, pe care Împăratul îl facuse nobil: „de Müllersheim”, atunci, în 1793, formă îndată planul unei „societați de învățați diu Valahia” și al unei biblioteci literare supt supravegherea episcopului neunit Gherasim, bibliotecă la care aveau să colaboreze scriitorii români din Ardeal și din Ungaria, ca și cei din Principate, spuindu-se chiar, în petiția lui Petru Bart, că e vorba de o societate bucureșteană. Apoi schimbă numele, după observații oficiale, în acela de „Societate filosoficească a neamului românesc în Mare-Prințipatulul Ardealului”. Un apel către Românii din „țară”, publicat la 1795, pune în vedere apariția, cu bani de boieri și arhieriei bogați, a unor tratate de Geografie, Fizică, Matematică,

¹ V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. I-IV, II, p. 246.

² V. Iorga, în *An. Ac. Rom.* pe 1928.

³ Ilarie Chendi, *Inceputurile ziaristiceii noastre*, Orăștie 1900.

⁴ Iorga, *Scriitori bisericești*, p. 22: „Răposatul a început corespondență cu tipograful de aici, ca să vie acoio și să așeze tipografia lui la Sf. Mitropolie; cum a și venit, dar nu și-a ascuns scopul, pentru că a găsit paretisit din Scaunul Mitropoliei pe răp. chir Filaret”.

Filosofie, Istoria Românilor, de „Teologie moralicească a Răsăritului“, precum și „alte istorii bisericești“. Acestea sânt însă manuscrisurile lui Clain, și nu trebuie să uităm petrecerea în Sibiu pe acest timp a marelui traducător religios.

Biblioteca rămase însă în stare de proiect. La Sibiu se tipări numai, pentru speculă, pe lângă unele mărunte cărți profane, o nouă ediție din *Pildele filosoficești* (1795), din *Alfavită suflătească* (1803) și *Liturghia*, cea d'întăiu carte liturgică pentru Neuniții Ardealului, la 1798 (ed. a 3-a, 1809), *Ceaslovul* din 1809 — Clain își dă aici Acaftistul, la 1801, iar Hagi Constantin Pop tipărește 'pe socoteala lui un Acaftist al Sf. Cruci, în 1802¹. Brașovenii, cari aveau cărturari ca Radu Duma și Radu Tempea, de la 1797 director 'al școlilor neunite și gramatic², dau la frații Boghici, de la ei de-acasă, cărți de cetire sau de slujbă, ca retipărirea *Florii Daurilor* sau publicarea „Rânduiei Mortului“ (1807-8, 1810).

Era însă la Buda o mare tipografie, din veniturile căreia se hrănia Universitatea și, pentru a folosi acesteia, Guvernul îi dăduse privilegiul de a tipări cărți cu litere cirilice. Pentru revisia din punctul de vedere al ideilor cuprinse într'însele fu numit la 1803 Samuil Clain, care scăpă astfel de temnița mănăstirii din Blaj³. El rămase aici până la moarte, în 13 Maiu 1806⁴, îngrijindu-se, între altele, de vestitele *Calendare* în care-și tipări și o parte din Istoria Românilor. Prin prezența lui Clain la Buda, stăpân peste cel mai frumos și nu cel mai scump tipar, prin râvna pentru religie a lui Molnar, pe care însă Șincai îl batjocurește odată ca schismatic pentru că sprijinise pe alt concurent la locul de corector, Onișor⁵,

¹ Cf. *ibid.*, p. 42.

² Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-iu, II, p. 290 și urm.

³ *Ibid.*, p. 173 și urm.

⁴ Șincai, III, pp. 129-30; Cipariu, *Archivu*, p. 739; îngropat la 15 în cripta parohiei catolice din Răczváros.

⁵ Iorga, *ist. lit. rom.*, ed. 1-iu, II, p. 212.

prin așezarea la Argeș a lui Iosif, păstrătorul moștenirii marului Chesarie și patronul paisienilor, se statornici o legătură prielnică vieții bisericești a Românilor din toate Ținuturile. Tipărituri-model, care se cumpără dincolo ca și dincoace de munți, o semnală îndată.

Încă din 1793, acel prieten al lui Iosif și al lui Molnar, Hagi Constantin Pop, bogatul negustor sibiiu, cerea voie să re-tipărească *Mîneele* lui Chesarie, dar el primi, pe lângă bine-cuvântarea, cerută prin Iosif, a Mitropolitului Filaret, și înștiințarea că acesta se gândește însuși la o a doua ediție. Filaret își părăsi însă, peste câteva luni, Scaunul, și Mitropolitul Dosoftei Filitis, care publică din nou, prin sânguința singhelului Grigorie Râmniceanul, fostul egumen de Vieroș, *Pravoslavnică mărturisire*, apăsându-se în Prefață asupra biruinții ultime a pravoslaviei în hotarele Țerii-Românești și ocărând „buzele împuțite ale hulitorilor celor ce mășâesc în urmele începătorilor de dejghinări, carii cu coada lor au târât după sine atâtea mulțimi“, nu avu niciun fel de înțelegere cu Ardelenii, cari și pentru câștig se pregăteau de lucrul Mineiilor celor nouă. Abia în 1795 Hagi Constantin Pop își face iarăși oferta. În vremuri grele de ciumă, ea nu aduce nicio urmare, dar Iosif, care nu prea era bunul prieten al Mitropolitului, tipărește la Sjbiiu, fără a se arăta locul, o Alegere a rugăciunilor din Psaltire, pe care o cunoaștem din tipăriturile moldovenești, și o Slujbă a St. Nifon, ocrotitorul Argeșului ¹. Era vorba ca Mineiele să fie lucrate cu banii lui Pop la Mitropolie ². Anul următor aduce propunerea de a se tipări însă la Sibiiu *Tâlcul* lui Teofilact, pe care Chesarie încă-l avea gata după izvodul lui Damaschin ³, iar ceva mai târziu i se dă de știre negustorului că, dacă vechiul *Tâlc* trebuie îndreptat după grecește, Gherontie și Grigorie au altul, tradus tocmai din acea limbă ⁴. La această dată Molnar

¹ Iorga, *Scrittori bisericești*, pp. 23-5.

² *Ibid.*, p. 27.

³ *Ibid.*, pp. 28-9.

⁴ *Ibid.*, pp. 32-4.

intervenise, căci Iosif știa acum, în 1796, „răvna ce are pentru procopsirea și întemeierea neamului nostru românesc”¹. Afacerea se tot zăbovi, și în 1800 nu mai era vorba de publicarea „Mineelor de lună”, la Buda sau la Râmnic, la București, ci de o alegere, un *Antologhiu*, în trei volume, având numai la sfinții cu „sărbătoare pe deplin” slujbe, iar la ceilalți „stihirile vecerniei”²; Bart făcu însemnarea cheltuielilor pentru o mie de exemplare.

¹ *Ibid.*, p. 31.

² *Ibid.*, p. 40.

PARTEA A IX-a.

UNIREA TUTUROR CURENTELOR RELIGIOASE ÎN OPERA LUI VENIAMIN, MITROPOLITUL MOLDOVEI.

CAP. I.

Noile tipărituri ieșene.

Înca din 1796, Iosif asigura pe Pop că o parte din „Teofilact” ar fi gata să o ieie „unū episcopu alū Romanului de la Moldova”¹, cu care eratu în legatură Gherontie și Grigorie, traducătorii. Episcopul nu e altul decât Veniamin Costachi, care, copil fiind, fugise de-acasă pentru a merge la Neamț, dar fusese totuși călugărit, nu în lăcașul dorit al lui Paisie, — care avea cu dânsul și un fecior de boier din familia Ruset², — ci la Huși, de episcopul Iacov. Ajuns Mitropolit, în 1803, și deci stăpân al teascurilor din lași, Veniamin își începu tipăriturile cu vestita *apologhie* a lui Dimitrie de Rostov, care ieși tot în acest an. Altă carte călugărească, tradusă de Gherontie și Grigorie, „Întrebările și răspunsurile oarecare bogoslovești” ale Sf. Âtanasie, iese de supt teascurile ieșene tot în 1803. Și la 1805 Nemțeanul ierodiacon Gherasim dădea acel *Tâlc* al lui Teofilact, pentru tipărirea căruia peste munți vorbisera aceiași tălmăcitori nedespărțiți, prin Iosif, la 1796. În același stil curat, curgător,

¹ Iorga, *Scritori bisericești*, p. 34.

² Iorga, *Studii și doc.*, VII, p. 162.

plin de perioade frumoase după sintaxa originalului și cuprinzând numai „*ziceri* de obște uneltite și cunoscute între amândouă țerile“, era tradusă și „Descoperirea cu amănuntul a pravoslavniciei credințe“, de Ioan Damaschin, în prefața căreia cei doi călugări numesc cu recunoștință pe Veniamin „*ctitor al limbii noastre*“ (1806). Încă o carte despre cele Șapte Taine, o *Tâlcuire* a lor, poate tipărită și mai înainte după un text slavon, e tradusă din nou de Veniamin însuși și tipărită în mijlocul noului războiu ruso-turc, la 1807. În această din urmă cărticică e, pe nedrept, ură împotriva Uniților, tălmăcindu-se în tipăriturile lui Bob greșit cuvântul de „țărani“, întrebuițat de canonicul Vaida, pentru a se însemna: locuitori din Țara-Românească; dar, când Veniamin atacă astfel, pentru că ar fi zis ortodocșilor din Principate: „țărani și proști, el fiind așa“, pe un „din Blaj oarecarele, deșart de socoteală și plin de fumuri“, el arată că până la Iași ajungeau și tipăriturile Blăjcnilor și că astfel vechea circulație a cărților în tot cuprinsul clerului de limbă românească se restatornicise acum².

Planul lui Veniamin era și mai mare: el voia să se ieie la întrecere cu acei Uniți despre cari scria așa de aspru: în Socola erau să se așeze „școale de paradosirea bogosloviei și de tălmăcirea Sfintelor Scripturi“, „dascali procopsiți în limba moldovenească“, pentru a învăța „dogmele“ pe „feciorii de preoți și diaconi“. Tot odată, alți „dascali în depline științe“ erau „să tălmăcească cărți bisericești, ca, cetind ucenicii, să se învețe științele și dogmele bunei Credinți“. În același timp, Moldova se făcea adăpostul cântăreților reformei în Psaltichie: Veniamin primi pe protopsaltul Bisericii celei Mari, Petru din Efes, și-i dădu, la 1805, 300 de lei pe lună, „pentru ca să paradosască musica“¹, și o a treia categorie de dascali trebuia să pregătească pe viitorii

¹ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 345-6.

² V. și *Rev. Istorică*, X, p. 126.

preoți și în această privință¹. Astfel, înainte de Munteni, cari se gândiau însă și ei la un asemenea institut², Moldovenii își avură Seminariul.

Războiul aduse oprirea publicațiilor ieșene. Rușii, stăpâni de la sfârșitul anului 1806 pe amândouă ținuturile, credeau că nu vor mai trebui să iasă din ele, provincii *incorporate* la Împărăția lor și din care goniseră pe consulii și agenții Puterilor, ca unii ce nu mai aveau niciun rost în teritorii definitiv anexate. Gavriil Bănulescu fu adus din Rusia, unde fusese Mitropolit de Chiev, dar trăia bolnav și retras, încă din 1803, cu pensie de 3.000 de ruble pe an³, pentru a fi făcut exarh peste Moldova ca și peste Țara-Românească. Partidul Balș din Iași și partidul Filipescu din București cerură, odata cu scoaterea lui Constantin-Vodă Ipsilanti, regent al Principatelor, și chemarea de la Dubăsari a lui Gavriil.

După multe dovezi de neîncredere și dușmănie din partea autorităților rusești, Veniamin se retrase la mănăstirea Neamțului, și, în Februar 1808, el demisionă, arătând că are nevoie să petreacă la munte, „pentru mântuirea sufletului și din pricina slăbiciunii sănătății“⁴. Trebuia, după chiar cererea sa, să-și ieie locuința în mănăstirea Slatina, dar el rămase la Neamț, unde petrecu pâna la 1812.

În locu-i veni, de la Dubăsari (Maiu), Gavriil, și, după câteva săptămâni, el trecea, la 10 Iulie 1808, și în Țara-Românească, unde se căpătase prin aceleași mijloace plecarea Mitropolitului „turcesc“ Dosoftei Filitis⁵; era întovărașit de

¹ Codrescu, *Uricariul*, VII, p. 128 și urm.; III, pp. 39-43; *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, 1848, pp. 25-6; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 341-6. Cf. N. Popescu, *Dascălul de cântări Macarie ieromonahul*, București, 1908.

² *Bis. ort.*, XVI, p. 109.

³ Cf. și Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 339.

⁴ *Ibid.*, p. 45 și urm.

⁵ Cron. lui Naum Râmniceanu; Erbiceanu, în *Cron. greci*, pp. 279-80.

„ciracul“ lui Veniamin, arhimandritul Filotei¹ al Mitropoliei, și de Chiril, Mitropolit al Proilavului².

Gavriil încercă să facă o mare reformă a clerului românesc din amândouă Principatele: începu, vestindu-i scutirea de orice dare către Stat și în 1809 el hotărî călugărilor să nu se amestece la „lucrurile politice și ale lumii“, să nu cate moșii în arendă, să nu locuiască „în casa mirenilor“ — ca dascali sau în altă calitate —, iar egumenii fură poftiți a nu face împrumuturi — casul lui Chiril de la Mihai-Vodă, osândit și în Divan, care prădă mănăstirea cu 300 de pungi și care scăpă de răspundere făcându-se... „supus frances“, era recent³, — fără iscălitura exarhului însuși⁴. Iosif de Argeș, cel mai vrednic dintre toți clericii munteni, fu pus „efor al tuturor mănăstirilor din țară, și închinat și neînchinat“, la 23 Mart 1809⁵. Gavriil mărgeni numărul preoților de sate și al călugărilor, numi protopopi de județe și creă consistorii. Se luară și cele d'întăiu măsuri împotriva egumenilor greci.

În Moldova, el nu s'a gândit a face alt Mitropolit, pe când în Țara-Românească, prin ucaz al Țarului, Șef al Bisericii ru-sești, în care acum prin dreptul de cucerire era cuprinsă și a noastră, Dosoftei fu „depărtat“ (29 Novembre 1809) și trimis în surgun întâiu la Dobrovăț, apoi la Aninoasa, în sfârșit la Târșor, iar în locul lui fu numit un Grec din Mi-

¹ V. și Iorga, *Studii și doc.*, VII, p. 349.

² Gavriil stătu aici până la August; *ibid.*, p. 280. Bulat în *Arhivele Basarabiei*, II; *Rev. Istorică* pe 1930, pp. 141-3. Cf. aceleași *Arhive*, I, 3.

³ *Ibid.*, p. 283.

⁴ *Ibid.*, p. 285. Pentru reforme, și Arbure, *Basarabia*, p. 742 și urm.

⁵ *Ibid.*, p. 286. Întorsul lui Gavriil la București, în ziua de 8 Ianuar 1810; p. 289. Măsuri analoage fură luate de Veniamin la întoarcerea lui în 1813: să nu se ție de călugări bani ascunși, să nu se facă negoț, să nu meargă la târguri, să aibă pentru avere o casă comună, să nu fie lăfi, să nu se facă oștețe cu lume străină, să nu se bea și să nu vândă vin „pe la chiliile de afară“, să nu aibă cai și arme, să nu se facă primblări depărtate; „la maice fără blagoslovenia starețului nimene să nu îndrăznească a merge“; episcopul Visarion, în *Rev. istorică*, X, pp. 290-3.

tilene, fost de Arta, dar trecut prin Petersburg, Ignatie¹, la 15 Ianuar 1810. Iosif de Argeș trebuia să episcopisească pe străin, el fiind un „arhiereu de încredere, caracter bun și iubitor de rânduiala și frumuseța cea bisericească și care mai știe și grecește“². Gavriil păstra însă și după aceasta drepturile sale de exarh al Sinodului, și astfel slujba la încoronarea Țarului n'o făcu în București Ignatie, care, trimis în Moldova din Mart, la „biroul exarhicesc“³, veni numai la 5 Maiu, ci tot Gavriil⁴.

În vremea acestuia, meșterii de tipar din Iași dau numai cartea de rugăciuni din 1809, pe când, în București, Ignatie nu cheltuiește nici pentru *Octoiul* din 1811, — reeditat după cel din Râmnic, 1810, al lui Iosif Argeșul. În urma păcii din 1812, el trecu în Italia, la Pisa, unde vedem că i se dedică un *Sogno di Scipione*, din grecește⁵, și unde se afla și după 1821⁶. Gavriil rămase exarh pe jumătatea de Moldovă care se smulse de Ruși cu acest prilej, dându-i-se numele, fals și fără niciun rost, de „Basarabia“⁷. Aici el păstra și iubirea limbii românești și legăturile cu cei de acasă, din Câmpulungul lui, cari-i trimeteau câte un băiat dornic să învețe. Moștenitor al episcopilor de Cetatea-Albă, de Hotin, de Proilav și Dristra — care, de spre partea Turcilor, se păstra și la

¹ Erbiceanu, *Cron. greci*, pp. 289, 291; Bulat și *Rev. Ist.*, II. cc. (înștiințarea către Dosoftei la 2 Ianuar 1810).

² Bulat și *Rev. Ist.*, II. cc.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, pp. 291-3.

⁵ Papadopol-Calimah, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, IV, p. 126; cf. *Bis. ort.*, XVI, pp. 317-8.

Bianu, în *Revista nouă*, I; Iorga, *Scriitori greci*, p. 10. Cf. și Iorga *Studii și doc.*, XVI, pp. 513-4, no. 29).

⁷ La început, în 1807, locuitorii Basarabiei reale, ai foastei raie turcești fuseseră supuși provisoriu Mitropoliei Moldovei; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 340. Pentru schimbul moșiilor din Basarabia ale Mitropoliei cu un Iordache Vartolomei, *ibid.*, pp. 355-7 și urm., 390.

1825¹, episcopi fiind în acest timp Calinic și Antim² —, el rămase aici până la sfârșit († 30 Mart 1821), cu titlul de „exarh, -Mitropolit al Chișinăului și Hotinului³“, având ca „vicariu“ pe un episcop de „Acherman și Bender“, Daniil, Dimitrie Sulima⁴, din Nicolaev, fost „vicariu“ și la Iași⁵.

O simplă hotărâre împărătească, un nou „ucaz“, ajunsese și pentru această spârcură a teritoriului metropolitan al Moldovei, alcătuit canonic de vechii Domni cari întemeiaseră Biserica. O „duhovnicească tipografie“ a Basarabiei, — se făcuse și un seminarium —, dădea încă din 1815 noua *Liturghie* basarabeană, apoi un *Ceaslov*, și la 1820 *Molitvenicul* și „Rânduiala sfințirii Bisericii“. Șirul cărților românești se opri aici destul de răpede, și, ceia ce era și mai rău, nu se îngădui măcar pătrunderea celor din Moldova, creându-se veșnicul *cordon* de carantină împotriva bolii periculoase a comuniunii sufletești între membrii unui neam fără noroc⁶. Când Nemțenii își cerură moșiile din Basarabia, Mitropolitul Gavriil, care primise în dar o *Psaltire* de-a lor, îi îndreptă la „bunăvoință împărătească“, iar colonia lor, a Noului Neamț, pe care o întemeiară pentru a nu le pierde nu-și câștigă un rost cultural românesc⁷.

¹ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, II, pp. 164-5.

² Înaintașul lui Chiril din 1788 și urm. fusese, la 1777, un Ioachim; *ibid.*, p. 160.

³ Scrisoare a lui Gavriil către starețul Silivestru de Neamț și Secu; Chișinău, 6 Novembre 1817; în Iorga, *Studii și doc.*, VII, p. 349.

⁴ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, II, p. 161; cf. Arbure, *Basarabia*, p. 550 și urm.

⁵ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 352; Arbure, *o. c.*, p. 747. Mitropolia Proilavului nu mai funcționa, ocupantul fiind fugăr la Constantinopol, iar urmașul, Chiril, reținut la Dubăsari; Bulat, în *Rev. Ist., II. cc.*, (și pentru alți candidați la Scaunul principal basarabean). V, pentru trecutul eparhiei, și Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 367, no. 1177.

⁶ Un mare număr de schituri fără cărturari, clădite în veacul al XVIII-lea, trecură astfel la Ruși, pe lângă mănăstirea lui Ștefan-cel-Mare, Chipriana, mănăstirea Hâncului de pe vremea lui Duca și schitul Șaba, anterior anului 1700.

⁷ Pentru procese ale mănăstirii, Iorga, în *An. Ac. Rom.*, 1912.

În adăpostul sigur și fericit de la mănăstirea Neamțului, Veniamin va fi dus cu dânsul meșterii săi de la Mitropolie, cei cinci zețari, zece drugari, patru pilcari, patru probari, doi prefăcători și pisătorul de chinovar¹, cari-i lucraseră în Iași. Cu ei, „tipograful“ Gherasim putu să tipărească și aici cărți din același izvor. Astfel încep, supt ochii celui care dusesese paisianismul la triumf, lucrările tipografice nemțene, și încă din Iulie 1807 apărea volumul I-iu, pentru luna Septembrie, de început al anului în vechea socoteală, al *Vieților Sfinților*, pentru prefacerea din grecește a cărora — întâia lucrare de acest fel după a lui Dosoftei Mitropolitul Moldovei — se ostenise un călugăr „slopean“ care nu mai era în viață acum, ierodiaconul Ștefan. Anul următor dădu apoi două cărți de Psaltichie, după sistemul cel nou. În 1311 Gherontie publică apoi Cazania, *Chiriacodomion*, pe care Veniamin însuși o talmăcise.

Peste un an Moldova întreagă îl chema să-și iei² înapoi Scaunul în primire.

CAP. II.

Tipărituri ardelene și noul șir de tipărituri al lui Veniamin Costachi. Veniamin și tulburările din 1821.

Încă de la 1807, se împlinia gândul lui Iosif de Argeș de a da la iveală *Mineiele* îndreptate după ale lui Chesarie, și anuine înlăturându-se Viețile de sfinți luate de la Ruși, cele culese de prin „filade“ și aducându-se alcătuirea lor în potrivire cu originalele grecești³. La Buda, în înțelegere cu Clain, se făcu tiparul, după ce și Molnar revisuise din punct de vedere al limbii textul, îndreptat în toate privințile de Iosif³. Din această strălucită carte, colecții, „trupuri“, se vân-

¹ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 44-5.

² V. Iorga, *Scriitori bisericești*, pp. 24-5.

³ Cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. I-a, II, pp. 175, 212, 289 nota 1, 377 nota 7; *Studii și doc.*, XII, pp. 162-3, no. CCCXXXVIII; *Scriitori greci*, pp. 9-10; *Bis. Ort*, XVII, pp. 32-4.

dură îndată până în Moldova, cu 80 de florini nelegate și 94 legate ¹. Pretutindeni se întâlnesc marile volume pe hârtie albă, tare, ca frumoasa literă mașcată și titlul înflorit cu chinovar, poate cea mai frumoasă lucrare tipografică pe care, în desfășurarea ei, a avut-o Biserica noastră.

Pe când *Mineiele* din Buda, cărora li urmă la 1807 un *Acaftist*, tot al lui Clain de sigur, și la 1808 o *Psaltire*, pentru slujbă, nu pentru școală, erau primite cu bucurie pretutindeni unde se sluja românește, ca o adevărată binefacere, la tipografia din Blaj se lucrau broșuri ocazionale, ca aceia pentru instalarea lui Vulcan, în 1807 ², — *Logica* și *Dreptul Firii* de Clain apărură la Sibiiu, — câte o mică lucrare a episcopului însuși, precum „Forma clerului și a păstorului celui bun” (1809), volumele din care se alcătuieste cartea de concurență a canonicilor, *Teologia dogmatică și moralicească*, după Tournelly, operă din care părți ieșiră deosebit la 1801, 1802, 1804, câte un Catechism în ediție nouă (1815), „Cărți de învățăături creștinești despre deșertăciunea lumii și datorია lumii în fieștece sfat” (1807), iar, dintre cărțile de slujbă, *Triodul* din 1813, *Evhologhiul* din 1815, *Strastnicul*, *Evanghelia* din 1816. La Orade, Samuil Vulcan (n. Blaj, 1758), fostul profesor la seminariul Sf. Barbara, — seminarium dus pe la Erlau și Liov înainte de a fi închis, — foarte mult serbătorit de scriitori timpului, români, dar și străini, cari aflau la el masă întinsă și prietenoasă găzduire, precum și, întâmplător, ajutoare în bani, mai făcu, pe lângă seminariul său, și o tipografie. Dar, dintre canonicii cari-l încunjurau, numai unul, Gheorghe Farcaș ³, lucră pentru Biserică, dând o Istorie bisericească, pe lângă un Tâlc al Psalmilor și altul al Noului Testament, care însă rămaseră netipărite. Iar, cât privește pe Neuniți, nu poate fi vorba de un tipar al lor pentru cărți de slujbă, fie și la tipografii particulare: Psal-

¹ Iorga, *Studii și doc.*, I. c.

² Cf. Iorga, *ist. lit. rom.*, ed. I-a, II, pp. 416-7.

³ Orodias, în *Archivul* lui Cipariu, pp. 295-6; *Schematismul* festiv al Oradiei d n 1900 și I. Ardeleanu, o. c., II.

tirile sibiiene și brașovene din 1810 (Boghici), 1811 (Sibiiu), 1812 (tot acolo) câte un *Paraclis* (1815; tipărit de Constantin Manzovici) ori *Acaftist* (Sibiiu, 1821) nu constituie literatura religioasă de care poate avea nevoie o Biserică.

Deci cărțile de slujbă rămaseră a le lua Ardelenii din Buda: *Octoihul*, din nou tradus din grecește, la Neamț, „de oarecarii părinți“ și corectat de Iosif al Argeșului, apare la 1811¹, după ce o altă ediție se dăduse la Râmnic², în anul precedent, cu mai puțin lux. *Evanghelia* din Buda are data de 1813; *Triodul* se publică la 1816, cu binecuvântarea Patriarhului din Carlovăț, care o dăduse și unei frumoase *Cazanii* de Viena, de la sfârșitul veacului trecut (1793)³. *Apo-calipsul* apare acum întâia oară ca o carte deosebită. *Teologia pastorală* a lui Clain (1817), cărți religioase pentru școli sau cântăreți se adaugă în timpul cât avu locul de revisor Petru Maior, care și muri aici la 1821. Încă din 1816 îndemnătorul și corectorul cărților liturgice din Buda, Iosif de Argeș, tipărise la Neamț — în Moldova el avea legături și cu Gherasim, urmașul lui Veniamin la Roman⁴ — *Epitomē τῶν ὁσίων δογμάτων* a lui Atanasie din Paros, care nu se putea publica la Buda pentru cuprinsul ei de dușmănie față de catolicism și pentru polemicile cu „scornirile străine“ și „necurățiile apusenești afumate.“

Atelierul cel mare de lucru pentru Biserică e însă în Moldova, la Neamț⁵, unde Veniamin publică cel d'întâiu *Tipicon* tradus de Nemțeni din grecește (1816), un *Octoih* ca acela din Râmnic, datorit acelorași traducători (două ediții), *Ceaslovul* mare și mic (1817), *Psaltirea*, *Evanghelia* din 1818 (ed. nouă,

¹ Cf. și Iorga, *Scriitori bisericești*, pp. 45-8.

² Aici urmașul lui Filaret, episcopul Nectarie, un Grec din Moreia, de la 16 Decembrie 1812 Mitropolit, dă *Molitvenicul* din 1793, *Apostolul*, *Evanghelia* din 1794 și *Psaltirea* din 1796.

³ V. Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, pp. 350-1.

⁴ Iorga, *Scriitori bisericești*, p. 45.

⁵ La Iași iese o singură lucrare, neînsemnată.

1821), *Rugăciunile* (1819), *Liturghiile*, pe care însuși Mitropolitul le îndreptă, în 1819. *Psaltichia* iese a doua oară acum. Cărțile folositoare călugărilor se îmbulzesc la tipar: găsim *Scara Sf. Ioan Sinaitul* (1814), *Checragarion* al Sf. Augustin, operă a lui Gherontie și Grigorie, închinată Mitropolitului ca unui „Voevod râvnitoriu și ca cu foc suflătoriu împotriva eresurilor și a nedumnezeirii“; *Indeletnicirea iubitoare de Dumnezeu* a lui Evghenie Bulgaris (Ἀδολεσχία φιλόθεος) (1815), *Rasoforul* (tot din 1815), *Întrebătoarele răspunsuri din Sf. Scriptură* ale stareșului Vasile de la Poiana Mărului, „Adunarea cuvintelor celor pentru ascultare“ a lui Paisie, Efrem Sirul, tradus de Nemțeanul Isaac, *Cartea folositoare de suflet* din 1819. Și împotriva Uniților, pe cari trebuiau să-i atace cu învierșunare acești clerici cari stăteau supt înrâurirea intoleranței rusești, se dau tratate de dogmă și polemică, de la mica traducere din „franțuzește“, din „galicește“, a Mitropolitului, „Cărtică îndemânatecă în potruva celor ce bolesc la ceale pentru adevărul și covârșirea Sfințitelor Scripturi“ (1819), până la „Adunarea dogmelor“, *Apologhia* din 1816, tratatele lui Nichifor Xantopulo, între care și *Antifoanele*. Urâte cărți, pe hârtie vânăta muscălească, dar opere de îmbogățire a literaturii religioase a Românilor și de prefacere a scrisului lor prin „limba noao românească“, pe care traducătorii o pun cu mândrie în fața „limbii prea proaste și neuneltite“ de până atunci.

Revoluția grecească de la 1821, tulburările pe care le produse și între Români, ocuparea de către Turci a Principatelor împiedecară deocamdată urmarea acestei opere folositoare, care punea la dispoziția călugărilor traducători mijloacele bănești și sprijinul Mitropoliei Moldovei. Veniamin Costachi, care, după datina țerii, luase cârma unei Căimăcămii după fuga peste Prut a lui Mihai-Vodă Suțu, înțeles cu eteriștii, în mâinile cărora lăsa acum puterea, nu putu să vada pe înlocuitorul Pașei de Si istra și pe ostașii acestuia. Așteptându-se, ca mulți alții, la un amestec hotărâtor al Rusiei

pentru a aduce o nouă ordine de lucruri, el trecu în Basarabia și, știind că, de frică, a făcut moliftă lui Ipsilanti, căpetenia Grecilor răsculați, — în schimb, își trimesese ierochirixul, pe Ghenadie Roset, la Brăila, ca să asigure de credința țerii pe Turci —, el rămase în adăpostul său basarabean din Colincăuți până destul de târziu în noua Domnie de țară a lui Ioan Sandu Sturza. Avea cu dânsul pe proto-popul de odinioară al Hotinului, ocupat de Nemți, Leon Asăchi, învățat preot galițian, din care Veniamin, urmând exemplul dat mai înainte de Gavriil exarhul cu Strilbițchi Rusul¹, făcuse un „protoprezviter a toată Moldavia“, cu unele drepturi arhieresti². Ceilalți doi episcopi ai țerii, Gherasim de Roman, fugăr bucovinean și Putnean, fiul preotului Clipa din Vicovul-de-Sus³ și fost dichîu la Slatina, și Meletie de Huși, trecuseră și ei granița, dar pentru a merge în Bucovina, pe când Greul Grigorie de Heracleia, unul dintre arhieriei cu titluri *in partibus* cari se adăpostiau de la un timp pe lângă unul sau altul din Mitropolii noastre, făcea uneltiri politice la Chișinău. Bietul dichîu, Isaia, lăsat singur la Iași, nu știa cum să mai împace neconținutele cereri ale ostașilor străini și păgâni. Cel puțin el era lăsat acolo să îngrijească de eparhie, pe când Gherasim de Roman, fu *mazilit* de comandantul turc, care puse să i se facă un nou episcop, Meletie, la Târnova, atentat neauzit de grosolan împotriva datinelor și drepturilor Bisericii noastre⁴, care nu avu însă, firește alte urmări, căci Gherasim își luă mai târziu Scaunul în stăpânire, „argosind“ și prigonind până la moartea sa, în

¹ Cu privire la tipăriturile acestuia, să se adauge la cele spuse mai sus știrile nouă și îndreptările cuprinse în fasc. IV din vol. II al *Bibliografiei Românești*.

² Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-ii, II, p. 512. El se gândia în April 1822, fugăr la Grozinți, a merge în Rusia, pentru închinarea moaștelor; Erbicănu, *Mitr. Mold.*, pp. 230-1.

³ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 389. A fost la Huși de la 1796 la 1803.

⁴ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 187-8.

1826, pe acela care îndrăznise a-l înlocui în asemenea împrejurări ¹.

Când Veniamin putu să vadă fără nicio teamă Moldova sa, Mitropolia era aproape ruinată, ca și biserica Sf. Nicolae Domnesc; Seminariul de la Socola stătea pustiu și, dintre dascălii de curând aduși din Ardeal, — un Fabian-Bob, rudă a episcopului unit, un Costea, un Manfi, un dr. Vasile Pop, Brașovean, pe care-i căutase de-a dreptul acasă la el învățatul fiu al protopopului Lazăr, Gheorghe Asachi, — numai cel d'întâiu se întoarce ². La munte, Slatina lui iubită, unde se gândise a se retrage și unde-și pregătise ultimul adăpost și locul de îngropare, ca și Secul, cel d'întâiu lăcaș al lui Paisie, erau în ruine: cea din urmă mănăstire fusese cetățuia de apărare desnădăjduită a eroului căpitan Iordachi, care se aruncă în aier împreună cu turnul de unde improșcase cu gloanțe pe Turcii urmăritori. La Neamț Gherontie „tipograful“ trebui să-și ascundă teaturile, ca și colile trase din *Evanghelie* ³, și să-și îngroape litera. Trebuia multă muncă pregătitoare înainte ca Mitropolitul, care și în surgunul său basarabean lucrase, traducând „Istoria Scripturii Vechiului Testament“, „Istoria Scripturii Noului Testament“ și „Funia sau frânghia întreită“, o discuție a dogmei, să poată începe tipăriiturile sale. Nu treceau însă decât puține luni, și, încă în 1823, teaturile, mutate la Iași, porniau lucrul.

CAP. III.

Biruința curentului paisian în Principatul Terii-Românești.

Pe aceasta vreme Scaunul muntean ajunsese și el, printr'o adevărată revoluție națională, în stăpânirea Românilor. Ur-

¹ *Ibid.*

² V. Iorga, *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, p. 106 și urm. Pentru dascălii ruși precedenți, Arbure, *o. c.*, pp. 745-7.

³ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 228.

mând tradiția Mitropoliților greci, Ioan-Vodă Caragea, noul Domn al Țării-Românești după retragerea Rușilor în 1812, nu chemă înapoi pe Dosoftei, a cărui viață se va încheia într'un târziu, în ziua de 14 Decembre 1826¹, la Brașov, unde a fost și el îngropat în biserica făcută de bogatul boier Grigore Brâncoveanu, în cetate chiar, și înzestrată prin testament cu moșiile Poiana Mărului și Sâmbăta-de-sus. Dar Caragea își caută alt Grec. Era foarte potrivit Moraitul Nectarie de Râmnic, și el fu ales. Nectarie uită cu totul exemplele date de înaintașii săi și tipări un mare *Molitvenic* și o *Apologhie*, — a lui Dimitrie de Rostov, se pare, — pe când Grecul pe care-l lăsase în Scaunul râmnicean, Galaction de Govora, nepot al lui Nectarie, dădea *Liturghiile*, o *Învățătură pentru spovedanie* și traducerea, de călugărul Rafail, a *Vieții Sf. Vasile cel Nou*².

De oare ce la Buzău era Costandie Filitis, nepotul fostului Mitropolit Dosoftei, Iosif al Argeșului se găsi a înfățișa singur elementul românesc în Episcopat. Mulți boieri cu iubire de neam socotiră că aceasta nu se poate îngădui. Ei cerură și izbutiră a căpăta de la slabul Domn bătrân Alecu Suțu jertfirea Mitropolitului mîncău și trîndav, ca și a episcopului buzoian, împotriva căruia nu se puteau aduce învinuiri de imoralitate. Pe când Buzăul era căpătat de un Român dintre boierii Rătești, Gherasim, a cărui mamă fusese o Bălăceancă¹, Mitropolia o lua, poate nu fără bani, un alt Român, un tânăr arhimandrit, fost până atunci egumen de Tismana, Dionisie Lupu, titular de Sivas (n. 25 Februar 1769) pe care contemporanii lui îl laudă pentru vorbă ne-

¹ Lesviodax, o. c.; pp. 407-9; Iorga, *Brașovul și Românii*, pp. 247-8, 266 și urm. Urmașul lui, Nectarie, se stinse tot acolo, la 13 Octombrie 1825; Iorga, *Brașovul și Românii*, pp. 247-8; *Studii și doc.*, XIII, pp. 68-9.

² Ca ucenici ai lui Nectarie trebuie să se însemne un Daniil, un Ioanichie de Stratonichia; v. testamentul lui în Iorga, *Brașovul și Românii*, p. 266 și urm.

¹ Zilot, *Cronica*, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, V, p. 75.

tedă, desinteresare, iubire a culturii și pricepere în ale Bisericii ca și în ale Statului ¹.

Dionisie făcea parte din școala Râmnicenilor. Era aspru față de egumenii cari împrumutau pe socoteala mănăstirii lor ², cu simoniacii, cu preoții fără carte. N'a făcut, ce e drept, și el un seminarium ca acel din Moldova, — exarhul Gavriil plănuise unul —, dar a trimis în străinătate pe cei d'întăiu burșieri meniți a fi profesori la școala mai înaltă românească, deschisă de Gheorghe Lazăr, și între ei se afla și un tânăr cleric, Eufrosin Poteca, ucenic al Academiei domnești, care încă din 1818 tipăria la Buda o traducere a sa, „Mai nainte gătirea spre cunoștiința lui Dumnezeu“ ³. Cu banii Eforiei merșeră în Apus pentru a studia musica Nil-Nicolae Poponea și Macarie, care-și zicea „Portarie“ al Mitropoliei, și acesta din urmă, un înoitor în notația psaltichiei, stăpânit de îdeile reformei bizantine a lui Petru Efesiul, care făcuse la București tipar de psaltichie grecească, publică la Viena, în tipografia Armenilor mechtariști, cu privilegiu pentru lucrările în limbi răsăritene, trei cărți de basă ale mișcării de prefacere: *Theorîticonul*, *Anastasimatarul* și *Irmologhiul* ⁴. Din partea lui însă, Mitropolitul n'a putut să deie altceva decât un „Cuvânt“ al lui Hrisostom și o Prescurtare a Psaltirii, de Sf. Augustin (1820).

Dionisie fugi în Ardeal după retragerea din București a lui Tudor, căruia i se supusese mai mult de frică, iscăbind în buza tunului îndreptat asupra casei din Belvedere a lui Dinu

¹ *Ibid.*; cf. *Bis. Ort.*, XII, p. 271; XIV, p. 410; Urechii, în *Tinerimea română*, noua serie, I.

² *Bis. Ort.*, XIII, pp. 271-2.

³ Cf. Iorga, *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, p. 61 și urm.

⁴ N. M. Popescu, *Macarie ieromonahul*, *passim*. Mai târziu a lucrat *Antologhiul*, *Stikirariul*, *Irmologhiul calofonic*, *Fricestniarul*, *Liturghia*, alte cântări și, pentru episcopul Chesarie, *Prohodul*, strămutat, pentru întâia oară, *poetic*, din grecește, care s'a tipărit la Buzău în 1836; v. N. M. Popescu, *Ediția Prohodului ieromonahului Macarie și edițiile altora*, în „Biserica Ortodoxă“ pe 1908.

Golescu memoriile de plângere și îndreptățire către Poartă ale Domnului pandurilor. Ca și Veniamin, el așteptă în exilul său de bună voie începerea, printr'o nouă cucerire, a erei rușești definitive. La chemările stăruitoare ale Domnului numit de Turci în 1822, Grigore Dimitrie Ghica, el răspunse că e greu bolnav de picioare și nu poate veni ¹. Vodă trebui să-l înlocuiască, și, după multe tânguiri umiltoare către Țar și cei de pe lângă dânsul, Dionisie, așezat din mărinimia lui Grigorie Ghica în mănăstirea Dealului, se stânse în București ².

Dintre ucenicii lui Chesarie, Iosif de Argeș, de candidatura căruia la Mitropolie fusese vorba în 1819, murise la 27 Octombrie din anul următor, făcând loc unui spiritual și intrigant Grec, cu spiritul voltairian, Ilarion de la Dealu, care știu să întetească la răscoală pe Tudor, dar nu fu în stare să-l și scape ³. El lăsase un ucenic, pe Nicodim Greceanu, de la Căldărușanii paisieni, care face la Sibiiu în 1811 o tipăritură după Polizoi Contu, „Învățăături de multe științe folositoare“, revăzută de însuși Iosif, căruia i se și dedică opusculul ⁴.

El declară că s'a ostenit „spre folosul neamului românesc“, precum Veniamin în lucrările lui din 1822 avea în vedere „întrebuințarea româneștii tinerimi“. Astfel de idei, luate din cetirea unor scrieri ale Ardelenilor — îndată veni Istoria originilor românești de Petru Maior —, le avea și un călugăr dintr'un neam de țerani venit din Jina Ardealului, lângă Sibiiu (n. în Corbi, 27 Novembre 1764), Naum Râmnicăneanu, care stătuse pe lângă episcopul Filaret, și, înainte de a-și începe lucrările școlare, morale și literare și de a căuta, după o

¹ V. și Erbiceanu, Prefața la *Cron Greci*.

² V. Hurmuzaki, X, tabla. Muri la 7 Februar 1831, în casa-i de la București, în mahalaua Batiștii, și a fost îngropat la Mitropolie; Lesviodax, o. c., p. 410.

³ *Bis. Ort.*, XIII, pp. 208 și urm.; 274; XIV, pp. 419-22.

⁴ Cf. Papiu, *Șincăi*, p. 81; *Bis. Ort.*, XIV, p. 411; Irga, *Scriitori bisericești*, p. 50. V. și D. Furtună, *Ucenicii stareșului Paisie în mănăstirile Cernica și Căldărușani*, p. 76 și urm.

lungă carieră de cântăreț și dascăl, odihna la Cernica, unde muri după 25 Novembre 1834, călătorise în Banat, venind din Sibiiu până la Lipova și la mănăstirea Hodoș-Bodrog (1788).

În Sibiiu fusese așezat în Septembrie 1810 (și sfințit la 21 April 1811) ca episcop românesc parohul Sas-Sebeșului, Vasile Moga, om cinstit, bun bisericaș, dar cu totul lipsit de însușirile mai înalte ale preoților¹. El îngriji de o mai bună creștere a clerului său, dar nu știu să-l înzestreze cu cărți, fiind poate și prea slab, prea sărac pentru aceasta. Moga, care nu putu să păstreze pentru Ardeal pe Gheorghe Lazăr, avea oarecare legături cu Principatele, și în 1820 el dădea voie dascălilor de latinește să plece la „Iași, în Țara-Românească². Iar, pe când el gospodăria ticnit pe neuniții lui, în Banatul supus ierarhiei sârbești, mișcarea literară nouă dă și lucrările pentru biserică ale preotului din Becicherecul-Mic, Dimitrie Țichindeal (n. c. 1755), care, în dorința lui, firească la un profesor-catehet al școlii pedagogice, de a face ca și clerul românesc bănățean să știe mai mult decât „îmbrăcarea și dezbrăcarea, zicerea Evangheliilor, deschiderea și închiderea dverilor, ieșirea la oameni, arătarea și intrarea în altariu“, tipări la 1808 „Epitomu sașu scurte arătări pentru sânta besearică, pentru veșmintele ei și pentru dumnezeiasca liturghie care se săvârșăște într'însa, așijderea și pentru preotul și slujitorul lui Dumnezeu, prin scurte întrebări și răspunsuri“ și avea gata un tratat despre serbători după Sârbul I. Mușcatirovici, o Teologie Pastorală, una Dogmatică și o Istorie a Bisericii, care nu văzură lumina³.

Dar marea osteneală pentru a da cărți de slujbă, de teologie, de polemică, se cheltuia tot la Iași. Nici alegerea ca

¹ S'au păstrat tânguiri ale lui, mișcătoare, contra guvernului împărătesc.

² Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 209, no. LV.

³ Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, p. 422 și urm.

Mitropolit muntean a lui Grigorie Nemțeanul (n. București, c. 1765), pe care Ghica-Vodă-l descoperi în pacea-i studioasă de la Căldărușani și-l făcu în două zile, din diacon, preot și episcop¹, la 10-11 Ianuar 1823, nu strămuta tiparul în altă parte. Cele mai multe lucrări făcute de Grigorie cu nededpărțitul său Gherontie ieșiseră la Iași sau la Neamț, ori și la București, înainte de aceasta, — afară de cele rămase în manuscris —: *Chiriadodromiul* în 1801, *Teofilact* (1805), *Teologia lui Ioan Damaschin*, în 1806, *Adunarea de dogme* a lui Atanasie, în 1816, *Antifoanele*, în 1817, ca și o *Antirisis* grecească împotriva lui Neofit Duca, marele dascăl bucureștean, „pentru fecioria“ călugărească, apoi *Cuvintele Sf. Casian*, *Exaimeron* al Sf. Vășile, în 1827, „Pentru preoție“ a lui Grigorie de Nazianz și a lui Ioan Hrisostomul, *Cuvânt al lui Ghenadie Scholarios*, în 1827, *Patericul* în 1828, *Cuvintele* lui Fotie și lui Grigorie Palamas, despre Purcederea Sf. Duh împotriva Latinilor, *Cuvintele* lui Bryennios, *Puțul și Impărțirea de grâu* ale Sf. Ioan Hrisostomul, care, acestea două, apărură la Buzău, în 1833². Ca Mitropolit el dădu doar câteva — prea puține — cărți de slujbă: retipărirea *Vieților Sfinților* de la Neamț, precum și o cărticică de polemică împotriva Armenilor, mai mult o curiozitate bibliografică decât o scriere menită să poarte luptă reală împotriva unei primejdii serioase, *Pentru eresurile Armenilor* (1824), apoi *Pravoslavnică Mărturisire* (1827), *Spițele neamurilor și Sfătuiri către duhovnici* (1827)³. Până la noua năvălire a Rușilor în 1828-9, când el nu voi să se plece voii lor și, urmărit de meschine și urâte intrigi boierești pentru bani, fu expedit, la 10 Februar 1829, în Rusia, de unde se întoarse zdrobit și aproape de moarte⁴, păstorind numai de la 22 August 1833 până la 22 Iunie 1834⁴, Grigorie a fost, ceia ce nu era toc-

¹ Hurmuzaki, X, p. 209 și urm., n-l CCLXXXI. V. biografia lui de păr. Grigore Tomescu, București 1925.

² V. Lesviodax, *l. c.*

³ Hurmuzaki, X, p. 625 și urm.

⁴ Lesviodax, p. 413; Tomescu, *d. c.*

mai de așteptat, mai mult un mare moralisator prin exemplu, decât un luminător al clerului său și un înțelegător al curențelor noi, care i-au părut totdeauna suspecte. Scrieri dau alții, ca Eufrosin Poteca, întors din Apus, după studii de filosofie și științe, care traduce Discursul asupra Istoriei Universale al lui Bossuet, apoi Cuvântările lui Massillon, opere de-ale misticului rus Alexandre de Stourdza, tratate de școală și pregătia chiar o lucrare asupra mănăstirilor muntene, după ce, luându-i-se catedra de filosofie de la școala românească a Sf. Sava, unde lucra după linia trasă de marele său dascăl Gheorghe Lazăr, el se adăposti ca egumen la Gura-Motrului, unde se și stânse la 1859 abla¹. Și protosinghelul Mitropoliei se face cunoscut prin vre-o traducere din grecește.

Dacă, deci, pentru învățătura înaltă a limbii grecești Academia din București rămase până la închiderea ei, în 1821, cea mai bună și mai cercetată școală,—Mitropolitul Veniamin, care-și avu și el bursierii: la Chalke pe Gheorghe Săuleșcu, crescut supț umbra lui, mai târziu în Apus un grup întreg de tineri, pentru carieră profesorală în domeniu laic, trimese și el la București pe un Iancu Nicola, și alți cinci tineri;²—înainte și după 1821, cărțile pentru tinerețea „românească” și pentru clerul românesc ortodox, „moldo-vlahicesc”, „româno-dachicesc”, spune Veniamin, — ca un Petru Maior, un Naum Râmniceanu, în Prefața „Funiei întreite”, — apar în Moldova³. Astfel, până în războiul din 1828-9, Veniamin publică *Psaltirea*, *Antologhiul*, *Evanghelia*, *Graiurile Maicei lui Dumnezeu*, *Liturghiile* din 1834, în formă de „Evanghelistariu”, un Molitvenic, pe care-l intitulează, după rusește, „Molebnić”, apoi cel d’întăiu *Ermologhiu* de cântări nouă,

¹ G. Dem. Teodorescu, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, II, p. 1 și urm.; cf., Iorga *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, p. 61 și urm.

² V., în general, Iorga, *Ist. învățământului*, p. 180 și urm.

³ Și în timpul tulburărilor dela 1821, Nemțenii apucă a da în Iași *Învățătura pârintească*, a Patriarhului Antim de Ierusalim, supț îngrijirea episcopului de Huși, rămas vicariu metropolitan.

care răsbate. — pe când al lui Macarie, gatit totuși pentru toți Românii și recomandat pretutindeni, se cumpără foarte puțin și se păstrează mai mult ca o curiozitate¹. Cărți nouă de literatura noastră religioasă sânt și alte publicații ieșene, ca *Maslul și Aghiazmatariul*.

Dar, în același timp, se dă o literatură teologică, nouă cu desăvârșire, din nou tălmăcită de părinții din Neamț, în mănăstirea lor sau în cele ce erau legate cu dânsa, ori de Mitropolit chiar, în care se deștepta tot mai mult chemare de scriitor, râvnă de luminător al legii, la Iași. Pe lângă cele trei lucrări de traducere făcute la Colincăuți, *Învățăturile hristianicești* pîrvesc mai mult clerul mirean; *Cartea folosi-toare*, *Nevăzutul războiului*, *Învăătura creștinească*, un Catechism explicat, *Apantisma*, care spune lupta și în titlul său, reprodus de-a dreptul din grecește, alcătuiesc un întreg arsenal de discuție dogmatică. Cea d'întăiu Pravilă pentru judecata canonică e aceea a lui Veniamin, și tot el dă Bisericii românești culegerea întreagă a canoanelor, *Pidalionul*. Un „Iubitoriu de înțelepciune“, lucrare a Mitropolitului, apare apoi, pe vremea ocupației rusești, la 1831. Din liie Miniat traduse el, după 1828, *Piatra Scandelei*, pentru combaterea catolicismului, care, de curând, cu toată împotrivirea Mitropolitului și a boierilor, căpătase un întâiu episcop de Bacău residând în țară, care nu cunoștea de multă vreme decât modești Prefecți franciscani sau părinți iesuiți². După Evghenie Bulgaris el dă *Îndeletnicirea spre buna murire*. Era fără păreche această îndelungată muncă, făcută cu atâta tragere de inimă, între oameni cari-l înțelegeau de multe ori, dar altă dată îndrăzniau să ridice insulta și până la curăția cugetului său și la rodnicia Papei sale³. La urmă el lăsă, după

¹ Iorga, *Scriitori bisericești*, p. 54 și urm.

² Iorga, *Studii și doc.*, I-II, p. 163 și urm. Pentru dorința catolicilor din Corni de a-și face biserică în Huși, Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 393-4; v. și pp. 428-9.

³ V. Iorga, *Doc. Cailimachi*, II, p. 71 și urm. Și când era la Roman, piscop tânăr, cutare poet de cenacul boieresc a luat în batjocură viața i privată.

atâtea tipărituri, și două lucrări în manuscris, *Tâlcul Psaltirii*, tradus, cum văzurăm, și la Orade, și *Trimeterile Sf. Pavel*¹. Astfel Veniamin putea scrie fără laudă de sine aceste cuvinte: „Nădejdea care am hrănit și hrănesc în sufletul meu că, înmulțindu-se cărțile și științele în limba nației, dacă nu eu, dar urmașii miei se vor învrednici a se folosi de cliros învățat și încuviințat și a câștiga norod luminat în știința hristianiceștilor învățături, m'au făcut neadormit și neobosit în tâlmăcirea sfintelor cărți, — din care multe stau netipărite, pentru neînlesnire“.

¹ Publicate de fostul Mitropolit Primate Atanasie.

PARTEA A X-a.

LUPTA BISERICII CU STATUL ȘI LUAREA EI ÎN STĂPÂNIRE DE ACESTA. ORGANISAREA BISERICILOR DE PESTE MUNȚI.

CAP. I.

Sfârșitul vechilor curențe de cultură bisericească.

Cei trei mari ierarhi din acest timp, Veniamin, Iosif și Chesarie, avură ucenici și urmași, cari se întâlnesc și până pe pragul vremilor noastre. De la marii lor dascăli ei moșteniră smerenia călugărească — Veniamin a fost îngropat *afară* din mănăstirea Slatina, iar Grigorie al Țerii-Românești *afară* din Mitropolie, și nici de la unul nu s'au păstrat epitafe, — iubirea pentru cărtea bisericească, pentru tiparul bisericesc, pentru cultura specială a clerului, fiind toți doritori de tipărituri și sprijinitori de școli, măcar în măsura pe care li-o îngăduia un nou veac, îndreptat spre alte ținte. Ca și aceia, ei fură buni gospodari, cari știau la ce trebuie să se cheltuiască banul Bisericii. Ca și dânșii, în sfârșit, mai ales în ultima fasă a manifestării lor, acești arhieri fură străbătuți de acel spirit „patriotic“, de care era stăpânită întreaga societate contemporană, spirit care făcea pe Iancu Nicola să dedice încă din 1829 lui Veniamin, ocrotitorul său, — după ce lucrase o „Culegere de înțelepciune“, cu doi ani înainte, — un *Manual de patriotism*, în care amesteca lauda Mitropolitului Moldovei și a Mitropolitului muntean cu amintiri

emoționate ale obârșiei romane, și care se simte așa de puternic în spusele lui Macarie „musicantul“ despre „patrioții râvnitori“ ce trebuie neamului, despre dorința ce ar avea-o el „de a-și împărți cărțile de pomană“ între Românii din toate părțile, despre lumina pe care o așteaptă încă poporul său ¹.

A. BISERICA MOLDOVEI.

De lângă Veniamin se desfăcu fratele lui Alexandru Bel-diman, autorul poemei despre Eterie, acel Filaret, împodobit cu titlul de onoare de Mitropolit *Apamias*, al Apameii, care, după ce fu „proiestos“ al Slatinei moldovenești ², trecu în Țara-Românească supt Grigorie — paisianismul desființase acum hotarele religioase — și ajunsese acolo egumen la mănăstirea domnească a Câmpulungului, pe care a și reparat-o în 1833 ca să

...lase nemuritoriu

Al său nume pre pământ la cei ce-s viețuitori, —
spune el însuși pe o tablă amintitoare ³.

Un al doilea ucenic al lui Veniamin, după vârstă, e un fiu de boier — cum se vede, exemplul Mitropolitului făcuse și alți urmași ai familiilor nobile să se ducă la mănăstire pentru a se pregăti să fie arhieriei Moldovei, — Sofronie Miclescu (n. c. 1790), care luă Scaunul Hușilor la 1-iu Iunie 1826 ⁴, după trecerea la Roman a lui Meletie Brandaburul, Bucovinean din Suceava (la Huși, 1803). Sofronie era un arhieru care primise bună învățătură, și avem de la dânsul scrisori grecești bine stilisate și frumos caligrafiate. El a ajuns, în 1851, Mitropolit al Moldovei pe urma lui Meletie († 1848),

¹ Iorga, *Scriitori bisericești*, pp. 51-6. Cf. Erbic-anu, *Mitr. Mold.*, p. 414.

² Iorga, *Inscripții*, I, p. 51, no. 14. De curând s'a găsit, îmi spunca d. Al. Lăpedatu, corespondența lui cu Veniamin în această calitate.

³ Iorga, *Inscripții*, I, pp. 134-5; cf. Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 413-4.

⁴ *Ibid.*, p. 269.

cel d'întâiu succesor al lui Veniamin, pe care nici pe departe n'a fost în stare să-l ajungă, și în nicio privință.

Veniamin Roset, alt coborâtor al unei mari familii, rudă cu copilul care-și făcea la 1775 învățătura pe lângă Paisie în mănăstirea Secul, fusese egumen în noul schit paisian al Doljeștilor¹, după ce Veniamin Mitropolitul îl va fi făcut însuși călugăr, dându-i numele său și oprindu-l, un timp, pe lângă dânsul ca arhidiacon și arhimandrit. Păstoria-i la Roman începe după strămutarea lui Meletie Brandaburul, la 2 Febr. 1844. Înlocuit un timp cu Chesarie Sinadon, de Mihai-Vodă Sturdza, împotriva căruia uneltise cu tinerii boieri, rudele sale, el se întoarse îndată în Scaun, pe care-l ocupă apoi fără întrerupere până la moarte, care se întâmplă puțin timp după ce candidatura sa la Mitropolie cază, în 1851², față de a lui Sofronie Miclescu.

Un alt Roset, Ghenadie, era egumen la Slatina, arhimandrit și ierochirix la 1825³.

Până la sfârșit stătu pe lângă Veniamin, după demisia acestuia în Ianuar 1842, Meletie Istrati, fiul unui răzeș din părțile Romanului și fratele scriitorului, al agitatorului politic împotriva Unirii, Nicolae Istrati. De la Slatina el trecu la 1851 în rândul arhieriei, patru ani încheiați după moartea, în 18 Decembre 1846, a lui Veniamin⁴.

Și înlocuitorul lui, ca vicariu, Iustin de Edesa, apoi Varlaam Cuza, de la Sf. Spiridon, Nectarie Hermezîu, care fu ales ca al doilea vicariu la Roman în 1856, Atanasie Troados, și chiar Calinic Miclescu, nepotul lui Sofronie (n. Suceava, 16 April 1822) și Mitropolit al Moldovei după izgonirea lui Sofronie (1865), iar apoi cel d'întâiu Mitropolit al României

¹ V. și *ibid.*, pp. 289 și urm., 463-4. Chipuri de-ale lui la Seminariul Veniamin din Iași.

² Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 200 și urm.

³ Iorga, *Inscripții*, I, p. 51, no. 16.

⁴ V. Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 456 și urm.

(1875), se ridicaseră tot supt ochii lui Veniamin Costachi.

De și ultiți repesintanți ai unui curent în decădere, nicio însușire a sufletului lor, nicio râvnă la munca literară nu amintește această creștere de către cel mai mare din dascălii bisericești mai noi ai Moldovei.

Decăderea noii vieți călugărești orânduite de Paisie se vede încă mai bine, la obârșie chiar, în mănăstirile surori Neamțul și Secul. Tipografia se închise în curând, după ce mântuise *Viețile Sfinților* și dăduse *Octoiul* și *Psaltirea* din 1836; ea lucra însă și în 1847, când scoate *Triodul* cel nou. Școala care era vorba să se facă în 1843 încă, fiind prevăzută prin „așezământul“ domnesc din acest an, răzimat el însuși pe testamentul lui Paisie, — la 1832 se vorbise chiar, pe această cale, de amestecul Guvernului, de un spital și o școală ¹ —, nu se deschise decât la 1853, și călugării, cari uitaseră toată datoria și tot trecutul lor, n'o îngăduiră în mănăstire, ci-i dădură ființă, mai mult pentru mireni decât pentru clerici, la Târgul-Neamțului. Planul cel mare din 1855 de a se face două grade, dintre care cel superior — gimnasiul — cu opt ani și, mai presus de ele, și o Facultate teologică de patru ani, cu profesori doctori în teologie, cu internat, cu colecții de tot felul, cu bibliotecă și fermă-model, rămase în proiect numai. De la o vreme (din 1856) iarăși se trimeseră la Târgul-Neamțului toți ucenicii, afară de acei cari voiau să asculte lecții de curată teologie, ca să urmeze zădarnicele „clasele facultative“ de la trei necunoscuți clerici, dintre cari doar unul avea diploma de doctor. După ieșirea din Domnie a lui Vodă-Ghica, se declară mănăstirea lipsită de mijloace, și, desființându-se școlile din târg, afară de una primară, se reduceră anii de studiu ai seminariului. Acesta fu apoi complectat până la opt clase print'o poruncă a Caimacamului din vremea războiului Crimeii, Balș, dar numai

¹ N. Dobrescu, *Studii de Istoria Bisericii române contemporane*, I, București, 1905.

pe hârtie, el rămânând doar „o umbră“. Biata școală de preoție cu patru clase numai se târî apoi până la focul din 1862 ¹.

Tot în zădar ceruse Guvernul provisoriu, în 1858, ca Nemțenii să facă școli pe moșiile mănăstirii, fie și cu dascăli dintre călugării „cei mai bătrâni, cuvioși și cu știință de carte“, în stare a da feciorilor de țerani cunoștința cetitului, scrisului, a socotelilor și a catehismului ². Iar făgăduiala lui Grigore Cuza și Mihail Kogălniceanu că din partea Cărmuirii se va avea „grija unei „radicale reforme“ ³ nu avu urmări.

B. BISERICA MUNTEANĂ.

În Țara-Românească, urmașul lui Grigorie, pe care-l și înlocuise în timpul petrecerii silite peste Nistru, e Neofit, egumen la Sf. Gheorghe Nou, episcop al Râmnicului de la 1824, — când se retrage, silit, Galaction, — până la 1840. Era un Bucureștean (n. 1-iu Ianuar 1787) și fusese grămăticul lui Galaction ⁴, ceia ce înseamnă o creștere grecească, fără niciun ideal de muncă literară ori tipografică în folosul Bisericii. Înaintașul lui dăduse două *Liturghii* (1813, 1817), o *Viață* a Sf. Vasilie și *Invățătura, pentru ispovedanie* (1813); supt Neofit nu se mai lucrează nimic la tipografia din Râmnic, precum în Moldova nu mai lucrează nimic urmașii lui Veniamin în Scaunul metropolitan.

Urmașul lui, ales la 14 Septembre 1850, Nifon, născut în București, dintr'o familie de blănari, — Bulgari de obârșie, spuneau dușmanii lui ⁵, — titular de Sivas, a fost egumen la Cozia (1844), bun următor al datinelor de ctitorie și cultură.

¹ Dobrescu, I. c.

² *Acte oficiale atingătoare de starea de acam a monastirilor Neamțul și Secul*, f. a.

³ Broșura citată, p. 52.

⁴ *Bis. Ort. Rom.*, XXVII, p. 191.

⁵ Bolintineanu, *L'Autriche, la Turquie et les Principautés danubiennes*, Paris, 1854.

În munții Buzăului el făcu, din marea avere pe care o strânsese cum îl lăsa conștiința, un schit de călugări, și dădu călugărițelor din Țara-Românească, pe care le găsim și în alte mănăstiri nouă de lângă București, Țigănești, Pasărea, — făcută de Cernicanul Țimoftei la 1813¹ și adausă de însuși Calinic, în 1847, — și Ciorogârla, plus frumoasa biserică nouă de la Zamfira în Prahova². Nefiind destule cărți bisericești, care se aduceau acum din Moldova și din Ardeal, iar tipografia din Buzău fiind socotită ca „necomplectă“, Nifon hotărî facerea din nou a tipografiei metropolitane, așa de pustiiată, încât mai rămăseseră doar „vre-o câteva ocă de slove ruginite, care nu se mai pot întrebuința“. Se aduseră la 1850-1 două teascuri, o mașină din Viena și hârtie de 5.000 de lei. La 19 Februar 1852, Mitropolia înștiință Guvernul că tipografia e „întru tot complectă și a început cu ajutorul lui Dumnezeu tipărirea cărților bisericești“³. Aici se dădură *Apostolul* din 1851, *Liturghiile* din 1853, *Molitfenicul* din 1854, *Triodul* din 1856, *Evangelhia* din același an, *Chiriadromiul*, după cel din Buzău — și acesta după cel din Neamț —, la 1857, *Mineiele* în sfârșit, la 1862, — cele mai multe din aceste cărți supt privigherea lui Dionisie Romanò, despre rostul căruia va fi vorba mai departe.

Nifon a întemeiat seminariul Regulamentului Organic, cu mult înainte de a prevedea prin testamentul său seminariul personal care-i poartă numele. El a presadat și la întregirea supt Știrbei-Vodă a operei de reparație, gospodărească, dar absurdă și criminală din punct de vedere al istoriei și artei, pe care o începuse Bibescu-Vodă la Bistrița, total prefăcută, la Tismana desfigurată, la Dealu. La Arnota, Mislea, Mitropolia Târgoviștei, la Stelea, la Târșor, la Vieroș, stilul vechiu nu fu schimbat, dar la Curtea Veche din București, la Sf.

¹ Iorga, *Inscripții*, I, p. 73. V. Damian Stănoiu, *Mănăstirea Țigănești*, București 1927.

² Iorga, *Inscripții*, II, p. 76 și urm.

³ Iorga, *Viața lui Știrbei-Vodă*, II, pp. 23, 100.

Gheorghe Nou din același oraș, la Sf. Spiridon Vechiu, tot caracterul bisericilor fu nimicit, cu o inconștientă naivă, de un Villacrose, un Tabai și deosebiți Unguri sau Nemți¹.

Un bătrân Cernican (n. București, 1787), fost egumen al mănăstirii Cernica mulți ani de zile, Calinic, ales la Râmnic în 1850, fiind și candidat de Mitropolie al Rușilor, făcea parte dintre Paisieni²: el se înseamnă doar printr'aceia că aduce înapoi Episcopia de la Craiova, unde se mutase, spre marea mulțămire a lui Neofit, după focul din 1847, și repară toate clădirile, aducându-le în starea, cu totul prefăcută, de astăzi³. El înțelegea să puie în mișcare tipografia, pentru așezarea căreia hotărî casele ce slujiseră odinioară ca bolniță a călugărilor. Vechi lucrări apar astfel din nou, și se dau în mâinile preoților: *Cartea foarte folositoare de suflet, Preoția, Mărturisirea Ortodoxă*, ba chiar și câte o traducere mai nouă, ca *Jurământul preoților*, fără a se mai însemna un număr de cărți de ritual⁴. Ca un bun călugăr ce era, Calinic repară schitul Popânzăleștii și înalță din nou Frăsinei⁵. Ca și Grigorie, ca și Veniamin, el ducea viață aspră de schivnic și nu știa prețul banului, pe care-l împrăstia darnic în faceri de bine⁶. Trăind în sfințenia muncii și a înfrânării, era socotit ca sfânt de credincioșii din eparhie, și păreri de rău ale tuturor se îndreptară mult timp către mormântul lui, pe care-l voise la Cernica, locul lui de învățătură și de pregătire duhovnicească⁷, unde se retrăsese († 11 April 1868). Trăind până departe în timpuri nouă pe care el nu le mai înțelegea, nici pentru a le combate, precum ar fi fost

¹ Iorga, *Inscripții*, II, p. 80 și urm.; *Viața lui Știrbei-Vodă*, II, p. 118 și urm.

² V. D. Fortună, *Ucenicii starețului Paisie*, p. 78 și urm.

³ Iorga, *Correspondența lui Știrbei-Vodă*, tabla.

⁴ V. Bis. Ort. Rom., XVIII, p. 10; *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 163 și urm.

⁵ *Istoria eparhiei Râmnicului*, pp. 164-5. Cf. și cartea protoiereului râmnician Meletie Răuțu, 1908, pentru ilustrații.

⁶ *Ibid.*, p. 165.

⁷ V. și Iorga, *Studii și doc.*, V. p. 496, no. 66.

datoria sa, crușat de dănsule, venerat pentru o vrâstă ca a sa și pentru o astfel de viață chiar și de cei mai antireligioși din noul curent apusean, care stăpâniă Statul cel nou, el încheie cu vrednicie șirul curăților călugări fără arginți, al citorilor de cărți și clădiri de închinare, al sufletelor de arhieriei cari o clipă nu și-au închipuit că fapta ori gândul lor scapă de supt ochiul privighetor al lui Dumnezeu ¹.

Grecul Ilarion de Argeș trebui să-și părăsească episcopia, pentru grelele sale păcate pqlitice din 1821; Grigore Ghica făcu să se aleagă în locul fugarului de la Brașov, care nu voia să se mai întoarcă, pe Grigorie Râmnicianul, arhimandritul Mitropoliei, care lucrase până atunci la publicarea de cărți, dar nu mai avea puțința de a o face în noul său sălaș. Murind el pe vremea Rușilor, în 1828, aceștia aduseră înapoi pe Ilarion, care duse tot viața lui veche de Voltairian *frondeur*, fără pricepere pentru interesele deosebite ale neamului nostru ². El a ținut, fără folos pentru cultura românească, Scaunul Argeșului până la 7-8 Ianuar 1845, când muri. După locotenența unui Samuil de Sinai (Sinadon), Argeșul căpătă în sfârșit un arhieriu în sensul vechimii evlavioase și muncitoare, pe Climent, care, „patriot de la mănăstirea Spitalului Sfântului Pantelimon“, cum își zice însuși, fusese de la 1827 egumen la Găiseni, unde, după aceiași mărturie, „s'a ostenit de a făcut multe lucruri vrednice de pomenire“, și anume — cum e cazul cu *Viețile Sfinților* din 1830, — „cu bani din rezervă“ ³. La Argeș, îl vedem pe Climent îngrijindu-se de starea dărăpănată a bisericii lui Neagoe, cu pietrele din turnuri „mișcate“, învelișul spart, zugrăveala stricată, marmura de jos sfărâmată, florile de piatră căzute, și numai

¹ V. *Istoria eparhiei Râmnicului*, pp. 165-6, mai ales după *Bis. Ort.*, XXII, XXIV.

² Totuși el făcuse a se celebra o slujbă cu lacrimi pentru Tudor Vladimirescu, pe care-l sfătuse; *Rev. istorică*, II, articolul despre o cronică neobservată.

³ *Inscripții*, II, pp. 50-1. Moare la 7 Octombrie 1862; Dobrescu *o. c.*, p. 111.

înțelegerii Caimacamului Alexandru Ghica-Vodă, care-i răspunse că „artisticele sculpturi și podoabe trebuiesc pipăite cu respect, și de artiști superiori“, se datorește că Mănăstirea Argeșului n'a fost și ea prefăcută după modele apusene¹. Aici la Argeș era să păstorească, în sfârșit, câțva timp, de la 1873 la 1875, acel Iosif Naniescu, în care paisianismul dă o ultimă floare târzie de neîntinată viață și de închinare către Dumnezeu și lumina ce se revarsă de la el asupra sufletelor omenești².

Și Gherasim Rătescu, de la Buzău, ales, cum am văzut, în 1819 de dușmanii Grecilor, era dintre Paisienii cei mai adevărați, fără să aibă însă nici învățătura lor, nici râvna lor de a răspândi lumina asupra celorlalți. După cinci ani de păstorie nulă din punctul de vedere al culturii bisericești, el părăsia Scaunul său pentru a se face schivnic la Căldărușani, mănăstirea de *obștejicie* care văzuse abia pe Grigorie părăsindu-și chilia de sărăcie și muncă: aici a răbdat el asprimile „schimei celei mari“ până la 1844.

Un Bucureștean trecut prin obișnuita pregătire mănăstirească la Cernica, Chesarie, crescut în spiritul lui Iosif de Argeș, căpătă eparhia Buzăului la plecarea spre schimnicie a lui Gherasim. O piatră de mormânt la episcopia Buzăului spune cine i-a fost mama, și inscripția e așa de frumoasă, ea oglindește așa de bine pietate fiască și credință absolută în sufletul care singur trăiește și nu se stinge în lumina desăvârșită a cerurilor, încât ea merită să fie reprodușă: „Mă întrebi, o cetitorule“, dictase Chesarie, „cine sânt eu: Sânt maica episcopului de Buzău Chesarie; zac supț această rece piatră, așteptând judecata cea mai de apoi. O vai și vai! 73 ani am trăit: am venit, am văzut; am plecat; năluca toate mi s'au părut. Și tu dar cetește și înțelege ceia ce cetești;

¹ Iorga, *Domnia lui Știrbei-Vodă*, II, p. 120.

² V. o cuvântare frumoasă a lui în Iorga, *Cuvântări de îngropare și pomenire*.

vino-ți în simțire, și, abătându-te de la rău, fă binele,—căci și tu mâine poimâne vei fi asemenea ca și mine; 1839, Aprilie 1”¹. Născut în Săliște la 1784, trecut, ca mulți tineri Ardeleni săraci din aceste sate ale mărginenilor mocani, la mănăstirile mai apropiate din hotar, poate la Ciolanul, spre care se îndreaptă evlavia lui, el ajunsese vataf al Mitropoliei, apoi, la 5 April 1825, episcop de Buzău, după ce se văzuse că Gherasim nu cugetă să se mai întoarcă din adăpostul său².

Chesarie nu era un scriitor, și nimic nu ni-a rămas scris de la dânsul. Nu era un om învățat, un cunoscător de grecește, de franțuzește, poate de latinește, ca Ilarion. N’avea, ca acesta, care a ținut o strălucită cuvântare la mormântul Mitropolitului Grigorie, darul cuvântării retorice înflorite. Nu era nici un schimnic cu viață de sfânt prin înfruntarea tuturor suferinților, prin înstrăinarea de toate bunurile vieții celei mai modeste, ca Râmnicianul Calinic, ori chiar ca Gherasim, pe care-l înlocuia. Dar activitatea lui inteligentă, gospodăria lui chibzuită, călugăria lui cinstită, spiritul lui de organizație, talentul lui de cărmuire, într’o lungă păstorie de douăzeci de ani, care ținu până la 30 Noiembrie 1846, toate aceste însușiri fac dintr’însul o figură deslușită, puternică și dau drept celor ce l-au văzut lucrând și presidând *Lucrul* inițiat de dânsul a-l numi, „colosală umbră”, a-i pomeni „multele în puțin timp jertfiri spre gloria Domnului, patriei și eternei sale memorii”, a-i privi mormântul — unde totuși mai ieri i se arăta, prea „călugărește”, craniul expus la aier liber! — ca „sacru”³.

Episcopia din Buzău a fost ridicată de dânsul din ruine, fiindu-i „turlele slăbite de cutremure” și clădirea întreagă „despodobită de toată frumuseța”, ba încă și prădată de eteriști în 1821. Se poate zice că el a făcut aici ceea ce făcuse Iosif la Argeș, ori Veniamin la Huși. Din nenorocire

¹ Iorga, *Inscripții*, I, pp. 361-5.

² Hurmuzaki. *Λ.*, p. 348, no. CCCXIII. Îndreptare datorită pâr. D. Furtună.

³ Iorga, *Inscripții*, I, p. 365, no. 5. Cf. Iorga *Viața lui Știrbei-Vodă*, II

prin dărâmarea vechilor turnuri zidite la 1740 de episcopul Metodie, prin înlăturarea stâlpilor ce despărțiau pronaosul de naos, prin înlăturarea vechii catapitesme, a vechilor prize de la ferești, făcute acum, spune cu mândrie însuși episcopul, „cu meșteșug arhitectoresc“, prin distrugerea vechii zugrăveli, această reparație radicală, începută cu așa de bune intenții și urmată cu atâta „râvnă și grea cheltuială“, a stricat cu totul vechiul caracter al bisericii lui Matei Basarab, înnoită în veacul al XVIII-lea¹. Pe vremea și prin îndemnul lui s'a făcut în Buzău și Biserica Sfinților Apostoli, pe care el o sfințiă la 1833². Mănăstirea Ciolanul a fost ridicată din nou, „din temelie“ chiar, „ajutând“ numai „părinții schitului“, ori „pravoslavnicii creștini“, la 1828³. Supt el s'au clădit și bisericile din Brăila, căpătată de Țara-Românească prin tratatul de la Adrianopol, în 1829, și alipită la episcopia Buzăului, împreună cu toată foasta raiă⁴.

În același timp, pe lângă seminariul întemeiat de dânsul — și al cărui rost în dezvoltarea ulterioară a Bisericii îl vom vedea, — Chesarie aducea de la Neamț pe călugărul tipograf Gherontie și începea, cu dânsul și ucenicul său, Meletie, un nou șir de cărți bisericești, în înțelegere cu Mitropolitul Grigorie, de care era, și trebuia să fie, strâns legat. Traducerile acestuia din Ioan Gura-de-aur se publică aici în 1833, și tot în Buzău se dau *Viețile Sfinților*, noile „Mineie“ din 1830-6, după cele nemțene, și *Theodoretul* din 1840. În aceleași minunate litere, aduse din Ungaria, episcopul de Buzău tipărește, pe lângă o Evanghelie, cea de-a patra ediție a *Bibliei*, după a lui Șerban-Vodă, a lui Clain și a Rușilor, cari o publicaseră la Petersburg, de curând. E o ediție revăzută, cu anumite schimbări la un text care întrebuintează de-o potrivă pe cel bucureștean și pe cel blajeian⁵.

¹ Iorga, *Inscripții*, I, pp. 363-4, no. 929.

² *Ibid.*, p. 363, no. 928.

³ *Ibid.*, p. 67-8.

⁴ Cf. *ibid.*, II, pp. 52-3. V. Iorga, *Începuturile Brăilei*, 1930.

⁵ V. observațiile lui G. Coșbuc, în *Viața literară* pe 1907.

Ucenic al lui Chesarie a fost, în sfârșit, — am spus-o — Iosif Nanie sau Naniescu, de loc din Răzlău, în Basarabia, care, după ce primi cinul călugăresc de la Chesarie, dându-i numele învățătorului și modelului său, Iosif de Argeș, — precum însuși primise de la Iosif numele marelui Chesarie de Râmnic, care-l formase, — ajunse egumen la Șerbănești peste Olt¹. De aici trecu la Găiseni, fiind acum protosinghel, și găsi urmele bunei gospodării a lui Climent; și astăzi se văd acolo, în simpla biserică de sat, cu locul cotropit de brigadirii-silvici ai Eforiei Spitalelor Civile, policandrul și sfeșnicele dăruite de egumenul Iosif. La București nu se mai păstrează nimic din frumoasa biserică a Sărindarului, în care acest minunat bisericaș a stat ca egumen, cu rang de arhimandrit, de la 1863 înainte, fiind și profesor de religie la liceele bucureștene și chiar, câțva timp, director al Seminariului. L-am văzut episcop de Argeș, înviind vremurile cuvioase ale lui Iosif cele d'intăiu.

Ales Mitropolit al Moldovei la 1875, acest Basarabean, care a trăit până la adânci bătrânețe în chiliile săracăcioase de lângă mareața Mitropolie a lui Veniamin Costachi, zidită după planurile lui Gheorghe Asachi însuși și sfințită de un Rege al României, a fost, ca și marele Veniamin, cel veșnic milostiv și darnic, păzitorul cinstit al averii rămase Mitropoliei, în clădiri, odoare și odăjdii, slujitorul credincios în biserica Dumnezeului său și, neasămănat iubitor de cultură, ca un inel de aur între bronzul vechilor timpuri de carte bisericească și fierul aspru al noii culturi laice revărsate și asupra Bisericii. Care a fost Ieșeanul, Moldoveanul, Românul cu iubire pentru legea strămoșilor săi care să nu fi vărsat o lacrimă caldă când trupul bătrânului de optzeci și doi de ani se coborî, la 1902, călugărește, afară din zidurile bisericești, în care el, sfânt viu, stătuse închinându-se treizeci de ani între chipurile sfinților nemuritori? O epocă din istoria Bisericii românești s'a încheiat în clipa când genele lungi albe se aplecară pe obrajii supti de viață aspră, pecetluind pentru vecie lumina ochilor vii.

¹ V. Iorga, *Inscripții*, I, pp. 165-6, pp. LXIV.

CAP. II.

**Cultura laică și Statul după norme apusene
în lupta lor cu Biserica românească.**

A. ȘCOLILE NOUĂ.

Alte școli decât mănăstirile, alte cetiri decât ale vechilor volume de ascesă, alt mediu decât al „fraților“ din *obștejicie*, altă tradiție decât aceia care printr'un lung șir de ierarhi se urca până la Alexandru-cel-Bun al Moldovei și până la Alexandru fiul lui Basarab al Țerii-Românești dădură, în forme prescrise de un Stat, încălcător în puterea altor doctrine de cârmuire decât ale Voevozilor, o altă generație de arhieriei Bisericii românești.

Acțiunea școlilor celor nouă trebuie urmărită întâiu.

Dacă ar fi trăit seminariul din Neamț, în chiliile însuflețite de Paisie, cu profesori purtând rase de călugări, el ar fi pregăti clerici potrivit cu datina. Seminariul ieșean însă, nu. El avuse, încă înainte de 1821, profesori ardeleni, ca Bob, poet, nepot de Vlădică unit, fost unit el însuși, ca Vasile Pop, doctor în filosofie, autor de scriere latină asupra obiceiurilor populare românești, de bibliografie, de articole prin foile din Brașov¹, ca Mamfi și Costea, crescuți în același spirit național și laic. Ei nu-l putuseră da nici Bisericii unite, din ce în ce mai isolate, și nici Bisericii neunite a lui Moga (— 11 Octombrie 1845)², care, supt conducerea seminarială a lui Gheorghe Haines, fost preot la biserica brașovenească a Brâncoveanului³, nu găsia legătura cu cultura timpului sau și-și pregătia preoții numai cu „cetanie curată fără opintele sau poftire sau rupere a cuvintelor... cu lovirea cuvântului la acțent sau oxie“, cu „scrisoare dezvoaltă și sloboda...,

¹ V. Iorga, *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I.

² Se născuse la Sas-Sebeș în ziua de 19 Neven'bre 1774; Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 181, A, no. 10.

³ Iorga, *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, II, p. 470.

priiveghind tare dascalul la aceia ca să nu despartă slogurile“, cu „cathihisul cel mic, de rost bine, din tablă în tablă“, cu cetirea Apostolului, Evangheliei și Liturghiei „cu glas cuviincios“, cu „patru părți ale aritmeticii“, cu „cântările bisericești și așezarea slujbelor după tipic“, cu norme de creștere-ca „starea cu trupul drept, părul pieptănat, unghiile tăiate, fața și mâinile spălate“¹, — educație ca aceia a vechilor noștri ucenici de mănăstire, cari totuși o dădeau și pe „grece“, învățau Octoihul tot și „seamnele psaltichiei“, heruvicul, priceasna, rânduiala Vecerniei și a Liturghiei, „axioanele de preste an și aghioasele“, deprinzându-se a cânta „de răsună mănăstirea“, dar nesocotindu-se „îndestulați cu atâta învățătura“². „Cursușul școliei candidaților de preoție“ din Sibiiu nu adăugia mult la această învățătură, și puțini ieșiau înainte la venirea arhiereului în paraclis, în „capelă“, pe când cei mai mulți „se trăgeau la ușă“ de frica ignoranței lor³. Ca la Blaj, școlarii de la Socola învățau teologie înaltă, filosofie, limbă greacă și latină, iar pe urmă toate ramurile culturii superioare religioase se introduseră în program.

Regulamentul Organic din 1832 prevedea studii pentru orice preoți, și el hotăra prefacerea Seminarului într'o Academie ortodoxă ca la Chiev, cum și ajunse de fapt prin reforma de la 1839, care după dreptate-i dădu numele de „Seminariu Veniamin“⁴. Bănățeanul Damaschin Bojinca, școlar al Seminarului ortodox din Arad (de la 1822), jurist, îngrijitor al „Bibliotecii“ care apărea pentru toți Români la Pesta, ca și urmașul său, Bucovineanul Vladimir Sohupan, vre-un ucenic de-al episcopului Isaia Băloșescu, erau oameni apușeni, în stare să conducă după cuviință o astfel de instituție. Dar calitatea inferioară a profesorilor ce se puteau avea, un preot Teodorescu, un Lupu David, un Olărescu, un Veniamin

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 201; cf. p. 209; no. LV.

² Iorga, *Scriitori bisericești*, p. 28, nota 2.

³ Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 208, no. LIV.

⁴ V. Adamescu, *Istoria Seminarului Veniamin*, București, 1904, și lucrarea mai veche a lui C. Erbiceanu.

Popescu, și chiar a celor aduși din Bucovina, cu cultură laică și fără credința în nație a Ardelenilor, Procopovici, Nasiovici, Mandicevschi, împiedecară înălțarea unei școli, pusă totuși în așa de bune condiții materiale¹. Bojinca aduse, de alminterea, și profesori de peste munți, pe Dimitrie Stoica și pe Maramurășeanul Gheorghe Vida, călugărit ca Gherman, care începu cea d'întăiu ediție a lui Șincai². De la 1851³, Seminarul avea *opt* clase.

Când, pentru a satisface anume vechi prejudecăți, numărul anilor de studii și al materiilor se împuțină, doritorii de cultură dintre preoții cari făcuseră mai mult decât școlile de catehism de la episcopie sau cele organizate cu același îndreptariu prin ordin domnesc în anii '50, aveau la îndemână marea școală ieșeană a mirenilor. Cu venitul a trei moșii sinulse Grecilor de la Trei Ierarhi, ea se întemeiase prin Asachi, prin Săulescu, întors de la studii, și supt ocrotirea directă a lui Veniamin și a boierului Mihai Sturza. Ajungând Domn la 1834, Mihai făcu din această mare școală de românește Academia profană, zisă „Mihăileană“, după numele aceluia care, mai târziu numai, trebuia s'o lovească, prefăcând-o acum într'un pension frances pentru nobili, în care clericii ridicăți din popor nu mai aveau ce să caute. Până atunci însă, porțile Academiei erau larg deschise fiilor de preoți sau de săteni cari voiau să-și desăvârșească studiile. Iar cine voiă să meargă mai departe în domenii special bisericesti era trimes de Veniamin, care păstra strânse legături cu arhieriei ruși, care purta pe piept Ordinul Sf. Ana și care aducea mirul din Rusia⁴, la Chiev, unde, și acuma ca și supt Petru Movilă, ca și pe vremea lui Teodor Corbea și a lui Eustatievici Brașoveanul, se afla cea mai înaltă școală de „bogoslavie“ a Românilor.

¹ Adamescu, *Ist. Seminariului Veniamin*, pp. 62-3. Cf. și Iorga, *Ist. învățământului*, pp. 279-81 și aiurea.

² Erbiceanu, *Ist. Sem. Veniamin*, pp. 59, 75.

³ Urechia, *Ist. Școalelor*, III, p. 29; Iorga, *l. c.*

⁴ Melchisedec, *Cron. Husilor*, și *Cron. Rom.* V, și mai sus.

CAP. III.

Biserica bucovineană în acest timp.**A. NOII CLERICI: SCRIBANII ȘI GENERAȚIA LOR. EPISCOPUL MELCHISEDEC.**

În acest amestec al „patriotismului” de acasă, al ideilor de origine română, de simpatie pentru Apusul frances, pentru limba, pentru civilizația lui liberală, pe de o parte, cu ortodoxismul strict, pe de alta, care se răzima pe nestrămătate canoane, se formă un alt rând de conducători și represintanți de căpetenie ai Bisericii noastre.

Doi din ei sânt fiii unui preot din Burdujeni¹, târgușor la care s’au gândit în zilele lor de mărire, dăruindu-i, — pe lângă vechea mănăstire a lui Teodor Movilă și a lui Miron Costin, stăpânită la 1785 de Grecul Anania de Sivas și zugrăvită atunci de alt Grec, Veniamin din Troia sau „Troada”², — biserica lor, care, făcută de Filaret, cuprinde mormântul lui Neofit³, și un spital de pomenire. Fiul cel mai mare al preotului Ioan, Nicolae, călugărit ca Neofit⁴ în schitul paisian Gorovei, nouă fundație a călugărilor din Neamț, veni la Iași ca preot român la Trei Ierarhi, din care arhimandritul grec trebui să plece cu vremea; el predică la Mitropolie cu titlu oficial, încă din 1838, după ce mântuise cursurile Academiei. În acest an îndrăznește a tipări cu litere latine — știa și italienește —, într’o ortografie îndreptată de profesorul ardelean Câmpeanu, adus la Seminarium de Bojina, un „Catichis sau învățături de căpetenie a’ Bisericii ortodoxe”. Cu Eftimie Murgu, Bănățean, care fusese chemat și el ca profesor la Iași, tânărul cleric merge la București, ca să urmeze cursurile de la Sf. Sava. Intră în conflict, el,

¹ „Fiu de Levit”, îi zice lui Filaret un articol de ofense publicat în „Bucovina”, no. 29.

² Iorga, *Sate și mănăstiri*, p. 6.

³ *Ibid.*

⁴ V. Erbiceanu, *Neofit Scriban*, în „Bis. Ort.” pe 1888.

preot care traducea pe Lucian—tradus însă și de alți clerici, înainte de dânsul —, care cetia franțuzește, admira pe Voltaire ca și „filosoful“ Mitropolit Gheuca, și făcea versuri naționaliste — cu Filaret Beldiman, represintantul vechii școli paisiene, ba chiar cu Mitropolitul. Fu închis la Neamț, unde se credea că se poate pocăi mai bine. În surgun, face școli, la Folticeni, la Neamț chiar, unde îndreaptă manuscriptul *Pidalionului*, ca să se îmbuneze cu „stăpânul“¹. În 1846 era paroh la Sf. Vasile din Iași și director al școlii mirenești inferioare din Trei Ierarhi, în care calitate, precum și în aceia de profesor la Seminarium, el scrie cărți de școală. Mai târziu a fost unul din luptători pentru Unirea Principatelor². Biruiătorii, pentru cari luptase cu o nebișnuită energie, îl făcură episcop titular de Edesa și locțiitor al Argeșului, unde înlocuia pe un strict călugăr fără amestec în politică și fără idei conducătoare luate din Apus, Climent (—1865). În lupta pentru organizarea canonică a Bisericii României, luptă de care va fi vorba în deosebi mai departe, el fu numit episcop al acestei eparhii, dar, supt înrâurirea fratelui său poate, el refușă cărja care i se întindea cu simplu decret domnesc. Într'o serie de lucrări, combătu întreaga politică religioasă a lui Vodă-Cuza³. În „duplul paralel între Bisericile ortodoxe și confesionale apusene“ (1852), a represintat punctul de vedere strict ortodox față de unii tineri indiferenți supt raportul confesional, iar în „Istoria Mitropoliților Moldovei“ (Paris, 1857) îndrăznise a se atinge de puncte grele din Istoria Bisericii naționale. A tradus din nou *Mărgăritarele lui Ioan Gură de aur* și a compus *Cuvinte bisericești* (București, 1868), ba chiar o *Calătorie la Pământul Sfânt* (*ibid.*, 1875). A mai scris *Epistolii* (1843) și *Învățăături*. A murit retras în Burdujeni, unde stătuse de la 1872 la 1884⁴.

¹ V. și Iorga, *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*. I, pp. 176-8,

² V. broșura sa *Unirea și neunirea Principatelor*.

³ Titlurile broșurilor și la Dobrescu, *o. c.*, pp. 124-5.

⁴ V. asupra-i și D. Lascar, *Neofit Scriban*, teză de licență, București, 1898. Cf. articolul arhimandritului Iuliu Scriban, în *Enciclopedia Română*, III, pp. 917-8.

Fratele lui Neofit, Vasile (n. 1811) școlar al lui Bob, începu ca profesor laic al Academiei, scriind o retorică, o gramatică francesă, o geografie ¹. În 1838, e trimes la Chiev pentru studii teologice; aici îl face călugăr, în 1841, Mitropolitul Filaret, cu un an înainte de a-și isprăvi studiile supt așpiciile lui A. de Stourdza, ale cărui opere mistice le traduce, după Efrosin Poteca, în același timp când pregătește, întâia oară după Petru Maior, cu gânduri „patriotice“, o „Istorie Bisericească a Românilor“ ², care, redactată în rusește, se păstrează într'un manuscris de „400 de coale“ ³. Ca egumen al Socolei, el stă în fruntea seminariului până la 1848, când, fiind socotit om primejdios, iar seminariul o pepinieră de revoluționari, Filaret fu izgonit, numărul claselor reducându-se la patru. Supt revoluționarul Domn Grigore Ghica el alcătuiește o lege prin care clerul moldovenesc ar fi căpătat, pe lângă seminarii eparhiale, un mare seminariu central, cu un curs de gimnasiu, și o Facultate, o Academie ca aceia în care învățase el. Nu izbuti să o realizeze, dar conduse cu destoinicie, împodobit și cu titlul de arhiepiscop Stavropoleos, seminariul, până în epoca Unirii. Atunci purtă lupta canonică lângă fratele său, refusând a fi episcop împotriva canoanelor.

În seminariul lui Filaret și al lui Neofit Scriban au ieșit un mare număr de tineri preoți cari puteau sta pe aceeași treaptă a culturii cu mirenii cari făcuseră studii mai bune. Să amintim pe frații Erbiceanu, dintre cari unul, Gheorghe, era bun cunoscător de grecește, iar celalt, Constantin, profesor al Facultății de Teologie din București și membru al Academiei Române, a îmbogățit prin nenumărate contribuțiuni documentare cunoștința trecutului nostru bisericesc; apoi pe Ioan Mandinescu, autorul unei Istории Universale foarte prețuită pe vremea ei. Prin Socola a trecut Ghenadie Enăceanu (n. 6 Februar 1837 în Iași), care călători,

¹ Iorga. *Ist. lit.* citată, I, p. 174. Cf. tesa pâr. C. Vasilescu despre el.

² Iorga, *Ist. lit.* citată, I, p. 178; Hurmuzaki, *Supl.* I, vol. IV. p. 228.

³ Cf. Iuliu Scriban, în *Enciclopedia Română*, III, p. 918.

pentru complectarea studiilor, la Atena, — de la constituirea Regatului grecesc, începe a fi și ea cercetată de teologi — și la Chiev, fu profesor de grecește la Seminariul Statului în București, apoi director la Seminariul „Nifon“, profesor la noua Facultate de Teologie din Capitala Regatului român, în sfârșit, de la 1887, episcop la Râmnic, unde gospodăria lui a lăsat urme. A scris, pe lângă cărți de școală, și un număr de studii istorice folositoare, despre Petru Movilă mai ales, și a păstrat, în visitațiile sale ¹, multe inscripții de peste Olt. E editorul „Condicii sfinte“ oltene și tipăritorul multor documente din colecția, foarte bogată, pe care și-o alcătuiuse și care se află astăzi la Academiă Română († la Neapole, 14 Ianuar 1898) ².

Încă un episcop muntean ieși din școala Scribanilor; Iosif Bobulescu, tot din Burdujeni (n. 15 Decembre 1818), preot înșurat cu nepoata lor; profesor la Seminariul Socola pe vremea Unirii și tovarăș de luptă al lui Neofit și Filaret; arhiepiscop de Sivas, egumen la Sf. Spiridon din Iași, de la 1880 episcop al Râmnicului — deci înaintașul direct al lui Ghenadie, — retras la 1886 și mort patru ani mai târziu.

Să adăugim pe protosinghelul Teoctist Scriban, profesor, până la 1856, la același Seminar, pe Romul Scriban, până la 1856, la același Seminar, pe Romul Scriban, al cărui nume chiar e o proclamație de naționalism cu basă romană, redactor la „Dacia Română“ prin anii '60 și poet distins, un August Scriban, un Ghenadie Șendrea ³, un Marchian Folescu, egumen la Coșula și întemeietorul celei mai

¹ *Visite canonice, însoțite de note istorico-arheologice*, București, 1892. ✓

² V. C. Erbiceanu, în *Bis. Ort.* pe anul 1889; Rușu, *Geografia ecleziastică a județului Vâlcea*, p. v și urm.

³ V. Neofit Scriban, *Cuvânt la înmormântarea episcopului Ghenadie Șendrea*, Iași, 1861.

vechi și mai bune școli primare din Botoșani¹, — cum se vede, tot clerici din părțile de sus ale Moldovei, în apropierea Bucovinei.

Acolo însă bunul episcop Isaia Băloșescu, născut în Putna și crescut în școala de mănăstire de acolo, egumen al Dragomirnei în 1793, apoi al Putnei, iar de la 1823 episcop, făcu în adevăr un „Institut teologic“ la Cernăuți și un „seminariu“ superior — și Veniamin trimese acolo, pe la 1826, pe „tânărul Iordachi“, dându-l în seama episcopului și a superiorului de la Seminar, Ardeleanul Melchisedec Lemeni³, — dar nu știu să-i insuflă acel pronunțat spirit național care a făcut mărirea Seminarului moldovenesc din Socola³. Iar urmașul lui, Eugeniu Hacman (n. 1793), nepotul egumenului de Dragomirna, student la Viena, unde învăță românește pe viitorul Împărat Ferdinand, călugăr la Carlovăț (1823), profesor la „Institut“ și, la patruzeci și ceva de ani, episcop în locul simplului său predecesor, a fost un organizator de școli românești cu caracter confesional — ca în Ungaria, — un Român militant, care a introdus limba sa în locul celei latinești în școala cea înaltă de teologie. Dar nu poate fi vorba de un rol al lui, care să se poată compara cu acel jucat de fruntașii generației patriotice a clerului din Principate, și mai ales din Moldova⁴. Iar, cât despre politica pe care a urmat-o în organizarea bisericească a Românilor din monarhia vecină, aiurea se cuvine a o înfățișa și a o judeca din punctul de vedere național, permanent și ireductibil, — căci de un punct de vedere canonic ortodox nu se poate vorbi la niște episcopi cari de la început până la sfârșit au mers după indicațiile Statului.

Dar cel mai însemnat dintre clericii formați în noul mediu

¹ Botoșănenii i-au închinat după moarte o broșură, azi foarte rară.

² Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 415-6.

³ Tarnavski, în *Enciclopedia Română*, I, p. 317; v. și Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 464-6, 473-4.

⁴ Cf. Sbiera, *ibid.*, II, pp. 639-40.

național, care avea legături însă cu Rusia, prin Paisie însuși, prin înaintașii săi din veacul al XVIII-lea, și, de curând, prin Veniamin, e Melchisedec.

Și el un fiu de preot, din părțile Neamțului, unde dragostea pentru călugărie era de vre-o jumătate de veac în inima tuturor tinerilor de prin sate cari se credeau chemați la altă menire decât lucrul câmpului. Născut la 15 Februar 1823¹, în casa, binecuvântată cu unsprezece copii, a parohului Petru Ștefănescu din Gârcina, Mihail învătă la școala Sf. Ioan, apoi la a Trei Ierarhilor din Piatra vecină, biserică nouă, făcută în cursul anului 1837 și sfințită numai târziu, peste zece ani, de Iustin al Edesei, care a mai fost pomenit; Țiconomul Vasile Ștefănescu, care se îngriji de zidire, poate să fie o rudă a preotului din Gârcina². La 1834 intră în Seminariul Socolei. Îl părăsește pentru a fi dascăl de sat în Șerbești, pe moșia Cantacuzinilor din ramura lui Ioan Canta cronicarul, care e și ctitorul din nou al bisericii, — plină până astăzi de bune cărți din veacul al XVIII-lea³, împreună cu un *Tipicon* care fu dat satului de însuși Mitropolitul Veniamin. Mihail Ștefănescu se întoarce apoi la Seminaru după înmulțirea claselor acestuia, și la 1843 el era profesor la această școală înaltă a clerului moldovenesc. La 1848, după câteva luni de surgun în mănăstirea Neamțului, unde, adevărat, ar fi fost trimes în vederea întemeierii unui seminaru⁴, el pleacă la Chiev, ca odată dascălul său, Filaret Scriban, și cu același sprijin al puternicului Alexandre de Stourdza; în trei ani iea titlul de magistru în teologie, pe care numai Filaret îl căpătase până atunci; ca și acesta, e făcut călugăr de Filaret al Chievului. Se întoarce la catedra sa, și la 1852 Mitropolitul Sofronie, care urmase vicariului Mardarie de Apameia, îl numește protosinghel. Trece la Huși ca să conducă seminariul început

¹ V. C. C. Diclescu, *Episcopul Melchisedec*, București, 1908, p. 1, nota 1.

² V. Iorga, *Inscripții*, II, p. 24, no. 50.

³ Cf. Melchisedec, *Notițe*, pp. 132-3; Iorga, *Inscripții*, II, p. 233 și urm.

⁴ Diclescu, *o. c.*, pp. 7-9.

de Meletie Istrati la 1856, când capătă și rangul de arhimandrit. Rămâne și după moartea lui Meletie, pe care-l plânge pentru peirea înainte de vreme, de pe urma amărăciunilor produse de politica nenorocită a fratelui său; e acum pe lângă Ghenadie de Tripole, Șendrea, care ține locul de episcop; capătă de la acesta, de la ministrii Dimitrie Cantacuzino și Mihai Racoviță îmbunătățiri la Seminarium¹. În 1860 e ministrul de Culte al lui Kogălniceanu, dar numai trei zile, Adu-narea, nevroind a suferi ca „un călugăr să steie pe banca ministerială². De la 1862, după Șendrea, ține el, tot cu titlul de Tripoleos, locul de episcop, iar la 1864 e numit titular la Dunărea-de-jos.

Deprins din Rusia să asculte de voia stăpânului țerii și cunoscând din studiul istoriei bisericești a Moldovei, cu care se ocupa de un timp, dese amestecuri ale Domnilor în rosturi religioase, care după canoane nu-i puteau privi, el nu protestă împotriva tiraniei necanonice a lui Vodă-Cuza. Ajunge episcop la Roman în 1879.

Aici a trăit el treisprezece ani († 16 Maiu 1892), în ve-chile chilii dărmate de lângă biserica lui Rareș, fără a se plânge de îngustimea traiului său, nici a-și cere clădiri mai potrivite și cu demnitatea lui de episcop și cu valoarea lui personală. Îmbrăcat simplu, străin de lumea mireană a claselor mai înalte, purtând cu mândrie veșmântul roșietec de saiac mănăstiresc, Melchisedec a dus o viață care poate fi un exemplu oricui. Odată a mers în Rusia, cu o misiune a principelui Carol, pentru a încredința pe cei mari de acolo cât de falsă e calomnia că România e o țară prigonitoare de ortodoxie, care-și pregătește trecerea la catolicism (1868)³. Motive de partid l-au ținut de-o parte de Mitropolie.

Opera lui Melchisedec se ține, întâiu, în domeniul științii teologice. Pentru Seminarium de la Huși prelucrează el, după

¹ *Cron. Hușilor*, I, pp. 458-60.

² Diculescu, *o. c.*, pp. 42-3.

³ Cf. Dobrescu, în *Conv. lit.* pe 1907, și mai ales Diculescu, *Un epi-sod diplomatic*, 1907 și *o. c.*

izvoare rusești, o *Liturgică* (1853), un *Tipic* (1854), o nouă *Teologie dogmatică*, la 1855, apoi o *Scurtă introducere în științele teologice* (1856), în sfârșit, după cererea lui Meletie Istrati, *Catehismul ortodox* (1858). A publicat în 1860 o *Introducere la Biblie*, la 1863 o *Teologie pastorală* și la 1883 *Cuvinte* ale Sf. Ioan Gură de Aur. De la un timp însă, studiile de istorie a Bisericii românești îl câștigă, și el dă pe rând prețioase documente, cu note archeologice și lămuriri, într'un stil limpede și lipsit de orice pretenții, în *Cronica Hușilor* (1869) și *Cronica Romanului* (1875), la care voiă să adauge o *Istorie a Mitropoliei*, rămasă în manuscris, precum și, de sigur, *Istoria episcopiei Rădăuțului*. *Visitațiile* și le-a întrebuințat pentru a strânge inscripții de biserici și mănăstiri, care alcătuiră volumul său de *Notițe istorice și archeologice*. E editorul unei părți din opera lui Țamblac, căruia i-a închinat un studiu. Ca membru al Academiei Române, el a publicat în *Memoriile ei* inscripțiile bucovinene, pentru întâiași dată într'o formă corectă, și, trecând în domeniul istoriei bisericești muntene, a tratat părți dintr'înșă în biografiile lui Antim (1886), lui Filaret al II-lea¹ și lui Dionisie Romanò de Buzău. Atenția lui s'a oprit în sfârșit și asupra legilor străine care au avut credincioși pe pământul Principatelor, și acțiunea catolicilor, a calvinilor, a unor secte ortodoxe rătăcite, ca Lipovenii, au aflat în el un cercetător destul de obiectiv. A scris și o lucrare de polemică, „Papismul și starea actuală a Bisericii ortodoxe în România”². Mai puțin fericit a fost cu încercarea lui de a introduce neologisme în cărțile liturgice, pe care le revisui³.

Activitatea lui Melchisedec a provocat emulație în rândurile clericilor înalți ai României. Ghenadie Enăceanu și-a dat silința de a se ținea de colegul său în episcopie. Iar, după

¹ V. și D. Furtună, *o. c.*, p. 34 și urm.

² V., pentru lucrările lui inedite, Diclescu, *o. c.*, pp. 97-8, 111-21, 123 și urm.

³ V. Ghibu, *Limba cărților bisericești*, Sibiu, 1905.

Ghenadie, episcopul de Râmnic Atanasie, Moldovean din părțile Vasluiului, apoi Mitropolit, a crezut că nu se poate serba, din parte-i, mai bine jubileul regal din 1906 decât dând, cu ajutorul celor mai bine înzestrați dintre cei ce-l înconjură, o foarte bună carte cuprinzând „Istoricul eparhiei Râmnicului“¹.

B. SEMINARIILE MUNTENE.

În alte împrejurări se desvoltă noua viață de cultură a clerului în Țara-Românească.

Aici seminariile superioare prevăzute de Regulamentul Organic se întemeiază încă de pe vremea lui Alexandru Ghica, cel d'întâiu Domn al noului regim. Într'un timp când în toate ramurile învățământului se căutau profesori ardeleni, când Damaschin Bojinca era adus pentru a da o nouă viață Seminarului din Socola, se înțelege de ce școlile de preoți ale Muntenilor începură și ele cu directori, cateheți și profesori în mare parte de peste munți. În seminarul din București, care-și deschise cursurile la 2 Septembrie 1836, puțin timp după moartea Mitropolitului Grigorie, fu numit „profesor primariu“ Nicolae Bălășescu, mai târziu călugărul Nifon (întră la Cernica, înainte de a pleca din nou „dincolo“, pentru un rol în revoluția de la 1848), de la Hașag în Ținutul Sibiului. Acest autor al celui mai bun dicționar latin-român, din nenorocire neisprăvit, era ajutat de Zaharia Boerescul, profesor de teologie dogmatică și pastorală și de limba latină, și el, după cât se pare, tot Ardelean². Era vorbă pe atunci și de o publicație religioasă a lui Bălășescu, care e cunoscut și ca un bun cuvântător³.

Seminarul Mitropoliei muntene avea numai patru clase și era așezat în chiliile vechii tipografii de la Antim, unde stătu până la 1840; în 1842 i se face loc în acelea de la fundația

¹ V. Kalinderu, Discurs de intrare la Academia Română.

² V. *Gazeta Transilvaniei* pe 183², p. 38.

V. Iorga, *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, p. 288.

Banului Mihai Cantacuzino zis Măgureanul, clădită la 1756 de egumenul Sărîndarului, Sofronie, la „Schitul-Măgureanului”¹. Încercările de a-l așeza statornic, într’o clădire proprie, nu izbutiră; supt urmașii lui Bălășescu, școala avea, pe la 1850, vre-o sută de interni, afară de externii și de simplii „candidați ce sê hirotonisesc după grabnițe trebuințe”, aceștia alți cinzeci². O îndreptare se aduse numai în Domnia lui Vodă-Știrbei, când, după ocupația străină, seminariul se deschise solemn, cu cinzeci de școlari, la 24 Maiu 1851, dar numai cu două clase³. Veniamin Catulescu era „inspector” în 1852⁴; Ardeleanul Dionisie Romanò, director și profesor de religie, în 1855⁵.

La Râmnic, pentru Seminariul „preparandial” al lui Neofit se începură lucrări încă din 1835, potrivit cu legea din 2 Novembre 1834; ele se mântuiră numai în 1837, și la 8 Novembre — un an mai târziu decât la București — încep cursurile, cu treizeci de școlari interni și numai doi profesori. Unul din ei, cel de căpetenie, era vice-p^otopopol de până atunci al Brașovului, Radu Tempea, care-și zicea Tempian, adus anume pentru aceasta în țară. Tempea era un bun cuvântător, și el a tipărit discursurile sale „la sfințirea steagurilor Terii-Românești” (1834) și la deschiderea Seminariului (1837); cel ținut la examenul școlarilor săi în 1845 a rămas în manuscris. Mai e cunoscut prin prelucrarea sa *Oglinda statului politicesc și bisericesc*, apărută când se afla încă la Brașov, în 1835, și prin opera sa de *Pravilă manuală* din 1844⁶. La 1844 era încă „inspector și profesor al teologiei

¹ Iorga, *Viața lui Știrbei-Vodă*, II, p. 101. Pentru biserică, v. Iorga, *Inscripții*, I, pp. 297-8.

² Iorga, *Viața lui Știrbei-Vodă*, I. c.

³ *Vestitorul românesc*, pe 1851, no. 43.

⁴ *Ibid.*, pe 1852, la no. 89; cf. no. 55. V. și Mitropolitul Athanasie, *Istoria mănăstirii Cernica*, 1930, pp. 203 nota 1, 248-56

⁵ *Ibid.*

⁶ V. *Istoria eparhiei Râmnicului*, p. 287 și urm.; Baiulescu, *Monografia comunei bisericești gr.-or. române a Sfintei Adormiri din cetatea Brașovului*, Brașov, 1898, p. 122.

morale“¹; peste un an se retrăgea la schitul argeșean Flă-mânda, unde a și murit. Pe lângă acest Brașovean, dintr'o vestită familie de cărturari și însuflețit de cele mai frumoase sentimente pentru neamul său, întâlnim și un preot, Vasile Teodorescu, căruia i se zice „Ardeleanul“². Și Ioan Procopie, al treilea profesor, e Ardelean. Seminariul a fost mutat, după focul din 1847, la Craiova, apoi după „revoluție“ (1851) în mănăstirea Bucovăț, a doua oară în Craiova, până ce episcopul Calinic îi făcu din nou locul în Râmnic.

La Buzău, Ardeleanul Chesarie chemă pentru Seminaru pe Gavriil I. Munteanu, un văr al profesorului Florian Aaron. Munteanu, născut în Vingard, la 1812, fu profesor poate de la deschiderea școlii, în ziua de 15 August 1836, cu douăzeci de candidați la preoție. Era și un bun scriitor, cu dorință de a folosi nației și Bisericii prin cărți; el, care a tradus „Patimile lui Werther“ (1842), e și traducătorul unor *Meditații religioase* în două volume (1838-42), al unei nouă versiuni din „Urmarea lui Hristos“ (1845), al unui manual de „Sinoptică“ (1846). Tot prin inițiativa lui, episcopia începe a tipări *cea d'intâiu foaie bisericească* în românește, „Vestitorul bisericesc“, „foaie religioasă și morală“, care a dat, pe lângă materiale amestecate, și cuvântări ale lui Ilarion de Argeș și Poteca³.

La această publicație tovarășul lui Munteanu era un cleric de obârșie din Săliște (n. 1806), care trecuse și prin mănăstirea Neamțului, prin tipografia lui Clinceanu și Topliceanu, prin școala de la Sf. Sava și prin cămărilor episcopului Ilarion, și aici la Buzău se îngrijia de seminaru ca și de tipografie, Dionisie Romanò⁴. Profesor încă din 1832, el își

¹ Cf. și Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, ed. I-II, II, p. 291, nota 1.

² *Ist. eparhiei Râmnicului*, p. 290.

³ Iorga, *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, pp. 287-8; Ghibu, în *Telegraful român*, LIV, pp. 397-8.

⁴ V. Iorga, *Inscripții*, I, p. 365, no. 923.

ținu locul până în 1842, când, înainte de moartea lui Chesarie — și Munteanu părăsi Buzăul, trecând la Râmnic, în 1845¹ — el trecu la Seminariul Mitropolitului, ca director, post pe care-l avu până la Revoluție. Încă înainte de 1845 el scrisese *Catihisul* și alte cărți de școală pentru seminarii, cărți pe care le complectară apoi doi Bucureșteni, Anton Pann, cunoscutul scriitor al poporului, prin cărțile sale de cântări după sistemul nou, *Anastasimatarul* și *Teoreticonul*, și Alexandru Geanoglu Lesviodax, prin *Istoria bisericească pe scurt*, tălmăcită din grecește, cu multe și însemnate adausuri, și după documente, privitoare la eparhiile românești muntene și la Mitropolia Moldovei, precum și cu extrase din *Condica sfântă*. După 1848, Dionisie începu să dea la lumină „o mică bibliotecă religioasă și morală, adunare de rugăciuni”², în care se află traduceri de un Ilie Benescu, un Pleșoianu. Tot odată, din însărcinarea Mitropolitului Nifon, el tipărește, un an de zile, a doua revistă pentru preoți, *Ecoul ecleziastic*³. Stătu un timp la mănăstirea Sădova, și apoi merse înapoi la Neamț, unde avu, câțva timp, și stăreția și de unde fu scos samavolnic de Guvern, la Septembrie 1856. Supt Cuza-Vodă e locuitor de Buzău, în locul ștersului Filotei, — urmașul lui Chesarie, și Ardelean ca și acesta —, pe care Ministerul îl înlătură pentru nebunie (a murit la 16 August 1860 numai⁴). Numit la Huși ca episcop, el trece la Buzău, unde a răposat la 1873.

Dionisie, care a strâns și o mare bibliotecă, păstrată asazi la Academia Română, a lăsat un însemnat număr de manuale, care se pot pune alături cu ale lui Melchisedec: a tradus *Confesiunile* Sf. Augustin, strălucitul *Geniu al Creștinismului* de Chateaubriand, două lucrări călugărești, *Manualul adevăratului religios*, *Mângâietorul celor întristați, celor bolnavi și celor bătrâni*, din franțuzește se pare, ca

¹ *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 290; cf. *Rev. Ist.*, XII, pp. 85-7.

² Iorga, *Viața lui Știrbei-Vodă*, II, p. 100. Cf. Daniil Tomescu, în *Bis. ort. rom.*, Nov. 1915; *Rev. Ist.*, VI, p. 269.

³ *Ibid.*, p. 54. Cf., asupra lui, tesa d-lui Gh. Popescu.

⁴ Iorga, *Inscripții*, I, p. 366, no. 934.

și cărțile lui de școală. Unionist ca și Filoftei, adânc iubitor de neam, ultimele lui cuvinte nu cuprind rugăciunea sufletului ce se desface din legăturile sale, ci această singură cerere către Dumnezeu: „Doamne, nu pedepsi România după păcatele fiilor ei“. Aceste cuvinte sânt sâpate și pe mormântul ui ¹.

Din aceste seminarii muntene, cu cele patru biete clase ale lor — seminariul metropolitan cu șapte clase, prevăzut de legea din 1847, nu se întemeie decât în vremea noastră —, cu gospodăria lor slabă ², nu răsări o asemenea pleiadă de clerici culți, patrioți, conștienți de misiunea lor ca acei din Moldova. O singură personalitate mai însemnată și mai distinsă iese din ele: acel Atanasie Stoianescu, din București, fost paroh la capela ortodoxă din Pesta, director la Seminariul din Râmnic, egumen la Sadova și Flămânda, pe care Neofit voiă să-l aresteze la 1848 pentru amestecul în Revoluție ³ și care, scăpând de această urgie arhierescă, ajunsese el însuși arhieru Troados la 1859, apoi, în 1865, episcop necanonic, trecător, la Roman, iar la 1873 statornic și canonic episcop de Râmnic: el a fost acela care, cu trei ani înainte de moartea sa — e îngropat ca un Paisian, la Cernica —, a binecuvântat oștile României nouă, care la Corabia treceau Dunărea spre biruință ⁴.

¹ *Ibid.*, p. 365, no. 933.

² Un scandal la Buzău supt Filotei, în Iorga, *Viața lui Știrbei-Vodă*, pp. 102-3.

³ V. Cuvântul Adevărului pe 1908.

⁴ *Istoria eparhiei Râmnicului*, pp. 166-7.

PARTEA a XI-a.

AMESTECUL STATULUI ÎN BISERICA DIN ROMÂNIA. ORGANISAREA EI. ALCĂTUIREA DEFINITIVĂ A BISERICILOR ROMÂNEȘTI DE PESTE HOTARELE ROMÂNIEI. ÎNCHEIERE.

CAP. I.

Lupta și înfrângerea Mitropolitului Veniamin.

Cu acești oameni, atâția dintre ei foarte luminați, unii bine înzestrați sufletește, și toți — afară de acel Neofit care, urând Revoluția de la 1848, a fost silit să o servească, a trădat-o, i-a prigonit afiliații, pentru ca pe urmă să cadă tot pentru păcatele sale revoluționare (27 Iulie 1849) —, desăvârșiți patrioți în cel mai vechiu și mai frumos înțeles al cuvântului, Biserica românească ar fi putut lua un nou avânt și scrie un bogat capitol în istoria timpurilor nouă. Ceia ce a împiedecat-o de la aceasta, a fost amestecul Statului, care, de la Chiselev până în timpurile de azi, a luat-o în stăpânire, une ori încetul cu încetul, alte ori prin lovituri mari neașteptate, smulgându-i pe rând moșiile, averea cealaltă, drepturile, autonomia sprijinită pe canoane, cultura proprie, școlile speciale, autoritatea și prestigiul, urmând întru aceasta, când exemplul Rusiei cu Biserica robită, când al Apusului, cu Biserica pe alocuri cu totul izgonită afară din viața oficială, după ce însă i s'au luat mai toate mijloacele care-i pot îngădui să se ție de sine.

Acest proces de intervenție, încălcare și aservire, — de care nu sânt vinovați oamenii, adesea plini, dacă nu de credință și de cunoștințele necesare, măcar de bunăvoință, ci curențele generale, ideile europene, și nu mai puțin exemplul situației Bisericii neamului în provinciile românești pierdute,— rămâne să-l studiem în desvoltarea lui.

Mitropolitul Veniamin pare să fi avut și o concepție superioară despre drepturile sale, despre chemarea sa ca șef al Bisericii. Din corespondența sa cu Sofronie de Huși, îl vedem luând de la sine hotărâri în chestiile cele mai însemnate privitoare la dânsa. El hotărăște, fără să mai întrebe pe cineva, aducerea mirului de la Chiev¹, el dă norme în cas de despărțenie, înlăturând vechiul sistem al „cartii” prin care pe cale de contract privat un soț putea îngădui pe celalt să plece²; el se pronunță pentru botezarea din nou a neortodocșilor cari se convertesc — veche discuție rezolvită astfel în trecut —, sau, dacă se împotrivesc, măcar ungerea cu mir și postirea după norma răsăriteană³; el oprește — după porunca din Constantinopol însă — căsătoria „sudiților”, a supușilor străini cu pământeni⁴; el caută să aducă la ortodoxie secta rusească a scopiților⁵; el prevede ca un bărbat însurat sau o femeie măritată, cari voiesc să meargă la mănăstire, să facă trei ani de încercare⁶; el caterisește pe preoții cari cunună pe cei înrudiți de sânge⁷ și pe preoții cari ieau chezașie asupra lor⁸. El poruncește episcopului să

¹ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 437. La 1823 el se cerea din Constantinopol, ca și deslegarea în unele cazuri canonice; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 402-3.

² Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 431.

³ *Ibid.*, pp. 428-9.

⁴ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 259.

⁵ Melchisedec, *o. c.* pp. 431-2.

⁶ *Ibid.*, pp. 435-6.

⁷ *Ibid.*, p. 435.

⁸ *Ibid.*, pp. 427-8.

nu facă speculă cu schimbarea antimiselor pe la bisericile de sate ¹, și micșorează prețul lor.

Când egumenii greci, din neamul vinovat de trădare, sânt scoși din țară, cum ceruse și o partidă dintre boieri ², — se opri și publicarea scrierilor Sf. Vasile și Grigorie, cu comentariile profesorului Vardalah, cum se îndatorise prin contract Mitropolia ³, — Veniamin numește pe egumenii cei noi, români, ai mănăstirilor închinată ⁴ și pe preoții-ekonomi de la bisericile din orașe care fuseseră până atunci puse în rândul mănăstirilor. El alcătui singur regulamentul cel nou de viață călugărească în cuprinsul lor, hotărând să fie acolo un duhovnic, un diacon, doi cântăreți, un „paraclisiarh“, un „prescurariu“, un chelar, pe lângă slugi ⁵, introducându-se și slujba ca „a mănăstirilor care sânt cu sobor de părinți“ și grânduindu-se „panahizi sau pomeniri“ pentru ctitori, oprindu-se orice împrumut, orice cheltuială neînvoită de Mitropolie, închizându-se porțile mănăstirii pentru locuitorii ei, oprindu-se călugăriii de a lua prin sat rostul preoților de mir ⁶.

Orice încălcare din partea Guvêrnului întâmpină împotrivirea lui. Astfel de încălcări încep încă supt regimul turcesc din 1821. Astfel Caimacamul Ștefan Vogoridi, strâns de nevoia ocupației turcești, porunci lui Meletie de Huși, locțiitor de Mitropolit, să adune veniturile Scaunului metropolitan pentru a le da ca ajutor țerii, cum se ceru și episcopilor; tot atunci se luă și jumătate din venitul mănăstirilor neînchinăte, scutindu-se *obștejiitiile* cele mari: Neamțul, Secul, Agapia și Văratecul. Moșiile Mitropoliei fură arendate la mezat, în cursul aceluiași an greu, 1822 ⁷; Meletie fu silit chiar să

¹ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 274.

² Cf. Hurmuzaki, X, p. LXIX și urm.

³ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 281-2, 433-4.

⁴ *Ibid.*, pp. 262-3, 264 și urm.

⁵ *Ibid.*, pp. 265-6.

⁶ Cf. și *ibid.*, p. 434. V. și mai sus.

⁷ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 233, 242. Cf. și revista *Ioan Neculce*, VI, pp. 277-9.

facă împrumuturi pentru a scăpa țara de nevoile întreținerii Turcilor¹. Clerul fu supus unei dăjdi pentru *ajutorul* Cărmuirii strâmtorate², dar nu „zapciindu-se“ prin dregători mirenii, ci prin oameni arhieriești. De la mănăstirile închinat, trecute, cum văzurăm, în sama „durelnicilor“ egumeni de țară, se luă cea mai mare parte din venit, lăsându-li-se numai un „analogon“ — deocamdată pe doi ani, — de o treime, pentru ținerea în bună stare și pentru reparațiile de nevoie³. Veniamin se plânse la 1825 în ceia ce privește felul de administrație, de către Stat, a moșiilor, pe care acesta înțelegea, și supt noul Domn Ioan Sandu Sturza, să le exploateze pentru trebuințele sale. Grija lor se dase în adevăr unei comisiuni din care făcea parte Mitropolitul cu doi mirenii, Gheorghe Buhuș și Dumitrachi Ghica⁴, și se adăugia că, „sarcina trebuințelor ce are Prea Sfinția Sa Părintele Mitropolitul, nelăsându-i vremea de a sta de-avalma lucrătorii împreună cu boierii rânduiri“, i s'a cerut a numi un înlocuitor, pe egumenul Isaia Giușcă, de la Socola⁵, și aceasta împotriva socotinții clerului înalt și a boierilor că trebuie un comitet la Mitropolie, alcătuit din doi boieri, dar și din Mitropolit, din toți episcopii, „fără de nicio amestecare particularnică sau a Domniei“, păstrându-se la Mitropolie și partea pentru „întrebuințări a pământului, ca în sânul patriei, spre a se cheltui după anaforaua zisului comitet“⁶. Nu odată el a intrat în conflict cu Domnia supt acest nou stăpânitor⁷.

Când Rușii ocupă țara în 1828, ciocnirile între autoritatea

¹ *Ibid.*, pp. 244, 399-400. Pentru Meletie și *Rev. Ist.*, IV, pp. 147-9.

² *Ibid.*, pp. 247, 254.

³ *Ibid.*, p. 264 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 405.

⁵ Cf. și *ibid.*, p. 406 și urm.

⁶ *Ibid.*, p. 208.

⁷ Sturza a îngăduit lui Veniamin mănăstirea Floreștii pentru a pune acolo mănăstire; *ibid.*, pp. 452-6, și a dat bani pentru facerea Mitropoliei celei nouă.

politică și Biserică nu încetează, ci cresc, noii cârmuitori fiind deprinși de acasă de la ei cu stăpânirea prin ucazuri și reglemente a eparhiilor și a mănăstirilor supuse cu totul Țarului-Patriarh Veniamin porunci ca oamenii bisericești să se îndrepte mai întâiu către el și apoi către Guvern, ca „analoghia“, partea ce revenia clerului la cheltuiala cărăturilor pentru oaste, să se hotărască de autorități de față cu proto-popii sau, cum se zicea acum, *protoiereii* — cari aveau, într-o organizare mai complicată, după cea rusească, a Bisericii, supt ei pe *proestosi* sau blagocini¹ — și preoții să nu primească astfel țidulele de plată decat de la superiorii lor². Nu se dădu ascultare cererii generalului president Palin de a se strămuta afară din Iași cimitirul, pentru motive de sănătate și „bună polițienească orânduială“³. Va fi fost silit însă a urma „invitării“ lui Palin de a face milostenii săracilor de ziua Împăratului, ba chiar de a strânge bani pentru statuia lui Caramzin⁴.

Pentru averile mănăstirești închinată se numi altă comisie mixtă, în care exarhiile Athosului, Ierusalimului și Sinaii stăteau lângă Teodor Balș și Costachi Conachi poetul⁵ și lângă doi arhierei ai țerii, numiți de Mitropolit, și cea d'întăiu grijă a Rușilor fusese a declara că drepturile de proprietate ale Sfintelor Locuri sânt restatornicite⁶, potrivit și cu firmanul pe care-l căpătaseră la 1827⁷, dar pe care Domnii, înțelegi cu Turcii, nu-l observaseră⁸; prisosul rezultat din exploatarea moșiilor trecea în păstrarea Băncii din Odesa⁹. În sfârșit,

¹ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 355.

² Melci Isudec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 429-30.

³ *Ibid.*, pp. 278-9, 282-3.

⁴ *Ibid.*, pp. 287-8, 481.

⁵ *Ibid.*, pp. 440-1, 442-4.

⁶ „Averile stătătoare a' Sfintelor Locuri s'au dat iarăși precum era din ceput rânduite“; *ibid.*, p. 449.

⁷ Hurmuzaki, X, p. 608.

⁸ Codrescu, *Uricariul*, I, pp. 372-6.

⁹ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, I. c.

lui Chiselev îi revine îndoielnicul merit de a fi voit să prefacă întâia oară mănăstirile de rugăciuni și cultură ori artă bisericească în adăposturi pentru lepădăturile și naufragiații societății: în adevăr, plictisit de vederea cerșitorilor pe străzile Iașului, el orânduise trimeterea la mănăstiri a întregii calicimi. Mitropolitul Veniamin zădărnici însă această măsură, propuind ca episcopiile să se cotiseze pentru ca să asigure celor ce nu pot trăi decât prin pomană un ajutor de treizeci de bani pe zi¹.

În Țara-Românească știm în ce chip sălbatec -s'a purtat același Guvern rusesc față de Mitropolitul Grigorie. Generali grosolani ca Joltuhin, „filosofi“ fără religie, având ură împotriva călugărimii, ca Pavel Chiselev, nu puteau respecta vechile privilegii ale Bisericii noastre. Când o nouă comisiune începu să lucreze viitoarea Constituție a Principatelor, Regulamentul Organic, Minciaky, fostul consul, presida boieri luați într'ales, dar niciun cleric nu luă parte la desbaterea proiectelor, pentru care Neofit, locțiitorul de Mitropolit muntean, protestă în fruntea protipendadei, lăsată și ea la o parte².

Astfel alcătuit, Regulamentul poartă pecetea anti-clericalismului frances și a stăpânirii Bisericii de Stat ca în Rusia. Viața canonică deosebită pe care o dusesse până atunci Biserica românească e înlăturată fără cruțare și fără pietate, fără simț istoric și fără înțelegere a drepturilor ce derivă din prescripții cu caracter nestrămutat și dintr'o practică de atâtea veacuri. Episcopii și Mitropoliții se aleg de Adunările Obștești extraordinare, cuprinzând un număr covârșitor de laici, și clerului nu i se mai vine decât sarcina de a-i sfinți după datină. Rânduiala seminariilor se prevede

¹ Melchisedec, *Cronica Hușilor*, I, pp. 430-1.

² Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 457-8; cf. și *Bis. Ort.*, XVII, p. 482; XXIII, p. 1013 și urm.

prin lege, ca și titlurile pe care trebuie să le aibă viitorii preoți. Se pregătește în sfârșit o nouă administrație a întregii averi bisericești și crearea unui Ministeriu al Bisericii, „Logofătul trebilor bisericești“.

În spiritul legii celei nouă de organizare vedem în principatul muntean pe „Logofătul trebilor bisericești“, Barbu Știrbei, înlăturând pe preoții sfințiți în Bulgaria și puindu-i la bir cu țeranii, hotărând că în niciun sat nu vor fi mai mult de doi preoți, dând numirea lor în puterea protopopului, dar și a proprietarului și a juraților, așezând *eforii* la bisericile din orașe, cu răspundere față de „maghistrat“, împuind arendarea averilor lor înaintea acestuia și a ministrului ¹.

CAP. II.

Luarea în stăpânire de către Stat a averilor episcopilor și mănăstirilor de țară.

Încă de la 1835 Statul cel nou lua asupra-și grija moșiiilor ce se țineau de mănăstirile neînchinat: nu se găsi nimeni să proteste, regimul rusesc impunând tăcere și lui Veniamin, iar Mitropolia munteană fiind vacantă după moartea lui Grigorie, — rămăseseră vicari amândoi episcopii, până la alegerea, tocmai în ziua de 29 Iunie 1840, tot supt Alexandru-Vodă Ghica, a lui Neofit, care nu era dintre cei cari vorbesc, cu primejdia lor, în folosul instituției pe care o represintă. Nu se făcu măcar, ca în Bucovina, un fond special, din care să se acopere întâiu cheltuielile pentru Biserică; averea dăruită de ctitori numai pentru rugăciuni mântuitoare de suflet și pentru pomenirea numelui lor trecu la un loc cu celelalte izvoare ale Vistieriei. Mănăstirile cu „sobor“, în Țara-Românească: Căldărușanii, Cernica, Ciolanul, Sinaia, Poiana-Ma-

¹ Iorga, *Viața lui Știrbei-Vodă*, I, p. 11; după darea lui de samă din 1840.

rului, Dălhăuțul, Ghighiul, Cheia, Predealul, Nifon; cele de călugărițe din același principat: Țigăneștii, Răteștii, Pasărea, Mănăstirea dintr'un Lemn, Sămurcășeștii¹, mănăstirile corespunzătoare din Moldova² avură aceiași soartă ca și celelalte.

După această d'intâiu măsură veni, în 1840 la Munteni, a doua: luarea administrației moșiilor și, averilor eparhiei de la Mitropolit și de la episcopi, dându-se în mâna capului „Departamentului Credinței“. Pentru a se putea face același lucru în Moldova, unde Veniamin avea nevoie de toate veniturile Mitropoliei pentru tipografie și pentru binefacerile sale, era nevoie să se deie la o parte marele și sfântul reprezentant al Bisericii de odinioară, slobodă în a face bine și stăpână pe toată moștenirea trecutului. El nu se împotrivi, și la 18 Ianuar 1842 își dădea demisia³, zicându-se a fi împovărat de ani, dar mai ales cu totul incapabil de a lua asupra-și răspunderea unei schimbări care lovia în canoane. Pe când el pleca spre mănăstirea Slatina, unde se stinse, împăcat cu gândul că „toate mijloacele câte împrejurările l-au înlesnit, le-a întrebuițat spre renașterea și sporirea nației“, pentru „înflorirea Sfintei Biserici și patriei“ și chemând „îndurarea lui Dumnezeu asupra aceștii creștine țeri“⁴, — Dom-

¹ V. *Rev. p. ist. arh. și fil.*, vol. II, p. 40. În *Foaia* din Brașov, pe 1848, pp. 280-1, se atacă sistemul „aristocratic“ al sateliților „egumenești“ și „proistoșilor colțați“ din mănăstirile muntene. Se cere „concentrarea“ în câteva mănăstiri cu număr fixat de o sută de călugări, dintre cari douăzeci de frați. Cere însă și „să ni se iea moșiile din mâinile noastre și să ni se rânduiască o leafă potrivită chemării noastre“, pe lângă „masă comună“ și uniformă călugărească.

² V. și mai sus, cap. precedent.

³ Știri foarte interesante în *Foaia* din Brașov, pp. 193-5, 205 și urm. E vorba și de un episcop care nu e „născut pământean“ și care răvnește pe calea simoniei moștenirea lui Veniamin, păzit cu oaste în Slatina, cerut de popor și de Rusia și amenințat cu moarte. Acolo — p. 207 — și în „Bucovina“ din Cernăuți se atacă violent și Scriban, directorul seminariului. Scriitorul din „Foaia“ îl declară „lipsit de cunoștințele unui teolog“, pe când celalt îi atacă numai caracterul.

⁴ V. și Andrei Vizanti, *Veniamin Costachi*, Iași, 1881.

nul, același Mihai Sturza cu care lucrase alături pentru întemeierea școlii românești, înainte și după 1821, lua în 1844 (Veniamin muri numai la 28 Decembrie 1846) măsurile revoluționare pe care vecinul său muntean apucase a le adopta încă din 1843.

Averea Scaunelor arhieresti — spune legea munteană — se împărția în șapte, și numai patru șeptimi erau să fie ale Mitropolitului sau episcopului, care va ținea, ca orice funcționar răspunzător, „state de personal“ pentru „simbrii“ pe care Adunarea va trebui să le recunoască „în cea d'întăiu sesie“; va avea, pe lângă alți „amploiați“, un „vicariu“ și un „Consistoriu“, întărit de Domn, fiindcă „are înclinare cu partea mirenească“. „State“ se vor înainta, se vor „supune“ și pentru seminarii — Mitropolitul trebuia să fie două —, care vor avea neapărat de două ori mai mulți școlari decât până atunci. Banii pentru reparații se vor vărsa într'o „Casă de rezervă“; și pentru milostenii se va face „o listă întărită cu pecetea Mitropolitului“. Pădurile se vor vinde „în Obșteasca Adunare“, în folosul aceleiași Case. Darurile credincioșilor se vor trece „într'o condică șnuruită“, pecetluită cu pecetea Mitropolitului și adeverită de Logofătul trebilor bisericești¹. În Moldova se reproducuseră întocmai aceste măsuri de umilință și jignire, dând dăru în mâinile Mitropolitului, dator cu o contabilitate în regulă, nu patru șeptimi din veniturile averii ce i se confiscă fără drept și fără îndreptățire, ci mai mult, *cinci* șeptimi². O Casă Centrală primi de acum înainte banii pe cari în acestăalt Principat îi socotia și controla *Vornicul averilor bisericești*, noul ministru de Culte.

Această stare de lucruri cerea o singură întregire: secularizarea averilor mănăstirilor închinată, cu privire la care Regulamentul orânduise că o parte din veniturile lor va fi dată

¹ Și în Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 490-2.

² V. *Manualul administrativ*, II, pp. 261-7.

Statului pentru opere de cultură și binefacere. Încă de la 1835 ar fi voit-o Știrbei, care zugrăvia starea lor ticăloșită în cuvinte energice de revoltă: „Halal de mănăstirea în care se mai găsește 'o candelă aprinsă înaintea altarului! Halal de biserica în care ard câteva făclii și unde un preot în zdrențe, neplătit, mai vine să cetească liturghia!“¹. Se hotărî, neputîndu-se lua o măsură pe care n'ar fi îngăduit-o Rusia, sprijinitoarea statornică, pentru scopuri curat politice, a Grecilor abusivi, cari nu mai represintau acum o singură lege ortodoxă în forma ei cea mai curată, ci un neam osebit de celelalte și avînd scopurile sale lumești bine definite, ca moșiile mănăstirilor închinat să se arendeze pe câte trei ani numai și fără a se da bani d'inainte, ca egumenii să nu mai invoace protecția și să nu mai ceară judecata consulatelor, ca ei să nu distrugă, din lăcomie de bani, pădurile². Mulțămîtă Rușilor, mănăstirile din Răsărit, îmbogățite prin situația privilegiată pe care noua organizare o făcea proprietății mari, putură zăbovi zece ani observarea prescripțiilor regulamentare cu toate silințele Domnilor din acest timp, mai ales ale lui Vodă-Bibescu³. Supt Vodă-Știrbei⁴ numai, se ajunse la arendarea moșiilor mănăstirilor închinat prin Stat, care voia ridicarea unei părți a prețului de arendă de către dînsul, avînd în vedere însă mai ales grele nevoi budgetare momentane⁵: Sfîntul Mormînt și Patriarhia din Alexandria încheiară o învoială cu Guvernele Principatelor, dar la încasarea sumelor prevăzute nu se ajunse niciodată, Athosul ținîndu-se în atitudine de dușmănie, Rusia făcînd să i se audă glasul poruncitor, și chiar agenții la Constantinopol ai lui Știrbei — Ghica din Moldova se mulțămise deocamdată cu o mică subvenție — trădînd interesele celui care-i numise și-i plătia⁶.

¹ Raportul lui, citat, din 1840.

² Iorga, *Viața lui Știrbei-Vodă*, I, p. 11.

³ V. *Règne de Bibesco*, II.

⁴ Iorga, *Correspondența lui Știrbei-Vodă*, *passim*.

⁵ Iorga, *Viața lui Știrbei-Vodă*, I, p. 36.

⁶ *Ibid.*, pp. 38-9.

În zădar afirmă Domnul muntean că, de fapt, „nici nu mai sânt, ca să zic așa, mănăstiri pe pământul muntean, ci numai biserici ruinate“. În 1855 se dădu un nou asalt, Știrbei cerând numai șfertul cuvenit, iar Grigore Ghica, prin C. Negri și D. Ralet, cari meraseră în misiune la Constantinopol, nu mai puțin de două treimi¹. Îndată Domnii cădeau, și Convenția de la Paris, dând o nouă față tuturor lucrurilor, zăbovi, prin art. XIII, soluția, făcând astfel necesară lovitura lui Cuza-Vodă, secularizarea violentă și fără despăgubire, după tradițiile Revoluției franceze, din ideile, căreia se inspira noul Domn.

De acum înainte, supt Domni regulamentari, umbre sfioase se urmează, după placul partidelor din Adunări sau, după Revoluție și convenția de la Balta-Liman², din Divanurile ad hoc, ca acelea care, alcătuite din boieri mari — Rusia ceruse un Colegiu de șese mireni și șese egumeni —, dădură, în 1850—1, Moldovei pe Mitropolitul Sofronie, pe episcopul de Huși Meletie Istrati, iar Țerii-Românești pe tuspatri arhieriei: Nifon, ca Mitropolit, Climent la Argeș, Filotei la Buzău, Calinic la Râmnic. Jocul boierilor, influențele consulilor își aveau partea lor în aceste alegeri cu „bilete“, în care ai fi găsit orice alta decât coborârea, afirmată de Biserică, a Sfântului Duh. Cel puțin Știrbei și Ghica avură curajul de a face alegerile, pe când înaintașii lor, — ferindu-se de lovituri din partea unei opoziții, veșnic răsvrătite, de boieri neastâmpărați, cari, în cadrele strâmte ale Regulamentului, se jucau de-a Convenționalii, — lăsaseră peste orice măsură și cuviință Scaunele arhieriești vacante³.

¹ *Ibid.*, pp. 40-1.

² Iorga, *Viața lui Știrbei-Vodă*, II, p. 26 și urm.; Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 216 și urm.; *Cron. Hușilor*, I, p. 456.

³ Un cleric moldovean se plânge de aceasta în *Bucovina* pe 1869, No. 22: „Episcopiile rămân vacante câte cinci, zece ani, atât pentru că candidații se întrec care să dea mai mult pentru darul ce-l vânează, cât și pentru că lăcomia alegătorilor nu mai cunoaște nicio margine, nu poate fi mulțămită nici cu cele mai însemnate sume de aur“. — Pentru Calinic și T. G. Bulat, *Correspondența episcopului Calinic*, 1927; *Rev. Ist.*, VIII, pp. 78-9.

Cât de departe era de la acești slabi episcopi săraci, plecați către societatea mireană care-i alesese după lungi vacanțe, și îndușmăniți între sine prin aceeași ambiție de a fi Mitropoliți — ne mai fiind acum vechea normă de înaintare normală — până la idealul pe care-l avuse Veniamin: „în tot anul măcar odată a se aduna arhieriei eparhiilor împreună cu Mitropolitul lor, a se sfătui și a face chibzuirile putincioase pentru sporiul theoseviei și creșterea bunelor năravuri sau moralității 'evangelicești între credincioșii Bisericii, ca nici credința fără faptă, nici fapta fără credință să se vadă rămasă“¹!

De la noul regim al lui Vodă-Cuza se aștepta și o nouă, trainică organizare a Bisericii. Domnul României-Unită nu era om s'o zăbovească. Avea în gând secularizarea averilor mănăstirești închinată, dar, în același timp, stăpânit în toate de ideile franceze, sfătuit de oameni cari n'aveau, cu aceleași idei, cunoștințele speciale de istorie și canoane care s'ar fi cerut, el voiă să desăvârșească opera, începută de Alexandru Ghica și Mihai Sturza, a desbrăcării de orice autonomie, putere și autoritate a Bisericii, surgunită în regiuni pur spirituale care sânt, bisericește, vecine cu moartea.

Îl mai îndemna și putea să-l îndreptățească la asemenea măsuri ceva: situația creată de curând celorlalte Biserici românești, de peste Carpați și de peste Molnița.

CAP. III.

Organizarea cea nouă a Bisericilor românești de peste munți.

A. BISERICA UNITĂ SUPT VLADICA LEMÉNY.

La 7 Octombrie 1830 muria în Blaj Ioan Bob, ori, cum se scria el: Ioan Bobb de Kapolnok-Monostor, bogatul episcop al Românilor uniți, și era îngropat cu pompă, cuvântând ro-

¹ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 439.

mânește o „tristă predicare“ unul dintre canonicii săi, traducătorul din nou, din evreiește, al Psalmilor (1835), Teodor Pop de Ujfalu¹. Își lăasă toată averea „clerului său sărac“². Abia după doi ani, în 1832, episcopia căpăta un titular, pe fiul de nemeș Ioan Lemény (numit la 23 August), supt păștoria căruia curentul de cultură și de înaintare politică a neamului unguresc pătrunse și în Biserica românească a Uniților, fixându-se chiar și un soroc după care limba ungurească trebuia să se introducă în slujbă. Episcopul ținuse un discurs maghiar la îngroparea înaintașului său; el se simția că face parte din clasa stăpânitoare de limbă ungurească; interes pentru cultura neamului din care totuși se ridicase, înțelegere pentru menirea lui firească, pricepere în a găsi drumul firesc pentru progresele lui nu se puteau cere de la unul ca dânsul. Ceasul absorbirii în Biserica romano-catolică a micii episcopii unite ardeleni nu părea să fie depărtat.

În gimnasiul blăjean, unde erau profesori un Simion Bărnuț, un Tímotei Cipariu, „profesor de teologie“ și la Seminaru, care cetia cărțile lui Radu Tempea și traduceri de-ale Mitropolitului Veniamin și care făcu bucuros drumul la București pe vremea lui Alexandru-Vodă Ghica³, acolo era spiritul cel nou și dorința de lucru pentru neam. Seminarul cu patru ani de curs sau școala „moralistilor“ de „două ierni“ ori chiar Facultatea de Teologie cu patru profesori nu erau străbătute de însemnătatea momentului. Doar în scrisul unui Ioan Rusu, care alcătuieste o geografie în trei volume, în prefața căreia face naționalismul cel mai răspicat⁴, se vede că și printre clericii uniți erau oameni gata de o luptă neapărată⁵. Lemény o văzu însuși când scoase pe o parte din profesori de la locurile lor.

¹ Iorga, *Studii și doc*, XIII, pp. 23-4.

² Nilles, *o. c.*, p. 672.

³ Iorga, *Scriitori mireni*, pp. 28-30.

⁴ Iorga, *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, II, p. 229; cf. I. Rațiu, în „Foaia scolastică“ din Blaj, 1907.

⁵ Despre scrierea de caractere religioase a un il Sigismund Pop, profesor la noul gimnasiu episcopal din Beiuș, *Foaia* din Brașov, 1846, pp. 367-8.

Çipariu e, de fapt, personalitatea conducătoare aici, și, — cu toate protestările din 1842 ale clerului din Blaj¹, — în domeniul bisericesc. În 1833, după cinci ani de profesorat la seminariul teologic și cu un an înainte de a primi și catedra de studii biblice acolo, tânărul preot (n. 21 Februar 1805), viitorul canonic (de la 11 Ianuar 1842) iea și conducerea tipografiei diecesane, pentru care-l vedem² comandând literă prin Eliad. Supt privigherea lui, care în literatura religioasă a dat numai târziu, la 1854, *Știința Sf. Scripturi*, iar la 1859 *Istoria biblică a Testamentului Vechiu*, se publică, după normele sale de ortografie, cea d'întăiu carte de rugăciuni cu litere latine, menită să se împrăștie larg, *Orologhiariul* din 1835, căruia-i urmă abia la 1870 un *Liturghiariu*.

B. BISERICA NEUNITA ȘI ANDREI ȘAGUNA.

Dincolo, la Sibiiu, Moga își trăia ultimii ani de bătrâneță, ajutat în conducerea diecesei și sfătuit de soțul fiicei sale Angela, Moise Fulea, protopop al Sibiiului până la 1850, de la care avem doar o cărticică a „năravurilor bune“ și o nouă *Bucoavnă*³.

Nici în Banat nu se zăria o licărire măcar de vremi mai bune, și supremația Sârbilor rămăsese neatinsă încă. Iar în Oradea-Mare a Uniților, după Samuil Vulcan († 25 Decembre 1839)⁴, care-i căpătase, de la episcopia unită rusească a Muncaciului, cele șeptezeci și două de parohii din părțile Sătmăruului, baronul Vasile Erdélyi, rectorul Seminariului, făcut episcop la 2 August 1842 și instalat la 1843, nu-și înșeamnă stăpânirea duhovnicească mai mult de cum a făcut Lemény, vecinul său de eparhie.

¹ Foaia pe 1846, pp. 367-8.

² Iorga. *Scrittori mireni*, I. c.

³ Pentru cea d'întăiu, v. și Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 202, no. xxxviii. = Pentru Moga și I. Lupaș, *Studii*, pp. 428-9; Iacob Radu, *Samuil Vulcan*, Oradea-Mare, 1925, p. 72 și urm.

⁴ *Schematismus historicus venerabilis cleri dioecesis magno-vardiensis*. 1900.

Numai prin neașteptatul fenomen al numirii în fruntea diecesei neunite a unui om ca Andrei Șaguna, și anume în ajunul anului de crasă 1848, se datorește, — în legătură cu puternicul curent de viață ce domnia între tinerii școlari ai lui Bărnauț, ai lui Cipariu, cari erau și cetitori ai foilor lui Bariț, iar, pe lângă aceasta, fuseseră înrâuriți de curentul naționalist unguresc, învierea spiritului românesc în amândouă Bisericele și definitiva lor organizare.

La 13 Iulie 1846, Guvernul ardelean înștiința pe Andrei Șaguna, arhimandritul de Covila, că e numit administrator al diecesei rămase vacante prin moartea octogenarului Moga. Noul numit, născut la 1-iulie Ianuar 1809 st. n., în orașelul unguresc Miskolcz, era fiul unor negustori macedoneni și fusese crescut — după ce mamă-sa, văduvă, îl făcu, o clipă, din interes, catolic¹ — de unchiul său după mamă, Atanasie Grabovschi, care-și avea Casa de comerț în Pesta. Pe acel timp, printr'un Boiagi, printr'un Roja mai ales², între Aromânii așezați în viitoarea Capitală a Ungariei și între scriitorii români cari se mândreau cu obârșia romană a neamului și căutau a o pune în lumină prin lucrările lor de gramatică și istorie, se statornicise o strânsă legătură. Lui Grabovschi îi dedica Alexandru Teodorovici-Teodori, preot în Pesta și unul dintre alcătuitoarii marelui Dicționar din Buda, *Istoria Universală*, tradusă după originalul sârbesc al egumenului de la mănăstirea bănățeană a Sf. Gheorghe, Pavel Chenghe-laț, și, în „înștiințarea“ sa pentru o „bibliotecă românească întocmită în douăsprezece părți“, Carcalechi, îndrăznețul editor de cărți românești, înseamnă pe Atanasie și pe Constantin Grabovschi; Elena Grabovschi făcea parte dintr'o societate a femeilor române din Pesta la 1815³. Această

¹ Lupaș, în *Conv. Literare*, 1909, no. 1 și biografia completă a lui Șaguna.

² V. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II.

³ *Neujahrsgeschenk den Herren und Frauen, Bürgern und Bürgerinnen walachischer Nation, zu Pesth, am Abend des 31-ten December 1819, dargebracht vom Petrowitsch K. Fier. (sic)*; cf. O. Lu-goșianu, în *Revista Nouă*, VII, pp. 278-84.

creștere explică graiul curat românesc al lui Atanase Șaguna, — căci Atanase i-a fost, ca și unchiului numele, d'întăiu — și frumoasele lui sentimente pentru neamul românesc pe care trebuia să-l înțeleagă ca și acei bogați Macedoneni, jertfitori de bani pentru cartea românească, de la Tisa până în depărtatul Pind al obârșiei familiei lor.

După gimnasiul făcut în Pesta chiar, Șaguna merge la 1829 pentru studii teologice la Vârșeț, unde era episcopia sârbească, și pentru Românii din aceste părți. „D. Atanasie Șaguna, theolog în Vârșeț“, dar stând și în Pesta, e însemnat la 1830 între prenumeranții la *Antropologia* lui Vasici-Ungurean. Patriarhul de Carlovăț, Ștefan Stratimirovici, de la care Macarie Bucureșteanul cerea voie să-și tipărească cartea de cântări și care stătea în legătură cu bogatul Macedonean Sina¹, îl luă ca notariu consistorial și profesor. La 1833 se făcu călugăr la Hopova, în Sirmiu, mănăstire de Sârbi, unde residaseră vicarii episcopului din aceste părți². Înaintând răpede, prin meritul său ca și prin excelentele relații ce avea, tânărul Andrei trece prin gradele de diacon, protodiacon și archidiacon, singhel și protosinghel. În 1842 era arhimandrit, și ajunsese ca profesor la Vârșeț, unde era episcop Maxim Maximovici, dar unde, între școlari, unii prin numele lor chiar, Popescu, Scumpie, arată obârșie românească, și unde se rătăceau și Români olteni, ca acel client al lui Vasici, „dumnealui Gheorghe Hagi Pedestrašescu, robul Muselor și al poesiei, din Valahia Mică“. La 1845 începe egumenia lui Șaguna la Covila, unde erau și călugari români. De aici îl lua numirea împarateasca în locul de administrator al episcopiei Neunitilor, și, peste vre-un an de zile, în soborul din Turda (2 Decembre 1847), el capata douazeci și șapte de voturi pentru episcopie. Împaratul îl numi, si, de Dumineca Tomei în anul 1848, când izbucnise acum foc de rascoala în țară, noul Vladica era sfințit la Carlovăț, spre marea mulțamire,

¹ Iorga, *Scriitori bisericești*, p. 45.

² Nilles, *o. c.*, pp. 749, 754.

nu numai a supușilor săi ortodocși, ci și a uniților, dintre cari cel mai mare cu mintea, Cipariu, cunoscându-l după o lucrare a lui tipărită în *Foaia* lui Bariț, salută călduros, în *Organul Luminării*¹, pe acest virtuos „mare bărbat român”. În Sibiiu era primit (24 April) cu facile, ca un erou biruitor.

Istoriei politice îi aparține conferința națională din Blaj, inițiată de canceliștii, de tinerii funcționari români din cancelarii, de la Murăș-Oșorheiu, — în chiar ziua sfințirii lui Șaguna, afară din Ardeal —, acea mare zi de 3 Maiu 1848, care văzu pe Șaguna, abia miruit ca episcop, și pe mândrul nemeș Leményi slujind alături la marea serbare de pe Târnave, unde țerănimea chemată de Bărnăț arată prin numărul și atitudinea ei că Românii din Ardeal și Ungaria vreau să fie neam deosebit; meritul cel mare îl avea de sigur acel episcop care venia de departe în reședința rivalului său firesc, după felul de a înțelege al unui Bob și Moga. Trebuie să se spuie numai că, atât Lemény, cât și Consistoriul sibiian, în lipsa episcopului, chemaseră, după înțelegere cu Guvernul, numai pe protopopi și câțiva fruntași „pricepuți” și „deștepți”, pe cari aceștia aveau să-i aleagă². Pentru istoria Bisericii e însa de cel mai mare interes hotărârea *interconfesională* privitoare la dânsa: „Națiunea română pretinde ca Biserica română fără distincțiune să fie și să rămâna de confesiune liberă, independentă dela oricare altă Biserică, egală în drepturi și foloase cu celelalte Biserici ale Transilvaniei. Ea cere restabilirea Mitropoliei române și a sinodului general anual după vechiul drept, în care sinod să fie deputați bisericesti și mirenești. În același rând să se aleagă și episcopii români liber, prin majoritatea voturilor, fara candidațiune. La aducerea-aminte despre vechiul drept al Românilor de a avea Mitropolie și sinod general anual, s'a pro-

¹ Cf. Iorga, *Ist. lit. rom. în veacul al XVIII-lea*, II, pp. 242-3.

² *Gaz. de Transilvania*, 1848, n-le 31-2; Popea, *Memorialul*, pp. 52-3.

clamat de popor *Mitropolia română transilvană cu aplauze-unanim* ¹“.

Supt această hotărâre iscălia Leményi întâiu și după el Șaguna, părând că arată astfel voința lor de a face parte din aceeași Biserică românească liberă, cu titlul legiuit de Mitropolie. Amândoi fură aleși, cu Cipariu, cu Fulea, cu canonicul Vasile Raț și protopopul Popasu, pentru a merge la Viena cu actele adunării.

Episcopul cel nou al Sibiiului fusese primit la Mănărade de o deputație de canonici și stătuse în gazdă la colegul său ². Iar, dacă spusese că se va așeza în „mijlocul pieței“ Blajului, acesta nu venia din exclusivism confesional, ci ca răspuns unor studenți blăjeni cari nu-l voiau la Curtea episcopului lor, dușman al profesorilor ³. Adunarea fusese deschisă chiar de Șaguna, ca să dea nota prudenței și a ordinii.

Și el, în circulara sa, a lăudat-o, pe când Leményi i-a desaprobat urmările și a găsit cu cale să amintească deslușit că sânt două legi și doi Patriarhi ⁴. E de observat însă că Șaguna scrie din Blaj, la 4 Maiu, iar Leményi din Cluj, abia la 14 Iunie.

De alminterea inspiratorul adunării, Bărnuț, spusese lămurit că *toate* „uniunile“, politice ori religioase, au fost nadă străină spre „a strica pe Români“, cari au nevoie doar „a se uni între sine“. Și, dacă, din prudență, cuvântătorul adause, — înainte de a trece la „proselitismul“ episcopilor până la Bob, — : „o crimă în contra păcii naționale“, — și la certeca a lui A'anasie Vlădica și lui Popa Sofronie, unul cu „icoana sinodului de la Fiorența“, celalt cu „pălăria în bătă“,

¹ Se prevedea și dreptul de prezență în dietă pentru episcopi, și chiar pentru canonicii lor. V. actele în Papiu, *Istoria Românilor*, II, și în Popea, *Memorialul*, p. 56 și urm.; presintarea la Viena, de Șaguna, Popea, *o. c.*, p. 132 și urm. V. și lucrarea arhimandritului Ilariu Pușcariu despre Mitropolia sibiiană.

² Popea, *o. c.*, p. 71.

³ *Ibid.*, p. 76.

⁴ *Ibid.*, pp. 77-9.

și de a semna cum Bob a renegat libelul de apărare al Românilor ca „făt al unor spirite neastâmpărate“, că nu e vorba de „uniune dogmatică confesională, religioasă“, ci „națională“, țărâna arăta deslușit ce crede despre desbinarea religioasă strigând: „Da, să ne unim; să nu mai fie uniți și neuniți între Români!“¹.

Iarăși judecătorul istoriei politice e chemat a spune dacă legăturile lui Șaguna cu Rușii în desvoltarea unei revoluții care mână pe Leményi la dieta, de unire cu Ungaria, din Cluj, îl spăimântă cu amenințările de moarte ale plebei și-l făcu peste puțin să-și părăsească Scaunul, murind desprețuit în mănăstirea Franciscanilor din Viena, au fost prielnice sau neprielnice neamului. Aceste legături puteau fi așteptate din partea unui ucenic al școlilor de teologie sârbești.

După restatornicirea prin Ruși a autorității unui tânăr împărat de la care Șaguna aștepta, fără să se fi înșelat cu totul, binele Românilor, se gândi Guvernul din Viena, care avea, nu numai o datorie de plătit Românilor, pentru loialismul dus până la primejduirea averii și la jertfa vieții, dar și interese de servit prin acest popor, la organizarea lor bisericească definitivă. Biserica unită, creațiunea lui Leopold I-ii, trebuia să meargă înainte. Aceasta se și hotărî, cu toată politica anti-imperialistă a lui Leményi², în conferința din Viena, la 18 Novembre 1850, aprobându-se de Împărat la 12 Decembrie din același an. Pașii de nevoie se făcură la Roma, și aici se redactă, în Novembre 1853, restabilirea pentru uniții de limba românească (*linguae romenicae*), înnoirea vechii Mitropolii din Bălgrad, dându-se noului Mitropolit titlul de „Făgăraș și Alba-Iulia“³. Biserica Orășii-Mari se rupse de legătura cu Scaunul primațial unguresc; pentru Banat se facu noua episcopie a Lugojului, iar pentru părțile maramurășene, în rostul episcopiei Vadului de odinioară, episcopia de la Gherla,

¹ *Ibid.*, p. 125. Pentru o încercare de unire în 1798, v. Lupaș, *Studiile citate*.

² *Ibid.*, pp. 206-7.

³ Bula, în *Schematismul* de la Oradea-Mare, p. 73 și urm,

cu un vicariat permanent în Sighet, unde, cum știm, în chip statornic statuseră, în tot veacul al XVIII-lea, vicari români ai episcopului rusesc unit din Muncaciu (15 Decembre)¹. Roma cerea doar noului Mitropolit, Alexandru Sterca Șuluț (n. 18 Februar 1794 la Abrud, fost paroh în Bistra și Șimlău; episcop de la 18 Novembre 1850, după vicariatul lui Simion Crainic,² consacrat la 22 Iulie 1851) să facă, înainte de a-și lua demnitatea arhiepiscopală, profesia de credință impusă Orientalilor de Urban al VIII-lea și să se îndatorească a da raport scris la fiecare patru ani despre starea diecesei către Congregație³.

Alexandru Șuluț, om blând și pașnic, a păstorit până la 7 Septembrie 1867, având grija fundațiilor împărătești și a noii gospodării metropolitane. Chiar după ce Șaguna ajunsese și el Mitropolit, nu avu nimic de împărțit cu dânsul, și, precum se văzuă alături amândoi episcopii români la actul de ctitorie al nației politice românești, tot alături stătură la actul de ctitorie al culturii neamului, prin întemeierea, la 1860, a unei „Asociații” menite s’o represinte și s’o desvolte în aceste părți libere³.

Urmașul său, Ioan Vancea (n. 18 Maiu 1820; preot în Vasad și Măcău; profesor în Orade; în Iulie 1865 episcop la Gherla; la 21 Octombrie 1868 numit Mitropolit), vestit prin fundațiile sale, a dat, după crearea, în 1867, a unei Ungarii autonome, — de la care se puteau aștepta firește prigoniri din punct de vedere național maghiar —, din nenorocire o direcție *romană* politicii sale, în loc să se apropie cât mai mult de puterea reală a poporului său și, în lupta firească ce era să se deschidă, să întindă mâna frățească Bisericii din Sibiiu. Totuși, precum, supt Leményi, cugetarea tinerilor, a fruntașilor intelectuali ai Bisericii unite, a scriitorilor și profesorilor trecea departe peste îngustul cerc confesional care

¹ Cf. *ibid.*, p. 70 și urm.

² Cf. Nilles, *l. c.*, p. 675 și urm.

³ Iorga, în *Prinos Sturzda*.

nu e tras nici în ceruri și a cărei brazdă nu se vede nici pe pământ, în țarina bună a sufletelor simple, astfel, dacă din curentul strict catolic a răsărit o personalitate nesimțitoare pentru neam și guvernamentală până la desgust ca episcopul Ioan Szabó din Gherla, urmașul bunului cărturar Ioan Alexi (autor de gramatică românească; 1854—1862) sau o personalitate pompoasă și deprinsă prea mult a ceda în fond, ca episcopul de Orade, Dimitrie Radu, venit după smeritul binefăcător prin școli și dani Mihai Pavel (de la 1879), ori un bun bisericaș și un primitor prieten ca episcopul Vasile Hossu din Lugoj, sau personalitatea atât de corectă, în strictele margini ale Bisericii, a Mitropolitului Victor Mihályi de Apșa urmașul lui Vancea (de la 1894), în schimb oameni ca I. M. Moldovan, canonic, membru al Academiei Române, autor de scrieri polemice, editor al „Actelor sinodali“, ucenic al lui Cipariu și continuator al spiritului liber din vremea lui Șincai, Clain și Maior, ca Augustin Bunea, canonic, membru corespondent al Academiei Române, istoric bine informat și sigur, care nu se supunea tuturor prejudecăților confesionale, ci se gândia și la neamul său, cuvântător înzestrat, în glasul căruia vibra, când trebuia, și simțul național, apărător al drepturilor românești ale Bisericii sale¹, — astfel de oameni se ridicau la acele înălțimi morale, spre care singure, orice s’ar zice din punct de vedere bisericesc, merge recunoașterea și stima unui popor.

Planul conducătorilor mișcării de la 1848 de a face din tot neamul românesc din monarhia austriacă, deci socotindu-se și Bănățenii, chiar Bucovinenii credincioșii unei singure Biserici metropolitane — ei cereau chiar bătrânului Împărat Ferdinand să se proclame „Mare-Duce al Românilor“, pe când noul suveran Francisc-Iosif adause în curând la titlurile sale numai pe acela de Mare-Duce al Bucovinei —, nu fusese părăsit odată cu entusiasmul celor d’întăiu clipe.

¹ V. broșura de pomenire a lui publicată în 1912 de Liga Culturală.

La 25 Februar 1849, Șaguna însuși, marele proprietar Mocioni din Banat, Ioan Stoica, înalt funcționar ardelean, protopopul din Brașov, Ioan Popasu, Treboniu Laurian, care reprezintă o politică liberală laică, une ori deosebită de a episcopului de Sibiiu, un număr de fruntași din oficialitatea ardeleană și bănațeană, dar, împreună cu ei, și Eudoxiu Hurmuzachi, cel mai ales dintre șefii români în Bucovina, viitorul istoric al poporului său, și membrul bucovinean al dietei împărătești Mihail Butnariu (Botnar) cereau, între altele, deschiderea „congresului general al întregii nații” pentru a-și alege, pe lângă un „șef național” (*Nationaloberhaupt*), un „Senat român” (*romänischer Senat*), un agent la Viena, și „un șef bisericesc neatârnat, întărit de Măria Sa și căruia să-i fie subordonați ceilalți *episcopi naționali*” („eines selbstständigen, von Ihrer Majestät zu bestätigenden Kirchenoberhaupts, dem die übrigen Nationalbischöfe untergeordnet werden sollen”¹). Se amintea că „Românii au avut odata un cap bisericesc, căruia ceilalți episcopi îi erau supuși, și anume — nu la Blaj, sau la Făgăraș, ori la Sibiiu —, ci la Alba-Iulia”². Comitetul național din Sibiiu, în care unitul Timotei Cipariu și unitul Bărnauț stăteau lângă neunitul Nicolae Bălănescu, fostul director al Seminariului din București, aprobă aceste cereri³. Deocamdată se ceru, la moartea lui Ștefan Popovici, episcop sârb la Vârșeț, alegerea unui urmaș român, cu privire la majoritatea românească a credincioșilor și aducându-se înainte și cererea făcută de adunarea românească interconfesională din Lugoj, în 1848, se recomanda tot odată ca administrator starețul Patrichie Popescu⁴. Românii voiau o Facultate românească de drept la Blaj, cu „o catedră pentru învățătura legii grecești neunite”⁵. Se contestă dreptul sinodului sârbesc, chemat la Carlovăț, de a dis-

¹ *Ibid.*, p. 249.

² *Ibid.*, p. 263.

³ *Ibid.*, pp. 254-6.

⁴ *Ibid.*, pp. 355-7.

⁵ *Ibid.*, p. 361.

cuta și afacerile bisericești ale Românilor, afirmându-se că Biserica neunită e, prin limba ce întrebuințează exclusiv, ca și prin vechea tradiție metropolitană, o Biserică națională¹, și amintindu-se purtarea întreagă a episcopilor sârbi, dintre cari Stratimirovici spunea limpede că nu urăște nimic mai mult „decât graiul românesc“. Bănățenii, din partea lor, cereau să fie scoși din Voevodina din nou creată și uniți cu frații lor de peste Murăș², pe când Orădanii voiau un Prefect al tuturor Românilor la Blaj³. Șaguna, întors la Sibiiu în cursul anului și găzduit în casa Bruckenthal, negocia prietenește, pentru căsătoriile mixte, cu Muncaciul și cu Blajul, fără a primi însă răspuns prielnic din ultimul centru bisericesc unit, „care din toate puterile se nevoia a susține starea sa suprematisatoare d'inainte de 1848“, scrie Șaguna, „și nu vrea să știe de jurământul de la Blaj“⁴. Dar Șuluț, atunci vicariu în Sălagiu, îi arată toată prietenia și-l numia „neînvins atlet“, dorindu-i izbândă „în arena națiunii noastre“⁵.

În sfârșit, în 1850 se deschiseră la Viena conferințele pentru organizarea ortodocșilor supuși Austriei, și ele ținură zece luni de zile, și în cursul anului următor. Ele nu duseră la niciun capăt⁶. În curând Guvernul retrase patentă imperială din 4 Mart 1849, care, odată cu Constituția, dădea fiecărui popor îndreptățirea lui națională pe toate terenurile. În curând fu chemat sinodul pentru alegerea de episcopi la Vârșeț, la Timișoara și la Arad, unde Românii răsbătuseră încă din 1829, — mulțămită silinților făcute de foștii școlari, crescuți în spirit național, ai preparandiei (intemeiate la 1813) și ai institutului teologic (care datează din 1822), în frunte cu interesanta personalitate a lui Moise Nicoară⁶, — prin episcopul

¹ *Ibid.*, p. 388 și urm.

² *Ibid.*, p. 391 și urm.

³ *Ibid.*, p. 398.

⁴ *Ibid.*, p. 363.

⁵ *Ibid.*, pp. 363-4.

⁶ V. Pușcariu, *Documente*, II.

⁶ V. Mangra, în *Tribuna* pe 1908.

Nistor Ioanovici de la mănăstirea Bezdinului și apoi, după moartea acestuia, la 1830, prin Gherasim Raț, care stăpâni Scaunul până la 1850. El nu fu primit însă, ca dușman al Sârbilor, să ieie parte la congres.

În 1860 Șaguna era în Senatul Imperiului, cu Mocioni pentru Banat și baronul Nicolae Petrinò pentru Bucovina. O nouă conferință, chemată la Viena în acest an, ceru iarăși, la 21 August, un singur sinod bisericesc pentru toți Românii, sinod din care să facă parte și mirenii — ceia ce ar fi fost un adevărat Parlament al neamului¹, — și o singură Mitropolie a tuturor; ceia ce însemna însă acum, după crearea Mitropoliei din Blaj, *numai o Mitropolie ortodoxă*. Pe temeiul acestui act, Împăratul orânduî, la 27 Septembrie, adunarea sinodului din Carlovăț pentru a fixa modalitatea despărțirii bisericești de către Sârbi.

Și Bucovina era, cum știm, supusă acestora. Deci și episcopul Hacman fu poftit la Sinod. El se declarase la 1849, pe vremea când corespundea prietenește cu Șaguna, pentru Biserica românească unică. Acuma însă, văzând că ea nu-i poate reveni lui, episcopul, care astfel reducea o chestie de această însemnătate la o miserabilă afacere de gloriolă personală și de egoism local, făcu să se declare printr'un sinod preoțesc că dorește Mitropolie și pentru Ardeal, dar și pentru sine.

Sinodul cel mare din Carlovăț a putut fi strâns numai în August 1863, și Hacman vorbi aici în sensul de mai sus. Se hotărî în adevăr Mitropolia lui Șaguna, pe care Împăratul o recunoscă la 24 Decembre; iar mai pe urmă și cel d'întâiu Parlament maghiar o înmatriculă, la 1868. Tot odată se făcu din Caransebeș un Scaun episcopal românesc, în paguba episcopului sârbesc de Vârșeț, unde kossuthiștii

¹ Ideia participării mirenilor „la consistorii și la apelatorie” o aflăm și în dorințele de la 1848 ale Sârbilor; v. *Foaia* din Brașov pe 1849, p. 36.

numiseră pentru scurt timp ca administrator al diecesei vacante pe Românul Ignatie Vuia. Cel d'întăiu ocupant a fost, dela 6 Iulie 1865, una din personalitățile conducătoare în timpul Revoluției, protopopul Brașovului și organizatorul școlilor de acolo, Ioan Popasu (n. 20 Decembre 1808, din părinți dela Vălenii-de-Munte), care învățase la Blaj și la Viena¹. El a păstorit până la 5 Februar 1889,

Eparhia Aradului ajunsese acum slobodă de orice legătură cu Sârbii și se încorporează la noua Mitropolie românească. Procopie Ivacicovici, episcop încă din 1850, trecu astfel de la ascultarea față de Carlovăț la subordonarea față de Șaguna. Stăpânirea lui arhierească ține până la 1873. Iar, pentru Bucovina, Hacman avu să poarte o îndelungată luptă cu mirenii din diecesa sa, cari voiau și ei participarea la Sinod câștigată de Ardeleni. Numai în 1870 se făcură în Cernăuți pregătirile pentru proclamarea autonomiei. La 23 Ianuar 1873, Hacman ajungea arhiepiscop și Mitropolit, căpătând ca sufragani pe episcopii de Zara și Cattaro. În bucuria triumfului meschin, el muri la Viena, în ziua de 12 April st. n. din același an. Congresul bisericesc, pentru care se dăduseră atâtea lupte, nu se strânse nici supt Teofil Bendela (1873-5), nici supt Teoctist Blajeviciu, ci numai în 1882, când fostul paroh și învățător Silvestru Morariu-Andrieviciu, ajuns Mitropolit (la 12 Mart 1880), îl adună pentru a da un *statut* ca al lui Șaguna, care însă n'a fost apoi nici întărit, nici înlocuit. Mai târziu pentru vicariul Bucovinei a fost înviată episcopia de Rădăuți, însă numai ca un titlu onorific: cel d'întăiu purtător a fost Vladimir de Repta (Novembre 1898): la 17 Octombrie 1902 Repta era numit Mitropolit al Bucovinei și Dalmației, Scaunul de Rădăuți având să fie reluat pentru alt cleric român.

Șaguna a fost din toate punctele de vedere întemeietorul

¹ Andrei Ghidiu și Iosif Bălan, *Monografia orașului Caransebeș, Caransebeș*, 1903, p. 121 și urm.; cf. Andrei Bârseanu, *Ist. școlilor Brașovului, passim*.

diecesei sale. Când a văzut întâiu Sibiiul așa cum îl lăsase Moga, cuvinte de plângere-i sunară de pe buze: „Stam ca un nemernic, și nu zăriam nici măcar un semn, cât de mic și de neînsemnat, al unei episcopii românești în Sibiiu. Unica casă numită *a clerului*, dar și aceia în starea cea mai primitivă, era totul ce se putea zice: al nostru“¹. O simplă școală de catehism, care dădea un învățământ de șase luni; niciun așezământ pentru pregătirea învățătorilor de la cele câteva școli de sat rămase din zilele lui Eustatievici și Tempea; nici măcar început de tipografie. Șaguna făcu un Seminarium de un an, ale cărui cursuri fură întinse apoi până la doi, la trei ani (1863), și care poartă astăzi, în semn de amintire recunoscătoare, numele de *Seminariul Andreian*. Prin el s'a prefăcut vechiul cler incult, căpătând puteri nouă care cunoșteau măcar practica bisericească. Preparandia de învățători e opera lui, care a întins foarte mult întreaga organizație școlară confesională, supusă parohilor și protopopilor săi. La 1852, — cam în același timp cu a lui Nifon, Mitropolitul muntean, — tipografia lui diecesană începu să dea clerului ardelean neunit cărțile pe care le aștepta de mult. În formatul și cu litera tipăriturilor din Buda, se publicară, după o revisie a textului stabilit de înaintași, *Evanghelia*, *Psaltirea*, *Mineele*, etc. Mitropolitul a scris însuși, prelucrând din sârbește, pentru ca Seminariumul său să aibă o *Istorie bisericească* (1860), cu părți consacrate Românilor, un *Compendiu de drept canonic* (1868), un Manual de canoane sau *Enchiridion* (1872), o carte de *Pastorală*.

Acesta e rolul lui bisericesc, căruia-i stă alături un rol politic și național de care n'avem a ne ocupa aici,

CAP. III.

Moștenirea lui Șaguna.

Șaguna, mort la 16 Iunie 1873 (e înmormântat în Răși-

¹ Popea, *o. c.*, p. 5.

nari), a lăsat doi ucenici, ca și dânsul strict ortodocși, ca și dânsul de o corectitudine exemplară în viața privată și în administrație, ca și dânsul, în sfârșit, oameni culți și scriitori buni. Unul, fiu al preotului din Săcele, e Nicolae Popea (n. 17 Februar 1826); student la Cluj pe vremea turburărilor din 1848, teolog la Viena, apoi cancelist la Guvern, e luat de Șaguna ca secretariu la moartea Brașoveanului Grigore Pantazi, în 1854. La 1870 fu numit vicariu în noua alcătuire a Consistoriului, și apoi arhimandrit (1871), după ce jucase un rol politic în dietele ardeleni și în Senatul din Viena. Scrisese cartea de istorie și polemică „Vechea Mitropolie a Românilor din Transilvania și Ungaria“ (1860), menită să arăte că Scaunul sibiian e singura Mitropolie adevărată istoricește, apoi viața lui Șaguna (1879) și dăduse culegerea de documente apărută sub titlul de „Memorialul Mitropolitului Șaguna“ (I, 1889), când, tot la 1889, el fu ales episcop de Caransebeș, după ce de două ori căzuse, la alegerea de Mitropolit, din partea unui sinod, care nu prețuia totdeauna însușiri ca ale sale: în 1873 făcuse loc lui Procopie Ivăciovici (n. 1809), episcopul de Arad (de la 1853), care, crescut între Sârbi, avu curajul de a trece Patriarh de Carlovăț, în 1874 († 1881), iar în 1874 lui Miron Romanul (Bihorean, n. 1828), fost călugăr la Hodoș-Bodrog și profesor la Arad, unde fu episcop de la 1873 († 13 Octombrie 1898). La Caransebeș veni adânc desgustat și nu mai avu inimă să lucreze ca organizator sau scriitor, pentru a continua opera începută de Popasu prin seminarium și preparandie. La alegerea din 1898 a izbutit episcopul de Arad, un bun gospodar, de impunătoare aparență, doritor de acea strălucire exterioară pe care o încunună marea catedrală, în stil străin, din Sibiu, împodobită cu picturile unui Smigelschi: Ioan Mețianu din Zărnești (n. 1828), care și-a făcut studiile în seminariumul lui Șaguna și fusese mult timp protopop la Bran, iar, în cele politice, deputat la dietele ardeleni¹. Popea a

¹ Locul de la Arad l-a luat Ioan Ignatie Papp, căruia i-a succedat tânărul cleric Grigorie Comșa.

răposat la Caransebeș, după ce Academia Română-l primise între membrii săi, la 1908, un cleric din aceeași școală urmându-i, părintele Traian Bădescu.

Al doilea școlar al lui Șaguna, Ilarion Pușcariu, din Bran (n. 5 Septembrie 1842, mort dăunăzi), arhiereu foarte cult, a scris un mare număr de lucrări pentru școală, o *Istorie bisericească* pe scurt, o *Istorie biblică*, „Metropolia Românilor ortodoxi din Ungaria și Transilvania“ și a dat materiale prețioase în două volume de documente.

De când Guvernul unguresc bănuitor putea aproba sau răspinge pe alesul Sinodului și avea, prin adausul la leafa preoților, salariul de Stat sau *congrua*, dreptul de a se amesteca în viața Bisericii românești, a cărei gestiune financiară o putea controla, situația unui episcop se făcuse foarte grea, și nu era de mirare, deci, dacă personalități mai puțin răspicate ieșiau une ori la lumină în rangurile oficiale ale celor două Biserici, ca unele ce nu atrăgeau fulgerul prin prea marea lor înălțime.

Servicii politice aduse Statului unguresc, nației dominante făcură ca, la moartea foarte bătrânului Mitropolit Meșianu, locul de frunte să fie ocupat de vicariul Orășii, un cleric care, în legături strânse cu cultura românească, autor de bune lucrări istorice (și despre Mitropolitul Sava Brancovici), membru al Academiei Române ca și Popea, trebuia să înscrie, printr'o slugarnicie mergând până la trădare față de neamul său, cea mai urâta pagină din istoria Bisericii românești ortodoxe din Ardeal. Vasile Mangra isprăvi pe timpul Marelui Razboiu, când era mai mare suferința alor sai, trimeși la lupta pentru o cauza straina, printr'o moarte între ocrotitorii sai, așa de tainuita, încât s'a banuit o sinucidere care ar fi fost la ispașire.

CAP. IV.

Biserica bucovineană în cea din urmă a ei fașă.

Biserica metropolitană bucovineană, o Mitropolie într-o țară de 500.000 de oameni, dintre cari o treime de neortodocși, cu sufragani, mai împovărați decât folositori, tocmai în Dalmația, trebuia să se învârtă într'un cerc strâmt, fără să poată atinge, supt paza neobosită a Guvernului, vre una din cheștiile mari care o așteptau: soarta fondului religios, administrat de străini în spirit străin și pentru străini; chestia sinodului mixt, dorit mai mult pentru vanitate sau pentru egoiste scopuri de partid de către laici; chestia pretențiilor neamului rusesc, care, înmulțit în țară prin vagabondagiu, reclamă pentru sine, dacă nu încă toată diecesa, măcar o parte din ea, sau o nouă eparhie — pe această bucățică de pământ —, cu jumătate din averile dăruite de Domnii și boierii Moldovei românești. De la Blajeviciu, poet până la bătrâneță, avem, pe lângă o gramatică, un *Tipic* netipărit, o *Viață a lui Isus*, o *Istorie biblică a Așezământului celui vechiu*, o *Creștinească învățătură a năravurilor*, toate ieșite la Viena, în lipsa unei tipografii diecesane. În zadar încercă să o întemeieze statornic Mitropolitul Silvestru (n. 14 Noiembrie 1818), care dădu înainte de alegerea sa un șir de bune cărți pentru școală, ținu cuvântări, pe care le tipări în 1860, alcătui *Psaltichia* bucovineană din 1879 și noul *Tipicon* din 1883¹. Energia sa și caracterul meticulos, de rânduială, ca și bunul spirit românesc de care era însuflețit, îi creară o situație excepțională în rândul șefilor bisericești ai Bucovinei, situație care fu înălțată prin comparația, naturală, cu urmașul sau, Arcadie Ciupercovici, care mântui în desprețul public. Noul Mitropolit Vladimir de Repta fost profesor de Universitate (de la 1902), trăi numai pentru Biserica și el înțelegea prea bine greutatea situației sale pentru a încerca, în

¹ V. n-l j bilar al *Candelei* din Cernăuți.

strălucitul său palat din Cernăuți, de un stil curios și pretențios, vre-o acțiune caracterizată în orice sens. El va trăi să vadă acea alipire a țerișoarei lui la România pentru care el nu cheltuisese nicio silință și spre care nu se îndreptase niciodată sufletul său de o prudență fricoasă, care singură l-a împiedecat de a fi un adevărat factor în viața nației lui.

CAP. V.

Biserica din România supt Cuza-Vodă. Loviturile date Bisericii moldovenești. Secularizarea averii mănăstirilor închinete.

Divanul ad-hoc din Moldova, supt conducerea de fapt a lui Kogălniceanu și având ca sfătuitori bisericești pe Scriban și pe Melchisedec, șefii partidului național între clerici, ceru „autocefalia bisericească a Moldo-României, fiică și membră a unei sfinte și sobornicești și apostolice Biserici de Răsărit... conformându-se în totul cu credința Bisericii Răsăritului“, înființarea unei *autorități sinodale* centrale, pentru trebuințele duhovnicești, canonice și disciplinare, *unde va fi represintată și preoțimea de mir* a fiecărei eparhii, — care jertfise atâta în lupta pentru Unire și care avea atâția reprezentanți în adunare —, caracterul românesc al episcopatului, neprimindu-se nici „împământeniții“, crearea unor seminarii depline și pentru călugări, reforma pe base canonice a monahismului, alegerea episcopilor de Adunarea Obștească a țerii, — după canoane și „drepturile clerului *ab antiquo*“, ca și după „legea fundamentală“ în vigoare, — adăugându-se la ea sinodul și „*represintanții extraordinari ai clerului monahal și mirean din fiecare Ținut al eparhiei văduve*“; „salariare“ de Stat a „servitorilor Bisericii“, pământ pentru preoții de sate, întreținuți încă de proprietari, plată și pentru parohii catolici; „*fond clerical*“ pentru toate averile bisericești, care vor alcătui „o singură Casă, administrată de Departamentul

averilor bisericești“; buget făcut de *sinod* și ministru, și controlat de Adunare; egumeni naționali la toate mănăstirile; drept de apel de la episcopi la sinod; „erudiție teologică“ cerută la episcopi; rezolvirea prin Guvern a chestiei mănăstirilor închinată¹.

Cum se vede, un început de statificare, de laicizare, de *descălugărire* a Bisericii, pe care numai clerici foarte îndrăzneți o puteau iscăli.

În acest sens și, firește, mergând ceva mai departe, a lucrat Cuza-Vodă.

Încă din 1859, noul Guvern al Principatelor-Unite arăta că e dispus să trateze Biserica în același chip ca orice serviciu de Stat. Episcopul Filotei de Buzău, stăpânul unei mari averi, era nebun; nu numai că i se dădu un înlocuitor, dar averea lui fu luată în administrație de puterea civilă.

Mitropolitul Sofronie, care de sigur că nu iubia pe Vodă-Cuza, nu era însă om să deschidă războiu cu nimeni. Dar, când, ca în Bucovina Împăratul Iosif, o comisiune mixtă cercetă felul de administrație în *obștejitiile* moldovenești, îl găsi rău și dădu prilej ministrului să pronunțe luarea în posesie a întregii lor averi, când cea mai mare parte din schituri fu închisă printr'un simplu vot al Adunării moldovenești², chemându-se cerșitori sau școlari în chiliile goale, Mitropolitul trebui să vorbească, prin întinsa, întemeiata și frumoasa plângere, pe care, nu numai ca arhieru, ci și ca bun patriot român, iubitor de neamul său, o scria³, în Septembrie 1859. Ca urmare, el fu brusc grosolan și apoi suspendat pentru neascultare, trimițându-l și în surgun la Slatina lui Veniamin. I se aduse învinuirea că s'a jucat cu anatema împotriva funcționarilor țerii, administratori la mănăstiri; că n'a

¹ V. Dobrescu, *o. c.*, pp. 93-6.

² Cf. Protestarea lui Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 460.

³ V. [Varahill Lates], *Documente foarte importante pentru istoria Bisericii și a națiunii române*, Iași, 1867.

vrut să scoată pe starețul din Neamț¹, că provocase o mică răscoală în mănăstire — starețul, un uitat de sine și un agent rusesc, rupsesse pajura țerii de de-asupra localului de școală, de care știm că de mult voia să scape²; — că nu vrea să facă Te-Deum de ziua Domnului; că vinde despărțeniile pe bani, că sfințește preoți fără studiile din școlile de catechism, care fuseseră organizate în toate eparhiile, la 1855.

Decretul pentru confiscarea averii chinoviilor ieși la 19 Octombrie 1860. Îndată Mihail Kogălniceanu, care era atunci ministru al Cultelor și care confunda dreptul de a urmări pe calea îngăduită de lege, care în acest cas nu poate decât să se înrădăcineze în canoane, pe un cleric vinovat de rebeliune sau de rea cârmuire cu măsura, încălcătoare și nejustificabilă din punctul de vedere al dreptului bisericesc și al oricărui drept, al oricărui dreptăți, de a da Bisericii naționale înseși, înjosindu-i prestigiul și răpindu-i rostul, lovituri din care nu se mai poate ridica, începu ancheta împotriva surgunitului din Slatina, care, așteptând poate sprijinul Rusiei, nu voia să primească de bune legile Adunării și decretul Domnului. Se convocă de Guvern un sinod de doisprezece arhieriei, potrivit cu Regulamentul Organic, care era încă legea țerii, ca să judece pe un Mitropolit bătrân, căzut în păcate față de un Domn tânăr³. Scandalul se curmă prin demisia pe care, cu câteva săptămâni înainte, știură să i-o ia lui Sofronie prieteni ai Bisericii, cari nu erau mai răi patrioți decât chiar Cuza-Vodă și Mihail Kogălniceanu.

Nimeni nu se găsi, nici chiar clericii cari scriau la revista ieșeană *Preotul*, pentru a lua apararea lui Sofronie. Nectarie Hermeziu, locțiitorul de episcop de Roman, Melchisedec, care

¹ Cf. *Adunare a cuvintelor pentru ascultare și viața starețului Paisie*, Neamț 1817; Berechet, *Autobiografia starețului Paisie*, 1918; *Rev. Ist.*, V, pp 53-5.

² Cuvântarea lui Kogălniceanu, 30 Iunie 1860, în *Monitorul Oficial* al Moldovei pe 31 Octombrie. Cf. și n-le 19, 45 din acest an. La Dobrescu, pp. 99 și urm., 112 și urm. V. și *Răspuns la petițiunea Sf. S. Sofronie Vârnav de starețul Timotei* [1860].

³ *Monitorul* din 1861, no. 83; cf. no. 87.

căpătase de curând același post la Huși, nu puteau porni războiu cu o Cărmuire care arătase că nu se teme de nimic. Numai opoziția, condusă de Lascăr Catargiu, apără cauza Mitropolitului, și, adăugându-se și alte atacuri, în chestii politice, Ministerul căzu la 28 Ianuar 1861¹, fără a se schimba o politică pe care o voiă Domnul însuși. Sofronie rămase singur în nenorocirea sa, și în curând, în Maiu 1861, el trecea înaintea altui judecător, mai chemat să-l întrebe cum a pășitorit turma ce-i fusese încredințată. Nici măcar cea mai simplă piatră de mormânt nu arată unde se odihnește acest fiu de boier mare, care stătuse mulți ani de zile în fruntea Bisericii moldovene.

Greșeala și-o plăti în oarecare măsură Kogălniceanu prin legea din 1860 a seminariilor. Se îmbogăți programul școlii înalte din Socola și se încercă o Facultate de Teologie, cu Scribanii și cu Sohupan. Legea din 1864 trecu însă seminariile în organizarea generală a Învățăământului, rupând și legăturile lor firești cu episcopatul și dându-li o îndreptare mi-reană, cu profesori luați, numai pentru știință, și dintre laici².

La cei doi vicari din Roma și Huși se adăugi astfel noul vicariu metropolitan, Chesarie de Sinai, dintre arhieriei titu-lari, cu nume de eparhii răsăritene, pe cari, de la Veniamin încoace, Patriarhii din Constantinopol îi decretau bucuros, în schimb pentru un mic venit actual, dnpa cererea Mitro-politului Moldovei sau al Țerii-Românești³. La retragerea lui Chesarie, Guvernul, fără a întreba vre-o instanță bisericească,

¹ Xenopol, *Cuza-Vodă*, I, p. 177 și urm.

² Urechiiă, *Ist. Școalelor*, III; Irga, *Ist. învățăământului*, ultimul ca-pitol.

³ Cf. Melchisedec, *Cron. Hușilor*, II, pp. 140-5. Tocmai pe atunci mor, dintre aceștia, Mardarie, al doilea de Apameia, Atanasie de Sivas, de la Sf. Spiridon, Irinarh, de Diocleia, și Ghenadie Șendrea, de Tripolis; *ibid.* — La 1792 Mihai-Vodă Sătu punea Mitropolit de Patras pe Tesal-ianul Policarp, fost dascăl al copiilor lui; *Rev. Ist.*, IV, 5-6.

numi ca „locotenent al Mitropoliei“ pe nepotul de frate al lui Sofronie, tânărul și mlădiosul Calinic Miclescu, care aparținea mai mult clasei sale decât cercului călugăresc în care intrase prin înrâurirea unchiului.

În Țara-Românească, Guvernul princiar știa că se poate zdrobi sau câștiga oricând sufletul șovăielnic al lui Nifon. El nu era să întâmpine niciodată împotrivirea unui schivnic depărtat de lume ca episcopul de Râmnic Calinic¹, și vedem pe Cuza, care știa să prețuiască însușiri sufletești oricât de deosebite de ale sale, făcând omagiu, într'o scrisoare personală, „religiozității și pietății“ lui². Climent de Argeș, care trăi până în 1861, era dintre aceiași episcopi cari nu vreau să vadă dincolo de marginile competenței lor locale. În Dionisie Romanò, care trecu apoi la Huși, se găsisse un bun administrator al Scaului buzoian.

Astfel puterea laică putu rezolvi singură chestia mănăstirilor închinat, prin același Kogălniceanu care dăduse în 1861 lovitura împotriva lui Sofronie și a veleităților de neatârnare ori de autonomie ale clerului călugăresc din țară. Se urmară negocieri la București, în 1860, cu delegații tuturor Locurilor Sfinte; din comisiune făcea parte și jurisconsultul C. Bozianu, apoi, după demisia lui, un Brezoianu represintă în noua comisiune pe omul de Drept, iar Melchisedec pe omul Bisericii. Neajungându-se la un capăt, se impun toate averile bisericesti muntene la o taxă de 10% peste darea funciară obișnuită și se poruncește o anchetă asupra stării în care Grecii țin mănăstirile lor. „A patra parte“ din venituri e înscrisă acum în budget, cerându-se și pentru trecut³.

Negocierile ar fi trebuit să înceapă din nou, cu Scarlat Fălcoianu ca specialist în materie de Drept și cu Melchisedec

¹ Biografia lui, în *Rev. Ist.*, VIII, pp. 78-9.

² *Ist. eparhiei Râmnicului*, p. 164, nota 1.

³ Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, I, pp. 319-20, după care citațiile din *Monitoriu*.

pentru canoane, în primăvara anului 1862, dar Locurile Sfinte cereau arbitragiul după Convenția de la Paris, arbitragiu care nu veni. Anul 1862 încă aduce măsura de a se vărsa în Vistierie câțul arendelor¹. Peste câteva luni se scoate limba grecească din bisericile și mănăstirile stăpânite de străini². Odo-bescu, ministru de Culte, poruncește a se opri orice încercare a Grecilor de a înstrăina comorile de artă ce se mai păstrau în mănăstirile ocupate de dânsii³; Brezoianu, cu B. P. Hasdeu și cu boierul versat în studii istorice Șt. Grecianu, trebuiau să facă o catagrafie a mănăstirilor cu toate averile lor. O măsură generală de izgonire a egumenilor nesupuși arăta că momentul hotărâtor se apropie⁴.

La 13 Decembre 1863 se votă în sfârșit secularizarea averii mănăstirilor închinat: ca despăgubire se întindea Locurilor Sfinte o sumă de mai multe milioane, pe care Grecii o desprețuiau întâiu și o pierdură pe urmă, chestia fiind declarată ca isprăvită printr'un nou vot în alte Camere.

Noul Cod civil tradus din franțuzește luă în curând clerului nunțile și despărțeniile, ca și actele stării civile, hotărând și gradul până la care se îngăduie cununia între rude de sânge.

CAP. VI.

Schisma pentru numirile de episcopi.

Tot fără a cere vre-un *tomos* patriarhal, ori a chema vre-un sinod de țară, pe cale pur laică se întemeie la 1864, cu județele căpătate de curând în Basarabia, afară de Cahul, trecut la Huși, dar cu Covurluiul și Brăila, — după indicațiile lui Melchisedec, care știa din studiile sale ce a fost Mitropolia

¹ *Monitorul Oficial* din 22 Novembre.

² *Ibid.*, 21 Mart 1863.

³ Xenopol, *o. c.*, pp. 327-8.

⁴ *Ibid.*

„Proilavului“¹ — episcopia cea nouă a Dunării-de-Jos, răsplătindu-se cu ea, pentru multe și însemnate servicii, pe Melchisedec. Eparhia, cu reședința la Ismail, fu întemeiată la sfârșitul anului (17 Novembre), iar decretul iscălit la 11 Maiu 1865.

Atunci chestia canonicității izbucnise. Cuza-Vodă, care înlocuise prin lovitura de Stat din Maiu 1864 Convenția cu Statutul său de absolutism moderat, el care isprăvisese cu Grecii și pusese un capăt arzătoarei chestii rurale, voi să deie Bisericii românești, pe aceiași cale de voturi și decrete, o nouă orânduială. La 20 Ianuar trecea prin Cameră și la 5 Februar prin Senat o lege, redactată de respectatul profesor Laurian, care prevedea: autonomia Bisericii românești și numirea episcopilor de către Domn, prevăzându-se și vrâstă cerută (patruzeci și treizeci și cinci de ani), și judecarea de Sinod în cele duhovnicești, iar altfel de Curtea de Casație. Un „Decret organic“ din 6 Decembre 1864 crease un sinod de clerici și laici: sinodul eparhial, cu arhiereul local, trei aleși ai preoților, decanii de la Facultățile de Teologie ce se vor înființa la Iași și București și rectorilor seminariilor. Un sinod general va fi ales la protopopii întâiu, apoi la prefec-turile din orașele unde stau episcopii; el are o misiune mare: hirotonește pe arhierei, stabilește parohiile, cercetează cărțile bisericești, îngăduie călugărirea — pentru care un regulament special² prevedea vrâsta de șaizeci de ani, sau cinzeci pentru femei, ori infirmități —, supraveghează pe episcopi, îi judecă în certele lor, primește apeluri împotriva hotărârilor lor și stă la dispoziția Guvernului cu sfatul său lămuritor.

Îndată după sancțiunea legii de către Domn, Melchisedec căpătă Dunărea-de-jos, Dionisie Traianupoleos Hușul și, ne-

¹ Pentru care mai vezi Iustin St. Frățiman, în *Rev. soc. ist.-arheol. bis.* din Chișinău, XII; XIV, p. 1080; Berechet, în *Biserica ortodoxă română*, noua serie, II, p. 42; *Rev. Ist.*, VI, pp. 252-3.

² Tot în *Monitor*, 1864, no. 273.

plăcându-i această eparhie, el fu mutat, prin alt decret, din ultima zi a aceleiași luni Maiu, la Buzău, dându-se Hușul (la 17 Iulie) lui Iosif Gheorghian, un blând cleric, fiu de preot din Botoșani (n. 1829) și școlar al Academiei, paroh român la Paris și egumen la Burdujeni. Pe aceiași cale se încercă o numire la Argeș. La 18° Main 1865 și Calinic Miclescu ajungea astfel Mitropolit al Moldovei, pentru că fusese loial față de Guvern, ținuse predice calugărilor și anunțase concursuri pentru locurile de protopopi¹. Singur Nifon, păzit în toate mișcările lui, și Calinic de Râmnic, indiferent pentru astfel de vălmășaguri ale lumii, făceau parte din vechiul episcopat canonic.

Furtuna se întetă atunci împotriva episcopilor necanonici, Scribanii, Iosif Bobulescu erau în fruntea luptătorilor; cu averea, cu numele său, cu autoritatea cinstei și a bătrânelor sale, contele Scarlat Rosetti, care făcu să apară foaia *Eclesia*, susținea cauza canonicității; un Nicolae Roznovanu din Iași putea să viseze de Domnie; opoziția, care se îndrepta tot mai mult împotriva Domnului însuși, era foarte bucuroasă că a căpătat o chestie nouă. Patriarhia de Constantinopol afla prilej să-și răsbune pentru secularizare, pentru planul Domnului de a da țerii calendarul apusean, care fu răspins însă de o conferință a clerului românesc. Sinoadele de călugări și preoți, presidate de către un protopop mai popular, degenerau în scandaluri și erau lipsite de orice autoritate². Discuțiile tot mai înviersunate — un cleric cu studii bune, un arhieru, Climent Nicolau, directorul Seminarului din Iași, trase asupra Mitropolitului Calinic (1871) — durau încă la sfârșitul Domniei lui Cuza-Vodă. Se merse până la memoriul către consuli!

¹ Dobrescu, *o. c.*, p. 115.

² *Ibid.*, pp. 136-7.

CAP. VII.

Orânduirea definitivă a Bisericii vechii României.

Constituția de la 1866 luă din dorințele Adunărilor ad-hoc autocefalia, sinodul — unul singur, „central” — și rezervă chestia numirii sau alegerii de episcopi, viitorului.

Noul principe Carol impuse o împăcare, ce nu se putea face decât păstrând pe necanonici, dar aducând pe Patriarh să-i recunoască. În nădejdea unor avantagii, ca și din plăcerea de a fi măgulit, acesta se arătă destul de prevenitor la scrisorile arhieriei cari-și cereau umil iertare ¹. Visita Prințului la Patriarh, în zilele pe care le petrecu la Constantinopol, fu și mai bine venită pentru covârșitoarea vanitate a șefului spiritual al Răsăritului, și Ecumenicul era bucuros și de aceia că poate primi pe *înlocuitorul* „tiranului” Cuza. „Biserica cea Mare” fu consultată și cu privire la noua lege de organizare, care se lucra foarte încet și cu pază.

Abia la 1872 ea era gata. Mitropoliții și episcopii trebuiau să se aleagă de Adunarea legiuitoare, — afară de etero-docși, — care se contopia pentru acest prilej cu sinodul; acesta era să fie alcătuit, nu din episcopi *in partibus*, din titulari ai eparhiilor pierdute de ortodoxie în Asia-Mică și Siria, din clienți bănești ai Patriarhiei constantinopolitane, ci din arhieriei de țară, având și titluri românești, fiecare după orașul cel mai însemnat din eparhia pentru care era ales și sfințit. Se păstrează prescripțiile privitoare la limita de vârstă a celor ce se pot alege — patruzeci de ani — și se hotărâște, în conformitate cu dorințele de la 1857, ca, de la 1892 măcar, numai clerici cu titluri academice să poată ieși din alegere; Domnul întărește pe basa unui raport ministerial și el învestește. „Necanonicii” lui Cuza se păstrează toți.

Peste câțiva ani, la 1878, Episcopia Dunării-de-jos pierdea Basarabia și primia în schimb cele două județe dobrogene, asupra cărora râvnia, după încetarea episcopiei „Proilavului”,

¹ *Ibid.*, p. 134 și urm.

Mitropolitul Silistrei și încerca să se întindă episcopul bulgăresc necanonic oploșit la Tulcea.

Numai după ce România își capătă la 1877 neatârnnarea numai după ce Suveranul ei se proclamă în 1881 rege, se făcură pașii trebuitori pentru a se capăta autocefalia. „Marea Biserică” nu se împotrivește acelor dulci presiuni care-i dau avantajii pentru a ceda formal ceia ce, de fapt, s’a pierdut de mult. Astfel ministrul de Culte Dimitrie Sturdza capătă la 25 April 1885, după ce sfințirea mirului se făcuse în țară la 1882, *tomosul* patriarhal de autocefalie.

Bisericii acum autocefale i s’a dat vecinătatea unei episcopii catolice de Iași și unei arhiepiscopii de București. Ele erau făcute pentru străinii de această lege din orașele noastre și pentru sătenii unguri din Moldova cărora Primatul unguresc a încercat în zădăr, în epoca de slăbiciune a noastră supt Regulamentului Organic, să li deie un cler maghiar cu sentimente naționaliste, dușmane Statului¹; pe lângă acești credincioși țerani, vechi catolici, câteva persoane boierești convertite din snobism și modă n’aveau nicio însemnătate. Episcopiile latine le conduceau Italienii, cari ni puteau fi simpatici, ori Elvețieni indiferenți din punct de vedere național (Dominique Jaquet). Încunjurată de bănuieli, și fără o conducere unitară, sfășiata de intrigi, nehotărâtă în acțiunea sa, această Biserică străină și menită a rămânea străină, de și sprijinită de propaganda, în interesul femeiesc bogat, a Institutelor de creștere, franceze, a maicelor de la Notre Dame de Sion, care știau să întrebuințeze patima de îngâmfare în străinism a unor strate sociale, n’avea nicio putință de desvoltare.

Seminariile, căzute cu totul în mâna Statului, fură de mai multe ori desorganisate și reorganisate. Prin deosebite legi se suprimară cele ce mai dăinuiau pe lângă episcopii, și, urmându-se tendinței de centralizare în toate, se păstrară numai două, la Iași și București; un al treilea, cu caracter parti-

¹ Iorga, *Studii și doc.*, I-II.

cular și avere proprie, a trebuit să rămâie cruțat, seminariul Nifon. Preoțimea a trecut prin legea de la 1893 a ministrului Take Ionescu supt un nou regim de salariare: la sate o plătia Statul, dintr'un nou bir comunal special; la orașe o plăteau când vroiau, după un tarif fixat de lege, comunele. Nu putea fi preot rural decât absolventul de seminarium complet. Pentru a se avea preoți urbani cu titluri academice, Facultatea de Teologie a fost întemeiată, — aproape fără legătură cu Sinodul, care însă avea și *el* un drept de recomandare al profesorilor, supuși întru toate legii de Instrucție — la 1884. Cei mai mulți profesori erau mireni, cu studii de la Cernăuți, unde, mai de mult încă, Institutul teologic se prefăcuse în Facultate, cu profesori învățați ca Eusebiu Popovici, și cu limbă de propunere româună și ru-teană.

Protopopii se numiau și cu voia ministrului de partid, și acesta introdusese și procurorii eclesiastici de model rusesc, *defensorii*, cari represintau și ei nuanța politică a celui care-i numia; și consistoriile eparhiale erau numite supt auspiciile autorității laice.

În sfârșit, o Casă a Bisericii, hrănită din daruri întâmplătoare și din veniturile pământurilor parohiale sau a rămășițelor averii mănăstirești confiscate de Stat, a luat ființă în al doilea Ministeriu la Culte al lui Spiru Haret (1902). O tipografie a cărților bisericești lucra în București din 1882. „Biserica Ortodoxă Română“, revistă slab redactată, era servită, în schimbul abonamentului, tuturor preoților¹.

* * *

Această organizație suferia însă de mai multe rele esențiale.

Felul de alegere al episcopilor îi supunea fluctuațiilor și intereselor politice, une ori chiar intereselor personale. Epis-

¹ Preoțimea avea mai multe reviste de eparhie, care vegetau. Tradițiile „Revistei teologice“ de la Iași ar trebui înviate.

copii nu mai puteau veni din mănăstiri, dintre care cele mai multe deveniseră închisori, spitale, asiluri, une ori și școli, sau ruine, iar celelalte erau lăsate în sama unor egumcni ignoranți și fără demnitate, cari se impuneau alegerii episcopului pentru un motiv sau pentru un altul. Acolo nu mai era nici cărturărie, nici gospodărie, nici râvnă pentru Biserică și simț al chemării ei: cu două-trei mănăstiri model, dintre cele cu nume mai glorioase, bine organizate și cuprinzând în ele seminariile, apoi Facultatea de Teologie, condusă în spirit bisericesc, de arhieriei, și Tipografia cărților bisericești, cărora li trebuia formă practică, material trainic, text curat și limbă adevărat românească—în locul limbii modernisate care a fost așa de mult și cu dreptate criticată¹, — adevărate pepiniere de episcopi și arhieriei, am fi folosit mai mult decât cu toate paraginile existente. Una ori două mănăstiri de femei, — având ateliere de arte, pe care actul de fundație al lui Veniamin le prevedea pentru Văratec și Agapia, unde doar de se mai lucra, în vâlmășagul oaspeților mireni din fiecare vară, printre cari eterodocși, șaiac, mohair și dulcețuri de speculă, — ar fi ajuns.

Preoții — scăpați de tutela epitropiilor de enoriași — ar fi putut fi consultați în tot ce privește părți din gospodăria Bisericii, rezervând Sinodului dogma și administrația bisericească superioară și scoțându-l de supt tutela ministrului de Culte. Nici într'un cas dintre preoții trăiți în mediul laic, materialist și sceptic, amestecați în viața politică, legați prin interesele familiei lor din preoție, nu s'ar fi ridicat episcopii, prin voturi date potrivit cu interesele unui partid astăzi, ale altui partid de mâne, în folosul unor clerici văduvi, foști profesori și elemente cunoscute în luptele politice. S'ar fi înlăturat astfel și „afaceri“ ca aceia din 1896 a Mitropolitului Ghenadie Petrescu, fost episcop de Argeș, a cărui ambiție jigni pe unii și servi pe alții, aducând *caterisirea* lui de sinod, care apoi, supt alt Ministeriu, îi restitui, la distanță, de

¹ V. Ghibu, *Limba cărților bisericești.*

câteva luni (20 Maiu — 4 Decembre), situația de Mitropolit, luându-i făgăduiala că va demisiona, — „afacere“ care, unită cu „casul“ Mitropolitului Moldovei Partenie (1909), săpase esențial prestigiul clerului înalt în România. Mai triste au fost condițiile de intrigă, de delațiune, de scandal, în eare se sfârșiră două cariere episcopale: a învățatului și plinului de talent Mitropolit încă tânăr Atanasie Mironescu, care se retrase cu o creștinească smerenie la Cernica († Octombe 1931), și a asprului călugăr de la Roman, episcopul Gherasim Safirin.

Un fond al Bisericii, cu izvoare mult mai bogate decât ale Casei Bisericii, cu o conducere care să facă a se simți voînța arhierilor, — împuindu-li-se oricâtă răspundere pentru aceasta, față de înalta instituție a Curții Conturilor —, ar fi avut să suporte toate cheltuielile clerului. Iar grija monumentelor bisericești, care sânt cea mai curată fală a noastră, nu putea fi împărțită cu nimeni de o Comisiune a lor, cu caracter permanent, cu competență deplină și cu puteri executive.

Credința tare a autorului acestei cărți, era, în 1909, că numai astlel Biserica românească, în care întraseră, de o vreme, atâtia tineri cu sontimente curate, s'ar fi putut ridica din zdrențele umilinții și din praful ruinelor sale. Ceia ce era necesar, pentru că în starea Bisericii unui popor se oglindește mai strălucitor moralitatea lui, condiție esențială a vieții lui de Stat și naționale.

CAP. VIII.

Biserica românească din Regat înainte de marele războiu.

În ajunul unui războiu care trebuia să hotărască asupra întregului viitor al țerii și neamuiui Biserica Regatului român nu mai represinta, în urma distrugerii spiritului și sensului ei prin necontenita intrușiune a Statului, adecă a partidelor

în luptă pentru stăpânirea lui, acea forță morală care făcuse odinioară gloria ei.

În jurul retragerii silite a Mitropolitului Atanasie, în jurul procesului episcopului Gherasim Safirin se desfășurase o aprigă luptă, în care și cele mai josnice arme ale calomniei și insultei fuseseră întrebuințate, elemente periculoase folosindu-se de aceste scandaluri pentru a compromite sacra instituție pe care pretindeau a o servi. Pamfletul, care nu cruță nimic din viața privată a celui atacat, căpătase o desvoltare și o îndrăzneală nepilduită până atunci în lunga istorie a unei Biserici oneste și făcătoare de bine. Acusatorii erau, adese ori, cu mult mai pre jos decât aceia pe cari, în numele religiei și a moralei, îi atacau. Câte unul din tinerii clerici bucovineni, și nu din cei mai răi și mai puțin pregătiți, crezu că are dreptul să se amestece în acest trist conflict.

Încercările de reformă, ca acelea, îndrăznețe și susținute cu talent, care făcură, pentru câțva timp, populară figura tânărului arhimandrit Iului Scriban, dintr'o familie de energici apărători ai punctului lor de vedere în Biserică, aveau desavantajul că erau desorientate, recomandând uneori formule catolice¹, și că întrebuințau aceleași mijloace ca autorii de articole și de broșuri cu caracter polemic contra persoanelor, oricare ar fi fost, de altfel, valoarea lor adevărată.

În această atmosferă veni (1910) reforma bisericească inspirată ministrului Haret de sfătuitoarii săi mireni cari trecuseră prin școala de preoție. Ea era puternic influențată și anume direct, nu prin Ardeal, de spiritul protestant. Menținându-se toate drepturile pe care și le arogase Statul, se scădea încă și mai mult autoritatea episcopilor, cari rămâneau să fie aleși și de acum înainte de Camerele reunite, creștini și heterodocși fiind primiți la vot la un loc cu ceilalți, și se dădea, pe lângă Sinod, atribuții întinse unui Consistoriu bisericesc, din care făceau parte și preoți și diaconi și care hotăria cărți de slujbă, programe, judecăți, administrație, finanțe. Asupra cer-

¹ V. *Neamul Românesc Literar*, I, p. 221 și urm.

telor personale și asupra reformelor pripite, organul Mitropoliei din Sibiiu, „Telegraful Român“¹, scria aceste rânduri cumiști: „Turburarea continuă în organismul bisericesc prin reforme și para-reforme, care sânt și înveninate une ori și de un spirit de partid politic inevitabil, precum și demisionări de Mitropoliți, disciplinări de episcopi, chiar juste fiind, nu sânt în niciun cas menite a produce în organismul Bisericii aceea pace neturburată, care este indispensabilă pentru reculegerea și întărirea lui“.

De altfel Consistoriul Superior n'a câștigat niciodată autoritatea care i se credea posibilă, și puterea a rămas, de fapt, în ciuda câtorva discursuri preoțești neascultate și fără ecou, tot în mâna episcopilor. Iar aceștia erau personalități fără niciun relief, asemenea cu acela pe care, pentru viața lui incontestabil curată, și nu pentru meritele lui de cărturar aproape sterp, sau pentru mari calități de inteligență la acest fost profesor de rasă, la acela care se cobora din boieri moldoveni, l-a ales Parlamentul reunit: Conon Arămescu Donici, fost episcop de Huși. Atitudinea naționalistă a acestu bătrân prelat în timpul neutralității noastre, când el rostia fațiș care ni este datoria față de ai noștri cei robiți, era să se schimbe timpul războiului, din slăbiciune de caracter, datorită poate și vrâstei, în cedare față de îndemnurile care-l chemau de partea ocupanților germani. Și el va târî cu dânsul în această prapastie și pe câțiva din oamenii cari inspiraseră până atunci cele mai înalte speranțe.

Cu cei trei moșnegi obosiți, Conon în Regat, Vladimir în Bucovina și Ioan Meșianu în Ardeal, la cari se adăugiau, în Biserica unită, anii înaintați ai episcopului Victor Mihaly de la Blaj, cu episcopi, între cari cîte unul, ca parintele Traian Bădescu de la Caransebeș, urmaș vrednic al lui Nicolae Popea, îndraznise a manifesta sentimente ostile Statului unguresc, dar cea mai mare parte erau obosiți, ca acel din Argeș, car-

¹ No. 36. V. și *Neamul Românesc*, 1909, I, pp. 189 și urm.

turarul Gherasim Timuș, ca acel din Arad, bunul gospodar Ioan Pop, sau compromis și pentru simonie ca Dionisie Climescu din Buzău, ori, tineri încă, n'avuseră încă prilej de a se amesteca hotărît în domeniul politic, intra în războiul cel mai pierzător de vieți, dar cel mai plin de speranțe, neamul românesc întreg.

În cursul acestor lupte, episcopatul, în toate provinciile românești, n'avu niciun rol, dacă se exceptează buna ținută națională a Mitropolitului ieșean, Pimen Georgescu, dintr'un sat prăhovean, Provița, pe care împrejurările îl legară strâns de durerile și așteptările celor refugiați în jurul steagului, învins, dar nu necinstit, în Moldova. Bună a fost și atitudinea părintelui Gurie Grosu din Basarabia, devenit vicariu al Mitropoliei moldovene. Episcopii ardeleni fură siliți a mărturisi, fie și fățarnic, aderență față de puternicii din Budapesta, și Guvernul pusese, cum am arătat mai sus, în fruntea episcopatului transilvan al ortodocșilor pe Vasile Mangra, care plăti renegându-și tot trecutul național.

CAP. IX.

Biserica României unite.

După spargerea frontului bulgar și desăvârșirea victoriei Aliatilor era natural ca episcopilor ardeleni să li se ofere cele d'întăiu locuri, ajunse libere prin moarte, din Biserica țerii mărite.

Astfel cum, prin retragerea și moartea lui Conon, Scaunul metropolitan din București era liber, s'a ales fără opoziție episcopul de Caransebeș, Miron Cristea, cunoscut și prin lucrări literare de tinerețe și unul din solii în Capitala României ai Unirii Ținuturilor de peste munți cu Vechiul Regat. La Argeș, mai tarziu, va ajunge episcop preotul ardelean văduv Lazăr Duma și la Roman un alt membru al clerului ardelean, Lucian Triteanu. La Ismail și Cetatea-Albă noul Scaun fu ocupat de Iustinian Teculescu, până atunci paroh în Alba-Iulia

însăși. Creându-se un episcopat al armatei, el fu încredințat, cu sălășluirea în chiar Palatul încoronării de la Alba-Iulia, fostului protopop de Săliște, Ioan Stoica. Protopopul Brașovului, Vasile Saftu, deși salutase oștile germane în Ardeal, ar fi dorit să capete Scaunul de la Râmnic. Numai la Iași, la Galați, la Buzău și la Râmnicul-Vâlcii localnicii a-vură administrația eparhiei.

Ardealul își păstra, bine înțeles, oamenii săi. La Scaunul vacant din Sibiu fu ales un tânăr profesor originar din părțile Bistriței, Nicolae Bălan, unul din primii îndemnători ai întrării celei de-a doua în Ardeal a soldaților României, și el arată îndată că lorește a merge, cu o necruțare care a putut fi criticată, pe urmele lui Șaguna, „întregind Biserica“. La Cluj, episcopie nouă, Nicolae Ivan cheltui lungi și spor-nice silinți pentru a organiza o administrație, a crea o reședință și a înălța o măreață catedrală. Un vechiu luptător pentru unitatea românească, un ziarist de mare talent și un Român neîncovoiat în lupta cu vechiul regim unguresc, Roman Ciorogariu, îndeplini cu deplină izbândă aceiași funcțiune de prim ctitor.

Și în ce privește întemeierea noii Universități românești de la Cluj, se dovedi clerului din Ardeal aceiași frățescă iubire, dându-se o catedră de Istoria Românilor protopopului săliștean de până atunci, Ioan Lupaș, autorul unor frumoase studii, de o viață întreagă, asupra trecutului Bisericii ortodoxe; se adăugi un alt profesor, de slavistică, d. Silviu Dragomir, care era să scrie istoria, cu știință și pasiune, a luptelor contra Unirii.

Întors din Vechiul Regat unde-și petrecuse toată tinereta și desvoltase o frumoasă activitate de istoric, cu pătrundere și talent literar, fiind chemat apoi să apere drepturile noastre naționale, pe lângă I. I. C. Brătianu, la conferința de la Paris, încă un Ardelean, acesta cu pregătire laică din București, dar cu mult interes pentru Biserică, și ca unul care fusese secretar, apoi membru al Comisiei Monumentelor Istorice, d. Al. Lăpădatu, ajungea profesorul istoriei mai vechi

a neamului la aceeași Universitate ardeleană: el era menit, ca membru influent al partidului liberal, să dea, în primul său Ministeriu la Culte, o nouă formă Bisericii României unite.

Opera d-lui Lăpădatu, adusă la îndeplinire în anul 1925, la peste zece ani după încercarea neizbutită a lui Haret, e inspirată și de unele amintiri istorice și de tendințele noului spirit în România veche, dar mai ales de ideologia șaguniană a ortodoxiei ardelenene.

Basa va fi deci, pentru alegere, ca și pentru guvernare, în răsturile cele mici din fiecare eparhie ca și în cele mari ale întregii Biserici ortodoxe românești, Adunarea de asociare a episcopilor cu preoții, dar și cu un număr covârșitor de mireni. Ea, aleasă de credincioși, reali sau numai prin botezul din pruncie, va da, în forma centrală, hotărârile pe care episcopatul are pe urmă a le executa. Ea alege, la rândul ei, pe episcopi, de și Ardealul ar fi dorit să aleagă deosebi, după vechile sale amintiri, în cercul restrâns de acasă pe ierarh. La capătul actelor de alegere, o comisiune restrânsă, de trei, fără episcop, va purta grija unui budget general al Bisericii.

Cu toate bunele intenții, legea Lăpădatu, — despre care autorul acestei scrieri spunea într'un articol, publicat de „Europe Nouvelle“, care încerca să lege reforma de întreaga tradiție a unei Biserici de sate, a unei tovărășii de bieți „popi“, la cari episcopatul era un adaus târziu, dar, bine înțeles, luat de noi, cu toate drepturile lui canonice, că deschide un întreg viitor —, n'a dat rezultatele dorite de toată lumea. Alegerile s'au făcut după normele politicianismului nărauit, prefecți puindu-și candidaturile fără să aibă nicio tragere de inimă pentru Biserică și pretinzând ca nimeni să nu fie trecut cu un mai mare număr de voturi decât dânșii; bătăi au avut loc și înaintea altarului, iar, a doua zi după aceste efortări desperate, sălile Adunărilor — cea mai mare fiind chemată la o prea mare distanță — erau în cea mai mare parte goale și puținii prezenți, mai mult clerici, mulță-

mindu-se cu ascultarea unor procese-verbale de cea mai uscată datină cesaro-crăiască.

Nici învățământul seminarial, condus ca acela al mirenilor, nu s'a resimțit de începerea, dorită, a unei noi ere. Literatura, în care nu mai jucau un rol măcar tesele de doctorat, unele originale, lincezia ca și mai înainte, iar încercări de traducere, ca a înlocuitorului lui Safirin la Roman, episcopul Teodosie, neîntâlnind niciun interes în cercurile care trebuiau să aibă mai multă curiositate și înțelegere. Marasmul unei stagnări, în care nu se puteau produce slabe mișcări decât atunci când se amesteca politica dominantă. Regimul ieșit din legea de la 1928 n'a avut o singură zi mare.

Nici creațiunea Patriarhatului românesc n'a zguduit o societate clericală împiedecată încă de mult de a forma din nou un adevărat organism. Ideia mijia de mult în mintea câtorva cărturari, dar și aceia laici, Biserica ea însăși neavând vitalitatea, cohesiunea, mândria necesară pentru a râvni ea însăși o țintă așa de înaltă.

Istoricii — căci numai de la dânșii a plecat mișcarea și numai prin amestecul lor hotărâtor în politică ea a biruit — știau cât de largă fusese vechea autonomie a Bisericilor din Principate, cât de înalt loc îl avea pe la 1600 Mitropolia Moldovei, bucurându-se de drepturi patriarhale, cât de mare a fost în tot Orientul creștin jertfa pentru legea țărilor noastre, și ultimele împrejurări care au scos din circulație Rusia, patrona ortodoxiei, erau de natură să încurajeze asemenea tendinți. Deci s'a făcut (1925) solemnă proclamare a unei Patriarhii care nu putea lipsi nici pentru aceia că Sârbii aveau un Patriarh și exarhul patriarcal bulgăresc era mai mult decât un Mitropolit Primat. Camerele au votat legea de creațiune. Bisericile celelalte ale credinții răsăritene au primit fără protestare pe noul Patriarh, părintele Miron al României unite, trimetând chiar — până și emigrația episcopală a Rusiei — delegații lor la instalarea lui solemnă. Ba chiar împrejurările au adăus la prestigiul acestui șef al ierarhiei românești situația de regent ce i-a revenit prin statutul constituțional.

Și totuși hotărîrea, luată prea ușor și fără cunoștința psihologiei populare, complexă, conservatoare și mistică, de a primi calendarul apusean a provocat o scisiune care durează încă, întărită și de o momentană cedare, pentru motive electorale, nu numai în Basarabia, dar și în părțile de către munte ale vechii Moldove.

Legăturile organice, alcătuirea culturală, atmosfera religioasă, refacerea continuității cu un trecut aproape complet uitat, acestea se cer în toate provinciile ortodoxiei românești, care, cu cinci Mitropolii pe țeri create de împrejurări istorice acum dispărute și de stăpânirea străină, nu poate avea, cu toată unitatea unui Sinod care nu și-a aflat încă drumul sigur, acea acțiune concordantă de care, față de concurența sectelor năvălitoare și de înaintarea spiritului de negație, ar avea atâta nevoie.

X.

Biserica unită.

A doua zi după încheierea războiului Biserica unită și-a căpătat episcopi noi în persoana Mitropolitului Vasile Suci, aurf de lucrări istorice, vice-președinte al „Asociației” ardelenene și a episcopului de Gherla, Hossu, Scaunul Lugojului având un pastor de mare blândețe și de discretă cărturie, pe Alexandru Nicolescu, iar în cel de Orade dăinuind, după moartea tragică, în accidentul de la Senat, al episcopului Radu, un cleric favorabil spiritului apusean strict, represintat și prin călugari străini, Valeriu Frențiu. Un Scaun al Maramurașului, unde lucrase îndelung, cu o modestie exemplară și cu o tare conștiință românească, vicariul Tit Bud, a fost creat recent pentru Alexandru Russu.

Această Biserică nu mai avea probleme ale ei. Silințele-i erau îndreptate spre păstrarea, cu moștenirea unui glorios trecut de cultură, a situațiilor câștigate.

Dar atârnamarea prea strânsă de ordinele, de altfel firești, ale Romei, a adus-o la marea greșeală de a nu fi voit să asiste, în noua biserică din Alba-Iulia, în fața venerabilei catedrale catolice a episcopului Majláth, la încoronarea primului Rege peste toți Românii.

Situația ei era să fie fixată (1929) prin concordatul, mult timp zabovit și criticat fără dreptate, cu pasiune, de o parte a clerului ortodox din Țara veche. El stabilia și legăturile tuturor catolicilor din țară cu Scaunul pontifical al Romei, supunându-i autorității arhiepiscopului de București, care era acum, după trista epoca a unui Netzhhammer, dușman național declarat în timpul războiului, păr. Cisar, născut și crescut în România (la Iași aceleași erau antecedentele episcopului Robu). Acesta era, de sigur, ca și reglementarea condițiilor create de granița occidentală pentru episcopiile catolice de acolo, un însemnat avantajiu pentru țară, fiind un zăvor tras înaintea imixtiunilor iredentiste din afară.

Pentru Biserica unită sânt încă unele amintiri de îngropat, și de căpătat încă mai mult o conștiință nouă, care să fie aceeași cu a majorității, de altă confesiune, a populației românești.

LISTA MITROPOLIȚILOR
ȘI
EPISCOPIILOR ROMÂNI.

**I. Episcopia Cumanilor¹ (catolică)
cu reședința la Milcov.**

Efectiv: Teodoric, călugăr Predicator (Dominican), fost prior al Ungariei, 1228 (—1241?).

Titulari
(cu drepturi
în Secuime):

Vitus de Monteferreio (consacrat?), capelan regal unguresc, 1332.

Toma de Nympti, Augustin, 1347-8.

Bernard, mutat la Plock, 1353—1357-60, 1363 „fost episcop“.

Albert de Usk † 1371.

Nicolae de Buda, Augustin, 1371-5.

Gobelin, d. 1386 (?)².

Emeric Secuiul, 1431.

Grigore, 1433 (—1462?).

Ladislau de Ondola, 1469(?).

Mihail de Turon, 1468-93.

Paul, Ladislau, Dimitrie, tustrei 1502-11.

Mihail, 1512-26.

Laurențiu(?), 1523(?).

¹ Cumania = după neamul stăpânitor, Țara-Românească + Moldova de mai târziu.

² După Căndea, p. 13, nota 7, numai la Aiba-Iulia, 1376-86. Și altele sânt divergențe între lista sa și aceasta.

II. Episcopia (catolică) de „Severin și părțile de dincoace de munți“ (Transalpina).

Predicație a Dominicanilor în Banatul unguresc al Severinului, 1237; voie de la Papa pentru regele unguresc de a numi episcopi, 1238 (episcopul Grigore din 1246 nu pare să fie din acest timp).

Grigore 1369(?)—82.

Grigore are putere și în Câmpulung.

Luca(?) și Francisc(?), 1390, 1394.

Nicolae Dimitrie (de la Ceanad).

Iacob de Cavalli, fost de Vercelli, 1412.

Dionisie, 1437.

Benedict (și pentru Moldova), 1439.

Ștefan, 1447, 1498 (altul?)

Grigore, 1500-2.

III. Episcopia Argeşului (catolică).

Nicolae Antonii, Predicator, sufragant al arhiepiscopului de Kalocsa, 9 Maiu 1380-1394 ¹.

Titulari :

Francisc de S. Leonardo, Carmelit, 1390.
Gheorghe, 1394.
Andrei, 1396.
Francisc a S. Leonardo, 1399.
Ioan (?).
Gheorghe, 1402.
Ioan de Antiqua Villa, 1418.
Paul de Hunyad, 1421.
Vitus, probabil 1432.
Alți doi, numiți : 1438, 1441-51.
Iacob Richter, 1458.
Raimund, 1466.
Paul de Vác, sufragant de Alba-Iulia, 1480.
Andrei, 1495.
Andrei (?), 1505.
Dionisie de Gilău (Gyalu), 1512-20.
Nicolae, 1644.

De Argeş, peste Moldova și Țara-Românească.

Bernardino Querini, 1590-1604 sau 1607 (?).
Ieronim Arsengo (Arsenghi), fost „vicariu apostolic și episcop-ales al Moldovei“, rezidând în Bacău (1580-90), 17 Septembrie 1607-1611.

Urmează ; episcopia de Bacău și episcopi de Nicopole.

¹ *Revista Catolică*, II, p. 364, no. 6.

IV. Episcopia de Bacău (catolică).

Titulari :

Valerian Lubieniecki, în legătură cu tradiția locuinței episcopilor catolici mai vechi în mănăstirea franciscană din Bacău, 1-iu Februar 1611—c. 1618.

Adam Goski, 26 Novembre 1618.

Gavril Fredro, 19 Iulie 1627-1631.

Ioan-Baptist Zamoyski, 8/18 Iulie 1633 (trece la Przemyśl).

Matei Marian Kurski, 1651—21 Februar 1661 (mutat la Aenos).

Vicariu : Gavril Thomasii, 1660.

Atanasie Rudzinski, 31 Iulie 1665-68.

Vicariu : Petru Parcevich, 1668-73.

Iacob Goracki, 31 Ianuar 1678—...

Francisc Dluski, 22 Decembre 1681¹.

Vicariu : Vito Piluzio.

Amand Victorin Czeszejko, 1693.

Stanislas Francisc Bieganski, 24 Novembre 1698.

Toma Hanuszewicz, c. 1709.

Ioan-Damaschin Lubieniecki, 23 Februar 1711.

Adrian Skrzetucki, 23 Septembre 1716.

Iosafat Parysiewicz, 15 Iunie 1717 (sau 25 Ianuar 1718).

Toma Zaleski (neconsacrat), 13 April 1733.

Stanislas Raimund Jezierski, 20 Decembre 1737 (consacrat) — 28 April 1782.

Dominic Petru Karwosiecki, 1782—11 Mart 1789.

¹ Se dau datele numirii.

Prefecți ai Misiunilor Moldovei.

Felix-Anton Sauli, c. 1697—c. 1714.	Huiller, c. 1760—...
Alexandru Fischer, c. 1714—c. 1718.	Iosif Martinotti, c. 1777—c. 1780.
Silvestru de Amelia, c. 1718-c. 1724.	Anton-Mario Mauro, c. 1770-c. 1784.
Ioan-Francisc Bossia, c. 1724—...	Fedele Rocchi, c. 1785 — 19 Sep-
Iacint Lyssa, c. 1740—...	tembre 1795.
Romuald Cardi Damioni, c. 1744.	Mihail Sassano, August 1796—c.
Ioan-Maria Ausilia, 1744—...	1798.
Francisc-Anton Mansi, 1746—...	Vincentiu Gatti, 1798—c. 1803.
Clement Laydet, 1752—...	Dionisie Brocani, c. 1803—c. 1805.
Claudiu Gavet, 1766.	Aloisiu Landi, c. 1805—1812.
Ioan-Hrisostom di Giovanni, 1768.	Iosif-Bonaventura Berardi, 1812.

Episcopi în Moldova :

Bonaventura Carenzi (nerecunoscut), 26 Decembre 1808.
 Iosif-Bonaventura Berardi (nerecunoscut), 4 Novembre 1814.
 Ioan-Filip Paroni, titular de Iloan, 13 April 1818-1825.
 Bonaventura Zabberoni, titular de Helenopolis, 1825-7.

P r e f e c ț i :

Aloisiu Landi, 1826.	Iosif Salandari, titular de Marcia-
Inocențiu Pamfil, 1830.	nopole, 1864-73.
Ioan-Carol Magni, Decembre 1831-	Anton-Maria Graselli, titular de
1838.	Trapezopolis, 1874-5.
Petru-Rafael Arduini, titular de Car-	Ludovic Maranzoni, titular de Gor-
rae, 1838-43 (strămutat la Al-	tyna, 1875-7.
ghero).	Fidelis Dehm, titular de Colophon,
Paul Sardi, titular <i>Verrensis</i> , 1843-8.	1877-80.
Anton de Stefano, titular <i>Bendensis</i> ,	Nicolae-Iosif, Camilli, titular de
-59.	Mosynopolis, 1881-94.

Episcopi de Iași :

Camilli, 1883—1894.
 Dominic Jaquet 1894—1903.
 Camilli, a doua oară, 1903.

V. Episcopi de Nicopole, având grija Principatului muntean.

Paul Dovanlia, 1792—6 Iulie 1804.

Francisc Ferreri, c. 1807—16 Novembre st. n. 1813.

Fortunato Ercolani, 1815—1820 (rechemat; mutat la Città-di-Castello, 1822).

Iosif-Maria Molajoni, sosit la București, 2 Decembre 1825-47.

Angelo Parsi, c. 1847—63.

Iosif Pluym, 1863—9.

Ignățiu Paoli, 19 August 1870.

Arhiepiscopi de București.

Paoli, 27 April 1883 arhiepiscop; † 27 Februar 1885.

Paul Iosif Palma, 19 Maiu 1885—† 2 Februar 1892.

Otto Zardetti, 14 Ianuar 1894—† 10 Maiu 1902.

Xaveriu de Hornstein, 31 Mart 1896—† 3 Iunie 1905.

Raimund Netzhammer, 16 Septembrie 1905.

VI. Episcopia de Siretiu (pentru Moldova-de-sus) (catolică ¹).

Cf. pentru adausuri la această episcopie și la celelalte episcopii catolice, și dr. Wladyslaw Abraham, *Biskupstwa lacinskie w Moldavii w wieku XIV i XV*, Lemberg, 1902; Carol Auner, *A Romániai magyar telepek történeti vázlatá*, Timișoara, 1908. V. și Schmidt, *Romano-catholici per Moldaviam episcopatus et rei romano-catholicae res gestae*, Budapesta, 1887,— pe lângă Eubel, l. c.

Efectivi:

Andrei Wasilo Jastrzebiec, din Cracovia, sufragan al Cracoviei, 9 Mart 1371 (mutat la Halicz, apoi la Vilna, 17 Februar 1387).

Ștefan Martini, 8 Iunie 1394—...

Ioan Sartorius, capelan regal, vicariu de Ierusalim și Iosafat, 1400, 1402.

Titulari:

Ștefan Zajaczek, 1430.

Nicolae Venatoris, din Ordinul Sf. Pavel Eremitul, 5 Mart 1413 (numit la Scardona, 1418).

Toma Erneborn [Grueber]², Dominican, 31 Iulie 1413 —...

Ioan al II-lea, 29 Iulie 1434.

Urmare, de fapt, episcopia de Moldova.

¹ Cf. Auner, *Episcopia de Siret*, în „Rev. catolică”, II.

² Candrea, o. c., p. 28.

VII. Episcopi de Moldova sau Baia Moldovei (catolici).

Ioan, Dominican, Ungur, c. 1420.

Petru din Czipser (Czipser), 30 April 1438.

Nicolae, sufragant de Lemberg, 1447.

Ioan al II-lea Rosa, Predicator, c. 1452-5.

Ioan al III-lea Minulem sau Ioan de Camenița, sufragant de Alba-Iulia, c. 8 Iulie 1457-c. 1476.

Ioan Simion (Dawidicz) (același?), pomenit la 11 Septembrie 1461.

Titulari : tru de Insula, Minorit, 29-31 Mart 1446.

 Stă la Cetatea-Albă (1484?).

? 1502.

Toma de Zagradino (?), 1497.

Mihail Marinowski, 1510.

VIII. (I ortodoxă) Mitropolia Ungrovlahiei.

(MITROPOLIȚII: EXARHI AI PLAIURILOR, ADECĂ MUNȚILOR;
CF. NUMIREA DE MUNTENI.)

Iachint (Hyakinthos), episcop de Vicina, *însărcinat* cu Mitropolia *munteană*, cu „toată Ungrovlahia“ „plaiurilor“, ca *exarh*, delegat al Patriarhiei de Constantinopol, Maiu 1359—c. 1379.

Antim, fost *Daniil Kritopulos*, întâiu la Severin și în părțile oltene, cu titlul de „al unei părți din Ungrovlahia către Severin“, al „unel jumătăți“, Octombrie 1370—1381.

Hariton, *protos*, întâiu-stariț la Atos, 1379-81.

Antim, ca singur Mitropolit al Ungrovlahiei; schimnic, 1381-8.

Antim, întors în Scaun, 1389-...

Atanasie, Mitropolit al Severinului, 1389-401; rezidă în țară la 1394.

Macarie (?), 1442.

Iosif, prin 1460.

Macarie, pomenit la 23 Mart 1482-3.

Teodor, înainte de c. 1510.

Organizația Patriarhului mazil de Constantinopol, *Nifon*, 1500-1508.

Maxim (Maximian; fost Gheorghe) Brancovici, Despot sârsc, . 1507—...

Macarie, tipograful, între 1508 și 1514—c. 1530.

Mitrofan, c. 1530; pomenit 1533.

Varlaam, supt *Radu* de la Afumați; pomenit, 1538, c. 1541, 1544.

<i>Simion,</i>	}	c. 1540.
<i>Mihail,</i>		
<i>Ieremia</i>		

Anania, pomenit 1545-7, 1556; † 3 Februar 1558; îngropat la mănăstirea Argeșului, ca rudă a lui Neagoe-Vodă.

Simion (cel de mai sus?), 1558.

Efrem, pomenit 1560.

Daniil, pomenit 1566.

Eftimie, pomenit 1568-9—74.

Serafim, apare 1576-8; † c. 1590.

Mihail I-lu (al lui Petru Cercel), 1586.

Nichifor, pomenit 1590.

Exarhul *Nichifor Parhasios* pentru amândouă țerile; numit 1592; se află în 1595.

Exarhul(?) *Dionisie Rali*, Mitropolit de Târnava; 1593-601.

Mihail al II-lea, d. 1590-3.

Eftimie, 1593—Maiu-Iunie 1595.

Mihail, a doua oară, Maiu-Iunie 1595—...

Eftimie, a doua oară, 159...—1605.

Luca, fost de Buzău, 1605—1629.

Grigorie, 1629—1937.

Teofil, fost de Râmnic, 1637-48.

Ștefan, 1648—c. Novembre 1653.

Ignatie Sârbul, 1653; retras 1655; pomenit și 1659.

Ștefan, a doua oară, 1659—† 25 April 1668.

Teodosie de Veștem, ales la 20 Maiu 1668, scos în primăvara lui 1672.

Dionisie de la Atos, primăvara lui 1672, † 24 Decembre 1672.

Varlaam de Glavacioc, ales 24 Decembre 1672 — 26 April 1679; † după Septembrie 1698.

Teodosie de Veștem, a doua oară, 26 April 1679, † 27 Ianuar 1708.

Antim Ivireanul, 28 Ianuar 1708 (metathesis patriarhală la 21 Februar)—August 1716.

Mitrofan, fost de Nisa, August 1716—1720.

Daniil de Aninoasa, 1720—1732.

Ștefan, 1732 — † 16 Iulie 1738.

Neofit Cretanul, fost al Mirelor, 1738-54.

Filaret Michalitz, 1754—Iulie 1760.

Grigorie, fost al Mirelor, 28 Iulie 1760 — † 18 Septembrie 1787.
Grigorie Socoteanu, 26 Iulie 1770 (—c. Octombrie 1771 în Oltenia), † 28 Decembrie 1777.

Cozma, fost la Buzău, 9 Octombrie 1787 — † 12-3 Septembrie 1792.

Filaret al II-lea, fost al Râmnicului și vicariu (1775), 23 Septembrie 1792 – Septembrie 1793 (demisionat).

Dosoftei Filitis din Ianina, fost de Buzău, 11 Octombrie 1793 (15 Ianuar 1810, scos; 1812, retras); † 14/26 Decembrie 1826.

Gavriil, exarh al Sinodul rusesc, Iulie 1808 — Maiu 1810.

Ignatie Grecul, numit 15 Ianuar, instalat 5 Maiu 1810 — 10 August 1812.

Nectarie, fost la Râmnic 1812 — 1-iu Maiu 1819 (retras; † 13 Septembrie 1825).

Dionisie Lupu, titular de Sivas, 1-iu Maiu 1819 (pribeag 1821; înlocuit Ianuar 1823; † 7 Februar 1831).

Grigorie din Căldărușani, 10-11 Ianuar 1823 — 10 Februar 1829 (scos de Ruși); întors 22 August 1833 — † 22 Iunie 1834.

Vicariu: Neofit de Râmnic, Februar 1829 — 22 August 1833; de la 22 Iunie 1834 la 1840.

Neofit, fost la Râmnic, 29 Iunie 1840 — 27 Iulie 1849 (demisionat).

Nifon, 14 Septembrie 1850 — † 5 Maiu 1875.

Calinic Miclescu, fost Mitropolit al Moldovei, 31 Maiu 1875 — † August 1886.

Iosif Gheorghian, fost de Huși, 1886 — 29 Mart 1893 (retras); reales 5 Decembrie 1896 — † 29 Ianuar 1909.

Ghenadie Petrescu, 1896 — 20 Maiu 1896 (scos); restabilit 4 Decembrie; retras 5 Decembrie. † Septembrie 1918.

Atanasie Mironescu, ales la 5 Februar 1909 — 28 Iunie 1911. † 9 Octombrie 1931.

Conon Aramescu-Donici, ales la 14 Februar 1912 — 31 Decembrie 1918. † 7 August 1922.

Miron Cristea, ales la 31 Decembrie 1919, investit 1 Ianuar 1920. Patriarh de la 1 Novembre 1925.

IX. (II) Episcopia Severinului și a Noului-Severin sau a Râmnicului.

**N. B. Episcopii vechi de Severin sânt de fapt Mitropoliți al
Ungrovlahiei ca și ceilalți Mitropoliți.**

<i>Ilarion,</i>	}	15..—1577.
<i>Ioasaș,</i>		
<i>Iosif I-iu,</i>		
<i>Prohor,</i>		
<i>Grigorie,</i>		
<i>Grigorie,</i>		
<i>Sava,</i>		
<i>Onufrie,</i>		
<i>Luca,</i>		
<i>Leontie,</i>		c. 1508.

Paisie, 1535.

Daniil, de Severin și Ardeal, 1577-8.

Eftimie de la Olteni, c. 1580.

Mihail, apoi Mitropolit, c. 1590.

Efrem, c. 1590—după 29 Decembre 1591.

Teofil I-iu, c. 20 Mart 1592—c. 1601.

Efrem, c. 1601—c. 1612.

Teofil al II-lea, apoi Mitropolit, c. 1619-37.

Ignatie Sârbul, apoi Mitropolit, 1637—c. Novembre 1653.

Dionisie de Cozia, c. Novembre 1653—Septembre 1658.

Ignatie Grecul, Septembre 1658—† Mart 1668.

Serafim, Mart 1668—c. 1671.

Varlaam, apoi Mitropolit, c. 1671—Decembre 1672.

Ștefan (schimnic: Sava) de Sadova, ales 15 Ianuar 1673—1693.

Ilarion, 30 Iunie 1693—16 Mart 1705 (scos, ca eretic).

Antim Ivireanul, apoi Mitropolit, 16 Mart 1705—28 Ianuar 1708.

Damaschin, 28 Ianuar 1708—† 5 Decembre 1725.

Vicariu: eclesiarhul *Dionisie* (opt luni).

Ștefan de Govora, ales și întărit de Împărat; 15 Octombre 1726, nesfințit—† 20 August 1727.

Inochentie de Tismana, ales Septembre 1727, întărit 11 Maiu 1728; † 1-iu Februar 1735.

Climent („exarh Severinului și a toată Mehadia“), ales 28 Iunie 1735; instalat abia Maiu 1737; retras 8 Maiu 1749 (schivnic Cosma).

Grigorie Socoteanu, 8 Maiu 1749—21 Maiu 1764 (retras) (apoi Mitropolit).

Partenie, 21 Maiu 1764—c. 1770.

Chesarie, vicariu, 26 Decembre 1771; episcop, 26 Decembre 1773—† 9 Ianuar 1780.

Filaret, fost al Mirelor, apoi Mitropolit. Mart 1780—Septembre 1792.

Nectarie Moraitul, apoi Mitropolit, toamna 1792—16 Decembre 1812.

Galaction, 25 Ianuar 1813—retras în 1824.

Neofit, apoi Mitropolit, 1824—1840.

Calinic, 14 Septembre 1850—† April 1868.

Atanasie Stoianescu, 1865 (canonic, de la 1873)—† 9 Februar 1880.

Iosif Bobulescu, 30 Novembre 1880—sfârșitul anului 1886.

Ghenadie Enăceanu, 10 Decembre 1886—† 14 Ianuar 1898.

Atanasie Mironescu, apoi Mitropolit Primat, 12 Mart 1898—5 Februar 1909.

Ghenadie Georgescu, Februar 1909—† 23 Decembre 1912.

Sofronie Vulpescu, 6 Maiu 1913—11 Iunie 1918.

Antim Petrescu, 15 Septembre 1918—6 Novembre 1918.

Vartolomeiu Stănescu, ales la 6 April 1921.

**X. (III) Episcopia de Cetatea-Albă (titulari ;
residă în Moldova).**

Iosif, frate (?) cu Petru și Roman-Vodă, deci de pe la 1378.

Concurent : Meletie de la..., 138—.

Protopopul Petru, c. 1390 ; dichîu, vicariu, „exarh“ patriarhal, 1395.

XI. (IV) Mitropoliți ai Moldovei.

Ieremia, numit de Patriarhia constantinopolitană pentru „Maurovlachia“, c. 1392—1394 (trece la Târnova).

Iosif, al „Moldovlahiei“, mutat de la Cetatea-Albă, 26 Iulie 1401—după 1407.

Macarie, „al Moldovlahiei“, 1415 (?)—c. 1429.

Grigorie, unit numit de Papa, 1436.

<i>Ioan,</i> <i>Samuil,</i> <i>Ioanichie,</i> <i>Vasilie,</i>	}	de Suceava, sau poate și de Roman (v. Roman); 1429—c. 1451.
--	---	--

Damian, ales la Constantinopol, 1437—c. 1449.

Ioachim de Agathopolis, c. 1449—1451.

Teoctist, 1451 † 18 Novembre 1477.

Gheorghe Nemțeanul, 1477—1510-1.

Teoctist al II-lea (?) 1490-1—c. 1503.

Teoctist al II-lea, sau *al III-lea*, 1510-1—† 15 Februar 1528
(mort ca schimnicul Teodor).

Calistrat, 1528—...

Teofan, fost de Rădăuți, 152... 153...—1538-9.

Grigorie Roșca, 1541—1564.

Teofan, 22 Septembre 1564-72.

Anastase, fost de Roman, 1572-8.

Teofan, a doua oară, 1578-81 (fuge în Polonia), 1582 (înainte de 11 Septembre)—c. Decembre 1587.

Gheorghe Movilă, fost de Rădăuți, pomenit la 20 Decembre 1587; fugar în Tirol și Veneția, August 1591; întors la 1595, după August.

Agafon, fost de Roman, 1591 (pomenit întâiu la 25 Februar 1592).

Nicanor, după Februar 1592—c. 1594.

Mitrofan, pomenit la 10 August 1594.

Mardarie, fost de Rădăuți, după Iunie 1595 — August 1595.

Gheorghie Movilă, după August 1595; fuge în Polonia,
Maiu-Iunie 1600; întors c. Septembrie 1600.

Dionisie Ralli, fost de Târnova, numit Iunie 1600 (—Sept.).

Teodosie Barbovski, fost de Rădăuți, pomenit începutul lui
1606—c. Iunie 1608.

Anastasia Crimca, fost la Roman, pomenit c. 15 Iunie 1608;
scos în 1617.

Teofan, pomenit la 25 Mart 1617—c. 1619; 1622-3 petrece
în Bistrița olteană.

Anastasia Crimca, a doua oară, c. 1619—c. 1629.

Atanasie, c. 1629—† 13 Iulie 1632.

Varlaam, hirotonisit 23 Septembrie 1632—c. April 1653; tes-
tamentul din urmă, 18 August 1657; † înainte de 16
April 1658.

Ghedeon, c. April 1653—c. 1659.

Sava, fost de Roman, c. 1659—† 5 Ianuar 1664.

Ghedeon de Secul, 1664—c. 1670-1.

Dosoftei, pomenit 1670-1; fuge în Polonia, Decembrie 1673
—Ianuar 1674; închis 1676-7; fugar în Polonia 1686,
toamna; episcop de Azov și Taganrog; † 1711.

Teodosie, 1674—c. 1676-7; † după 1697.

Sava de Putna, 1687—retras, 1700-1.

Misail, fost de Roman, 1700-1—1708.

Ghedeon de Agapia, 1708-23.

Gheorghie de Neamț, 1723-4—1730 (?).

Antonie, 1730 (?) — plecat cu Rușii 1739 (după Novembre;
Mitropolit de Bialogrod și Oboian (1741); † 2 Ianuar 1748.

Nichifor Grecul (Peloponesianul), 1739 (după Novembre) sau
1740—Novembre 1750.

Iacov, fost la Rădăuți, 13 Novembre 1750 — Februar 1760.

Gavriil Callimachi, fost de Salonic, 20 Februar 1760—† 20
Februar 1786.

Leon Gheuca, fost de Roman, Februar 1786—† sfârșitul lui
1788 sau începutul lui 1789.

Amvrosie de Ecaterinoslav, vicariu, 1788—Ianuar 1792.

Gavriil Bănulescu, fost la Acherman, Ianuar-April 1792 (apoi de Gotia).

Iacov Stamati, c. 22 Iunie 1792—10-1 Mart 1803.

Veniamin Costachi, Mart 1803—Februar 1808 (retras).

Gavriil Bănulescu, ca exarh⁷ al Sinodului rusesc (și pentru Principatul muntean), instalat Maiu 1808 (numit Mart).

Veniamin Costachi, 1812—Ianuar 1842 (retras; † 18 Decembrie 1846).

Meletie, fost la Roman, 1843—† 1848.

Sofronie Miclescu, fost la Huși, 1851—1860.

Calinic Miclescu, apoi Primat, 18 Maiu 1865—1875.

Iosif, fost de Argeș, 1875—1902.

Partenie, fost al Dunării-de-jos, 1902—Ianuar 1909 (retras).

Pimen, fost al Dunării-de-jos, ales 5 Februar 1909.

**XII. (V) Exarhi maramurășeni, residând la Sf. Mihail
din Peri, lângă Sighet.**

Pahomie, 1391.

Apoi egumeni :

Simion Sălăgeanul, 1458.

Ilarie, 1494.

Urmează episcopi de Vad.

În Muncaciu episcopi ruși și români :

Petronie, recunoscut de Mihai Viteazul, 1600.

Sârghie, fost egumen de Tismana, d. Iunie 1600, sfințit
1603—1614.

Alți episcopi ruși :

Atanasie Krupeski, 1614.

Eftimie, 1618.

Petronie, a doua oară, 1623.

Ioan Grigorovici, 1627.

Vasile Tarasovici, sfințit de
Mitropolitul Moldovei Var-
laam, 1633—abdicare, 1642.

Dimitrie de Moiseiu, Român,
ortodox, 1635—c. 1640-50.

Petru Partenie Rotosinschi,
(la Ungvár), 1649, sfințit în
Ardeal, 1651.

Porfirie Ardan, calvinisant,
1649.

Ioanichie Zăican, neunit,
1658—84.

Iosif Voloșinovschi, calvini-
sant, 1670—5.

Mihail Serbin, „arhimandrit“
de Muncaciu, Decembre 1675.

Teofan Mavrocordat, 1675.

Ieronim Lipnițchi, 1685-8.

Metodie Racovețchi, ortodox,
1688.

XIII. (VI) Episcopia Vadului („de Rhew“).

Ilarion, pomenit 1523.

Varlaam, 1527.

Anastasie, supt Petru Rareș (1529 și urm.).

Tarasie, 19 Iulie 1546—1550.

Gheorghie, 5 Ianuar 1550—...

Pierderea Ciceului de Domnii Moldovei aduce, până în epoca lui Mihai Viteazul, suprimarea acestui Scaun.

**XIV. (VII) Noii episcopi de Vad și Maramurăș
(„în Ardeal și Maramurăș”), precum și pentru
Ardealul-de-sus.**

Eftimie, fost al Ardealului, 157...—c. 1579.

Spiridon, sfârșitul lui 1579, recunoscut 1585—c. 1599.

Ioan Cernea (Chyernay) (stă în Vad), pomenit 1599—1600.

Spiridon, a doua oară, c. 1601; întărit de principe, 29 April
1608.

Teofil, de Ardeal, întărit și pentru această diecesă la 21
Februar 1615.

Eftimie, întărit de principe la 1-iu Iunie 1623.

Dosoftei Moldoveanul, pomenit întâiu la 21 April 1622; de
la 1624-5 și în Bălgrad.

Venedict, 4 Maiu 1631.

Șirul lor se încheie cu anexarea diecesei de către Mitropo-
litul Ghenadie Brad *al Ardealului* (după 1631; titlul de Vad
îl ia însă acesta și la 4 Decembre 1628).

Nerecunoscuți de Guvern:

*Miron*¹ (*de Vad*) (?), August 1635—Iunie 1637.

Sava (de Bistra), 1651.

Simion Petrașcu („protopop“ al Guvernului), numit 11 August
1652.

Dumitru (de Maramurăș). V. mai sus.

Savul (Sava) (episcop al părților de sus), numit 12 April 1650.

Mihail Molodeț (de Maramurăș), c. 1651-7.

Iosif de Camilli, titular de Sivas; unit, c. 1689—† 1726.

Vicariu român unit: Isaia de Atos, Ianuar 1694 — † 15 Maiu 1701.

Vicariu român unit: Gheorghe Ghenadie Bizanție, 1705.

Iosif Stoica, Român, ortodox, c. 1690—1711.

Ștefan sau *Serafim de Petrova* (Petrovan, Petrovai), toamna anului 1711-d. 1715.

Dosoflei Teodorovici, de Moiseiu (?), d. 1715—1728, 1733-4 (la Uglea).

Iosif Hodermarszky, 1707-15.

Gheorghe Ghenadie Bizanție, de Muncaciu, 1716—1733.

Vicariu pentru Români: Procopie Hodermarszky, de la 1723-9.

Simion Olszawski, 1729-33.

Vicariu: Ioan Kupcsenko, 1733-9.

Grigorie Bulko, 1740 — † 22 Novembre 1742.

Ioan Blajovschi, 1743-4.

Blajovschi, 1738-42,

Andrei Bacinschi, 1746-54.

Daniil Havrilovici, 1754-61.

Andrei Zsetkey, 1761-72.

Mihail Paraszovics, 1772-8.

Gheorghie Kőszeghy, 1778-806.

Vasilie Papp, 1806-8.

Mihail Tabacovici, 1808-13.

Ștefan Andrucovici, 1813-5.

Petru Anderco, 1815—† 2 Iunie 1869.

Urmează episcopia de *Gherla*.

**XV. (VIII) Episcopia de Gherla (urmasă a celei
de Maramurăş).**

Ioan Alexi, numit la 17 Mart 1854; recunoscut de Papă în
Novembre; sfinţit la 28 Octombre 1855; † 29 Iunie 1862.

Vicariu pentru Maramurăş: Ioan Pavel, 24 Novembre 1860—
începutul lui 1879.

Ioan Vancea, numit la 4 Iulie 1865; recunoscut 25 Septem-
bre; sfinţit 3 Decembre; Mitropolit la 21 Octombre 1868.

Mihail Pavel, numit la 11 Septembrie 1872; recunoscut de
Papă la 23 Decembre; sfinţit la 26 Ianuar 1873; 29
Ianuar 1879 trece la Orade.

Vicariu: Ioan Pop, 12 Decembre 1874 — † 10 Decembre
1879.

Ioan Szabó, numit la 18 Februar 1879—1913.

Mihail Kőkényesdy, Pop, Decembre 1879 — 1-iu Septem-
bre 1887.

Tit Budu, 15 Novembre 1887.

Vasile Hossu, 1913—1916.

Iuliu Hossu, 1917.

XVI. (IX) Episcopia — întâiu Mitropolie — de Roman sau „episcopia-de-jos a târgului Romanului“.

Calist, pomenit la 30 Septembrie 1445.

Tarasie, supt Ștefan-cel-Mare, c. 1472.

Vasilie, pomenit la 16 Octombrie 1488 și la c. 14 Novembre 1499.

Teoctist, pomenit la 17 Novembre 1502.

Macarie I-ii, pomenit la 1513-4.

Doroftei, pomenit la începutul lui 1528—c. 1531.

Macarie al II-lea, 23 April 1531—Septembrie 1558.

Mitrofan, fost episcop (unde?), 1550 (pus de Ilie Rareș).

Anastasia, apoi Mitropolit, 1558-72.

Grigorie (?), 1572-4.

Gheorghie, † 1574.

Eftimie, 1574—...

Evstatie, 1577—c. 1584.

Agafon, c. 1584—1591.

Nicanor (și înainte de Ianuar 1586 „fost episcop“), 1591 (pomenit întâiu 28 Februar 1592) — după 10 August 1594.

Agafon, întors la Roman, pomenit la 13 August 1595—c. 6 Maiu 1605.

Anastasia Crimca, c. 6 Maiu 1605—Iunie 1608.

Mitrofan, 1608-13.

Pavel, 1613-6.

Anastasia, c. 1616—c. 1631.

Dionisie, fost de Rădăuți, c. 1631-3.

Mitrofan, fost de Huși, 1633—41-2.

Evloghie, c. 1642—c. 1648.

Anastasia, pomenit la 26 Mart 1651—c. 10 Maiu 1658.

Sava, fost la Rădăuți, c. 10 Maiu 1658—c. 16 Decembrie 1659.

Dosoftei, c. 16 Decembrie 1659—c. 1671.

Teodosie, c. 1671—1674.

Ioan, fost de Huși, 1674—c. 1685.

Sava al II-lea, pomenit la 25 August 1685—după 4 Maiu 1686.

Misail, apoi Mitropolit, toamna 1686—c. 1700-1.

Lavrintie, fost de Rădăuți, 1702—1706.

Pahomie 18 Decembre 1706, hirotonisit 18 Ianuar 1707 ; —
Februar 1714 ; † Chiev, 1724.

Sava, 1714—c. 1718.

Gheorghie, c. 1718—1723-4.

Atanasie, 1723-4—c. 1733.

Daniil, 173...

Ghedeon, fost de Huși, 1734-43.

Teofil, fost de Huși, c. 1743—† 1-iu Septembrie 1747.

Ioanichie, 15 Septembrie 1747—începutul 1769.

Leon Gheuca, 2 Februar 1769—Februar 1786.

Iacov Greul, Februar 1786—† 25 Octombrie 1786.

Vacanță.

Antonie de Putna, 19 Iulie 1787—† Iunie 1796.

Veniamin Costachi, de la Huși, Iunie 1796—Mart 1803.

Gherasim Clipa, 20 Mart 1803—† primăvara 1826.

Meletie (necanonic ; pus de Turci), 1821-2.

Meletie Brandaburul, fost la Huși, apoi Mitropolit, 1-iu Iunie
1826—1844¹.

Veniamin Roset, 2 Februar 1844—† 1851.

Vicariu: Iustin de Edesa, 1851-6.

Nectarie Hermeziu, de Sotiriupolis, 1856-64.

Atanasie Stoienescu, de Troia, 1864—11 Maiu 1865, vicariu,
apoi episcop—6 Novembre 1868 (demisionat).

Isaia Vicol, de Dioclea, vicariu, Novembre 1868—1873 ; apoi
episcop—† 20 Iunie 1878.

Melchisedec Ștefănescu, de la Huși, 22 Februar 1879—† 16
Maiu 1892.

Inochentie Moisiu, Decembre 1892—5 April 1894.

Ieronim Ionescu, 25 Februar 1895—† 7 Novembre 1896.

Ioanichie Floru, 1897—† 28 Iunie 1899.

Gherasim Safirin, 17 Februar 1900—24 Iunie 1911 (retras).

Teodosie Atanasiu, 4 Februar 1912—1 Februar 1923.

Lucian Triteanu, 30 Mart 1923.

¹ 1844, și pentru Meletie ca Mitropolit.

XVII (X). Episcopi ortodocși rătăcitori prin Ardeal.

Ioan de Caffa, 1456.

XIX. (XII) Episcopia de Rădăuți.

- Ioanichie*, pomenit întâiu la 25 April 1472—după 1490.
Pahomie, pomenit la 18 Novembre 1504 și 1515.
Teofan, pomenit întâiu la începutul anului 1528.
Teodosie, pomenit la 2 Mart 1548.
Mitrofan, de la Roman, 5 Iunie 1551—...
Gheorghie, 155...—† 1558.
Eftimie, 1558—...
Dimitrie, supt Despot; fugat în Ardeal; † în luptă, April 1565.
Isaia, 1572—c. 1580-1.
Gheorghie Movilă, c. 1580-1; fuge în Polonia, 1581; întors la 1582—c. Decembre 1587.
Ghedeon de Râșca, c. Decembre 1587-91.
Mardarie, 1591—c. Iunie 1595 (trece ca egumen la Drohobycz, unde și în 1602).
Amfilohie, c. Iunie 1595—după 25 Mart 1598.
Teodosie Barbovski, după 25 Mart 1598—fuge în Polonia Maiu-Iunie 1600; întors...
Anastasia Crimca, pus Iunie 1600 (-Septembre); apoi... — c. 6 Maiu 1605.
Ioan, fost de Huși, c. 6 Maiu 1605—c. 1609.
Efrem, c. 1609—c. 1615.
Atanasi, c. 1615.
Efrem al II-lea, c. 1617—c. 1623.
Evloghie, c. 1623—c. 1627.
Dionisie, apoi de Roman, c. 1627—c. 1631.
Anastasia, apoi de Roman, pomenit 13 Iunie 1639—1651 (?).
Ștefan (?), Iunie 1655.
Sava, apoi la Roman, c. 1631—58.

Teofan de Putna, fost la Huși, pomenit la 10 Maiu 1658—1667.

Serafim, fost de Huși, 1667—c. 1682; † după 1691.

Misail de Secu, apoi de Roman și Mitropolit, pomenit 4 Maiu 1686—toamna 1686.

Lavrintie, apoi la Roman, toamna 1686—1702.

Nicolae Vasilievici, pomenit la 8 Maiu 1694 (supt ocupația polonă; fotografie a unei pagini de ms. comunicată de pâr. D. Dan).

Ghedeon de Agapia, pomenit la 2 Decembre 1703—1708.

Calistru, 1708—retragerea sa în Maiu 1728 (1729?).

Antonie, apoi Mitropolit, 1728 (1729?)—c. 1730.

Misail, c. 1730—c. 1735.

Varlaam, fost la Huși, c. 1735—45.

Iacov Putneanul, apoi Mitropolit, 1745—13 Novembre 1750.

Dosoftei, c. 13 Novembre 1750; episcop exempt al Bucovinei, 12 Decembre 1781; † 2 Februar 1789.

Vladimir de Repta, 30 Novembre 1878; arhiepiscop al Bucovinei și Dalmației, 17 Octombre 1902.

Urmează : episcopi exempti ai Bucovinei.

**XX. (XIII). Episcopi exempti ai Bucovinei, apoi ai
Bucovinei și Dalmației.**

Dosoftei, 12 Decembre 1781—† Februar 1789.

Daniil Vlahovici, April 1789—† 20 August 1822.

Isaia Băloșescu, 1823—† 1834.

Eugeniu Hacman, 8 Maiu 1835; sfințit 15 August; 23 Ianuar
1873 arhiepiscop și Mitropolit; † 12 April st. n. din
același an.

Teofil Bendela, 1873-5.

Teoctist Blajeviciu, 1875-82.

Silvestru Andreieviciu-Morariu, 12 Mart 1880—† 3 April
1895.

Arsenie Ciupercovici, 1895—1902.

Vladimir de Repta, de la 1902.

Nectarie Cotlarciuc

Episcopia de Rădăuți (titulară); de la Novembre 1898.

XXI. (XIV) Episcopii din Feleac, lângă Cluj.

Episcopul grec din părțile grecești, } *Marcu*, înainte de 1489.
Daniil (Danciul, fiul preotului Vlad, care găzduise pe *Marcu*),
1489.

Petru (fratele lui *Daniil*), 1538.

Pentru acești episcopi v. *Sate și preoți din Ardeal*, p. 316
și urm.

**XXII. (XV) Protopopi de Șeghești, ai Crișurilor
(cu drepturi episcopale).**

Calvinizanți:

Dan, 1503.

Ioan, 1538.

Petru, 1554.

Mihail, 1608.

Avram de Burdan, „episcop“ al Bihorului, 1641.

Petru de Ciuciu (Csucsy), numit 15
Decembre 1648.

**XXIII. (XVI) Protopopi de Inidoara și ai Hațegului.
(cu drepturi episcopale).**

Petru de „Zoczath“, 1506-26.

Moise Peștișel, 1582.

Nicolae, fiul lui Ioan, c. 1659.

XXIV. (XVII) Episcopia Buzăului.

Serafim, 1508.

Paisie, înainte de 1535.

Jeremia, pomenit la 1550.

Atanasie (episcop al lui Radu Iliăș), 1553-70, poate c. 1587-

Luca de Cipru, apoi Mitropolit, 1587 (pomenit 1594)—1605.

Chiril, 1605—1620.

Efrem Trufășel, 1620—1638.

Ștefan, apoi Mitropolit, 1638—1649.

Serafim, apoi la Râmnic, 1649—Mart 1668.

Grigorie, ales 4 April 1668—1691.

Mitrofan, fost de Huși, 10 Iunie 1691—1702.

Damaschin, apoi de Râmnic, 3 Octombrie 1702—Ianuar 1708.

Ioasaf de Argeș, 14 April 1708-1716.

Daniil, apoi Mitropolit, 1-iu Octombrie 1716-19.

Ștefan, apoi Mitropolit, 14 Septembrie 1719-32 († 16 Iulie 1738).

Misail, 8 Ianuar 1732-41.

Metodie, 2 Ianuar 1741—† 23 Mart 1748.

Filaret, 24 Mart 1748-53.

Antim, 1753-7.

Rafail Grecul, 12 April 1757—4 Septembrie 1763.

Cozma, Septembrie 1763—9 Octombrie 1787.

Dosoftei Filitis, 11 Octombrie 1787—11 Octombrie 1793.

Costandie Filitis, 29 Octombrie 1793—28 Iulie 1819.

Gherasim Rătescu, 28 Iulie 1819—1824 († 1844).

Chesarie, April 1826—30 Novembre 1846.

Filoteiu, 4 Septembre 1850—† 16 August 1860.

Dionisie Romanò, vicariu, 1861-5; Maiu 1865-73.

Ghenadie, apoi de Argeș, 1864.

Iuochentie, 1873-93.

Dionisie Climescu, 1894.

Ghenadie,

XXV. (XVIII) Episcopii din Geoagiul-de-sus.

Cristofor, recunoscut de regina Isabela la 1557.

Sava, scos înainte de 10 April 1562, restituit la această dată.

Gheorghe de Ocna, scos la 10 April 1562.

**XXVI. (XIX) Episcopia calvinisantă pentru
tot Ardealul.**

Gheorghe de Sângiorz, adus de la Vad, „episcop și super-
intendent al bisericilor românești“, constatat Decembre
1566-69.

Pavel din Turda, „episcop românesc“, 1569—c. 1577.

XXVII. Episcopi din Ardeal sfințiți la Peć și în Principate; ortodocși.

Eftimie de Neamț, 5 Octombrie 1571 întărit de principe ; confirmat după sfințire la 3 August 1572. Trece 'n Moldova în Mart 1574. Întors, păstorește la Vad.

Cristofor, numit 6 Iunie 1574.

Ghenadie, „arhiepiscop“, „Mitropolit al Ardealului“ și ȣerilor supuse principelui, sfințit c. sfârșitul lui 1578-158...

Ioan de Prislop, numit la 30 Mart 1585, hirotonisit în vară; Mitropolit în Bălgrad din 1599; izgonit 1601 † restabilit de Basta; †...

Teoctist, pomenit la 13 Mart 1606—.

Augustin, ...

Teofil de Prislop, 1614; confirmat și în Nord la 21 Februar 1615,—...

Eftimie de Vad (?), ...

Dosoftei de Vad, pomenit în Bălgrad la 1-iu Ianuar 1625-...

Gheorghe, Ghenadie Brad, 4 Decembrie 1628—începutul lui Septembrie 1640.

Ilie sau Iorest, Septembrie 1640; sfințit Octombrie—1643 (Iunie 1645 în Moldova).

Simion, Simion Ștefan, 10 Octombrie 1643; reconfirmat la 7 Iulie 1615;—c. 1652.

Daniil, apoi numai de Făgăraș, numit 1652-1656; la Olt, c. 1656; scos la 1659; 20 April 1662—c. 1680 (când fugar la București).

Sava Brancovici, numit la 28 Decembrie 1656; întărit la 23 April 1662; reîntărit 24 Octombrie 1679 (?); scos la 2 Iulie 1680; † 1683 (înainte de Septembrie).

Ghenadie, Iulie 1659.

Iosif Buday de Piskints, ales 2 Iulie 1680—1681-2.

Ioasaf, hirotonisit 1 (11) April 1682, retras la 14 Iulie 1682.

Ioan de Vinț, vicariu, Iulie 1682—Decembre 1685.

Varlaam, numit Decembre 1685; întărit în București, Ianuar 1686; confirmat de principe la 19 April 1686; † 1692.

Teofil (Toma Szerémi), numit Decembre 1692 † 1697.

Atanasie Anghel, sfințit la București, 22 Ianuar 1698.

Unirea cu Biserica Romei, 7-24 Octombrie 1698; confirmată la 5-14 Septembrie 1700.

V. Biserica *unită* a Românilor din Ardeal și Ungaria.

XXVIII. (XXI) Episcopia de Inău (Ienopole).

Episcop român: *Teodor*, 1595 și urm.

Sava, 1608 și urm.

Asupra bătrânețelor lui, v., după Iovan Radonici, *Tribuna*
din Arad pe Februar 1909.

Mateiu-Moise, 16...

Longhin Corenici-Brancovici, „arhiepiscop de Inău“, în Țara-
Românească la August 1643 (la mănăstirea Comana).
Sava (Brancovici); altul decât Mitropolitul), după 1643.

XXIX. (XXII) Episcopia Hușilor. |

Ioan, înainte de 1600 ; probabil 1597-9 ; fuge în Polonia,
Maiu-Iunie 1600 ; întors, Septembre 1600-1605.

Filotei, pus Iunie 1600 (—Septembre).

Filotei, a doua oară, c. 6 Maiu 1605—c. 1617.

Iosif, 1617.

Mitrofan, c. 1617—c. 1622.

Pavel, c. 1622—c. 1627.

Mitrofan al II-lea, c. 1627—c. 1633.

Ghedeon, c. 1633—c. 1656.

Sava, 1656.

Iorest, poate fost de Ardeal, 1656-7.

Teofan, 1657—c. Maiu 1658.

Dosoftei, pomenit la 10 Maiu 1658...

Serafim, apoi la Rădăuți, 1667.

Ioan de Secul, 1667-74.

Calistru, 1674-83.

Mitrofan, apoi de Buzău, 1683-1691.

Varlaam, 1691 – Ianuar 1709.

Sava, 19 Ianuar 1709—1713-4.

Iorest, 1713-4—1727-8.

Ghedeon, 1727-8—1734.

Varlaam, c. 1735.

Teofil, c. 1735—c. 1743.

Ierotei de Putna, c. 1744—Maiu 1752.

Inochentie de Putna, Maiu 1752-30 Octombrie 1782.

Vicariu: *Leon Gheuca*, episcop de Roman, 20 Novembre
1769-1770.

Iacov Stamate, apoi Mitropolit, Octombrie 1782—c. Iunie 1792.
Veniamin Costachi, 26 Iunie 1782—Iunie 1796.

Gherasim, apoi la Roman, 2 Iunie 1796—Mart 1803.

Meletie Brandaburul, apoi la Roman, 27 Mart 1803—1826.

Sofronie Miclescu, apoi Mitropolit, 1-iu Iunie 1826—1851.

Meletie Istrati, 31 Mart 1851—† 31 Iulie 1857.

Vicari: *Ghenadie Șendrea, de Tripoli*, 1857—8 Novembre 1858.

Calinic de Chariupolis, 8 | Novembre 1858—sfârșitul lui 1860.

Melchisedec Ștefănescu, 1860-64.

Dionisie de Traianupolis, Maiu 1865.

Iosif Gheorghian, apoi la Dunărea-de-jos, 17 Iulie 1865-79.

Calinic Dima, 1879-84.

Silivestru Bălănescu, 1884—1902.

Conon Arămescu-Donici, apoi Mitropolit Primat, 8 Februar 1902—14 Februar 1912.

Nicodim Munteanu, 18 Februar 1912—Decembre 1923 (retras).

Vicar: *Teofil Mihăilescu*, Decembre 1923—24 Mart 1924.

Iacov Antonovici, fost al Dunării-de-jos, 24 Mart 1924—† 31 Decembre 1931.

**XXX. (XXIII) Episcopi ai Proilavului (ai Brăilei),
Renilor, Ismailului, Chiliei, Cetății-Albe, Benderului,
apoi și Hotinului, Mitropolit „al Basarabiei și
Ucrainei“, 1772 ¹).**

Meletie Sirigul, 1644.

Ioanichie, 1716.

Calinic, apoi Patriarh de Constantinopol, 24 Septembrie
1743-16 Ianuar 1757.

Daniil, 1765 — † d. 1772.

Ioachim, 1777.

Chiril, 1788.

Calinic, 1814.

Antim („exarh a tot ținutul Dunării“), 1821-2 (poate 1828-9).

De *Hotin*: *Neofit*, episcop numit, 1765.

Amfilohie (apoi egumen de Zagavia), 1795.

Visarion Puiu (fost al Argeșului), ales la 29 Mart 1923.

*Urmează episcopia Achermanului și Benderului, Mitropolia
Basarabiei și episcopia Ismailului.*

¹ V. *Neamul Românesc*, XIII, n-1 237, p. 3.

XXXI. (XXIV) Biserica unită a Românilor din Ardeal și Ungaria.

Atanasie Anghel, instalat ca episcop unit la 25 Iunie 1701 — †
19 August 1713.

Ioan Țircă, sfințit la 1706-7 (fuge în Moldova).

Vicari : Iosif Bardia și Régay.

Wenceslas Frantz, ales 9 Septembre 1713; neaprobat.

Ioan Giurgiu Patachi, numit 23 Decembre 1715; aprobat de
Papa la 18 Maiu 1721 ca „episcop al Făgărașului“;
instalat în August 1723; † 29 Octombre 1727.

Vicariu : Adam Fitter, 1727-8.

Ioan Inochentie Clain, ales la 4 Iunie 1728; întărit de Împărat
la 25 Februar 1729; sfințit la 25 Octombre 1730; fuge
la Roma, Decembre 1744; abdică 7 Maiu 1751; † 23
Septembre 1768.

Vicari : Petru Aaron și Nicolae din Balomir.

Petru Pavel Aaron, numit 28 Februar 1752; sfințit 1-iu Sep-
tembre 1752; † 9 Mart 1764.

Atanasie Rednic, ales 30 Iunie 1764; întărit de Papa, 15
Maiu; † 2 Maiu 1772.

Grigorie Maior, ales 15 August 1772; numit 27 Octombre;
retras 12 August 1782; † Februar 1785.

Ioan Bob, numit 21 Octombre 1782; confirmat 15 Decem-
bre 1783; sfințit 6 Iunie 1784; † 7 Octombre 1830.

Ioan Lemeni, numit 23 August 1832; întărit de Papa, 16 April
1833; sfințit 6 Iunie; retras, Mart 1850; † 29 Mart 1861.

Alexandru Sterca-Suluțiu, numit 18 Novembre 1850; con-
firmat de Papa, 17 Februar 1851; sfințit 22 Iulie; † 7
Septembre 1867.

Ioan Vancea de Buteasa, numit 21 Octombre 1868; întărit
de Papă, 21 Decembre; † 31 Iulie 1892.

Victor Mihályi de Apsa, ales 16 April 1893; numit 9 No-
vembre 1894; instalat 26 Maiu 1895.

Vasile Suciu, 1-iu Ianuar 1921.

XXXII. (XXV) Episcopia de Oradea-Mare.

Meletie Covaci, titular de Tegèa, numit 12 Iulie 1748; † 1770.

Moise Dragoși, numit sufragane la 5 Novembre 1775; episcop 26 Iulie 1776; recunoscut de Papă la 16 Iunie 1777; sfințit la 9 Novembre; † 16 April 1787.

M. Savnițchi, neprimat de diecesă, 1787.

Ignatie Darabant, numit la 8 April 1788; confirmat de Papa la 3 Februar 1790; sfințit la Mart; † 31 Octombrie 1805.

Samuil Vulcan, numit la 25 Octombrie 1806; † 25 Decembrie 1839.

Vasilie Erdélyi, numit la 2 August 1842, recunoscut de Papă la 30 Ianuar 1843; sfințit la 11 Iunie; † 27 Mart 1862.

Iosif Papp-Szilágyi, numit la 1-iu Novembre 1862; sfințit la 3 Maiu 1863; † 5 August 1873.

Ioan Oltean, numit 1873; † 29 Novembre 1877.

Mihail Pavel, numit la 29 Ianuar 1879; † 1-iu Iunie 1902.

Dimitrie Radu, numit la 1902— † 8 Decembrie 1920.

Valeriu Traian Frențu, 1922.

**XXXIII. (XXVI) Episcopi de Buda, Câmpii
Măhaciului și în Ardeal.**

Dionisie Novacovici, instalat la Brașov, 11 Iunie 1761; † 8
Decembre 1767.

Vicariu: Ioan Gheorghievici, 1768.

Sofronie Chirilovici (residă în Sibiiu), 1-iu Decembre 1770-1783.

Ghedeon Nichitici, 6 Novembre 1783; instalat 1-iu Iunie
1784; † 6 Decembre 1788.

Gherasim Adamovici, 1789 — † 13 April 1796.

Vicari: Ioan Popovici de Hondol (1796-805); Nicolae
Huțovici, 1805; Aron Budai — 1810.

Urmează episcopi români ortodocși de Ardeal.

**XXXIV. (XXVII) Episcopi, apoi Mitropoliți, români
ortodocși de Ardeal.**

Vasilie Moga, întâiu episcop român, fără legătură cu eparhia Budei, Septembrie 1810; sfințit 21 April 1811 — † 11 Octombrie 1845.

Andrei Șaguna, administrator din 13 Iulie 1846; ales 2 Decembrie 1827; sfințit în Dumineca Tomei; 12 Decembrie 1850 Mitropolit; † 16 Iunie 1873.

Procopie Ivacișcovi, 1873-4 (patriarh sârbesc de Carlovăț; † 1881).

Miron Romanul, 21 Novembre 1874 — † 13 Octombrie 1898.

Ioan Meșianu, de la 14 Decembrie 1898 — † 3 Februar 1916.

Vasile Madngra, de la 6 August 1916 — 1-iu Octombrie 1918.

Nicolaie Bălan, ales la 14 Februar 1920.

**XXXV.(XXVIII) Episcopi ai Benderului și Achermă-
nului (Cetății-Albe).**

Gavriil Bănulescu, 1791.

Dionisie.

XXXVI. (XXIX) Episcopii Argeşului.

Iosif de Sivas, 13 Decembre 1793¹—† 27 Octombre 1820.

Ilarion, 20 Novembre 1820-23.

Grigorie Rătescu, 1823-8.

Ilarion, a doua oară, 1828—† 7-8 Ianuar 1845.

Vicariu: Samuil de Sinai, 1845-50.

Climent de Găiseni, 14 Septembre 1850-62.

Vicariu: Neofit Scriban, titular de Edesa, 1862-5.

Ghenadie, 1865-8.

Neofit Scriban, 1868-73.

Iosif Naniescu, 1873-5.

Ghenadie Petrescu, 1875-93.

Gherasim Timuş, ales 1893.

Visarion Puiu.

Lazăr Duma.

¹ Cf. şi Iorga, *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, II, p. 377 şi nota 5.

XXXVII. (XXX) Mitropolia Basarabiei.

{Urmare a Hotinului : „Mitropolit : „Mitropolit al Chișinăului și Hotinului.“)

Gavriil Bănulescu, fost de Acherman și Gotia, și exarh în Principate, 1812—† 30 Mart 1821.

Vicariul său : Dimitrie sau Daniil Sulima, de „Acherman și Bender“.

Nicodim Munteanu, locțiitor.

Gurie Grossu.

Episcopii următori de Chișinău și Acherman sânt Ruși.

XXXVIII. (XXXI) Episcopia de Arad
(faza românească).

Nistor Ioanovici, 1829—† 1830.

Gherasim Raț, 1830—† 1850.

Procopie Ivacičovici, apoi Mitropolit, 1853-73.

Miron Romanul, 1873-4.

Ioan Meșianu, 1875—1898.

XXXIX. (XXXII) Episcopia Lugojului.

Alexandru Dobra, numit la 17 Mart 1854; sfințit la 28 Octombrie 1855; † 13 April 1860.

Ioan Oltean, numit la 25 Iulie 1870; recunoscut de Papa la 5 Octombrie; sfințit la 18 Decembrie; 1873 trecut la Orade.

Victor Mihályi, numit 25 Novembre 1874; recunoscut de Papa, 21 Decembrie; sfințit 14 Februar 1875; Mitropolit, Novembre 1894.

Dimitrie Radu, numit la 22 Novembre 1896; recunoscut de Papa 3 Decembrie; sfințit 9 Maiu 1897; trece la Oradea-Mare 1902.

XL. (XXXIII) Episcopia de Caransebeș.

Vicariu : Ignatie Vuia, 1865.

Ioan Popazu, 6 Iulie 1865, 1865—† 5 Februar 1889.

Nicolae Popea, 1889—1908.

XLI. (XXXIV) Episcopia Ismailului (Dunării-de-jos).

(urmare a Proilavului ; creată 17 Novembre 1864.)

Melchisedec Ștefănescu, apoi la Roman, 11 Maiu 1865—27 Februar 1879.

Iosif Gheorghian, apoi Mitropolit Primat, fost la Huși, 27 Februar 1879—22 Novembre 1886.

Partenie Clinceni, apoi al Moldovei, 1° Decembre 1886—1902.

Pimen Georgescu, 1902—5 Februar 1909.

XLII (XXXV). Episcopi ai armatei.

Iustinian Teculescu.

Ican Stroe.

A D A U S¹.

Episcopi catolici de Iași (p. 315):

Udalric Copolloni (administrator), 1916—1920.

Alexandru Cisar (episcop), 1920—1924.

Mihail Robu (episcop), 1924.

Arhiepiscopi de București (p. 316):

Alexandru Cisar, Decembre 1924.

Episcopia Severinului și a Noului-Severin sau a Râmnicului (p. 323):

Vicari-geranți: Alexe Șerban Craioveanul, Vartolomei
Stănescu, 6 Novembre 1918—6 April 1921.

Episcopi exempti ai Bucovinei, apoi ai Bucovinei și Dalmației (p. 338):

Vicar: Ipolit Vorobchievici, Rădăuțeanul, hirotonit la 14
Septembre 1919.

Episcopia de Cetatea-Albă—Ismail (înființată la 1923) (p. 355):

Nectarie Cotlarciuc, de la 29 Mart 1923—17 Novembre 1924.

Iustinian Teculescu, de la 17 Decembre 1924.

¹ Tabelele de episcopi tipărindu-se fără voia mea, sânt silit a adăugi
aicea completarea lor.

Episcopii Argeşului (p. 356):

Calist Ialomiţeanul, 4 Februar 1912—† 31 Maiu 1917.

Teofil Mihăilescu, 17 Septembrie 1917—6 Novembre 1918.

Vicari-geranfi: Vartolomei Stănescu şi Evghenie Humulescu
Piteşteanul, 6 Novembre 1918—6 April 1921.

Mitropolia Basarabiei (p. 357):

Vicar: Dionisie Erhan, Tighineanul, ales 7 Iulie 1918, hirot.
22 Iulie 1918.

Episcopia de Arad (faza românească) (p. 358):

Ioan Pap, 1898—† 21 Ianuar 1925.

Grigorie Comşa, de la 17 Iunie 1925.

Episcopia Lugojului (p. 359):

Vasile Hossu, 1903—1913.

Valeriu Frenţiu, 1913—1922.

Episcopia de Caransebeş (p. 360):

Miron Cristea, 1909—1-iu Ianuar 1920.

Episcopia Ismailului (Dunării-de-jos) (p. 361):

Nifon Niculescu, 22 Mart 1909—1-iu Ianuar 1921.

Vicar: Platon Ciosu-Ploesteanul, 1922—1923.

Iacov Antonovici, 30 Mart 1923—24 Mart 1924 (trecut la Huşi).

Cosma Petrovici, 24 Iunie 1924.

Episcopia Clujului, Vadului şi Feleacului.

Nicolae Ivan, de la 19 Decembre 1921.

Episcopia Constanţei-Tomis (înfiinţată 1923).

Ilarie Teodorescu, 30 Mart 1923—28 Septembrie 1925.

Gherontie Nicolau, de la 30 Mart 1926.

Episcopia ortodoxă de Oradea-Mare.

Roman Ciorogariu, de la 23 Decembre 1920.

Episcopia greco-catolică a Maramurăşului.

Alexandru Rusu, de la 2 Februar 1931.

Biserica romano-catolică.

Gustav Carol Majláth, numit episcop al Transilvaniei la anul 1897.

Arhiepiscopul Netzhammer, numit la 16 Novembre 1905, consacrat la Roma la 5 Novembre 1905, demisionat la 14 Iulie 1924.

Arhiepiscopul Alexandru Cisar, numit administrator apostolic, fiind episcop de Iaşi, la 19 Iulie 1924. Numit arhiepiscop al Bucureştilor la 12 Decembre 1924.

Biserica ortodoxă a Bucovinei.

Mitropolitul Vladimir de Repta 1902 — 1-iu Novembre 1924.

Mitropolitul Nectarie Cotlarciuc, 7 Novembre 1924.

Biserica ortodoxă din Transilvania.

Mitropolitul I. Meşianu, 14 31 Decembre 1898 (ales) — 3 Februar 1916.

Mitropolitul V. Mangra, 6 August 1916—1/14 Octombrie 1918.

Scaunul vacant de la 1 14 Octombrie 1918—14/27 Februar 1920.

Mitropolitul Nicolae Bălan, ales la 14/27 Februar 1920.

Biserica unită.

Mitropolitul Victor Mihaly de Apşa, ales 16 April 1893, instalat la 26 Maiu 1895. †

Mitropolitul Vasile Suciu, 1-iu Ianuar 1921.

COMPLECTĂRI.

La pag. 316 :

Raimund Netzhammer, 16 Septembrie 1905—*Iulie 1924.*

La pag. 338 :

Vladimir de Repta, de la 1902—*1-iu Novembre 1924.*

Nectarie Cotlarciuc, *de la 17 Novembre 1924.*

La pag. 342 :

Dionisie Climescu, 1894—*† 1921.*

Ghenadie Niculescu, *de la 30 Mart 1923.*

La pag. 356 :

Gherasim Timuș, ales 1893—*† 1912.*

Visarion Pușu, *de la 6 April 1921—30 Mart 1923.*

Lazăr Duma, *de la 18 Novembre 1923.*

La pag. 357 :

Nicodim Munteanu, locțiitor, *de la 14 Iunie 1918—1-iu Decembrie 1920.*

Gurie Grossu, *de la 1-iu Decembrie 1920 (în April 1928 ridicat la rangul de Mitropolit).*

La pag. 359 :

Alexandru Nicolescu, *de la 25 Februar 1922.*

La pag. 360 :

Iosif Traian Bădescu, *de la 30 Iulie 1920.*

La pag. 362 : Episcopi ai armatei (cu titlul de Alba-Iulia):

Iustinian Teculescu, *ales 8 Decembrie 1922, hirotonit 5 Mart 1923.*

Ioan Stroe, *ales 20 Maiu 1925, hirotonit 15 Iunie 1925.*

T A B L A N U M E L O R

Redactată după aceia de la ediția I, de D. Munteanu-Râmnic, profesor,
de Eugenia Corone, învățătoare misionară.

A.

Aaron (Florian, profesor, II, 256.

Aaron (Petru Pavel, episcop de Ardeal), II, 122-3, 127, 130, 133, 135-6, 164.

Aaron Teodor, negustor în Sibiiu), II, 206.

Abaza (Pașă dunărean), I, 303.

Abrami (Ioan, predicator), II, 55.

Acachie (egumen de Putna), I, 109.

Academia domnească (din București), II, 50, 224. (din Iași), II, 182.

Academia ortodoxă, II, 244.

Academia Mihăileană, II, 245.

Academia Moghilo-Zoboreștia-nă, II, 137.

Academia din Moscova, I, 389.

Acaftist al Sf. Cruci (de Hagi C. Pop, 1802), II, 208.

Acaftistul din 1763, II, 135.

Acaftistul din 1784, II, 149.

Acaftistul din 1786 (de Bob), II, 206.

Acaftistul din 1801 (de Clain), II, 208.

Acaftistul din 1802 (Sibiiu), II, 219.

Acaftistul din 1807, II, 218.

Acaftistul lui P. Movilă, I, 293.

Acaftistierul românesc, I, 396.

Achirie (protopop de Inidoara și Hațeg), II, 176.

„Acolutiile” lui Daponte din 1736, II, 109.

„Actele Sinodale” de Victor de Apșa, II, 279.

Acxtelmeier (prezicător german), II, 52.

Adam, preot în Cipru, I, 250.

Adamovici (Gherasim), II, 199, 200, 207.

„Adevărata mângâiere” (lucrare din 1761), II, 136.

„Adormirea Maicii Domnului” (hram al Mănăstirii Bistrița), I, 76.

Adormirea (biserică în Costești), I, 289.

Adormirea biserica lui Lăpușneanu și Corniact), I, 255.

Adrianopol (Mitropolia greacă din), I, 214, 416, 418.

- (și tratatul de la, din 1829), II, 241.
- „Adunarea de Dogme” (de Atanasie, 1816), II, 220, 227.
- „Adunarea Cuvintelor” (de Paisie Veliciovski), II, 220.
- „Adunarea de multe învățături (de Antim, 1757), II, 163 n. 3.
- „Adunarea de rugăciuni”, (1751), II, 154.
- Afumați (moșia), II, 69.
- Agafon (episcop de Roman și Mitropolit al Moldovei), I, 191, 205, 238, 242.
- Agafon (cărturar, egumen de Tismana), I, 57.
- Agafon (de Vorona), II, 179.
- Agallianos (Teodor, polemist din sec. XV), I, 421.
- Agapia (mănăstirea), I, 205, 240; II, 74-5, 178-9, 261, 299.
- „Agapit și Dosoftei” (traducere de P. Movilă, 1628), I, 293.
- „Aghiazmatariul” (publicație ieșeană), II, 229.
- Agiud, I, 273 n. 2.
- Aiud (oraș), I, 181, 356; II, 25.
- Alani, I, 29.
- Alaric șef visigot, I, 17.
- Alba-Iulia, I, 72, 114, 111, 223; II, 277, 280, 308.
- „Alcătuire înaurită” de Toma Cara), II, 164.
- Aldobrandini (legat papal), I, 195.
- „Alegere din Psaltire” (de Iosif de Argeș), II, 209.
- „Alegeri din Psaltire” (de Neofit egumenul), II, 168.
- Alexandria (orașul și Patriarhia), I, 239, 295, 361, 363; II, 64, 185, 257 n. 6, 268.
- Alexăndrel (fiul lui Ilie-Vodă), I, 79, 80, 88, 90. V. și Alexandru-cel-Tânăr.
- Alexandrovici (Timotei, tipograf), I, 297.
- Alexandru al lui Basarab, I, 27, 30-1, 33, 39; II, 243.
- Alexandru-cel-Bun, I, 30-1, 58-9, 62, 68-9, 71-80, 83, 96-8, 101, 111-12, 125; II, 83, 243.
- Alexandru-Vodă-Aldea, I, 88.
- Alexandru-Vodă-cel-Tânăr, I, 79-80, 88.
- Alexandru-Vodă, fiul lui Ștefan-cel-Mare, I, 122.
- Alexandru-Vodă Lapușeanu, I, 82, 96, 99, 103, 109, 111-3, 122, 147, 155, 162, 164-5, 173, 185, 191, 193, 194, 206.
- Alexandru-Vodă Mircea (Domn al Țerii-Românești), I, 31-3, 46, 60, 113, 116, 148-9, 152.
- Alexandru-Voda Movilă, I, 233, 246.
- Alexandru-Voda Iliș, I, 250-3, 261, 266, 276, 279, 305.

Alexandru-Vodă Coconul (fiul lui Radu Mihnea), I, 228, 246, 249, 264, 272, 279.

Alexandru-Vodă Ipsilanti, II, 68, 145, 180, 185.

Alexandru Constantin-Vodă Mavrocordat, II, 185-7.

Alexandru - Vodă Moruzi, II, 140, 179.

Alexandru-Vodă Callimachi, II, 183.

Alexandru-Vodă Ghica, II, 239, 265, 270, 271.

Alexandru (Țar bulgăresc), I, 30, 42.

Alexandru (duce de Lituania), I, 70.

Alexandru (Niculescu, episcop de Lugoj), II, 307.

Alexandru (Rusu, episcop de Maramurăș), II, 307.

Alexie Comnenul (Împărat bizantin), II, 12.

Alexie Romanov (Țarul Rusiei), I, 314 n. 1, 359, 361-2; II, 52.

„Aflavita sufletească” (traducere de Dimitrie de Rostov), II, 183-4.

„Alfavita sufletească” (Sibiiu, 1803), II, 208.

„Alfavitul” blăjean din 1783, II, 196.

Allatius (Leon, dascăl), I, 296, 420, 424.

Alvinț (Ioan din), I, 371.

Amasia (Mitropolia de), I, 50; II, 102.

Ambrosie (arhiereu de Ecaterinoslav, vicariu al Moldovei), II, 186.

Ambrosie (Pamperis, călugăr, dascăl), II, 145.

Amfilohie (episcop de Hotin), II, 168, 188.

Amfilohie (episcop de Rădăuți), I, 205, 238.

Amlaș (ținut-feudă), I, 169, 383.

Amsterdam (oraș), I, 312.

Ana (Țarina Rusiei), II, 94.

Ana Doamna (soția lui Alexandru-cel-Bun), I, 69-70, 76-7, 103.

Ana (văduva lui Gole), I, 263.

Anania (Mitropolit de Ungrovlahia), I, 149.

Anania episcop de Buzău), I, 123.

Anania de Sivas episcop), II, 246.

Anania egumen de Bistrița), I, 251.

Anastasia Doamna (soția lui Roman-Vodă), I, 78, 95-6.

Anastasia fiica lui Lațcu), I, 77, 96.

Anastasia (mama lui Al. Lăpușeanu), 161.

Anastasia Doamna (soția lui

- Duca-Vodă), II, 74, 80, 170, 182.
- Anastasiu (Mitropolit al Moldovei supt Ioan-Vodă-cel-Cumplit), I, 191, 193-4.
- Anastasiu (Crimca, Mitropolit al Moldovei), 241, 242, 243-5, 247, 250, 261, 265-6, 276, 303-4.
- Anastasiu (episcop de Rădăuți), I, 241.
- Anastasiu (episcopi de Roman), I, 315, 360, 392.
- Anastasiu (episcop de Vad), I, 114.
- Anastasiu (ucenicul lui Macarie), I, 162.
- Anastasiu (egumen de Galata), I, 241.
- Anastasiu (egumen de Moldovița), I, 91.
- „Anastasiu Sinaitul” (traducere de Clain), II, 204.
- „Anastasimatiul” din Viena, II, 224.
- „Anastasimatiul” de Anton Pann, II, 257.
- Anca (Doamna), I, 157.
- Anchial (salinele de la), I, 155.
- Andrei Șaguna, Mitropolit al Ardealului), II, 273-8, 280, 281-4, 304. V. și Șaguna.
- Andrei (Wasilo, episcop catolic de Siretiu), I, 44.
- Andrei ucenicul lui Mitrofan de Bisericiani), I, 398.
- Andrei (jude de Câmpulung), I, 415.
- Andrei din Creta (Viața lui), II, 92.
- Andrian (călugăr și egumen de Putna), II, 88.
- Andriana (soția Vornicului Șerban Cantacuzino), II, 67.
- Andriano (de la Argyrokastron, mănăstire rumeliotă), I, 394.
- Andronie (egumen de Verbila), I, 144.
- „Analele lui Baronius” (de preotul Ștefan), II, 137.
- Anghelina (fiica lui Neagoe-Vodă), I, 135.
- Anghelina (soția lui Ștefan Brancovici), I, 127.
- Aninoasa (mănăstire), I, 147 n. 2; II, 214.
- Aninoasa (sat; danie), I, 137 n. 4.
- Antifoanele din 1817, II, 227.
- Antifoanele lui Nichifor Xanthopoulos, II, 229.
- Antihristul rusesc (traducere de preotul Radu), II, 161.
- Antim (Mitropolit al Țerii-Românești în 1381), I, 45, 18, 49, 65, 250.
- Antim Ivireanul (Mitropolit al Țerii-Românești), II, 10-1, 14, 17, 21, 50-1, 53-6, 58, 68, 88, 99, 111, 216.

- Antim episcop de Râmnic), II, 21, 101.
- Antim arhimandrit grec), I, 295.
- Antim Creșul egumen de Biserici), II, 92.
- Antim egumen de Humor , II, 170.
- Antim arhimandrit de Sinaia), II, 64.
- Antim mănăstire), II, 107.
- „Antimisul” lui Macarie (din 1429), I, 75.
- Antioh Cantemir Domn al Moldovei), II, 13, 76-8, 80, 87.
- Antiohia Patriarhia de), I, 39, 361, 363; II, 64.
- Antirisis lucrare grecească din 1817), II, 227.
- Antologhionul lui Petru Movila, I, 293.
- Antologhionul slavon (al lui Melchisedec), I, 300 n. 2.
- Antologhionul din 1702 1715, II, 46.
- Antologhionul din 1705, II, 99.
- Antologhionul din 1762, Iași, II, 113.
- Antologhionul din 1777, București, II, 118.
- Antologhionul din 1828-9, II, 228.
- Antologhiul din 1628 (Liov), I, 297.
- Antologhiul din 1697, II, 11.
- Antologhiul din 1736-7, II, 109, 112.
- Antologhiul din 1752 Râmnic), II, 145.
- Antologhiul din 1756, II, 154.
- Antologhiul din 1785 de Strilbișchi), II, 183.
- Antologhiul din 1800, II, 210.
- Antonie-Vodă din Popești, II, 51, 63, 73, 80.
- Antonie-Vodă Roset, I, 285 380, 397.
- Antonie Patriarh de Peć), I, I, 51, 156.
- Antonie Putneanul Mitropolit al Moldovei, II, 83-5, 94, 113.
- Antonie din Argeș episcop grec), I, 255.
- Antonie proegumen de Putna și episcop de Roman la 1787), II, 170, 186.
- Antonie egumen de Agapia), II, 90.
- Antonie (egumen de Humor), II, 172.
- Antonie (egumen de Moldovița), I, 340.
- Antonie de la Neamț), II, 178.
- Antonie egumen de Putna), II, 157.
- Antonie monah din Putna), II, 97.
- Antonie egumen de Râșca), II, 178.

„Antropologhia” lui Vasici-Un-
gurean. II. 274.

Apaffy I-iu (Craiu al Ardea-
lului), I, 349, 357, 364-7, 369.
370-3. 383, 390; II, 26.

Apaffy al II-lea Craiu al Ar-
dealului), I, 422.

Apameia vicariatul de), II,
251.

„Apantisma”, lucrarea Mitro-
politului Veniamin, II, 229.

Apocalipsul din 1816, II. 219.

„Apologhia” lui Dimitrie de
Rostov, din 1803. II. 211.

„Apologhia” din 1816, II, 220.

„Apologhia” lui Nectarie. II,
223.

„Apologhia contra celor fără
de Dumnezeu” (traducere de
Gherontie), II, 191.

Apor (groful), II, 34.

Apostolu (Manos, negustor
grec), II, 14, 66.

„Apostolul” din 1547, I, 115.

„Apostolul” din 1563, I, 177.

„Apostolul” din 1610, I, 244.

„Apostolul” din 1683, I. 406;
II, 100.

„Apostolul” din 1704, II, 15.

„Apostolul” slavon din 1704,
II. 101.

Apostolul slavon din Buzau, de
episcopul Damaschin, II, 106.

„Apostolul” din 1731. II. 111.

„Apostolul” din 1713 de Da-
maschin), II, 112.

„Apostolul” din 1756, II, 154.

„Apostolul” din 1761 de Stoi-
covici), II, 147.

„Apostolul” din 1767, II, 135.

„Apostolul” rusesc din 1791
de Strilbițchi), II, 184.

„Apostolul” din 1801, II, 188.

„Apostolul” din 1851, II, 236.

„Apostolul românesc” de Mi-
sail Calugărul), II, 92.

„Apostolul” muntean, I, 109

Arad orașul și episcopia), II,
121, 125, 281, 283.

„Arătarea Credinței” lucrare
de Sf. Ioan Damaschin), II,
50.

Arbure Luca), I, 107, 108.

Arcadie (Ciupercovici, Mitropo-
lit al Bucovinei), II. 287.

Ardeal episcopia catolică din),
I. 26-7. 43; II, 118.

Argeș palatul domnesc din),
I. 39, 41.

Argeș episcopia latina de), I,
66. 106.

Argeș episcopia de), I, 30,
32, 37, 39, 41, 13, 134, 137,
149, 274; II, 190, 247. (și
stavropighia de), II, 71.

Argeș mănăstirea), I, 134-5,
142. 283; II, 68, 71, 127, 172.

Arghira soția lui Radu-Vodă
Mihnea), I, 247.

Arhanghelul schit în Vâlcea),
II, 64.

Arhanghelii cei trei , pecete
bălgrădeană,, II, 26.
„Arhieraticonul” lui Grigore
Maior din 1777, II, 135.
Arhimandritul, biserică în Bu-
curești, II, 62, 65.
Arianismul forma de credin-
ță), 1, 17.
Aristinos Alexie Rodianul , I,
343.
Aritmeticele din 1782, 1795, II,
196.
Armeniu protopopia din , II,
23, 388.
Arnota mănăstire), I, 288; II,
67, 102, 104, 236.
Aromânii din Pesta, II, 273.
Aron-Vodă al Moldovei, I, 203,
205-7, 239.
Aron-Vodă (mănăstire), I. 218
n. 6; II, 89.
Arpaș (mănăstire în Făgăraș),
II, 126.
Arsenghi episcop catolic), I,
195, 199, 211.
Arsenie Patriarh al Serbiei),
II, 125.
Arsenie duhovnicul), II, 121.
r en e călugăr din Putna), II,
9 .
Arta episcopia de), II, 215.
Artimon (egumen de Solca),
II, 172.
Arva ținutul , I, 62, 226.
Asachi (Gheorghe), II, 222,
242, 245.

Asăneștii familia), I, 21.
„Asociația ardeleană”, II, 278,
307.
Atanaric (prigonitorul , I, 17.
Atanasie Patelaros, Patriarh
de Constantinopol), I, 295,
314-5, 318.
Atanasie Patriarh de Antiohia)
II, 16, 17, 60.
Atanasie (Patriarh de Alexan-
dria), II, 163.
Atanasie Risea, Patriarh de
Ohrida), I, 154.
Atanasie episcop de Buzău în
1570 , I, 151, 157.
Atanasie Mironescu, Mitropo-
polit), II, 30.
Atanasie episcop de Roman,
și Mitropolit), I, 216, 276,
303.
Atanasie episcop de Râmnic)
II, 254. V. Atanasie Mitro-
polit).
Atanasie Stoenescu, episcop de
Roman și Râmnic, II, 258.
Atanasie, episcop de Roman,
1724), II, 177.
Atanasie Anghel, Mitropolitul
Unirii în Ardeal), II, 9, 18,
22-3, 25, 30-1. 33-4, 36-7,
39-41, 49, 121, 301.
Atanasie Rednic episcop de
Ardeal , II. 22, 12. 135-6,
276.
Atanasie Mitropolit de Seve-
rin), I, 49.

Atanasie (episcop muntean în 1553), I, 150.

Atanasie Mitropolit de Ico-niu), I, 363.

Atanasie Krupski episcop de Muncaciu, la 1614), I, 228.

Atanasie (egumen de Bistrița), I, 241.

Atanasie egumen de Drago-mirna), II, 90.

Atanasie egumen la Hangu), II, 90.

Atanasie de la Ciugud (că-lugar), II, 9.

Atanasie de Paros, II, 191.

Atanasie episcop de Silistra), II, 12, 17.

Atanasievici Constantin, preot la Râmnic), II, 145.

Atanasievici Ieremia (tipo-graf, 1731), II, 111.

Atena orașul), II, 248-9.

Athyra oraș), I, 73.

„A Thomii de la Câmp” Imi-tația lui Hristos, 1813), II, 204.

Athoniții (călugării de la A-thos), I, 51-2, 124.

Athos, I, 48, 50-52, 121-3, 130, 135, 319; II, 65, 117, 160, 175, 189, 263, 268.

Augsburg Confesia din 1545 de la), I, 169.

Augustin Vladică de Bălgrad), I, 231.

Aureliu preot în Vișău), I, 237.

Auxentie episcop arian), I, 17 n. 1.

Auxentie Mitropolit al Sofiei), I, 418; II, 11, 16, 18.

Averchie prelat grec), I, 290.

Avignon reședința papală), I, 31, 27.

Avram din Burdan (episcop în Bihor), I, 333.

Avram protopop), II, 30.

Avram de Stage prelat grec), I, 260.

Avrig protopopia din), II, 26.

Azov cetatea), I, 259; II, 52.

B.

Babele schit putnean , I, 118; n. 1, 286.

Babeni schit în Râmnicul-Sa-rat), II, 64.

Bacău ținutul și vama din), I, 77, 81, 102, 112, 171.

Bacău biserica și manăstirea), I, 102, 195. episcopia Cu-manilor), I, 22. episcopia catolică), II, 229. protopo-pia din), II, 26.

Bacov Ioan, Rusul), I, 403.

- Bădăuți (biserica de la), I, 101.
 Badea Clucerul (ctitor), I, 147
 n. 6.
 Bahluiu râu, I, 101.
 Baia cetatea, biserica și episcopie din), I, 69, 72, 74-6, 80, 101, 106, 112, 171.
 Baia-de-Aramă, II, 65.
 Baia-de-Criș protopopia din), II, 26.
 Baiezid sultanul), I, 51, 89.
 Balaban arhimandrit neunit), I, 256.
 Bălăceanca, II, 223.
 Bălăcescu (Dionisie), II, 112.
 Balamucii schit în Ilfov , II, 64.
 Balasachi „marghiolul” lui Radu-Voda , I, 378.
 Bălașa Doamna soția lui Constantin-Voda Cârnu), I, 228, 283; II, 17, 68.
 Balașa nora lui Constantin Brâncoveanu), II, 68.
 Bălășescu (Nicolae, profesor), II, 254-5, 280.
 Balassa Melchior), I, 175.
 Balc (Balița, fiul lui Sas Voevod , I, 62, 192, 218, 226, 263.
 Balcani (Patriarhia slavonă din), I, 89. (tipografia slavonă din), I, 132.
 Băleanu (Udrea), I, 147.
 Bălgrad (cetatea), I, 215, 222, 224, 230, 301, 355-8, 364-5, 370; II, 34, 138 .
 Bălgrad arhiepiscopia și Mitropolia din), I, 225, 229, 300, 381; II, 25, 44, 277. (protopopia din), I, 388; II, 26. (și biserica latină din), I, 223, 391.
 Balica (Nastasia). V. Nastasia.
 Bălinești (biserica din), I, 104.
 Balogh teologul), II, 121.
 Balomir (Nicolae, egumen de Argeș), II, 132.
 Balș caimacamul Moldovei , II, 170, 213, 331, 263.
 Baltazar (paroh din Suceava), I, 211.
 Bălteni biserica de la), I, 289.
 Banat, I, 43, 48-9, 51. 56-7, 175, 302; II, 37, 107.
 Bandini misionar polon în Moldova), I, 412.
 Bánffy baronul, guvernator al Ardealului), I, 422; II, 38, 206.
 Bănilă (sat; danie), I, 96.
 Banul biserică în Buzau , II, 67, 147.
 Banul Ioan ctitor , I, 253.
 Banul Toma ctitor), I, 143.
 Bărăganul câmpia , I, 285.
 Barányi (Ladislau, Iesuit , I, 423-5; II, 22, 36.
 Barați biserica Franciscanilor în Târgoviște), I, 66-7, 413-4.

- Barbovski Teodosie, Mitropolit, I, 304.
- Barbu mănăstire buzoiană), II, 63.
- Barbu (Mare Ban de Craiova), I, 121-5, 130, 286.
- Barbu fiul boierului Neagoe), I, 121.
- Bardia Isif, teolog), II, 42.
- Barcsai Acațiu, Craiu ardelean), I, 302, 334, 349-50, 354, 357, 371, 397.
- Bari moaștele Sf. Nicolae de la), I, 252.
- Barilovici Leontarie), I, 392.
- Bariț Gheorghe), II, 273.
- Bârlad orașul), I, 72, 422.
- Bârnova (mănăstirea), II, 89.
- Barnovschi-Vodă, I, 267, 270, 305-6.
- Barnovschi mănăstirea), I, 266; II, 89.
- Bârnuț Simion), II, 271, 273, 275-6, 280.
- Bârsa ca ținut al Teutonilor), I, 25.
- Bart tipograf în Sibiiu), II, 135, 199, 207, 210.
- Basarab-cel-Bătrân, I, 67, 102.
- Basarab-cel-Tânăr, I, 117, 124, 130, 131, 138, 176.
- Băsarăbeștii (familie domnitoare în Muntenia), I, 131.
- Băsești protopopia din), II, 26.
- Basta Gheorghe, guvernator al Ardealului), I, 227, 229-30.
- Báthory Andrei, cardinalul), I, 244.
- Báthory Cristofor), I, 184-5.
- Báthory (Gábor), I, 228, 231, 251.
- Báthory Ștefan), I, 182.
- Báthory (Sigismund), I, 56, 189, 207, 220-4, 351.
- Becicherechi (Mihai), II, 110.
- Becich (Antonio, episcop de Nicopole), II, 59.
- Beck organizator al „fondului religios), II, 172.
- Beghiș (protopopia din), II, 23.
- Beiuș (protopopia din), I, 175; II, 124.
- Béla fiu de rege ungar), I, 26.
- Beldiman Alexandru), II, 232.
- Beldy nobil ungar), I, 370, 373.
- Belgrad (Mitropolia sârbească din), I, 89, 188; II, 103-4.
- Benedict (episcop de Severin), I, 67, 84.
- Benedict (preot cretan), I, 254.
- Benescu (Ilie, traducător), II, 257.
- Benkő (învățat ungar), II, 194.
- Benkner (Hans, judele Brașovului), I, 174, 176-7, 179, 187.
- Beocin mănăstire sârbească), I, 352.
- Berânda Pavel), I, 292.
- Berca mănăstire), II, 66.

Bereg (ținut lângă Maramuraș), I, 62, 226.
 Berhomete protopopia de), II, 172.
 Berivoiu protopopia de , II, 26.
 Bernard episcop catolic de Milcov), I, 27.
 Bersacov mănăstire sârbească), I, 127.
 Bernardini Ordin de misionari catolici), I, 197.
 Besborodco guvernator rus al Principatelor), II, 184.
 Beșimbac satul), II, 43.
 Beșteleiu schit în Argeș , II, 65.
 Betleem mănăstirea), I, 62, 382. și episcopia de , II, 60.
 Bethlen Ioan, istoric), I, 319.
 Bethlen Gábor, principe), I, 352.
 Bethlen Ștefan, principe al Ardealului), I, 231-3, 236.
 Bczdin mănăstirea), I, 282.
 Bia protopopia din , II, 121.
 Bialogrod Mitropolia de), II, 94
 Biandrata medic italian, I, 170.
 Bibescu-Voda, I, 55; II. 236, 268.
 Biblia ebraică, I, 188.
 Biblia lui Ieronim, I. 399.
 Biblia germană, I, 169.

Biblia traducere de Ulfila), I, 16.
 Biblia lui Chesarie de Buzău, II, 241.
 Biblia (talmăcire ceha), I, 83-4, 139.
 Biblia slavonă din 1581, I, 208.
 Biblia lui Șerban-Vodă din 1688, I, 13, 407, 409, 411; II, 241.
 Biblia lui Clain din 1795, II, 203, 241.
 Biblioteca Putnei, II, 97.
 Biblioteca din Belgrad, I, 188.
 Biblioteca din Viena (manuscripte la), I, 214.
 „Biblioteca” publicație românească la Pesta), II, 244.
 Bicsad manastire în Țara Ouașului), II, 27.
 Bihor comitatul și protopopia de), I, 231; II, 27, 124, 125.
 Bilai diacon din Șcheia), I, 272.
 „Biografiile lui Antim, Filaret al II-lea și Dionisie Romanò de Buzau”, lucrarea lui Melchisedec în 1886, II, 253.
 Biró David Piarist, editor), II, 135.
 „Biserica Curții Domnești” din București, I, 145.
 Biserica „Dintr'un lemn” jud. Vâlcea, I, 34.
 „Biserica Domneasca” din Argeș, I, 41.

- „Biserica Domneasca” din Târgoviște, II, 68.
- „Biserica Domnească” din Vaslui, I, 102.
- „Biserica Maicii Domnului”, (ctitorie teutonică), I, 35.
- „Biserica Neagra” din Brașov luterană), I, 36.
- „Biserica Oltenilor” ctitoria lui Eftimie de Râmnic), I, 156.
- „Biserica Razvan” din București ctitoria lui Ștefan Răzvan), II, 64.
- „Biserica Târgului” din Târgoviște, I, 283 n. 7, 300.
- „Biserica ortodoxă română” revistă), II, 298.
- Biserici mănăstirea), I, 103, 234, 272-3; II, 89, 91, 178.
- Bistra (Vlădica din), I, 332.
- Bistrița cetate), 81, 98, 114, (biserica românească din , I, 34. și protopopia din), II, 23.
- Bistrița mănăstire olteană), I, 129-30, 136, 138, 161, 233, 240, 250, 261, 328, 355; II, 11, 67, 102, 104, 133; 236.
- Bistrița Teofil și Anania, egumeni de , I, 251.
- Bistrița (mănăstire moldovenească), I, 58, 64, 76-7, 80, 81, 88, 97, 100, 103, 111, 125, 251, 268; II, 76, 89, 91, 133.
- Bistrița (Atanasie, egumen de), I, 241.
- Bizanție (episcop de Maramurăș), II, 122, 218. V. Ghendadie (Bizanție).
- Blaj orașul), II, 121, 131, 134, 164, 244, 280, 281, (și topografia din), II, 134, (școlile din), II, 197. (conferința națională din 1848 de a), II, 131, 275.
- Blaj protopopia din), II, 32, mănăstirea din), II, 208, episcopia de), II, 136, 206, Mitropolia din), I, 224; II, 282.
- Blajovschi episcop de Maramurăș), II, 122.
- Blatadon manastire în Salonic), I, 201.
- Bob Fabian, profesor ardelean), II, 136, 198, 200, 206, 222, 243, 275-6.
- Bocskai Ștefan, principe al Ardealului), I, 229.
- Boer Sigismund , I, 375.
- Boerescul Zaharia, profesor de teologie), II, 254.
- Bogdan I-iu, I, 13, 95.
- Bogdan-Vodă fratele lui Alexandru-cel-Bun , I, 62, 96.
- Bogdan-Voda Orbul, I, 100-1, 103, 107, 109, 122, 124, 126, 131, 157, 159, 164.
- Bogdan-Vodă (fiul lui Al. Lăpușeanu), I, 197.

Bogdan Lupu, boier moldo-
vean), I, 123; II, 13.
Boghici frații, tipografi în
Brașov), II, 208.
Bogomil pavlichianul, I, 84.
„Bogoslovia” de Macarie de
Bistrița, II, 165.
Bohotin (sat), I, 80.
Boiagi, II, 273.
Bojidar tipograf venețian), I,
187.
Bojinca Damaschin, profesor,
jurist ardelean), II, 214-5,
254.
Bonaventura del Campofran-
co conventualul), I, 413.
Bonnicio Paolo), I, 412.
Borbély Gheorghe), I, 351.
Boris rege bulgar), I, 19.
Boroș-Inău, I, 352.
Borzești biserica din), I, 102,
108.
Bosie Ștefan, boierinaș), II,
151.
Botna lacul, I, 80.
Botoșani orașul), I, 101, 112;
II, 250.
Boufier geograf), II, 168.
Bozen biserica franciscană
din), I, 200.
Bozianu jurisconsult), II, 292.
Bradul schit în Buzau), II,
64.
Brăila județul și orașul, I,
29, 123; II, 241, 293.

Brâncoveanu (Constantin-Vo-
dă). V. Constantin.
Brâncoveanu Constantin, Spă-
tarul), II, 142.
Brâncoveanu Grigore), II, 223.
Brâncoveni satul), I, 125. (și
biserica din), I, 287.
Brâncoveni mănăstirea), II,
104.
Brancovici familia, I, 118,
126, 372.
Brancovici (despotul Gheor-
ghe), I, 88-9.
Brancovici (Gheorghe, preten-
dent, fratele Mitropolitului
Sava), I, 350, 352-3, 364,
366-7, 369, 371-4, 411.
Brancovici Ștefan), I, 126.
Brașov orașul), I, 25, 36, 72,
141, 170-1, 174, 179; II, 137.
Brațca (mănăstire în Liov),
I, 293.
Brătienii (familia, mormintele
lor la Curtea-de-Argeș, I,
40.
Brătianu (I. I. C.), II, 304.
Bratul Voevod, I, 157.
Brebul Prahovei mănăstirea
de la), I, 287.
Brezoianu (jurisconsult), II, 56,
292-3.
Bruti Bartolomeiu), I, 195,
197-199.
Brzesk sinodul din 1595 și
1596 de la), I, 204. (și actul
de Unire de la), I, 204.

- Buccow (general austriac), II, 132.
- Bucioc Costea, Hatmanul), I, 267.
- Bucoavna din 1699, II, 25.
- Bucoavna din 1744 a Uniților, Cluj), II, 110.
- Bucoavna din 1783 româno-germană), II, 196.
- Bucoavna din 1850 (de Fulea), II, 272.
- Bucov sat), II, 69 n. 7.
- Bucovăț mănăstirea), I, 147, 218; II, 256. (schit), II, 64.
- Bucșănescu Sandu), II, 142.
- Bucșani satul), I, 147.
- București (orașul), I, 39, 131, 145-6, 152, 154, 414; II, 9, 17, 287. Mitropolia din), I, 288, 390. tipografia din), I, 145, 298, 419.
- Bucvariul din 1755 Moldova), II, 154.
- Bucvariul din 1781 Viena), II, 196.
- Bucvariul din 1794 (Rusia), II, 195.
- Buda orașul), I, 55; II, 284. tipografia din), II, 208, 217. episcopia sârbească din), II, 138.
- Budacul metoh putnean), I, 237.
- Budai Aron, vicar unit de Sibiu), II, 201.
- Budai Deleanu, Ion, gramatic, lexicograf), II, 201.
- Budai Petru), I, 357.
- Budiș (satul), I, 235.
- Buhuș (Dimitrie, boier moldovean), II, 74, 94.
- Buhuș (Gheorghe), II, 262.
- Buia (moșia), I, 223.
- Buitul Gheorghe), I, 416.
- Bujoreni (sat, danie), I, 157.
- Buliga (Aga, ctitor), I, 282.
- Buna-Vestire biserică în Snaagov), I, 151.
- Buna-Vestire hramul Moldoviței), I, 76.
- Bunea Grădișteanu, ctitor), I, 289.
- Bunea (Augustin), II, 279.
- Bungard, II, 126.
- Burdujeni mănăstirea din), I, 293; II, 246, 249.
- Butnariu (Mihail), II, 280.
- Butoiu (schit), II, 64.
- Buzău orașul și tipografia), I, 123; II, 18, 236. (eparhia), I, 141, 149; II, 168, 304, episcopia), I, 132, 136, 141, 146, 151, 284, 377; II, 66, 149, 240. și episcopia Cumanilor), I, 22.
- Buzești (familie), I, 147, 264.
- Buzescu Radu), I, 265.

C.

Căbești (protopopia din), II, 124.

Cabirii (cultul lor), I, 11.

Cacaceni (sat; danie), I, 238.

Caffa (în Crimeia), I, 105.

Cahul, II, 293.

Cairo, I, 318.

Calafendești sat; danie), II, 96.

Călata protopopia din), II, 23.

„Călătorie la Pamântul Sfânt”
lucrare din 1875, de Neo-
fit Scriban), II, 247.

Calbor protopopia din, II, 26.

Caldușani mănăstire; ctito-
ria lui Matei Basarab, I, 286;
II, 179, 227, 239, 265.

Calendarul din 1785 de Stril-
biichi), II, 184.

Calendarul din 1794, II, 188.

„Calendarul bisericesc” al lui
Sebastos Kymenites, I, 418.

Caliani (prelat unit), II, 128,
192.

Călimănești mănăstirea, I, 57,
65. și Ostrovul), I, 133.

Călin protopopia de), II, 192.

Călinești (biserica din), I,
289 n. 6.

Calinic Patriarh de Constan-
tinopol), II, 39-40.

Calinic Miclescu Mitropolit al

Moldovei în 1865), II, 233,
292, 295.

Calinic (episcop de Râmnic), II,
216, 237, 240, 256, 269, 292,
295.

Calinichia Doamna (soția lui
Radu-Vodă), I, 55.

Calist episcop de Roman), I,
78, 91.

Calist Catafighiotul, II, 92.

„Calist” (lucrarea lui Macarie
de Bistrița), II, 165.

Calistrat locțiitorul de Mitro-
polit al Moldovei prin anul
1528), I, 110.

Calistrat egumen de Humor),
II, 167.

Calistru episcop de Huși, I,
397.

Calistru egumen de Putna),
II, 89, 155, 157.

Calistru egumen de Voroneț),
II, 89.

Caloiani (Pater Ianoș), II, 37.

Călugăreni biserica din), I,
153, 286.

Călușiu, I, 147, 265; II, 63, 104,
179.

Camenița (episcopatul de), I,
70, 197.

Camillis de apostol al Unirii
Bisericii), II, 32, 125, 165.

„Campania în Moreia” ziar),
II, 162.

- Câmpeanu profesor ardelean), II, 216.
- Campo del, Bonaventura, conventual), I, 413.
- Câmpulungul moldovenesc (orașul), I, 26, 35-7, 41, 278. (vicariatul de), II, 172.
- Câmpulungul muntenesc orașul), I, 38, 41, 43, 48, 146, 298; II, 67. (episcopia catolica de , I, 414.
- Câmpulungul rusesc vicariatul de), II, 172.
- Cândia, I, 318 n. 4.
- Canisius Catehismul lui), I, 416.
- Conon Arănescu episcop de Huși și Mitropolit al Ungrovlahiei), II, 302-3.
- „Canoane” culegere de Vlastaris , I, 321, 421.
- „Canonul la pavecernița traducere de Vartolomei Mazăreanu), II, 159.
- „Canonul de Sâmbata Paștelor”, I, 396.
- Canonul Sf. Spiridon din 1750, II, 114.
- Canoanele Sf. Soboare de Clain, 1789), II, 205.
- Canta Ioan, cronicarul), II, 251.
- Cantacuzino familia), I, 214, 280, 306, 312, 362, 364; II, 54-5.
- Cantacuzino (Ioan al VI-lea), I, 32, 378.
- Cantacuzino Dumitrașcu-Vodă), I, 396, 400.
- Cantacuzino (Șerban-Vodă). V. Șerban.
- Cantacuzino (Constantin, Stolnicul), I, 404, 407; II, 10, 50, 69.
- Cantacuzino Dimitrie, ministru), II, 252.
- Cantacuzino Drăghici), I, 378.
- Cantacuzino Mihail), II, 69, 93, 142, 155, 255.
- Cantacuzino Matei, Aga), I, 384.
- Cantacuzino Toma, ctitor , II, 69, 91, 93.
- Cantacuzino Ilie), II, 96.
- Cantemir Constantin-Voda), I, 419; II, 94.
- Cantemir Dimitrie , V. Dimitrie.
- „Capete lucratoare” de Nichita Stelhat), II, 181.
- „Capete de porunca” 1714), II, 58.
- „Capitole de combatere”, I, 305.
- Caplea (sora lui Radu Paisie), I, 131-4, 127.
- Caplea soția boierului Stoican), I, 217.
- Căpotești (codrul), I, 34.
- Căpriana mănăstirea de la), I, 122.

Căpușul de Câmpie protopopia din), II, 193.
 Cara Toma, logofătul, II, 161.
 Caracal biserica din), I, 125, 286.
 Caracala mănăstire la Sf. Munte), I, 320.
 Caraciu Vistierul), I, 144.
 Caramzin, II, 263.
 Caransebeș orașul), I, 175, 188, 334. episcopia din , II, 282, 285-6. biserica românească din), I, 189. și biserica calvina), I, 236.
 „Cararea pre scurt” catehism calvin din 1683), I, 389.
 Carcalechi editor), II, 273.
 Cariofil (Ioan, polemist), I, 118, 120; II, 10, 19, 21, 151.
 Carlovăț (Patriarhia din), II, 22, 130, 171-2, 197, 280, 282-3.
 „Cartea bucuriei” lucrare din 1705, Râmnic), I, 421.
 „Cartea dragostei” lucrare din 1698), I, 421.
 „Cartea folositoare de suflet” lucrare din 1819), II, 220, 229.
 „Cartea folositoare de suflet” traducere de Gherontie și Grigorie în 1794 , II, 189.
 „Cafte de suflet folositoare” de Macarie Bistrițeanul , II, 165 n. 5.
 „Carte sau lumina” traducere

dupa Nil de Salonic, în 1699), II, 13, 164.
 „Cartea pastorală” din 1760 de Cotore), II, 135.
 „Carte de religia și obiceiurile Turcilor” de Cotore), II, 201.
 „Cartea românească” de Varlaam, în 1643), I, 323.
 „Cartea românească de învățătură” din 1648, I, 325.
 Cartea de rugăciuni din 1809, II, 215.
 „Cartea Schimbării” lucrarea lui Leon Allatius), I, 420.
 „Cartea Regilor” parte din Biblia ebraică), I, 188.
 „Cartea de învățătură”, I, 323.
 „Cărți de învățături creștinești” din 1807, II, 218.
 „Cărți ale minunilor” de Petru Movila), I, 293.
 „Cărți de slujbă bisericească” din 1706-7, II, 11.
 „Carticica îndemânateca” traducere din 1819), II, 220.
 „Casa Bisericii” instituție), II, 298, 300.
 Casandra episcopia de), I, 316.
 Cascioarele schit în Vlașca), I, 111; II, 65.
 Cașin mănăstire), I, 321, 360; II, 76, 81, 89.

- Casimir (rege polon), I, 46-7.
 Castamunit (mănăstirea), I, 122.
 Castriotul Gheorghe), II, 16.
 Cața protopopia din), II, 32.
 „Catafighiotul” lucrare paisiana), II, 181.
 Cătalina Doamna lui Radu-cel-Mare , I, 119.
 Catalonia, I, 29.
 Catargiu (Filip, ctitor), II, 160.
 Catargiu Lascăr), II, 291.
 Catavasieriu din Moldova, II, 155.
 Catavasieriu din 1724, II, 108.
 Catavasieriu din 1734, II, 112.
 Catavasieriu din 1743, II, 114.
 Catavasieriu din 1753 (Râmnic), II, 146.
 Catavasieriu din 1768 București), II, 147.
 Catavasieriu din 1769, II, 135.
 Catavasieriu din 1778, II, 154.
 Catavasieriu din 1778 de Strilbișchi), II, 184.
 Catavasieriu din 1781, II, 148.
 Catavasieriu din 1784, II, 149.
 Catavasieriu din 1792, II, 184, 186.
 Catavasieriu din 1793, II, 150.
 „Catehism”, I, 301.
 Catehismul din 1514, I, 170.
 Catehismul din 1610, I, 329.
 Catehismul din 1648 de Alstedius), I, 302.
 Catehismul din 1648 de Foga-rași), I, 334.
 Catehismul latin din 1677 de Vito Piluzio), I, 416.
 Catehism de pravoslavie (în românește la 1704,, II, 107.
 Catehismul din Sibiiu de la 1709), II, 33.
 Catehismul din 1726, II, 27.
 Catehismul din 1753 de Aaron), II, 135.
 Catehismul din 1815, II, 218.
 Catehismul ortodox din 1858, II, 253.
 „Catehismul cel nou”, I, 171.
 „Catehismul explicat”, II, 229.
 „Catehism ortodox”, I, 395.
 „Catehismul românesc” Sibiiu), I, 169-70.
 „Catehismul” lui Csulay, I, 336.
 „Catehismul” lui Canisius, I, 423.
 „Catehismul” lui Geley, I, 302.
 „Catehismul calvinesc”, I, 324, 354, 384.
 Catehismul luteran. I, 169, 170, 174, 188.
 „Catehismul” lui Movila, I, 312.
 „Catihis” de Neofit Scriban în 1838), II, 246.
 „Catihisul” din 1845, II, 257.
 Catlaro episcopia de), II, 283.
 Catulescu Veniamin, inspector

școlar în 1852), II, 255 n. 4.
 „Cavahul” (Cahul, danie), I, 240.
 Cavalerii Teutoni, I, 36.
 Cazania la Joia Mare, I, 399.
 Cazania românească din 1581, I, 152, n. 3.
 Cazania ardelenască din 1640, I, 322.
 Cazania a II-a de Govora, 1640, I, 324.
 Cazania din 1641 Brașov), I, 301.
 Cazania lui Silivestru de Govora din 1642, I, 299, 322.
 „Cazania” lui Varlaam, I, 322, 327.
 Cazania lui Petru Movilă, I, 293.
 Cazania munteana din 1644, I, 323.
 Cazania cu întrebări din 1671, I, 395.
 Cazania lui Dosoftei din 1680, II, 150.
 Cazania calvină din 1699, II, 25.
 Cazania din 1732, II, 108.
 Cazania lui Grigore din 1765, II, 148.
 Cazania din 1769, II, 135.
 Cazania din 1781, II, 149.
 Cazania din Viena (1793), II, 219 n. 3.
 Cazania din 1811, II, 217.
 Cazaniile din 1732, II, 113.

Cazaniile din 1742 (ale lui Ilie Miniatul), II, 109.
 Cazaniile din 1790, II, 199.
 Cazanii de prăznuire, II, 163.
 Ceahlau mănăstirea de pe), I, 272.
 Ceaslovul român din 1697, II, 11.
 Ceaslovul biglot din 1702, II, 12.
 Ceaslovul din 1703, II, 12.
 Ceaslovul românesc din 1715, II, 100, 106.
 Ceaslovul slavon din 1731, II, 108.
 Ceaslovul lui Varlaam din 1745, II, 114.
 Ceaslovul moldovenesc din 1750, II, 115.
 Ceaslovul de la Râmnic din 1753, II, 146.
 Ceaslovul din 1763 și 1777 (Moldova), II, 154.
 Ceaslovul lui Stoicovici, din 1767, II, 148.
 Ceaslovul din 1779 și 1781, II, 149.
 Ceaslovul din 1781, II, 149.
 Ceaslovul din 1792, II, 186.
 Ceaslovul lui Strilbițchi din 1792, II, 184.
 Ceaslovul românesc din 1794, II, 185.
 Ceasloave din 1796, II, 150.
 Ceaslovul din 1809 Sibiu), II, 208.

Ceaslovul basarabean din 1815, II, 216.
 Ceaslovul mare și mic din 1817, II, 219.
 Ceaslovețul român din 1687, I, 390.
 „Cele patru cărți ale bogosloviei” lucrare paisiană), II, 181.
 Ceremuș protopopia de), II, 172.
 Cernauți orașul), I, 78, 97. protopopia de), II, 172, 283, 288.
 Cernica manăstire), II, 179, 226, 237, 258, 265, 300.
 Cernicanul Timoftei, ctitor), II, 236.
 Cernigov Mitropolia de), II, 94, 97.
 Cernoievi (dinastia de Munte-negru), I, 129.
 Cernoievi Gheorghe), I, 129.
 Cerven Mitropolia greacă de), I, 213.
 Cesareia Mitropolia de), II, 49.
 Cetatea-Albă episcopia de , I, 30, 47, 58, 63, 75, 106, 240; II, 215.
 Cetatea-de-Baltă, I, 105, 114.
 Cetatea Neamțului, I, 34, 166; II, 75.
 Cetațuia manastire în Iași), I, 386, 394, 399, 417; II, 81, 89.

Cetinie, I, 293.
 „Charles XII” (traducere de Ghervasie călugărul), II, 183.
 Chalke mănăstire în Insulele Principilor), I, 265, 321; II, 89.
 Chalkedon, I, 18.
 Charmenopulos scriitor grec), I, 325.
 „Checragarion” de Sf. Augustin, traducere de Gherontie și Grigorie), II, 220.
 Cheia mănăstire prahoveană), II, 179, 266.
 „Cheia înțeleșului” (lucrare slavonă în 1678), I, 403.
 Chenghelaț. V. Pavel (Chenghelaț).
 Cherepovici nobil din Ardeal), I, 195.
 Chesarie (episcop de Roman, și locțiitor de Mitropolit), II, 161, 233, 257.
 Chesarie episcop de Buzău), II, 61, 151, 239-40, 141-2, 256-7.
 Chesarie episcop de Râmnic), II, 144, 149-50, 182, 190, 209, 217, 231.
 Chesarie (titular de Sinai), II, 291.
 Chiajna Doamna lui Mircea Ciobanul), I, 150, 155, 161, 177.
 Chiev orașul), I, 227, 294, 303, 309, 311, 314, 361; II,

- 41, 249. (tipografia din), I, 341. (școala din), II, 160, 245. (episcopia și Mitropolia din), I, 47, 61.
- Chilandariu (mănăstire în Athos), I, 127, 133; II, 65.
- Chilia, I, 29, 30, 72, 88, 240.
- „China supusă” (redactare de Hrisant, după N. Milescu), I, 398.
- Chioara cetate), I, 62.
- Chioarul (ținut), I, 347. (protopopia din), II, 23.
- Chios episcopia din), I, 44.
- Chioși episcopul de Sivas și vicariu apostolic în Ungaria), II, 27.
- Chioși catolici), I, 197.
- Chiprovaci, I, 415; II, 103.
- Chiriadromionul din Bălgrad, II, 107.
- Chiriadromionul Mitropolitului Ștefan, II, 108.
- Chiriadromionul din 1699, II, 25.
- Chiriadromionul din 1800, II, 150.
- Chiriadromionul din 1801, II, 227.
- Chiriadromionul din 1811 (traducere de Veniamin Costachi), II, 217.
- Chiriadromionul din 1857, II, 236.
- Chiriad (ieromonahul), I, 406.
- Chiriac Râmniceanul (călugăr din Căluu), II, 179 n. 4.
- Chiril Lukaris (Patriarh de Constantinopol), I, 208, 235, 255-6, 258, 290, 302, 211, 317, 320, 352, 361, 382, 398; II, 21, 64.
- Chiril Patriarh de Alexandria), II, 181.
- Chiril (Patriarh de Ierusalim), II, 204.
- Chiril (Mitropolit al Proilavului), II, 214 n. 2.
- Chiril (episcop de Buzău), 1612-1620), I, 252.
- Chiril (arhimandritul), II, 178.
- Chiril (Țopa, protopop de Hațeg), II, 205.
- Chiril protopop de Inidoara), I, 356.
- Chiril (egumen la Biserica Mihai-Vodă), II, 214.
- Chiril de Acuia (preot), II, 46.
- Chirtop (meșter zidar), I, 125.
- Chiselev (guvernator rus (al Principatelor române), II, 259, 264.
- Chitaia (lacul), I, 398.
- Chitoiu protopopia din), II, 26.
- Chiuești (protopopia din), II, 26.
- Chodkiewicz Hatman polon), I, 292.
- Chora (episcop de, propus ca

- Mitropolit muntean în 1616), I, 250.
- Ciceul (cetatea), I, 62, 105, 114, 226.
- Ciogolea Sofronia), I, 322.
- Ciolanul (schit în Buzău), II, 179, 240-1, 265.
- Ciorogârla (mănăstire de mai-ci), II, 236.
- Ciorogariu Roman), II, 304.
- Cipariu Timotei, profesor, lingvist), I, 170, 364; II, 271-3, 275-6, 279-280.
- Cipru (insula), I, 157, 250, 315.
- Cipru Mitropoliți de), II, 83.
- Cisar arhiepiscop unit de București), II, 308.
- Ciuciu protopopia Crișurilor de la), I, 333.
- Clain Samuil Micu), II, 192-3, 197, 200, 202-3, 206, 208, 217, 279.
- Clain Inochentie). V. Inochentie (Clain).
- Clara soția lui Alexandru Basarab), I, 31, 43, 56.
- Clatia mănăstirea de la Buciumeni), I, 315; II, 81.
- Clement al XI-lea (Papa), II, 49.
- Climent Mitropolit de Adrianopol), II, 16, 18, 21.
- Climent episcop de Argeș), II, 112-3, 238, 242, 247, 269, 292.
- Climent (episcop de Râmnic la 1737), II, 105, 141.
- Climent (Nicolau, directorul Seminarului din Iași), II, 295.
- Clinceanu (tipograf), II, 191, 256.
- Cloașter Kloster, biserică teutonică în Câmpulung), I, 26, 36, 48.
- Clocociov (mănăstire), I, 264; II, 65.
- Cluj orașul și protopopia), I, 72, 105, 181, 189; II, 46, 277.
- Cneajna fiica lui Al. Lăpușneanu), I, 113.
- Cobia mănăstire în Dâmbovița), I, 147, 151.
- Cobia protopopia din), II, 26.
- Codrul Iașilor mănăstire din), I, 393-4.
- Codul civil 1865), II, 293.
- Coeni mănăstirea de la), I, 379.
- Colegii catolice, I, 199, 308.
- Colegiul Propagandei (din Roma), II, 60.
- Colegiul germanic și cel grecesc din Roma, II, 40.
- Colegiul iesuit din Innsbruck, I, 200; II, 59.
- Colegiul Iliric din Roma, II, 40.
- Colegiul Sf. Barbara din Viena, II, 193.

- Colegiul pazmanian, II, 40.
 Colincăuți, II, 229.
 Colomeia (cetate în Pocușia), I, 97.
 Colțea (biserică în București), II, 69.
 Colun (protopopia de), II, 23.
 Comana (mănăstire), I, 252-3; II, 64.
 „Comentariu la Gramatica lui Gazi” din 1768, II, 148.
 „Comisia Monumentelor Istorice”, I, 39; II, 304.
 Comitetul național din Sibiiu, II, 280.
 Comliș protopopia din), II, 26.
 Comnenul Molybdos), I, 417.
 Comoara lui Damaschin Studiul (traducere de logofătul Mihalcea în 1747), II, 165-6.
 „Compania grecească”, II, 35-6, 129, 206.
 Compendiu de drept canonic, de Mitropolitul Șaguna (1868), II, 284.
 Comuleo Alexandru, preot catolic), I, 196, 199 n. 1.
 Conachi (Costachi, II, 263.
 Conciliul din Trento, I, 191.
 „Condica Sfântă”, II, 249, 257.
 Confesiunile Sf. Augustin (traducere de Dionisie Romanò), II, 257.
 Congregația de Propaganda fide, II, 278.
 Conovici (Iosif, rector al Colegiului din Chiev), I, 310.
 Consistoriul din 1870, II, 285.
 Consistoriul sibiian, II, 275.
 Consistoriul bisericesc, II, 267.
 Consistoriul bisericesc din 1910, II, 301-2.
 Constanța (sinodul de la 1412), I, 72 n. 5.
 Constantin-cel-Mare, I, 15, 87, 91, 215.
 Constantin-Vodă Movilă (fiul lui Ieremia), I, 243, 291.
 Constantin - Vodă Basarab, I, 265, 282, 288, 353, 356, 376, 378, 382, 393, 397; II, 51, 68.
 Constantin-Vodă Brâncoveanu, I, 58, 118, 119, 373, 386, 405, 116, 418, 420; II, 9, 12, 16-7, 25, 30, 36-7, 38-40, 51, 53, 54, 65, 67 8, 71, 106.
 Constantin-Vodă Cantemir, I, 400-1, 417; II, 93. V. Cantemir.
 Constantin-Vodă Racoviță, II, 88, 114, 141, 143.
 Constantin-Vodă Mavrocordat, II, 60, 63, 83-4, 87, 95, 137, 139, 151-2, 162.
 Constantin-Vodă Moruzi, II, 176, 186-7.
 Constantin-Vodă Șerban, I, 353, 356; II, 51.
 Constantin prinț de Ostrog), I, 208, 256.

- Constantin (vicariu patriarhal în Moldova), I, 85.
- Constantin (din Roma, preot husit), I, 83.
- Constantinopol (orașul și Patriarhia de), I, 20, 28-30, 32-3, 40, 44-5, 48-51, 60-1, 70, 73, 85, 87-8, 92, 121-2, 133, 154-5, 157, 174, 194, 202, 213, 361, 373, 393; II, 15, 21, 53, 58, 71, 295-6.
- Convenția de la Paris, II, 269, 293-4.
- Convenția de la Balta-Liman, II, 269.
- Copelova, I, 415.
- Copou. V. Sf. Atanasie (de la Copou).
- Corabia portul), II, 258.
- Corbea David), II, 38.
- Corbea Teodor, traducătorul Psaltirii din 1720, și Sevas-tian), II, 93, 245.
- Corbii-de-Piatră mănăstire), I, 270.
- Corenici-Brancovici familia), I, 353.
- Coresie diaconul, tipograf), I, 148, 150-1, 176-7, 184, 187, 200, 235, 270, 322, 337-8, 399.
- Coriatovici Iurg, Litvanul), I, 46, 96.
- Cornașel biserica din), I, 147.
- Corneli (canonicul), II, 201.
- Corniact (ctitor), I, 255.
- Cornides (învățat ungur), II, 127.
- „Corp de învățătură pe scurt” de Petru Movilă (Chiev, 1645), I, 312.
- „Corpus Christi”, II, 44.
- Cosovo, I, 51.
- Costandie Filiti (episcop de Buzău), II, 141, 223.
- Costea dascăl la Socola), II, 222, 243.
- Costeni (sat), I, 52.
- Costești (sat; danie), I, 220, 303.
- Costești (schit), II, 64.
- Costin (Nicolae), II, 84.
- Costinești boieri moldoveni și cronicari din veacul al XVII-lea și al XVIII-lea), I, 35, 393, 400.
- Costin (Miron), I, 258, 100; II, 246.
- Coșula (mănăstire), I, 113, 361; II, 175.
- Coțmani danie), I, 96; II, 170.
- Coțofeanu Mihai), I, 289, 296.
- Cotmeana mănăstirea), I, 65, 131.
- Cotnari, I, 79, 172, 195; II, 75.
- Cotore, II, 75, 128.
- Cotroceni (mănăstirea de la), I, 379, 390, 417; II, 65.
- Covila manastire), II, 173, 273.
- Covurluiu (județul), II, 293.
- Cozia (mănăstirea), I, 57, 65, 133, 142, 144, 147, 220, 270;

II, 67. (paraclisul), I, 144.
 Cozieni sat; danie), I, 238.
 Cozma al III-lea (Patriarh de Constantinopol), II, 56.
 Cozma de Buzău (episcop și Mitropolit în 1787), II, 140, 143, 147, 150.
 Cracovia (episcopatul de), I, 44, 69.
 Craina, II, 124.
 Craiova (episcopia și seminariul din), II, 237, 256.
 Craiovești (boieri olteni), I, 124-5, 130-1, 136, 138, 143, 145, 148, 220, 285.
 Crasna (biserica românească din), I, 189.
 Crâstea (protopop), II, 30.
 Crâstea pârcaș de Roman), I, 239.
 Crâstea Vornicul), I, 207.
 Crâstina (mama lui Atanasie Crimca), I, 243.
 „Credința creștinească cea descoperită” (de Clain), II, 205.
 „Creștineasca învățătură a moravurilor” (de Blajevici), II, 287.
 Crețești (sat; danie), I, 238.
 Crețulescu (Pârvu), I, 385.
 Crețulescu (Radu), I, 385.
 Crezul catolic al Husiților, I, 84.
 Crezul slavon, I, 20.
 Crezul versificat slavon, I, 396.
 Cricov (râu), I, 143.

Crilos (tipografia din), I, 292.
 Crimca (Ioan, din Suceava), I, 243.
 Crimeia (războiul din), II, 234.
 „Crinii Țarinei” (traducere de Vartolomei Măzăreanu), II, 159.
 Cristiș (câmpul), I, 356.
 Cristofor (Vlădică român în Ardeal), I, 156, 184, 187.
 „Critil și Andronius”, roman, II, 188.
 Cronica Bărăției, I, 415.
 Cronica lui Brâncoveanu, II, 21.
 Cronica lui Constantin Cantacuzino, I, 404.
 Cronica lui Șincai, II, 202.
 „Cronica Romanului”, II, 253.
 „Cronica Hușilor”, II, 253.
 Cronograful lui Dosoftei din 1570, I, 254.
 Cronograful român din 1620, I, 251.
 „Crucea lui Hristos” (traducere de Petru Movilă, în 1632), I, 293.
 Cruciata Venețienilor, I, 74.
 Cruședol (mănăstire în Ungaria), I, 128.
 Csáky (Ștefan), I, 370, 373, 390.
 Csulay, predicator calvin, I, 302, 328, 334, 336, 348-9, 354, 358.

Cuciur (bisericile din), I, 97.
 Cugetările lui Oxenstierna, II, 183.
 Cugir (protopopia din), II, 23.
 „Culegere de Înțelepciune” (de Iancu Nicola în 1829), II, 231.
 Cumanii (episcopia română a —lor, din 1222), I, 22, 25-6.
 Cupinic (mănăstire sârbească), I, 126-7.
 Curtea-de-Argeș (cetatea), I, 37-8. V. Argeș.
 Curtea Veche (biserică în București), II, 236.
 Cutein (mănăstirea), I, 297.
 Cutulmuș (sau mănăstirea lui Hariton), de la Athos, I, 133, 135, 145, 264; II, 65.
 „Cuvânt” al lui Ghenadie Scolarul (trad. în 1827, II, 227.
 „Cuvânt” al lui Hrisant, II, 12.
 „Cuvânt” al lui Hrisostom, în 1820, II, 224.
 „Cuvânt Pustnicesc” (lucrare a lui Nil), II, 181.
 „Cuvântarea” lui Ioan Evghenikos, I, 420.
 „Cuvântările” lui Ioan Hrisos-

tomul (traducere de Dosoftei), I, 401-2.
 „Cuvântările” lui Massillon (traducere de Eufrosin Poteca), II, 228.
 „Cuvintele” lui Bryennios (din 1828), II, 227.
 „Cuvintele” Sf. Casian (1827), II, 227.
 „Cuvintele” lui Doroftei (traducere de Clain, la 1787), II, 194.
 „Cuvintele” lui Efrem Sirul (traducere de Mihalcea Logofăt, în 1720), II, 162.
 „Cuvintele” lui Fotie și Palamas (1828), II, 227.
 „Cuvintele” lui Ioan Damaschin, II, 181.
 „Cuvinte” ale Sf. Ioan Gură-de-Aur (traducere de Melchisedec), II, 256.
 „Cuvintele” lui Theotokis (traducere din 1793), II, 165.
 „Cuvintele” Sf. Vasile (traducere de Clain), II, 204.
 „Cuvinte bisericesti” de Neofit Scriban, II, 247.
 Cuza (Grigore), II, 235.
 Cuza-Vodă, II, 247, 252, 257, 269-70, 289, 292, 294-6.

D.

Dăbăcești (sat), I, 56.
 Dabija-Vodă al Moldovei, I, 362, 391; II, 74.

Dacia (provincia), I, 10-13, 16.
 „Dacia română” (ziar moldovenesc), II, 249.

- Daia (protopopia din), I, 388; II, 23.
- Dălhăușul (mănăstirea), II, 266.
- Damaschin (episcop de Râmnic), II, 100, 104, 107, 110, 112, 136, 162, 190, 209.
- Damaschin (Ioan), II, 136.
- Damaschin (Sf. Ioan), II, 136. nah), II, 100.
- Dâmbovița (cetatea), I, 145-6.
- Damian Mitropolit al Moldovei), I, 85-6.
- Dan-Vodă I-iu, I, 41, 55-57.
- Dan al II-lea, I, 56-7, 66.
- Dan logofătul (ctitor), I, 152.
- Dan (arhidiacon pe la 1503), I, 175.
- Danciu (sau Daniil, Vlădică în Ardeal), I, 105.
- Danciu fiul lui Basarab-cel-Tânăr), I, 131.
- Danciu (fiul boierului Neagoe), I, 124.
- Danciu (din Brâncoveni), I, 222.
- Dancu boier moldovean), I, 112.
- Dancu (biserică în Iași), I, 315; II, 185.
- Daniil (Mitropolit muntean la 1566), I, 150.
- Daniil al II-lea (Mitropolit în Muntenia la 1720), II, 60, 62, 102, 107-8.
- Daniil Panonianul (episcop ortodox în Ardeal), I, 348-50, 354, 356-7, 390.
- Daniil (episcop de Acherman și Bender), II, 216.
- Daniil (episcop de Brăila), II, 168.
- Daniil Vlahovici (din Cobila, episcop al Bucovinei), II, 173.
- Daniil (episcop de Feleac), I, 138 n. 1.
- Daniil (Mitropolit de Severin și Ardeal), I, 150 n. 9.
- Daniil (episcop de Strehaia), I, 383.
- Daniil (episcop de Buzău), II, 62.
- Daniil (sihastru), I, 101.
- Daniil (pisețul), I, 394.
- Daniil Andrean (călugăr), I, 343.
- Dănsuș (biserica de la), I, 144.
- Daponte (dascălul), II, 61, 139, 144.
- Darabant (protopop și episcop), II, 197, 201.
- David (Mitropolit al Moldovei, la 1509), I, 101, 132.
- David (meșter la Cozia), I, 142.
- „David” (Neagoe-Vodă), I, 131, n. 6.
- Davidel (Alexandru, rohmistrul), II, 75.
- Dealul (mănăstirea), I, 120, 123, 129, 134, 137, 279, 341; II, 68, 236.

Dealul-Mare (mănăstirea din), I, 399.

Dealul Spirei (schitul din), II, 65.

Decretul organic din 1864, II, 294.

Dedulești (schit), II, 64.

De Officiis (lucrarea lui Nicolae Mavrocordat), II, 57, 59.

Del Monte (Giovanni-Battista), I, 415.

Della Porta (Nicolae), II, 103.

Departamentul averilor bisericesti, II, 288-9.

Departamentul credinței, II, 266.

„Descoperirea cu amănuntul a pravoslavniciei credințe” (de Sf. Ion Damaschin, traducere de Gherontie la 1806), II, 212.

„Descriere a Muntelui Athos”, (de Ioan Comnenul la 1701), II, 12.

„Descrierea Moldovei”, de Dimitrie Cantemir, II, 79.

Despot-Vodă al Moldovei, I, 111, 171-2, 174, 191-3.

„Despre Botez” (de Ștefan Popp), II, 204.

„Despre Căsătorie” (de Clain, la 1784), II, 194.

„Despre posturi”, de Clain, la 1784, II, 194.

„Despre schismaticia Grecilor” (de Cotore), II, 204 n. 2.

„Despre Semnul Crucii (lucrare din 1759), II, 147.

Deva, I, 356, 370; II, 36.

Dicționarul din Buda, II, 273.

„Didahiile” lui Antim, II, 57.

„Didahiile” lui Hrisant Notara, II, 50, 57.

„Didahiile” lui Neofit Rodinul, I, 254.

„Didahiile” lui Petru Maior din 1809, II, 202.

„Didaskalia Christianike”, II, 148.

Dieta ardeleană din 1736 și 1737, II, 120.

Diiul (Vidinul), I, 21.

Dima (stegarul), I, 137.

Dima meșter zidar), I, 244.

Dimidecki (Andrei), II, 75.

Dimitrie episcop de Rădăuți), I, 191.

Dimitrie (episcop de Vad), I, 331.

Dimitrie (Radu, episcop de Oradea), II, 279.

Dimitrie (Ivășco, episcop de Muncaciu), II, 205.

Dimitrie-Vodă Cantemir, I, 419; II, 80, 90, 93-4.

Dimitrie (episcop latin de Ardeal), I, 43.

Dimitrie (Naprágy, episcop latin de Alba-Iulia), I, 220.

Dimitrie de Rostov (Sf. —), II, 95, 97, 159-60, 179, 183-4.

- Dimitrie (tipograf muntean), I, 145.
- Dindar negustor grec), II, 9, 30, 37-8.
- Dintr'o zi (biserică în București), II, 66.
- Dionisie Seroglanul (Patriarh de Constantinopol), I, 365, 385, 407, 418; II, 15, 81.
- Dionisie Rali (Mitropolit de Târnova și exarh patriarhal în Bulgaria), I, 154-5, 214-5, 240-2; II, 16, 18.
- Dionisie (Lupu, de Sivas, Mitropolit muntean), II, 223-5.
- Dionisie (Novacovici, episcop de Buda și Câmpii Mohaciu-lui), II, 131-2, 138, 198.
- Dionisie Romanò (episcop de Buzău și Huși, director și profesor de seminarium), II, 236, 255-6, 257, 292.
- Dionisie (Climescu, episcop de Buzău), II, 303.
- Dionisie Traianopoleos (episcop de Buzău în 1865), II, 294.
- Dionisie (egumen de Cozia și episcop de Râmnic la 1653), I, 377.
- Dionisie (episcop girant al Râmnicului), II, 104.
- Dionisie (episcop de Roman la 1631), I, 304.
- Dionisie (egumen al Sf. Treimi din Athos), I, 382-3.
- Dionisie (egumen la Biserica Doamnei din București), I, 381.
- Dionisie (egumen de Câmpulung), I, 342.
- Dionisie Bălănescu (egumen de Hurezi), 142.
- Dionisie de Tricala (călugăr grec), II, 162.
- Dionisie (călugăr tipograf), I, 421.
- Dionisie (Eclesiarhul), I, 107.
- Dionisie (dascălul), I, 404.
- Dionisiu (Dionisat, mănăstire la Athos), I, 132; II, 53, 65.
- „Dioptra sau Oglinda” (lucrare de Filip Solitarie), I, 139; II, 161.
- Diöszeg, II, 129.
- „Discurs” la deschiderea Seminariumului în 1837 (de Radu Tempea), II, 255.
- „Discursul” asupra Istoriei Universale (de Bossuet, traducere de Eufrosin Poteca), II, 228.
- „Discursuri” la sfințirea steagurilor Terii-Românești, în 1834 (de Radu Tempea), II, 255.
- Direptatea (câmpie), I, 90.
- Ditzina, I, 29.
- Divanurile ad-hoc, II, 269, 288.
- Doboca, I, 189; II, 128.

- Dobra (Pavel din Zlatna, traducător), II, 103.
- Dobre preot), I, 300, 302.
- Dobre din Șchei (preot), I, 152, 174.
- Dobreni (biserica de la), I, 288.
- Dobrițin (parohie ortodoxă de), II, 27.
- Dobromir (meșter), I, 125, 135.
- Dobromira (râu și mănăstire în Soveja), I, 287.
- Dobrotici (stăpânitor), I, 30.
- Dobrovăț (sat), I, 122.
- Dobrovăț (biserica), I, 102.
- Dobrowski (ofițer polon), II, 75.
- Dobruș (Mare Postelnic), I, 147.
- Dobrușa (mănăstire în Vâlcea), I, 147.
- Dochiarul (mănăstire la Athos), I, 122; II, 65.
- „Dogmatica învățătură” din 1760, II, 135.
- Doicești (moșie), II, 69.
- Dolhești (biserica din), I, 104.
- Doljești (schit paisian), II, 233.
- Domențian (egumen de Bistrița și Neamț), I, 64.
- Dominicani (Ordinul catolic), I, 27, 59, 69.
- Doroftei (Patriarh de Ohrida), I, 91-2.
- Doroftei (episcop de Roman), I, 109, 110, 160.
- Doroftei (ucenicul lui Sofronie), II, 178.
- Dorohoiu, I, 101.
- Dosoftei (Patriarh de Constantinopol), II, 48.
- Dosoftei (Patriarh de Ierusalim), I, 364, 382, 387-8, 391, 393, 397-8, 409, 411, 416-7, 420-1, 425; II, 10, 18, 38, 78, 89.
- Dosoftei (Mitropolit al Moldovei), I, 391-4, 396-7, 400-2, 406; II, 11, 14-5, 17-8, 26, 52, 71, 74, 85, 92, 217.
- Dosoftei (Filiti, din Ianina, Mitropolit al Ungrovlahiei), II, 141, 150, 189, 209, 213, 214, 223.
- Dosoftei (Herăscul, egumen de Putna, episcop de Rădăuți și episcop al Bucovinei), II, 86, 88, 96, 160, 167, 169, 172, 182, 184.
- Dosoftei (episcop ortodox pentru Maramurăș), II, 44-46, 119.
- Dosoftei (episcop de Vad), I, 232-5, 327.
- Dosoftei (episcop de Zolkiew), I, 401.
- Dosoftei (egumen de Căldărșani), II, 179.
- Dosoftei (arhidiaconul), I, 30.
- Dosoftei (Brăiloiu, călugăr), II, 66, 105.
- Dosoftei (ucenicul lui Ghedeon de Rădăuți), I, 164.

- Dosoftei (paisianul de la Neamț), II, 178 n. 3.
- Drăghici (boier, ctitor), I, 289.
- Drăghici (Vornicul), I, 144.
- Dragoe (fiul lui Vlad-Vintilă), I, 145.
- Drăgoești (sat; danie), I, 157.
- Dragomir Călugărul (Domn al Țerii-Românești), I, 140.
- Dragomir (Mare Spătar), I, 143.
- Dragomir (Logofătul), I, 384.
- Dragomir (Pitarul), I, 225.
- Dragomirești (sat; danie), I, 78 n. 2.
- Dragomirna (mănăstire), I, 244-6, 265, 303; II, 160, 166-7, 171, 250.
- Dragoș-Vodă, I, 35, 43, 226.
- Dragoși (Moise—, episcop de Oradea), II, 130, 136.
- Draslavăț (pârău), I, 102.
- Drâstor, I, 16. V. Dristra și Silistra.
- Drava (râu), I, 18.
- Dristra (episcopia de), I, 17-8; II, 215.
- „Dreptul Firii” (prelucrare de Clain), II, 205.
- Dubăsari (târgușor), II, 82, 185.
- Duca-Vodă (Domn al Moldovei), I, 382, 384-5, 394-5, 400, 411.
- Duca (Constantin-Vodă), I, 420.
- Duca (Neofit, dascălul), II, 227.
- Duca (Sotirioviți din Thasos, tipograf), II, 87, 114, 153.
- Diichiti (Constantin, cronicar), II, 162.
- Dudescu (Constantin, boier muntean), II, 141, 147.
- Duma (Radu, cărturar brașovean), II, 137, 199, 208.
- Dumitrașcu (Ștefan, ctitor), II, 91.
- Dumitru (popa din Moiseiu), I, 331, 333.
- Dumitru (meșter zidar), I, 125.
- Dunărea-de-Jos episcopia de), II, 294, 296.
- Dunod (Antide), I, 415.
- Durostor (episcopatul de). V. Dristra.
- Dușan (Ștefan, Țar sârbesc), I, 51.
- Dușcu (mănăstire în Tesalia), II, 65, 149.

E.

- Ecaterina (Impărăteasă a Rusiei), II, 157, 167.
- Ecaterina (din Galata, Doamna lui Alexandru-Vodă Mircea), I, 143, 148-9, 151.
- Ecaterina-Dafina (Doamna lui Dabija-Vodă), II, 74.

Ecaterina (Domnița, Korecki, fiica lui Ieremia Movilă), I, 210.

Ecaterinoslav (orașul), II, 186.
(Ambrosie de), II, 186.

Eclesia (foaia contelui Rosetti), II, 295.

„Economia lui Florin cel Mare” de Dimitrie Eustatievici, II, 137.

„Ecoule eclesiastic”, revistă preotească, II, 257.

Eder (director de școli săsești), II, 196.

Edesa (episcopia de), II, 247, 252-3.

Eforia Spitalelor Civile (instituție), II, 242.

Efrem (Mitropolit de Hebrón), I, 216, 240.

Efrem (Mitropolit al Țării-Românești), I, 150, 151.

Efrem Trufășel (episcop de Buzău), I, 252, 280, 284.

Efrem (episcop de Huși), I, 246 n. 3.

Efrem (episcop de Rădăuți), I, 246, 261.

Efrem (episcop de Râmnic), I, 156, 249.

Efrem Muntiu, II, 197.

„Efrem Sirul” (traducere de Isac Nemțeanul), II, 220.

Eftimie (Patriarh de Constantinopol), I, 219.

Eftimie (Patriarh de Ierusalim), I, 272.

Eftimie (Patriarh de Târnova), I, 21, 56, 60, 71, 74.

Eftimie (Mitropolit muntean), I, 151, 155, 205, 213, 215, 219.

Eftimie (episcop în Ardeal, la 1572), I, 156, 166, 183, 184, 189, 191.

Eftimie (episcop în Ardeal, la 1623), I, 232, 234.

Eftimie episcop de Rădăuți, I, 163, 165.

Eftimie episcop de Râmnic, I, 156.

Eftimie (episcop de Roman), I, 183.

Eftimie (episcop de Muncaci în 1618), I, 228.

Eftimie de Neamț (egumen), I, 165-6, 183.

Elata (episcopia de), I, 44.

Elena (fiica lui Ștefan-cel-Mare), I, 358.

Elena (Doamna lui Petru-Vodă Rareș), I, 110, 112, 159-161, 206.

Elena (Doamna, fiica lui Cherepovici), I, 195.

Elena (fiica lui Ștefan Iacșici), I, 126.

Eleusis, I, 406.

Eliade (Manase, dascăl), II, 161, 166.

Eliad, II, 272.

- Elina (Doamna lui Matei Basarab), I, 282, 344, 353; II, 68.
- Elisaveta (Țarina Rusiei), II, 94, 196.
- Elisaveta Doamna lui Ieremia Movilă), I, 216.
- Elisaveta (mama lui Miron Barnovschi), I, 266, 270.
- Emanoil episcop de Patras), I, 385 n. 5.
- Emeric Sfânt catolic), I, 48.
- Emilian mucenic din Duros-tor), I, 18.
- Enciclopedia francesă, II, 182.
- „Enchiridion” (de Nicolae Milescu), I, 397.
- „Enehiridion” (de Șaguna, din 1872), II, 284.
- Enzenberg general austriac), II, 140, 169.
- „Epistola Consolatoria” din 1761, II, 136.
- „Epistolele lui Ignatie Teosoful” traducere de Mitropolitul Dosoftei), I, 401.
- „Epistolii” de Neofit Scriban, din 1843, II, 247.
- „Epitomi” (a lui Atanasie din Paros, 1816), II, 219.
- „Epitomu” lui Țichindeal din 1808), II, 226.
- Epraxia maica, mama lui Radu-cel-Mare), I, 119.
- Erașul-de-Sus protopopia de), II, 26-7.
- Erașul Cosăului (protopopia din), II, 27.
- Erașul Sighetului protopopia din), II, 27.
- Erbiceanu Constantin, profesor), II, 248.
- Erbiceanu (Gheorghe, preot), II, 248.
- Erdelyi Vasile, baron, episcop), II, 272.
- „Eresurile Armenilor” (1824), II, 227.
- „Ermologhionul” din 1792, II, 155.
- „Ermologhionul” din 1834, II, 238, 242.
- Esztergom (arhiepiscopul de), 26.
- „Etica” prelucrare de Clain, în 1796), II, 205.
- „Eufonia” (de Petru Movilă), 1633, I, 293.
- Eugeniu Hacman, episcop al Bucovinei), II, 250, 282.
- „Euharistia” de Cariofil), I, 420.
- Eustatie egumen de Pobrata), I, 79.
- Eustatie preot în Brașov), II, 137.
- Euslatievici directorul școlilor neunite), II, 93, 137, 160-1, 207, 215, 284.
- Eutyches întemeietor al monofisitismului), I, 18.

Evanghelia din 1403 (a lui Nicodim), I, 54.

Evanghelia din 1512 (lucrată de Macarie), I, 132, 177.

Evanghelia (de Coresi, din 1562, 1583, 1588), I, 173-4.

Evanghelia slavonă din 1562, I, 171.

Evanghelia cu lămuriri din 1564, I, 178.

Evanghelia slavo-română a lui Lorinț Diacul, I, 185.

Evanghelia cu învățături în 1581 a lui Coresi, I, 187-8.

Evanghelia ms. slavonă a Mitropolitului Serafim, 152.

Evanghelia greacă din 1594 (supt Mitropolitul Luca), I, 250.

Evanghelia din 1609 și 1614, I, 244.

Evanghelia cu tâlc din 1637 (de Calist), I, 293.

„Evanghelia învățătoare” de Govora, din 1642, I, 322, 324.

Evanghelia lui Chiriac din 1682, I, 406.

Evanghelia cu învățături din 1688 (a episcopului Ștefan), II, 148.

Evanghelia greco-română din 1693, II, 11.

Evanghelia românească de la Snagov, din 1697, II, 13, 106.

Evanghelia georgiană din 1709, II, 12.

Evanghelia românească din 1723, II, 108.

Evanghelia lui Damaschin din 1746, II, 113.

Evanghelia din 1750, II, 108 nr. 5.

Evanghelia lui Stoicovici din 1760, II, 147.

Evanghelia din Moldova, 1762, II, 154.

Evanghelia din 1765, II, 135.

Evanghelia din București, 1775, II, 148.

Evanghelia din 1781, II, 149.

Evanghelia din 1794, II, 219.

Evanghelia din Buda, de la 1813, II, 219.

Evanghelia din Buda, de la 1816, II, 218.

Evanghelia din 1818-21, II, 219.

Evanghelia lui Gherontie (1821), II, 222.

Evanghelia din 1828-9, II, 228.

Evanghelia din 1834, II, 241.

Evanghelia din 1852 (de Șaguna), II, 284.

Evanghelia din 1856, II, 236.

Evanghelia lui Neagoe-Vodă, I, 177.

Evanghelia grecească a lui Meletie Pigas, I, 155.

Evanghelia lui Petru Movilă, I, 293.

Evangelhia românească ms., de Radu Mănăscu, I, 152.
 Evangelhia slavonă ms. a lui Daniil pișeu (1664), I, 394.
 Evangelhii în românește, I, 83-4, 173, 337, 310.
 Evghenie Bulgariu episcop de Cazan și Astrahan), II, 183, 229.
 „Evharistierul” lui Petru Movilă, I, 293.
 Evhologhiul lui Petru Movilă, I, 293.
 Evhologhiul din Buda, de la 1815, II, 218.
 Evloghie episcop de Rădăuți),

I, 268, 304.
 Evloghie (episcop de Roman), I, 307.
 Evloghie (dascăl de școală slavonă), II, 154, 166.
 Evstatie (Vasilevici, preot în Brașov), II, 93.
 Evstratie (episcop de Roman la 1577), I, 191.
 Evstratie logofătul, I, 325-6.
 Exaimeron al Sf. Vasile (1827), II, 227.
 Exodul sau Ishodul (cartea a II-a din Biblia ebraică), I, 188.

F.

Fabian-Bob (dascăl ardelean la Iași), II, 222.
 Fabulele lui Esop traducere de Vartolomei Măzăreanu, II, 159.
 „Facerea” sau „Bitia” cartea prima din Biblia ebraică), I, 188.
 Facultatea de Teologie din Blaj, II, 271.
 Facultatea de Teologie din București, II, 249, 294, 298.
 Facultatea de Teologie din Iași, II, 294.
 Făgăraș (țara), I, 221, 349, 357, 383. (orașul și episcopia de), I, 225; II, 34, 43,

277, 280. (protopopia și parohia unită din), II, 23, 118, 121.
 Făgăraș ducatul de), I, 43, 52.
 Fălcoianu (Scarlat, jurist), II, 292.
 Famagusta (în Cipru), II, 142.
 Fântâna Țiganului, I, 144.
 „Faptele Apostolilor” (traducere în românește în sec. XV), I, 84.
 Fedeleșcioiu (schit vâlcean), I, 384.
 Feldioara, I, 209.
 Feleac (biserica din), I, 100,

105. (mănăstirea din), II, 46.
(și episcopia din), I, 138.
- Ferdinand (Împărat austriac), II, 279.
- Ferrara desbaterile Unirii de la), I, 85.
- Forró Nicolae, nobil ungar), I, 178, 188.
- Fierăștii din Ilfov (biserica din), I, 289.
- Filadelfia (Gavriil, Mitropolit de). V. Gavriil.
- Filaret Patriarh al Moscovei), I, 260, 266.
- Filaret (Michalitz, Mitropolit muntean), II, 63, 139, 144, 146, 150.
- Filaret (Beldiman, Mitropolit de Apameia), II, 232, 247.
- Filaret al II-lea de Mire Mitropolit muntean), II, 140, 142, 207, 209, 246, 248-9.
- Filaret de Miralichia (episcop de Râmnic), II, 145, 149.
- Filaret (Scriban, episcop și dascăl), II, 251.
- Filaret (Mitropolit al Chievului), II, 251.
- Filipan Vasile, scriitor), II, 215.
- Filipescu familia), I, 144; II, 69.
- Filipescu (Dumitrașcu, ctitor), I, 289, 295.
- Filipescu partid în București), II, 213.
- Filipeștii - de - Pădure (biserica din), II, 69 n. 6.
- Filipeștii-de-Târg (biserica din), I, 289.
- Filipopol (Mitropolia de), I, 214.
- Filofteia (Sf. mucenica), I, 39.
- „Filosofia” lui Clain, II, 208.
- Filotei Patriarh de Ierusalim), I, 136 n. 1, 421.
- Filotei episcop de Buzău), II, 257-8, 289.
- Filotei episcop de Huși), I, 239, 241-2, 246.
- Filotei (arhimandritul), II, 214.
- Filotei Sfetagorețul, călugăr), II, 14.
- „Fisiologul” (tratată de știință), I, 139.
- Fitter Adam, Iesuit), II, 46, 118.
- Fisica lui Clain, II, 207.
- Flamânda schit în Argeș), II, 260, 262.
- „Floarea Adevărului” 1750), II, 137.
- „Floarea Darurilor” (traducere de Filaret), II, 14. (din 1807), 208.
- Florența sinodul din), I, 85, 88, 420-1.
- Florian Aaron), II, 256.
- Florocli mănăstirea), II, 90.
- Floru preot, dascăl, caligraf), II, 166.

„Foaia” lui Bariț, II, 275.
 Fogarași (Ștefan, predicator),
 I, 300-2, 354.
 Földvári (arhimandrit arde-
 lean), II, 172.
 „Forma Clerului și a Păstoru-
 lui” (lucrarea episcopului
 Vulcan în 1809), II, 218.
 Forró Nicolae, publicatorul E-
 vangheliei cu tâlc a lui Co-
 resi), I, 178, 188.
 Fotie (Patriarhul), I, 421.
 Francisc-Iosif (Impărat al
 Austriei), II, 279.
 Franciscanii (Ordin catolic), I,
 27, 42-4, 69, 74, 195, 197-8;
 II, 277. Franciscanii din

Viena), II, 277. (Mănăstirea
 Franciscanilor din Munte-
 , nia), I, 67.
 Frăsinei (schit), II, 327.
 Fratta (della), I, 412.
 Fredro (Gabriel, episcop cato-
 lic în Moldova), I, 211.
 Frumoasa mănăstire lângă
 Iași), I, 218, 263.
 Fulea (Moise), II, 272.
 Fundenii Doamnei (ctitoria lui
 Mihai Cantacuzino), II, 69.
 „Funia sau frânghia întreită”
 (lucrarea lui Veniamin Cos-
 tachi), II, 222.
 Furtună (Mihail), I, 308.

G.

Găiseni manăstire , I, 144; II,
 238, 242.
 Galaction de Govora (episcop
 de Râmnic), II, 223, 235.
 Galaction monah la Hangu),
 II, 178.
 Galata (mănăstirea), I, 241, 244,
 264, 307; II, 89, 185.
 Galați falsă episcopie arde-
 leana), I, 105.
 Galați eparhia de Dunarea-de-
 jos), II, 304.
 Galiția manăstiri catolice din ,
 I, 46.
 Ganos Mitropolit de), I, 250.
 Gârcina (parohia de), II, 251.

Gășpar-Vodă al Moldovei), I,
 260.
 Gavriil Patriarh de Ohrida la
 1586), I, 154.
 Gavriil Calimachi, Mitropolit
 de Salonic și de Moldova),
 II, 153, 159, 164, 168, 177.
 181, 187.
 Gavriil Banulescu, episcop al
 Basarabiei , II, 186-7, 213-5,
 221, 224.
 Gavriil (Severos, Mitropolit de
 Filadelfia), I, 325; II, 50,
 107. V. și Filadelfia.
 Gavriil egumen la Athos , I,
 121 și urm.

- Gavriil (egumen la Călimănești) (1838), I, 57.
- Gavriil-Vodă Movilă, I, 250, 252, 261, 264, 279, 291.
- Gavriil (fiul lui Urie; scrie Evanghelia lui Lațcu Căndea), I, 64.
- Geanet Postelnicul, II, 142.
- Geley superintendent în Ardeal), I, 299, 301-2, 327, 329.
- „Geniul Creștinismului” (de Chateaubriand, traducere de Dionisie Romanò), II, 257.
- Genova, I, 413.
- Geoagiu manăstirea), I, 42, 222; II, 133.
- Geoagiul-de-Sus Ținutul . I, 411.
- Geografia lui Amfilohie după Boufier), II, 168.
- Geografia lui Clain din 1795, II, 217.
- Georgia episcopia de, I, 320, 363.
- Georgiowitz Dimitrie, negustor grcc). I, 208.
- Geszty Francisc), I, 188.
- Ghedeon Mitropolit al Moldovei , I, 392-4; II, 76, 81, 93, 97, 113.
- Ghedeon I-ii și al II-lea episcopi de Huși), I, 328, 361-2; II, 176.
- Ghedeon (de la Râșca, episcop de Rădăuți), I, 164, 193, 206.
- Ghedeon (Nichitici, episcop de Ardeal), II, 138, 171, 199.
- Ghedeon episcop de Roman), II, 85-6.
- Ghedeon (Mitropolit al Chievului), I, 411.
- Ghedeon (Balaban, Mitropolit unit), I, 204, 256, 293.
- Ghedeon egumen de Slatina), II, 90.
- Ghenadie Scholarios Patriarh de Constantinopol), II, 50, 155.
- Ghenadie Brad Mitropolit de Ardeal , I, 158, 186-7, 189, 221-2, 235-7, 262, 299, 300, 302, 327, 331, 357.
- Ghenadie Petrescu, episcop de Argeș și Mitropolit Primat al României), II, 299.
- Ghenadie Enăceanu, episcop de Râmnic), II, 248-9.
- Ghenadie Șendrea, episcop), II, 249.
- Ghenadie Bizanție, episcop maramurașean), II, 119, 122, 218.
- Ghenadie Mitropolit al Silistriei), I, 418.
- Ghenadie Cozianul, II, 105, 164.
- Ghenadie Roset egumen de Slatina , II, 221, 223.
- Gheorghe Ștefan (Domn al Moldovei), I, 313, 321, 340, 356, 360-1, 392, 412-3.

Gheorghe Ghica-Vodă, I, 354,
376, 385, 392, 400.

Gheorghe fratele lui Vasile-
Vodă Lupu), I, 320.

Gheorghe fiul despotului Ște-
fan), I, 126.

Gheorghe socrul lui Matei
Cantacuzino), I, 384.

Gheorghe caligraful), II, 154.

Gheorghe (zidarul), I, 264.

Gheorghie cel batrân Mitropo-
lit al Moldovei), I, 93-4,
108-9.

Gheorghie al II-lea Movilă,
Mitropolit al Moldovei), I,
192, 193, 198, 200-1, 205,
207, 210, 238, 242, 256, 259,
272, 293, 304.

Gheorghie al III-lea Mitropo-
lit al Moldovei), II, 81-2, 90,
94, 113, 177, 188.

Gheorghie episcop de Huși),
I, 307, 328.

Gheorghie episcop de Roman),
I, 163, 180, 183.

Gheorghie al II-lea episcop
de Roman), II, 81.

Gheorghie episcop de Vad), I,
115 n. 1.

Gheorghie din Sângiordzul
Bistriței, episcop ardelean),
I, 197.

Gheorghie (de Ocna, episcop
român în Ardeal), I, 175, 180.

Gheorghie protopop de Beiuș),
II, 125.

Gheorghie (protopop calvin de
Daia), I, 390.

Gheorghie (protopop de Ini-
doara), II, 36.

Gheorghie (egumen de Cerni-
ca), II, 179.

Gheorghievici (Vlad, tipograf),
II, 112.

Gherasim (Patriarh de Alexan-
dria), I, 258, 420; II, 16-7,
21, 81.

Gherasim (Patriarh de Cons-
tantinopol), I, 419-20.

Gherasim Raț episcop de A-
rad), II, 282.

Gherasim Timuș, episcop de
Argeș), II, 302-3.

Gherasim Adamovici, episcop
al Bucovinei), II, 170, 172,
199-200, 207.

Gherasim Rătescu, episcop de
Buzău), II, 223, 239-40.

Gherasim episcop de Roman),
II, 219, 221.

Gherasim Safirin, episcop de
Roman), II, 300-1.

Gherasim ierodiaconul de la
Neamț), II, 184, 188, 211.

Gherasim egumen de Preci-
sta), II, 176.

Gherasim egumen de Tisma-
na, I, 57.

Gherasim Cretanul (dascăl), I,
404.

Gherghina pârcalab de Poie-
nari, I, 120 n. 3.

- Gherghița (târg), I, 285.
- Gherla (și episcopia armeană de), I, 285, 355, 423; II, 43, 121.
- Gherla (episcopia românească), II, 277.
- Gherman (Mitropolit al Cesa-reii), I, 216, 240.
- Gherman de Nisa (Mitropolit), I, 407, 418.
- Gherman (ucenicul lui Maca-rie), 163.
- Gherman pârcălab de Roman) la 1606), I, 239.
- Gherontie (de Neamț, egumen. ucenicul lui Paisie), II, 178, 189-91, 209, 211, 222, 227, 211.
- Ghervasie proegumen de Put-na), I, 327.
- Ghervasie (ucenicul lui Ma-carie de Roman), I, 163.
- Ghervasie călugăr în Iași), II, 183 n. 5.
- Gheuca Mitropolitul), II, 155, 247. V. Leon (Gheuca).
- Ghica (Dumitrachi), II, 262.
- Ghighiu manastirea), II, 179, 266.
- Gioagiul-de-Jos. V. Geoagiu.
- Giulești manastirea din), II, 2. și protoieria din), II, 27.
- Giumalau protopopia din), II, 23.
- Giura (logofatul , I, 113.
- Giurgiu, II, 55.
- Glavacioc (mănastirea), I, 118; II, 67.
- „Iehcoviici (Ioan, tipograf). I, 297.
- Glykys (frații, tipografi în Ve-neția), II, 149.
- Görög (Andrei), II, 38.
- Golescu (Albu), I, 147.
- Golescu (Dinu), II, 225.
- Golescu (Ivașcu), II, 147.
- Golești (boieri munteni), I, 147.
- Golgota mănăstire în Tesa-lia), I, 264.
- Golia (mănăstire în Iași și cti-tori), I, 263, 306; II, 93, 181.
- Gomionita mănăstirea), I, 341.
- Goracki episcop catolic la 1678), I, 412.
- Gorgota mănăstire în Dâmbo-vița), I, 147; II, 64.
- Gorovei (schit paisian), II, 216.
- Goski episcop catolic în Mol-dova la 1618), I, 211.
- Gotia episcopia de), II, 187.
- Govora (mănăstirea lui Radu-cel-Mare), I, 119, 297-8; II, 67, 102, 101.
- Grabaș mănăstire , II, 198.
- Grabovschi Elena), I, 273.
- „Graiurile Maicii lui Dumne-zeu" lucrare din 1828-9), II, 228.
- „Gramata patriarhala" din 17 2 II, 71.
- Gramatica slavona a lui Antum din 1698, II, 12.

Gramatica slavonă din 1755, II, 146.

Gramatica lui Macarie de Bistrița, II, 179.

Gramatica lui Eustatievici. V. Eustatievici.

Gramatica latino-română din 1780 a lui Șincai, II, 196.

Gramatica teologhicească (a lui Amfilohie, după Platon de Moscova, în 1795), II, 168.

Gramatica lui Gazi, II, 168.

Grămești (sat; danie), I, 96.

Graziani (Anton-Maria, misionar), I, 172.

Greceanu (frații), I, 407.

Greceanu (Nicodim), II, 225.

Greceanu (Radu, cărturar), I, 405; II, 10, 14.

Greceanu (Șerban, logofăt), I, 405; II, 10.

Greci (sat lângă Siretiu), I, 91.

Gregoras (Nichifor, polemist), I, 32.

Gridovici (Statie). V. Statie.

Grigore-Vodă Callimachi, II, 182, 183.

Grigore-Vodă Ghica I-ii, I, 362, 367, 376, 378, 381-3, 414.

Grigore-Vodă Ghica al II-lea, II, 58-9, 61, 70, 84-5, 87, 94, 127.

Grigore Alexandru Ghica-Vodă, al III-lea, II, 152, 176, 182.

Grigore Dimitrie Ghica-Vodă, al IV-lea, II, 225, 227, 238, 248, 269, 374.

Grigorie (Patriarh de Alexandria), II, 82.

Grigorie (Mammas, Patriarh de Constantinopol), I, 87.

Grigorie (Țamblac), I, 63, 71 și n. 1.

Grigorie (Mitropolit al Moldovei, la Sinodul din Florența), I, 76.

Grigorie Roșca (Mitropolit al Moldovei), I, 82, 84, 108, 110, 114, 160, 162.

Grigorie (episcop al Mirelor și Mitropolit al Ungrovlahiei), II, 139-40, 144, 147, 150.

Grigorie al II-lea (din Căldărușani, Mitropolit al Ungrovlahiei), II, 190, 211, 227, 232, 235, 237, 239-41, 264-5, 280, 290, 298, 306.

Grigorie (episcop de Buzău), I, 377, 385.

Grigorie (Socoteanu, episcop de Râmnic, ucenicul lui Clement), II, 113, 132-3, 140-4, 150, 158, 161, 200, 238.

Grigorie (episcop de Roman supt Ioan-Vodă), I, 194.

Grigorie (Maior, episcop român unit), II, 128, 130, 135-6, 195.

Grigorie (de Larisa, prelat grec), I, 315.

Grigorie (episcop de Heracleia), II, 221.
 Grigorie (episcop latin de Argeș), I, 43, 48-9.
 Grigorie (stareț de Neamț), II, 177.
 Grigorie (paisianul, traducător), II, 21.
 Grigorie (călugărul de la Athos), I, 127.
 Grigorie (cărturar oltean), II, 190.
 Grigorie Stan tipograf la Rădăuți), II, 114.
 Grigorie de Vieroș, II, 209.
 Grigorie Cosma (schivnicul), II, 143.
 Grigorie de Chiprovaci (călugăr franciscan), I, 413.

„Grigorie Dialogul”, II, 145.
 „Grigorie de Nazianz” (traducere de Clain), II, 204.
 Grigoriu (mănăstire la Athos), I, 122.
 Gruia (mănăstire), I, 381; II, 64.
 Gura (mănăstirea din eparhia Pogoniane), II, 64.
 Gura-Motrului (mănăstire), II, 67, 228.
 Gurghiu (protopopia de), II, 23, 26.
 Gurie Grosu, preot basarabean vicar al Mitropoliei de Moldova, Mitropolit al Basarabiei), II, 303.

H.

Hăbașescu Grigore, Halmanul), I, 400.
 Hacman (episcop de Bucovina). Vezi Eugeniu.
 Hadâmbul (manastirea), II, 75.
 Hadâmbul (Iani, ctitor), I, 394.
 Hagi Koh Varzares (episcop armean), I, 423.
 Hagigadar (metoh armean), I, 423.
 Hagimad (soborul din), II, 125.

Haines (Gheorghe, preot din Brașov), II, 243.
 Halepliu frate cu Mitropolitul Chesarie), II, 144.
 Haliciu (episcopia de), II, 44, 46-7, 61.
 Haliciu (Mihail, predicator și scriitor), I, 334.
 Halmaghi (Ioan, teolog), II, 196, 204.
 Hamza (boier), I, 270.
 Hâncu (boier), II, 216.
 Hangu (mănăstire), I, 267; II, 82, 89, 178.

- Hanibal de Capua (cardinal), I, 195.
- Hanul Grecilor (mănăstire), II, 64.
- „Haportal” (protopopia din), II, 23.
- Haralambie Vlădica grec de la Snagov), I, 255.
- Hârdău-Telciu (mănăstire), I, 114.
- Hareborne trimes engles), I, 198.
- Haret Spiru, ministru), II, 298, 301, 305.
- Hariton proegumen la Athos și Mitropolit în Muntenia la 1381), I, 48; II, 65. V. și Culumuz.
- „Haritovreiton” traducere de Macarie de Bistrița), II, 165.
- Hârlău oraș), I, 72, 97, 81, 101, 112, 172. biserica din, și școala lui Despot), II, 75, 85.
- Haromsec protopopia din), II, 26.
- Harsány (Iacob Hagy de), I, 356.
- Hârteștii din Muscel (necropola din), I, 143.
- Hașag, II, 254.
- Hășăneștii (familia), II, 88.
- Hasdeu (B. P.), II, 293.
- Hațeg protopopia din), I, 330, 333; II, 23, 34, 36, 45.
- Heciu (ținutul), I, 76.
- „Heliodor” („istorie etiopicească”), II, 183.
- Heortologhionul lui Sevastos Chimenitul (1704), II, 12.
- Heraclid de Capadocia, II, 147.
- Herce Ștefan, propovăduitor calvin), I, 176, 302.
- Herțegovina (Voevozii din), I, 129.
- Hevenesi luptător pentru Unirea cu Biserica Romei), II, 41.
- Hexamilion zid în Moreia), I, 73.
- Hipomenas (Gheorghe, din Trapezunt), II, 50.
- Hirschel Luca, jude brașovean), I, 187.
- Hliboca sat; danie), I, 96.
- Hlincea (mănăstire), I, 218, 320, 393-4.
- Hmilnițchi (Bogdan, Hatman căzacesc), I, 313, 356.
- Hmilnițchi (Timuș), I, 313, 359.
- Hodermarschi (Procopie, episcop de Muncaci), II, 119.
- Hodoș-Bodrog (mănăstire), II, 226, 285.
- Homonnay (Gheorghe, din Maramurăș), I, 228.
- Homonnay (familia), I, 330.
- Honterus (Ioan), I, 169.
- Hopovo (mănăstire sârbească în Sirmium), II, 274.
- Horea, II, 199.

Horodnicenii (sat), I, 113.
 Horthy (superintendent calvin), I, 390-1.
 Horvat (Nichita), II, 260.
 Hossu (episcop de Gherla), II, 307.
 Hotărani (mănăstire), II, 65.
 „Hotărârile pe scurt ale Sf. Vasile” (traducere de episcopul Damaschin), II, 181.
 Hotin (cetatea), I, 162, 208, 396; II, 94. (episcopia de), II, 215.
 Hrisant Patriarh de Ierusalim), 1, 421; II, 10, 12, 16, 17, 49, 50, 54, 60, 81.
 Hrisostom. V. Sf. Ioan (Hrisostom).

Hrizea (boier muntean), I, 235, 289.
 Huba (mănăstire), I, 77.
 Humor (mănăstire), I, 108, 162; II, 167, 170.
 Hunyad Paul de, episcop latin de Argeș), I, 66.
 Hurez (mănăstire), II, 69--71, 104, 142.
 Hurmuzaki (Eudoxiu), II, 280.
 Hus Ioan), I, 84.
 Huși (orașul, biserica și episcopia), I, 102, 171, 197, 238, 240, 258; II, 80, 168.
 Hust (orașul), I, 62, 197, 227. mănăstirea din), II, 27.

I.

Iachint (de Vicina, episcop de Argeș și Mitropolit al Țării-Românești), I, 32-3, 45, 60-1.
 Iachint (Makripodari, episcop grec), I, 412.
 Iacov (Patriarh de Constantinopol), I, 407; II, 16, 181.
 Iacov I-iu (Mitropolit al Moldovei), I, 99, 292; II, 88, 114, 151, 153-4, 172.
 Iacov (Stamati, episcop de Huși și Mitropolit al Moldovei), II, 154-5, 157, 159, 160, 163, 186-8, 211.

Iacov (egumen la mănăstirea Barnovschi), II, 185.
 Iacov (egumen de Putna), II, 172. V. și Iacov I-iu (Mitropolit).
 Iacov Molodeț (egumen de Slatina). V. Molodeț.
 Iacovevici (Mihail, iesuit), I, 411.
 Iacșici (familia), I, 118.
 Iacșici (Dimitrie), I, 126-7, 131.
 Iacșici (Ștefan), I, 126.
 Iagello (cneaz litvan), I, 47, 61.
 Ialomița, I, 119.

- Iancu-Vodă (al Moldovei), I, 192, 194, 196.
- Iancu din Sâmcel (călugăr), II, 192.
- Iancu căpitanul), I, 285.
- Iantra (râu), I, 18.
- Iași orașul și bisericile din), I, 63, 72, 81, 102, 112, 195, 197, 203-4, 227, 240, 303, 419, 420 ; II, 81, 125, 151, 297, 304.
- Iași (biserica catolică din), I, 199, 211.
- Iași (episcopia catolică din), II, 297.
- Iași (Iesuiții din), I, 400.
- Icoana din Neamț (lucrare de Mitropolitul Gheorghie), II, 188.
- Iconiu (Atanasie, Mitropolit de), I, 363.
- Ienachi (ctitor la Sf. Sava din Iași), I, 285.
- Ienachi (al doilea Postelnic), II, 109, 163,
- Ienii (biserică a lui Pană Ne-goescu din București), II, 66.
- Ienopole (episcopia de), II, 44.
- Ieremia (Patriarh de Constantinopol), I, 123, 154-5, 198, 201, 203, 217, 219, 255, 272, 409; II, 56.
- Ieremia (Mitropolit muntean), I, 249.
- Ieremia (Mitropolit al Moldovei), I, 60-1.
- Ieremia (episcop de Buzău), I, 150, 157.
- Ieremia (episcop de Târnova), I, 60. V. Ieremia (Mitropolit al Moldovei).
- Ieremia Lipnițchi (episcop de Muncaciu, 1685-8), II, 27.
- Ieremia (din Pelagonia), I, 359.
- Ieremia (Simion, tipograf), II, 113.
- Ieremia-Vodă Movilă I, 152, 192-3, 198, 201, 207, 208-10, 230, 238, 240, 243-4, 256-7, 262, 291.
- Ierotei (episcop de Huși), II, 177, 186.
- Ierotei (episcop al Monembasiei, și cronograful său), I, 254, 279.
- Ierotei (Mitropolit de Silistra), II, 16.
- Ierotei (din Cipru, egumen la Sf. Sava), I, 264.
- Ierusalim (orașul și Patriarhia), I, 133, 250, 296, 315, 318, 361, 389, 396, 418; II, 10, 25, 50, 63, 76, 84, 126, 263.
- Iesuiți, I, 189, 195, 197, 199, 256, 411; II, 21, 51, 59. (din Cluj), II, 127, 192, 195.
- Iezerul (schit muntean), II, 179.
- Ignatie (Grecul, episcop de Râmnic, apoi Mitropolit muntean), I, 303, 376-7.

- Ignatie (de Mitilene și Arta, Mitropolit al Ungrovlahiei), II, 215.
- Ignatie (Darabant, episcop unit de Oradea Mare), II, 136.
- Ignatie Sârbul, episcop de Râmnic), I, 356, 376, 384, 413.
- Ignatie Vuia (locuitor de episcop de Vârșeț), II, 283.
- Ignatie egumen de Nucet), II, 11.
- Ignatie egumen de Voroneț), II, 172.
- Ilarie (egumen de Peri), I, 226.
- Ilarion Mitropolit al Ungrovlahiei, 1492-3 ori 1524?), I, 119, 112.
- Ilarion episcop de Argeș), II, 238, 240, 256.
- Ilarion episcop de Râmnic), I, 156 n. 8.
- Ilarion (episcop de Muncaciu), I, 226.
- Ilarion (episcop de Vad), I, 114.
- Ilarion Pușcariu (arhimandrit), II, 286.
- Ilarion (egumen de Cozia), I, 142.
- Ilarion (ieromonahul, ucenic al lui Ghedeon de Rădăuți), I, 164.
- Ilarion (de la Dealu), II, 225.
- Ilarion (din Patmos, călugăr, dascăl), II, 158.
- Ilia (protopopia de), I, 333, 338; II, 23, 36.
- Iliaș-Vodă (fiul lui Alexandru-cel-Bun), I, 82.
- Iliaș-Vodă Rareș, I, 90, 111, 160-1.
- Ilie Iorest (Mitropolit al Ardealului), I, 324, 326, 359, 370.
- Ilie Copinschi (egumen de Chiev), I, 260.
- Ilie diacul din Suceava), I, 243.
- Ilie (de Cernavoda, tipograf), II, 110.
- Ilie Bulgarul plătitorul „Lafsaiconului” de la Râmnic), II, 147.
- Ilina Doamna). V. Elina.
- Ilișești mănăstire), II, 90.
- „Imitația lui Hristos” (1647), I, 341. (traducere de Iosif de Argeș, 1794), II, 190. (traducere de Clain, 1803), II, 204.
- „Impărțirea de grâu” (de Sf. Ioan Hrisostomul, 1833), II, 227.
- „Impotriva vătămării calvinești” (de Mitropolitul Dosoftei, 1672), I, 419.
- Inău (cetatea și episcopatul), I, 236, 351-2, 355; II, 44, 124.
- „Indeletnicirea spre buna mu-

- rire" (de Mitropolitul Veniamin), II, 229.
- „Indeletnicirea iubitoare de Dumnezeu" (de Evghenie Bulgaris, 1815), II, 220.
- „Indreptarea legii" (1652), I, 343.
- „Indreptarea păcătosului" (de Vichentie Ioanovici, 1765), II, 164.
- „Indreptarea păcătosului" (de Dimitrie Eustatievici, II, 137.
- „Indreptarea păcătoșilor" (de Mitropolitul Gavriil și Evloghie dascăl), II, 170.
- „Infruntarea Jidovilor" (lucrare a rabinului Neofit, din 1803), II, 188.
- Inidora (orașul și protopopia de), I, 175, 188-9, 330, 333, 349, 356, 365, 388; II, 23, 36. protopopi: Achirie), I, 176. (Gheorghe), II, 36. (Nicolae), II, 36.
- Innsbruck (oraș), I, 200, 238.
- Inochentie (episcop de Huși), II, 112, 158, 177, 182.
- Inochentie (Tismăneanul, episcop de Râmnic), II, 104-5, 111.
- Inochentie (episcop de Roman), II, 85.
- Inochentie (episcop ardelean), V. Klein,
- Inochentie (călugăr, tipograf), I, 406.
- Institutul teologic din Arad, II, 281.
- Institutul teologic din Cernăuți, II, 250, 298.
- „Intâie învățătură pentru tineri" (1726), II, 110.
- „Intrebare creștinească" (Iuterană), I, 170.
- „Intrebări bogoslovești" (din 1741, de Ienachi boierinașul), II, 109.
- „Intrebarile și raspunsurile Sf. Atanasie" (traducere de Gherontie și Grigore, 1803), II, 211.
- „Intrebarile și răspunsurile" (lui Simion din Tesalonic), II, 150.
- „Intrebări și răspunsuri" (traducere de Chesarie de Râmnic, 1765), II, 165.
- „Intrebările bogoslovești" (traducere de Ienachi, al doilea postelnic), II, 163.
- „Intrebătoare răspunsuri", II, 161.
- „Intrebătoarele răspunsuri" (de Vasile starețul), II, 220.
- „Introducere la Biblie" (de episcopul Melchisedec, 1860), II, 253.
- „Învățătură pentru spovedanie", II, 223. (cea din 1819), II, 235.

- „Invățătură arhierască” (Iași, 1771), II, 163 n. 1.
- „Invățătura bisericească” (1710), II, 58, 162.
- „Invățătură creștinească” (din 1756 și 1757), II, 135.
- „Invățătură creștinească”, II, 229.
- „Invățătură dogmatică” (lucrare din 1703), II, 12, 52.
- „Invățătură dulce” „Livada înflorită”, II, 159.
- „Invațătura a însuși stăpâni-toarei Mării Ecaterinei a II-a” (1773), II, 184.
- „Invățăturile lui Dorothei stare-țul” (traducere de Misail de Bisericiani), II, 159.
- Invățătură ortodoxă” de Me-letie Pigas), II, 148.
- „Invățătura pentru spovedanie” (de Galaction al Râmnicu-lui), II, 223.
- „Invățătura părintească” (1825), II, 228 n. 3.
- „Invățătura preoților” (Buzău, 1702), II, 13-4.
- „Invățătura despre Șapte Tai-ne” (în românește la 1704), II, 107.
- „Invățătura despre Șapte Tai-ne), 1724 și 1732), II, 109.
- „Invățătura pentru proști” (de Halmaghi), II, 204.
- „Invățăturile” lui Neagoe Ba-sarab, I, 140.
- „Invățăturile bisericesti” (ale lui Antim), 1746, II, 109.
- „Invățăturile lui Calist” (ms. de la Bisericiani), II, 92.
- „Invățăturile creștinești” (tra-ducere de Filotei), II, 14.
- „Invățături creștinești” (1765, de Vichentie de Belgrad), II, 125.
- „Invățături de multe științi fo-lositoare” (de Nicodim Gre-ceanu), II, 225.
- „Invățături duhovnicești” (de Petru Movilă), I, 299.
- „Invățături hristianicești” de Mitropolitul Veniamin), II, 229.
- „Invățături” de Neofit Scri-ban), II, 247.
- „Invațături de Paisie), II, 181.
- „Invățături preste toate zilele” Cazania cea mică din 1640), I, 299.
- „Invățături de multe științi fo-lositoare” după Polizoi Con-tu, 1811), II, 225.
- „Invățături preotești despre Taine” (1732), II, 162.
- Ioachim Patriarh de Alexan-dria), I, 318-9.
- Ioachim (Patriarh de Antio-hia), I, 259.
- Ioachim (Patriarh de Mosco-va), I, 397, 400, 411.
- Ioachim (Mitropolit al Moldo-vei), I, 87.

Ioachim (Mitropolit de Proilav), II, 216 n. 2.
 Ioachim din Petra, episcop de Agathopolis), I, 85.
 Ioan Sf. Damaschin). V. Damaschin. traducere de Clain , II, 204.
 Ioan Hrisostomul tradus de Clain), II, 204.
 Ioan (Sf. de la Suceava), I, 47 și n. 3.
 Ioan Scărariul, tradus de Macarie de Bistrița), I, 169.
 Ioan Sinaitul scriitor), II, 204.
 Ioan Szabo episcop de Gherla), II, 279.
 Ioan Patriarh de Ohrida), I, 20.
 Ioan de Prislop, Vladică de Bălgrad și Mitropolit ortodox în Ardeal), I, 189, 221-2, 221 5, 230.
 Ioan Mitropolit al Moldovei), I, 75 n. 2.
 Ioan (Meșianu, Mitropolit de Ardeal), II, 285, 302.
 Ioan Giurgiu Patachi episcop unit în Ardeal), II, 42-5, 169.
 Ioan Micu-Clain). V. Clain.
 Ioan Bob episcop unit), II, 195, 270.
 Ioan Lemeny episcop unit), II, 271, 275, 278.
 Ioan Stroe episcop al armatei), II, 304.

Ioan (Vancea, Mitropolit ardelean, unit), II, 278.
 Ioan (Ignatie Papp, episcop de Arad), II, 285 n. 1.
 Ioan Țârcă (Vlădică de Bălgrad), II, 20-1, 49.
 Ioan (episcop de Huși și Rădăuți , I, 238, 241-2, 246, 396-7.
 Ioan din Secul, episcop de Roman), II, 73.
 Ioan Cernai episcop de Vad), I, 222, 225, 231, 237.
 Ioan (Comnenul, Mitropolit al Silistrei), I, 416; II, 12.
 Ioan Grigorovici, episcop rus de Muncaci), I, 228.
 Ioan Iosif Hodermarschi episcop rus de Muncaci), II, 118.
 Ioan Gheorghevici, episcop sârb de Vârșeț), II, 198.
 Ioan (Popovici de Hondol, vicar ortodox de Sibiu), II, 201.
 Ioan de Capistrano (Sf.), I, 105.

Episcopi și clerici latini.
 Ioan de Antiqua Villa episcop latin de Argeș , I, 66.
 Ioan episcop de Siretiu), I, 59.
 Ioan al III-lea de Riza, episcop de Siretiu), I, 69, 70, 74.
 Ioan de Calfa Vlădica ratăcitor în Ardeal), I, 105.

Ioan de Varád Franciscan),
I, 211.

Ioan Kunig (Iesuit), I, 198.

Protopopi:

Ioan Zobia protopop de Al-
vinț), I, 371, 389-90.

Ioan Popazu (protopop de
Brașov), II, 280, 283, 285.

Ioan protopop de Iași), II, 95.

Ioan arhidiacon prin părțile
Crișurilor), I, 175.

Ioan protopop de Inidoara),
II, 36-7.

Ioan (arhidiacon în Maramu-
răș), I, 236.

Ioan Marinici protopop de
Muncaciu), I, 330.

Ioan din Șeghești, arhidiacon
la 1554), I, 333.

Ioan Bosniacul, egumen de
Dealul), I, 341-2.

Ioan egumen de Hurez), II,
102, 147.

Ioan egumenul paisian de
Neamț), II, 178.

Ioan preot în Burdujeni), II,
216.

Ioan Circa preot cărturar),
II, 25.

Ioan (Făgărășeanu, corector,
preot), II, 111.

Ioan popa, de la Mănăstur),
II, 46.

Ioan calugarul, meșter la
Râmnic), II, 146.

Ioan Eugenikos (teolog în sec.
al XV-lea), I, 420-1.

Ioan Comnenul (Împărat bi-
zantin), I, 343.

Ioan al V-lea Împărat bizan-
tin), I, 30-1, 50, 305, II, 83.

Ioan al VIII-lea Împărat bi-
zantin), I, 85.

Ioan Asan Țar bulgăresc), I,
27-8.

Ioan-Voda Despot, I, 111, 126-
7, 162, 196, 307.

Ioan - Voda cel - Cumplit), I,
163 I, 165, 183-4, 191, 192.

Ioan-Vodă Callimachi, II, 303.

Ioan Voda Caragea, II, 221.

Ioan-Vodă Potcoavă, I, 28.

Ioan Voda Sandu, Sturdza, II,
221, 262.

Ioan fiul lui Neagoe-Voda),
I, 135, 139.

Ioan fiul lui Mircea), stăpâni-
tor bulgăresc), I, 28.

Ioan regele Polonilor). V. So-
bieski (Ioan).

Ioan IIunyadi guvernator al
Ardealului), I, 57, 100, 105.

Ioan Hunyadi (cel tânăr), I,
223.

Ioan Sigismund (Craiu al Ar-
dealului), I, 170, 175, 180,
182.

Ioan Kemény (Craiu al Ar-
dealului), I, 349.

Ioan (Logofătul lui Neagoe),
I, 126.

- Ioan (Râmnicenul, tipograf), II, 135.
- Ioanichie (Patriarh de Antiohia), I, 354.
- Ioanichie (Patriarh de Constantinopol), I, 320.
- Ioanichie (Mitropolit de Heraclia), I, 307.
- Ioanichie (Mitropolit al Moldovei), I, 75 n. 4.
- Ioanichie (din Ostanița, Mitropolit de Stavropolis), II, 64.
- Ioanichie (episcop de Brăila), II, 82.
- Ioanichie episcop de Rădăuți), I, 97.
- Ioanichie episcop de Roman), II, 58, 88, 176-7.
- Ioanichie (de Stratonichia), II, 223 n. 2.
- Ioanichie Galetovschi, arhimandrit de Cernigov), I, 403.
- Ioanichie (egumen de Dragomirna), II, 172.
- Ioanichie (egumen de Moldovița), II, 89.
- Ioanichie (călugăr, stramoș al lui Petru Movilă), I, 292.
- Ioaniții (Ordin), I, 27.
- Ioanovici (Nistor, candidat de episcop), II, 201 n. 7.
- Ioasaf (Patriarh de Constantinopol), I, 272.
- Ioasaf (Patriarh de Ierusalim), I, 272.
- Ioasaf (episcop de Lacedemona și Mitropolit în Ardeal), I, 374-5, 387-9.
- Ioasaf (arhimandrit de Neamț), I, 91, 100.
- Ioasaf egumen de Vieroș, 1702), II, 68.
- Ioasaf (călugărul), I, 50. V. Ioan al VI-lea.
- Ioil (de Biserici), I, 273.
- Ionescu Take, ministru), II, 298.
- Iordachî capitanul , II, 222.
- Iordachi Cantacuzino, fiul lui Șerban-Vodă , I, 112, 406; II, 55, 91, 102, 250.
- Iorest Mitropolit de Ardeal). V. Ilie Iorest.
- Iorest episcop de Huși), I, 327-9, 331; II, 82, 176, 185.
- Iorest egumen de Biserici), II, 92.
- Iorest egumen de Hangu), II, 90.
- Iorest egumen de Solca , II, 90.
- Iosif (Patriarh de Târnova), I, 74, 85.
- Iosif I-iu (Mitropolit al Moldovei), 58, 60, 63-4, 68, 71-3, 78, 88 9, 117.
- Iosif Naniescu episcop de Argeș și Mitropolit al Moldovei), II, 242.
- Iosif (Buday de Piskints, Mitropolit al Ardealului), I, 371-4.

- Iosif (episcop de Argeș), II, 83, 150, 190-1, 209, 214-5, 217, 219, 223, 225, 231, 239-40.
- Iosif episcop de Huși), I, 268.
- Iosif Bobulescu, episcop de Huși), II, 249, 295.
- Iosif (episcop de Liov), I, 256.
- Iosif Stoica (episcop de Maramurăș), II, 26, 38, 43.
- Iosif (Hodermarschi, episcop de Muncaciui), II, 118.
- Iosif egumen de Argeș), I, 136, 140.
- Iosif egumen de Tismana), II, 66.
- Iosif egumen de Vieroș), II, 68.
- Iosif (de Sevasla, prelat grec), I, 290.
- Iosif protosinghel din Constantinopol), I, 260.
- Iosif dascăl grec la Moscova), I, 295.
- Iosif monahul, dascal slavon), II, 101, 115.
- Iosif ucenic al lui Isaac de Neamț), II, 178.
- Iosif al II-lea Imparat german), II, 170, 196, 289.
- Iov Mitropolit de Moscova), I, 151.
- Iov Borețchi, Mitropolit de Chiev, 1620), I, 260, 291.
- Ipec Patriarhia de), I, 351; II, 83 și aiurea.
- Ipsilanti (Alexandru-Vodă), II, 68, 145, 180, 185.
- Ipsilanti (Constantin-Vodă), II, 213, 221.
- Irediște (lângă Vârșeț; școală românească), II, 106.
- Irina (Doamna lui Petru Șchiopul), I, 200.
- Irinarh episcop de Diocleă, 1860), 291 n. 3.
- Irmologhiul lui Macarie (din Viena), II, 224.
- „Irmologhion” de Petru Movilă), I, 293.
- Isabela regina Ungariei), I, 141.
- Isaac dascalul), II, 178.
- Isaac (egumenul de la Neamț), I, 64.
- Isaccea, I, 29.
- Isaia Copinschi), Mitropolit de Chiev), I, 291.
- Isaia Balășescu episcop al Bucovinei), II, 244, 250.
- Isaia episcop de Inău), II, 125.
- Isaia episcop de Rădăuți), I, 165-6, 184, 192.
- Isaia dichitul Mitropoliei din Iași), II, 221.
- Isaia arhimandrit la Sf. Pavel din Athos), II, 51-2.
- Isaia Grecul, vicariu unit de Oradea), II, 27.
- Isaia preotul din Apoldul Mic), II, 138.

Isaia (Giușcă, egumen la So-
cola , II, 262.
Isaia (călugăr de la Neamț),
II, 191.
Isaia (călugăr de la Slatina),
I, 164.
Isaia (călugăr unit, Iancu din
Sâmcel), II, 192.
„Isaia Pustnicul” (lucrare pai-
siană), II, 181.
Isidor (cardinalul „rutean”, Mi-
tropolit de Chiev), I, 87.
Ismail (oraș), I, 201, 320. (e-
piscopia de), II, 294.
„Istoria Biblică a Așezământu-
lui celui Vechiu” (de Blajevi-
ci), II, 287.
„Istoria Biblică” (de Ilarion
Pușcariu), II, 286.
„Istoria Biblică a Testamentu-
lui Vechiu (de Cipariu,
1859), II, 272.
„Istoria bisericească” (prelu-
crare de Mitropolitul Șagu-
na, 1860), II, 284.
„Istoria bisericească” (de Ilarion
Pușcariu), II, 286.
„Istoria bisericească” (prelu-
crare de Vasile Filipan), II,
205.
„Istoria bisericească” (de Gh.
Farcaș; ms.), II, 218.
„Istoria bisericească pe scurt”
(tălmăcire de Al. G. Lesvi-
odax), II, 257.

„Istoria bisericească pe scurt”
(de Clain), II, 197, 205.
„Istoria bisericească a Româ-
nilor” (de Filaret Scriban),
II, 248.
„Istoria Bisericii” (de Țichin-
deal), II, 226.
„Istoria Bisericii Antiohiei”
(din 1702), II, 16.
„Istoria Bisericii românești”
(de Petru Maior, 1813), II,
202.
„Istoria Eparhiei Râmnicului”
(de Atanasie de Râmnic,
1906), II, 254.
„Istoria episcopiei Rădăușilor”
(manuscript de Melchisedec),
II, 253.
„Istoria începuturilor româ-
nești” (de P. Maior), II, 202,
225.
„Istoria Mitropoliei” (manus-
cript, de Melchisedec), II,
253.
„Istoria Mitropoliilor Moldo-
vei (de Neofit Scriban, 1857),
II, 248.
„Istoria Moldovei” (de Carra),
II, 182.
„Istoria Naturii sau a Firii”,
(de Șincai și Clain), II, 190.
„Istoria Patriarhilor din Ieru-
salim”, I, 421.
„Istoria Românilor” (de Clain),
II, 208.

- „Istoria Sacră” (de Al. Mavrocordat), II, 57.
- „Istoria Schismei Grecilor” (de Cotore, după Maimbourg, II, 204.
- „Istoria Scripturii Vechiului Testament” și a Noului (de Veniamin Costachi), II, 222.
- „Istoria Universală” de Ioan Molnar, II, 206.
- „Istoria Universală”, de Ioan Mandinescu, II, 248.
- „Istoria Universală”, de Al. Teodorovici, II, 273.
- Istrate-Vodă Dabija. V. Dabija-Vodă.
- Iștvanovici Mihai, tipograf), II, 25.
- Ițcani (biseriçuța din), I, 107.
- „Ithica” (traducere de Ghena-die Cozianul), II, 105.
- „Itica ieropolitică” (traducere de Măzăreanu), II, 164, 183.
- „Iubitoriul de Înțelepciune” (de Veniamin Costachi, 1831), II, 299.
- „Iudaicele” (de Al. Mavrocordat), II, 59.
- Iuga (protopop moldovean), I, 61 n. 3.
- Iurie (boier moldovean), I, 112.
- Iustin de Edesa (vicar în Mol-Iustinian (Impăratul), I, 18.
- dova), II, 233, 251.
- Iustinian (Teculescu, episcop de Ismail și Cetatea-Albă), II, 303.
- Iustiniana Primă, I, 91, 121, 154.
- Ivacicovici (Procopie, episcop de Arad și Mitropolit ardelean), II, 283, 285.
- Ivan (Țar rusesc), II, 111.
- Ivir (mănăstire la Athos), I, 193, 248, 263.
- Ivir (Patriarhia de Iberia), II, 65.
- Izlaz (sat), I, 258.
- Izlozeanu Gheorghe), I, 193 n. 5.
- „Izvoadele pentru lucruri de obște” de D. Eustatievici), II, 137.
- Izvoranu mănăstire în Buzău, „schitul lui Jipa”), I, 251; II, 65.

J.

- Jadova sat; danie), I, 96.
- Jaleș județ de munte), I, 56.
- Jalova protopopia din), II, 27.
- Jansenistii, I, 382.
- Jaquet Dominic, episcop latin), II, 297.
- Jiblea, I, 384.
- Jidovștița (sat , I, 52-3.

Jina, II, 44, 225.

Jița (mănăstire slavonă), II, 64.

Jitianul sau Balta Verde (mă-năstirea de la), I, 288; II, 65.

Joaș. V. Gioagiu.

Joc (protopopia din), II, 46.
V. și Juc.

Joltuhin (general rus), II, 264.

Juc (vicariat unit), II, 121.

Jugani (sat; danie)), I, 308
n. 4.

„Jurământul preoților” (tradu-
cere de episcopul Calinic),
II, 237.

K.

Kakavelas (Ieremia), I, 417,
421.

Kalliakra, I, 28, 30. -

Karidas Gheorghe, Vistier, I,
343.

Kastriotă (Gheorghe, boier), II,
16.

Katzikia (mănăstire), II, 64.

Kaunitz (ministru austriac), II,
131.

Kemény (Ioan), V. Ioan (Ke-
mény).

Kerameus Nicolae, dascăl și
teolog), I, 363, 417, 421.

Keza (protopopie în Ardeal),
II, 20.

Klein (Inochentie, episcop u-
nit), II, 118-20, 122, 125-7,
129, 131, 192-3.

Kloster (biserică teutonică în
Câmpulung), I, 26.

Kogălniceanu Mihail, II, 23,
235, 252, 288, 290-2.

Kogălniceanu (Ienachi, croni-
car), II, 151.

Kollonics (cardinalul, episcop,
primat al Ungariei), I, 415,
424; II, 30, 32-4, 36, 41, 118.

Komarom (episcopie), II, 27.

Konowicz (Iosif, teolog de la
Chiev), I, 310.

Kopinski (Ilie, arhimandrit de
Chiev), I, 260.

„Kora” (protopopie în Ardeal),
II, 23.

Korecki (prințul), I, 210, 233.

Koressi (Gheorghe, teolog), I,
421.

Kosinski șef cazac), I, 205.

Kovaszna Petru, predicator),
I, 366.

Krasnabroda mănăstire), I,
332.

Kritias mare eclesiarh de Con-
stantinopol), II, 154.

Kritopulos (Daniil, Mitropolit
muntean), I, 45.

Krupeski (Atanasie, episcop în Maramurăș), I, 228.
 Kunalis Kritopulos), I, 321.
 Kunig (Ioan, misionar), I, 198.
 Kurski (episcop polon, în Moldova), I, 412.

Kurzbeck (tipograf în Viena), II, 194.
 Kymenites (Sevastos, și „Critica neînțelegerilor între Apus și Răsărit”), I, 418.

L.

Lăcătuș (Dimitrie, tipograf), II, 133.

Lăculețele (mănăstire), I, 289.

Ladislau (Sf.), I, 48.

„Lafsaicon” (de Heraclid de Capadocia, trad. de Alexandru Polonul, în Țara-Românească, și de Teofilact Clucerul, în Moldova), II, 174.

Laiotă (Basarab), I, 102.

Laiota (pretendent), I, 176.

„Lămurirea credinței” (de Simion de Salonic), I, 416.

Lancrăm (sat), I, 175, 180, 182.

Lapedatu (Alexandru, profesor), II, 304-5.

Lăpuș protopopia), II, 23.

Lăpușna, I, 194.

Lăpușneanu Alexandru-Vodă).

V. Alexandru. (biserica lui din Liov, Adormirea), I, 256.

Larisa (mănăstire), II, 147, 149.

Lațcu-Vodă, I, 44, 46, 77, 83, 95.

Lațcu (Câdea, pârcălab), I, 46.

Lăudat (Clucerul, ctitor), I, 143.

Laurențiu (conte săsesc de Câmpulung), I, 26, 36.

Lavra (din Chiev), II, 96.

„Lavra Țerii-Românești” (Cutlumuzul), I, 133.

Lavrintie (episcop de Roman), II, 95.

Lavrintie (episcop de Casandra), I, 316.

Lavrintie de la Hurez), II, 71, 112-3, 146.

Lavrintie (Zizania, preot, traducător), II, 107.

Lazăr (Duma, Nichita, episcop de Argeș), II, 303.

Lazăr Baranovici (episcop de Cernigov), I, 313.

Lazăr eclesiarh la Voronej), II, 92.

Lazăr (egumen de Neamț, 1742) II, 86, 89.

Lazăr diacul ucenicul episcopului Pahomie), II, 96.

- Lazăr (Despot sârbesc), I, 51, 53, 126, 128.
- Lazăr (Gheorghe, cărturar), II, 224, 226, 228.
- Lazuri (protopopia din), II, 26.
- Leapindea (protopopia din), II, 23.
- „Leastvița” sau „Scara Virtuților” (a lui Ioan Sinaitul), II, 96.
- „Leasvița” traducere din grecește de Vartolomei Măzăreanu), II, 159.
- Leconte du Noüy, II, 39.
- Legea Clerului din 1893, II, 298.
- Legea Clerului (Lapedatu), II, 305.
- Legea Seminarilor, II, 291, 297 8.
- „Legenda Sf. Dumineci”, I, 84.
- „Legenda Sf. Vineri”, I, 84.
- Lemberg oraș . V. Liov.
- Lemeni Melchisedec), II, 250.
- Lemenyi (Ioan, episcop unit), V. Ioan.
- Lemniiu protopopia din), II, 26.
- „Lemnul Sf. Cruci” (lucrare de Teofilact), II, 164.
- Leon (Gheuca, episcop de Roman și Mitropolit al Moldovei), II, 154-5, 158, 177, 182, 184-6, 247.
- Leon (Asachi, protopop de Hotin), II, 221.
- Leon (Impăratul, fiul lui Vasile Macedoneanul), II, 10.
- Leon-Vodă Tomșa, I, 279-81, 290, 378.
- Leontari (tatăl Mitropolitului Dosoftei , I, 391, 393.
- Leontie (episcop de Râmnic), I, 156.
- Leopold I-iu (Impăratul), II, 277.
- Leopold (fiul lui Grigore Ghica-Vodă), I, 414.
- Lesviodax (Alex. Geanoglu, istoric), I, 117, 153; II, 257.
- Letini, I, 85.
- Leucușeni moșie), I, 78.
- Leurdeanu Stroe), I, 381; II, 68
- Lewenberg Rudolf, Iesuit , II, 44.
- Leviticul parte din Biblia ebraică), I, 188.
- Lexicon slavo-român al lui Mardarie Cozianul), I, 292 n. 5.
- Libia Mitropolia de), II, 61.
- Lichudis frații), I, 389, 411, 417.
- Ligaridis (Pantelimon, Paisie, predicator), I, 296, 343, 362, 398.
- Liov orașul, episcopatul, seminariul, stavropighia), I, 47, 255, 260, 267, 291, 297, 309, 311, 394-5, 411; II, 171. (Co-

- legiul din), I, 203, (tipografia din), I, 257, 341.
- Lipova (orașul, biserica), I, 236, 351-2. (și episcopia de), II, 125.
- Litavor (Iacșa), I, 47 n. 4.
- „Litosul” (traducere de Petru Movilă), I, 293.
- Liturghia (de la 1570), I, 181.
- Liturghia din 1610-12, I, 244.
- Liturghia din 1679 (Iași), I, 397.
- Liturghia din 1680 (Muntenia), I, 386, 406, 409.
- Liturghia din 1701 (greco-aramă), II, 12, 61.
- Liturghia din 1702, II, 15.
- Liturghia georgiană din 1710, II, 12.
- Liturghia, în românește, din 1713, II, 100.
- Liturghia slavo-română din 1715, II, 50.
- Liturghia românească din 1728, II, 108.
- Liturghia din 1759 (Moldova), II, 154.
- Liturghia din 1794 (Moldova), II, 155, 188.
- Liturghia din 1798 și 1809 (Sibiu), II, 208.
- Liturghia din 1813 și 1817, II, 235.
- Liturghia basarabeană din 1815, II, 216.
- Liturghia (opuscul al lui Meletie Sirigul), I, 305.
- Liturghia din „Mosc”, I, 384.
- Liturghia slavonă (a Mitropolitului Ghedeon), II, 113.
- Liturghia Sfântului Iacov, II, 144.
- Liturghia arhierască (traducere de Vartolomeiu Măzăreanu), II, 159.
- Liturghia lui Macarie, dascălul de cântări, II, 224 n. 4.
- Liturghia (calvină, pierdută), I, 181.
- „Liturghieriul” lui Macarie (din 1507), I, 129.
- „Liturghieriul” lui Petru Movilă), I, 293.
- „Liturghieriul” din 1646, I, 341.
- Liturghiile românești din 1713, II, 106.
- Liturghiile din 1733, II, 112.
- Liturghiile românești din 1741-2, II, 108.
- Liturghiile românești din 1745, II, 114.
- Liturghiile românești din 1747, II, 108 n. 5, 112 n. 1.
- Liturghiile blăjene din 1756, II, 135.
- Liturghiile din 1759 (Râmnic), II, 146.
- Liturghiile din 1780 (București), II, 148.

- Liturghiile din 1787, II, 149.
- Liturghiile din 1819 (Moldova), II, 220.
- Liturghiile lui Galaction de Râmnic, II, 223.
- Liturghiile din 1834, II, 228.
- Liturghiile din 1853, II, 236.
- Liturghiile din 1870 (ale lui Timotei Cipariu), II, 272.
- „Liturgica” din 1853 (de Melchisedec), II, 253.
- Lituania (episcop de), I, 47, 75.
- Liubavici (Dimitrie logofăt), I, 145.
- Lobodă (șef de Cazaci), I, 205.
- Lodomeria, I, 46.
- „Locurile Sfinte”, I, 121, 132, 217, 296; II, 49, 263, 292-3.
- Loga (diacon din Tismana), II, 106.
- „Logica” (prelucrare de Clain, în 1796), II, 205.
- „Logica și Dreptul Firii”, (1809), II, 218.
- Longhin (Corenici, Mitropolit de Inău), I, 352-3, 359.
- Loreto (loc de pelerinagiu), I, 414.
- Lorinț (diacul, tipograf), I, 185, 337.
- Lovcea (Mitropolia de), I, 213.
- Loviștea Vâlcii, II, 190.
- Lovitura de Stat din 1864, II, 294.
- Lubieniecki Valerian, episcop catolic în Moldova), I, 211, 230.
- Lublin (Colegiul iesuit din), I, 195.
- Luca (din Cipru, episcop de Buzău și Mitropolit muntean), I, 157, 205, 219, 231, 249, 359. V. și Izvoranu. (schit).
- Luca (episcop de Vicina), I, 29.
- Luca (egumenul din Peri), I, 226.
- Lucăcești (sat), I, 80.
- Lucavățul (sat; danie), I, 96.
- Lucian (Triteanu, episcop de Roman), II, 303.
- Ludescu (Stoica, cronicar), I, 384.
- Ludovic-cel-Mare (rege al Ungariei), I, 30-1, 42, 48, 68; II, 129.
- Lugoj (orașul, bisericile și episcopia), I, 179, 188-9, 334; II, 37, 277, 280.
- Lukaris (Patriarhul, Chiril). V. Chiril.
- Lupu (Buliga, din Severin). V. Buliga.
- Lupu (Anastasie, Aga), II, 85.
- Lupu (David, profesor la Seminariul din Iași), II, 244.
- Lupus (martir), I, 17.
- Lusinski (episcop socinian), I, 172.
- Luther (Martin), I, 83, 169.

M.

- Macarie (Egipteanul), II, 165.
- Macarie (Patriarh de Antiohia), I, 39, 156, 354, 363, 375.
- Macarie Patriarh de Peć), I, 156, 183.
- Macarie Muntenegreanul (Mitropolit al Țerii-Românești, 1482, I, 91, 117 n. 2, 132, 135, 137, 141.
- Macarie Mitropolit al Moldovei, 1442), I, 75, 84, 117.
- Macarie al II-lea Mitropolit al Moldovei, 1482-3), 117, 162.
- Macarie Mitropolit al Nicomediei), I, 86.
- Macarie Mitropolit de Varna), II, 16.
- Macarie episcop unit în Ardeal), I, 105.
- Macarie episcop de Roman), I, 109-10, 113, 128-9, 131, 160-5, 359.
- Macarie (Vlădica grec de la mănăstirea Dealului, 1629), I, 279.
- Macarie („Portarie” al Mitropoliei Moldovei), II, 224.
- Macarie (stareț la Agapia Veche), II, 178.
- Macarie (egumen de Bistrița Moldovei), I, 109; II, 161, 165.
- Macarie (egumen la Sântilie), II, 167, 170.
- Macarie (egumen de Voroneț), II, 167, 173.
- Macarie de Caldărușani și Cernica), II, 205.
- Macarie (de la Pocrov), II, 96.
- Macarie (Bucovineanul, de la Slatina, 1787), II, 186.
- Macarie (Musachi), II, 118.
- Macarie ieromonahul, dascălul de cântări, II, 161, 213 n. 1, 224 și n. 4, 229, 232, 274, 278.
- Macedonia (mănăstiri din), I, 133.
- Machow episcopia de), II, 27.
- Macin târg), I, 29.
- Macri Mihail, teolog ortodox), I, 419, 421.
- Macri Visarion), II, 12.
- Magdalena călugărița, văduva lui Hamza, ctitoră, I, 269.
- „Maica Domnului” biserică, în Ismail), I, 319.
- „Maica Domnului” biserica în Râmnic), II, 143.
- „Maica Domnului” biserică în Siretiu), I, 59.
- „Maica Domnului” biserică în Suceava), I, 210.
- Măgureanu schit, II, 255.
- „Mai înainte gătire” (de Eufrosin Poleca), II, 224.
- Maier (Petru), II, 193, 195, 197, 219, 228, 248.

- Maior (Grigorie, episcop unit), II, 192, 202, 203, 279. V. și Grigorie.
- Maiota (Gheorghe, predicatorul lui Vodă-Brâncoveanu), II, 10 și n. 3.
- Majláth (episcop catolic), II, 308.
- Maler (Philipp, zugrav), I, 169.
- Mamul mănăstire), II, 66.
- Manase Constantin, autor de cronograf), I, 162.
- Mănăstirea Dintr'un Lemn, II, 66, 266.
- Manastirea Argeșului, II, 239. V. Argeș.
- Mănaștur biserica și protopopia de la), II, 44, 46, 127.
- Mandicevski profesor), II, 245.
- Mandin (Cosma, jude român), I, 355.
- Mandinescu (scriitor), II, 249.
- Manea Mare-Vornic , I, 143.
- Manea (vataf de pietrari), II, 70.
- Manfi profesor la Iași), II, 222, 243.
- „Mângâietorul” (de Dionisie Romanò), II, 257.
- Manicești (Radu din , I, 152.
- Manole-Vodă (Giani), II, 143 144.
- Manole pârclăb de Roman), I, 239.
- „Manualul adevăratului religios” de Dionisie Romanò, II, 257.
- „Manualul” lui Cariofil 1697), II, 10.
- „Manual împotriva lui Cariofil” (de Patriarhul Dosoftei), (1693), I, 420.
- „Manual de patriotism” de Iancu Nicola (1829), II, 231.
- „Manunchiu de flori” sau Chita florilor” compilație de Mihalcea Logofatul , II, 162.
- „Manual contra shismeii” (de „Maxim Peloponesianul 1690), I, 419.
- Manuil Comnenul, Imparat bizantin), I, 59, 73.
- Manuil diaconul , I, 63.
- Maramuraș, I, 43, 61, 189, 225, 330, 349, 365. episcopia de), II, 117, 122.
- Marchian Folescu, egumen de Coșula , II, 249.
- Marcu Xilocarabul Patriarh de Ohrida , I, 122.
- Marcu Grecul de la Feleac), I, 105.
- Marcu de Alexandria), I, 395.
- Marcu Eugenikos, I, 421.
- Marcu (egumen la Bistrița olteana), I, 125.
- Marcu (dascălul), II, 16.
- „Marcu Pustnicul” (lucrare paisiană), II, 181.
- Marcu (fiul lui Radu Paisie), I, 142.

- Marcu Armașul (Mărcuță), I, 152.
- Mărcuța (mănăstirea), I, 152, II, 68.
- Mardarie (episcop de Rădăuți, apoi Mitropolit al Moldovei), I, 205, 238.
- Mardarie (de Apameia, vicariu al Mitropoliei Moldovei), II, 251.
- Mardarie diacul (ucenicul lui Pahomie de Roman), II, 96.
- Mardarie (caligraful), I, 251.
- Mardarie Cozianul, I, 292 n. 5.
- Marele Schit (mănăstire în Galiția), II, 87, 169.
- Margareta-Mușata, I, 59, 68.
- Margareta (soția lui Alexandru-cel-Bun), I, 69.
- Margareta Tomeian. V. Tomeian.
- „Mărgăritare” (1691), II, 10.
- „Mărgăritare” (ed. a 2-a, 1746), II, 109, 163.
- „Mărgăritare” (traduse de Neofit Scriban), II, 247.
- Marghita (Doamna lui Simion Movilă), I, 291.
- Mărgineanu (Ioan, scriitor), II, 204-5.
- Mărginenii (mănăstire din), I, 144, 289, 385; II, 64.
- Margus (cetate), I, 18.
- Maria (sora lui Ștefan-cel-Mare), I, 104.
- Maria (mama lui Petru Rareș), I, 112.
- Maria (Doamna lui Petru Rareș), I, 159.
- Maria (fiica lui Mircea Ciobanul), I, 155.
- Maria (fiica lui Ieremia Movilă), I, 210.
- Maria (fiica lui Vasile Lupu), I, 312.
- Maria (sora Doamnei Anastasia), II, 74.
- Maria Sturza (Doamna lui Gîrgore Ghica), I, 414.
- Maria (fiica lui Vodă-Brâncoveanu), I, 420.
- Maria (fiica lui Nistor Ureche), I, 244.
- Marica (Doamna lui Constantin Brâncoveanu), II, 66.
- Marien (diacul), I, 188.
- Marienburg (orașul). V. Feldioara.
- Marin (zidar), I, 384.
- Maroneia (Mitropolia de), I, 385.
- Martin (Ștefan, episcop catolic de Siretiu), I, 69.
- Mărtonffy (episcop catolic de Ardeal), II, 43-4.
- „Mărturisirea” lui Chiril Lukaris, I, 305, 309-10, 419.
- „Mărturisirea ortodoxă” (gr., ed. 1767; de Petru Movilă), II, 148.

„Mărturisirea ortodoxă” (ed. lui Calinic de Râmnic), II, 237.
 (alta), I, 361.
 „Mărturisiri” (de Mitrofan de Alexandria), I, 295.
 „Maslul” (de Mitropolitul Veniamin), II, 229.
 Massillon („Cuvântări” de, traducere de Efrosin Poteca), II, 228.
 Matei (Patriarh de Alexandria), II, 61.
 Matei (episcop al Mirelor), I, 252-4, 276, 279, 288; II, 11.
 Matei-Vodă Basarab, I, 146, 222, 274, 281-2, 284-5, 287, 290, 294, 296, 298-9, 301, 303, 305-6, 344-5, 347, 353, 375, 377, 381, 413; II, 45, 51, 66-7.
 Matei (fiul lui Matei Basarab), I, 282.
 Matei (Moise, episcop bănăţean), I, 352.
 Matei (preotul de la Vad), I, 114.
 Mateiaş (Corvinul), I, 100, 105, 141.
 Mateiaş (Vistierul lui Petru Rareş), I, 113.
 „Matematica” lui Clain (ms.), II, 207.
 Măteşti (sat), II, 69.
 Mauriciu (Impărat), I, 19.
 Mauroides (Nicolae, predicator), II, 61, 163.

„Maurovlahia”, I, 60.
 Mavridakis (predicator), II, 61.
 Mavrocordat (Alexandru, Mare Interpret), I, 420.
 Mavrocordat (Iancu, beizadea), II, 60-1.
 Mavrocordat (Nicolae-Vodă, *De Officiis*), II, 57, 59. V. şi Nicolae-Vodă.
 Mavrocordat (Scarlat, ginerele Brâncoveanului), II, 68.
 Mavrocordaţii, II, 61, 108.
 Maxim al II-lea (Mitropolit în Muntenia), I, 126-9; II, 32, 146.
 Maxim (Maximovici, episcop de Vârşeţ), II, 274.
 Maxim (episcop de Cerigo), I, 153.
 Maxim (de Hierapolis), II, 16.
 Maxim (Peloponesianul), I, 419; II, 13.
 Măxineni (mănăstirea din), I, 286.
 Măzăreanu (Vartolomei, egumen de Solca), II, 167.
 „Meditaţii religioase” (de Gavril Munteanu, 1838-42), II, 256.
 Medvedev (Simion), I, 411.
 „Memorialul Mitropolitului Şaguna” (de N. Popea, 1889), II, 285.
 Mehadia (oraş), I, 349. (exarhia de), II, 105.
 Mehedinţeanul (Lupu), I, 251, 254.

- Mehedinți, I, 51.
- Meheși (Avram, din Sibiiu), II, 206.
- Meheși (Iosif, redactor în Cluj), II, 200.
- Mehmed (Iliaș Turcitul), I, 111, 160.
- Mehmed-beg (de Nicopol, I, 131.
- Melanchthon, I, 172.
- Melania călugărița, mama lui Petru Movilă), I, 292. V. și Marghita.
- Melchisedec (episcopul), I, 75, 161; II, 250 2, 288 90, 292-4.
- Melchisedec egumen de Câmpulung), I, 297, 300, 342.
- Melenic episcopia de), I, 135.
- Meletie (Pigas, vicar patriarhal de Constantinopol), I, 155, 213-4, 239, 255-6, 419, 421.
- Meletie ep'scop moldovean), sec. XIV-lea), I, 59.
- Meletie Mitropolit al Moldovei), I, 61.
- Meletie (al III-lea, Mitropolit al Moldovei, 1848), II, 233.
- Meletie (Mitropolit grec, sec. al XVII-lea), I, 316.
- Meletie (Istrati, episcop de Huși), II, 221, 233, 252, 261, 269.
- Meletie Brandaburul (episcop de Huși și de Roman), II, 232-3.
- Meletie (Covaciu, episcop de Tegeia), II, 129.
- Meletie Smotrițchi (episcop unit), I, 208, 290.
- Meletie (vicariu în Ardeal), II, 32.
- Meletie (arhimandritul din Bucovina), II, 170.
- Meletie (egumen de Govora), I, 296, 299 n. 2, 324, 310.
- Meletie călugăr la Athos), I, 296-7.
- Meletie Neagoe), II, 192.
- Meletie Sirigul, teolog și filosof grec, I, 305, 310, 317, 319, 419.
- Meletie ucenicul lui Chiril de Neamț), II, 179.
- Meletie ucenicul lui Gherontie de Neamț), II, 241.
- Meletie Ghica, călugărul), II, 175.
- Menedic mănăstirea lui Vințila-Vodă), I, 145.
- „Menologhiul” (lui Petru Movilă), I, 293.
- „Mercure français” (revistă), II, Merişani sat; danie), II, 25, 30.
- Metafisica prelucrare de Clain, 1796), II, 205.
- Meteora (mănăstiri în Tesalia), I, 133, 263-4; II, 65.
- Mețianu (Ioan, V. Ioan (Mețianu).

- Metodie (episcop de Buzău), II, 63, 108 n. 5, 112 n. 3.
- Metodie al II-lea, episcop de Buzău), II, 241.
- Metodie (dichiul Mitropoliei din Suceava), II, 167.
- Metodie (eclesiarhul), II, 63.
- Metodie (egumen de Solca), II, 170.
- Metodie (Racovețchi, egumen de Muncaci), II, 27.
- Metodie (arhiereu de Dristra), I, 385.
- Miakics (episcop „valah” în Croația), II, 40.
- „Mic prinos” (al lui Macarie de Bistrița), II, 165.
- Miel Pater), II, 59.
- Mihai Racoviță, Domn), II, 78, 80-1, 92, 95-6, 113, 142, 252.
- Mihai-Vodă (Suțu), I, 145, 220.
- Mihai-Vodă (Sturza), II, 233, 215, 267, 270.
- Mihai-Vodă I-iu (Domn muntean), I, 66.
- Mihai Viteazul, I, 146-7, 153-5, 189, 202-3, 208, 212-4, 217-8, 220, 222-5, 227, 230, 237, 240-1, 248, 258, 270, 280, 284, 286, 351-2, 355-6, 380; II, 43.
- Mihai-Vodă biserică în București), I, 205 216-7, 381; II, 35, 65.
- Mihai preot cărturar din Brașov , I, 152, 156.
- Mihai preot calvin), I, 186.
- Mihai preot în Voivodeni), I, 352.
- Mihăiești din Muscel (biserica din), I, 143.
- Mihail I-iu (Mitropolit muntean, 1586), I, 149, 153-7.
- Mihail al II-lea (Mitropolit muntean), I, 205.
- Mihail Ragoza Mitropolit unit), I, 207-8.
- Mihail Molodeț, episcop de Maramurăș), I, 348.
- Mihail (egumen de Cozia), II, 113.
- Mihail egumen de Moldovița), I, 193.
- Mihail protopop de Beiuș), I, 333.
- Mihail protopop de Voivodeni), I, 333.
- Mihail (diaconul, tipograf), I, 342.
- Mihail (ucenicul lui Pahomie de Roman), II, 96.
- Mihail (fiul lui Dobre, preot din Brașov), I, 187.
- Mihail (Romanov, Țar), I, 260.
- Mihail (Boris, Țar bulgăresc), I, 19.
- Mihail (fiul lui Ioan al Bulgariei răsăritene), I, 28.
- Mihailaș-Vodă Movilă), I, 252, 291.
- Mihailovici (Constantin, preot), II, 145.

Mihalachi (preot, tipograf), II, 188.

Mihalcea (sat), I, 97.

Mihalogli (Ali-beg), I, 130.

Mihnea-Vodă I-iu (cel Rău), I, 128-31, 136, 146, 151-2.

Mihnea-Vodă al II-lea (Turci-tul), I, 148-9, 154-5, 157, 185, 187, 194, 201-4, 218, 247.

Mihnea-Vodă al III-lea, I, 354, 376, 409, 413-4.

Milcov (râul), I, 143, 228.

Milcov (cetatea și episcopia: Bernard, episcop), I, 26-7,

Milescu (Nicolae), I, 309, 397-8, 406; II, 83.

Milița (văduva cneazului Lazăr), I, 51.

Milița Doamna lui Neagoe Basarab), I, 128-9, 132, 150.

Minciaky (consul rus), II, 264.

Millo Gheorghe, boier), II, 60.

„Mineiele” din 1682, I, 400.

„Mineiele” din 1698, II, 107.

„Mineiele” românești ale lui Antim, 1697, II, 14.

„Mineiele” lui Mitrofan de Buzău, II, 107.

„Mineiu ales pe scurt” de popa Chiril din Ardeal, 1702-15, II, 46.

„Mineiul” românesc al lui Damaschin de Râmnic, II, 112.

„Mineiele” lui Chesarie 1778-82), II, 149-50, 209-10.

„Mineiele” episcopului Iosif (Buda, 1807), II, 217-8.

„Mineiele” din 1852 (ale lui Șaguna), II, 284.

„Mineiele” din 1862, II, 236.

„Mineiele de lună”, II, 210.

Minetti (Bartolomeiu), I, 266.

Miniatul (Ilie, predicator), II, 163 n. 2.

„Minologhiul”. V. Menologhiul.

Minorități. V. Franciscani.

Mirăuți (mănăstirea), I, 63, 101, 109, 112.

Mircea-cel-Bătrân, I, 28, 49, 55, 57-9, 65-7, 70, 113. (Doamna lui, I, 41.

Mircea Ciobanul (Domn al Munteniei), I, 145-7, 150, 152, 155, 174.

Mircea fratele lui Radu-cel-Mare), I, 119.

Mircea-Vodă (fiul lui Mihnea-Vodă), I, 131, 146.

Mircea Smiltzes, despot al Bulgariei), I, 28-30.

Mire port în Anatolia), I, 252; II, 139.

Miroliub (Vasile, secretariul lui Dionisie Novacovici), II, 137.

Miron Romanul (Mitropolit de Ardeal), II, 285.

Miron Cristea (episcop, Mitropolit și Patriarh al României), II, 303, 306.

Miron (episcop de Vad), I, 331, 333.
 Miron Barnovschi-Vodă, I, 264, 266, 268, 273-4, 294, 303-4, 326; II, 91.
 Miron (preot, din Valea Frumoasă), II, 207.
 Misail (de Roman, Mitropolit al Moldovei, 1700), II, 81.
 Misail (episcop de Buzău), II, 63.
 Misail (arhimandrit, egumen de Biserici), II, 159.
 Misail (egumen de Voroneț), I, 101.
 Mișco Sârb, ctitor), I, 283.
 „Misia” („măgura”), I, 133.
 Misira (mama Mitropolitului - Dosoftei). V. Vasile (tatăl lui).
 Mislea (mănăstire), I, 381.
 „Mistirio sau Sacrament”, I, 343.
 Mithra (zeu), I, 11.
 Mitilene (episcopia de), I, 62.
 Mitrofan (Kritopulos, Patriarh de Alexandria), I, 295.
 Mitrofan (Mitropolit al Moldovei, 1594), I, 206.
 Mitrofan (Mitropolit muntean), I, 141, 151, 161.
 Mitrofan (de Nisa, Mitropolit muntean), II, 16, 18, 53, 56, 62.
 Mitrofan (episcop de Buzău), I, 410; II, 13-5.

Mitrofan episcop de Huși), I, 261, 268, 304, 407, 419; II, 79.
 Mitrofan (episcop de Rădăuți), I, 161.
 Mitrofan (episcop de Roman), I, 161, 243, 304.
 Mitrofan (egumen de Biserici), I, 398, 416; II, 92, 178.
 Mitrofan (călugăr paisian la Râșca), II, 178.
 Mitrofana (Ureche, călugăriță), I, 244, 270.
 Mitropolia din București (paraclisul), II, 62.
 „Mitropolia Românilor ortodoxi din Transilvania și Ungaria” de Ilarion Pușcariu, II, 286.
 Mocioni familie din Banat), II, 280, 282.
 Mocod (metoh putnean), I, 237.
 Modoran (Radu, tatăl lui Clement de Bistrița), I, 105.
 Moga (Vasile, episcop ardelean), II, 226, 272-3, 275, 284.
 Moga (Angela), II, 371.
 Mogoș (Banul; ctitor), I, 143, 287.
 Mogoșoaia moșia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu), II, 69.
 Mohaciu Câmpii—ului; episcopie sârbească de), II, 131.
 Mohilău (tipografie din), I, 298.

- Mohammed al II-lea (Sultanul), I, 87, 91-2, 122.
- Mohammed Socoli (Mare Vizir), I, 156.
- Mohul (protopopia din), I, 388; II, 23.
- Moise-Voda Munteanul, I, 144.
- Moise-Vodă (Movilă), I, 291, 294, 303, 306.
- Moise Mitropolit sârbesc de Belgrad), II, 110.
- Moise Dragoși (episcop unit de Oradea). V. Dragoși.
- Moise episcop în Banat), II, 44.
- Moise (călugărul, tipograf), I, 145.
- Moise preotul din Râmeți), I, 142.
- Moiseiu metoh al Putnei), I, 275, 331-2; II, 123.
- Moldovanu (I. M., canonic), II, 279.
- Moldovița (mănăstire și egumenii Anastasie și Antonie), I, 75-6, 104, 142, 205, 243, 328; II, 160, 171.
- „Molitvenicul” din Cetinie, I, 145, 181.
- „Molitvenicul” din 1564, I, 145, 178.
- Molitvenicul calvinesc din secolul al XVI-lea, I, 178-9.
- „Molitvenicul” românesc din 1639, I, 322.
- „Molitvenicul” manuscris din 1640, I, 322.
- „Moltivenicul” din 1669 (de Stoica), I, 402.
- „Molitvenicul” din 1681 (de Dosoftei al Moldovei), I, 399.
- „Molitvenicul” românesc din 1689, I, 391.
- „Molitvenicul” din 1699, II, 15.
- „Molitvenicul” din 1706, II, 99.
- „Molitvenicul” buzoian din 1713, II, 113.
- „Molitvenicul” românesc din 1721, II, 107.
- „Molitvenicul” românesc din 1730, II, 111.
- „Molitvenicul” din 1741, II, 108 n. 5.
- „Molitvenicul” din 1747, II, 97, 108 n. 5, 112 n. 113.
- „Molitvenicul” din 1758 și 1768 (Râmnic), II, 146.
- „Molitvenicul” din 1759 (București), II, 147.
- „Molitvenicul” din 1764 (Moldova), II, 154.
- „Molitvenicul” din 1782, II, 149.
- „Molitvenicul” din 1785, II, 183.
- „Molitvenicul” din 1789 (de Strilbițchi), II, 184.
- „Molitvenicul” din 1793, II, 219 n. 2.
- „Molitvenicul” din 1796, II, 150.

„Molitvenicul” din 1804, II, 188.
 „Molitvenicul” din 1808 („Euhologhiu”), II, 150.
 „Molitvenicul” basarabean din 1820, II, 216.
 „Molitvenicul Mitropolitului Nectarie (1820), II, 223.
 „Molitvenicul” lui Veniamin Țostachi, II, 240.
 „Molitvenicul” din 1847, II, 230.
 Molnar (de Müllersheim, Ioan), II, 206-9, 217.
 Molnar (Ioan, preot în Sad), II, 131, 206.
 Molodeț (călugăr), I, 163-1.
 Molybdos (Ioan). V. Comnenul.
 Monembasia (Mitropolia de), I, 317.
 Monte (Giovanni Battista del, misionar), I,
 Monofisitism, I, 18.
 Morariu (Silivestru, „Cuvântări, de), II, 287.
 Moruzi (Alexandru-Vodă), II. V. Alexandru-Vodă.
 Moschuna (Leontie, arhiman-drit unit), II, 127, 192.

Moscova orașul și Mitropolia), I, 95, 155, 287, 359, 361-4, 398, 411; II, 21, 52.
 Movilă (Alexandru-Vodă). V. Alexandru.
 Movila Petru). V. Petru.
 Movila (Teodor, ctitor), I, 393; II, 167, 246.
 Măvilești, I, 192, 201, 210, 212, 218, 238, 243-4, 261, 266.
 Moxalie Mihail, și cronograful), I, 251, 298.
 „Mreaja apostolilor” (de Mauroeides, 1759), II, 163.
 Münnich general), II, 84.
 Muncaci (cetatea și episcopia de), I, 226, 237, 288, 356; II, 41, 129, 198, 201, 272, 278, 281, 333.
 „Multe învățături” (traducere de Leon Gheuca), II, 183.
 Muntele Athos, I, 121, 193. V. Athos.
 Muntele Sinai, I, 318; II, 64.
 Moni Grigoriu (de la Athos), II, 65.

N.

Nagy (de Harsányi). V. Harsányi.
 Nagyszégy (Gabriel, nobil român), II, 35-6.

Naláczy (nobil ardelean), I, 370.
 Nalivaico (șef de Cazaci), I, 205, 209.

- Naprágy episcop catolic), I, 223.
- „Năravurile bune” lucrarea lui Moise Fulea, 1850), II, 272.
- Nasiovici profesorul), II, 245.
- Nastasia soția lui Balica), I, 244.
- Năsturel Udriște), I, 289, 297, 299, 324, 341, 353.
- Natan (sihastrul), II, 96.
- Natanail (egumen la Athos), I, 417.
- Natanail Șeptelici, egumen la Râșca), II, 90.
- Natanail egumen de Sântilie), II, 89.
- Naum Râmnicianu. V. Râmnicianu (Naum).
- Naupact episcopia de), I, 320.
- Neaga (Doamna lui Basarab-Vodă-cel-Tânăr), I, 130, 179.
- Neaga Doamna lui Mihnea-Vodă Turcul), I, 259.
- Neaga fiica lui Gherghina, pâr-călab de Poienari), 120 n. 3.
- Neagoe din Broșteni, proto-pop), II, 192.
- Neagoe-Vodă Basarab, I, 118, 120, 128, 142-3, 149-50, 157, 274.
- Neagoe boier moldovean, sec. al. XV-lea), I, 79, 85.
- Neagoe (Postelnicul, ctitor), I, 289.
- Neagoe Stolnicul din Cășcioare), I, 144.
- Neagoe Vornicul, din Craio-va), I, 124, 126.
- Neagoslav preot brașovean), I, 231.
- Neamț cetate și manastire , I, 58, 64, 77-8, 88-90, 93, 100, 103, 109-10, 120, 125, 162, 244, 294, 393; II. 219. (Antonie. stareț de), I, 178. tipografia din), II, 234, 261, 290.
- Nectarie Patriarh de Ierusa-lim., I, 362-4, 382, 391, 416.
- Nectarie Patriarh de Ohrida), I, 216, 240, 258.
- Neclarie Moraitul, episcop de Râmnic și Mitropolit mun-tean), II, 145, 219, 223.
- Nectarie (Hermeziu, episcop de Roman), II, 233, 290.
- Nectarie (de Pelagonia, călu-găr la Câmpulung), I, 297.
- Neculce cronicarul), I, 206.
- Negel Grigoraș, tatăl lui Ve-niamin Costachi), I, 188.
- Negoiescu Pană, ctitor), II, 66.
- Negoiești (mănăstirea), I, 287; II, 64.
- Negrea din Vrancea, ctitor), I, 286.
- Negri Costachi), II, 269.
- „Negru-Vodă” (și Doamna), I, 36.
- Negru-Vodă (biserica în Câm-pulung), I, 282.

- Neofit Crețanul Mitropolit muntean), I, 40 n. 3; II, 63, 90, 139, 163.
- Neofit de Sevastia), II, 16, 18.
- Neofit de Sofia , I, 260.
- Neofit arhidiacon grec), I, 295.
- Neofit al II-lea (Mitropolit muntean), II, 259, 264-5.
- Neofit egumen la Sf. Gheorghe din București), II, 168.
- Neofit egumen de Văcărești), II, 109.
- Neofit de Buzău, călugăr, meșter), II, 147.
- Neofit Scriban), II, 246-9, 288, 295.
- Neofit Rodinul (predicator), I, 254.
- Neofit Rabinul, II, 188.
- Netzhammer (Raymund, arhiepiscop catolic de București), II, 308.
- Neurauter (Carol, Iesuit), II, 35.
- „Nevazutul Războiu (de Mitropolitul Veniamin), II, 229.
- Nicanor (episcop de Roman, Mitropolit al Moldovei), I, 205-6, 240.
- Nicanor (Melentievici, episcop de Cruședol), II, 124.
- Nicanor (stareț de Agapia), II, 206.
- Nicanor (egumen de Bogdana), II, 89.
- Nicanor (egumen de Neamț), II, 89.
- Nichifor (Patriarh de Alexandria), I, 318.
- Nichifor Parhasios, Dascalul, vicar patriarhal de Constantinopol), I, 153-4, 203-4, 208-9, 409.
- Nichifor Theotokis (Corfiotul, Mitropolit de Cazan), II, 165, 181.
- Nichifor (Mitropolit muntean 1590), I, 153.
- Nichifor Mitropolit al Moldovei), II, 86, 88, 90, 113.
- Nichifor Peloponesianul (Mitropolit grec), II, 114, 153.
- Nichifor (călugăr grec), II, 85.
- Nichifor Gregoras), I, 32.
- Nichita mucenicul), I, 17.
- Nichitici (Ghedeon, arhimandritul, episcop al Ardealului), II, 172, 200.
- Nicoara Moise), II, 281 n. 6.
- Nicodim („popa”, Sf.), I, 50 și urm., 54, 60, 91, 93, 144, 378; II, 96.
- Nicodim (Patriarh de Peć, 1453), I, 89.
- Nicodim (Patriarh de Ohrida, 1452), I, 89, 121-2.
- Nicodim ieromonah la Athos), I, 50-1.
- Nicodim (ucenicul lui Pahomie de Râmnic), II, 96.
- Nicola (Iancu), II, 228, 231.

Nicolae Patriarh de Ohrida), I, 121.
 Nicolae Balan Mitropolit ardelean), II, 304.
 Nicolae (Ivan, episcop de Cluj), II, 304.
 Nicolae Popea, episcop de Caransebeș), II, 285, 302.
 Nicolae Venatoris (episcop de Siretiu), I, 69, 74.
 Nicolae (Huțovici, vicariu de Sibiu), II, 201.
 Nicolae (protopop de Inidoești), I, 333; II, 36.
 Nicolae (egumen de Argeș), II, 127, 132.
 Nicolae (egumen de Bistrița), I, 272.
 Nicolae (protopop bucureștean), II, 108.
 Nicolae monah din Neamț), II, 177.
 Nicolae Alexandru-Vodă, I, 37, 40, 282.
 Nicolae-Vodă Pătrașcu, I, 241.
 Nicolae-Vodă Mavrocordat, II, 55, 57, 59, 60, 70, 80-1, 91-5, 107-8, 113, 127, 162.
 Nicolae-Vodă Mavrogheni, II, 140.
 Nicolae (ucenic), I, 398.
 Nicolae (tipograf din Iași), I, 399. (altul) II, 30.
 Nicolae (Vistierul, din Ianina, ctitor), I, 264.
 Nicomedia, I, 50, 86.

Nicon Patriarh de Ierusalim), I, 386.
 Nicon Patriarh de Moscova), I, 295, 305, 362-3, 371.
 Nicopol cetate și arhiepiscopie), I, 18, 51, 60, 130, 303, 314.
 Nicoriță Hatmanul, ctitor, și biserica), I, 267.
 Nifon (Patriarh de Constantinopol), I, 121-4, 127, 130, 132, 135-7, 139-41; II, 257-8.
 Nifon (Mitropolit muntean), II, 235-6, 269, 284, 292, 295.
 Nifon (mănăstirea), II, 266.
 Nikusios (Panaioti, ctitor), I, 312; II, 16.
 Nil de Salonic, II, 164.
 Nil (egumen de Pângărați), I, 273.
 Nil egumen de Slatina), I, 113.
 Nil (schivnic). V. Nicanor (Mitropolitul).
 Nil (Nicolae, Poponea), II, 224.
 Nil de Sorsca), II, 161.
 Nimigea (protopopia din), II, 23.
 Nistor (Ioanovici, episcop bănațean), II, 282.
 Nistru (protopopia de la), II, 172.
 „Nomocanon” (carte de legi), I, 155.
 Nomocanonul lui Eustatie, I, 326, 344.

Nomocanonul din 1629, I, 293.
 Nomocanonul din 1640, I, 298.
 Notara Luca, megaducele, I, 87.
 „Notițe istorice și arheologice” de episcopul Melchisedec), II, 253.
 „Notre Dame de Sion”, II, 297.
 Noul Neamț colonie călugărească), II, 216.
 „Noul Testament”, I, 173, 337, 338-40.
 „Noul Testament” al lui Coresi, I, 177.
 „Noul Testament” din 1648, I, 339, 403.
 „Noul Testament” din 1703, II, 15.

„Noul Testament” tâlc de Farcaș). V. Farcaș Gheorghe) și Dionisie.
 „Noul Testament” calvinesc, I, 318.
 „Noul Testament” din Veneția), I, 418.
 Novacovici Dionisie, episcop în Ardeal), II 137, V. și Dionisie.
 Novae episcopia de), I, 17.
 Nucet mănăstire), I, 133; II, 65, 147.
 „Numerele” carte din Biblie), I, 188.
 Nürnberg, I, 66.
 Nuor boier moldovean), I, 161.

O.

Obitel Brațcaia școala de la), I, 307.
 Oboian Mitropolia de), II, 94.
 Obradovici Dionisie, literat sârb), II, 182-3.
 Ocna Sibiului (biserica din), I, 223; II, 45.
 Ocenele Mari biserică din), I, 324.
 Octoiul din 1510 (de Macarie), I, 131.
 Octoiul din 1568, I, 151.
 Octoiul din 1574 (al lui Coresi), I, 148.

Octoiul Mic din 1578, I, 148.
 Octoiul din 1640 2, I, 297.
 Octoiul Mitropolitului Dosoftei, I, 399.
 Octoiul din 1693, I, 399.
 Octoiul din 1697, II, 11, 38.
 Octoiul lui Mitrofan, 1700, II, 11, 100.
 Octoiul din 1705-6, II, 19.
 Octoiul românesc din 1712, II, 107.
 Octoiul slavon din Râmnic (al lui Antim), II, 106-7.

Octoiul din 1726 și 1731, II, 108, 113.
 Octoiul din 1750, II, 113.
 Octoiul din 1763 (Râmnic), II, 146.
 Octoiul din 1770, II, 148.
 Octoiul din 1774 (București), II, 148.
 Octoiul din 1776, II, 149.
 Octoiul moldovenesc din 1786 de Strilbițchi), II, 154, 183.
 Octoiul din 1792, II, 150.
 Octoiul din 1804, II, 173.
 Octoiul din 1810 (Râmnic), II, 215.
 Octoiul din 1811 (Neamț), II, 215, 219.
 Octoiul din 1816, II, 219.
 Octoiul din 1836, II, 234.
 Octoișele „cu obște”, II, 108.
 Octoiul din Liov, I, 293-4.
 Odessos (Varna), I, 18.
 Odoacru (rege herul), I, 17.
 Odobescu (Alexandru), II, 293.
 Oficiile Curții bizantine (de Patriarhul Hrisant, 1715), II, 50.
 „Oglinda statului politic și bisericesc” (de Radu Tempea, 1835), II, 255.
 „Oglinda tainică a vieții călugărești”, II, 165, 181.
 Ohaba (protopopia din), II, 23.
 Ohrida (Patriarhia de), I, 20, 28, 32, 46, 89, 91, 122, 154, 156, 316; II, 83, 103.

Ohrida (Antonie și Atanasie, Patriarhi), V. Antonie și Atanasie.
 Olărescu (profesor la Seminarul din Socola), II, 244.
 Olovăț (biserica de lemn din), I, 35.
 Olșavschi (Manuil, episcop de Muncaciu), II, 127.
 Oltea Doamna (mama lui Ștefan-cel-Mare), I, 103.
 Olteni biserică, lângă Râmnic), I, 157.
 Oltenia (biserica românească din), II, 104.
 „Omilii” (de Macarie Egipteanul, traducere de Macarie de Bistrița, 1775), II, 165.
 „Omilii” (de Patriarhul Hrisant, 1734), II, 50.
 „Omologhia” (de Mitrofan Kri-topulos). V. Kri-topulos.
 Onișor (cărturar în Ardeal), II, 208.
 Onufrie (episcop de Râmnic), I, 156 n. 8.
 Oprea (din Alămor, preot), I, 223.
 Oprea (diacul), I, 145.
 Oradea Mare (episcopie ortodoxă, episcopie unită, episcopie latină de), I, 175, 188, 330; II, 136, 277.
 „Orânduiala Chipului celui mare îngeresc” (traducere de

Vartolomei Mazareanu), II, 159. Oraștie orașul și protopopia), I, 188; II, 23. Ordinul Sf. Pavel Eremitul, I, 69. Oreahova, I, 52. Oreisc (mănăstire, „în măgura Misiei”), I, 133. „Organul Luminarii”, II, 275. „Orodias” (notele lui Șincai Ia), II, 205. „Orologhiul” din 1766 și 1778, II, 135. „Orologhiul Mare” din 1782, II, 149. Orologhiul (lui Timotei Cipariu, 1855), II, 272.	„Orologhionul” din 1835, II, 272. Orlov (general rus), II, 186. Ormeniș, I, 370. Osman (Sultan), I, 258. Ospitalierii (Ordinul Ioanitei), I, 27. Ostrovul (mănăstirea lui Neagoe-Vodă), II, 65. Oșorheiu, II, 192. Oteteleșanu (Șerban, cumnatul lui Chesarie de Râmnic), II, 151 n. 3. Ovruci (Scaun de arhimandrit), I, 312. Oxenstierna (Cugetările lui), II, 183. Oxford (oraș), I, 295.

P.

Padova (școala grecească de la), I, 404. Pădure Dumitru, tipograf), I, 420. Paflagonia (mănăstiri din), I, 133. Pafnutie (Mitropolit grec), I, 208. Pafomie (Mitropolit grec), I, 255. „Pagoni” (mănăstire lângă Iași). V. Păun (mănăstirea lui). Pahomie (Patriarh de Constantinopol), I, 132.	Pahomie (episcop de Rădăuți), I, 109. Pahomie (episcop de Roman), II, 81-2, 94-6, 147. Pahomie (de la Bisericieni, episcop de Voronej), I, 398; II, 92, 97. Pahomie (egumen de Peri), I, 62, 226. Pahomie (egumen de Putna), II, 157. Pahomie (călugărul. Banul Barbu Craiovescu), I, 125. Pahomie monahul (Alexandru-

Voda Lăpușneanu), I, 113.
 „Pahomie” traducere de,
 Clain, II, 204.
 „Pânea pruncilor” catehism
 catolic din 1702, II, 40.
 „Painea pruncilor” de Bará-
 nyi), II, 110.
 Paisie Patriarh de Alexan-
 dria), I, 363.
 Pais'e
 I, 295, 316, 362.
 Pais'e episcop de Râmnic), I,
 156.
 Paisie Mitropolit de Salonic),
 I, 290.
 Paisie Ligaridis, arhiepiscop
 de Gaza), I, 296, 362, 398.
 V. și Ligaridis Paisie.
 Paisie al II-lea episcop de
 Buzău), I, 141.
 Paisie cel scurt arhimandrit),
 I, 100.
 Paisie (Veliciovschi, egumen de
 Neamț), II, 160, 161, 167,
 176-7, 178-9, 186, 189, 211,
 233-4, 243.
 Paisie calugar la Argeș), I,
 142.
 Paisie (din Ivir, călugăr grec),
 I, 417.
 Palamas (Grigore), I, 31, 50.
 Palamutca convenția din 1776),
 II, 167.
 Palamede (Gheorghe, Creta-
 nul), I, 208.

Paleologul Dionisie Rali), I,
 214.
 Palin general rus), II, 263.
 „Palia” din 1582, I, 176, 188,
 339.
 Panaghia manăstire), I, 147.
 „Panahidicul” traducere de
 Vartolomei Mazăreanu), II,
 159.
 Panaioti N'kusios, ctitor, I,
 312; II, 16.
 Panaioti eumen din Sinope),
 II, 11.
 Pandovici D'mitrie, tipograf în
 Blaj), II, 134.
 Pângarați manăstire în Neamț),
 I, 113, 223; II, 81.
 Pann Anton, folklorist), II,
 257.
 Panonia, I, 17, 19.
 Panselinos pictor din secolul
 al XIV-lea), I, 50.
 „Panoplia dogmatica” de Ata-
 nasie, 1710, II, 12.
 Pantazi Grigore), II, 285.
 Pantelimon arhiepiscop de Ga-
 za), V. Paisie.
 Pantelimon protopop de Baia-
 Mare), II, 27.
 Pantelimon (manăstire), II, 70.
 Pantocratorul (manăstire la A-
 thos), I, 31, 71, 133, 135;
 II, 65, 161. V. și Grigorie (e-
 gumen).
 Papadopulo (Nicolae, Comnen,

- dascal grec , I, 415; II, 49.
V. și Comnen.
- „Papismul și Biserica română”
de episcopul Melchisedec),
II, 253.
- Para protopopul), II, 194.
- „Paraclisul” din 1661 de Ra-
fail de Dragomirna), I, 402.
- „Paraclisul Sf. Petru și Pavel”
traducere de Vartolomei Mă-
zăreanu), II, 159.
- „Paraclisul” din 1815, al lui
C. Mansovici), II, 219.
- „Paraclisul Maicii Domnului”,
I, 396.
- „Paraclichi” traducere de Io-
sif al Argeșului), II, 171.
- „Paramitia” lui Petru Movilă,
I, 293.
- Parcevich Petru, misionar), I,
412.
- „Pareneticile” (lui Vasile Mace-
doneanu), II, 10.
- Părhauți biserica de la), I, 108.
- „Parimiile de preste an” (1682),
I, 400.
- Paris parohia română din), I,
398; II, 295.
- Paros (Atanasie de), 191, 219.
- Partenie Patriarh de Alexan-
dria), I, 399.
- Partenie I-ii și al II-lea (Pa-
triarhi de Constantinopol),
I, 307, 311, 314-5, 348, 363.
- Partenie Patriarh de Ierusa-
lim), II, 76.
- Partenie Mitropolit al Moldo-
vei), II, 300.
- Partenie Mitropolit de Adria-
nopol , I, 307.
- Partenie episcop de Munca-
ciu), I, 332 3.
- Partenie episcop de Râmnic ,
I, 205; II, 141.
- Partenie episcop de Prespa),
I, 279.
- Partenie Chrysokentitos de Po-
goniana), I, 321.
- Partenie (egumen de Biseri-
cani), I, 286; II, 312.
- Partenie egumen de Mărgi-
neni), I, 295.
- Partenie (egumen de Secul),
II, 90.
- Partenie (egumen de Slatina),
I, 262, 274; II, 89, 90.
- Partenie eclesiarhul lui Gri-
gorie de Râmnic), II, 114.
- Pârvu fiul Vornicului Neagoe
Craioveanu), I, 124.
- Pârvu fiul Caplei, nepot al lui
Radu-cei-Mare), I, 127.
- Pârvu (Clucerul muntean, fiul
lui Stepan, ctitor), I, 148,
218.
- Pârvuleștii (neam de boieri ol-
teni, Craioveștii), I, 121, 125.
- Pasarea (mănăstire de maici),
II, 236, 266.
- Paskó (nobil ungur), I, 370,
373.

- Passarowitz pacea de la), II, 102.
- „Pastorala” de Șaguna, 1872), II, 284.
- „Păstoriceasca datorie” (de Petru Sibianul, 1759), II, 135.
- „Pastoricească poslanie” (1760), II, 135.
- Patachi (Ioan, episcop de Făgăraș), II, 106, 118-9.
- Pater Ianăș, negustor ardelean), I, 371; II, 37, 38.
- „Pateric” (de Petru Movilă), I, 293.
- „Pateric” (din 1828), II, 227.
- „Patimile lui Werther” (traducere de Gavril Munteanu, 1842), II, 256.
- Pătrașcu-Vodă cel Bun, I, 146, 150, 157.
- Pătrașcu-Vodă. V. Petru Movilă.
- Pătrașcu (Jicnicerul, ispravnic), II, 74.
- Pătrăuți (biserica din), I, 101, 243.
- Patriarhia românească din 1925, II, 306.
- „Patriarhii de Ierusalim” (de Patriarhul Dosoftei, 1715), II, 50.
- Patruzeci de Mucenici (la București), II, 66.
- Păun Vameșul, I, 315. (mănăstirea lui), I, 315.
- Pavecernicul (traducere de Vartolomei Măzăreanu), II, 165.
- Pavel Apostolul), I, 177, 333, 395.
- Pavel episcop de Huși), I, 268.
- Pavel (Nemțeanul, episcop de Roman), I, 246.
- Pavel Tordasy, episcop ardelean), I, 180-3, 186.
- Pavel (Mihail, episcop de Oradea), II, 279.
- Pavel Nenadovici (Patriarh de Carlovăț), II, 164.
- Pavel Chenghelaț (egumen la Sf. Gheorghe din Banat), II, 273.
- Pavel Petrovici (Mare Cneaz de Rusia), II, 167.
- Pavlichieni, I, 84.
- Peć Patriarhia de), I, 32, 52, 89, 121, 154, 156, 316.
- „Penticostariul” lui Coresi (sotit greșit ca venețian), I, 149.
- „Penticostariul” din 1682, I, 400.
- „Penticostariul” din 1694 (ms. de Alexandru dascălul polon), I, 147 n. 3.
- „Penticostariul” român din 1697, II, 11.
- „Penticostariul” slavon din 1701 (Buzău), II, 15, 107.

- „Penticostariul” din 1741, II, 109.
- „Penticostariul” din 1743 (al lui Damaschin), II, 108, 112.
- „Penticostariul” (retipărit în Moldova, după unul muntean, supt Evloghie dascălul slavon de la Iași), II, 149.
- „Penticostariul din 1767 (Râmnic), II, 146.
- „Penticostariul” din 1768, 1708, 1782, II, 148.
- „Penticostariul” din 1784-5, II, 155.
- „Pentru preoție” (1827), II, 238.
- „Pentru eresurile Armenilor” (1824), II, 227.
- „Pentru începuturile Românilor în Dachia” (de Petru Maior, 1812), II, 202.
- Peri (mănăstirea Sf. Mihail din), I, 62, 226.
- Perperi (monedă), I, 53, 56.
- Pesta (capela ortodoxă din), II, 273-4.
- Peștișel (Moise, protopop din Inidoara), I, 176, 236.
- Peterfy (Iesuit), II, 59.
- Petra (mănăstire), I, 85.
- Petrea (diacul), I, 145.
- Petrinò (Nicolae, baron), II, 282.
- Petritzi (Ignatie), I, 343.
- Petronie (Vlădică unit de Banat), II, 42.
- Petronie (episcop de Muncaci), I, 227-8, 240.
- Petru Movilă arhiepiscop și Mitropolit de Chiev), I, 223, 225, 291-2, 294, 296-8, 304-5, 308-11, 313-4, 341, 359; II, 13, 245.
- Petru (exarh în Moldova), I, 21-2.
- Petru protopop al Moldovei), I, 61.
- Petru Pavel Aaron (episcop unit), II, 106. V. Aaron.
- Petru din Zips, episcop de Baia), I, 74, 83.
- Petru de Insula episcop de Moldova), I, 106.
- Petru Parcevich (arhiepiscop de Marcianopol), I, 412-3.
- Petru (arhiepiscop de Sofia), I, 414.
- Petru Kovászuai (superintendent în Ardeal), I, 366.
- Petru Rotosinschi (episcop de Muncaci), I, 332.
- Petru (de Ciuciu, protopop), I, 333.
- Petru (de Zoczath, protopop român în Inidoara), I, 175.
- Petru arhidiacon de Șeghești), I, 175.
- Petru (egumen de Argeș), I, 142.
- Petru (popă din Vad), I, 114.

- Petru din Efes psaltichistul, 1805), II, 212, 224.
- Petru-cel-Mare (Țarul), II, 50, 52, 93.
- Petru-Vodă (al Mușatei), I, 59-60, 64, 79, 103.
- Petru-Vodă Aron, I, 88-9.
- Petru-Vodă Rareș, I, 83, 99, 103-5, 108-12, 114-5, 122, 146, 151, 158-9, 161-2, 165, 177, 240.
- Petru-Vodă Cercel, I, 138, 146, 151-2, 197-8, 200, 203.
- Petru-Vodă Șchiopul, I, 150, 154-5, 165, 191-4, 196-7, 201, 203, 205-7, 218, 241, 244, 255.
- Petru fiul lui Neagoe-Vodă), I, 135, 139.
- Petru-Vodă (fiul lui Mircea Ciobanul), I, 146-7.
- Petru-Vodă (fiul lui Ioan-Vodă cel Cumplit), I, 165.
- Petru (agitator ortodox în Ardeal, 1711), II, 41.
- Petru (diacul), I, 145.
- Petru (șoldan tătarăsc), I, 76.
- Peucer (Gașpar, filolog), I, 172.
- Photiade (Lambru, dascăl, grec), II, 189.
- Piariști (călugări), II, 103. (din Bistrița), II, 192.
- Piatra (târgul și biserica), I, 102, 112. (catolici), I, 199.
- „Piatra” împotriva Uniților (de Petru Movilă), I, 293.
- „Piatra Scandelei” (de Ilie Miniatul, traducere de Venia-Costachi, 1828), II, 229.
- „Pidalionul” (de Veniamin Costachi), II, 229.
- „Pidalionul” ms. al lui Neofit Scriban); II, 246.
- „Pildele filosoficești” (1713), II, 14.
- „Pildele filosoficești” (Sibiiu, 1795), II, 208.
- „Pildele și învățăturile Sfintei Scripturi” (de Ioan Mărgineanu), II, 204-5.
- Pimen (Georgescu, Mitropolit al Moldovei), II, 303.
- Pimen egumen de Neamț), I, 64.
- Pisa, II, 215.
- „Piscupi”, I, 16.
- Plătărești biserică), II, 64, 287.
- Platon (Patriarh de Moscova), II, 168.
- Platonida (maica, Doamna Mi-lița), I, 150.
- Pleșoianu (Grigore, traducător), II, 257.
- Pliniu cel Tânăr, I, 12.
- Ploești (biserica domnească, din), I, 284.
- Plopeni (sat; danie), I, 238.
- Plosca (mănăstirea), II, 46.

- Plumbuita manăstire), I, 113, 147, 285; II, 65.
- Pobrata manastire), I, 58, 79, 98, 103-4, 110, 192, 206, 392 3; II, 76, 89.
- Pociațchi Sofronie), I, 311, 313.
- Pocrov schit), II, 95-6, 179.
- Pocuția, I, 70, 97.
- Pogoniana Mitropolia de), I, 252, 321.
- „Pogribania preoților mireni” (1650), I, 343.
- Poiana Mărului (moșie în Ardeal), II, 69, 223.
- Poiana Mărului (mănăstire din Râmnicul-Sărat), II, 45, 160, 179, 265.
- Poiana Vlădicăi moșie; danie), I, 63.
- „Politica” (prelucrare de Clain, 1796), II, 205.
- Poloțe colegiul din), I, 203. (episcopia din), I, 260.
- Polovraci mănăstirea de la), I, 410; II, 71.
- „Polustavul” (1773), II, 133.
- Polyane (episcopia de), II, 117.
- Pomelnicul de la Bistrița, I, 75, nota 2.
- Pomenirea lui Ștefan-cel-Mare (de Vartolomei Măzăreanu), II, 157.
- Pop (Vasile, dascăl ardelean la Iași), II, 211, 222, 243.
- Popp Ioachim, profesor la Blaj , II, 205.
- Popp Ștefan preposit), II, 204.
- Popp Teodor, de Ujfalu, canonic, traducător de Psalmi), II, 271.
- Popasu protopop), II, 276, 283.
- Popânzalești schit), II, 237.
- Popăuși biserica de la), I, 101; II, 75.
- Popea Nicolae, episcop), II, 286.
- Popescu Patrachie, stareț), II, 280 n. 4.
- Popescu Veniamin, profesor la Iași), II, 245.
- Poponea (Nicolae, Nil, bursier al Eforiei muntene), II, 224.
- Popovici (Eusebiu, profesor-teolog), II, 298.
- Popovici (Ioan, de Hondol), II, 206.
- Popovici (Mihai, preot din Sânmiclăușul Banatului), II, 158.
- Popovici (Mihai Atanasie, tipograf), II, 113.
- Popovici (Petru Râmnicianul, tipograf), II, 135.
- Popovici (Sava, caligraf), II, 200.
- Porcești mănăstirea), II, 45, 126.
- Porfirie de Niceia (exarh de Constantinopol), I, 310.

- Porfirie Ardan (episcop rus de Muncaci), I, 228, 332, 335.
- Porphyrita Ienachi, capucheaie), I, 385.
- „Poslania” de Nichita Horvat), II, 200.
- Possevino (misionar catolic în Ardeal), I, 191, 222.
- Potcoavă (Ioan, usurpator al Moldovei), I, 191.
- Poteca Eufrosin), II, 224, 228, 248, 256.
- Potemchin (guvernator rus al Principatelor), II, 155, 184.
- Potlogi (moșia lui Brâncoveanu-Vodă), II, 69.
- „Povățuiri cu praxis” (traducere de Molnar), II, 207.
- „Povățuiri către cel ce se pocăiește” (de Bob), II, 204.
- „Povestea Evreiceii Marcada” (tipărită de Șerban-Vodă Cantacuzino), I, 418.
- „Povestea celor Patruzeci de mucenici” (1698), I, 391.
- Pravila Sf. Părinți”, I, 178.
- „Pravila lui Vlastaris (tradusă de episcopul Macarie la 1556), I, 155.
- „Pravila” din 1640, I, 299.
- „Pravila aleasă” (de Evstratie Logofătul), I, 325.
- „Pravila de canoane” (a lui Cotore), II, 204. (altele), I, 213, 300.
- „Pravila canonică” (a lui Veniamin Costachi, II, 229.
- „Pravila de rugăciuni” din 1761 (a lui Sinesie), II, 146.
- „Pravila pentru judecată”, I, 179.
- „Pravila” latină din 1722 (a lui Pavel Dobra), II, 103.
- „Pravila cea Mare” din 1652, I, 375.
- „Pravila manuala” (a lui Radu Tempea), II, 255.
- „Prăvilioara” Invățătură pentru duhovnici, din 1781 și 1784), II, 183.
- „Pravoslavnică învățătură” din 1798, I, 150.
- „Pravoslavnică mărturisire” (a lui Petru Movilă), II, 19-20.
- „Pravoslavnică mărturisire” (a lui Mitrofan de Buzău, 1691), II, 13, 19.
- „Pravoslavnică mărturisire” din 1745, II, 109, 163.
- „Pravoslavnică mărturisire” (a lui Grigorie Râmnicăneanul), II, 207.
- „Pravoslavnică mărturisire” din 1827, II, 227.
- „Praxisul forului bisericesc” de Clain), II, 205.
- „Praxiul” (românesc), I, 200.
- Potocki, I, 210.
- Precista (biserică în Roman), I, 113; II, 176.
- Precista Veche (biserică în Pitești), I, 282.

- Preda fiul Vornicului Nea-
goe), I, 124.
- Predeal, II, 266.
- „Predici” de Patriarhul Hri-
sant), II, 50.
- „Predici sau învățături la toate
Duminecile și serbătorile”,
II, 203.
- „Predici” (de Zollikofer, tra-
duse de D. Obradovici), II,
183.
- „Preoția” Râmnic, 1740), II,
163.
- „Preoția” 1749), II, 113.
- „Preoția sau îndreptarea preo-
ților” de Radu Duma, 1789),
II, 209.
- „Preoția” (de Calinic de Râm-
nic), II, 237.
- „Preotul” (revistă ieșană), II,
290.
- Preparandia de învățători (a
lui Șaguna), II, 284.
- „Prescurtare a Psaltirii” (de
Augustin, traducere de Dio-
nisie Lupu), II, 224.
- „Prescurtare despre dumneze-
zeieștile dogme” (Epitomi,
etc.), din 1816, traducere du-
pă Atanasie din Paros, de
Iosif de Argeș), II, 224.
- „Pricestinariul” (de Macarie,
dascălul de cântări), II, 234,
n. 4.
- Prima Iustiniana, I, 18.
- Prilep, I, 50.
- Prisac sat), I, 302.
- Prisacani moșie), II, 182.
- Prislop (biserica și mănăști-
rea din), I, 144, 186, 189,
222, 230; II, 133.
- Prislop Ioan de, Mitropolitul
Ardealului), I, 189, 223, 230-1.
- „Procanonul” lui Petru Ma-
ior), II, 195 n. 1.
- Procopie (Ioan, profesor), II,
256.
- Procopie Ivăcșcovici (episcop
de Arad), 283, 285.
- Procopie Hodermarschi (epis-
cop de Muncaciu), II, 119.
- Procopovici (Teodor, pisar
domnesc), I, 91.
- Procopovici (profesor), II, 245.
- Prohor episcop de Râmnic),
I, 156, n. 8.
- Proilav Mitropolit de), I, 319;
II, 214-5, 293-4, 296.
- „Proloagele” (lui Dosoftei Mi-
tropolitul Moldovei), I, 402.
- Proorocul Samuil (mănăstire
în Focșani), II, 176.
- „Protopadichia”, „nedreptatea
făcută preoților” (de Petru
Maior, 1784), II, 197.
- Protopopi (ai Moldovei, înainte
de Mitropoliti), I, 61, n. 3,
62.
- Protul (Gavriil), I, 132, 135.
- Provaton (mănăstire din A-
thos), I, 122.

Provița sat prahovean, II, 303.

Przemysł episcopul de), I, 205.

„Psalmi” românești, I, 301.

„Psalmi” 1835, traducere de Teodor Pop), II, 271.

„Psaltichia” de la Neamț, două ediții), II, 217.

„Psaltichia” din 1819 Moldova), I, 220.

„Psaltichia” bucovineană din 1879, II, 287.

Psaltirea slavona a lui Macarie), I, 129.

Psaltirea calvină, I, 348.

Psaltirea românească, I, 200, 337-8, 340.

„Psaltirea” din 1568, I, 181-2.

„Psaltirea” din 1570, I, 182.

„Psaltirea” din 1576, 1580, 1588 (a lui Coresi), I, 148, 185.

„Psaltirea” lui Petru Movilă, I, 293.

„Psaltirile” slavone din 1637-8 (ale lui Silivestru de Gavora), I, 298-9.

„Psaltirea” slavonă din 1641, I, 299.

„Psaltirea românească din Bălgrad (1649), I, 342.

„Psaltirea slavonă din 1650, I, 342.

„Psaltirea” din 1651, I, 337, 339, 342, 403.

„Psaltirea” slavo-română a Mi-

tropolitului moldovean Dosoftei 1684), I, 391-6, 399 n. 1.

„Psaltirea” în versuri a lui Dosoftei al Moldovei, I, 395.

„Psaltirea” din 1694, II, 13.

„Psaltirea” din 1697 ms., traducere de Alexandru dascălul polon), II, 147 n. 3.

„Psaltirea” de Snagov (1700), II, 12.

„Psaltirea” de Buzău (1701), II, 13-5.

„Psaltirea” din 1703, II, 15.

„Psaltirea” arabă (1706), II, 12.

„Psaltirea” slavonă din 1709, II, 106.

„Psaltirea în versuri” (a lui Teodor Corbea, 1720), II, 93.

„Psaltirea” românească din Râmnic (1724), II, 110.

„Psaltirea” slavonă din 1731 (a Mitropolitului Antonie), II, 113.

„Psaltirea” din 1735, II, 108, n. 5.

„Psaltirea” moldovenească din 1743, II, 114.

„Psaltirea” slavonă din 1745, II, 109.

„Psaltirea” din 1746, II, 112 n. 2.

„Psaltirea” din 1748, II, 108 n. 5.

„Psaltirea” din 1751 și 1764, II, 146.
 „Psaltirea” din 1752, 1757, 1766, 1782, II, 154.
 „Psaltirea” slavonă din 1754, II, 146.
 „Psaltirea” românească din 1756 (București), II, 147.
 „Psaltirea” din 1764 și 1780, II, 135.
 „Psaltirea” din 1767, II, 147.
 „Psaltirea” din 1775, 1780, II, 148.
 „Psaltirea” din 1779 și 1784, II, 149.
 „Psaltirea” din 1784 (Iași), II, 183.
 „Psaltirea” din 1786 (Strilbițchi), II, 155, 184.
 „Psaltirea” din 1792-3 (Strilbițchi), II, 184.
 „Psaltirea” din 1796, II, 150, 219 n. 2.
 „Psaltirea” din 1802, II, 155.
 „Psaltirea” din 1804, II, 188.
 „Psaltirea” din 1808, II, 218.

„Psaltirile” sibiene și brașovene din 1810-2, II, 219.
 „Psaltirea” din 1818 Moldova), II, 219.
 „Psaltirea” din 1819, II, 220.
 „Psaltirea” din 1834, II, 228.
 „Psaltirea” din 1836, II, 234.
 „Psaltirea” din 1852 (a lui Andrei Șaguna), II, 284.
 „Psaltire” (alegeri din, de ierodiaconul Neofit), II, 148.
 Puiu (Mihai, ctitor), II, 42.
 „Purcederea Sf. Duh” (de Maxim de Cerigo), I, 153.
 „Purcederea Sf. Duh” (de Nicolae Comnenul), II, 109.
 Putna (mănăstire), I, 22, 35, 89, 94, 95, 97-100, 107, 110-1, 114, 160, 304, 328, 361; II, 75, 89, 96, 123, 160, 167, 171, 175.
 Putna (Antonie, egumen de), II, 157, 170, 186.
 Putna (Calistru, egumen de), II, 89, 155, 157.
 „Puțul Sf. Ioan Hrisostomul” (1833), II, 227.

Q.

Querini (Bernardo, episcop ca-

tolic), I, 200, 209-11.

R.

Raab (Justus, Iesuit), I, 198.
 Răchiteni (sat; danie), I, 308.

Racovița (protopopia de), II, n. 4.

- Ráczváros (biserica catolică din Pesta, unde e îngropat Clain), II, 208 n. 4.
- Rada (soția lui Vlad-Vodă Vințilă), I, 145.
- Rada (mama lui Radu-cel-Mare), I, 120 n. 3.
- Rădăuți (cetatea, biserica și episcopia de), I, 77-8, 96, 98, 107, 109-10, 161, 183, 360; II, 159, 168, 171, 198, 283.
- Radoslav (meșterul), I, 142.
- Radu (Dimitrie, episcop de Oradea), II, 161, 307.
- Radu (popa din Șcheiu), II, 108.
- „Radu-Negru”, I, 3.
- Radu I-ii (fiul lui Vlaicu-Vodă), I, 48-9.
- Radu-Vodă cel Simplu, I, 66.
- Radu-Vodă cel Frumos, I, 67, 117-8, 126-7.
- Radu-Vodă cel Mare, I, 118-9, 121, 124, 129, 131-3, 142.
- Radu-Vodă de la Afumați, I, 137, 140-4.
- Radu-Vodă Călugărul (Paisie), I, 55-6, 118, 121-3, 137, 142, 143, 144, 145, 147, 153.
- Radu-Vodă Iliș (1552), I, 150, 176.
- Radu-Vodă Mihnea, I, 128, 146-7, 218, 228, 232, 234-6, 246-7, 249, 253, 255, 261-3, 266-7, 279, 321.
- Radu-Vodă Șerban, I, 230, 242, 247, 252-3, 228, 321, 359, 379-80, 404.
- Radu-Vodă Leon, I, 378, 387, 414. V. Leon-Vodă.
- Radu, fiul lui Vladislav Voevod, I, 40-1, 49.
- Radu-Vodă (fiul lui Alexandru Iliș), I, 281.
- Radu (Ban de Craiova), I, 372.
- Radu (fiul boierului Neagoe), I, 124.
- Radu-Vodă (biserica în București), I, 146, 258, 263, 381, 390; II, 15-6, 56, 65.
- Radziwill (Ianus, prinț litvan), I, 312.
- Rafail (egumen de Dragomirna, traducător), I, 402.
- Rafail (egumen de Hurez), II, 146, 179.
- Rafail egumen de Neamț), II, 178, 223.
- Ragoza (Mihail, Mitropolit rusesc în Polonia), I, 208.
- Ragusa (cetatea), I, 197.
- Raici (istoric sârb), I, 374.
- Rákóczy (Gheorghe I-ii), I, 300-1, 327, 330, 335, 348, 352, 354, 356; II, 36, 41.
- Rákóczy (Gheorghe al II-lea), prinț al Ardealului), I, 322, 347, 357, 376.
- Rákóczy (Francisc), II, 40.
- Rákóczy (Sigismund), I, 351.
- Ralet Dimitrie), II, 269.

Râmești (schit al Hurezului), I, 376; II, 71.

Râmești (biserica și mănăstirea de lângă Gioagiu), I, 141-2; II, 129, 133.

Râmnic (orașul, episcopia, bisericile), I, 157, 377; II, 63-4, 66, 71, 99, 102-3, 119, 124, 132, 145, 304.

Râmnic (Seminariul din, 1837), II, 255-6, 258.

Râmnicul-Sărat (și biserica lui Ștefan-cel-Mare), I, 123, 127, 146; II, 10.

Râmniceanul (Ioan), II, 135.

Râmniceanul Naum, II, 225. 228.

Râmniceanul Petru Popovici), II, 135.

Râncăciovl (mănăstire munteană), I, 174, 386; II, 68

„Rânduiala diaconstvelor” (în românește, la 1687), I, 391.

„Rânduiala Sfințirii Bisericii” (lucrăre basarabeană din 1820), II, 216.

„Rânduiala Mortului” (1807-10), II, 208.

Rareș (Constantin), I, 161.

Rareș (Petru). V. Petru (Rareș).

Râșca (mănăstirea), I, 113, 161-2, 164, 240; II, 76, 175, 178. (Antonie, egumen de), 178.

Rășinari, II, 285.

„Rasoforul” sau „Despre Tun-

dere” (de Nichifor Theotokis, traducere paisiană), II, 181.

„Rasoforul” din 1815, II, 220.

„Răspunsurile” lui Varlaam, I, 324, 341.

Raț (Mihail, Voevod sârbo-român), I, 352.

Raț (Ștefan, negustor în Ardeal), II, 32, 42.

Raț (Vasile, canonic), II, 276.

Rătești (mănăstire), II, 266.

Râușor (protopopie), II, 26.

Războieni (mănăstire), I, 102.

Razu (Constantin, Vornic), II, 114.

Răzvan' biserică în București), II, 64.

Rednic (Vlădică în Ardeal), II, 192-3. V. și Ațanasie (Rednic).

„Reforma canoanelor” (de Mihail-Vodă Radu), I, 409.

Régay (Iesuit ungur), II, 42.

Reghinul Săsesc (protopopia din), II, 197.

Regulamentul Organic, II, 244, 254, 264, 269, 290, 297.

Renașterea, I, 120.

Reteg (târg), I, 114.

„Retorica” (de Ioan Molnar), II, 206.

Reuseni, I, 90, 101.

Revoluția din 1848, II, 257-9, 283.

Rhaeticus Ioachim, din Cra-

- covia, matematician), I, 172.
- Rhew (sau Vad), I, 115.
- Rhossikon mănăstire la Athos), I, 119.
- Richenthal Ulrich de, cronicar), I, 72.
- Roaba (schit în Dolj), II, 65.
- Robert arhiepiscop al Ungariei), I, 26.
- Robu episcop unit de Iași), II, 308.
- Rodianul (Alexie), I, 343.
- Rodna (cetatea), I, 62.
- „Rogacioni de sera” (de Clain, 1779), II, 194.
- Roguszki (Nicolae, guvernator polon), II, 75.
- Roja scriitor), II, 273 n. 3.
- Roma, I, 10, 17, 19, 31, 72, 75, 82-4, 87, 105-6, 194-5, 198, 200, 211, 414, 420; II, 34, 40, 59, 123, 127, 136, 195, 291.
- Roman orașul și episcopia de), I, 72, 78, 93-6, 107, 109, 110, 160, 164, 171, 197. (Mitropolia de), I, 78. (biserica catolică din), I, 171, 195, 211.
- Roman-Vodă (al Moldovei), I, 59, 60, 78, 96.
- Roman diacul de la Baia), I, 165.
- Roman (Ștefan, căpitan de Teleagd), I, 356.
- Romoșel protopopia de), I, 388.
- Rosetti (Nicolae), II, 59.
- Rosetti Scarlat, conte), II, 295.
- Rosetti. V. și Ruset.
- Roșiești (sat; danie), I, 238.
- Rostock (Academia din), I, 171.
- „Rostul de Aur” de Dimitrie de Rostov), II, 95.
- Rotari moșie metropolitană), II, 182.
- Roznovanu (Nicolae, boier ieșean), II, 295.
- Rudzinski episcop polon), I, 412.
- „Rugaciunile” din 1819, în Moldova), II, 220.
- Rumelia (mănăstiri din), I, 393.
- Rumiențov general rus), II, 145.
- Runcu mănăstire), II, 90.
- Rusalii, I, 15, 354.
- Rușava. I, 52. V. Orșova.
- Ruset (Iordachi), II, 74.
- Ruset (familia), I, 385; II, 211.
- Rusu (Ioan, profesor în Blaj), II, 271.
- Ruteni, I, 204.
- Ruxanda (Doamna lui Alexandru Lăpușneanu), I, 111, 113, 161.
- Ruxanda fiica lui Neagoe, Doamna lui Radu de la Afumați), I, 140-2, 144, 192.

Ruxanda (fiica lui Mihnea-cel-Rau), I, 159.

Ruxanda fiica lui Vasile Lupu), I, 313, 359.

Ryngalla Doamna lui Alexandru-cel-Bun), I, 67, 71, 74.

S.

Sabo Ștefan, teolog), II, 196.

Sacădate protopopia din), I, 388.

Sacal protopopia din), II, 23.

Sadova mănăstirea), I, 287, 385; II, 67, 257.

Sadu sat), II, 118.

Safirin Gherasim, episcop de Roman), II, 306.

Safta (Brâncoveanu, Domnița), II, 17.

Șaguna Andrei, baron de), II, 270 și urm.

Sălagiu județul și episcopia de), I, 62, 226; II, 281.

Sălăbăgiu protopopia din), II, 26.

Săliște ținutul), I, 169. protopopia din), II, 23.

Salonic, I, 18, 122.

Sâmbata Mare, I, 123; II, 40, 119.

Sâmbata-de-Sus, II, 45, 233.

Samuil (Patriarh de Alexandria), II, 81, 84, 96.

Samuil Mitropolit al Moldovei), I, 75 n. 2.

Samuil de Sinai (locotenent al

episcopiei de Argeș), II, 238.

Samuil Vulcan, episcop de Oradea), II, 201, 218, 272.

Samuil Rabbi, scriitor), II, 164.

Sămurcășești manastire), II, 266.

San-Giorgio dei Greci în Veneția), I, 325.

Sân-Nicoară biserică în Argeș), I, 37-41, 43.

Șandru preot din Vad), I, 114.

Sandomir, I, 59, 69, 87.

Sandu (din București, tipograf, II, 153.

Sandu Ieremia, tipograf în Iași), II, 135.

Sângiordz (sat), II, 26.

Sânmiclaus biserică în Banaț), II, 158.

Sângiordz protopopia din), II, 26.

Sânicoară (din Argeș), I, 37, 39 n. 1.

Sântimre (biserica din), I, 100.

Sântilie mănăstire în Bucu-

- vina), I, 101, 119; II, 89, 167, 170.
- Sântul (protopopia din), II, 26.
- „Șapte taine ale Besearecii” (1644), I, 325.
- Sărăcinescul (Vlădica). V. Grigorie Socoteanu.
- Sârbul (Ilie, din Cernavoda), II, 110.
- Sărghie (de Tișmana, episcop de Muncaci), I, 220, 225, 227-8, 232, 272.
- Sărindarul (biserica în București), I, 285, 381; II, 64, 242.
- Sarmisegetuza (ruine), I, 144.
- Sarukhan-beg, I, 92.
- Sărvad (protopopia din), II, 26.
- Sas-Sebeș (protopopia și episcopia din), I, 182, 186, 389; II, 23, 180.
- Sas Voevod (fiul lui Dragoș), I, 43, 61.
- Sătmar (cetate), I, 230-1, 233.
- Sătmar (biserica din), II, 27.
- Șătrarul Ioan, II, 147.
- Săulescu (Gheorghe, profesor moldovean), II, 225, 245.
- Sava (mucenicul), I, 17.
- Sava Brancovici (Mitropolit de Ardeal), I, 175, 181, 236, 347-350, 352-3, 357-8, 364-370, 372-4, 379, 380, 387, 390, 394, 424; II, 28.
- Sava al II-lea (Mitropolit ardelean), I, 390.
- Sava (de Pângărați, episcop de Huși), I, 329; II, 80, 90.
- Sava (episcop de Lipova), I, 351-2, 354-5, 371.
- Sava (episcop de Rădăuți și Roman, 1715), II, 82.
- Sava (episcop de Roman, apoi Mitropolit al Moldovei, 1664), I, 394; II, 73, 75, 81.
- Sava (episcop de Sebeș-Lancrăm), I, 175, 181.
- Sava (egumen de Pângărați). V. Sava (episcop de Roman).
- Sava (egumen de Verbila), I, 144.
- Sava (egumen la mănăstirea Antim), II, 107-8.
- Sava (preot la Piatra), I, 333.
- Sava (preotul de la Râmeț), I, 142.
- Sava Popovici (preot în Rășinari), II, 200 n. 1.
- Sava (sau Ștefan cel Tânăr, pretendent), I, 166.
- „Sbornicul” lui Bojidar (din Veneția), I, 187.
- „Sbornicul” din 1523, I, 148.
- „Sbornicul” lui Coresi (din 1568), I, 151.
- „Sbornicul” din 1581, I, 187.
- „Sbornicul” de la Snagov (din 1697, 1709), II, 11.

„Sbornicul” lui Roman diacul de la Baia, I, 165.

„Sbornicul” de cântări bisericești de la Curtea despoșilor, I, 60.

Scanderbeg, I, 92, 121.

Scânteia (biserică în Vaslui), I, 102.

„Scara lui Iacov” (lucrarea lui Macarie de Bistrița), II, 165.

„Scara Raiului” (de Ioan Sinaitul, lucrare paisiană), II, 181.

„Scara Sf. Ioan Sinaitul” (1814), II, 220.

Scardona (Toma, episcop de), I, 69.

Scarlat-Vodă Ghica, II, 147-8.

Scarlat (Ghica), II, 187 n. 4.

Șcheia (Romanului), I, 108.

Șcheia (Vasluiului), I, 34.

Șcheii (Brașovului), I, 174, 357; II, 122. V. și Brașov. (Nicola, preot din), I, 150 n. 9. (Petcu Șoanul, dascăl), II, 114.

Schisma Apusului, I, 72.

„Schismatica Grecilor” de Coretoare, II, 204.

Schitul Mare din Galiția, I, 392; II, 175.

Schitul Măgureanu (biserică din București), II, 255.

Schwanz (Wenceslas), scriitor, II, 205.

Scholarios (Ghenadie), V. Ghenadie.

Scogard (doctor dane), I, 309.

Scoreiu (mănăstire), II, 126.

Scriban (August), II, 249.

Scriban (frații), II, 288, 291, 295.

Scriban (Iuliu, arhimandrit), II, 301.

Scriban (Nicolae, preot), II, 246.

Scriban (Neofit), V. Neofit.

Scriban (Romul, scriitor), II, 249.

Scriban (Teoctist), II, 245, 249.

Scriban (Vasile, profesor), II, 248.

„Scurtă introducere în științele teologice” (de Melchisedec, 1856), II, 253.

„Scutul Catehismului” (lucrarea calvină din 1656), I, 336.

„Scutul” (de Dosoftei de Ierusalim), I, 397.

Sebastia sau Sivas (Damian, Mitropolit de), I, 85.

Secui, I, 26.

Secuieni (sat), I, 123, 289.

Secul (mănăstire), I, 244, 262, 304, 321, 360; II, 75, 176, 222, 233-4, 261, 396.

Secularizarea, II, 288 și urm.

Șegarcea (mănăstire), II, 64, 103-4.

- Șeghești (sat lângă Beiuș), I, 175.
- Segneri predicator iesuit, II, 204.
- Seimeni (școala lor), I, 376.
- Seminariul ortodox din Țară, II, 244.
- Seminariul din Blaj, II, 271.
- Seminariul din București, II, 242, 249, 254, 257.
- Seminariul din Buzău, II, 256.
- Seminariul din Huși, II, 252.
- Seminariul din Iași, II, 179, 213, 222, 243-4, 249, 254.
- Seminariul Nifon, II, 249, 298.
- Seminariul preparandial din Râmnic, II, 255.
- Seminariul Reg 1 mentului Organic, II, 236.
- Seminariul Andreian din Sibiu, II, 281.
- Șendrea Ghenadie, vicar episcopal), II, 252.
- Șendrea Portarul de Suceava), I, 104.
- Serafim Mitropolit muntean, 1576), I, 151-2, 186-7.
- Serafim I-ii episcop de Buzău), I, 141, 284 și n. 10.
- Serafim al II-lea episcop de Buzău), I, 281 n. 10, 377.
- Serafim (episcop de Huși). (V. Serafim episcop de Rădăuți).
- Serafim (episcop de Rădăuți, 1676), I, 396-7.
- Serafim de Petrova episcop de Maramureș), II, 44, 117.
- Serafim egumen de Biserica-ni), II, 92.
- Șerban-Voda Cantacuzino, I, 369, 372, 375, 378, 384, 387, 390, 404, 410, 415, 417-9; II, 9, 10, 48, 52, 100, 106.
- Șerban Greceanu. V. Greceanu.
- Șerban Vistierul), I, 353.
- Șerban diacul, fiul lui Coresi, I, 188.
- Șerbanești manastire), II, 242.
- Șerbești sat), II, 251.
- Șerbul cumnatul lui Dosoftei Mitropolitul Moldovei), I, 392.
- Serdica, I, 18.
- Seres episcopice), I, 135.
- Șerpe Cozma, Postelnic), I, 108.
- Severin cetatea și episcopia de), I, 27, 48-9, 52, 54, 67, 70, 122, 123, 136, 156, 349, 351; II, 105.
- Severin episcopie catolica, I, 27, 84.
- Sf. Ambrosie de Milan, I, 396.
- Sf. Anarghiri manăstire în Filipopol), II, 189.
- Sf. Andrei Apostolul moaște-le), I, 36.
- Sf. Antonie mănăstire la Vo-dița), I, 51-3.
- Sf. Apostoli (mănăstire în București), II, 38, 66.

- Sf. Apostoli biserică în Buzău), II, 211.
- Sf. Arhangheli hram al mănăstirii Sinaia), I, 218.
- Sf. Atanasie manastire din Athos), I, 133, 262.
- Sf. Atanasie bisericuță la Copou, Iași), I, 315, 320.
- Sf. Atanasie școală la Roma), I, 296.
- Sf. Augustin de Hipona, I, 396.
- Sf. Axintie, I, 423.
- Sf. Barbara Seminarium și colegiu din Viena), II, 40, 194, 218.
- „Sf. Chiril de Alexandria” (lucrarea lui Macarie de Bistrița, II, 165.
- Sf. Constantin și Elena slujbă slavona), II, 12.
- Sf. Constantin Panegiricul, din 1697, al), II, 10.
- Sf. Constantin și Elena biserică în Târgoviște), I, 283.
- Sf. Dimitrie Basarabov (slujbă), II, 148, 151.
- Sf. Dimitrie manastire în București), I, 359.
- Sf. Dimitrie din Craiova), I, 285-6.
- Sf. Dimitrie biserică în Galați), I, 320.
- Sf. Dimitrie (biserică în Hârlău), I, 112.
- Sf. Dimitrie biserică în Suceava), I, 112.
- Sf. Dimitrie biserică în Târgoviște), I, 283.
- „Sf. Dorofteiu” traducere de Clain), II, 193.
- Sf. Dumineca legenda), I, 81.
- Sf. Ecaterina de la Sinai slujbă), II, 12.
- Sf. Ecaterina manastire în București), II, 14, 63-4.
- „Sf. Efrem” („și Climent”, tradus de Clain, II, 204.
- Sf. Elisabeta cimitir la Sibiu), I, 357.
- Sf. Emeric, I, 48.
- „Sf. Epifanie” (tradus de Clain), II, 204.
- Sf. Filofteia. V. Filofteia.
- Sf. Filofteiu mănăstire la Athos), I, 94, 133; II, 16-7, 50. 60.
- Sf. Gheorghe mănăstire la Athos), I, 132.
- Sf. Gheorghe biserică în Botoșani), I, 112.
- Sf. Gheorghe cel Vechiu biserică în București), I, 285, n. 4.
- Sf. Gheorghe-cel-Nou biserică în București), II, 49, 60, 63, 168, 235-7, 381; II, 17, 50.
- Sf. Gheorghe mănăstire bănețeană), II, 273.
- Sf. Gheorghe biserică în Caracal), I, 286.

- Sf. Gheorghe (mănăstire în Drohobycz), I, 208.
- Sf. Gheorghe (biserică în Galați), II, 89.
- Sf. Gheorghe (mănăstirea de la Gruiu), I, 381.
- Sf. Gheorghe (biserică în Hâr-lău), I, 101-2.
- Sf. Gheorghe (biserică în Iași), II, 181, 187.
- Sf. Gheorghe (biserica de la Sf. Mormânt), II, 17.
- Sf. Gheorghe (biserică în Pi-tești), I, 282.
- Sf. Gheorghe (biserica Mitro-poliei din Suceava), I, 107, 112, 164; II, 170.
- Sf. Gheorghe (biserică în Târ-goviște), I, 137.
- Sf. Gheorghe (mănăstire grea-că în Veneția), I, 248. V. Sân-Giorgio.
- Sf. Gheorghe (icoana lui Io-sif Mușat), II, 83.
- Sf. Grigore (scrierile lui), II, 261.
- Sf. Grigore Decapolitul (și Peș-tera de la Bistrița), I, 124-5, 250, 253. (Slujba lui), II, 1. (Slujba lui), II, 11, 250.
- Sf. Grigore Decapolitul (moaș-tele), I, 125, 151.
- Sf. Grigore Sinaitul, II, 261.
- Sf. Grigore Teologul, I, 11.
- Sf. Iacob (altarul din Câmpu-lung al), I, 28, 36.
- Sf. Ilie (schit în Athos), II, 161.
- Sf. Ioan Botezătorul (mănăs-tire la Athos), I, 122.
- Sf. Ioan (biserici în Bu-curești), II, 64, 141, 254.
- Sf. Ioan Botezătorul (biserică în Craiova), II, 66.
- Sf. Ioan Botezătorul (din Iași, biserica lui Barnovschi), I, 122, 266.
- Sf. Ioan Botezătorul (hramul bisericii din Măxineni), I, I, 286.
- Sf. Ioan Botezătorul (din Sire-tiu), I, 59, 69.
- Sf. Ioan-cel-Nou (și moaștele), I, 63, 69, 71, 304, 401; II, 87.
- Sf. Ioan Hrisostom, II, 227. V. și „Mărgăritarele” lui.
- Sf. Ioan (Biserica Albă din Iași), II, 74.
- Sf. Ioan Gură-de-Aur (biserică în Iași), I, 394.
- Sf. Ioan Românul (viața), II, 151.
- Sf. Ladislau, I, 48.
- Sf. Maria Hațegului, I, 302.
- Sf. Maria (biserică catolică în Târgoviște), I, 66.
- Sf. Mercurie (hramul bisericii din Plătărești), I, 286.
- Sf. Mormânt, I, 378; II, 63, 78, 89, 268. (metohul la Constantinopol), I, 305 n. 2.

Sf. Munte, I, 51, 93, 119, 125, 397, 409; II, 178. V. și Athos.

Sf. Nichita, I, 17.

Sf. Nicodim din Tismana, I, 269, 272.

Sf. Nicolae (moaște la Bari), I, 252.

Sf. Nicolae din Athos, I, 320.

Sf. Nicolae (mănăstirea din Poiană, Pobrata), I, 58, 76, 79.

Sf. Nicolae (biserică în Bacău), I, 196.

Sf. Nicolae (biserică în Brașov), I, 138, 170; II, 132.

Sf. Nicolae (din București; Mihai-Vodă), I, 217.

Sf. Nicolae (biserică în Câmpulung), I, 146.

Sf. Nicolae (biserică la Dealu), I, 137, 252.

Sf. Nicolae (biserică în Dorohei), I, 101.

Sf. Nicolae (biserică în Făgăraș), II, 43.

Sf. Nicolae (biserică în Galați), I, 296, 314.

Sf. Nicolae (biserică pe locul Hubei), I, 77.

Sf. Nicolae cel Domnesc (biserică în Iași), I, 102, 112; II, 73-4, 80, 87, 93-4, 222.

Sf. Nicolae (biserică în Inidoa-ra), II, 36.

Sf. Nicolae (biserică în Ismail), I, 319.

Sf. Nicolae (biserică în Muncaciu), I, 226; II, 119.

Sf. Nicolae de la Olteni (biserică), I, 1527.

Sf. Nicolae (biserica lui Manea Vornicul în Târgoviște), I, 284.

Sf. Nicolae Simuleasa (biserică în Târgoviște), I, 143, 204, 283.

Sf. Nifon (biserică la Sf. Munte), I, 132.

Sf. Nifon (biserici în Muntenia), I, 137; II, 190.

Sânt' Onufrie (mănăstirea), II, 160.

Sf. Panteleimon (mănăstire și spital), II, 142, 238.

Sf. Paraschiva (și moaștele de la Trei Ierarhi), I, 307, 317, 320; II, 11, 93.

Sf. Paraschiva (biserică în Iași), II, 179.

Sf. Paraschiva (biserică în Râmnicul-Sărat), I, 146.

Sf. Paraschiva (biserică în Roman), I, 78, 95.

Sf. Paraschiva (biserică în Târgoviște), I, 276.

Sf. Paraschiva (biserică în Târgul Frumos), I, 112.

Sf. Părinți (mănăstire în Ialina), II, 64.

- Sf. Pavel Eremitul (Ordinul lui), I, 69.
- Sf. Pavel la Sf. Munte), I, 122, 133, 393; II, 52, 65.
- Sf. Petru Damaschin, traducere, II, 181.
- Sf. Petru și Pavel hramul episcopiei de Huși), I, 238.
- Sf. Petru și Pavel mănăstire de la Sf. Munte), I, 127.
- „Sf. Pravilă a Bisearicii”, I, 326.
- Sf. Procopie (biserică în Gherghița), I, 285.
- Sf. Sava din București; mănăstirea și școala de la), I, 417-8; II, 63, 101, 228, 246, 256.
- Sf. Sava mănăstire, școală și tipografie în Iași), I, 252, 261, 285, 363, 396; II, 50, 60, 87, 89.
- Sf. Sava mănăstire în Ierusalim), I, 160, 218.
- Sf. Sergiu și Bacchus (slujba), I, 417.
- Sf. Severin, I, 19.
- Sf. Sofia biserica patriarhală din Constantinople), I, 134, 253, 421.
- Sf. Spiridon Canon al), I, 114.
- Sf. Spiridon biserică în București), II, 60, 64; II, 109, 237.
- Sf. Spiridon (mănăstire în Iași), II, 176, 249, 291 n. 3.
- Sf. Ștefan, I, 48.
- Sf. Ștefan paraclisul mănăstirii Pecersca din Chiev), II, 96.
- Sf. Treime ctitoria lui Petru Aron), I, 381; II, 136.
- Sf. Troița mănăstire în Blaj), II, 131, 193.
- Sf. Varlaam biserică în Rășarit), I, 218.
- Sf. Vasile-cel-Mare traducere de Clain), II, 193. alte scrieri), II, 261. canoanele călugarești), I, 343. (Sf. Pravila), I, 268.
- Sf. Vasile biserică în Iași), II, 246.
- Sf. Vineri ctitoria lui Nistor Ureche în Iași), I, 262, 276; II, 87.
- Sf. Vineri biserică în Târgoviște), I, 283.
- Sf. Vineri legenda ei), I, 84.
- Sf. Visarion, II, 11.
- Sf. Voevozi biserică în Târgoviște), I, 284.
- „Sfaturile creștino-politice” de Antim (1715), II, 14.
- „Sfaturi către duhovnici”, (1827), II, 227.
- „Șapte Taine” lucrarea lui Eustratie Logofătul), I, 325, 343.
- Sibiu (orașul, protopopia și Mitropolia de), I, 38, 131,

- 180, 356; II, 26, 33, 280, 284.
- „Sicriul de Aur” de Ioan din Vinț, 1683), I, 389.
- Șieut protopopia din , II, 23.
- Sighet cetatea și protopopia), I, 62, 356; II, 26, 278.
- Sighișoara, I, 169.
- Sigismund Împărat-rege), I, 57, 66, 70, 72.
- Sigismund al III-lea rege polon , I, 203, 208, 258, 260.
- Sila ocrotitor al Mitropolitului Antonie), II, 96.
- Silistra (cetatea și Mitropolia de), I, 20, 30; II, 297.
- Silvestru Patriarh de Antiohia), II, 60, 161.
- Silvestru Morariu Andrieviciu (Mitropolit bucovinean), II, 283, 287.
- Silvestru Cosov Mitropolit de Chiev), I, 313.
- Silvestru egumen de Govora), I, 299, 322, 340.
- Silvestru (stareț de Neamț și Secu), II, 216 n. 3.
- Silvestru (călugărul Vornicul Stroe), I, 381.
- Siluan egumen de Neamț), I, 64.
- Siluan egumen de Putna), I, 100, 160.
- Siluan (egumen de Râșca), I, 163.
- Silvaș protopop de), I, 144; II, 23. episcopia de), II, 129. manastirea din), II, 133.
- Simidreni manăstire), I, 283.
- Simihai protopopia de), II, 23.
- Simion Patriarh de Constantinopol), I, 121.
- Simion Ștefan Mitropolit al Ardealului), I, 329-30, 332-3, 335-9, 342-3, 345, 347-9, 371, 381.
- Simion Mitropolit muntean), I, 149-50, 341.
- Simion Mitropolit de Salonic), I, 416.
- Simion Petrașcu superintendent în Maramurăș), I, 332.
- Simion Crainic (vicariu), II, 278.
- Simion protopop de Bălgrad), II, 133.
- Simion (preot din Haliciu), I, 61.
- Simion (egumen de Peri, 1450), I, 226.
- Simion Logofătul (din Constantinopol), I, 343.
- „Simion de Tesalonic” traduceri de Mitropolitul Dosoftei), I, 401; II, 138, 150, 169.
- „Simion Noul Bogoslov” (lucrare paisiană), II, 181.
- Simion (Țar bulgăresc), I, 20.
- Simion-Vodă Movilă, I, 192,

- 211, 227, 240, 243, 247, 291-2, 313, 321.
- Simion (Ieremia, tipograf), II, 113.
- Simionovici (Ioan, tipograf ardelean), II, 153.
- Șimlăul Ciucului, I, 83.
- Simopetra (mănăstire în Athos), I, 217; II, 65, 161.
- Sina (baronul), II, 274.
- Sinai (muntele și mănăstirea), I, 133, 286; II, 56, 263. (Antim, arhimandrit de), II, 64.
- Sinan-Pașa, I, 153, 203-4, 209.
- Sinaxariu, I, 298.
- Șincai (Gheorghe, și cronica lui), II, 192, 194, 202, 245, 279.
- Sinesie (epișcop sârb de Arad și Oradea), II, 130, 133, 146.
- Singidunum (cetatea), I, 18.
- Sinodie (Silvan, egumen de Râșca), I, 163.
- „Sinodul” Bisericii celei Mari, I, 202.
- Sinodul din Aiud, I, 181.
- Sinodul de la Brzesk, I, 204.
- Sinodul calvinesc de la Ceta-tea-de-Baltă, II, 25.
- Sinodul din Constanța, I, 72.
- Sinodul din 1450 (Constantino-pol), I, 36.
- Sinodul din Florența, I, 84, 421.
- Sinodul anti-calvinesc din Iași, I, 327.
- Sinoadele de la Iași (1595, 1600), I, 153, 204, 207, 215-6, 219, 227, 240-2.
- Sinodul din Iași (1642), I, 309.
- Sinodul provincial din Ierusa-lim, I, 382.
- Sinodul din Tiuș, I, 180.
- Sinodul al doilea, pentru Uni-re, II, 22.
- Sinodul din Moscova (1666), I, 363, 365.
- Sinodul din 1675 (pentru uni-rea cu calvinismul), I, 367.
- Sinodul din 1679 (contra Mi-tropolitului Sava), II, 369.
- Sinodul din 1684, I, 389.
- Sinodul pentru caterisirea lui Dosoftei, I, 401.
- Sinodul de la București (din 1697), I, 385.
- Sinodul din Bălgrad (1697), I, 424; II, 9.
- Sinodul din 1700, II, 26.
- Sinodul din 1701, II, 36.
- Sinodul din 1702 (al lui Atana-sie), II, 40.
- Sinodul, pentru Unire, din 1712, II, 41.
- Sinodul de la Hurez, din 1719, II, 102.
- Sinodul de egumeni (al doilea al lui Damaschin de Râm-nic, din 1725), II, 104.
- Sinodul din 1728, II, 118.
- Sinodul unit din 1730, II, 88, 119 n. 4.

Sinodul unit din 1732, II, 119.
 Sinodul ortodox din Hagymad (1736), II, 125.
 Sinodul de obște, din Ardeal (unit, 1742), II, 121.
 Sinodul unit din 1744, II, 119 n. 4, 122.
 Sinodul local din Mănăstur, (1746), II, 127.
 Sinodul pentru reformă, din 1752 (Moldova), II, 88, 90.
 „Sinodul din Florența” (compilație din 1762), II, 136.
 Sinodul din Turda (1847), II, 274.
 Sinodul din Carlovăț, din 1863, II, 282.
 Sinodul bucovinean, din 1882, II, 283.
 „Sinopsis” a Mitropolitului Ghedeon (1714), II, 82 n. 8, 114.
 „Sinopsis” (traducere, 1747), II, 114.
 „Sinopsis” sau „Adunarea acelor drepte Taine” (1751), II, 163.
 „Sinoptica” lui G. I. Munteanu (1846), II, 256.
 Siretiu (cetatea, episcopia și biserica din), I, 25, 44, 46, 58-9, 68, 74, 79, 83, 106, 111, 171.
 Siria, I, 11.
 Sirig (Meletie, Patriarh de Constantinopol), I, 310-12.

V. și Meletie (Sirigul).
 „Sionul cel de la Răsărit”, II, 47.
 Sirmium (cetatea), I, 18.
 Șișman (fiul Țarului bulgăresc Alexandru), I, 32.
 Siștov (Novae), I, 17.
 Sivas (arhiepiscopia de), I, 17, 85; II, 27, 294. (Anania, călugăr din), II, 246.
 Sixt al V-lea (Papa), I, 199.
 Slatina (mănăstire), I, 113, 164, 171, 203, 238; II, 75, 175, 222, 231-2, 266, 289-90.
 Slobozia lui Ienachi (mănăstirea și biserica), I, 285; II, 65.
 „Slovenii” (călugării cărturari, ucenici ai lui Paisie de Neamț), II, 178.
 „Slujba Sf. Alexandru de Constantinopol” (Veneția 1771), II, 149.
 „Slujba Sf. Andrei” (1726), II, 108.
 „Slujba Sf. Chiopolitis” (1702), II, 12.
 „Slujba Sf. Constantin și Elena” (1696), II, 12.
 „Slujba Sf. Dimitrie Basarabov” (1779), II, 148, 151.
 „Slujba Sf. Ecaterina” (1701, 1710), II, 12.
 „Slujba Sf. Efrem Sirul”, II, 146, n. 1.
 „Slujba Sf. Grigorie Decapoli-

- tul" (două forme), II, 11, 146.
 „Slujba Maicii Domnului" (1706), II, 99.
 „Slujba Sf. Nicodim", II, 144, 146 și n. 2.
 „Slujba Sf. Onofrei" (1764, traducere din slavonă de egumenul Mitrofan), II, 157.
 „Slujba Sf. Paraschiva", I, 253; II, 11.
 „Slujba Sf. Sergiu și Bacchus" (greacă), I, 417.
 „Slujba Sf. Stelian" (1787), II, 149.
 „Slujba Sf. Visarion" (de Ignatie de Nucet), II, 11, 146.
 „Slujba pentru Târnosanie" de Auxentie al Sofiei), II, 11, 154.
 „SlujebnicuI" (din 1638), I, 293.
 „Slujebnicul" (din 1646), I, 341.
 „Slujba Sf. Vasile cel Nou", II, 146 n. 1.
 Smigelschi (pictor), II, 285.
 Smirna (mănăstire din), II, 175.
 Smolensc, I, 365.
 Snagov (mănăstire și biserică), I, 58, 125, 151-2; II, 12, 53, 68.
 Sniatyn (orașul și tipografia din), I, 70, 97, 292.
 Sobieski Ioan, regele Poloniei), I, 400, 411, 419; II, 73, 75.
 „Soborul Maicelor" (mănăstire în Iași), II, 179.
 „Soborul din Florența" pentru Unirea din 1139 (lucrare din 1762), II, 136.
 „Societatea filosofică a Neamului românesc din Ardeal", II, 207.
 Socol din Cornațeni, I, 282.
 Socola mănăstire de maici, și Seminarul), II, 179, 212, 244, 248, 291.
 Sofia (orașul), I, 18. (Mitropolia), I, 213-4, 413-4.
 Sofialăul (boier), I, 378.
 Sofronia (maica, foasta Stana Doamna). V. Stana Sofronia).
 Sofronie al IV-lea (Patriarh de Ierusalim), I, 272.
 Sofronie Miclescu (Mitropolit al Moldovei), II, 232-3, 251, 269, 289, 290-2.
 Sofronie (episcop de Lipova), I, 353.
 Sofronie Chirilovici (episcop de Buda și al Ardealului), II, 198.
 Sofronie (episcop de Huși), II, 260.
 Sofronie episcop de Ravanița), II, 124.
 Sofronie (episcop de Vidin), I, 370.
 Sofronie (vicariu sârb în Ardeal), II, 138.

Sofronie Pociățchi ieromonah), I, 308-9.

Sofronie egumen de Cotuțna-na), I, 57.

Sofronie egumen de Neamț, I, 61.

Sofronie (alt egumen de Neamț, 1794-1803), II, 178.

Sofronie egumen de Sărin-dar), II, 255.

Sofronie preotul din Cioara, șef de revolta), II, 132, 276. lui Pahomie), II, 96.

Sofronie călugărul, ucenicul lui Pahomie), II, 96.

„Sogno di Scipione dedicat Mitropolitului Gavriil), II, 215.

Sohupan Vladimir), II, 291.

Soimirovich Francisc, episcop de Prizren), I, 413.

Solca mănăstire), I, 246; II, 90, 160, 167, 170. Artimon, egumen de), II, 172.

Șoldan ctitor), II, 91.

Solikowski arhiepiscop de Liov), I, 191, 195, 197, 199, 203.

Soliman I-lu Sultanul, I, 240.

Solitarul Filip, scriitor), II, 161.

Solnocul-de-jos biserica româneasca din), I, 189.

Solomon Bârladeanul), ctitor), II, 89.

Sommer (Iacob, scriitor, profesor), I, 172.

Șona protopopia de), I, 181.

Șotânga sat), I, 67.

Sotiriovici Duca). V. Duca Sotiriovici).

Soveja mănăstire), I, 287, 328, 361; II, 76.

Sozopole mănăstirea Prodromului de la Ia), I, 218, 265.

Spandoni filosof), I, 147.

Spăriații salite ; danie), I, 238.

Spineanu (Dumitrașcu, ctitor), I, 296.

Spinola nunciu papal), I, 414.

Spiridon episcop român în Ardeal), I, 186-7, 189, 220, 228-9, 231, 234.

Spiridon arhimandrit de Neamț), I, 100.

Spiridon Spirea, dr.; ctitor), II, 65.

„Spițele neamurilor și sfătuirii către duhovnici”, II, 227.

Stahie egumen de Pobrata), I, 91.

Staico Logofatul, cumnat al lui Radu-cel-Mare), I, 124, 127.

Staicu protopop de Brașov), I, 388; II, 30.

Staicu dascal de slavonește în București), II, 162.

Stan pârcalabul, cumnatul Doamnei Milița), I, 132 n. 2.

- Stan (Grigore, tipograf), II, 114.
- Stana (Sofronia, Doamna lui Ștefan-Vodă cel Tânăr), I, 159.
- Stana (Doamna, soția lui Bogdan al III-lea), I, 159 n. 3.
- Stana (Ana Prezeremski, fiica lui Ieremia Movilă), I, 210.
- Stanca (mama lui Constantin Brâncoveanu), II, 67.
- Stanca (mătușa Mitropolitului Moldovei Dosoftei), I, 392.
- Stanciu (Mare Vistier; ctitor), I, 144.
- Stancu (meșter tipograf), I, 398.
- Stănești (moșie și mănăstire în Vâlcea), I, 143, 257, 264; II, 64.
- Stanislavovich (episcop de Chi-provaci), II, 103.
- Stanovici (Grigore), II, 153.
- Statie Gridovici, preot din Brașov), II, 93.
- Statele Generale ale Olandei, I, 257.
- Statutul din 1864, II, 294.
- Stavarachi (capucehaia), II, 142.
- Stavnițchi (Vasile, meșter rus), I, 398.
- Stavrinov Vistier), I, 253.
- „Staṽrofilia” „Iubirea Crucii”, lucrare paisiană), II, 181.
- Stavronichita (mănăstire), II, 65.
- Stavropighii, I, 61-2.
- Stavropolis (arhiereu de, și biserică din București), II, 70.
- Ștefan Stratimirovici (Patriarh de Carlovăț), II, 274.
- Ștefan (Mitropolit al Țerii-Românești), I, 284, 289, 304, 312, 333, 351-3, 375-6 și n. 8, 380; II, 62, 108.
- Ștefan al II-lea (Mitropolit al Țerii-Românești), II, 62, 108.
- Ștefan (episcop de Buzău), I, 303.
- Ștefan episcop de Rădăuți), I, 328.
- Ștefan episcop de Râmnic), I, 110, 385.
- Ștefan Popovici (episcop de Vârșeț), II, 280.
- Ștefan Martini (episcop latin de Siretiu), I, 69.
- Ștefan egumen de Argeș), II, 68.
- Ștefan egumen de Govora; sec. XVII), I, 298.
- Ștefan egumen de Govora; sec. XVIII), II, 104.
- Ștefan (dichiul), I, 384.
- Ștefan preot în Brașov, traducătorul lui Baronius), II, 137.
- Ștefan ieromonahul de la Cozia), II, 118.
- Ștefan (ierodiaconul, calugăr

- de la Neamț), II, 178, 217.
- Ștefan (ieromonahul din Tismana), I, 54 n. 1; II, 146 n. 2.
- Ștefan Dușan (Țar sârbesc), I, 32.
- Ștefan-Vodă I-iu și al II-lea (Domni ai Moldovei), I, 35, 58-90, 79.
- Ștefan-cel-Mare, I, 59, 78, 80-1, 89-90, 93-7, 103-8, 112, 120-2, 124, 135, 197, 240, 245, 296, 358; II, 76, 155, 177.
- Ștefan-Vodă (fiul lui Alexandru-cel-Bun), I, 103.
- Ștefan-cel-Tânăr (Ștefăniță), I, 90, 102, 106, 108-9, 112, 159.
- Ștefan-Vodă Lăcustă, I, 103.
- Ștefan-Vodă Rareș, I, 111, 160-1, 200.
- Ștefan-Vodă (fiul lui Alexandru Lăpușneanu), I, 194.
- Ștefan-Vodă fiul lui Petru Șchiopul, I, 238.
- Ștefan-Vodă Răzvan, I, 204, 207; II, 64.
- Ștefan-Vodă Tomșa al II-lea, I, 172, 233, 245, 321.
- Ștefan-Vodă (fiul lui Vasile Lupu), I, 387, 393, 397.
- Ștefan-Vodă Petriceicu, I, 307, 396, 400; II, 51.
- Ștefan-Vodă Cantacuzino, II, 54, 58, 100, 162.
- Ștefan (despot sârb), I, 51.
- Ștefan (vărul Doamnei Milița), I, 132 n. 2.
- Ștefanca mănăstirea din), II, 46.
- Ștefănești (pe Prut), II, 75.
- Ștefănescu (familia episcopului Melchisedec), II, 251.
- Stelea (schit în București), II, 65, 236.
- Stelea (biserica în Târgoviște), I, 283; II, 63.
- Stepan (Ban al Craiovei), I, 147.
- Stepan („maistor”), I, 144.
- Stethat (Nichita, călugăr de la Studion), II, 181.
- Stettin, I, 340.
- Stilova (protopopia de), II, 46.
- „Știința Sf. Scripturi” (de Ci-pariu, 1854), II, 272.
- Știrbei-Vodă, II, 143, 236, 255, 265, 268, 269.
- Stockholm, I, 397.
- Stoica (jupânul, ctitor), I, 357.
- Stoian (ispravnic la Bistrița olteană), I, 125.
- Stoica Dimitrie, profesor), II, 254.
- Stoica Ioan, om politic ardelean), II, 280.
- Stoica preot, tipograf), II, 108.
- Stoica scriitor), I, 402.
- Stoica meșter zidar la Jiblea), I, 384.

- Stoican (ctitor la Mihai-Vodă), I, 217.
- Stoicovici (Iordachi, tipograf în București), II, 117.
- Storojineț daniel), I, 96.
- Stourdza Alexandre de, mistic rus), II, 228, 248, 251.
- Strașimir Țar bulgăresc), I, 32, 42-3.
- „Strastnicul” din 1753, 1773, II, 135.
- „Strastnicul” din 1816 Buda), II, 219.
- Stratenia biserica Mitropoliei din Iași), II, 47, 82, 182, 187.
- Stratonic (călugăr de la, Neamț), II, 178.
- Strehaia episcopia de), I, 125, 383.
- Strehaia mănăstire în Mehedinți), I, 125, 288; II, 67.
- Stremț moșia lui Radu de la Afumați), I, 141.
- Ștrilbițchi (Mihail, protopop, exarh; tipograf), II, 183, 186, 186, 221 n. 1. (Policarp), II, 184.
- Strigonia arhiepiscopia de , I, 26.
- Stroe Spatarul), I, 143.
- Stroe Vistierul, I, 353.
- Stroe fiul lui Drăghici, Vornic), I, 141.
- Stroe Leordeanu, Vornic), I, 381.
- Stroicești boieri moldoveni), I, 245, 255.
- Stroici (Luca), I, 256.
- Strugalea mănăstire), I, 58.
- Studion mănăstire constantinopolitană), II, 181.
- Sturdza D. A., ministrul de Culte), II, 297.
- Șubești biserică în Câmpulung), I, 146.
- Sub-Păduri protopopia din), II, 26.
- Suceava cetate și Mitropolie), I, 63, 69, 71-2, 78, 90 93-4, 96-7, 101, 107, 109, 112-3 171, 211, 222, 423; II, 57, 167. Mitropolia de), I, 113, 164. protopopia de), II 172.
- Suceava biserica catolica, și parohul Baltazar), I 171, 210-1.
- Sucevița mănăstirea), I, 152, 192, 209, 242, 244, 259, 262, 291-2, 304; II, 167, 169, 171. Antonie, egumen de), II, 172.
- Suciu Pavel, ctitor), I, 371
- Suhanov Arsenie, sol rus), I, 361.
- Șuluțiu Alex Sterca, Mitropolit), II, 278, 281.
- Sulzer scriitor), I, 36.
- Șumla (Mitropolia greacă de), I, 213.
- „Superioritatea Sf. Mormânt”,

(de Patriarhul Hrisant 1728), II, 148.
 „Supplex libellus Valachorum”, II, 200.
 Surpatele (mănăstire), I, 147; II, 66.
 Suțu (Alexandru-Vodă), II, 223.
 Suzana Lorantfy (văduva lui Gheorghe Rákóczy I-iu), I, 319.
 Sulina Dimitrie, episcop basarabean de), II, 216.
 Svidrigailo (principe litvan), I, 75.

„Syntagama” (de Vlastaris), I, 359.
 Syropulos (cronicar), I, 85.
 Szarpataki (Martin, nobil ardelean), I, 355.
 Szamostelka Petru Balmoș de), I, 357.
 Szekély (Ladislas), II, 38.
 Szekély (Moise, prinț ardelean), I, 230, 370.
 Széremi (Toma; episcopul Teofil din Ardeal), I, 422-3.
 Szunyogh (episcop, Iesuit ungur), II, 42.

T, Ț.

Tabai (arhitect), II, 237.
 Tabuc Mihai, preot catolic), I, 197.
 „Taina Sf. Botez” (1725), II, 108.
 „Tainele Bisericești” (de Eustratie), I, 325.
 „Tainele Bisericii Ortodoxe”, II, 18.
 „Tainica Florărie” (traducere de Macarie din Bistrița), II, 165.
 „Tâlcul” (tradus de Gherontie și Grigorie la 1790), II, 113, 189, 209.
 „Tâlcuire a celor Șapte Taine”

traducere de Veniamin Costachi, 1807), II, 212.
 „Tâlcuirea Liturghiei” (de Kavelas, 1697), II, 13.
 • „Tâlcuirea pe scurt” (a lui Nichifor Calist Xantopulo, traducere de Grigorie Paisianul), II, 191.
 „Tâlcul la Apocalips” (al lui Andrei de Cesareia, tradus în românește la 1704), II, 107.
 „Tâlcul Apocalipsului” (de Macarie din Bistrița), II, 165.
 „Tâlcul Apocalipsului” (lucrare paisiană), II, 181.

- „Tâlcul Apocalipsului” (lucrare paisiană), II, 181.
- „Tâlcul Evangheliilor” (publicat de Coresi), I, 177.
- „Tâlcul Evangheliilor” (de Teofilact, 1704), II, 107, 162.
- „Tâlcul Evangheliilor” de Teofilact, tradus de Gherasim la 1805), II, 211.
- „Tâlcuirea Proorocilor” (de Nicolae Milescu), I, 398.
- „Tâlcuiri ale Scripturii”, I, 139.
- „Tâlcul Noului Testament”, II, 218.
- „Tâlcul Vechiului Testament”, II, 205.
- „Tâlcul Psalmilor” (al lui Teodoret, traducere de Macarie din Bistrița, 1786), II, 165.
- „Tâlcul Psalmilor” (de Gheorghe Fărcaș, ms.), II, 218.
- „Tâlcul Psaltirii” (traducere de preotul Floru), II, 166.
- „Tâlcul Psaltirii” (manuscript al lui Veniamin), II, 230.
- Tămârtașenii (de la Șomuz), I, 76.
- Tămășani (sat, danie), I, 308 n. 4.
- Țara-de-Jos (Mitropolia din), I, 112.
- Țamblac (Grigore), I, 73; II, 253. V. și Grigorie (Țamblac).
- Tânganul (mănăstire), I, 58, 118, 225.
- Tannenberg (lupta de la) I, 70.
- Țara Moșilor, I, 356.
- Țara Oltului, II, 36.
- Tarasie (episcop de Roman), I, 91-5.
- Tarasie (episcop de Vad, 1546), I, 115.
- Tarasovici (Vasile, episcop de Muncaciu, 1633), I, 228, 330, 332.
- Țarca (schit în Vâlcea), II, 162.
- Tarcăul (schit), II, 179.
- „Tarcan” (scutire), I, 82.
- Târgoviște (oraș, Mitropolie și tipografie), I, 66-7, 117, 119, 128, 134, 136, 138, 141-2, 146, 149, 152, 153-4, 190, 204, 221, 342, 344, 376, 414; II, 15, 32, 66, 68, 236.
- Târgoviște (biserica lui Petru Cercel), I, 147.
- Târgoviște (Biserica Domnească), I, 141, 146, 282.
- Târgoviște (biserica Târgului), I, 283.
- Târgoviște (Sf. Constantin și Elena, și Sf. Vineri), I, 282-3.
- Târgoviște (biserica catolică), I, 66-7, 152, 413-4.
- Târgoviște (tipografia din), I, 342.
- Târgul-de-Jos (Romanul), I, 95.
- Târgul-Frumos (biserica din), I, 79, 112, 161.

Târgul Neamțului (și școala pentru clerici), II, 234. V. și Neamț.

Țarii slavi (Istoria despre), I, 139.

„Târnosania” (1652), I, 344.

„Târnosirea bisericilor” (1703) II, 11.

Târnova (cetatea), I, 21, 28, 32, 56, 60, 212. (Patriarhia de), 21, 155, 213-4.

Târșor (mănăstire), I, 285; II, 214, 236.

Târșorul-cel-Nou (mănăstire), II, 63.

Tătărași (Țigani), I, 76 și n. 1.

Tauresium (episcopia de), I, 18.

Tăutu (Ioan, Logofăt), I, 102, 104.

Tăutu (Ionică), II, 159 n. 1.

Tăutuleștii (familia), I, 104.

Tazlău (mănăstire), I, 81, 102; II, 76, 89.

Tegeia (Meletie, episcop de), II, 129.

Telciu, I, 114.

Teleky (consilier princiar în Ardeal), I, 370.

„Telegraful Român” (organ al Mitropoliei din Sibiu), II, 302.

„Télémaque” (de Fénelon, traduceri românești), II, 183, 202.

Tempea (Radu, preot, dascăl),

II, 137, 218, 255, 271, 284.

Teoctist I-iu (Mitropolit al Moldovei), I, 46, 88-9, 90-4, 110.

Teoctist al II-lea (Mitropolit al Moldovei), I, 94-5, 109.

Teoctist al III-lea (Mitropolit al Moldovei), I, 160, 162.

Teoctist (episcop de Bălgrad), I, 231.

Teoctist Blajevici (episcop al Bucovinei), II, 281, 283.

Teoctist (egumen de Neamț), I, 94-5.

Teoctist (egumen de Pobrata), I, 94.

Teodor (Mitropolit al Ungrovlahiei, 1510), I, 117, 128 n. 1, 241.

Teodor (Vlădică ortodox de Lipova, 1595), II, 236.

Teodor (protopop moldovean), I, 241.

Teodor (egumen de Bistrița), I, 91.

Teodor (egumen de Cozia), I, 1, 220.

Teodor (egumen de Tismana), I, 381.

Teodor (diaconul episcopului Venedict de Vad), I, 235.

Teodor (schivnic). V. Teoctist al II-lea.

Teodor Buboieg (Marele Logofăt al lui Petru Rareș), I, 108, 162.

Teodora (fiica lui Alexandru Lăpușneanu), I, 113.

Teodorescu (preot și profesor), II, 244.

„Teodoreț” (traducere paisiana), II, 181.

Teodoric (rege ostrogot), I, 17. 26.

Teodorovici (Teodori, Alexandru, preot în Pesta), II, 273.

Teodorovici Gavriil, nobil rușean), I, 256.

Teodosie (Patriarh de Constantinopol), I, 419.

Teodosie (emisar patriarhal), I, 59-60, 62.

Teodosie Barbovski (episcop de Rădăuți și Mitropolit al Moldovei), I, 162, 200, 238-9, 242-3.

Teodosie Mitropolit al Moldovei, 1673), I, 396-7; II, 17.

Teodosie Mitropolit al Ungrovlahiei), I, 376, 379, 382, 384-6, 388-90, 404-6; II, 9, 11, 17-8, 21, 26, 39, 40, 50, 62, 67, 100.

Teodosie I-ii episcop de Rădăuți), I, 162-3.

Teodosie (episcop de Roman), II, 306.

Teodosie (episcop de Vârșeț), I, 358.

Teodosie egumen de Argeș), II, 68.

Teodosie (egumen la Olteni), I, 157.

Teodosie (fiul lui Neagoe Basarab), I, 132 n. 1, 135, 139 și n. 1.

Teodosie (Logofătul, Rudeanu, și Cronica Țerii-Românești), I, 224.

Teofan Patriarh de Ierusalim), I, 259-62, 264, 266, 290-1, 294-5, 315-6, 362.

Teofan Mitropolit al Moldovei, 1538, I, 109-11, 113-4, 162-4, 166.

Teofan al II-lea (Mitropolit al Moldovei, 1578), I, 111-2, 184, 191-3.

Teofan al III-lea Mitropolit al Moldovei, 1617, I, 261.

Teofan de Patras (Mitropolit), I, 295, 304, 409.

Teofan de Vodena (Mitropolit), I, 216, 240.

Teofan episcop de Huși), I, 329. 392.

Teofan Mavrocordat (episcop de Muncaci, 1677), I, 268; II, 27.

Teofan (episcop de Rădăuți), I, 109-10, 162. (altul în sec. al XVII-lea, I, 396.

Teofan (arhimandrit de Alexandria), I, 260.

Teofan (egumen de Bistrița munteană), I, 220.

- Teofan egumen de Câmpulung), II, 68.
- Teofan (egumen de Dragomirna), II, 160.
- Teofan egumen de Humor), II, 89.
- Teofan (egumen de Hurez), II, 89.
- Teofana (fiica lui Alexandru Lăpușneanu), I, 113.
- Teofana mama lui Mihai Viteazul), I, 220, 270.
- Teofil episcop al Goșilor), I, 16.
- Teofil (Mitropolit al Ardealului), I, 422, 424-6; II, 16.
- Teofil Bendela Mitropolit al Bucovinei, 1873), II, 283.
- Teofil episcop de Râmnic și Mitropolit muntean, 1637), I, 280, 298-300, 303, 306, 323-4, 341, 353; II, 39. V. și Teofil (episcop de Râmnic).
- Teofil episcop de Huși), II, 177.
- Teofil episcop de Rădăuți), II, 86.
- Teofil Iiu (episcop de Râmnic), I, 157, 219.
- Teofil al II-lea (episcop de Râmnic), I, 249, 251-3. V. și Teofil (Mitropolit muntean).
- Teofil (episcop de Roman), II, 85, 88.
- Teofil de Prislop (episcop cal-
- vinisant de Bălgrad), I, 231-2.
- Teofil Korydalleus, dascăl greț). V. Korydalleus.
- Teofilact Mitropolitul Bulgariei), II, 107.
- „Teofilact” (tradus de Grigorie Nemțeanul, 1805), II, 227.
- Teofilact Clucer de arie), II, 147, 163-4.
- Teolept (Patriarh de Constantinopol), I, 135.
- „Teologia dogmatică” (a lui Ioan Pop), II, 205.
- „Teologia dogmatică” (a lui Țichindeal), II, 226.
- „Teologia dogmatică” (din 1855, de Melchisedec), II, 253.
- „Teologia dogmatică și morali-cească (din 1801), II, 109. (cea din 1802-1804), II, 218.
- „Teologia dogmatico-morală”, (de Dimitrie Ivașco), II, 205.
- „Teologia lui Ioan Damasehin” (tradusă de Grigore Nemțeanul, 1806), II, 227.
- „Teologia morală” (prelucrare de Clain, după Wenceslas Schwanz), II, 205, 208.
- „Teologia morală” (de Chiril Topa), II, 205.
- „Teologia pastorală” (de Clain, 1817), II, 219.
- „Teologia Pastorală” (de Țichindeal), II, 226.

„Teologia Pastorală” (1863, de Melchisedec), II, 258.
 „Teoreticonul” (din Viena, de Anton Pann), II, 257.
 Țepeluș-Vodă, I, 67.
 Tesalia (mănăstirile din), I, 133, 202, 263, 379.
 „Testamentul Nou” (din 1648), I, 340, 345.
 „Tetravanghelul” din 1560 (al lui Coresi), I, 176-7.
 „Tetraevanghelul” (moschicesc din 1722), II, 92.
 Teutoni (Cavaleri), I, 25-7, 35-6, 67-8, 70.
 „Theoreticonul”. V. Teoreticonul.
 Theotokis (Nichifor, scriitor), II, 181.
 Theotokos (biserică în Constantinopol), I, 40.
 „Thoma de la Câmp” (Kempis; „Imitația lui Isus Hristos”; traducere de Clain), II, 204.
 Țichindeal (protopopia din), II, 23.
 Țichindeal (Dimitrie, preot și scriitor), II, 226.
 Țigănești (mănăstire), II, 236, 266.
 Țigară (Zotu și Apostolo, frațele lui), I, 248, 254.
 Țigani, I, 56, 58.
 Tige (general), II, 109.
 Tighinea (vama de la), I, 80.

Timandi (Candida, mama lui Ioan Bob), II, 195.
 Timișoara (orașul), II, 281.
 Timișoara-Lipova (episcopia de), II, 125.
 Timotei (Patriarh de Constantinopol), I, 249.
 Țințăreni (biserica de la), I, 289, 296; II, 63.
 „Tipicon” (traducere de Chiril arhimandritul de la Râșca), II, 178.
 „Tipiconul” (bisericii din Șerbești), II, 251.
 „Tipiconul” din 1816 (al lui Veniamin Costachi), II, 287.
 „Tipiconul” din 1883 (al lui Silvestru Morariu), II, 287.
 „Tipicul” lui Macarie de Bistrița, II, 165.
 „Tipicul” (lui Timotei Blajevici, ms.), II, 287.
 „Tipicul” din 1854 (de Melchisedec), II, 253.
 „Tipicul lavrei Sf. Sava din Ierusalim”, I, 60.
 Tipografia (Mitropolitului Varlaam, 1641), I, 309.
 Tipografia domnească din București, I, 417.
 „Tipografia Cărților bisericești”, II, 229.
 Tipografia Armenilor din Viena, II, 224.
 Tipografi (meșterul Barbu Bucureșteanul), II, 146. (Ghe-

- rasim, ierodiacon muntean), II, 171.
- Tirol, I, 200-1.
- Tismana (mănăstire), I, 55-7, 65, 100, 133, 136, 143, 228, 232, 278, 384; II, 66, 71, 236.
- Tiszabecs (Gașpar, superintendent), I, 366, 368.
- Tit (Bud, vicariu de Maramurăș), II, 307.
- Titireciu (mănăstire, ctitoria lui Dionisie de Tricala), II, 162.
- Tiuș (biserica din), I, 352. (soborul de la), I, 180.
- Toader (dascălul), I, 322.
- Todireni (mănăstire în Burdujeni), II, 167.
- Tömösvari (Ecaterina), I, 371.
- Toma (episcop de Siretiu). V. Zagradino (Toma de).
- Toma de Nympti (episcop ungur de Milcov), I, 27.
- Tomeian (Margareta, „consiliarișă”), II, 135.
- Tommasi (Gabriel, episcop catolic), I, 412.
- Toma de Aquino, I, 337.
- Toma (preot în Șchei), I, 174.
- Toma (Banul, ctitor), I, 143.
- Toma Cara (logofătul), II, 164.
- Tomșa-Vodă. V. Ștefan și Leon.
- Tophaeus (Mihail, predicator), I, 365-6, 371, 389-90.
- Topliceanu (Mihail, tipograf), II, 191, 256.
- Topolnița (mănăstire), I, 52, 282.
- Toporăuți (biserica din), I, 267.
- Tordași (Michail, episcop calvin), I, 180 și urm.
- Toți Sfinții (mănăstire și tipografie), II, 51, 54, 56, 62, 143.
- Tournelly (scriitor), II, 219.
- Traian (Împăratul), I, 10, 12.
- Traian Bădescu (Iosif, episcop de Caransebeș), II, 286, 302.
- „Tractat despre Botez” (de Ștefan Popp), II, 204.
- „Tractat despre miruire” (al lui Neofit de Ungrovlahia), II, 134.
- „Tractat despre serbători”, (de I. Mușcatirovici), II, 226.
- Trapezunt (Gheorghe Hypomenas de), II, 49.
- Trebeș (sat), I, 83, 196.
- „Trebnicul” (lui Petru Movilă, din 1636), I, 297.
- „Trebnicul” (lui Petru Movilă, traducere de Vartolomei Măzăreanu), II, 159.
- Trei Ierarhi (Trei Sfetitele, biserică în Iași), I, 306-7, 310-1, 313, 316, 320, 360, 387; II, 161, 245-7.

Trei Ierarhi (biserică în Pia-
tra Neamțului), II, 251.

Trento, I, 191.

Tricala, II, 65. (Dionisie, călu-
găr din), II, 162.

„Trimeterile Sf. Pavel” (ma-
nuscript de Veniamin Costa-
chi), II, 230.

„Triodul-Penticostariu” al lui
Coresi). V. Penticostariu.

„Triodul” lui Petru Movilă, I,
293.

„Triodul” din 1640-2, I, 297.

„Triodul” din 1649, I, 342.

„Triodul” din 1682-3, I, 100.

„Triodul” din 1697 (de episco-
pul Mitrofan), II, 106.

„Triodul” slavo-român din
1697 (de Mitropolitul An-
tim), II, 14, 106.

„Triodul” din 1700 (Buzău),
II, 14, 39.

„Triodul” din 1726, II, 108.

„Triodul” românesc din 1731,
II, 97, 111.

„Triodul” din Râmnic, 1731,
II, 111.

„Triodul” moldovenesc din
1717, II, 114.

„Triodul” din 1761 (Râmnic),
II, 146.

„Triodul” (lui Evloghie), II,
154.

„Triodul” din 1777, 1786, II,
149.

„Triodul” din 1782, II, 149.

„Triodul” din 1798, II, 150.

„Triodul” din 1813, II, 218.

„Triodul” din Buda, 1816, II,
219.

„Triodul” din 1847, II, 234.

„Triodul” din 1856, II, 236.

Trivale schit lângă Pitești),
I, 386.

Troada (Veniamin, zugrav,
grec, II, 246.

Troesmis, I, 13 n. 1.

Trofimovici (Isaia, teolog rus),
I, 310.

Troia Troada), II, 246.

Troluș oraș, I, 84. biserica
catolică, I, 210.

Trolușeanul Gavril, I, 108.

Truberus (Primus), I, 173.

Tudor (pisarul), I, 79.

Tudor (diacul, ucenicul lui Co-
resi), I, 176.

Tulcea (orașul), I, 29; II, 276.
(episcopia bulgară din), II,
297.

Tuncea (râu în Tracia), II,
56.

Turculeț (staroste de Cernău-
ți), II, 75.

Turda orașul și biserica din),
I, 182, 189; II, 201. (dieta de
calvinizare a Românilor), I,
182.

Turnavitul (Alexandru, das-
căl), II, 144, 147, 161.

Turnul-Roșu (trecătoare), I, 38.

Tuscea (protopopia din), I, 388.

Tuțana mănăstire), I, 147; II, 65.

Țuțcanii (Neamțului), II 88

Țuțora localitate), I, 193, 198.

Tzigala (Azarie, din Santorin, dascal), II, 52.

U.

Ucureș biserica din), I, 334 n. 1.

Udriște Cămărașul), I, 297.

Uglea mănăstire), II, 123.

Uglișă despot sârbesc), I, 32.

Ugocea (Ținut), I, 62, 226.

Uifalău protopopia din), II, 23.

Ulfița (episcop al Goșilor), I, 16-7.

Ungvár (congregația de la), I, 332.

Ungnađ (Ioan), I, 173-4.

Ungurașul cetate în Ardeal), I, 62, 114.

Ungurașii (sat, daniel), I, 244.

Ungureni protopopia din), II, 26.

Uniev oraș, mănăstire și tipografie din), I, 256, 395; II, 122 n. 1.

Unirea Bisericilor, I, 75, 82, 87, 256, 395, 421, 426; II, 22, 24, 30, 41 128, 165.

„Unirea și neunir a Principatelor” (de Neof t Scriban), II, 247.

„Universitatea” saseasca, I, 169.

Universitatea din Cluj, II, 206, 304.

Urach oraș), I, 173.

Urban al VIII-lea Papa), II, 278.

Ureche (Petru, delegat mitropolit), I, 64.

Ureche (Grigore, cronicarul), I, 46, 89, 112, 244, 292, 323, 325.

Ureche (Nistor), I, 244, 262-3, 270, 292, 304, 393. (Nastașă), I, 244.

Ureche (Vasile, fiul lui Nistor), I, 224.

Urie (cleric, cărturar), I, 64.

Urlați, II, 53.

„Urmarea lui Hristos” (traducere de G. I. Munteanu, 1845), II, 256.

Ursu (tipograf din Iași), I, 399.

Ursu (Cergariu, preot domnesc), I, 304.

Uspenia (biserică în Baia), I, 112.

Uspenia biserica în Kremlin), I, 361.

Uspenia biserică în Iași), I, 102.

V.

- Văcărescu (familia), II, 69, 142.
- Văcărescu (Barbu), II, 141.
- Văcărescu (Ienachi, poetul), II, 149.
- Văcărești (mănăstirea), II, 60, 63, 70.
- Văcărești (tipografia de la), II, 109.
- Vác (episcopia de), I, 332.
- Vad (biserica de la), I, 105, 222. episcopia de), I, 105, 114, 179, 229, 330; II, 277.
- Vaida (canonic), II, 212.
- Vajdafalva (protopopie). V. Voivodeni.
- Valea (schit în Muscel), II, 64.
- Valea Frumoasă (Miron din, presupus preot), II, 207.
- Văleni (sau Șcheaii, din Roman), I, 108.
- Vălenii-de-Munte (mănăstirea din), II, 65.
- Valeriu (Frențiu, episcop de Orade), II, 307.
- Vancea (Mitropolitul Ioan), II, 278-9.
- Vanderbech (doctorul), II, 56.
- Văratec (mănăstire), II, 179, 261, 299.
- Vârciorova, I, 51.
- Vardalah (profesor), II, 261.
- Varlaam (Mitropolit de Bălgrad), I, 350, 360, 390.
- Varlaam (Mitropolit al Moldovei), I, 142, 303-5, 308-9, 315, 321, 328, 337-9, 345, 381.
- Varlaam (Mitropolit al Ungrovlahiei), I, 149, 383-6, 393-4, 403.
- Varlaam I-iu (episcop de Huși), II, 79, 81, 176-7.
- Varlaam (episcop de Rădăuți, 1744), II, 85-6, 89, 114.
- Varlaam (episcop de Vad), I, 114.
- Varlaam (egumen de Agapia), II, 185.
- Varlaam egumen de Arnota), II, 67.
- Varlaam (egumen de Biseri-cani), II, 159.
- Varlaam egumen de Govora), I, 324, 326.
- Varlaam (cleric pe vremea lui Neagoe-Vodă), I, 140.
- Varlaam Cuza (de la Sf. Spiridon), II, 233.
- „Varlaam și Ioasaf” (povestire), I, 139, 297, 342.
- Varlaamismul (bizantin), I, 31.
- Varna, I, 28-9.
- Vârșeț (episcopia de), II, 44, 274, 281-2.
- Vartolomei Măzăreanu (egu-

- men de Solca și Putna), II, 157-8, 170, 175-6.
- Vartic (Petre, ctitor), I, 161.
- Vărzărești (schit muntean), II, 160, 179.
- Vărzarul (biserică în Târgoviște), I, 283.
- Vărzarul (Radu, ctitor), I, 283.
- Vasile Mangra (Mitropolit ardelean român), II, 286, 303.
- Vasile (Moga, episcop de Ardeal). V. Moga.
- Vasile (Mitropolit al Moldovei), I, 75 n. 2.
- Vasile Suci (Mitropolit unit), II, 307.
- Vasile Hossu (episcop de Lugoj), II, 279.
- Vasile Erdélyi (episcop de Oradea), II, 272.
- Vasile (episcop de Roman), I, 95-6.
- Vasile Tarasovici (episcop de Vad), V. Tarasovici.
- Vasile (protopop în Brașov), II, 26, 30. (alt Vasile, Saftu), II, 304.
- Vasile (egumen de Bistrița), I, 77.
- Vasile (egumen de Brebu), I, 87.
- Vasile (egumen de Poiana Mărilor), II, 161.
- Vasile (egumen de Tismana), I, 143.
- Vasile (Sf. „Cuvintele lui; tra-
- ducere paisiană), II, 181.
- Vasile I-ii Macedoneanul (Impărat) II, 10. (și „Pareneticele” lui), II, 274.
- Vasile al II-lea Bulgaroctonul (Impărat), I, 20, 28.
- Vasile-Vodă Lupu, I, 34, 122, 283, 287, 317-21, 323, 341, 345, 347, 359-60, 387, 362-3, 412; II, 51, 74, 77, 89, 92.
- Vasile (prinț de Ostrog), I, 255.
- Vasile (Vistier al lui Mihai Viteazul), I, 223.
- Vasile (șef al partidului ortodox din Ardeal la 1711), II, 41.
- Vasilievici (Ivan, cneaz rus), I, 359.
- Vasluiu (biserica din), I, 34, 102, 112. (catolică din), I, 199.
- Vatoped (mănăstire la Athos), I, 121-2, 263, 314 n. 1.
- Vaș. V. Vác.
- „Vechea Mitropolie a Românilor din Transilvania și Ungaria” (de N. Popea, 1860), II, 285.
- Vechiul Testament (în românește, sec. al XV-lea), I, 84.
- „Vedeniile Sf. Grigorie” (traducere de Isaia), II, 192.
- Veit (meșter la Argeș), I, 134-5.
- Velas (mănăstire grecească), II, 64.

Venator Nicolae, episcop catolic de Siretiu), I, 69, 74.
 Venedict episcop de Vad, I, 235, 327.
 Venedict arhimandrit grec), I, 295.
 Venedict egumen de Moldova (vița), II, 158, 170, 172, 175.
 Venedict egumen de Rașea, II, 185.
 Venedict egumen de Putna și Solca), II, 157, 170.
 Venedict Pavlincovski ierodiacon, II, 97.
 Venedict dascalul), I, 359.
 Veneția, I, 129, 145, 191, 248, 254.
 Veniamin Costachi Mitropolit al Moldovei), II, 179, 188, 190, 211-2, 217, 219-20, 223, 228, 231-3, 237, 240, 242, 245, 251, 260-5, 271, 291, 299.
 Veniamin Roset (episcop de Roman), II, 233.
 Veniamin (arhimandrit și egumen de Biserăcani), II, 178.
 Veniamin de Troada. V. Troada.
 Veniamin (ieromonahul, uce-nic al lui Ghedeon de Rădăuți), I, 164.
 Verbia lupta de la), I, 171.
 Verbila (schit), I, 143; II, 64.
 Vergu biserică în București), II, 62.

Veria (mitropolia de), I, 318.
 Versuri (de Mihail Haliciu), I, 334.
 „Versuri întru lauda Fecioarei” de Matei din Pogonia-nă), I, 253.
 Veștem sat), I, 390.
 „Vestitorul bisericesc” (foaie religioasă și morală), II, 256.
 Veszpremi Ștefan, episcop calvin în Ardeal), I, 391.
 Vevelli Batiște-Constantin și mama. fiica lui Nistor Urech. soția lui), I, 244.
 „Viața Sf. Andrei din Creta”, II, 192.
 „Viața Sf. Calist” (traducere paisiană), II, 181.
 „Viața lui Dimitrie de Rostov” de Macarie de Bistrița), II, 165, 181.
 „Viața Sf. Ioan-cel-Nou”, II, 151.
 „Viața lui Isus de Blajevici), II, 287.
 „Viața Părintelui Nifon” (de Gavriil Protul) I, 123 n. 2.
 „Viața și Slujbă Sf. Paraschive” de Matei din Pogonia-na), I, 252-3.
 „Viața lui Șaguna” (de N. Popa, 1879), II, 285.
 „Viața Sf. Sava” traducere de Neofit), I, 254.
 Viața Sf. Severin, I, 17.

- „Viața Sf. Vasile” (1813), II, 235.
- „Viața Sf. Vasile cel Nou” de Rafail călugărul (1820), II, 223.
- „Viețile de Sfinți” (lucrare din sec. al XVII-lea), I, 63, 323.
- „Viețile Sfinților” (de Mitropolitul Dosoftei), I, 400; II, 14.
- „Viețile Sfinților” (traducere de Evloghie dascălul. 1758), II, 154.
- „Viețile Sfinților” din 1778-1780, II, 119.
- „Viețile Sfinților” din 1782 traducere de Macarie de Bistrița), II, 165-6.
- „Viețile Sfinților” (de Mitropolitul Grigore Nemțeanul”), II, 227.
- „Viețile Sfinților” din 1807 (traducere de Ștefan ierodiaconul), II, 217, 227.
- „Viețile Sfinților” din 1830, II, 238.
- „Viețile Sfinților” din 1830-36, II, 241-4.
- „Viețile” de Pustnici, I, 147.
- Vichentie Ioanovici, episcop de Arad), II, 164.
- Vichentie (Mitropolit de Belgrad), II, 124-5.
- Vicina (episcopia de), I, 29-30, 32-3, 44, 47, 60, 63.
- Vicov (protopopia de), II, 172.
- Vicovul-de-Sus (sat; danie), I, 96.
- Victor (Mihaili de Apșa, Mitropolit unit al Ardealului), II, 279, 302.
- Victoria (Doamna lui Leon-Vodă Tomșa), I, 279.
- Vida (Gheorghe, profesor), II, 245.
- Vidalis (Galaction, categhemen la Athos), II, 11.
- Vidin cetatea și episcopia), I, 20-1, 27-8, 42, 52, 156.
- Vidrasău (protopopia din), II, 26.
- Viena, I, 244, 252, 400; II, 24, 31.
- Vieroș mănăstire), I, 147; II, 68, 236.
- Viforâta mănăstire de maici), I, 279; II, 65.
- Viișoara lupta de la), I, 144.
- Villacrose (arhitect), II, 237.
- Vilna (orașul, episcopia și Colegiul din), I, 68, 203; II, 97.
- Viminacium (episcopia de), I, 18, 20.
- Vintilă-Vodă (mănăstire), I, 145; II, 66.
- Vintilă (Vornicul), I, 147.
- Vinți (orașul și protopopia), I, 360, 370, 373, 388; II, 23, 103.
- Vinți (moșia lui Radu de la Afumați), I, 141.

- Virzirescu (Oxindie, episcop armean), I, 423; II, 31.
- Vișa (mama lui Radu Mihnea), I, 247.
- Vișana (fiica lui Mărcuță Armașul, ctitoră la mănăstirea Mărcuța), I, 152.
- Visarion (Mitropolit al Moldovei), I, 91.
- Visarion (egumen la schitul Babele), I, 119.
- Visarion (cărturar la mănăstirea Neamțul), I, 93.
- Visarion (Macri), II, 12.
- Visarion Sarai (călugăr sârb), II, 125, 131.
- Vișău reședința episcopală a lui Ioan din Maramurăș), I, 237.
- Vișăul-de-Sus (protopopia din), I, 236.
- Vișăul-de-Jos (protopopia din), II, 27.
- Viski (Ioan, predicator calvin), I, 302.
- Viștea (protopopia din), II, 26.
- Vito Piluzio (vicariu catolic în Moldova), I, 416.
- Vito de Monteferreo episcop catolic), 27, 66.
- Vitold (mare cneaz litvan), I, 70.
- Vlad Dracul (Domn muntean), I, 57, 66, 67, 88.
- Vlad Țepeș (Domn muntean), I, 118, 124, 128, 130.
- Vlad Călugărul (Domn muntean), I, 118-9, 121-2, 124, 140, 144, 285 n. 4; II, 67.
- Vlad-Vodă (Vlăduț), I, 129-31, 138.
- Vlad-Vodă Vintilă, I, 145.
- Vlad (fiul lui Mihnea-Vodă), I, 146.
- Vladimir (episcopia de), I, 260.
- Vladimir (de Repta, Mitropolit al Bucovinei), II, 283, 287, 302.
- Vladimir (Sohupan, ucenicul lui Isaia Bălușescu), II, 244.
- Vladimirescu (Tudor), II, 225.
- Vladislav (episcop de Muncaciu), I, 226.
- Vladislav (egumen de Tismana), I, 54.
- Vladislav (egumen de Vodița), I, 54.
- Vladislav regi ai Poloniei), I, 70, 260, 291.
- Vladislav-Vodă, I, 88, 124, 141.
- Vlahia Balcanică, I, 33.
- Vlaicu-Vodă (Vladislav), I, 31, 40, 42-3, 45, 48-9, 51-3, 56.
- Vlastaris (Pravila lui), I, 325, 421.
- Vlatadon (mănăstire din Salonic). V. Blatadon.
- Vodița (mănăstire), I, 51-3, 55-7, 65, 358.
- Vogoridi (Ștefan, caimacam), II, 261.

Voivodeni (protopopie), I, 333.
Voinovici (Ștefan, candidat la episcopia unită în Ardeal), II, 118.
Volcineț (sat; danie), I, 36.
Voloșinovschi (episcop de Muncaciu), II, 27.
Volovăț (sat; danie), I, 96.
Vorona (schit de „Sloveni” în județul Botoșani), II, 179.
Voronej (Pahomie de), I, 396.
Voroneț (mănăstire), I, 101, 108, 111, 273; II, 167, 170. (Calistru, egumen de), II, 89.

Vovidenia (schit), II, 177, 179, 281.
Vuc (despotul sârbesc), I, 118.
Vucașin (Craiu), I, 32.
Vucovici (Bojidar, tipograf în Veneția), I, 145.
Vucașin (meșter pietrar), II, 70.
Vulcan (Samuil, episcop de Orade), V. Samuil (Vulcan).
Vurperul (moșia lui Radu-de-la Afumați în Ardeal), I, 141.

W.

Wallis (contele de, guvernator al Olteniei), II, 112.
Warszewiecki (rector al colegiului iesuit din Lublin), I, 195, 198, 203.

Wenceslas (Franz, Iesuit), II, 42.
Wiszniewiecki, I, 219.
Woitechowski (comandant polon), II, 79.
Württemberg, I, 173.

Z.

Zăcan (Efrem, dascăl în Caransebeș), I, 176.
„Zaonicul” (Mitropolitul lui Iosif de Ardeal), I, 374.
Zagavie (mănăstirea lui), II, 168.
Zagradino (Toma de, episcop de Siretiu), I, 69, 100 n. 2.

Zaharia (Patriarh de Ohrida), I, 121.
Zamca (mănăstire), I, 423.
Zamfira (fiica lui Moise-Vodă), I, 144.
Zamfira (fiica lui Radu Paisie), I, 144.

Zamfira (mănăstire), II, 66,
236.

Zamosc, I, 208.

Zamostia (sat; danie), I, 96.

Zamostia (mănăstire), II, 171
n. 7.

Zamoyski (Ioan, Hatman și
Cancelariu polon), I, 204,
207-8, 210.

Zamoyski (Baptist, episcop po-
lon), I, 412.

Zápolya (familia), I, 223.

Zara (episcopia de), II, 283.

Zătreni (sat; danie), I, 286

Zemca (Taras, tipograf), I, 292

Zghireni (mănăstire), II, 175

Zips, I, 83; II, 27.

Zlătari (biserică în București),
II, 64.

Zlatna, I, 356.

Zograful (mănăstire la Athos),
I, 122, 135.

Zolkiew (episcopie), I, 402.

Zolkiewski (Hatman), I, 292

Zonaras (cronicar bizantin), I
325.

E R A ' T ' Ă

La p. 119, r. 15 de sus: 1732 în loc de 1733.

La I, p. 166. Pentru fuga lui Teofan, Mitropolitul în Ardeal, fiind oprit la râul Bistrița de trimeșii domnești Hamza și Dimitrie, cari cu chezășie îl întoarseră, Hurmuzaki, *Supl. II*, pp. 248-9.

La p. 304, r. 3 de sus, a se ceti Stroe, în loc de: Stoica.

TABLA CUPRINSULUI

TABLA CUPRINSULUI.

(ARTEA a III-a

EPOCA ROMÂNEASCĂ.

PARTEA I-IU.

Pagina

Lupta pentru desăvârșirea unirii Românilor de peste munți.

CAP. I. Politica religioasă a lui Vodă-Brâncoveanu și tipăriturile muntene din epoca sa.	9
„ II. Arhieriei greci la Curtea lui Brâncoveanu	15
„ III. Politica ambiguă a Mitropolitului Atanasie de Ardeal. A doua Unire cu Roma	18
„ IV. Urmările nemijlocite ale Unirii	24
„ V. Întărirea Unirii de către Curte	31
„ VI. Împotriviri la îndeplinirea Unirii	35
„ VII. Noul Vlădică Ioan Patachi	42

PARTEA a II-A.

Biserica românească din Principate la începutul epocii fanariote.

CAP. I. Moartea Patriarhului Dosoftei. Noul Patriarh Hrisant	48
„ II. Căderea Mitropolitului Antim	51
„ III. Legăturile Bisericii muntene cu Constantino- polul la începutul erei fanariote	58
„ IV. Greci și Români în clerul muntean de după Antim. Mănăstiri grecești în Principatul Terii- Românești	62
„ V. Mănăstirea brâncovenească a Hurezului.	68

PARTEA a III-A.

Pagina

*Bisericile românești din Principate în legătură
cu Rușii și în luptă cu Grecii.*

CAP. I. Biserica moldovenească de la moartea lui Dosoftei până la 1750 și legăturile ei cu puterea domnească	73
„ II. Reformele în Biserică ale lui Constantin-Vodă Mavrocordat	83
„ III. Mișcarea împotriva grecisării Bisericii Moldovei.	88
„ IV. Mănăstirea Bisericanilor. Pahomie și introducerea în Moldova a noii vieți schivnicești din Rusia	91

PARTEA a IV-A.

*Introducerea limbii românești în slujba
și în cântarea bisericească.*

CAP. I. Opera episcopului Damaschin.	99
„ II. Urmașii lui Damaschin	104
„ III. Noile tipărituri muntene	106

PARTEA a V-A.

Împrejurări ardelene de luptă împotriva Unirii.

CAP. I. Vlădica Ioan Inochentie Clain	117
„ II. Răscoala împotriva Unirii	123
„ III. Întemeierea episcopiiilor neunite în Ardeal și la Oradea-Mare	129
„ IV. Noua tipografie a Bisericii unite	134

PARTEA a VI-A.

*Biserica din Principate în era războaielor
ruso-turcești.*

CAP. I. Biserica munteană în epoca Mitropolitului Grigorie	139
„ II. Noua epocă de tipărituri românești : episcopul Chesarie de Râmnic	144
„ III. Mișcarea de înnoire bisericească a călugărilor din Putna	151
„ IV. Munca de cărturari a călugărilor putneni	155
„ V. Începutul literaturii teologice la Români	161
„ VI. Biserica din Bucovina anexată la Austria și noul Guvern străin	166

PARTEA A VII-a.

Pagina

*Învierea spiritului bisericesc prin reforma lui
Paisie de Neamț.*

CAP. I. Paisie și paisianismul în Principate.	175
„ II. Paisianismul și Biserica Moldovei supt Mitropolii Leon Gheuca și Iacov Stamati	181

PARTEA A VIII-a.

*Unirea curentului religios paisian, sprijinit de
arhieriei din Principate, cu noul curent
național de peste munți.*

CAP. I. Episcopul de Argeș, Iosif	189
„ II. Schimbarea în sens românesc a spiritului în Biserica unită: Samuil Clain, Șincai și Petru Maior ca răsvrațiți religioși	191
„ III. Biserica neunită și cea d'intâiu organizare a ei	198
„ IV. Lucrările de teologie ale celor trei mari scriitori ardeleni	202

PARTEA A IX-a.

*Unirea tuturor curentelor religioase în opera lui
Veniamin, Mitropolitul Moldovei.*

CAP. I. Noile tipărituri ieșene	211
„ II. Tipărituri ardeleni și noul șir de tipărituri al lui Veniamin Costachi. Veniamin și tulburările din 1821	217
„ III. Biruința curentului paisian în principatul Țerii- Românești	222

PARTEA A X-a.

*Lupta Bisericii cu Statul și luarea ei în stăpânire
de acesta. Organizarea Bisericilor de peste munți.*

CAP. I. Sfârșitul vechilor curente de cultură bisericească	231
„ II. Cultura laică și Statul după norme apusene în lupta lor cu Biserica românească	243
„ III. Biserica bucovineană în acest timp	246

PARTEA A XI-a.

Pagina

Amestecul Statului în Biserica din România. Organizarea ei. Alcătuirea definitivă a Bisericii românești de peste hotarele României.

CAP. I. Lupta și înfrângerea Mitropolitului Veniamin.	259
„ II. Luarea în stăpânire de către Stat a averilor episcopilor și mănăstirilor de țară	265
„ III. Organizarea cea nouă a Bisericii românești de peste munți	270
„ IV. Moștenirea lui Șaguna	284
„ V. Biserica bucovineană în cea din urmă a ei fașă	287
„ VI. Biserica din România supt Cuza-Voda. Loviturile date Bisericii moldovene. Secularizarea averii mănăstirilor închinată	288
„ VII. Schisma pentru numirile de episcopi	293
„ VIII. Orânduirea definitivă a Bisericii României	296
„ IX. Biserica românească din Regat înainte de marele razboiu	300
„ X. Biserica României unite	303
„ XI. Biserica unită	307

Lista Mitropoliților și episcopilor români.

I. Episcopia Cumanilor	311
II. Episcopia (catolică) de „Severin și părțile de dincoace de munți“ (Transalpina)	312
III. Episcopia Argeșului (catolică)	313
IV. Episcopia de Bacău (catolică)	314
V. Episcopi de Nicopole, având grija Principatului muntean	316
VI. Episcopia de Siretiu (pentru Moldova-de-sus) (catolică)	317
VII. Episcopi de Moldova sau Baia Moldovei (catolici)	318
VIII. (I ortodoxă) Mitropolia Ungrovlahiei	319
IX. (II) Episcopia Severinului și a Noului-Severin sau a Râmnicului	322
X. (III) Episcopia de Cetatea-Albă.	324
XI. (IV) Mitropoliți ai Moldovei	325
XII. (V) Exarhi maramurășeni, residând la Sf. Mihail din Peri, lângă Sighet	328
XIII. (VI) Episcopia Vădulei („de Rhew“)	329
XIV. (VII) Noii episcopi de Vad și Maramurăș :	330
XV. (VIII) Episcopia de Gherla	332

	Pagina
XVI. (IX) Episcopia de Roman	333
XVII. (X) Episcopi ortodocși rătăcitori prin Ardeal	335
XIX. (XII) Episcopia de Rădăuți	336
XX. (XIII) Episcopi exempti ai Bucovinei și Dalmației	338
XXI. (XIV) Episcopi din Felcaci, lângă Cluj	339
XXII. (XV) Protopopi de Șeghești, ai Crișurilor	340
XXIII. (XVI) Protopopi de Inidoara și ai Hațegului	340
XXIV. (XVII) Episcopia Buzăului	341
XXV. (XVIII) Episcopii din Geoagiul-de-sus	343
XXVI. (XIX) Episcopia calvinisantă pentru tot Ardealul	344
XXVII. (XX) Episcopi din Ardeal sfințiți la Ipec și în Principate : ortodocși	345
XXVIII. (XXI) Episcopia de Inău (Ienopole)	347
XXIX. (XXII) Episcopia Hușilor	348
XXX. (XXIII) Episcopi ai Proilavului	350
XXXI. (XXIV) Biserica unită a Românilor din Ardeal și Ungaria	351
XXXII. (XXV) Episcopia de Oradea-Mare	352
XXXIII. (XXVI) Episcopi de Buda, Câmpii Măhaciului și în Ardeal	353
XXXIV. (XXVII) Episcopi, apoi Mitropoliți, români or- todocși de Ardeal	354
XXXV. (XXVIII) Episcop al Benderului și Achermannului	355
XXXVI. (XXIX) Episcopii Argeșului	356
XXXVII. (XXX) Mitropolia Basarabiei	357
XXXVIII. (XXXI) Episcopia de Arad	358
XXXIX. (XXXII) Episcopia Lugojului	359
XL. (XXXIII) Episcopia de Caransebeș	360
XLI. (XXXIV) Episcopia Ismailului (Dunării-de-jos)	361
XLII. (XI) Episcopi ai armatei	362
<i>Tabla numelor</i>	363
<i>Erata</i>	485

